

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 73. ТОМ 2
ISSUE 73. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 18.04.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 73. Том 2. – 372 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантук М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів Г.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор абілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантук Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних **Index Copernicus International**.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Регістрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024
© Пантук М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2024

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 4 from 18.04.2024)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomyra]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 73. Volume 2. – 372 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bernes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomyra** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiw** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomyra, 2024

ІСТОРІЯ

УДК 355.45(477)“2014/...”:351.746(4-67Україна)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-1>

Олександр НАШИВОЧНИКОВ,

orcid.org/0000-0003-4197-6408

кандидат історичних наук,

докторант науково-дослідного центру воєнної історії

Національного університету оборони України

(Київ, Україна) *dr.alexander@ukr.net*

ЗАСТОСУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання застосування підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України. Базою дослідження стала наукова література за тематичним спрямуванням, науково-аналітичні публікації українських та іноземних вчених із досліджуваної проблематики, результати незалежних спостережень та низка загальнонаукових методів, таких як: метод абстрагування (з метою виділення основних понять та категорій), метод аналізу та синтезу (для ідентифікації найвпливовіших елементів досліджуваного об'єкта), абстрактно-логічний та діалектичний методи наукового пізнання, а також метод наукової абстракції (для формування теоретичних узагальнень, уточнення понятійного апарату, формулювання висновків). Метою статті є визначення ролі Сил спеціального призначення Збройних Сил України та оцінка ефективності їх діяльності в антитерористичній операції на Сході України. Для досягнення поставленої мети в дослідженні були розглянуті питання постановки основних завдань та цілей Сил спеціального призначення Збройних Сил України, проведено огляд діяльності бойових підрозділів у 2014–2018 роки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше визначено роль Сил спеціального призначення Збройних Сил України та надано оцінку ефективності їх діяльності в антитерористичній операції на Сході України. Практичним результатом дослідження є набір рекомендацій щодо підвищення ефективності застосування Сил спеціального призначення Збройних Сил України. Теоретичним результатом стало виявлення основних закономірностей діяльності Сил спеціального призначення Збройних Сил України в період антитерористичної операції на Сході України. Висновком статті є необхідність залучення Сил спеціального призначення Збройних Сил України до виконання бойових завдань тільки в межах загальних операцій задля уникнення втрат особового складу та техніки підрозділів і заборона практики їх використання як звичайних бійців Сухопутних військ Збройних сил України для ведення територіальної оборони у визначених зонах.

Ключові слова: контртерористична стратегія, військові дії в урбанізованому середовищі, роль розвідки в АТО, психологічна підготовка, взаємодія із цивільним населенням, логістика в спецопераціях.

Oleksandr NASHYVOCHNIKOV,

orcid.org/0000-0003-4197-6408

PhD of Historical Sciences,

Doctoral student at the Military History Research Center

National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *dr.alexander@ukr.net*

THE USE OF SPECIAL FORCES UNITS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE

The article deals with the issue of the use of special forces units of the Armed Forces of Ukraine in the anti-terrorist operation in the East of Ukraine. The basis of the research was the scientific literature of the thematic direction, scientific and analytical publications of Ukrainian and foreign scientists on the studied issues, the results of independent observations and a number of general scientific methods, such as: the method of abstraction (in order to highlight the main concepts and categories), the method of analysis and synthesis (for identification of the most influential elements of the researched object), abstract-logical and dialectical methods of scientific knowledge, as well as the method of scientific abstraction (for the formation of theoretical generalizations, clarification of the conceptual apparatus, formulation of conclusions). The purpose of the article is to determine the role of the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine and evaluate the effectiveness of their activities in the anti-terrorist operation in the East of Ukraine. In order to achieve the

set goal, this study considered the issues of setting the main tasks and goals of the Special Purpose Forces of the Armed Forces of Ukraine, conducted a review of the activities of combat units in 2014–2018.

The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the role of the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine was determined and an assessment of the effectiveness of their activities in the anti-terrorist operation in the East of Ukraine was provided. The practical result of the study is a set of recommendations for increasing the effectiveness of the use of the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine. The theoretical result was the identification of the main regularities of the activity of the Special Purpose Forces of the Armed Forces of Ukraine during the anti-terrorist operation in the East of Ukraine. The conclusion of the article is the need to involve the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine in the performance of combat missions only within the scope of general operations in order to avoid the loss of personnel and equipment of the units and the prohibition of the practice of using them as ordinary fighters of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine to conduct territorial defense in designated areas.

Key words: counter-terrorist strategy, military operations in an urbanized environment, the role of intelligence in ATO, psychological training, interaction with the civilian population, logistics in special operations.

Постановка проблеми. З початком російсько-українського збройного конфлікту у 2014 році постала проблема щодо проведення спеціальних військових операцій проти ворога. Хоча сили спеціального призначення Збройних Сил України і мали досвід міжнародних змагань розвідувальних груп (Історія, 2024), численних підводних розминувальних та навіть бойових дій в Іраку, а також у Сьєрра-Леоне і Ліберії (Тригуб, 2012), але їх підготовка виявилась недостатньою для протидії підрозділам спеціального призначення РФ на початковому етапі антитерористичної операції на Сході України. Тому для підвищення ефективності подальшого використання Сил спеціального призначення Збройних сил України необхідно розглянути питання застосування їхніх підрозділів в антитерористичній операції на Сході України. Це допоможе визначити основні проблеми їх використання та надати низку рекомендацій щодо підвищення ефективності в майбутньому, що сьогодні є надзвичайно важливим питанням, оскільки російсько-українська війна продовжується вже десятий рік поспіль та з гібридного стану (2014–2022) перейшла більш ніж два роки тому у відкритий конфлікт.

Аналіз досліджень. Питання застосування підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України розглядалось не тільки вітчизняними, але й іноземними дослідниками, що доводить його важливість та актуальність військової історії.

Питання використання підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України було проаналізовано в наукових працях низки українських учених.

У науковій статті М. Д. Ткаченка, С. О. Кравченка та С. М. Подвизнікова (Ткаченко та ін., 2022) розглянута концепція оперативних сил та спроможностей НАТО як інструменту рефор-

мування та збільшення бойових спроможностей підрозділів спеціального призначення (Сил Спеціальних Операцій, або ССО). Учені вказують на те, що відбувається активна інтеграція частин і підрозділів ССО в систему колективної безпеки в супроводі Північноатлантичного альянсу. Така інтеграція дасть можливість сформуванню ефективнішу контртерористичну стратегію для її подальшого використання Силами спеціального призначення Збройних Сил України (далі – ЗСУ) під час їх дій в урбанізованому середовищі.

Стаття групи дослідників з Української військово-тактичної академії (Савицький та ін., 2016) розкриває проблему медичного забезпечення ЗСУ. Було визначено, що для надійного медичного забезпечення військ актуальним є питання забезпечення ЗСУ індивідуальними засобами медичного захисту та сучасним оснащенням, що особливо актуально для Сил спеціального призначення Збройних Сил України, оскільки їхні підрозділи часто діють у тилу і не мають можливості швидко евакуюватись або отримати кваліфіковану медичну допомогу.

Також необхідно згадати дослідників повітряних десантів Сил спеціальних операцій Л. В. Кіндеркнехт, С. Д. Лупініна та О. В. Лупаленка, в науковій роботі яких запропоновано використовувати досвід армій інших країн світу, які досягли значних успіхів у висотному десантуванні. Це допоможе частково вирішити проблему логістики в спецопераціях, але потребує додаткової психологічної підготовки (Кіндеркнехт та ін., 2016).

Із закордонних учених питання використання підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України розглянув Octavian (2022), який проаналізував організацію і використання Сил спеціальних операцій під час гібридної війни.

Необхідно згадати і спільне українсько-британське дослідження парамілітарних сил (Malyarenko, Galbreath, 2016), що брали участь в

антитерористичній операції, де Сили спеціального призначення Збройних Сил України згадані як організовані підрозділи з чіткою ієрархією та субординацією.

Мета статті – визначити роль Сил спеціального призначення Збройних Сил України та оцінити ефективність їх діяльності в антитерористичній операції на Сході України шляхом аналізу застосування певних підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Для початку необхідно провести короткий огляд історії Сил спеціальних операцій ЗСУ, визначити їх основні завдання та цілі й дослідити особливості їх структури. Все це дасть можливість краще зрозуміти деякі моменти діяльності Сил спеціальних операцій Збройних сил України в 2014–2018-х роках.

Основні дати в історії Сил спеціальних операцій Збройних сил України (далі – ССО) та їх пояснення наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Хронологія розвитку Сил спеціальних операцій ЗСУ

Дата	Подія, що відбулась
Початок 2007 року	Формування Управління Сил спеціальних операцій
20 квітня 2015 року	Рішення Генерального штабу ЗСУ про створення окремої структури Сил спеціальних операцій
14 травня 2016 року	Відбувся перший випуск інструкторів навчально-тренувального центру Сил спеціальних операцій
16 червня 2016 року	Створено Сили спеціальних операцій та високомобільні десантні війська
3 березня 2018 року	Президент України затвердив “Положення про Сили спеціальних операцій”

Джерело: складено автором на основі (Формування сил спеціальних операцій, 2017; У Хмельницькому за програмою НАТО відбувся перший випуск інструкторів-спеціалістів, 2016; Про Положення про ССО, 2018).

Завдання та цілі ССО визначені законами України та положеннями, що може затверджувати Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Згідно із Законом “Про Положення про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України” основними напрямками діяльності ССО є:

1. Отримання розвідувальної інформації задля підготовки держави до оборони.
2. Участь та підготовка спеціальних операцій та заходів.
3. Допомога ЗСУ в підготовці до захисту України.

4. Здійснення процесу спеціальної розвідки за діями ворожих країн.

Спеціальна розвідка характеризується широкою взаємодією із цивільним населенням зон майбутніх спеціальних операцій чи заходів. Саме це дозволяє вибрати найефективнішу контртерористичну стратегію або ж підготуватися до військових дій в урбанізованому середовищі, що й було ключовою роллю розвідки в антитерористичній операції (далі – АТО).

Основними завданнями ССО визначено (Ягодзінський та ін., 2022):

1. Виконання спеціальних операцій у “гарячих точках”.
2. Участь в інформаційно-психологічних спецопераціях.
3. Створення партизанських мереж.
4. Боротьба з тероризмом.
5. Саботаж та диверсійні акти в тилу противника.
6. Пошук, евакуація та доставка полонених, заручників.
7. Повалення влади у ворожих країнах.
8. Медична допомога.

Структура ССО складається із трьох командувань, п’яти частин спеціального призначення, чотирьох підрозділів інформаційно-психологічних операцій та однієї авіаційної ескадрилі. Більша частина цих структурних одиниць була створена ще до початку російсько-українського збройного конфлікту (Вовк, 2021).

Вже з квітня 2014 року підрозділи спецпризначенців почали брати участь у збройному конфлікті на Сході України. Ще до того їхні групи були перекинуті до Криму, але до активних дій не вдавались.

Першим підрозділом Сил спеціальних операцій України, що дав відсіч окупантам, став 72-й центр інформаційно-психологічних операцій, який станом на 2014 рік знаходився в Севастополі і був частиною Військово-Морських Сил України. Центр був в облозі майже цілий місяць, з 2 і до 26 березня 2014 року.

Персонал центру не дозволив захопити російським спецпризначенцям склад зі зброєю та військове містечко і мужньо переживав облогу, поки їх підло не зрадили (зрадник показав входи і виходи). На жаль, 23 березня територія частини була зайнята військами РФ, а командир частини – викрадений. Частина офіцерів потім залишилась в анексованому Криму (Варжанський, 2021).

142-й навчальний центр ССО готував фахівців для діяльності ССО, деякі з них мали досвід в АТО. Центр працював у таких напрямках, як:

- 1) фізична і психологічна підготовка;
- 2) основи розвідувальної справи;
- 3) основи військової логістики;
- 4) вогнева підготовка;
- 5) тактична медицина.

Навіть 99-й окремих батальйон управління та забезпечення брав участь у антитерористичній операції на Сході України, хоча його основними функціями є забезпечення активних дій Сил спеціальних операцій.

3-й окремих полк спеціального призначення (зараз – Окремих центр спеціальних операцій “Схід”) був успішно задіяний під час АТО на Сході України для утримання складів озброєння в Артемівську, боїв за Донецький аеропорт та Савур-могили. Під час цих боїв полк утратив 11 вояків убитими та 65 пораненими. Були й невдалі для полку військові операції. Серед них бої біля міста Слов’янськ, де загинуло 7 бійців (Слюсаренко, 2019). На початковому етапі АТО втрати полку були досить суттєвими, особливо яскравим прикладом цього є рятувальний рейд підполковника Лисенка 29 червня 2014 року. Метою рейду було врятування екіпажу літака Су-25, а результатом стала втрата 12-ти бійців і самого підполковника Лисенка. Причиною цього стала недооцінка ролі розвідки, що було частим явищем на початку російсько-українського збройного конфлікту.

Офіцери 3-го окремого полку спеціального призначення особисто визначали вогневі позиції на найнебезпечніших напрямках, уміло організували контрдиверсійну роботу в околицях аеропорту, що звело нанівець спроби бойовиків перекрити шляхи постачання “кіборгам” продуктів та боєприпасів.

Тоді вони відбили чимало атак, підбили 8 танків, один, із незначними пошкодженнями, захопили та переправили на нашу сторону, знищили більше 270-ти бойовиків, а шістьох захопили в полон (Братко, 2017: 46–57).

Під час АТО військовослужбовці 73-го морського центру спеціальних операцій брали участь у декількох найтяжчих рейдах. У серпні 2014 року особовий склад центру зазнав перших втрат. Менше ніж за тиждень загинули 2 матроси і капітан другого рангу О. Зінченко. В Іловайську підрозділ нараховував 30 військовослужбовців, вони одні з перших помітили рух колон механізованих підрозділів Збройних Сил РФ у напрямку міста. Втрати в Іловайську становили: 2 загинилих, 3 полонених та 6 поранених або контужених (Жирохов, 2021). Вже у вересні 2014 року був розгорнутий загін морського центру спеціальних операцій, що виконував завдання з коригування

вогню артилерії, розвідки та знищення ворожих сил. Одним з актів героїзму офіцерів Сил спеціального призначення стала історія подвигу капітана першого рангу Ю. Олефіренка. 16 січня 2015 року він врятував село від обстрілу мінометів, зумівши передати координати ворожої мінометної батареї українській артилерії, на жаль, одна з ворожих мін залетіла прямо у спостережний пункт. В останній момент Ю. Олефіренко прикрив собою підлеглих, але сам помер від тяжких поранень (Великий воїн України, 2015).

Будь-які пропозиції керівництва загону щодо покращення розвідки з морського напрямку та організації протипідводно-диверсійного забезпечення командуванням штабу АТО в секторі “М” ігнорувались, тому особовий склад ніс втрати, виконуючі нехарактерні для себе завдання.

Під час бойових дій на Дебальцевському плацдармі підрозділи 73-го морського центру спеціальних операцій діяли в районі міст Вуглегірська (розвідка), Світлодарська (захист мостів і дамб), села Рідкодуб (штурм укріплень ворога) і села Логвинове (розвідка та подальший штурм). Після Мінських угод основною ціллю діяльності 73-го морського центру спеціальних операцій стала розвідка ворожих артилерійських позицій, боротьба з численними диверсійно-розвідувальними групами противника. Також бійці надавали захист жителям на лінії розмежування в межах взаємодії з цивільним населенням.

Використання потенціалу підрозділів 73-го морського центру спеціальних операцій у ході антитерористичної операції на Сході України відбувалось не за прямим призначенням, що спричинило додаткові втрати в цих підрозділах, оскільки військовослужбовці не мали навичок військових дій в урбанізованому середовищі та набагато краще розуміли роль саме морської розвідки, ніж сухопутної.

Загони 8-го окремого полку спеціального призначення брали участь в утриманні всіх ключових аеропортів в зоні АТО (Луганська, Краматорська, Донецька) (Блажевич, Блажевич, 2016). У червні 2014 р. військовослужбовці полку вели боєві дії під Щастям та допомагали прикордонникам біля населеного пункту Красна Талівка, де знищили групу російських військових. Однією з найбільш трагічних сторінок історії антитерористичної операції на Сході України є бої за 32-й блокпост. За словами підполковника 40-го полку НГУ Анатолія Боженка, в боях за 32-й блокпост було втрачено 22 одиниці техніки, а бійців тільки з полку «Айдар» загинуло 60. Одним із вбитих є і Д. Колісник, командир роти 140-го окремого центру сил спеціальних операцій,

який намагався здійснити операцію прориву з оточеного блокпоста. 19 жовтня 2014 року бійці загону 8-го полку змогли частково деблокувати блокпост, захопивши ворожі укріплення, знищивши БТР-80 і 30 ворожих солдатів.

На основі здійсненого огляду застосування підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України було визначено, що роль Сил спеціального призначення ЗСУ під час АТО постійно змінювалась та залежала від напряму використання підрозділів, а особливості їх попереднього навчання, на жаль, часто ігнорувались, що призводило до додаткових втрат особового складу та техніки. Основні завдання підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в АТО на Сході України були такими:

1. Розвідка.
2. Диверсійна робота.
3. Охорона критичних вузлів.
4. Використання їх як штурмових підрозділів та для прориву оточень.

5. Порятунком льотчиків та інших військовослужбовців ЗСУ, що опинились на ворожій території.

На початку антитерористичної операції підрозділи Сил спеціального призначення Збройних Сил України допускали багато серйозних прорахунків у діяльності, особливо на тактичному рівні, що призводило до необхідності виявляти героїзм, а це у свою чергу спричиняло надмірні втрати живої сили. Також ще однією серйозною проблемою стала нескоординованість дій, що викликало часті оточення і потрапляння в засідки ворога. Тому й було вирішено сформувати ССО як окремий рід військ у складі Збройних сил України для посилення діяльності Сил спеціального призначення.

Також для підвищення ефективності застосування Сил спеціального призначення Збройних

Сил України на основі розглянутих особливостей використання цих підрозділів під час антитерористичної операції можна надати такі рекомендації, як:

- 1) необхідність подальшої механізації підрозділів Сил спеціального призначення;
- 2) відмова від практики використання підрозділів ССО як штурмових;
- 3) залучення до проходження навчання в центрах підготовки психологів;
- 4) навчання комунікації з населенням на території, що контролюється ворогом;
- 5) підготовка майбутніх військовослужбовців має узгоджуватись із дотриманням прав людини.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що застосування підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України не завжди відбувалось ефективно, але мало ключову роль для звільнення низки населених пунктів Луганської та Донецької областей від військ РФ та їхніх проксі-сил у вигляді незаконних збройних формувань. Для досягнення успіху необхідно залучати Сили спеціального призначення Збройних Сил України до виконання бойових завдань тільки в межах загальних операцій задля уникнення втрат особового складу та техніки підрозділів і заборонити практику їх використання як звичайних бійців Сухопутних військ ЗСУ для ведення територіальної оборони у визначених зонах.

Перспективним напрямом подальшого дослідження теми може стати її розширення і на теперішній період з подальшим порівнянням ролі та ефективності застосування підрозділів Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичній операції на Сході України та зараз, або ж у період Операції Об'єднаних сил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блажевич Ю. І., Блажевич О. І. Хмельницький благодійний фонд “Патріоти України” – воїнам-землякам АТО. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2016. Вип. 9. С. 335–345.
2. Братко А. В. Роль та місце підрозділів спеціального призначення в умовах збройних локальних конфліктів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки*. 2017. № 4(74). С. 46–57.
3. Варжанський І. Актуальні проблеми і можливості планування політики інформаційної безпеки в Україні. *Сучасні проблеми управління*. 2021. С. 237–241.
4. Великий воїн України. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. URL: <https://gur.gov.ua/content/velikiy-voyn-ukrainu.html> (дата звернення: 23.03.2024).
5. Вовк О. В. Історія військ спеціального призначення (від давнини до середини ХХ століття): навчальний посібник. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. 96 с.
6. Жирохов М. 73-й морський центр спеціальних операцій імені кошового отамана Антіна Головатого в бою: участь у бойових діях, архівні світлина, історія. Київ: Княжий вал, 2021. 82 с.

7. 3-й Окремий Полк Спеціального Призначення імені князя Святослава Хороброго. Кропивницький. URL: <https://3polk.info/about-us/> (дата звернення: 23.03.2024).
8. Кіндеркнехт Л. В., Крупінін С. Д., Лупаленко О. В. Перспективи застосування повітряних десантів з використанням плануючих парашутів з великих висот на дальність. *Збірник наукових праць Військової академії (м. Одеса). Технічні науки*. 2016. Вип. 2. С. 91–99.
9. Про Положення про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України : Указ Президента України від 03.03.2018 р. № 52/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52/2018#Text> (дата звернення: 23.03.2024).
10. Проблемні питання організації медичного забезпечення Збройних Сил України в антитерористичній операції на сході країни / В. Л. Савицький та ін. *Наука і оборона*. 2020. № 4. С. 29–35. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2016-0-4-29-35> (дата звернення: 25.03.2024).
11. Веденєєв Д., Слюсаренко А. Початковий етап створення Сил спеціальних операцій Збройних сил України: спрямованість та основні заходи. *Військово-історичний меридіан*. Київ, 2018. Вип. 4 (22). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viedenieiev_Dmytro/Pochatkovyi_etap_stvorennia_Syl_spetsialnykh_operatsii_Zbroinykh_syl_Ukrainy/ (дата звернення: 25.03.2024).
12. Ткаченко М., Кравченко С., Подв'язніков С. Концепція оперативних сил та спроможностей НАТО як інструмент реформування та збільшення бойових спроможностей підрозділів спеціального призначення (сил спеціальних операцій). *Честь і Закон*. 2022. Т. 4. №. 83. С. 82–86.
13. Тригуб О. Ювіляри ізяславсько-хмельницького гарту : про 8-й Хмельниц. окр. полк спец. призначення Сухопут. військ Збройних сил України : за матеріалами бесіди командиром полку підполковником Олегом Нечаєвим. *Народна армія*. 2012. 15 груд. С. 4.
14. У Хмельницькому за програмою НАТО відбувся перший випуск інструкторів-спеціалістів. *Radio Свобода Україна – новини, ексклюзиви і перевірені факти*. 14 травня 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news/27734606.html> (дата звернення: 23.03.2024).
15. “Формування сил спеціальних операцій”. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2017. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/formuvannya-sil-specialnykh-operatsiy-analitichna-zapiska> (дата звернення: 23.03.2024).
16. Фролов С. М. Застосування частин спеціального призначення Військово-Морських Сил Збройних Сил України в Антитерористичній операції на території Донецької та Луганської областей (2014–2016 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2020. № 1. С. 20–33.
17. Ягодзінський В. П., Кісілюк О. М., Хлібович І. В. Специфіка бойової діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки і спорту Збройних Сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України*: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листопада 2022 р.). Київ : НУОУ, 2022. С. 67–69.
18. Malyarenko T., Galbreath D. J. Paramilitary motivation in Ukraine: beyond integration and abolition. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2016. Vol. 16, no. 1. P. 113–138. URL: <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1148414> (date of access: 25.03.2024).
19. Octavian D. Use and Organization of Special Operations Forces in Hybrid Warfare : thesis of the doctor in military art. Chişinău: Armed Forces Military Academy „Alexandru cel Bun”, 2022. URL: http://www.cnaa.md/files/theses/20222/58034/octavian_dacin_abstract_en.pdf (date of access: 25.03.2024).

REFERENCES

1. Blazhevych Yu. I., Blazhevych O. I. (2016) Khmelnytskyi blahodiinyi fond “Patrioty Ukrainy” – voiinam-zemliakam ATO. [Khmelnytsky Charitable Fund “Patriots of Ukraine” to fellow soldiers of the ATO] *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. – Herald of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Historical sciences, 9, 335–345. [in Ukrainian].
2. Bratko A. V. (2017) Rol ta mistse pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia v umovakh zbroinykh lokalnykh konfliktiv. [The role and place of special purpose units in the conditions of armed local conflicts] *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Ser.: Viiskovi ta tekhnichni nauky. – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Military and technical sciences, 4(74), 46–57. [in Ukrainian].
3. Varzhanskyi I. (2021) Aktualni problemy i mozhlyvosti planuvannia polityky informatsiinoi bezpeky v Ukraini. [Current problems and possibilities of planning information security policy in Ukraine] *Suchasni problemy upravlinnia*. – Modern management problems, 237–241. [in Ukrainian].
4. Velykyi voyn Ukrainy. [The great warrior of Ukraine] *Holovne upravlinnia rozvidky Ministerstva oborony Ukrainy*. URL: <https://gur.gov.ua/content/velikiy-voyn-ukrainu.html> (date of access: 23.03.2024). [in Ukrainian].
5. Vovk O. V. (2021) Istoriia viisk spetsialnoho pryznachennia (vid davnyny do seredyny XX stolittia): navchalnyi posibnyk. [The history of special purpose troops (from ancient times to the mid-20th century): a textbook]. Sumy: FOP Tsoma S. P., 96 p. [in Ukrainian].
6. Zhyrokhov M. (2021) 73-yi morskyy tsentr spetsialnykh operatsii imeni koshevoho otamana Antina Holovatoho v boiu: uchast u boiovykh diiakh, arkhivni svitlyny, istoriia. [73rd Naval Center of Special Operations named after the Kosh Ataman Antin Holovaty in battle: participation in combat actions, archive photos, history]. Kyiv: Knyazhyi val, 82 p. [in Ukrainian].

7. 3-yi Okremyi Polk Spetsialnogo Pryznachennia imeni kniazia Sviatoslava Khorobroho. [3rd Separate Regiment of Special Purpose named after Prince Sviatoslav the Brave]. URL: <https://3polk.info/about-us/> (accessed: 23.03.2024). [in Ukrainian].

8. Kinderknekht L. V., Krupinin S. D., Lupalenko O. V. (2016) Perspektyvy zastosuvannya povitrianykh desantiv z vykorystanniam planuiuchykh parashutiv z velykykh vysot na dalnist. [Prospects for the use of air landings using gliding parachutes from great heights for long distances] Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoi akademii (m. Odesa). Tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the Military Academy (Odessa). Technical sciences, Issue 2, pp. 91–99. [in Ukrainian].

9. Pro Polozhennia pro Syly spetsialnykh operatsii Zbroinykh Syl Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 03.03.2018 r. № 52/2018. [About the Regulation on the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine: Decree of the President of Ukraine from 03.03.2018 № 52/2018]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52/2018#Text> (accessed: 23.03.2024). [in Ukrainian].

10. Savytskyi V. L. et al. (2020) Problemi pytannia orhanizatsii medychnoho zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy v antyterrorystychnii operatsii na skhodi krainy. [Problematic issues of organizing medical support of the Armed Forces of Ukraine in the anti-terrorist operation in the east of the country] Nauka i oborona, No. 4, pp. 29–35. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2016-0-4-29-35> (accessed: 25.03.2024). [in Ukrainian].

11. Viedenieiev D., Sliusarenko A. (2018) Pochatkovy etap stvorennia Syl spetsialnykh operatsii Zbroinykh syl Ukrainy: spryamovanist ta osnovni zakhody. [The initial stage of creation of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine: direction and main measures] Viiskovo-istorychnyi meridian. Kyiv, Issue 4 (22). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viedenieiev_Dmytro/Pochatkovy_etap_stvorennia_Syl_spetsialnykh_operatsii_Zbroinykh_syl_Ukrainy/ (accessed: 25.03.2024). [in Ukrainian].

12. Tkachenko M., Kravchenko S., Podviaznikov S. (2022) Kontsepsiia operatyvnykh syl ta spromozhnosti NATO yak instrument reformuvannia ta zbilshennia boiovykh spromozhnosti pidrozdiliv spetsialnogo pryznachennia (syl spetsialnykh operatsii). [The concept of NATO operational forces and capabilities as a tool for reforming and increasing the combat capabilities of special purpose units (special operations forces)] Chest i Zakon, Vol. 4, No. 83, pp. 82–86. [in Ukrainian].

13. Tryhub O. (2012) Yuviliari iziaslavsko-khmelnytskoho hartu: pro 8-yi Khmelnyts. okr. polk spets. pryznachennia Sukhoput. viisk Zbroinykh syl Ukrainy: za materialamy besidy komandyrom polku pidpolkovnykom Olegom Nechaevym. [Anniversaries of the Izyaslav-Khmelnytsky breed: about the 8th Khmelnytsky district. regiment of special purpose of the Land forces of the Armed Forces of Ukraine: based on a conversation with the regiment commander Lieutenant Colonel Oleg Nechaev] Narodna armii, December 15, p. 4. [in Ukrainian].

14. U Khmelnytskomu za prohramoiu NATO vidbuvsia pershyi vypusk instruktoriv-spetspryznachtsiv. [In Khmelnytsky, the first graduation of special forces instructors took place under the NATO program] Radio Svoboda Ukraina – novyny, eksklyuzyvy i perevireni fakty, May 14, 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news/27734606.html> (accessed: 23.03.2024). [in Ukrainian].

15. “Formuvannia syl spetsialnykh operatsii”. [Formation of special operations forces] Analitichna zapyska. [Analytical note] Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. [National Institute for Strategic Studies], 2017. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/formuvannya-sil-specialnykh-operatsiy-analitichna-zapyska> (accessed: 23.03.2024). [in Ukrainian].

16. Frolov S. M. (2020) Zastosuvannia chastyn spetsialnogo pryznachennia Viiskovo-Morskykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy v Antyterrorystychnii operatsii na terytorii Donetskoï ta Luhanskoï oblasti (2014–2016 rr.). [The use of special purpose units of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine in the Anti-Terrorist Operation in the territories of Donetsk and Luhansk regions (2014–2016)] Voienno-istorychnyi visnyk, No. 1, pp. 20–33. [in Ukrainian].

17. Yahodzynskyi V. P., Kisilyuk O. M., Khibovych I. V. (2022) Spetsyfika boiovoi diialnosti viiskovosluzhbovtziv Syl spetsialnykh operatsii Zbroinykh Syl Ukrainy. [Specifics of combat activities of the Armed Forces of Ukraine Special Operations Forces servicemen] Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku fizychnoi pidhotovky i sportu Zbroinykh Syl Ukrainy, pravookhoronnykh orhaniv, riaduvalnykh ta inshykh spetsialnykh sluzhb na shliakhu yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy: Materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 25 lystopada 2022 r.). Kyiv: NUOU, pp. 67–69. [in Ukrainian].

18. Malyarenko T., Galbreath D. J. (2016) Paramilitary motivation in Ukraine: beyond integration and abolition. Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 16, no. 1, pp. 113–138. URL: <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1148414> (date of access: 25.03.2024).

19. Octavian D. (2022) Use and Organization of Special Operations Forces in Hybrid Warfare: thesis of the doctor in military art. Chişinău: Armed Forces Military Academy „Alexandru cel Bun”. URL: http://www.cnaa.md/files/theses/20222/58034/octavian_dacin_abstract_en.pdf (date of access: 25.03.2024).

УДК 94(470)“12”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-2>

Тетяна НІКОЛАЮК,
orcid.org/0000-0001-5133-4033
кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної Академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна), nikolaiukt@gmail.com

ОЛЕКСАНДР НЕВСЬКИЙ – ВАСАЛ І ВІРНИЙ СОЮЗНИК МОНГОЛЬСЬКИХ ХАНІВ

У попередніх статтях авторки (Ніколаюк, 2020: 113–133, Ніколаюк, 2021: 217–222) були спростовані міфи про життя і діяльність Олександра Невського, а саме – про реальне історичне значення битв на Неві та Чудському озері, а також про його боротьбу за великокняжий Володимирський престол.

У цій статті буде детально досліджено, як Олександр Невський керував підвладною йому територією після того, як у 1252 році за допомогою татар він став князем Володимирсько-Суздальської землі. З цією метою були вивчені наявні у давніх літописах відомості про часи князювання Олександра Невського, а також праці відомих істориків про нього. Проаналізована політична діяльність князя Олександра Ярославовича та його роль у створенні монгольської системи експлуатації в Суздальському князівстві і Новгородській республіці. Детально розглянуті союз Олександра Невського з Ордою, його роль у забезпеченні татар подушною податтю та участь у придушенні народних повстань проти татарського поневолення. Проаналізовані думки царських і радянських істориків щодо рішення Олександра Невського про укладання союзу з Ордою, а не з католицьким Заходом. На основі літописних свідчень показано, що мешканці багатьох міст Володимиро-Суздальської землі чинили тривалий спротив заходам Олександра, який відкрито співпрацював із татарською адміністрацією, збираючи на її користь данину і беручи участь у податковому перепису населення. Згідно із свідченнями «Новгородського літопису», «благовірний і братолюбний» князь Олександр жорстоко (кому відрізаючи носа, кому вийнявши очі) розправився із підлеглими новгородцями, які повстали проти татарського поневолення. Літопис засвідчує, що у розправі над новгородцями брали участь не тільки татари, але й воїни Олександра Ярославовича, що документально підтверджує його провину у придушенні антитатарського повстання у Новгороді та розв'язанні ним братовбивчої війни проти власного народу. Спираючись на літописні свідчення, доведено, що Олександр Невський у своїй політичній діяльності був лише вірним васалом і прислужником Золотої Орди і сприяв економічному поневоленню татарами мешканців Залісся і Новгородської республіки.

Ключові слова: російські міфологеми, Олександр Невський як васал Золотої Орди, податкова система, придушення антимонгольських повстань у Суздальському князівстві і Новгородській республіці.

Tetiana NIKOLAIUK,
orcid.org/0000-0001-5133-4033
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;
Head of the Department of Culture and Social and Humanitarian Disciplines
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine), nikolaiukt@gmail.com

ALEXANDER NEVSKY – VASSAL AND FAITHFUL ALLY OF THE MONGOLIAN KHANS

The author's previous articles (Nikolayuk, 2020: 113–133, Nikolayuk, 2021: 217–222) contained myths about the life and work of Alexander Nevsky, and about the real historical significance of the battles on the Neva and Chudsky by the lake, and also about his struggle for the Grand Duke of Volodymyr's throne.

This article will examine in detail how Alexander Nevsky conquered the territory under his control after that, in 1252, with the help of the Tatars, he became the prince of the Volodymyr-Suzdal land. With this method, the information about the hours of Prince Alexander Nevsky, as well as many known historians about him, were studied in ancient chronicles. The political activity of Prince Oleksandr Yaroslavovich and his role in the established Mongol system of exploitation in the Suzdal Principality and the Novgorod Republic are analyzed. The alliance of Alexander Nevsky with the Horde is examined in detail, its role among the secured Tatars with a capitulation tax and the fate of the strangled people's uprising against the Tatar captivity. The thoughts of the Tsarist and Radian historians were analyzed prior to the decision of Alexander Nevsky about establishing an alliance with the Horde, and not with the Catholic Sunset. Based on chronicles, it is shown that the inhabitants of the rich towns of Volodymyr-Suzdal land repaired travails against the advances of

Alexander, which was openly inspired by the Tatar administration, gathering on their i give money to the tribute and take part in the tax census of the population. According to the testimony of the "Novgorod Chronicle", the "gracious and brotherly" Prince Alexander cruelly (some had their noses cut, some had their eyes glazed) dealt with the fellow Novgorodians, who rebelled against the Tatar rebellion. The chronicle shows that it was not only the Tatars who took part in the massacre of the Novgorodians, but also the warriors of Oleksandr Yaroslavich, which documents his guilt in the suppressed anti-Tatar uprising near Novgorod and the fraternal battle unleashed by him not against the powerful people. Based on chronicles, it is proven that Alexander Nevsky, in his political activity, was a loyal vassal and servant of the Golden Horde and accepted the economical captivity of the Tatars of the meshkans of Zaliss and Novgorod which republics.

Key words: Russian mythologies, Alexander Nevsky as a vassal of the Golden Horde, tax system in the Golden Horde, suppression of anti-Mongol uprisings in the Suzdal principality, Novgorod and Pskov republics.

Постановка проблеми. Міфологізація вчинків політичних діячів минулого є одним із методів патріотичного виховання молоді у сучасній путінській Росії. Одним із таких ідеалізованих «героїв» є Олександр Невський, 800-річчя з дня народження якого у травні 2021 року урочисто відзначили у Російській Федерації.

Міфологізація постаті Олександра Невського розпочалась у Московському князівстві, правляча еліта якого постійно вела війни із західними державами для захоплення нових земель. У 1547 році Російська православна церква проголосила О. Невського «святим благовірним князем, захисником та рятівником Вітчизни».

За однією із версій, прізвище «Невський» Олександр Ярославич отримав завдяки нібито «переможній битві із шведами на річці Нева» 15 липня 1240 р., яка відповідно до свідчень західних хронік виявилася розбійницьким нападом Олександра Ярославича на табір шведських купців (Ніколаюк, 2021: 217–222). Тому не дивно, що саме постать цього представника володимирських Рюриковичів у радянській а також путінській історіографії була визначена головною у боротьбі проти так званого ворожого католицького Заходу.

Міфологеми про «благовірного святого князя Олександра Ярославича» використовується також для посилення військового та патріотичного виховання російського населення, що стало в нагоді путінському режиму під час ідеологічної підготовки широкомасштабного вторгнення в Україну. 24 лютого 2022 року очільник російської держави-агресора В. Путін розпочав військові дії проти України, які тривають вже третій рік. При цьому війна відбувається також й на ідеологічному фронті. Тому для свідомого історика вкрай актуальним стає розвінчання історичних міфологем про таких «героїчних персонажів», яким у сусідній державі вважають постать Олександра Невського. Саме це і є предметом дослідження у даній роботі.

Аналіз досліджень. Для з'ясування адміністративної і військової діяльності Олександра

Невського перш за все авторкою використувались літописні свідчення XIII ст. про події у заліських й новгородських землях. З текстами цих літописів можна ознайомитися на сайті електронної бібліотеки Інституту історії України НАН України. Записи про його діяльність містяться у «Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов» (ПСРЛ, 1950: 82–83), «Лаврентьевской и Троицкой летописи» (ПСРЛ, 1846: 204), «Летописной сборнике, именуемом Патриаршею или Никоновскою летописью» (ПСРЛ, 1862: 143). Також авторка використала свідчення про монгольську імперію середньовічного дипломата Джованні дель Плано Карпіні, надані в його книзі «Історія Монгалов» (П. Карпіні, Г. Рубрук. 1957: 125).

За місцем свого походження літописи XIII ст. поділяються на 5 груп: 1) новгородські, які увійшли до складу «Новгородской 1-й летописи старшого извода»; 2) псковські, які увійшли до складу «Псковских 1-й, 2-й і 3-й летописей»; 3) ростовські, які увійшли до складу «Суздальской летописи»; 4) суздальські, які увійшли до складу «Лаврентьевской летописи»; 5) володимирські ранні, які містяться у «*Повести о житии Александра Невского первой редакции*».

Стосовно твору «Повесть о житии и о храбрости благоверного и великого князя Александра» (Охотникова, 1981: 426–439), який був створений після смерті Олександра Невського, то більшість дослідників вважають його насамперед літературним твором у жанрі княжого життєпису, а не історичним джерелом (Тихомиров, 1940: 99).

Для оцінки політичної діяльності Олександра Ярославича авторка застосувала метод порівняльного аналізу літописних свідчень із висновками російських та іноземних істориків.

Зазначимо, що офіційні російські історики виправдовують союз Олександра Ярославича із Ордою, який на їх думку, нібито сприяв збереженню православної віри і захисту народу від остаточного поневолення татарами. Так, царські історики М. Карамзін (Карамзин, 1992: 40–55)

і С. Соловйов (Соловьев, 1895: 41–44), а також радянський дослідник Л. Гумільов (Гумильов, 2015: 68–76) стверджували, що створення Олександром Невським Ординсько-Суздальського симбіозу стало вершиною його дипломатичної діяльності.

Сучасні російські історики висловлюють аналогічні твердження. Так, професор МДУ Д. Володихін з нагоди святкування 800-річчя Олександра Ярославича у 2021 році видав монографію «Александр Невский: воин, государь, святой», в анотації до якої зазначив: «Святой благоверный великий князь Александр Ярославич, прозванный Невским, – пример для православного христианина на многие поколения вперед. Он же – величайший образец для православного правителя и полководца» (Володихин, 2021: 232).

Однак деякі історики негативно оцінюють політичну діяльність Олександра Невського стверджуючи, що він використовував союз з Ордою перш за все для захоплення і утримання політичної влади, а не для боротьби з католицьким Заходом. Про це писав царській історик В. Татищев, який критично оцінював діяльність Олександра Невського (Татищев, 2005: 11–14). Британський історик Дж. Феннел (Феннел, 1989: 107) також зазначав, що саме з вокняжіння Олександра Невського з 1252 року у Володимирі-на Клязьмі остаточно утвердилося татарське ярмо в Заліських володіннях Рюриковичів.

Мета статті – опираючись на свідчення із літописів XIII ст. та інформацію західноєвропейського дипломата Джованні дель Плано Карпіні з книги «Історія Монгалов», спростувати міфологізований героїко-православний образ Олександра Невського і висвітлити його активну співпрацю із татарською адміністрацією.

Виклад основного матеріалу. У 1252 році Олександр Невський за допомогою військ хана Золотої Орди Сартака став великим Володимирським князем. Внаслідок цього перед Олександром Невським відкривались два альтернативні шляхи політичного майбутнього – укладання договору із татарами або пошук союзу із католицьким Заходом проти Орди. Олександр Ярославич обрав перший шлях, який надовго закріпив васальну залежність Володимирсько-Суздальського князівства від татарської адміністрації.

Найбільший супротив проти союзу з Ордою влаштували у 1255 році новгородці. Мешканці Новгороду виступали з обуренням проти політики татарської Орди, яка проводила переписи населення для виявлення кількості осіб, з яких потрібно брати податки. У Новгороді проживало

дуже багато купців, які торгували із німцями, литовцями, шведами, тому їм стала на заваді примусова політика Олександра Ярославича провести перепис місцевого населення.

Спочатку мешканці Новгороду на чолі з посадником Онанією повстали проти ставленика Олександра – його старшого сина Василя, оскільки вважали, що з татарами потрібно боротися, а не коритися їм. Тому вони вигнали з міста Василя Олександровича, і запросили до себе князювати брата Олександра Невського – Ярослава Ярославича.

Олександр злякався, що Ярослав укладе союз із німцями проти Суздальського князівства і татарської Орди, тому зібрав військо і пішов на Новгород. «Новгородський літопис» так описує ці події (ПСРЛ, 1950: 80, 81): «В лѣто 6763. Выведоша новгородьци изъ Пльскова Ярослава Ярославича и посадиша его на столѣ, а Василья выгнаваша вонъ. И то слышавъ Олександръ, отецъ Васильевъ, поиде ратью к Новугороду. Идущю Олександрю съ многымн полкъ и с новоторжьци, срѣте и Ратншка с перевѣгомъ: «поступаи, княже, брат твои Ярославъ побѣгль»... И стоя всѣ полкъ по 3 дни за свою правду; и въ 4-и день присла князь, река тако: «аже Онанья лишится посадничества, язъ вамъ гнѣва отдамъ».. И лишися посадничества Онанья, и взяша миръ на всеи воли иовгородскои. И поиде квязь в город, и срѣте и архиепископъ Далмать со всѣмъ иерѣискымъ чиномъ, съ кресты... И сѣде князь Олександръ на своемъ столѣ».

Отже, автор літопису повідомляє, що Олександр Ярославич із військом підійшов до мурів Новгороду і негайно оголосив вимогу про видачу організатора повстання – посадника Онанії. Лише втручання новгородського архієпископа Далмата сприяло укладанню мирного компромісу: Олександр погодився на заміщення Онанії прихильником проординської політики князя – Михалком Степановичем, і примусив новгородців повернути на княжий стіл свого сина Василя.

Олександр вирішив, що події 1255 року в Новгороді закінчилися його остаточною перемогою і вважав, що надалі не повинні виникати будь-які ускладнення.

Однак незабаром сталися ще більш серйозні опозиційні виступи населення підконтрольного Золотій Орді Володимиро-Суздальського князівства й Новгородської республіки проти ординської політики князя Олександра Невського. Причиною стало те, що у 1257 році монгольський хан Мунке знову вирішив переписати всіх жителів Суздальщини та Новгородщини. Йому необхідно було

знати, яка кількість податного населення мешкає на території улуса Джучі, а також яку кількість воїнів можна буде набрати у татарську армію для запланованої війни із китайською імперією Південна Сун.

Якщо звернутися до свідчень Платона Карпіні, який був у татарській імперії і 1246 року описав в «Історії монголів» методи проведення і наслідки татарських переписів, то можна уявити, в яку кабалу планували загнати татари населення Суздальщини і Новгородщини (Карпіні, Рубрук, 1957: гл. 7, § 1): «Надо знать, что они не заключают мира ни с какими людьми, если те им не подчинятся, потому что, как сказано выше, они имеют приказ от Чингис-кана, чтобы, если можно, подчинить себе все народы. И вот чего Татары требуют от них: чтобы они шли с ними в войске против всякого человека, когда им угодно, и чтобы они давали им десятую часть от всего, как от людей, так и от имущества. Именно они отсчитывают десять отроков и берут одного и точно так же поступают и с девушками; они отвозят их в свою страну и держат в качестве рабов.... Например, татарский наместник у всякого человека, имевшего трех сыновей, брал одного; вместе с тем он вводил всех мужчин, не имевших жен, и точно так же поступал с женщинами, не имевшими законных мужей, а равным образом выселял он и бедных, которые снискивали себе пропитание нищенством. Остальных же, согласно своему обычаю, пересчитал, приказывая, чтобы каждый, как малый, так и большой, даже однодневный младенец, или бедный, или богатый, платил такую дань, именно, чтобы он давал одну шкуру белого медведя, одного черного бобра, одного черного соболя..., и одну черную лисью шкуру. И всякий, кто не даст этого, должен быть отведен к Татарам и обращен в их раба».

Спершу перепис населення почався у Суздальській землі у 1257 році. Одночасно татарські адміністратори прибули у Новгород з наміром переписати населення і накласти податок на городян. Ця новина викликала в місті хвилювання. Нагадаємо, що Новгород на той час не був захоплений монголами, а син Олександра Невського Василь, який князував у Новгороді, виступив проти проведення перепису. Оскільки Суздальські і Новгородські землі були зоною політичної відповідальності князя Олександра Невського, то саме він здійснив військове прикриття діяльності татарських переписувачів.

Відповідно до свідчень літописців, князь Василь втік до Пскова, як тільки татарські переписувачі, яких супроводжував військовий загін на

чолі з батьком Олександром, прибули до Новгорода.

Коли Олександр прийшов із татарами, аби змусити новгородців згодитися на перепис, новгородці відмовилися це робити. Для уникання податкового перепису новгородці дали хабаря татарським переписувачам і переконали їх виїхати з міста. Оскільки князь Олександр прийшов з невеликою військовою силою, він змушений був погодитися з цим. Він залишився у місті, і після відбуття татарських переписувачів вирішив покарати тих, хто виступив проти нього і татар, а саме, свого сина Василя і його прихильників. Василь був узятий під варту у Пскові і з ганьбою відправлений назад у Суздальську землю.

Автор «Новгородського Літопису» таким чином інформує про ці події (ПСРЛ, 1950: 82): «В лѣто 6765. Приде вѣсть изъ Руси зла, яко хотять Татарове тамгы к десятины на Новѣгородѣ; к смятошася люди чересь все лѣто... Тои же зимы приѣхаша послы татарьскыи съ Опександромъ, а Василии побѣже въ Пльсковъ; и почаша просити послы десятины тамгы, и не яшася новгородьци по то, даша дары цесареви, и отпустиша я с миромъ; а князь Олександръ выгна сына своего нзъ Пльскова и посла в Низъ, а Александра и дружину его казни: овому носа . урѣзаша, а иному очи выимаша, кто Василья на зло повель».

Ось так «благовірний і братолюбний» князь Олександр жорстоко (кому відрізавши носа, кому виїнявши очі) розправився із власним сином і новгородцями, які повстали проти татарського закабалення. Цей опис злочинів Олександра, який розміщений у «Новгородському літопису», спростовує міфологему російських істориків і церковників про «святість і благовірність» князя Олександра Невського. Таким чином розправитися із підлеглими людьми спромігся лише здичавілий васал Золотої Орди, який виконував накази татарського хана.

Натомість, російські історики намагаються пояснити фізичну розправу Олександра Ярославича над старшим сином і новгородцями, стверджуючи про те, що «благовірний князь Олександр Ярославич» діяв під тиском татар проти своєї волі. Насправді, князь О. Невський виконував волю хана Золотої Орди, підкорившись йому як вірний васал.

Отже, повстання у Новгороді 1257 року завдало татарським баскакам здійснити перепис населення. Внаслідок цих подій, ханська адміністрація дійшла висновку, що Олександр Невський не контролює ситуацію у підвладних йому територіях. І вже у наступному 1258 році Олександр

разом із своїми братами Андрієм, Ярославом та Борисом Ростовським був викликаний в Орду. Відомості про результати цієї поїздки у літописах відсутні, окрім згадки про те, що князі Рюрикovichі та всі воеводи були відпущені назад у свої вотчини. Скоріш за все, в Орді їх зустріли неприємно і погрожували відібрати ярлики на князювання, якщо вони не проведуть перепис у своїх землях.

Олександр зрозумів, що йому все ж таки доведеться здійснити перепис у Новгороді. Тому наприкінці 1259-го або на початку 1260 року до Новгороду від Олександра Ярославича прибув посол. Він пригрозив новгородцям, що вони будуть завойовані і знищені, якщо і далі будуть чинити опір проведенню перепису. Новгородці вирішили погодитися на перепис, і татарські адміністратори у супроводі Олександра Невського, його братів Андрія й Бориса Ростовського рушили до Новгороду разом зі своїми дружинами й татарським загоном. Баскаки, увійшовши до міста, почали переписувати мешканців міста, але робили це так брутально, що новгородці знову розпочали заколот. «Новгородський літопис» повідомляє (ПСРЛ, 1950: 82): «Тои же зимы приѣхаша оканьнии Татарове сыроядци Беркаи и Касачикъ с женами своими, и инѣхъ много; и бысть мятежь великъ в Новѣгородѣ, и по волости много зла учиниша, беруче туску оканьнымъ Татаромъ». А далі літописець інформує, що «Татари злякались і звернулися до Олександра за допомогою: «И нача оканьнии боятися смерти, рече Олександру: «даи намъ сторожи, ать не избыють нас».

Після цього Олександр Невський разом зі своєю дружиною і татарами увійшов до міста і покарав тих, хто чинив супротив татарським адміністраторам (ПСРЛ, 1950: 82): «И повелѣ князь стеречи их сыну посадничю и всѣмъ дѣтемъ боярьскимъ по ночемъ. И рѣша Татарове: «даите намъ число, или бѣжимъ проче»; и чернь не хотѣша дати числа, но рѣша: «умремъ честно за святую Софью и за дома ангельския».

Таким чином, антитатарське повстання новгородців було придушене Олександром Невським, і, як інформує автор «Новгородського літопису» (ПСРЛ, 1950: 82–83): «И почаша ѣздити оканьнии по улицамъ, пишюче дома христьянския: зане навелъ богъ за грѣхы наша ис пустыня звѣри дивия ясти силныхъ плъти и пити кровь боярьскую;... а князь Олександръ поѣха послѣ, посадивъ сына своего Дмитрия на столѣ».

Відзначимо, що у розправі над новгородцями брали участь не тільки татари, але й воїни Олександра. Після придушення повстання новгородців татари їх переписали обклали даниною. Це стало початком регулярного татарського оподаткування мешканців Новгороду. Золотординська еліта мабуть була задоволена службою свого вірного васала Олександра Невського, завдяки якому Новгород підкорився «оканьнымъ Татаромъ». Очевидно, літописець під «оканьними татарами» мав на увазі не лише татар, але й Олександра Невського з його дружиною. Після цих подій Олександр посадив на князювання в Новгороді свого сина Дмитра і повернувся до Володимира-на-Клязьмі.

Зазначимо, що це було не останнє повстання на підвладних Олександру Невському землях. У 1262 році спалахнуло повстання у містах Суздальської землі – Володимирі-на-Клязьмі, Ростові, Суздалі, Ярославлі. Люди повбивали збирачів податей. Як свідчить автор «Лаврентіївського літопису» (ПСРЛ, 1846: 204): «Въ лѣто 6770. Избави Богъ отъ лютаго томленья бесурменьского люди Ростовскія земля; вложи ярость въ сердца крестьяномъ, не терпяще насилъя поганыхъ, изволиша вѣчь, и выгнаша изъ городовъ, изъ Ростова, изъ Володимеря, изъ Суждаля, изъ Ярославля; окупахуть бо ти оканьнии бесурмене дани, и отъ того велику пагубу людемъ творяхуть».

Згідно з описом цих подій у «Патріаршому або Никонівському літописі» (ПСРЛ, 1862: 143), князі Рюрикovichі очолили антитатарські виступи мешканців своїх підвладних територій: «Въ лѣто 6770... Князи же Русстии, согласившесе межи собою, и изгнаша Татаръ изъ градовъ своихъ; бѣ бо отъ нихъ насиліе, откупаху бо богатя у Татаръ дани и корыстовахуса сами, и мнози люди убозии въ ростѣхъ работаху. И тако князи Русстии изгнаша Татаръ, а иныхъ избиша».

Однак, Олександр Невський не брав участі в цих визвольних змаганнях князів, оскільки під час антитатарського повстання перебував у Золотій Орді. Як свідчить автор «Жития Александра Невского» (Охотникова, 1981: 426–439), взимку 1262–1263 років Олександр Невський вирушив до Золотої Орди нібито для того, щоб попросити хана не брати людей у рекрути. Під час перебування у татар князь захворів. Існує версія, що Олександра отруїли. Повертаючись у 1263 році додому, князь зробив коротку зупинку у Нижньому Новгороді, де йому стало погано. І, як пише літопис, вже хворим, він вирушив до брата Андрія у Городець. Там Олександр Ярославич приймає схизму, тобто вищу ступінь чернечого послуху, і 14 листопада 1263 року помирає.

Тіло «благовірного» князя поховали у монастирському храмі Різдва Пресвятої Богородиці. Згодом православні ченці міфологізують навіть смерть Олександра Невського та супроводять її опис чудотворною подією. Так автор «Патріаршого або Никонівського літопису» повідомляє, що під час скоєння похоронного чину нібито сталося чудо (ПСРЛ, 1862: 143): «Въ лѣто 6771. Того же лѣта князь велики Александръ Ярославичъ... иде вчетвертыи во Орду къ царю Беркаю, и зимава тамо; и разболѣся велми, и отпушень бысть на Русь, и дошедь Городца и пострижеса во святыи ангельскый иночьскый образъ и въ схиму, мѣсяца Ноября въ 14 день, тоя же ноци и преставися; и принесоша тѣло его въ Володимерь и положиша въ церкви пречистыи Богородици, того же мѣсяца Ноября въ 23 день. Егда же хоташе пресвященныи Кириль, митрополитъ Кіевскый и всея Русии, вложити грамоту прощальную въ руку его, и приступль икономъ Савастіанъ, хотя разгнути руку его, онъ же прострѣ ея самъ ако живъ; егда же пресвященныи Кириль митрополит грамоту въ руку его, онъ же паки согбе ю самъ о себе акоже живъ: и дивишася вси о семь.»

Згодом чудо, яке нібито трапилося під час поховання Олександра Невського, стало підставою для його церковної канонізації у 1547 році на

Московському соборі «як благовірного, святого заступника землі руської».

Висновки. Вивчення літописних свідчень про політичну діяльність Олександра Невського доводить, що православні ченці створили міфологему «про милосердя та людинолюбство» Олександра Невського, яку пізніше використав автор офіційної біографії «Повесть о житии Александра Невского». Літописці інформують читача, що князь Олександр Ярославич був вірним васалом Золотої Орди, який здійснював каральні акції проти власного народу на догоду татарській адміністрації. Посаджений на княжий трон золотоординськими ханами, він перейняв їхні методи деспотичного управління державою. Олександра Невського можна вважати «прикладом» для усіх авторитарних правителів сусідньої держави-агресора – від московських царів й російських імператорів до сучасного президента Російської Федерації Володимира Путіна.

Тому стає зрозумілим, чому у путінській Росії на державному рівні відбувається героїзація особистості Олександра Невського, який у свідомості громадян Російської Федерації уособлює велич і непереможність імперської російської православної цивілізації у її споконвічній боротьбі проти цінностей ворожої для них європейської західної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білінський В. Б. Країна Моксель, або Московія: роман-дослідження. У 2-х кн. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. Книга 1. 376 с.
2. Володихин Д. М. Александр Невский: воин, государь, святой. Москва: Изд. Московской Патриархии, 2021. 232 с.
3. Гумилев Л. Н. От Руси до России: очерки этнической истории: монография. Москва: Айрис-Пресс, 2015. 320 с.
4. Джиованни дель ПIANO Карпини. История Монгалов. Гильом де Рубрук. Путешествие в Восточные страны / пер. с лат. А. И. Малеина. Москва: Гос. Изд. Геогр. Лит., 1957. 125 с.
5. Карамзин Н.М. История государства Российского: в 12 т. / под ред. А.Н. Сахарова. Москва: Наука, 1991. Т. IV. 481 с.
6. Ніколаюк Т. А. Міфологеми про військові звитяги «благовірного» князя Олександра Невського. *Social Sciences: Regularities and Development Trends: Collective monograph*. Riga Latvia: «Baltija Publishing», 2020. 332 p.
7. Ніколаюк Т. А. Олександр Невський: підступний шлях до великокняжої влади. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Сер. Історичні науки*. 2021. Том 32(71) № 4. С. 217–222.
8. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1950. Т. 3. 576 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006527>
9. Полное собрание русских летописей, изданное Археографической комиссией (ПСРЛ). Лаврентьевская и Троицкая летописи. Спб.: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 300 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006527>
10. Полное собрание русских летописей изданное Археографической комиссией (ПСРЛ). Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Спб.: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 280 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006553>
11. Повесть о житии и о храбрости благоверного и великого князя Александра: памятники литературы древней Руси XIII века / пер. В.И. Охотниковой. Москва. 1981. URL: <http://hrono.ru/dokum/1200dok/1200nevski.php>
12. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: в 15 кн. Книга II. 1054–1462. Т. 3–4. Глава III. 719 с. URL: <https://e-knigi.com/nauchnye-i-nauchno-populjarnye-knigi/istorija/185393-sergei-solovev-istoriya-rossii-s-drevneishih-vremen.html>
13. Татищев В.Н. История Российская. Часть 3. Электронная книга. URL: https://librebook.me/istoriia_rossiiskaia_chast_3/vol1/3
14. Тихомиров М.Н. Сражение на Неве. *Военно-исторический журнал*. 1940. № 7(12). С. 99.

15. Феннел Джон. Кризис средневековой Руси. 1200–1304 гг. Москва: Прогресс, 1989. 291 с. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=35808>

REFERENCES

1. Bilinskyi V. B. (2009) Kraina Moksel, abo Moskoviia. [Country Moksel, or Muscovy]. Roman-doslidzhennia. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. Knyha 1. 376. [in Ukrainian].
2. Dzhiovanny del Plano Karpyny. Ystoryia Monhalov. Hylom de Rubruk. Puteshestvye v Vostochnye strany. (1957) [Giovanni del Plano Carpini. History of the Mongols. Gulom de Rubruck. Travel to the Eastern country]. Per. s lat. A. Y. Maleyna. Moskva: Hos. Yzd. Heohr. Lyt. 125. [in Russian].
3. Fennel Dzhon. (1989) Kryzys srednevekovoi Rusy. 1200–1304 hh. [The crisis of medieval Rus'. 1200–1304]. Moskva: Prohress. 291. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=35808> [in Russian].
4. Humylev L. N. (2015) Ot Rusy do Rossyy: ocherky etnycheskoi ystoryy. [From Rus' to Russia] Essays on ethnic history. Moskva: Airys-Press. 320. [in Russian].
5. Karamzyn N.M. (1991) Ystoryia hosudarstva Rossyiskoho. [History of Russian Government]. V 12 t. / pod red. A.N. Sakharova. Moskva: Nauka. T. IV. Hlava II. [in Russian].
6. Nikolaiuk T. A. (2021) Oleksandr Nevskiy: pidstupnyi shliakh do velykokniazhoi vlady. [Alexander Nevsky: the insidious path to the power of the Grand Duke] Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky. – Academic notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadskiy. Ser. Historical sciences, 32(71) № 4. 217–222. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/4.31> [in Ukrainian].
7. Nikolaiuk T. A. (2020) Mifolohemy pro viiskovi zvytiaty “blahovirnoho” kniazia Oleksandra Nevskoho. [Mythology about the military exploits of the “pious” Prince Alexander Nevsky]. Social Sciences: Regularities and Development Trends: Collective monograph. Riga Latvia: “Baltija Publishing”. 113–133. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/91/2292/4940-1?inline=1> [in Ukrainian].
8. Polnoe sobranie russkykh letopysei. (PSRL) T.3. Novhorodskaia perviaia letopys starsheho y mladsheho yzvodov. [A complete collection of Russian chronicles. Vol. 3. Novgorodskaya first annals of senior and junior records]. Moskva-Lenynhrad: Yzd. AN SSSR. 576. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006527> [in Russian].
9. Polnoe sobranie russkykh letopysei, yzdannoe Arkheohrafycheskoi komysseyi. (PSRL) (1846) T. 1. Lavrentyevskaia y Troytskaia letopysy. [Complete collection of Russian chronicles, published by the Archaeological Commission. Vol. 1. Lavrentievskaya and Troitskaya chronicles]. Spb.: Tipohrafiya Eduarda Pratsa. 300. [in Russian]. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006527>
10. Polnoe sobranie russkykh letopysei yzdannoe Arkheohrafycheskoi komysseyi. (PSRL) (1862) T. 9: Letopysnyi sbornyk, ymenuemyi Patryarsheiu yly Nykonovskoiu letopysiu. [Complete collection of Russian chronicles published by the Archaeological Commission. Vol. 9: Chronicle collection, called the Patriarch's or Nikon's Chronicle]. Spb.: Tipografiya Eduarda Pratsa. 280. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006553> [in Russian].
11. Povest o zhytyy y o khrabrosty blahovernoho y velykoho kniazia Aleksandra (1981). [Fasting about the life and courage of the pious and great prince Alexander]. Pamiatnyky lyteraturi drevnei Rusy XIII veka. Per. V.Y. Okhotnykovi. Moskva. URL: <http://hrono.ru/dokum/1200dok/1200nevski.php> [in Russian].
12. Solovev S. M. Ystoryia Rossyy s drevneishykh vremen [History of Russia since ancient time]. V 15 kn. Knyha II. 1054–1462. T. 3–4. Hlava III. URL: <https://e-knigi.com/nauchnye-i-nauchno-populjarnye-knigi/istorija/185393-sergei-solovev-istoriya-rossii-s-drevneishih-vremen.html> [in Russian].
13. Tatyshchev V.N. Ystoryia Rossyiskaia. [Russian history]. Elektronnaia knyha. URL: https://librebook.me/istoriia_rossiiskaia_chast_3/vol1/3 [in Russian].
14. Tykhomyrov M. N. (1940). Srazhenye na Neve. [Battle on the Neva]. Voenno-ystorycheskyi zhurnal. – Military history magazine, № 7(12). 99. [in Russian].
15. Volodykhyn D. M. (2021). Aleksandr Nevskiy: voyn, hosudar, sviatoi. [Alexander Nevsky: warrior, sovereign, saint]. Moskva: Yzdatelstvo Moskovskoi Patryarkhyi. 232. [in Russian].

УДК: 746.3(477.81/82)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-3>**Богдана ПАВЕЛЬЧУК,***orcid.org/00009-0006-3541-5179**студентка IV курсу факультету культури та мистецтв
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) bogdanapavelcuk@gmail.com***Віктор ШОСТАК,***orcid.org/0000-0002-4837-9633**кандидат історичних наук,
доцент кафедри культурології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) shostakvictor4@gmail.com*

КУЛЬТУРНІ КОДИ ВИШИВКИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Стаття присвячена вивченню традиційних народних орнаментів Західного Полісся, які є важливою частиною культурного доробку українського народу. Західне Полісся, з його унікальною природною красою та різноманітністю етнографічних традицій, виткане в собі унікальність народної роботи та мистецтва. Розглянуто історичні етапи розвитку українського орнаменту, його стилістичну різноманітність та регіональну специфіку. Розкривається символічне значення основних орнаментальних елементів в українській культурі. Аналіз символіки вишивки допомагає розкрити таємні символи її коди. Вивчено традиційні методи вишивки. Стаття детально розглядає різноманітні форми та стилі народних орнаментів, їхню символіку та значення для місцевого населення. Автор розкриває еволюцію орнаментального мистецтва в цьому регіоні та виводить ключові особливості, що відрізняють його від інших етнічних груп. Актуальність вивчення та аналізу української народної вишивки, зокрема вишивки Західного Полісся, полягає в її важливості як частини культурної спадщини та в її потенційному впливі на сучасне мистецтво та дизайн. Дослідження цієї теми дозволить глибше зрозуміти традиції, символіку та технічні особливості української вишивки, а також її роль у формуванні національної ідентичності. Метод аналізу дав можливість дослідити наукові статті, журнали про традиційну українську орнаментальну культуру. Історико-порівняльний метод був використаний з метою дослідження появи та еволюції орнаментальних форм на території України. Завдяки семантичному аналізу було здійснено дослідження символіки традиційних орнаментальних мотивів. Функціональний метод дозволив розглянути орнаменти через призму їхнього призначення та практичного застосування в українській культурі. Метод узагальнення використовувався для створення загальних висновків та теоретичних узагальнень щодо ролі орнаменту в українській культурі.

Ключові слова: народні орнаменти, Західне Полісся, українське народне мистецтво, орнаментальне мистецтво, традиційна культура, етнографія, символіка орнаментів, народні ремесла, етнічна ідентичність, культурна спадщина.

Bohdana PAVELCHUK,*orcid.org/00009-0005-4363-1683**4th year student of the Faculty of Culture and Arts
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) titordmytro2@gmail.com***Viktor SHOSTAK,***orcid.org/0000-0002-4837-9633**Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) victor.shostak@ukr.netshostakvictor4@gmail.com*

CULTURAL CODES OF WESTERN POLISSYA EMBROIDERY

The article is dedicated to the study of traditional folk ornaments of Western Polissya, which constitute an integral part of the cultural heritage of the Ukrainian people. Western Polissya, with its unique natural beauty and diversity of ethnographic traditions, weaves the uniqueness of folk crafts and arts into its cultural fabric. The historical stages of the

development of Ukrainian ornament, its stylistic diversity and regional specificity are considered. The symbolic meaning of the main ornamental elements in Ukrainian culture is revealed. The analysis of embroidery symbolism helps to reveal secret symbols and codes. The article thoroughly examines various forms and styles of folk ornaments, their symbolism, and significance for the local population. The author explores the evolution of ornamental art in this region and highlights key features that distinguish it from other ethnic groups. The relevance of studying and analyzing Ukrainian folk embroidery, particularly the embroidery of Western Polissya, lies in its importance as a part of cultural heritage and its potential impact on contemporary art and design. Researching this topic will provide a deeper understanding of the traditions, symbolism, and technical characteristics of Ukrainian embroidery, as well as its role in shaping national identity. The analysis method made it possible to study scientific articles and journals about traditional Ukrainian ornamental culture. The historical and comparative method was used to study the emergence and evolution of ornamental forms on the territory of Ukraine. Semantic analysis was used to study the symbolism of traditional ornamental motifs. The functional method allowed us to consider ornaments through the prism of their purpose and practical application in Ukrainian culture. The method of generalization was used to create general conclusions and theoretical generalizations about the role of ornament in Ukrainian culture.

Key words: folk ornaments, Western Polissya, Ukrainian folk art, ornamental art, traditional culture, ethnography, symbolism of ornaments, folk crafts, ethnic identity, cultural heritage.

Постановка проблеми. Проблематика статті полягає в дослідженні еволюції форм та символіки орнаментів української вишивки та важливості збереження цієї національної культурної спадщини в умовах глобалізації. Попри те, що український орнамент є одним з таких, що найбільше зберіг свою самобутність, традиційність та унікальність, на відміну від орнаментів інших народів, але зараз ми бачимо, що і в Україні ця етнічна традиція теж поступово зникає. Зараз люди не відчують цінності власної орнаментальної культури. Сучасні технології відтворюють орнаменти, які простіші для масового тиражування, але ці технології не можуть врахувати всі нюанси автентичних орнаментів, які формувалися протягом століть. Зараз, в часи війни, відбувається значне піднесення національної свідомості, повернення до джерела народної культури і її символіки. В цих умовах варто скористатися здобутками духовної культури українців, почати комплексне дослідження і відродження давніх українських традицій та елементів національної культури, її світоглядних символів, знаків, орнаментальних систем.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення особливостей української народної вишивки Західного Полісся з метою збереження та розвитку цього цінного культурного надбання.

Аналіз досліджень. Останні дослідження та публікації з проблематики культурних змістів та символіки орнаментів української вишивки Західного Полісся зосереджуються на різних аспектах цієї тематики. Одним з напрямків досліджень є вивчення історичних етапів розвитку українського Полісся. Дослідники детально вивчають зв'язок між етнокультурними традиціями та вишиванням, аналізують розвиток різних стилів та технік вишивки на різних територіях історичної Волині, Житомирщини, Київщини, Чернігівщини. Необхідно зазначити, що останні дослідження також

зосереджуються на збереженні та розвитку української вишивки як національного символу та елементу національної культури. Дослідники аналізують сучасні тенденції у вишивці, пошук нових форм та символіки, а також роль вишивки в сучасному духовному становленні українського суспільства. А. В. Варивончик проаналізувала витоки та історичну еволюцію традиційного українського одягу в контексті орнаментальних традицій українців. Я.В. Крук дослідила сакральний зміст поліської вишивки, розвиток українського орнаменту, його зв'язок з природою та космогонічними уявленнями українців. Т. Кара Васильєва висвітлює основні етапи розвитку української вишивки, розкриває роль і місце культурної спадщини України у період новітніх викликів сучасності. Яковець Інна описує художній текстиль ручного виготовлення в контексті національної складової вітчизняної культури. Автори книги «Вірування про середньополіську вишивку» Антоніна Плечко і Олена Денисевич провели аналіз знаків, символів, мотивів поліської вишивки через призму давніх вірувань і уявлень. Юлія Нікішенко збрала та систематизувала багатий матеріал про різноманітні рослинні орнаменти української вишивки на давньому одязі. Народний одяг Західного Полісся дослідив Л.Г. Пономар, а Н.А. Понікаровська вивчила різні регіональні особливості захисних символів, символічне та естетичне значення вишитих орнаментів України.

Виклад основного матеріалу. Вишивка є широко поширеним видом декоративного та ужиткового мистецтва, в якому зображення та візерунки виконуються вручну або за допомогою різних методів на різних матеріалах, таких як тканини, шкіра та інші. Вона виконується за допомогою лляних, бавовняних, шовкових, вовняних ниток, а також може містити використання бісеру, коштовних каменів та інших матеріалів.

Поширення вишивки на території сучасної України підтверджується не лише археологічними знахідками, але й історичними джерелами, такими як літописи, звіти мандрівників та знахідки з поховань X–XI століть. Відомі приклади використання вишивки, зокрема, начільні пов'язки, стрічки, комірці, пояси, плащі, які вишивалися золотими нитками на шовку. X–XIII століття відзначаються формуванням унікальної традиції декоративного мистецтва Галичини, де вишивка використовувалася для оздоблення інтер'єрних, обрядових та побутових предметів у княжому, міщанському та сільському житті (Варивончик, 2015: 25). Ці факти підтверджуються артефактами іконопису, книжкової мініатюри, а також фольклорними та етнографічними дослідженнями.

Культурний контекст Західного Полісся, який включає його унікальну природу, різноманітний етнічний склад та багаті традиції, справив значний вплив на формування особливого стилю вишивки і відіграв ключову роль у розвитку вишивки в Україні.

По-перше, унікальна природа Західного Полісся, яка характеризується лісистими масивами, великою кількістю річок і боліт, відіграла важливу роль у формуванні менталітету місцевого населення (Вахрамєєва, 2016: 23). Ця природа вплинула на естетичні уявлення мешканців регіону, а також надала важливі мотиви для вишивки, такі як зображення рослин, тварин та природних елементів.

По-друге, різноманітний етнічний склад Західного Полісся, який включав українців, білорусів, поляків та інші етнічні групи, також мав значний вплив на стиль вишивки. Взаємодія різних культурних традицій та звичаїв призвела до створення унікальних візерунків і звичаїв, які знаходили своє відображення у вишивці.

Багаті традиції Західного Полісся пов'язані з релігійними та культурними святами, обрядами та звичаями, відобразилися в мистецтві вишивки. Символіка, яка була важливою частиною місцевої культури, стала невід'ємною складовою вишивальних мотивів і орнаментів.

У цілому, культурний контекст Західного Полісся визначив особливий стиль вишивки, який поєднував у собі природні мотиви, етнічні впливи та культурні традиції. Цей стиль вплинув на розвиток вишивки в Україні, внісши унікальний внесок у національну культуру та мистецтво.

Найдавніші знахідки археології свідчать про використання орнаментів на території Західного Полісся ще з часів енеоліту. (Крук, Сокаль, 2020: 32). Західне Полісся, як і інші регіони, було

місцем активного розвитку неолітичних культур, які виявилися багатими на археологічні пам'ятки, що свідчать про високий рівень ремесел та мистецтва на території регіону.

Українська народна вишивка є не лише важливим артефактом культурної спадщини, але й своєрідним відображенням естетичних, символічних та практичних аспектів українського народу (Кара-Васильєва, 2022: 54). Вона пронизана різноманітністю стилів та традицій, які відображають багатозаровість та багатофункціональність української культури, що засвідчують використані стилі.

Геометричний стиль у вишивці є найдавнішим та широко поширеним. Характеризується використанням простих геометричних форм, таких як ромби, кола, хрестики, прямокутники. Ці елементи орнаменту виткуються у ритмічні схеми, створюючи унікальні мотиви. Геометричний стиль найчастіше пов'язаний з регіонами Полісся, Поділля та Слобожанщина.

Рослинний стиль вишивки відображається у використанні стилізованих мотивів квітів, листя та гілок. Ці мотиви відображають природні багатства і символізують життя, плодючість та родючість землі. Цей стиль особливо поширений у Гуцульщині, Буковині та Карпатах.

У зооморфному стилі вишивки зображуються тваринні мотиви, такі як птахи, звірі та риби. Ці мотиви часто несуть символічне значення, відображаючи силу, мудрість чи магічні якості. Зооморфні мотиви поширені у всіх регіонах України, але особливо типові для Полтавщини, Чернігівщини та Слобожанщини.

Антропоморфний стиль вишивки відображає людей, які часто мають символічне значення або представляють елементи народних обрядів та традицій. Ці зображення можуть символізувати різноманітні аспекти людського життя.

Українська народна вишивка виконується в різних техніках, таких як хрестик, гладь, мережка, вирізка та чернець (Яковець, 2017: 130). Щодо кольорів, традиційно використовуються червоний, чорний, синій, зелений та жовтий, кожен з яких має своє символічне значення, що відображає аспекти природи, віри та культури.

В орнаментиці традиційної вишивки Західного Полісся простежується безліч паралелей та перегуків з міфологічними уявленнями та віруваннями язичницьких слов'янських племен. Це виявляється на кількох рівнях (Плечко, Денисевич, 2022: 303):

1. Окремі мотиви та графічні знаки мають аналоги в символіці слов'янських божеств, риту-

альних предметах тощо. Наприклад, уособлення сонця, вогню, землі.

2. Символіка геометричних фігур віддзеркалює уявлення про стихії та культу родючості, характерні для язичництва східних слов'ян.

3. Розміщення орнаментів за вертикаллю відповідає трирівневій структурі світобудови в слов'янських віруваннях: небо – земля – підземний світ.

4. Вбачаються відголоски уособлення жіночого (Мати-Землі, Лади) та чоловічого (Сварога, Перуна) начал.

5. Деякі мотиви та композиції мають аналоги в орнаментативній слов'янській капищ, посуду, прикрас тощо.

Тобто існують численні паралелі між вишивкою та дохристиянськими віруваннями щодо космосу, богів, культу предків, що вказує на глибоке коріння та спадкоємність традиції.

Отже, можна констатувати вагомий вплив дохристиянських вірувань та міфологічних уявлень на формування традиційної вишивки Західного Полісся. Це відбилося в наступних аспектах:

1. Зображення багатьох геометричних орнаментальних мотивів має глибоке сакральне коріння, пов'язане з культурами сонця, вогню, родючості, шануванням предків.

2. Символіка окремих знаків віддзеркалює уявлення про небесні та земні сили природи, що були поширені у язичницьких віруваннях східних слов'ян.

3. Композиційна будова орнаментальних комплексів відповідала тричастинній моделі світобудови в слов'янській міфологічній картині світу.

4. Збереглися численні аналогії в окремих мотивах та їх розміщенні з образами богів, ритуальними предметами давніх слов'ян.

Завдяки цьому традиція вишивки з її унікальними місцевими особливостями збереглася донині на Західному Поліссі.

У Західному Поліссі склалися стійкі традиції як у виборі технік вишивання, так і матеріалів для створення орнаментальних композицій на сорочках (Нікіщенко, 2014: 43).

По-перше, домінуючими техніками були: хрестик, низина, мережки, стебнівка, вирізування, настил та штапівка. Ці способи найкраще підходили для втілення традиційних геометричних, рослинних та зооморфних мотивів на полотні.

По-друге, основу матеріалів становили лляні та бавовняні нитки білого кольору. Також застосовували вовняні кольорові, шовкові чорні нитки. Для акцентів використовували срібло та золото.

По-третє, були характерні локальні відмінності технік між західнополіськими та волинськими сорочками. На Заході переважала гладь, на Волині – ажурний хрест та мережки.

Отже, у вишивці західнополіських сорочок склалася цілісна самобутня система як технічних прийомів, так і колористичних рішень орнаментальних композицій.

Висновки дослідників показують, що в давнину вишивання вважалося ритуалом, виконували його в певні дні з чистими і світлими думками, щоб закласти позитивну енергію у свою працю. Цікаво, що тоді жінки не копіювали вже існуючі узори чи схеми з інших виробів. Їх роботи були унікальними, кожна мала свою «мову» орнаментального письма, створюючи абсолютно унікальні речі, які мали закодовану добру долю для неї або для близьких людей. Вишивання було не просто роботою чи наукою, а скоріше мистецтвом, способом виразити своє світовідчуття та внутрішню енергію, закодувавши їх на полотні. Цікаво, що слово «вишивка» походить від «вишній», що в перекладі з грецької означає «космос» (Пономар, 2015: 76).

Однією з характерних рис стародавньої вишивки була її лаконічна завершеність. Кожна деталь мала своє значення і була частиною спеціального «письменства» вишивок. Тому серед гуцульських вишивальниць було звичайно говорити: «Я таку сорочку випишу», оскільки зображення тварин, людей, зірок, рослин і т. д. були «вписані» в орнаментах.

Культурні коди – це система умовних позначень, символів, знаків, які є притаманними певній культурі та несуть в собі певні значення, зрозумілі для носіїв цієї культури.

Культурні коди можуть бути втілені в різних культурних феноменах – мові, мистецтві, звичаях, обрядах, предметах побуту тощо. Вони дозволяють представникам однієї культурної традиції розпізнавати «своїх», інтерпретувати та декодувати певні культурні тексти (Сабол, 2015: 106).

Українська вишивка на одязі західного Полісся є однією з найбільш яскравих та символічних форм народного мистецтва. Для вишивки використовуються різноманітні кольори, які несуть велику символічну значущість.

Розташування вишивки на різних частинах одягу також має свою символіку. На сорочці вишивка на рукавах слугує як оберіг від злих духів, на комірці вона символізує єднання з родом, а на подолі – побажання щастя та благополуччя. Щодо жупана, то вишивка на грудях може вказувати на соціальний статус, а на спині вона надає захист від негативних впливів.

Таким чином, вишивка на одязі західного Полісся не лише є витвором мистецтва, а й несе в собі глибоку символіку та традиційні цінності українського народу.

Однією з ключових характеристик українського орнаменту є відображення міфологічних уявлень та вірувань. Багато елементів орнаментики мають язичницьке коріння, символізуючи природні сили, навколишній світ, родючість та життєвий цикл. Наприклад, узори зображення сонця, квітів, дерев, тварин та птахів мають символічне значення, пов'язане з вшануванням природи та підтримкою гармонії з нею. Також візерунки можуть відображати міфологічних героїв та події з народних казок, що надає їм додатковий лад та загадковість (Нікішенко, 2014: 43).

Крім того, узори та візерунки мають глибокий зв'язок з обрядовістю та традиціями українців. Наприклад, рушники з традиційними візерунками використовуються під час весіль, хрещень та інших родинних обрядів. Різноманітні орнаменти виконують ритуальну функцію та символізують побажання щастя, здоров'я та родючості. Також важливу роль відіграють узори на вишиванках, що є важливим елементом українського національного одягу та відображають ідентичність та традиції народу.

Важливою функцією узорів та візерунків є їх захисна та обережна символіка. Багато елементів орнаментики мають захисний характер, призначений для оберігання людини, її оселі та родини від небезпек та зловмисних сил. Наприклад, вічні візерунки на рушниках та вишивці мали запобіжну функцію та сприяли збереженню щастя, здоров'я та родинного добробуту.

Крім того, українські узори та орнаменти несуть в собі естетичну та декоративну цінність. Вони прикрашають предмети побуту, створюючи виглядність та красу в інтер'єрі оселі. Візерунки можуть виконувати важливу декоративно-прикладну роль, прикрашаючи побутові речі та створюючи неповторний стиль.

Не останню роль відіграє узори та візерунки в передачі культурної інформації та формуванні ідентичності. Елементи орнаменту несли в собі ознаки місцевої традиції та відображають своєрідність локальної культури. Вони є важливим засобом передачі історії та спадщини, а також формування певних цінностей та поглядів.

Отже, узори та візерунки в побуті українців на Західному Поліссі не лише є декоративною прикрасою, а й мають глибокий культурний та символічний зміст. Вони відображають світоглядні мотиви, обряди та традиції українського народу,

що надає їм велику художньо-естетичну цінність (Понікаровська, 2015: 65).

Візерунки в побуті українців – це не просто прикраси, а й відображення їхнього світогляду, вірувань, цінностей, естетичних уподобань. Ці візерунки можна знайти на одязі, рушниках, килимах, гончарному посуді, писанках та інших предметах побуту.

Мотиви, які зазвичай зустрічаються в українських візерунках, представляють різні аспекти культури та її системи вірувань. Серед мотивів – космогонічні – світове дерево, сонце, місяць, зірки, хрести; антропоморфні мотиви, що містять зображення людей, тварин, птахів; рослинні мотиви, які демонструють квіти, дерева, листя; і геометричні мотиви, такі як ромби, квадрати, трикутники та лінії.

Використовували ці мотиви в українських візерунках не лише з естетичною метою; вони несуть значне культурне та духовне значення. Наприклад, світове дерево представляє космічну вісь, яка з'єднує підземний світ, землю та небо, тоді як сонце часто розглядається як символ життя, тепла та родючості. Впроваджуючи ці мотиви у свої повсякденні речі, українці увічнюють свою культурну самобутність і зберігають традиційні вірування.

Окрім втілення культурних і духовних смислів, українські зразки мають також певні естетичні цінності. Гармонія, наприклад, досягається за допомогою поєднання кольорів, форм і орнаментів таким чином, що створює візуальний баланс і привабливість. Симетрія, або розташування елементів у візерунку, є ще однією важливою естетичною цінністю. Використання симетрії допомагає створити відчуття організації та впорядкованості в дизайні. Ритм, який передбачає повторення елементів у візерунку, також сприяє загальній естетичній привабливості (Колесник, 2015: 112). Нарешті, кольорова гама, яка використовується в українських візерунках, ретельно підібрана, щоб викликати певні емоції чи передавати символічні значення.

Зразки українських візерунків можна знайти в різних предметах побуту. На українських рушниках, наприклад, на кінцях часто вишиті символічні мотиви та побажання, а посередині рушник може мати орнаменти, що символізують дорогу життя. Писанки, які є майстерно прикрашеними пасхальними яйцями, часто містять такі символи, як сонце, хрест, дерево життя та птахи, які мають релігійне та символічне значення. Натомість українські килими можуть мати геометричні, рослинні та антропоморфні мотиви з використанням вовняних ниток різних кольорів.

Збереження та продовження українських зразків у предметах побуту є надзвичайно важливими для збереження культурної спадщини країни. Ці зразки не лише слугують зв'язком із минулим, але й забезпечують українцям відчуття ідентичності та приналежності. Використання традиційних зразків у сучасних предметах також служить способом передачі культурних знань і навичок від одного покоління до наступного.

Висновки. Українські узори мають велике значення як з погляду світогляду, так і з художньо-естетичних позицій. Вони відомі своєю красою, яскравістю та вишуканістю. Кожен узор має свою унікальну геометричну форму та колірну палітру, що робить його неповторним. Вишивані вироби відзначаються неперевершеним художнім стилем,

який відображає традиції та культурні цінності українського народу.

Українські узори відображають багатий світогляд та художньо-естетичні цінності українського народу, що завжди віддавав велике значення традиціям, природі, вірі та духовності. Вони відтворюють історію, культуру та душу українського народу, не лише прикрашаючи вишиванки та інші вироби, але й несучи глибокий символічний зміст та маючи велике значення для українського народу.

Отже, українські узори в побуті українців відображають не лише художню красу, але й багатий світогляд та духовні цінності українського народу. Вони є важливим елементом української культури та продовжують жити у серцях українців, передаючи з покоління в покоління багату спадщину та традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варивончик А. В. Витоки та історична еволюція вишивки як складової традиційного українського одягу. Вісник мистецтвознавства Київського національного університету культури і мистецтв № 25, 2015. 25 с.
2. Вахрамеева Г. І. Народна сорочка Українського Полісся XIX–середини XX ст. в контексті досліджень традиційного декоративного мистецтва. PARADIGM OF KNOWLEDGE, 2016. 23 с.
3. Крук Я. В., Сокаль В. А. Сакральний зміст поліської вишивки в українській етнології. Відповідальний редактор: О. В. Сарнавська, 2020. 32 с.
4. Кара-Васильєва Т. В. Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності. Вісник НАН України. № 7, 2022. 54 с.
5. Яковець І. Художній текстиль ручного виготовлення: історичний контекст і значення у формуванні національної складової вітчизняної культури, 2017. 230 с.
6. Плечко А., Денисевич О. Вірування про середньополіську вишивку. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія», 2022. 343 с.
7. Нікіщенко Ю. Символіка рослинних орнаментів української вишивки на одязі початку XX ст., 2014. 43 с.
8. Пономар Л. Г. Народний одяг Західного Полісся кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами картографування). Проблеми етномузикології. № 6, 2015. 76 с.
9. Сабол Д. М. Психологічний феномен української народної вишивки. Психологічні науки: проблеми і здобутки. № 4, 2015. 106 с.
10. Понікаровська Н. А. Захисні символи у візерунках української вишиванки як обереги. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. № 4, 2015. 65 с.
11. Колесник О. С. Українська міфопоетика та її художні втілення. Вісник Черкаського університету. Серія філософія. Вип. 11 (264). Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2015. 112 с.

REFERENCES

1. Varyvonchuk A. V. (2015) Vytoky ta istorychna evoliutsiia vyshyvky yak skladovoi tradytsiinoho ukrainskoho odiahu. [Origins and Historical Evolution of Embroidery as a Component of Traditional Ukrainian Clothing] Visnyk mystetstvoznavstva Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv – Bulletin of Art Studies of Kyiv National University of Culture and Arts, No. 25. 25 p. [in Ukrainian].
2. Vakhrameieva H. I. (2016) Narodna sorochka Ukrainkoho Polissia XIX – seredyny XX st. v konteksti doslidzhen tradytsiinoho dekoratyvnoho mystetstva. [Folk Shirt of Ukrainian Polissia in the 19th to mid – 20th century in the Context of Traditional Decorative Arts Studies] PARADIGM OF KNOWLEDGE. 23 p. [in Ukrainian].
3. Kruk V., Sokal V. (2020) Sakralnyi zmist poliskoi vyshyvky v ukrainskii etnolohii. [Sacred Meaning of Polissian Embroidery in Ukrainian Ethnology] Responsible editor: O. V Sarnavska. 32 p. [in Ukrainian].
4. Kara-Vasylieva T. V. (2022) Kulturna spadshchyna Ukrainy: doslidzhennia, yii stan u period novitnikh vyklykiv suchasnosti. [Cultural Heritage of Ukraine: Research, Its State in the Period of Modern Challenges] Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine, No. 7. 54 p. [in Ukrainian].
5. Yakovets I. (2017) Khudozhnii tekstyl ruchnoho vyhotovlennia: istorychnyi kontekst i znachennia u formuvanni natsionalnoi skladovoi vitchyznianoï kultury. [Handmade Artistic Textiles: Historical Context and Significance in the Formation of the National Component of Ukrainian Culture] 230 p. [in Ukrainian].
6. Plechko A., Denysevych O. (2022) Viruvannia pro serednopolisku vyshyvku. [Beliefs about Middle Polissian Embroidery] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia": Seriia "Filolohiia" – Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy": Series "Philology". 343 p. [in Ukrainian].

-
7. Nikishenko Y. (2014) Symvolika roslynnykh ornamentiv ukrainskoi vyshyvky na odiazi pochatku XX st. [Symbolism of Floral Ornaments in Ukrainian Embroidery on Clothing in the Early 20th Century] 43 p. [in Ukrainian].
 8. Ponomar L. G. (2015) Narodnyi odiah Zakhidnoho Polissia kintsia XIX–pochatku XX st. (za materialamy kartohrafuvannia). [Folk Costume of Western Polissia at the End of the 19th – Early 20th Century (Based on Mapping Materials)] Problemy etnomuzykologii – Problems of Ethnomusicology. No. 6. 76 p. [in Ukrainian].
 9. Sabol D. M. (2015) Psykholohichni fenomen ukrainskoi narodnoi vyshyvky. [Psychological Phenomenon of Ukrainian Folk Embroidery] Psykholohichni nauky: problemy i zdotky – Psychological Sciences: Problems and Achievements. No. 4. 106 p. [in Ukrainian].
 10. Ponikarovska N. A. (2015) Zakhysni symvoly u vizerunkakh ukrainskoi vyshyvanky yak oberehy. [Protective Symbols in the Patterns of Ukrainian Embroidery as Amulets]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Arts. No 4. 65 p. [in Ukrainian].
 11. Kolesnyk O. S. (2015) Ukrainska mifopoetyka ta yii khudozhni vtlennia. [Ukrainian Mythopoetics and Its Artistic Embodiments]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia filosofiiia – Bulletin of Cherkasy University. Series: Philosophy. Issue 11 (264). Cherkasy: Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky. 112 p. [in Ukrainian].

УДК 94:329.73(477.8)(092)“194”]:930.2:343.12
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-4>

Руслана ПОПП,
orcid.org/0000-0002-5370-1770
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ruslana_popp@ukr.net

КРИМІНАЛЬНА СПРАВА ІЛЛІ ВАСИЛЬОВИЧА ЛАСТОВЕЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ У 40-ВІ РР. ХХ СТ.

Метою статті є розкрити інформаційний потенціал кримінальної справи Іллі Васильовича Ластовецького як джерела до історії українського визвольного руху та бойового шляху окремих його учасників. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосовується також метод внутрішньої джерел. На основі матеріалів кримінальної справи відтворено життєвий та бойовий шлях в УПА Іллі Васильовича Ластовецького. Значну цінність для висвітлення історії ОУН та УПА мають документи радянських карально-репресивних органів, зокрема, кримінальні справи на членів ОУН та УПА. В кожній з них постає конкретна людина зі своїм життєвим та повстанським досвідом, який став невід'ємною частиною боротьби за свободу і незалежність України. На основі кримінальної справи вдалося з'ясувати відомості про діяльність учасника УПА Іллі Васильовича Ластовецького. При аналізі змісту кримінальної справи необхідно враховувати суб'єктивність викладеної у ній інформації, оскільки її, як правило, отримували від повстанців через фізичні тортури, тому кожна людина намагалася замовчувати інформацію про себе, своїх рідних, друзів, знайомих, побратимів. І. Ластовецький був засуджений як Ілля Ігнатович Савуляк, тільки лише через багато років, коли розпочалися процеси реабілітації, це з'ясувалося. Для визначення достовірності інформації, що знаходиться в кримінальних справах, необхідно залучати та зіставляти різні типи джерел. Матеріали слідчих справ при відповідному критичному ставленні до них здатні суттєво доповнити відомості про історію українського визвольного руху, персоніфікувати її, спростувати усталені стереотипи та наративи щодо цілей та методів боротьби ОУН та УПА за українську державність, показати механізм дії тоталітарної системи.

Ключові слова: кримінальна справа, ОУН та УПА, повстанці, ВО 5 «Маківка», ТВ 24 «Маківка», рейд.

Ruslana POPP,
orcid.org/0000-0002-5370-1770
PhD (History),
Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ruslana_popp@ukr.net

THE CRIMINAL CASE OF ILYA VASYLIOVYCH LASTOVETSKY AS A SOURCE OF STUDY OF THE INSURGENT MOVEMENT IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN THE 40S OF THE XX CENTURY

The purpose of the article is to reveal the informational potential of the criminal case of Ilya Vasyliovych Lastovetsky as a source for the history of the Ukrainian liberation movement and the combat path of its individual participants. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific research, authorial objectivity; the method of internal criticism of sources is also used. The article reproduces the life and fighting path of Ilya Vasyliovych Lastovetskyi in UPA on the basis of the materials of the criminal case. The documents of the Soviet repressive-punitive bodies, in particular, criminal cases against members of OUN and UPA, are of considerable value for highlighting the history of OUN and UPA. In each of them, a specific person appears with his life and insurgent experience, who became an integral part of the struggle for freedom and independence of Ukraine. On the basis of the criminal case, it was possible to find out information about the activities of UPA member Ilya Vasyliovych Lastovetskyi. When analyzing the content of the criminal case, it is necessary to take into account the subjectivity of the information presented in it, since it was usually obtained from the insurgents through physical torture. So each person tried to suppress information about himself, his relatives, friends, acquaintances. I. Lastovetskyi was convicted as Ilya Ignatovych Savulyak, only many years later, when the rehabilitation process began, this became clear. In order to determine the reliability of information contained in criminal cases, it is necessary to involve and compare different types of sources. The materials of investigative cases, with an appropriate critical attitude to them, can significantly supplement information about the history of the Ukrainian

liberation movement, personify it, refute the established stereotypes and narratives about the goals and methods of OUN and UPA struggle for Ukrainian statehood, and show the mechanism of action of the totalitarian system.

Key words: criminal case, OUN, UPA, VO 5 “Makivka”, TV 24 “Makivka”, raid.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни великої ваги та актуальності набуває вивчення та врахування досвіду протистояння українських визвольних сил сталінському тоталітарному режиму у перші повоєнні роки. Стереотипи про «українських буржуазних націоналістів», насаджувалися не одному поколінню українців, сьогоднішні наративи про «українських фашистів», «нацистів» слугують знову приводом для знищення громадян України вже путінським режимом.

Об’єктивному відтворенню тогочасних подій сприяють джерельні матеріали, які довгий час не були доступні для науковців. Документи радянських репресивно-каральних органів дають можливість не тільки уточнити, доповнити багато подій, а й здобути нові докази злочинної діяльності тоталітарного режиму, віддати шану кожному українському герою, який боровся за українську державність.

Аналіз останніх досліджень. Кримінальні справи, як окрему групу джерел щодо вивчення українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН, аналізує у своїх працях Василь Ільницький (Ільницький, 2009а; Ільницький, 2011; Ільницький, 2012, Ільницький, 2016). Він звертає увагу на те, що «хоч за ступенем достовірності інформації протоколи допитів наближені до мемуарів, однак вони не втратили своєї цінності, оскільки інформація у них зафіксована по «свіжих слідах» (Ільницький, 2011: 91).

Важливість інформації з кримінальних справ для вивчення суспільно-політичних процесів в західних областях України у перші повоєнні роки, та дослідження історії українського визвольного руху, доводять у своїх публікаціях Микола Галів, Анна Огар (Галів, Огар, 2021), Андрій Нечепуренко (Нечепуренко, 2022). Ігор Соляр (Соляр, 2023), Олег Єгершій (Єгершій, 2023) показують фактологічну наповненість кримінальних справ щодо висвітлення повсякденних практик населення регіону. Із використанням даних такого виду історичних джерел готували біографічні дослідження: Василь Ільницький, Лілія Гриник, Юрій Стецик, Микола Посівнич, Антоніна Бойчук, Андрій Душний (Ільницький, 2019b; Ільницький, Гриник, 2021; Ільницький, Стецик, 2021; Ільницький, Посівнич, 2021; Ільницький, Бойчук, Душний, 2021).

Інформацію про функціонування ВО 4 «Говерля» доповнює стаття Василя Ільницького

«Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 «Говерля» (1944–1945)» (Ільницький, 2016).

Мета статті. Розкрити інформаційний потенціал кримінальної справи Ластовецького Іллі Васильовича як джерела з історії українського визвольного руху та бойового шляху окремих його учасників.

Виклад основного матеріалу. Архівно-кримінальна справа, звинуваченим по якій проходив Ілля Ігнатович Савуляк, зберігається у Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, 84 арк.). Її розпочато дев’ятого серпня 1945 р. Документи кримінальної справи інформують, що 2 серпня 1945 р. в горах біля села Ізки на Закарпатті він був зненацька оточений і захоплений працівниками Волівського окружного відділу НКДБ, при ньому була ручна граната «німецького зразка з запалом» (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 6, 42). Під час обшуку, крім неї, в затриманого більше нічого не було виявлено і вилучено (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 8). В анкеті заарештованого, з його слів, зазначається, що він народився в 1927 р. і мешкав в селі Довге Сколівського району Дрогобицької області. За національністю українець, освіта початкова, працював в сільському господарстві, походив із селян-бідняків, під слідством і засудженням не був, у «вітчизняній війні» участі не брав, два роки перебував на окупованій німецькими військами території (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 9).

В кримінальній справі, як зазвичай, не має фотографії заарештованого, але складений його словесний портрет: зріст середній (165–170 см), фігура середня, припущені плечі, коротка шия, чорне волосся, карі очі, кругле обличчя, високий лоб, брови широкі, дугоподібні, малий тонкий ніс, малий рот, підборіддя, що виступає, малі та круглі вуха, в яких «відтопирюється» нижня частина. Особливі прикмети, зокрема, фізичні вади, особливі звички, картавлення, заїкання, кривуляння, асиметрія лиця, не вказані (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 10). В умовах, коли радянські спецслужби часто мали інформацію про учасників ОУН та УПА лише за псевдо, словесні портрети могли допомогти їх ідентифікації.

Про його родину в анкеті повідомляється, що батько і матір на той час вже померли, братів і сестер теж не було (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426,

арк. 9). Заарештовані за участь українському визвольному русі, розуміючи наслідки своїх свідчень, намагалися у будь-який спосіб замовчувати інформацію про себе, своїх близьких, друзів, знайомих (Ільницький, 2011, с. 91). Щоб ввести в оману слідство та забезпечити своїх рідних та побратимів від репресій, І. Ластовецький теж приховав свої справжні дані. Свідків по його справі не було, інших інформаційних матеріалів теж, зважаючи, що затримання відбулося в зовсім іншому регіоні, ніж звідки він походив, тому на стадії слідства, засудження, відбування покарання це не було виявлено. Те, що він насправді – Ластовецький Ілля Васильович, який народився в 1923 р. в селі Сопот Сколівського району, стало відомо лише, коли в 1990-х рр. почалися процеси реабілітації. Справа була поновлена 29 липня 1990 р. згідно з статтею 399 КПК УРСР (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 27). У лютому 1991 р. його рідна сестра Емілія Василівна Шаламага (1920 р.н.) (інформації звідки про неї довідалися органи КДБ у матеріалах справи не має) засвідчила старшому уповноваженому Сколівського РВ УКДБ УРСР, що до заміжжя вона разом з батьками та братом Іллею (Ільком) Васильовичем Ластовецьким (1923 р.н.), проживала в селі Сопот Сколівського району. Після в 1941 р. вона разом з чоловіком переїхала до міста Борислав. Те, що брат пішов воювати в УПА, вона дізналася від батьків, коли приїжджала їх навідувати (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 51, 53–56). Згодом їй передали лист, адресований її батькові, від Іллі Гнатовича Савуляка. Через те, що на той час їхніх батьків у селі вже не було, вони були депортовані в Сибір, в сільській раді його відкрили і за змістом визначили, що він написаний її братом – Іллею Ластовецьким (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 50). Прочитавши його вона теж зрозуміла, що лист від брата. На її думку, він підписався чужим прізвиськом, щоб не заарештували батьків. У листі було написано, що він знаходиться у в'язниці у Львові. Вона наступного дня туди поїхала, але Ілька вже там не було, охоронець повідомив їй, що його «повезли десь далі». З цього часу жінка не мала ніяких відомостей про батьків та брата (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 50–51, 55).

З протоколу допиту ми довідуємося, що Ілля Васильович Ластовецький (у справі Ілля Ігнатович Савуляк) вступив в УПА у квітні 1945 р., був стрільцем і мав псевдо «Чорний» (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 14 зв). Через суб'єктивний характер свідчень, які під психологічним і фізичним тиском на багатогодинних допитах давали працівникам радянських спецслужб затримані,

вони потребують уточнення, зіставлення з іншими джерелами (Ільницький, 2011, с. 91). У довіднику-пошуковці, де вказані особи, пов'язані з визвольною боротьбою на Дрогобиччині, серед уродженців села Сопот є згадка про Гната Васильовича Ластовецького під псевдо «Чорненький», можемо припустити, що це одна і та ж людина (Горбаль, 2005, с. 628). За свідченнями І. Ластовецького, він був у сотні «Гарматія». «Гарматій» («Модест», «Зеніт») – це Ярослав Івасиків. Весною 1945 р. він дійсно керував сотнею у курені «Бойки» (Содоль, 1995, с. 130; Повстанський мартиролог, 1996, с. 188, 371, 374; Ільницький, 2009, с. 398; Щур, 2004, с. 24). Народився Ярослав Івасиків в 1923 році у селі Верхньому Синьовидному, що на Сколівщині. Закінчив Львівський політехнічний інститут, воював в дивізії «Галичина», був сотенним УПА, районним, пізніше надрайоновим референтом СБ ОУН, загинув 24 лютого 1949 р. біля с. Головецько Сколівського району Львівської області (Ільницький, 2009, с. 395; 2014, с. 308). За показами І. Ластовецького, його сотня вела боротьбу в районі села Верхнього Синьовидного Дрогобицької області. Це підтверджує у своїй книзі Р. Щур (Щур, 2004, с. 24). Відповідно до адміністративно-територіального та організаційного поділу територія Дрогобицької області входила до ВО 5 «Маківка». За підрахунками В. Ільницького, на теренах ВО 5 «Маківка» діяло 11 сотень (Ільницький, 2016, с. 277). Фактично навесні 1945 р. після реорганізації у структурі УПА-Захід, ВО 5 «Маківка» трансформувалася у ТВ 24 «Маківка» складі ВО 4 «Говерля». (Ільницький, 2016, с. 277–279).

У своїх свідченнях І. Ластовецький сміливо визначив мету боротьби УПА – «проти більшовиків, за створення Самостійної України» (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 14 зв. 12). Показав, що він вів розвідку, здобував інформацію про діяльність органів радянської влади, які відновлювалися на Сколівщині, займався продовольчим постачанням, що харчами їм допомагали місцеві жителі (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 14 зв. 14, 19). Незважаючи на те, що не було конкретних доказів, взаємовідносини УПА з місцевим населенням розцінювалися радянськими спецслужбами «як грабунок місцевих жителів» (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 18). Щоб дискредитувати українські визвольні сили, у матеріалах кримінальної справи вживається тільки одне означення загонів УПА та їх учасників, як «банди», «бандити».

Протоколи допитів, які є основною частиною кримінальних справ, як зазначає І. Соляр, «висту-

пають своєрідними спогадами учасників визвольних змагань, які іншим чином зберегти не вдалось» (Соляр, 2023, с. 19). За свідченнями І. Ластовецького, в липні 1945 р. його сотня вирушила на Закарпаття і перед кордоном біля села Рожанка Дрогобицької області до неї приєдналися ще дві сотні (вони діяли в окрузі сіл Рожанка, Тухолька на Стрийщині) і вже всі разом вони переправились через гори та рушили в район залізничної станції Воловець (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 14 зв.). В лісі, недалеко від станції, вони були обстріляні і за наказом командира мали відійти. Під час відступу він відстав і біля села Ізки (Міжгірський район, Закарпатська область) був затриманий. З матеріалів слідства довідуємося, що чисельність учасників рейду була приблизно 300 осіб, його командиром був «Гарматій», на озброєнні в них було до 20 кулеметів німецького зразка, гвинтівки різних систем, автомати і ручні гранати, крім цього, мали 15 коней (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 12 зв.). Через які населені пункти вони проходили, допитуваний не назвав, бо повстанці просувалися в темну пору (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 15). Про мету рейду зазначається, що із Закарпаття повстанці мали рухатися до Чехословаччини, а також мали боротися за «самостійну державу на Закарпатті» (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 16). Ці свідчення є дуже важливі, адже відомостей про цю акцію УПА є дуже мало. Р. Щур у своїй книзі тільки згадує, що у липні 1945 р. відбувся рейд куреня «Бойки» на Закарпаття (Щур, 2004, с. 70).

Іншим свідченням є покази на допитах О. Голяка¹, який говорив, що курінь «Бойків» на чолі із курінним Михайлом Бобаничем-«Трясилом» у липні 1945 р. командира ТВ 24 «Маківка» Д. Вітовського – «Зміюки» вирушити в рейд через Закарпаття у Чехословаччину. У село Верхня Рожанка Славського району, де дислокувалася сотня «Буй-Тура», прибув сам курінний Михайло Бобанич-«Трясило» із своїм штабом і військовим з'єднанням (Нечепуренко, 2022, с. 279). Повстанці вийшли із с. Сенечів і Нижньої Рожанки і дійшли до районного центру Поляна. Дорогою тривали жорстокі бої, у результаті яких із куреня у кількості 300 осіб, у строю залишилося 150 осіб, решту були вбиті (15 стрільців

УПА), поранені, заарештовані, розбіглися. Курінний Михайло Бобанич-«Трясило» видав наказ повертатися назад дрібними групами по 5–10 осіб у Галичину (Нечепуренко, 2022, с. 280). Тому можемо стверджувати, що саме за таких обставин і був заарештований І. Ластовецький.

Цей рейд мав велике пропагандистське значення, повстанці доносили до населення Закарпаття ідеї українського визвольного руху, мету його боротьби, це дало значний його поштовх в краї. Є поодинокі згадки, що у селі Кобилянська Поляна (Рахівський район) після палких виступів повстанських промовців місцеві жителі понищили портрети Йосифа Сталіна і комуністичні гасла, що висіли в клубі (Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура, с. 264).

В кримінальній справі є відомості і про інших учасників повстанського руху. Але при повторному її перегляді, людей, прізвища яких фігурують у справі, не змогли ідентифікувати (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 66). І. Ластовецький не виказав своїх побратимів. Він назвав ще декілька псевдо: «Буй-Тур», «Шугай», «Чорнота», «Летун», «Сосна». Їхні словесні описи та факти про них теж не точні.

4 жовтня 1945 р. Спеціальним судом Закарпатської України на основі декрету Народної Ради Закарпатської України (від 26 листопада до створення 22 січня 1946 р. Закарпатської області УРСР, існувало перехідне державне утворення Закарпатська Україна) від 18.12.1944 р. № 22 параграф 6 (в, е, з) за участь в «бандерівській УПА», «грабунків місцевого населення», «перехід на територію Закарпатської України» І. Ластовецький як Ілля Ігнатович Савуляк був засуджений на 20 років позбавлення волі, та 5 років позбавлення виборчих прав з конфіскацією майна (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 62).

Умови життя і праці в сталінських таборах були надзвичайно важкими, нелюдськими, тому ув'язнені часто хворіли. 10 листопада 1950 р. (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 34).

Постановою президії Закарпатського обласного суду від 6 лютого 1992 р. вирок спеціального суду Закарпатської України стосовно Іллі Васильовича Ластовецького було відмінено, справа завершена за відсутністю в його діях складу злочину і він реабілітований (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 84). Про це є дані і у виданні «Реабілітовані історією. Закарпатська область», але вони потребують уточнення. І. Ластовецький у справі фігурує не як Ілля Ігнатович Савуляк (так вказано у довідці про реабілітованого), а Ілля Васильович Савуляк (Реабілітовані історією. Закарпат-

¹ О. Голяк («Ігор», «Кривоніс») – член ОУН (1934), учасник Дрогобицької міської боївки (1934–1936), референт пропаганди Турківського повітового проводу ОУН (02.1942–10.1943), працівник референтури пропаганди Львівського окружного проводу ОУН (10.1943–05.1944), політвиховник сотні «Буй-Тура» (03–08.1945), заступник командира 473 відділу «Кривоноса» ТВ-24 «Маківка» ВО-4 (10–11.1945). (Нечепуренко, 2022, с. 267–268).

ська область, 2023, с. 439–440). Хоча це вже був період незалежності України, основним аргументом щодо його реабілітації було те, що додатковою перевіркою не було встановлено членство І. Ластовецького в «ОУН» (ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 426, арк. 82).

Висновки. Значну цінність для висвітлення історії ОУН та УПА мають документи радянських карально-репресивних органів, зокрема, кримінальні справи на членів ОУН та УПА. В кожній з них постає конкретна людина зі своїм життєвим та повстанським досвідом, який став невід’ємною частиною боротьби за свободу і незалежність України. На основі кримінальної справи вдалось з’ясувати відомості про діяльність учасника УПА Іллі Васильовича Ластовецького. При аналізі її змісту необхідно враховувати суб’єктивність викладеної у ній

інформації, оскільки її, як правило, отримували від повстанців через фізичні тортури. Кожна людина намагалася замовчувати інформацію про себе, своїх рідних, друзів, знайомих, побратимів. І. Ластовецький був засуджений як Ілля Ігнатович Савуляк, тільки лише через багато років, коли розпочалися процеси реабілітації, це з’ясувалося. Для визначення достовірності інформації, що знаходиться в кримінальних справах, необхідно залучати та зіставляти різні типи джерел. Матеріали слідчих справ при відповідному критичному ставленні до них здатні суттєво доповнити відомості про історію українського визвольного руху, персоніфікувати її, спростувати усталені стереотипи та наративи щодо цілей та методів боротьби ОУН та УПА за українську державність, показати механізм дії тоталітарної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галів М., Огар А. Радянські репресії проти духовенства греко-католицької церкви у 1944–1947 рр. (на прикладі біографії о. Івана Котіва). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Сер. Історія*. 2021. Вип. 6/48. С. 319–341.
2. Горбаль М. Довідник-пошуковець реєстр осіб, пов’язаних визвольною боротьбою на теренах Дрогобищини 1939–1950 (за архівними документами). Літопис УПА. Бібліотека Том 6. Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2005. 1300 с.
3. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 426. 84 арк.
4. Єгрішій О. Священник підпільної Греко-католицької Церкви Ярослав Сояк: спроба відтворення повсякдення шляхом кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 12/54. С. 556–578.
5. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.
6. Ільницький В. Джерела до вивчення українського визвольного руху у Карпатському Краї ОУН (1945–1950-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2011. Вип. 2. С. 84–97.
7. Ільницький В. Закономірності функціонування Воєнної Округи 5 «Маківка». *Збірник наукових праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. 2015. Вип. 52. С. 47–52.
8. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954). Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
9. Ільницький В. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів. 2019б. Вип. 32. С. 125–138.
10. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди». Книга 21. Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. 130с.
11. Ільницький В. Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 «Говерля» (1944–1945). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Історія»*. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю. 2016. Вип. 24. С. 95–100.
12. Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 293–315.
13. Ільницький В. Характеристика кадрового складу підпілля У Дрогобицькій Окрузі ОУН (перша половина 1945 р. – початок 1952 р.). *Україна – історія. Збірник наукових праць НДПУ*. 2009. Том XXV. С. 386–399.
14. Ільницький В., Бойчук А., Душний А. Володимир Листопад: життя і творчість в умовах радянської дійсності (1912–1985). *Електронне наукове фахове видання Історія науки і біографістика*. 2021. № 2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2021-2/03.pdf>
15. Ільницький В., Гриник Л. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916 – 1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2021. Вип. 45. Том 1. С. 10–17.
16. Ільницький В., Посівнич М., Василь Регей (1915–1996): життя та діяльність в умовах тоталітарних режимів. Галичина. Науковий і культурно-просвітний красназничий часопис. 2021. Ч. 34. С. 138–152.

17. Ільницький В., Стецик Ю. Видавнича праця та трагічна доля отця Модеста (Михайла) Пелеха (чин святого Василя Великого) (1883–1955 роки). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика»*. 2021. Вип. 45. Том 1. С. 43–48.
18. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич: Вимір, 2009. 368 с.
19. Нечепуренко А. Олександр Голяк (1915–1946): життєвий та бойовий шлях (за матеріалами архівно-кримінальної справи). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 11/53. С. 267–291.
20. Повстанський мартиролог Сколівщини, Сколівщина / Зібр. та впоряд. Г. Дем'ян. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. С. 301–725.
21. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття»». 2003. 788 с.
22. Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1943 – 1949. Довідник П. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.
23. Соляр І. Архівно-кримінальна справа Михайла Хром'яка як джерело вивчення повсякденного життя. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 60. Том 4. С. 17–21.
24. Щур Р. Курінь УПА «Бойки» імені Богдана Хмельницького. Львів: Новий час, 2004. 150 с.

REFERENCES

1. Haliv M., Ohar A. (2021). Radianski represii proty dukhovenstva hreko-katolytskoi tserkvy u 1944–1947 rr. (na pryklady biohrafii o Ivana Kotiva). [Soviet repressions against the clergy of the Greek Catholic Church in 1944–1947 (on the example of Fr. Ivan Kotiv's biography)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka. Ser. Istoriiia, vyp. 6/48*, 319–341. [in Ukrainian].
2. Horbal M. (2005). Dovidnyk-poshukivets reiestr osob, poviazanykh vyzvolnoiu borotboiu na terenakh Drohobychchyny 1939–1950. (za arkhivnymy dokumentamy). [Search Guide. Register of persons connected to the liberation struggle in Drohobych Oblast 1939–1950 (Based on archival documents)]. Litopys UPA. Biblioteka. Tom 6. Toronto-Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2005. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. (DAZO). [State Archive of Transcarpathian Oblast]. F. 2558. Op. 1. Spr. 426. 84 ark. [in Ukrainian]
4. Yehreshii O. (2023). Sviashchennyk pidpilnoi Hreko-katolytskoi Tserkvy Yaroslav Sviak: sproba vidtvorennia povsiakdennia shliakhom kryminalnoi spravy. [Priest of the underground Greek-catholic Church Yaroslav Sviak: an attempt to recreate everyday way through a criminal case]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia, 12/54*, 556–578. [in Ukrainian].
5. Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura / ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia (2010). [Transcarpathia 1919–2009: history, politics, culture]. Uzhhorod: Vydavnytstvo “Lira”. [in Ukrainian].
6. Ilnytskyi V. (2011). Dzherela do vyvchennia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu u Karpatskomu Krai OUN (1945–1950-ti rr.). [Sources for the study of the Ukrainian liberation movement in the Carpathian region of the Organization of Ukrainian nationalists (OUN) (1945–1950's)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia, 28*, 84–97. [in Ukrainian].
7. Ilnytskyi V. (2015). Zakonomirnosti funktsionuvannia Voiennoi Okruhy 5 “Makivka”. [Regularities of the functioning of Military District 5 “Makivka”]. *Zbirnyk naukovykh prats / Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody. Seriiia “Istoriiia ta heohrafiia”, vyp. 52*, 47–52. [in Ukrainian].
8. Ilnytskyi V. (2016). Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954). [The Carpathian region of the OUN in Ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].
9. Ilnytskyi V. (2019). Obstavyny zahybeli providnyka okruzhnogo provodu OUN Zakarpattia Dmytra Bandusiaka. [The circumstances of the death of a leader of transcarpathian OUN county provid dmytro bandusiak]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha, vyp. 32, 125–138. [in Ukrainian].
10. Ilnytskyi V. (2012). Provid OUN Karpatskoho kraiu. Litopys Ukrainkoi Povstanskoii Armii. Seriiia “Podii i liudy”. [Leadership of the OUN in Karpats'kyi Krai]. Knyha 21. Toronto-Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”. [in Ukrainian].
11. Ilnytskyi V. (2016). Funktsionuvannia viiskovo-polovoi zhandarmerii u Voiennii okruzi 4 “Hoverlia” (1944–1945). [Functioning of field gendarmerie in Military Department–4 “Hoverla” (1944–1945)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: “Istoriiia” Vinnytsia: FOP Korzun D. Yu., vyp. 24*, 95–100. [in Ukrainian].
12. Ilnytskyi V. (2014). Funktsionuvannia Sluzhby bezpeky v Karpatskomu krai OUN (1945–1954). [Functioning of Military field gendarmerie in Military District – 4 “Hoverlia”(1944– 1945)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, vyp. 24*, 293–315. [in Ukrainian].
13. Ilnytskyi V. (2009). Kharakterystyka kadrovoho skladu pidpillia U Drohobyt'skii Okruzi OUN (persha polovyna 1945 r. – pochatok 1952 r.). [Characteristics of the personnel of the underground in the Drohobyt'sk District of the OUN (the first half of 1945 – the beginning of 1952)]. *Ukraina – istoriia. Zbirnyk naukovykh prats NDIU, tom. XXV*, 386–399.[in Ukrainian].
14. Ilnytskyi V., Boichuk A., Dushnyi A. (2021). Volodymyr Lystopad: zhyttia i tvorchist v umovakh radianskoi diisnosti (1912–1985). [Volodymyr lystopad: life and creative work in the conditions of soviet reality (1912–1985)]. *Elektronne*

- naukove fakhove vydannia Istorii nauky i biohrafistyka*, № 2 URL <http://inb.dnsgb.com.ua/2021-2/03.pdf>. [in Ukrainian].
15. Ilnytskyi V., Hrynyk L. (2021). Represovanyi otets Zynovii Bandrovych (1916 – 1986): rekonstruktsiia biohrafii za materialamy arkhivno-kryminalnoi spravy [Repressed father Zynoviy Bandrovych (1916 – 1986): reconstruction of the biography on the materials of the archival and criminal case]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka Drohobych: Vydavnychiy dim "Helvetyka"*, vyp. 45, tom 1, 10–17. [in Ukrainian].
16. Ilnytskyi V., Posivnych M. (2021). Vasyl Rehei (1915–1996): zhyttia ta diialnist v umovakh totalitarnykh rezhymiv. [Vasyl Rehei (1915–1996): life and activity in the conditions of totalitarian regimes]. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys*, ch. 34, 138–152. [in Ukrainian].
17. Ilnytskyi V., Stetsyk Yu. (2021). Vydavnycha pratsia ta trahichna dolia ottsia Modesta (Mykhaila) Pelekha (chyn sviatoho Vasylia Velykoho) (1883–1955 roky). [Publishing work and tragic fate father's Modest (michael) Pelekh (osbg) (1883–1955)] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka Drohobych: Vydavnychiy dim "Helvetyka"*, vyp. 45, tom 1, 43–48. [in Ukrainian].
18. Lnytskyi V. (2009b). Drohobytska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952 rr.). [Drohobytsk OUN: structure and leadership (1945–1952)]. Drohobych: Vymir. [in Ukrainian].
19. Nechepurenko A. (2022). Oleksandr Holiak (1915–1946): zhyttievyi ta boiovyi shliakh (za materialamy arkhivno-kryminalnoi spravy). [Oleksandr Holiak (1915–1946): life and combat path (based on archive criminal case materials)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii*, 11/53, 267–291. [in Ukrainian].
20. Povstanskyi martyroloh Skolivshchyny, Skolivshchyna (1996) / Red. H. Demian. [Rebel martyrologist of Skolivshchyna, Skolivshchyna]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
21. Reabilitovani istoriiei. Zakarpatska oblast. (2003). [Rehabilitated by history. Transcarpathian region]. U dvokh knykh. Knyha persha. Uzhhorod: VAT "Vydavnytstvo "Zakarpattia". [in Ukrainian].
22. Sodol P. (1995) *Ukrainska Povstanska Armiia. 1943 – 1949*. []. Dovidnyk II. Niu-York: Proloh. [in Ukrainian].
23. Soliar I. (2023). Arkhivno-kryminalna sprava Mykhaila Khromiaka yak dzherelo vyvchennia povsiakdennoho zhyttia. [The archive criminal case of Mykhail Khromyak as a source of studying the daily life of OUN members and UPA participants]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 60, tom 4*, 17–21. [in Ukrainian].
24. Shchur R. (2004). Kurin UPA "Boiky" imeni Bohdana Khmelnytskoho. [Kurin UPA "Boyka" named after Bohdan Khmelnytskyi]. Lviv: Novyi chas. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК [7.03.026.046.3:272-312.47-526.62](477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-5>

Андрій ДЕМ'ЯНЧУК,
orcid.org/0000-0002-3399-4537
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри театрознавства та акторської майстерності
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

ІСТОРІЯ ЧУДОТВОРНОЇ ІКОНИ МАТЕРІ БОЖОЇ МИЛОСЕРДЯ ("MATER MISERICORDIAE") ТА ЇЇ КОПІЙ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

У статті досліджено історію чудотворної ікони Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") та її копій в римо-католицьких костелах, каплицях та приватних збірках на землях України. Представлено стилістичні особливості оригінальної ікони та її копій. Встановлено, що ікона Матері Божої Милосердя на теренах України відома як Мати Божжа Остробрамська, а також як Мадонна Віленська, так як оригінальна чудотворна ікона зберігається в Литві в Остробрамській каплиці у м. Вільнюс.

Для розкриття теми застосовано комплексний підхід, а саме: історичний, мистецтвознавчий і теологічний. За допомогою використання методів історичного та мистецького аналізу досліджено історію образів, час та місце їх створення, авторство тощо. Встановлено, що типологія ікони близька до іконографії образів Внебовзяття Діви Марії та Діви Марії Непорочно Зачатої, а також приналежність цієї ікони до Богородичного циклу. Цей тип зображення був поширений не тільки у візантійському, але й у західноєвропейському сакральному мистецтві в епоху Ренесансу та Бароко. Прикладом можуть слугувати образи Пресвятої Діви Марії Непорочно Зачатої іспанського маляра доби бароко Бартоломе Естебана Мурільйо та інших художників.

Про ікону Божої Матері Милосердя (Mater Misericordiae) та її копії писали відомі дослідники: Міхал Курзей «Парафіяльний костел Святого Карла Борromeо в Зазулях-Козаках» (2005); Томаш Зауха «Громадська каплиця Матері Божої Остробрамської в Новосілці Скалацькій» (2007); Мартін Бернат «Костел Святої Софії» (2011); Тадеуш Кузіс «Образ Матері Божої Остробрамської з Зазулів-Козаків біля Золочева» (2000), Вальдемар Вітольд Журек SDB «Вотивний костел Матері Божої Остробрамської у Львові» (2019); Ярослав Вонсовіч SDB «Коронація Божої Матері Остробрамської у Вільні 2 липня 1927 р.» (2017) та ін.

Встановлено, що найбільш знані копії чудотворної ікони Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") на землях Західної України до Другої світової війни зберігалися в парафіяльному костелі Святого Карла Борromeо в с. Козаки біля Золочева; в с. Новосілка, Тернопільська обл.; в костелі Святої Софії та Матері Божої Остробрамської у Львові, а також інших храмах. Сучасні копії ікони зберігаються у костелах, каплицях і приватних колекціях в Україні та інших країнах світу.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, чудотворна ікона, Мати Божжа Милосердя ("Mater Misericordiae"), Мадонна Остробрамська, Україна.

Andrii DEMIANCHUK,
orcid.org/0000-0002-3399-4537
Candidate of Study of Art (PhD in History of Arts), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theater Studies and Acting
Lviv Ivan Franko National University
(Lviv, Ukraine) andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

THE HISTORY OF THE MIRACULOUS ICON OF OUR LADY OF MERCY ("MATER MISERICORDIAE") AND ITS COPIES IN UKRAINE

The article explores the history of the miraculous Icon of Our Lady of Mercy ("Mater Misericordiae") and its copies in Roman Catholic churches, chapels, and private collections in Ukraine. The stylistic features of the original icon and its copies are presented.

It has been established that the Icon of Our Lady of Mercy is known in Ukraine as Our Lady of the Gate of Dawn and as the Madonna of Vilnius, as the original miraculous icon is kept in Lithuania in the Gate of Dawn Chapel in Vilnius.

To reveal the topic, a comprehensive approach was applied, namely, historical, art historical, and theological. Using the methods of historical and artistic analysis, the history of the images, the time and place of their creation, authorship, etc. were investigated. It has been established that the typology of the icon is close to the iconography of the images of

the Assumption of the Virgin Mary and the Virgin Mary Immaculately Conceived, as well as the belonging of this icon to the Virgin cycle. This type of image was widespread not only in Byzantine but also in Western European sacred art in the Renaissance and Baroque periods. An example is the images of the Blessed Virgin Mary Immaculately Conceived by the Spanish Baroque painter Bartolome Esteban Murillo and other artists.

Well-known researchers have written about the icon of Our Lady of Mercy (Mater Misericordiae) and its copies: Michał Kurzej "Parish Church of St. Charles Borromeo in Zazuli-Kozaky" (2005); Tomasz Zaucha "Public Chapel of Our Lady of the Gate of Dawn in Novosilka Skalatska" (2007); Marcin Biernat "Church of St. Zofia" (2011); Tadeusz Kukiz "Image of Our Lady of the Gate of Dawn from Zazuli-Kozaki near Zolochiv" (2000); Waldemar W. Żurek SDB "Votive Church of Our Lady of the Gate of Dawn in Lviv" (2019); Jarosław Wąsowicz SDB "Coronation of Our Lady of the Gate of Dawn in Vilnius on July 2, 1927" (2017) et al.

It has been established that the most famous copies of the miraculous Icon of Our Lady of Mercy ("Mater Misericordiae") in the west of Ukraine before World War II were kept in the parish church of St. Charles Borromeo in the village of Kozaky near Zolochiv; in the village of Novosilka, Ternopil region; in the church of St. Sophia and Our Lady of the Gate of Dawn in Lviv, as well as other churches. Modern copies of the icon are kept in churches, chapels, and private collections in Ukraine and other countries.

Key words: Roman Catholic Church, miraculous Icon of Our Lady of Mercy ("Mater Misericordiae"), Our Lady of the Gate of Dawn, Ukraine.

Постановка проблеми. Копії чудотворної ікони Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") що зберігалися в римо-католицьких храмах України потребують комплексного наукового дослідження їхньої історії та стилістики. Визначення іконографічного типу оригінальної ікони Матері Божої Милосердя, її символіки, а також поширення цієї ікони у західноєвропейському сакральному малярстві та виявлення місць культу цієї ікони на теренах України.

Актуальність дослідження зумовлена збором і узагальненням наявних теоретичних матеріалів у вітчизняній та зарубіжній літературі та популяризацією сакрального мистецтва в науковому середовищі України та світу.

Аналіз досліджень. Важливі історичні відомості про ікону Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") подані в Архіві Львівської архідієцезії у Кракові (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie, AALwK), у багатотомному (23 томах) науковому виданні «Матеріали до історії сакрального мистецтва на східних землях колишньої Речі-Посполитої» ("Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej"). А саме, у 13-му томі: Міхал Курзей «Парафіяльний костел Святого Карла Борromeо в Зазулях-Козаках» (Michał Kurzej "Kościół parafialny p.w. Św. Karola Boromeusza w Zazulach-Kozakach") (Kurzej, 2005: 321–331); у 16-му томі: Томаш Зауха «Громадська каплиця Матері Божої Остробрамської в Новосілці (Новосілці Скалацькій)» (Tomasz Zaucha "Kaplica publiczna p.w. Matki Boskiej Ostrobramskiej w Nowosiółce Skalańskiej") (Zaucha, 2007: 139–141); у 19-му томі: Мартін Бернат «Костел Святої Софії» (Marcin Biernat "Kościół p.w. Św. Zofii") (Biernat, 2011: 155–177).

Про ікону Божої Матері Милосердя (Mater Misericordiae) та її копії писали відомі дослід-

ники, зокрема: Тадеуш Кукіз «Образ Матері Божої Остробрамської з Зазулів-Козаків біля Золочева (в монастирі Сестер Домініканок у Білій Нижній)» (Tadeusz Kukiz "Obraz MB Ostrobramskiej z Zazul-Kozakow k. Zloczowa (w klasztorze ss. Dominikanek w Bialej Niznej) (Kukiz, 2000: 275–279), Вальдемар Вітольд Журека «Вотивний костел Матері Божої Остробрамської у Львові» (Żurek, W. "Wotywny Kościół Matki Bożej Ostrobramskiej we Lwowie") у виданні «Культ Матері Божої Остробрамської в історії польського народу» ("Kult Matki Bożej Ostrobramskiej w historii narodu polskiego") (Żurek, 2019), Ярослав Вонсовіч «Коронація Матері Божої Остробрамської у Вільні 2 липня 1927 р.» (Wąsowicz J. "Koronacja Matki Boskiej Ostrobramskiej w Wilnie 2 lipca 1927 roku") (Wąsowicz, 2017) у виданні під заг. ред. Вальдемара Вітольда Журека «Культ Матері Божої Остробрамської в історії польського народу» (Żurek, W. "Kult Matki Bożej Ostrobramskiej w historii narodu polskiego") (Żurek 2019) та ін.

Іконографія ікон Богородичного циклу, а також технологія давнього та сучасного іконного малярства подають мистецтвознавці Д. Степовик, А. Дем'янчук. Загальні відомості про ікону подані в друкованих та електронних публікаціях, зокрема, на сайті Львівської Архідієцезії Римо-Католицької Церкви в Україні та ін.

Мета статті – розглянути історію та стилістику чудотворної ікони Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") та її копій в римо-католицьких храмах України, встановлення іконографічного типу та виявлення місць культу цієї ікони на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Чудотворна ікона Мати Божа Милосердя ("Mater Misericordiae") розміщена на вівтарі в каплиці Острої Брами знаної також як Ворота світанку

(лит. Aušros Vartai) у місті Вільнюсі в Литві. Історики мистецтва припускають, що образ був намальований у XVII ст.(?) темперними фарбами на дубових дошках товщиною 2 см, покритих тонким шаром ґрунту-левкасу (розмір ікони: 200x165 см.) (Остробрамська ікона Божої Матері, 2024). Авторство ікони точно не встановлене. Одні дослідники приписують його краківському художнику Луці (Łukaszowi), який намалював подібну ікону в 1624 р. для костелу Божого Тіла (Bożego Ciała) в Кракові. Видатний історик мистецтва, дослідник спадщини колишніх східних земель Речі Посполитої, професор Марія Каламайська-Саїд (Maria Kałamajska-Saeed) висловила припущення що ікону намалював фламандський художник Мартін де Вос (Martin de Vos) близько 1580 р. (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej).

Оригінальна чудотворна ікона Матері Божої Милосердя (“Mater Misericordiae”) впродовж трьохсотлітнього періоду прославилася численними чудами. При цій іконі вірні заносили благання бо Бога і за посередництвом Діви Марії отримували ласки і зцілення. Цей чудотворний образ мав велике пошанування серед католиків обох обрядів, а також православних. Копії цієї ікони зберігаються на вівтарях храмів багатьох країн світу, є вони також і в Україні. Часто і храми називали в честь цієї ікони. Прикладом може слугувати римо-католицький костел Матері Божої Остробрамської у Львові побудованого у 20–30 рр. XX ст. на вулиці Личаківській, нині – греко-католицька церква Покрови Пресвятої Богородиці (Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 2023).

На іконі Пресвята Діва Марія зображена з ледь похиленою головою зі складеними на грудях руками, як знак покорі перед маєстатом Божим. Пресвята Діва Марія одягнена в туніку теракотового кольору з широкими рукавами, голова та шия покриті білою хустиною, а зверху плечі та голову вкриває плащ зеленувато-коричневого кольору. Навколо голови Пресвятої Діви Марії світлий німб у вигляді золотистих променів на коричневому тлі бронзового відтінку. Постаць Пресвятої Діви Марії на іконі вкривають золоті шати. На голові дві корони кінця XVII і середини XVIII ст., і вінок із дванадцяти зірок, а внизу срібний півмісяць з написом: “Dziękuję Tobie, Mamo Boża, za to, że ty poczułaś moją modlitwę, i proszę Ciebie, Mamo Miłosierdzia, wstrzeż mnie i nadal w łasce i opiece Swojej Przenajświętszej W.I.J. 1849 roku” («Дякую Тобі, Мати Божа, за те, що ти почула мої молитви, і прошу Тебе, Мати Милосердя, вбережи мене й надалі в ласці й опіці Своїй Пресвятії В.І.І. 1849 р.») (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej– Matki Miłosierdzia; Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – kult i historia) (рис. 1–2).

2 липня 1927 р. відбулася урочиста коронація ікони Матері Божої Милосердя новими коронами, які посвятив Папа Римський Пій XI. Урочистість звершив архієпископ митрополит Варшавський Олександр Каковський (Aleksander Kakowski) у присутності кардинала Августа Хльонда (kard. Augusta Hlonda) і двадцяти восьми єпископів. На жаль, на початку Другої світової війни корони пропали і досі їхня доля невідома. На позолочених шатах ікони Пресвятої Діви Марії гравірований

Рис. 1–2. Ікона Мати Божа Милосердя без шат (Остра Брама, Вільнюс, Литва. 1620–30 рр.(?) деревина дуб, левкас, темпера, 200 x 163 см (78,7 x 64,1 in)

(Див.: *Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej*)

рослинний орнамент та квіткові мотиви символічно представляючи Марію як «садок замкнений», згаданий у Пісні Пісень (Біблія, Книга Пісні Пісень: 4:12). (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – kult i historia). Варто пригадати, що під час коронації чудотворної ікони їй офіційно було присвоєно титул Богородиці Милосердя (Wąsowicz, 2019: 25).

Пресвята Діва Марія на цій іконі зображена як Діва Благовіщення і Очікування (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej) Ця ікона у наглядний спосіб відтворює біблійний текст з Апокаліпсису «І знамення велике видно було на небі – жінка, одягнена в сонце, і місяць під ногами її, а на голові її вінець із дванадцяти зірок» (Откровення Йоана Богослова, 12.1). Єдність зображення та Біблійного тексту пригадує вірним чесноти Пресвятої Діви Марії та християнську правду, що людина створена для Бога і вічності (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej).

Типологія ікони Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") близька до іконографії образів Внебовзяття Пресвятої Діви Марії (Assunta) та Пресвятої Діви Марії Непорочно Зачатої (Immaculata Conceptio), та належить до ікон Богородичного циклу. Прикладом типологічної близькості до іконографії образів Пресвятої Діви Марії Непорочно Зачатої може слугувати образ Діви Марії відомого іспанського маляра доби бароко, співзасновника севільської академії малярства – Бартоломе Естебана Мурільйо (Bartolomé Esteban Murillo). Цей відомий образ був намальований олійними фарбами на полотні у 1678 р. (274 x 190 см).

Зауважимо, що в сакральному мистецтві епохи Ренесансу та Бароко образи Пресвятої Діви Марії Непорочно Зачатої були надзвичайно поширені. В Римо-Католицькій Церкві свято Непорочно Зачаття Пресвятої Діви Марії є одним з головних Богородичних свят і відзначається 8 грудня згідно Католицької доктрини (лат. Immaculata Conceptio) Пресвята Діва Марія була позбавлена наслідків первородного гріха. Догмат про Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії був установлений Папою Римським Пієм IX у 1854 р. в енцикліці "Ineffabilis Deus" («Невимовний Бог») (Ineffabilis Deus, 1854).

«Особливий культ ікони почався після нападу московитів на Вільне (нині Вільнюс – АД) у 1655 р. У 1761 р. отець-кармеліт Гіланьон / о. Hilañon (Rościszewski) опублікував «Звіт про чудотворний образ..» ("Relację o Cudownym Obrazie.."). У 1794 р. під Острою брамою відбулася сутичка між загоном російських військ і захисниками

міста, повстанцями Ясинського. Культ Матері Божої став частиною руху за незалежність, спрямованого проти російського загарбника. У 1864 р. на фронтоні каплиці було розміщено напис: "MATER MISERICORDIAE, SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS" («МАТИ МИЛОСЕРДЯ, ПІД ТВОЇМ ЗАХИСТОМ СХОВАЄМОСЯ») (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej).

Під час свого паломництва до Литви в 1993 р. перед іконою Матері Божої Милосердя молився Папа Римський Йоан Павло II – нині святий Католицької Церкви. Тоді Папа приніс Матері Божій в дар золоту троянду та свій пілеолус (pileolus), як обітницю. Нині вотиви вивішують у спеціальних вітринах перед входом до каплиці (Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – kult i historia).

Папа Франциск перебуваючи 24 вересня 2018 р. у Вільнюсі, столиці Литви, на початку своєї чотириденної подорожі до країн Балтії перед іконою Матері Божої сказав: «Ця Мати без дитини, сяюча золотом, є Матір'ю кожного. Вона бачить у кожній людині, яка приходить сюди, те, чого ми самі так часто не бачимо: обличчя її Сина Ісуса, що відбилося в нашому серці. <...> Мати Милосердя, як і кожна добра мати, намагається об'єднати свою сім'ю. Вона шепоче нам на вухо: «Шукайте свого брата, шукайте свою сестру». Таким чином вона відкриває нам двері до нового світанку, нового дня» (Pope Francis, 2018).

Відомий польський історик, доктор Вальдемар Вітольд Журе́к (Waldemar W. Żurek SDB), подає відомості про Вотивний (подячний) костел Матері Божої Остробрамської у Львові (Żurek, 2019: 233–271).

Вчений зазначає, що ініціатором будівництва і фундатором костелу Матері Божої Остробрамської (1931–1934 рр.) на Верхньому Личакові у Львові був Львівський Митрополит латинського обряду, архієпископ Болеслав Твардовський (1854–1944). Консекрація костелу відбулася 7 жовтня 1934 р. Отці Салезіяни із Провінції Святого Яцека з осідком у Кракові опікувалися костелом до 4 червня 1946 р. в період окупації Львова радянською владою. І тільки «у 1989 р. личаківський костел було передано українським Салезіанам візантійського обряду. У 1992 р. засновано там парафію Покрови Пресвятої Богородиці» (Żurek, 2019: 269).

У головному вівтарі костелу Матері Божої Остробрамської містилася ікона Матері Божої Милосердя (Остробрамської). Її у 1931 р. намальовала сестра феліціанка зі Львова – сестра Марія Тадея / Михайліна Фірчик (s. Maria Tadeja / Michalina Firczyk). Сестра була надзвичайно скромною особою, тому говорила про себе,

що «вона не професійна художниця, а скоріше самоучка» так як не виконувала великих замовлень, а копіювала маленькі образи для потреб свого згромадження (Див.: Żurek, 2019: 245). Архієпископ Твардовський звернувся до сестри Марії через пароха в Пустомитах – о. Алойзія Козловського з проханням намалювати образ Матері Божої Остробрамської для храму на Верхньому Личакові вділяючи їй пастирського благословення. У серпні 1931 р. сестра Марія в Пустомитах біля Львова приступила до малювання образу маючи фотографії оригінальної чудотворної ікони Матері Божої Милосердя з Острої Брами надані їй о. Алойзієм Козловським. Праця тривала близько шести тижнів. 6 жовтня 1931 р. було освячено наріжний камінь, фундамент майбутнього храму та образ Матері Божої. Спочатку образ помістили в тимчасово збудовану дерев'яну каплицю, а через три роки, а саме, 7 жовтня 1934 р. в головному вівтарі Личаківського костелу (Див.: Żurek, 2019: 245).

Цікавими є історичні відомості стосовно Львівської копії образу Матері Божої. Після Другої світової війни перебуваючи у справах свого згромадження у Вроцлаві сестра Марія побачила за головним вівтарем салезіанського костелу Пресвятого Серця Ісуса на вул. Людвісарській (ul. Ludwisarskiej) ікону Матері Божої, яку намалювала. Згодом цей образ перенесли в окрему каплицю (Спогади сестри Марії Тадеї про образ М.Б. Остробрамської, Див.: Żurek, 2019: 246–247, notatka 34).

Зазначимо, що відпустові молитви у Львівському костелі відзначалися 16 листопада – на свято Матері Божої Милосердя, та 24 травня – на свято Матері Божої Помічниці Вірних (Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych), так як під цим титулом Мати Божа була покровителькою Салезіян (Салезіянське Згромадження святого Йоана Боско (лат. *Societas Sancti Fracisci Salesii*)).

Вівтарна ікона (Retabulum) Матері Божої Остробрамської зберігалася в парафіяльному костелі Святого Карла Борромео в Зазулях-Козаках (нині Козаках біля Золочева) на головному вівтарі виготовленому в необароковому стилі та прикрашеному зверху різьбленим рельєфом із зображенням Святої Хостії в чаші та двома намальованими зображеннями ангелів в адоруючій поставі (проект Яна Войтовича, 1926 р.). Ікона Матері Божої намальована олійними фарбами. По обидва боки від неї на постаментах розміщені скульптури святих (Kurzej, 2005: 325, іл. 619, 621; Майже забутий костел святого Кароля Баромеуша) (рис. 3–4).

Відомий польський дослідник Тадеуш Кукіз описуючи історію цієї ікони зазначає, що цей образ спочатку зберігався в костелі в Зозулях-Козаках побудованому в 1907 р. Будівництву цього костелу сприяв відомий римо-католицький архієпископ Кароль Баромеуш Гриневецький (Karol Hryniewicz, 1841–1929) – канонік Львівської кафедральної капітули з 1895 р. Також з історичних джерел відомо, що перед Першою світовою війною там провадило евангелізаційну діяльність Згромадження Сестер Францисканок Родини

Рис. 3–4–5. Образ Матері Божої Остробрамської в с. Козаки біля Золочева. Стан 2004 р.
Нині с. Пижани (Puzanu) в Польщі

(Див.: Kurzej, 2005: 325, іл. 619, 621)

Рис. 5. Образ Матері Божої Остробрамської із с. Козаки біля Золочева.

Нині в монастирі Сестер Домініканок в Білій Нижній (Bialej Niznej) у Польщі

(Див.: Kukiz, 2000: 274, іл. 123)

Марії, які попри молитву і допомогу потребуючим, ще й навчали дітей у місцевій школі (Kukiz, 2000: 275) (рис. 5).

Ця ікона була надзвичайно близька архієпископу Каролію Баромеушу Гриневецькому, який перебуваючи на посаді єпископа у Вільні (Wilnie) мав можливість молитися і відправляти Святі Меси перед оригінальною чудотворною іконою Матері Божої Остробрамської. Відомо про дві копії цієї ікони, які архієпископ Кароль Баромеуш Гриневецький подарував костелу в Зазулях-Козаках та костелу в Пустомитах біля Львова. В 1946 р. ікону привіз до Польщі о. Каєтан Грушецький (ks. Kajetan Gruszecki), коли йому довелося залишити парафію (Kukiz, 2000: 275).

Тадеуш Кукіз зазначає, що історію ікони Матері Божої досліднику подала сестра Херубіна (s. Cherubina) з Білої Нижньої (Białej Niżnej). Зокрема те, що спочатку ікона Матері Божої зберігалася в їхньому монастирі і кожного вечора після останньої молитви сестри співали пісню до Пресвятої Диви Марії Матері "Okaz sie nam Matka..." («Будь нам Матір'ю...»). Після смерті о. Каєтана Грушецького, о. Якуб Вінярж (ks. Jakub Winiarz) за дорученням Курії єпископської в Любачові (Lubaczowie) у 1966 р. приїхав по ікону Матері Божої та інші предмети літургійного призначення з костелу Кароля Баромеуша з села Зозулі-Козаки, що зберігалися в Згромадженні Сестер Домініканок у Білій Нижній (zgromadzenia SS. Domini-

kanek w Białej Niżnej). Проте ікону Матері Божої о. Вінярж не міг помістити на віз де були покладані інші речі з костелу, щоб її не пошкодити. Це стало символічним знаком для сестер, які віднесли ікону Матері Божої Остробрамської на її місце в монастир до якої щоденно заносили подячні молитви та прохання (Kukiz, 2000: 276–277, il. 123).

Ще одна копія образу Матері Божої Остробрамської була розміщена на неоготичному вівтарі (проект архітектора Сергія Юрченка, 1990-ті рр.) в Новоселці Скалацькій, нині село Новосілка (Новосілка..). Образ намальований олійними фарбами, 1930-ті рр. (Zauch, 2007: 140, il. 265) (рис. 6–7).

Також копія образу Матері Божої Остробрамської зберігалася на бічному неоготичному дерев'яному вівтарі Матері Божої, 1942 р. (не зберігся) в костелі Святої Софії (Św. Zofii), який був побудований на півдні від міста Львова на краю Галицького передмістя. Образ намалював Ян Казімеж Ольпінський (Jan Kazimierz Olpiński) (Див.: Biernat, 2011: 171, il. 492, notatka 110: Wg A MS, I/Sb oraz fotografii archiwalnych w AMS) (рис. 8).

Сучасними авторськими копіями чудотворної ікони Матері Божої Милосердя ("Mater Misericordiae") є ікони львівських митців виконані із застосуванням давньої технології яйцево-темперного іконного малярства та золочення. Нині вони зберігаються у храмах, музеях та при-

Рис. 6–7–8. Образ Матері Божої Остробрамської в с. Новосілки та вигляд на вівтар. Стан 2007 р.

(Див.: Zaucha, 2007: 140, il.265)

Рис. 8. Ікона Матері Божої Остробрамської в костелі Святої Софії. Стан до 1939 р.

(Див.: Biernat, 2011: 171, il. 492).

Рис. 9–10. Копії ікон Матері Божої Милосердя: Управління Львівської Архідієцезії Римо-Католицької. Львів, 2007; приватна колекція Лева Михаїла Менцінського. Львів, 2010 р.; Лев Дем'янчук (різьблення), Андрій Дем'янчук (іконопис)

ватних колекціях в Україні та світі, зокрема, у Курії Львівської Архідієцезії Римо-Католицької Церкви (Львів, 2007), приватній колекції Лева Михаїла Менцінського (Львів, 2010) та ін. (Степовик, 2012: 320–321 іл.; Дем'янчук, 2015: 292 іл.) (рис. 9–10).

Висновки. Проаналізувавши історію, іконографію, художньо-стилістичні особливості і техніку виконання оригінальної ікони Матері Божої Милосердя (“*Mater Misericordiae*”) та її копій в католицьких храмах Галичини, було встановлено, що оригінальна ікона була намальована у 20–30 рр. XVII ст. темперними фарбами на дубовій деревині покритій левкасом. Типологія цієї ікони Матері Божої Милосердя близька до іконографії образів Внебовзяття Пресвятої Діви Марії (*Assunta*) та Пресвятої Діви Марії Непорочно Зачатої (*Immaculata Conceptio*) та належить до ікон

Богородичного циклу. Цей іконографічний тип був поширений у західноєвропейському сакральному мистецтві. Ікона Матері Божої Милосердя представлена у різних видах образотворчого мистецтва, зокрема, малярстві (монументальному та станковому), вітражі та скульптурній (рельєфній) пластиці. Важливо також відзначити великий культ цієї ікони в Римо-Католицькій Церкві в Польщі, Литві та Україні.

Найбільш знані копії чудотворної ікони Матері Божої Милосердя на землях Західної України до Другої світової війни зберігалися в парафіяльному костелі Святого Карла Борromeо в с. Козаки біля Золочева; в с. Новосілки, Тернопільська обл.; в костелі Святої Софії та Матері Божої Остробрамської у Львові, а також інших храмах. Сучасні копії ікони зберігаються у костелах, каплицях і приватних колекціях в Україні та інших країнах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія. *Аудіо Біблія Українською*. URL: <https://yogo-slovo.org/книга-пісні-пісень/>
2. Дем'янчук А. Як твориться українська ікона: 3 авторського досвіду. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2015. 336 с., іл.: С. 292.
3. Майже забутий костел святого Кароля Баромеуша в селі Козаки. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/mayzhe-zabutyu-kostel-sviatoho-karolia-baromeusha-v-seli-kozaky/>
4. Костели Золочівського району URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Костели_Золочівського_району
5. Новосілка. Костел Матері Божої Остробрамської (1934–1936). Тернопільська обл., Тернопільський р-н. *Костели і каплиці України*. URL: <https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=alvtp&p=tpvnsmb&l=u&n=4>
6. Остробрамська ікона Божої Матері (8 лютого 2024). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Остробрамська_ікона_Божої_Матері
7. Откровения Йоана Богослова, 12.1. *Аудіо Біблія Українською*. URL: <https://yogo-slovo.org/переклад-івана-хоменка/>
8. Степовик Д. Новий ренесанс: Ікони Андрія Дем'янчука. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. 368 с.
9. Церква Покрови Пресвятої Богородиці (Львів, Личаків, 2 червня 2023). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Покрови_Пресвятої_Богородиці_\(Львів,_Личаків\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Покрови_Пресвятої_Богородиці_(Львів,_Личаків))
10. Biernat M. Kościół p.w. Św. Zofii. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: 23 t. Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewódstwa ruskiego* / [Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski]. Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa. T. 19. 2011. Ss. 155–177.

11. Ineffabilis Deus. The Immaculate Conception. Pope BI. Pius IX – 1854 (December 8, 1854). URL: <https://www.papalencyclicals.net/pius09/p9ineff.htm>
12. Kukiz T. Obraz MB Ostrobramskiej z Zazul-Kozakow k. Zloczowa (w klasztorze ss. Dominikanek w Białej Niznej). *Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski (poza Śląskiem), Część I / Tadeusz Kukiz*. Warszawa: Studio Wydawniczo-Typograficzne «Typoscript», 2000. Ss. 275–279, il.123.
13. Kurzej M. Kościół parafialny p.w. Św. Karola Boromeusza w Zazulach-Kozakach. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: 23 t. Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego* / [Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski.] Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa, 2005. T. 13. Ss. 321–331.
14. Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – kult i historia. URL: <https://www.ekai.pl/obraz-matki-bozej-ostrobramskiej-kult-i-historia/>
15. Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – Matki Miłosierdzia / Sanctuarium Matki Bożej Ostrobramskiej (2017). URL: <https://ostrobramska.pl/geneza-obrazu-matki-bozej/>
16. Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bo%C5%BCej_Ostrobramskiej
17. Pope Francis – Vilnius – Visit To The Mater Misericordiae Shrine 22-09-2018. *Catholic Media*. URL: <https://catholicmedia.org/pope-francis-vilnius-visit-to-the-mater-misericordiae-shrine-22-09-2018/>
18. Wąsowicz J. Koronacja Matki Boskiej Ostrobramskiej w Wilnie 2 lipca 1927 roku. *Rocznik Skrzatuski*. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 2017. Ss. 159–172.
19. Zaucha T. Kaplica publiczna p.w. Matki Boskiej Ostrobramskiej w Nowosiółce Skałackiej. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: 23 t. Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego* / [Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski]. Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa, 2008. T. 16. Ss. 139–141.
20. Żurek, W. Wotywny Kościół Matki Bożej Ostrobramskiej we Lwowie. *Żurek W. Kult Matki Bożej Ostrobramskiej w historii narodu polskiego* / [red. Waldemar Witold Żurek SDB, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego]. Lublin, 2019. Ss. 233–273.
21. Wąsowicz J. Koronacja Matki Bożej Miłosierdzia w Ostrej Bramie, jako dziękczynienie za odzyskanie przez Polskę niepodległości. *Żurek W. Kult Matki Bożej Ostrobramskiej w historii narodu polskiego* / [red. Waldemar Witold Żurek SDB, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego]. Lublin, 2019. Ss.11–43.

REFERENCES

1. Bibliia [Bible]. *Audio Bibliia Ukrainskoiu*. URL: <https://yogo-slovo.org/книга-піснi-пісень/> [in Ukrainian].
2. Demianchuk, A. (2015). *Yak tvorytsia ukrainska ikona: Z avtorskoho dosvidu* [The Creation of Ukrainian icon. From the author's experience]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 336 s. [in Ukrainian].
3. Maizhe zabutyi kostel sviatoho Karolia Baromeusha v seli Kozaky [The almost forgotten Church of St. Karol Baromeusz in the village of Kozaki]. *Fotografii staroho Lvova*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/mayzhe-zabutyi-kostel-sviatoho-karolia-baromeusha-v-seli-kozaky/> [in Ukrainian].
4. *Kostely Zolochivskoho raionu* [Churches of Zolochiv district]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Костели_Золочівського_району [in Ukrainian].
5. *Novosilka. Kostel Materi Bozhoi Ostrobramskoi (1934–1936). Ternopilska obl., Ternopilskiy r-n* [Church of Our Lady of the Gate of Dawn (1934-1936). Ternopil region, Ternopil district]. *Kostely i kaplytsi Ukrainy*. URL: <https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=alvtp&p=tpvnsmb&l=u&n=4> [in Ukrainian].
6. *Ostrobramska ikona Bozhoi Materi (8 liutoho 2024)* [The Icon of Our Lady of the Gate of Dawn, Ukraine (February 8, 2024)]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Остробрамська_ікона_Божої_Матері [in Ukrainian].
7. *Otkrovennia Yoana Bohoslova, 12.1* [Revelation of John the Theologian, 12.1]. *Audio Bibliia Ukrainskoiu*. URL: <https://yogo-slovo.org/переклад-івана-хоменка/> [in Ukrainian].
8. Stepovyk, D. (2012). *Novyi renesans: Ikony Andriia Demianchuka* [New Renaissance: icons by Andriy Demianchuk]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. 368 s. [in Ukrainian].
9. *Tserkva Pokrovi Presviatoi Bohorodytsi (Lviv, Lychakiv, 2 chervnia 2023)*. [Church of the Intercession of the Blessed Virgin Mary (Lviv, Lychakiv, June 2, 2023)]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Покрови_Пресвятої_Богородиці_\(Львів,_Личаків\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Покрови_Пресвятої_Богородиці_(Львів,_Личаків)) [in Ukrainian].
10. Biernat, M. (2011). *Kościół p.w. Św. Zofii* [Church of St. Saint Zofia]. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: 23 t. Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego* / [Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski]. Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa. T. 19. Pp. 155–177. [in Polish].
11. Ineffabilis Deus. The Immaculate Conception. Pope BI. Pius IX – 1854 (December 8, 1854) [The ineffable God. The Immaculate Conception. Pope II Pius IX – 1854 (December 8, 1854)]. URL: <https://www.papalencyclicals.net/pius09/p9ineff.htm> [in Latin].
12. Kukiz, T. (2000). *Obraz MB Ostrobramskiej z Zazul-Kozakow k. Zloczowa (w klasztorze ss. Dominikanek w Białej Niznej)* [Image of Our Lady of the Gate of Dawn from Zazuli-Kozaki near Zolochiv (in the Dominican Sisters' monastery in Biała Nizna)]. *Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski (poza Śląskiem), Część I / Tadeusz Kukiz*. Warszawa: Studio Wydawniczo-Typograficzne «Typoscript». Pp. 275–279, il.123. [in Polish].
13. Kurzej M. (2005). *Kościół parafialny p.w. Św. Karola Boromeusza w Zazulach-Kozakach* [Parish Church of Saint Charles Borromeo in Zazulia-Kozaki]. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczyposp-*

spolitej: 23 t. Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewódstwa ruskiego / [Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski.] Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa. T. 13. Pp. 321–331. [in Polish].

14. *Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – kult i historia* [The Image of Our Lady of Dawn – cult and history]. URL: <https://www.ekai.pl/obraz-matki-bozej-ostrobramskiej-kult-i-historia/> [in Polish].

15. *Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej – Matki Miłosierdzia / Sanctuarium Matki Bożej Ostrobramskiej* [Image of Our Lady of Gate of Dawn – Our Lady of Mercy / Sanctuary of Our Lady of Gate of Dawn.]. 2017. URL: <https://ostrobramska.pl/geneza-obrazu-matki-bozej/> [in Polish].

16. *Obraz Matki Bożej Ostrobramskiej* [Image of Our Lady of Dawn]. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bo%C5%BCej_Ostrobramskiej [in Polish].

17. *Pope Francis – Vilnius – Visit To The Mater Misericordiae Shrine 22-09-2018* [Pope Francis – Vilnius – Visit To The Mother Of Mercy Shrine 09-22-2018]. *Catholic Media*. URL: <https://catholicmedia.org/pope-francis-vilnius-visit-to-the-mater-misericordiae-shrine-22-09-2018/> [in Latin].

18. Wąsowicz, J. (2017). *Koronacja Matki Boskiej Ostrobramskiej w Wilnie 2 lipca 1927 roku* [Coronation of Our Lady of the Gate of Dawn in Vilnius on July 2, 1927]. *Rocznik Skrzatuski*. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Koszalińsko-Kołobrzesckiej. Pp. 159–172. [in Polish].

19. Zaucha, T. (2008). *Kaplica publiczna p.w. Matki Boskiej Ostrobramskiej w Nowosiółce Skalackiej* [Public Chapel Our Lady of the Gate of Dawn in Novosilka-Skalatska]. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: 23 t. Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewódstwa ruskiego / [Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski]*. Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa. T. 16. Pp. 139–141. [in Polish].

20. Żurek, W. (2019). Wotywny Kościół Matki Bożej Ostrobramskiej we Lwowie [Votive Church of Our Lady of the Gate of Dawn in Lviv.] *Żurek W. Kult Matki Bożej Ostrobramskiej w historii narodu polskiego / [red. Waldemar Witold Żurek SDB, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego]*. Lublin. Pp. 233–273. [in Polish].

21. Wąsowicz, J. (2019). *Koronacja Matki Bożej Miłosierdzia w Ostrej Bramie, jako dziękczynienie za odzyskanie przez Polskę niepodległości* [Coronation of Our Lady of Gate of Dawn as thanksgiving for Poland regaining Independence]. *Żurek W. Kult Matki Bożej Ostrobramskiej w historii narodu polskiego / [red. Waldemar Witold Żurek SDB, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego]*. Lublin. Pp. 11–43. [in Polish].

УДК 7.04:748:666.1.058:159.937У.Креховець
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-6>

Ірина ДМИТРІВ,
orcid.org/0009-0007-7507-9736
аспірант кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
директорка
Долинської дитячої художньої школи
(Долина, Івано-Франківська область, Україна) *iryana.dmytriv.23@pnu.edu.ua*

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІКОНИ НА СКЛІ У ТВОРЧОСТІ УЛЯНИ КРЕХОВЕЦЬ

Інтерпретації народних ікон та елементів народної творчості у сучасному церковному малярстві є частими та вирізняються особливими образно-стилістичними підходами. У статті висвітлюється особливості сучасної інтерпретації ікони на склі на прикладі творчості Уляни Креховець. Вона є яскравим прикладом формування особистості на засадах образності народних майстрів іконопису. Метою статті є стилістичний та образний аналіз творчості Уляни Креховець, в аспекті інтерпретації народної ікони на склі. Проаналізовано її творчі підходи до осучаснення прийомів виконання ікон на склі та варіативність сюжетів, а також систематизовано виставкову діяльність. Здійснено детальний аналіз окремих ікон Уляни Креховець, з різних типологічних груп, які презентують манеру сакрального живопису художниці. Проаналізовано творчий підхід, композицію та стилістику робіт художниці. Зроблено висновки, щодо популяризації народного малярства митцями сучасного сакрального мистецтва України, вказано напрями у яких плідно працює Уляна Креховець. Основні принципи творчості художниці: реальне бачення проблем сьогодення; шанобливе відтворення елементів народності в сакральному мистецтві. Зразки народних мотивів в орнаментах та колористика ікони на склі говорить про те, що дух народності є стимулом до творчої інтерпретації художниці. Громадська діяльність мисткині спрямована на популяризацію українського в сакральному мистецтві («Іконописний марафон з іконопису на склі», проєкт «Малюємо ікону на склі з дітьми Криворівні», міжнародна літня школа традиційного іконопису у Перемислі, при монастирі «Сестер Служебниць», благодійний пленер «На межі», міжнародний пленер «Нова ікона», проєкт «Від Романа до Йордана», серії ексклюзивних декоративних ікон на склі «Мої милі Бозі» та замальовок під назвою «Війна. Начерки»). Пропагування сучасного сакрального мистецтва по всьому світу, сприяє створенню нових платформ для творчих звершень та можливостей майстрів українського малярства. Чітка громадська позиція художниці є стимулом для нових проєктів, надихає її висвітлювати реалії сьогодення через призму сакральності.

Ключові слова: Уляна Креховець, ікона на склі, мистецька інтерпретація, стилістика народного малярства.

Iryna DMYTRIV,
orcid.org/0009-0007-7507-9736
PhD student at the Department of Design and Art Theory
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Director
Dolyna Children's Art School
(Dolyna, Ivano-Frankivsk region, Ukraine) *iryana.dmytriv.23@pnu.edu.ua*

MODERN INTERPRETATION OF THE ICON ON GLASS IN THE WORK OF ULYANA KREKHOVETS

Interpretations of folk icons and elements of folk art in contemporary church painting are frequent and are characterized by special figurative and stylistic approaches. The article highlights the peculiarities of the modern interpretation of the icon on glass on the example of the work of Ulyana Krekhovets. She is a vivid example of the formation of a personality based on the imagery of folk iconography. The purpose of the article is to analyze the stylistic and figurative analysis of Ulyana Krekhovets's work in terms of interpreting folk icons on glass. Her creative approaches to modernizing the techniques of iconography on glass and the variability of her subjects are analyzed, and her exhibition activities are systematized. A detailed analysis of individual icons by Ulyana Krekhovets from different typological groups that represent the artist's style of sacred painting is carried out. The creative approach, composition and style of the artist's works are analyzed. Conclusions are drawn regarding the popularization of folk painting by artists of contemporary sacred art of Ukraine, the directions in which Ulyana Krekhovets works fruitfully are indicated. The main principles of the artist's work are: a real vision of the problems of our time; respectful reproduction of folk elements in sacred art. Samples of folk motifs in the ornaments and the coloring of the icon on the glass indicate that the spirit of folklore is an incentive for the artist's creative

interpretation. The artist's public activity is aimed at popularizing Ukrainian in sacred art (Iconography Marathon on Iconography on Glass, the project "Drawing an Icon on Glass with the Children of Kryvorivnia", international summer school of traditional icon painting in Peremyshl, at the monastery of the Servant Sisters, charity plein air "On the Verge", international plein air "New Icon", the project "From Roman to Jordan", a series of exclusive decorative icons on glass "My Dear Gods" and sketches called "War: Sketches"). Promoting contemporary sacred art around the world, she contributes to the creation of new platforms for creative achievements and opportunities for Ukrainian artists. The artist's clear public position is an incentive for new projects, inspiring her to highlight the realities of today through the prism of sacredness.

Key words: *Ulyana Krekhovets, icon on glass, artistic interpretation, folk painting style.*

Постановка проблеми. Українська ікона, зі всіма її канонами та приписами, є вагомим мистецьким внеском в культуру та духовність нації, що пройшла довгий шлях формування продовж багатьох століть. Сучасні іконописці все частіше використовують стилістику народного малярства, яке вносить нові корективи в класичне бачення ікони. Попри це, їхня творчість мало досліджена в науковому аспекті, це – або фрагментарний опис, конкретної виставки чи проєкту, або ж тільки окрема складова дослідження біографічної творчості майстрів.

Яскравий приклад сучасної інтерпретації народного малярства в Україні висвітлюється у творчості сучасної майстрині ікономалярства Уляни Креховець, яка плідно працює над створенням та пропагуванням ікони із віянням народного бачення, що розкриває нові аспекти у мистецтві України.

Аналіз досліджень. Відомості про творчості Уляни Креховець зустрічаємо, здебільшого, у коротких статтях чи інтерв'ю: О. Мар'ян «Культура має велику місію: показати, що твоє, а що – ні», іконописиця Уляна Креховець, (Мар'ян, 2023), О. Хворостовська «Написати ікону може кожен» (Хворостовська, 2022), УКУ «Позбутися сірості, розпростати плечі, додати кольору і віри» (УКУ, 2022) та ін. У цих публікаціях мисткиня розповідає про сучасну інтерпретацію ікони на склі, про самі ідеї створення ікон у власному стилі та про техніку їх написання. Відзначимо також, що її творчість ще не була предметом системного аналізу фахових мистецтвознавців. Однак аналіз загальних процесів у сучасному церковному малярстві здійснено у монографії І. Дундяк (Дундяк, 2019).

Метою статті є аналіз образно-стилістичних особливостей ікон на склі української сучасної художниці Уляни Креховець.

Виклад основного матеріалу. Твори іконопису у сучасному українському живописі є часто продовженням авторських пошуків митців у релігійно-філософській темі. Відома дослідниця церковного малярства І. Дундяк серед варіантів відродження українського церковного живопису

кінця ХХ початку ХХІ століття вирізняє такі стилістичні напрями як синтез барокових, сецесійних мотивів, численні неовізантійські пошуки й спроби трансформації стилістики на основі народної хатньої ікони (Дундяк, 2019: 358). Що дає змогу детально окреслити можливості інтерпретації народної ікони в роботах майстрів сучасності. Щоб класифікувати сучасну ікону, потрібно володіти певними знаннями стосовно стилістичних аспектів та напрямів у сакральному мистецтві, саме це розкриває в своїй монографії І. Дундяк.

Уляна Креховець є прикладом формування сучасної майстрині іконопису, яка пройшла шлях від класичної ікони, до сучасного бачення та інтерпретування народного малярства. Художниця, іконописиця, дизайнерка, атрменеджерка, керівниця проєктів і програм мистецького напрямку відділу розвитку Українського католицького університету (УКУ), викладачка Іконописної школи «Радруж» УКУ, авторка англomовного онлайн-курсу з іконопису на склі "Ukrainian Reverse Glass Iconography. The Virgin with the Child", серії ексклюзивних декоративних ікон на склі «Мої милі Бозі», "My Cherished Saints" та циклу графічних замальовок (релігійних та світських) на тему війни в Україні "War in Ukraine: religion and art" (Іконописна школа «Радруж», УКУ).

Впродовж 2005–2011 років – навчання у Львівській Національній Академії Мистецтв (дизайнер-модельєр костюма), з 2008 року по 2013 рік – сертифікатна програма Українського Католицького Університету – іконографія та богослов'я ікони (Іконописна школа «Радруж», УКУ). У 2021 році – сертифікована та акредитована програма з Культурології «Майстерня практиків культури» – проєкт Інституту стратегії культури спільно з УКУ та у 2023 році – сертифікована програма креативної школи Skvot «Артменеджер» (Іконописна школа «Радруж», УКУ).

Виставкова та проєктна діяльність художниці дуже плідна та багатогранна: у 2022 році виставки та серії майстер-класів з іконопису на склі для українців, приймаючих сімей та організацій у Ірландії (Дублін, Слайго, Нок), також учасниця

міжнародного пленеру «Нова ікона» Новиці-Весола (Варшава).

Вкажемо принагідно й те, що з 2022 року вона є координаторкою та викладачкою на міжнародній літній школі традиційного іконопису у Перемишлі, при монастирі «Сестер Службениць», кураторкою благодійного пленеру «На межі», організованого при УКУ для внутрішньо переміщених митців, грантового проекту та авторкою методичної розробки для цих проєктів. Крім того, мисткиня є організаторкою «Іконописного марафону з іконопису на склі» для студентів та працівників УКУ; координаторкою проєкту «Малюємо ікону на склі з дітьми Криворівні»; у 2020 році розробила онлайн-курсу іконопису на склі (англійською мовою); курує проєкт «Від Романа до Йордана» (спільний різдвяний проєкт митців Львова та УКУ); проєкт ікон на склі «Мої милі Бозі»; постійна учасниця тематичних виставок у галереї сучасного сакрального мистецтва «Icon Art gallery» (Іконописна школа «Радуж», УКУ). Ці факти не вичерпують усіх сторін зацікавлені Уляни Креховець, однак відзначимо, що її громадська позиція є, насамперед, патріотичною, про що свідчить її благодійність, чисельні аукціони, благодійні проєкти та майстер-класи, а також ярмарки та виставки – це те чим художниця намагається бути корисною суспільству в час війни. Вкажемо також, що її творчість широко представлена на її сторінках у соцмережах (Instagram), (Facebook). Важливою є виставка замальовок іконописеці Уляни Креховець під назвою «Війна. Начерки». В силу багаторічного досвіду, саме сакральний зміст містили перші спонтанні замальовки. Як зазначає мисткиня: «Почалося все із колажу на мобільному телефоні – це був «Юрій Змієборець». На щиті тризуб, а тлом слугує елемент з картини Марії Приймаченко. Уже за кілька місяців створено серію робіт – своєрідну хронологію подій та переживань» (Мар'ян, 2023). І знову бачимо, як художниця шукає натхнення, керуючись власним досвідом та інтерпретацією народного бачення сучасної ікони. Роботи Марії Приймаченко, є символом орнаменту народної автентики, а іконописний сюжет в роботі мисткині показує потребу в перемозі добра над злом.

Завдяки плідній праці художниці з усіх куточків світу та України лунає голос нашої ідентичності та культурної величі, за що і боремося та хочемо відродитися у новому сяйві вільної держави (виставка в Дубліні, поширення скетчів по Європі, в цифровому форматі. Начерки Уляни, також, бачили у США та Канаді, на благодійних аукціонах в підтримку України). Такого розголосу

прагнув весь український народ впродовж багатьох поколінь, та саме сучасники, як Уляна Креховець, які не тільки самі працюють, але і навчають цього інших – це культурно-мистецький фронт нашої держави.

Перелік проєктів, вказаних вище, засвідчує, що досвід мисткині, її закоханість у народну ікону, змінили творчий напрямок художниці. Починала вона з яєчної темпері, левкасу, дошки, натуральних пігментів та наслідування ікони Візантійського стилю. Однак, вже перші спроби інтерпретувати були саме ікону на склі, стали для Уляни Креховець визначальними у пошуку власного авторського стилю. Ця техніка є однією з провідних у західноукраїнській народній іконі ХХ ст. Унікальним явищем для мистецтва Західної України є, так звані, «білі» та «червоні» образи на склі, назви яких походять від кольору тла самих ікон (Поліщук, 2017). Та, насправді, техніка малювання на гутному склі тягнеться ще з часів Римської імперії та Візантії і запозичено українськими майстрами у іконописних осередках Румунії, Словаччини та Польщі (Поліщук, 2017). Втім, не зважаючи на запозичення гуцульські, буковинські, подільські та покутські ікони на склі мають свою автентичність та займають вагому нішу в українському народному сакральному мистецтві (Поліщук, 2017). Народні майстри, не обмежуючи себе строгими канонами, додають елементи із власної фантазії. Тому для українських ікон на склі притаманні яскраві квіткові орнаменти, що вражають своєю простотою та миловидністю, з елементами наївного письма. Що стосується самих сюжетів, тут народні майстри орієнтувалися на позитивне сприйняття самим народом, тобто біблійні сюжети чи святі покровителі (Поліщук, 2017).

Однак, за низки певних обставин ікона на склі втрачає свою популярність на початку ХХ століття в Україні, та, знову, повертається у другій половині ХХ століття вже в колекціях та, як предмет відтворення давньої техніки і збереження традицій українського сакрального мистецтва (Поліщук, 2017). Інтерпретація народної ікони України – це новий етап для ікони на склі та митців сучасності, які використовують народний наївний підхід, водночас, ускладнюючи все поєднанням яскравої колористики та гармонії ліній (Поліщук, 2017).

Ікони на склі Уляни Креховець мають свої характерні риси, свою манеру написання та вільного бачення авторки. Ніжність форм, легка манера письма, народні мотиви, в стилі українського села та, попри все, прочитується велич класичних, канонічних ікон. Це, ніби, поєднання

досвіду та аматорської (народної) простоти. Таке враження, що зображення літають, завдяки їх легкості написання та чистоті кольору. Художниця вміло використовує всі знання класичного іконопису, ввівши народний мотив у нього.

Характеризуючи Уляну Креховець, як іконописицю, можна із впевненістю зробити висновки, що вона є представницею молодого поклоніння сакрального мистецтва України, яка володіє всіма техніками написання ікон (ікона на дошці з використанням яєчної темпері, ікона на склі). Загальна тематика та образно-стилістична направленість більшості її творів близька до народних ікон на склі, адже сюжети авторки багатьох проєктних програм завжди прості та легкі у сприйнятті, як і ікони народних майстрів. Використання простих сюжетів із глибоким сенсом є основною характеристикою її творів, прикладом є проєкт ікон на склі «Мої милі Бозі», що чітко окреслює прості «милі» сюжетні мотиви, які з легкістю розповідають глядачу весь глибокий сенс сакрального мистецтва.

«Також, одним з таких проєктів стала виставка замальовок іконописиці Уляни Креховець під назвою «Війна. Начерки», яку мисткиня презентувала на малій батьківщині митрополита Андрея Шептицького – у с. Прилбичі на Львівщині. Це близько 40 робіт, які стали способом розповісти про те, що зараз болить українців, а разом і про надію, віру й сакральність часу та подій», як вказує Мар'ян О. (Мар'ян, 2023). Розуміння тяжкої реальності в поєднанні з легкістю вираження іконописиці, будує нову картину сакрального бачення сучасного мистецтва України.

Детально проаналізувавши парну ікону на склі художниці «Св. Миколай та Богородиця з Дитятком» (рис. 1), що виконана темперою і акрилом на склі із елементами позолоти у січні 2022 р., можна чітко визначити, що дана ікона є за стилістикою інтерпретацією народної ікони на склі, про що свідчать площинне вирішення деталей образів, характер орнаментів та колористика даної ікони. Композиційне вирішення ікон притаманне саме народній іконі на склі, що ще раз засвідчує про її приналежність до народного малярства. Це одна із багатьох робіт Уляни Креховець, що стала пошуком себе через віяння народності в сакральному мистецтві.

Також аналіз ікони із циклу різдвяних «І місту, і світу» (рис. 2), дошка, левкас, акрил, темпера, золочення, з грудня 2023 року, знову ж таки, свідчать про те, що майстриня вміло інтерпретує стилістичні особливості та образи народних ікон у різних технічних варіантах. Сюжет мисткиня

вписує у коло. Центральним є образ Богородиці Покрови у поєднанні із зображенням сучасного міста та річки у центрі композиції. Мати Божа лагідно огортає своїм омофором і новонародженого Христа, і човен з тваринами та людьми, означений жовто-блакитним прапором. Цей сюжет відкриває нам інтерпретований погляд художниці на сакральну тематику сьогодення. За словами художниці, вона присвятила її кожному українському місту, яке в очікуванні Різдва, народження Христа, різдвяного дива, миру, радості, родинного затишку та надії на справедливе переможне «завтра» (Instagram, 2023).

Мисткиня вже немає далекоглядних планів на майбутнє, є тут і зараз, ось що несуть в собі роботи іконописиці. Війна, укриття, боротьба і, попри все, маленький проблиск надії у кожній роботі. Адже саме ікона, навіть у такій інтерпретації, вчить нас вірити, нести меседж надії в маси, бути ближче до людей та їх бачення ікони, як носія інформації (УКУ, 2022). На жаль, сувора реальність сьогодення змушує по-іншому сприймати все навколо та переоцінювати всі аспекти буття, що робить ікону, як ніколи, близько до народу. Саме таким розумінням потреб сучасного мистецтва керується Уляна Креховець, як авторка, що з технікою минулого та баченням реаліїв сучасності вирішує потреби майбутніх поколінь.

Як сказано в одному з інтерв'ю: «Є в Уляни Краховець чимало робіт сувенірного характеру – невеликі ікони на склі. Їх можна використовувати як декоративні підвіски або ялинкові прикраси» (Твоє місто). Це авторські ікони, а підвіски у фігурній рамі, давня ідея, яка ось тепер втілилася. «Маленькі фігурні іконки на склі в цій колекції під назвою «Мої милі Бозі» – це не авторські ікони, а зменшені копії або наслідування ікон, які зберігаються в Музеї УКУ і є дарунком львівського мецената та колекціонера Івана Гречка Українському Католицькому Університету» – Каже Уляна Креховець.» (Твоє місто). Ця співпраця з Музеєм УКУ, який має колекцію-дарунок Івана Гречка, значною частиною якої є збірка ікон на склі, дуже захопила мисткиню (Твоє місто).

Багатогранність творчості Уляни Креховець свідчить про її пошук самореалізації та удосконалення. Можливість пізнати щось нове через призму досвіду минулого, який детально вивчений, та взятий за основу, як метод самовиразності. Саме такий підхід до створення нового обрала іконописиця, керуючись своїм розумінням потреб суспільства і можливості до самовдосконалення та пошуку себе, як художника сучасності. Це стало основою до творчого самовираження через інтер-

претацію народної ікони в контексті розвитку сучасного мистецтва.

Висновки. Проаналізувавши творчий шлях Уляни Креховець, можна впевнено сказати, що основою її творчих здобутків є хороша освіта, а також довгий шлях самореалізації та самовдосконалення. Про це свідчить її виставкова та проектна діяльність, а також мистецькі здобутки, пошуки інтерпретування народної традиції в іконі. Художниця намагається наблизити відому іконографію та її сакральний зміст до доступнішого сприйняття її для широких мас за допомогою інтерпретації народної ікони, про що свідчать авторські ікони мисткині. Стилiстично її манера подачі християнських образів суттєво переключається з іконописом на склі. Однак їй не притаманне сліпе копіювання, а сплав легкості подачі святих, народної орнаментики та відкритості кольору. Крім цього, у свої творчі

сакральні роботи вона вносить мотиви непромого сьогодення. Це є логічним продовженням її широкої просвітницької та волонтерської праці, а численні закордонні виставкові проекти стають у наш час представленням не лише сучасного сакрального мистецтва, а й презентацією національної ідентичності.

Таким чином, можна впевнено сказати, що творчість Уляни Креховець сформувалася на засадах народної ікони, зокрема, й ікони на склі та удосконалилася завдяки ідейності та патріотизму художниці, що стало основою у інтерпретації сучасного бачення ікони. Можна чітко визначити, митці вмiло реалізують ідею популяризації народної ікони в своїх роботах, використовуючи вміння та навички, надихаючись віянням часу. Творчий шлях мисткині вказує нам можливість до самовдосконалення через процес аналізу власної ідентичності та народної автентики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Команда «Радруж» Уляна Креховець. *Іконописна школа Українського католицького університету*: веб-сайт. URL: <https://radruzh.org/komanda/uljana-krehovets/> (дата звернення: 21.01.2024).
2. Поліщук Н. Західноукраїнська ікона на склі: «фантастична і реальна краса». *Релігійно-інформаційна служба України*. 2017. № 83642. URL: https://risu.ua/zahidnoukrajinska-ikona-na-skli-fantastichna-irrealna-krasa_n83642 (дата звернення: 21.01.2024).
3. Мар'ян О. Культура має велику місію: показати, що твоє, а що – ні, – іконописиця Уляна Креховець. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2023. № 144083. URL: https://risu.ua/kultura-maye-veliku-misiyu-pokazati-shcho-tvoeye-a-shcho-ni-ikonopisytsya-ulyana-krehovets_n144083 (дата звернення: 22.01.2024).
4. Позбутися сірості, розпростати плечі, додати кольору і віри, – іконописиця Уляна Креховець. *Український католицький університет*. веб-сайт. URL: <https://ucu.edu.ua/news/pozbutysya-sirosti-rozprostaty-plechi-dodaty-koloru-i-viry-ikonopysytsya-ulyana-krehovets/> (дата звернення: 28.01.2024).
5. Хворостовська О. Написати ікону може кожен. *Релігійно-інформаційна служба України* 2022. № 100076. URL: https://risu.ua/ulyana-krehovets-napisati-ikonu-mozhe-kozhen_n100076 (дата звернення: 28.01.2024).
6. Від класики до авангарду. Як львівські митці творять сучасну ікону. *Твоє місто*: веб-сайт. URL: https://tvoemisto.tv/ua/exclusive/vid_klasyky_do_avangardu_yak_vyglyadaie_suchasna_sakralna_ikona_115748.html (дата звернення: 30.01.2024).
7. Дундяк І. Українське церковне малярство другої половини ХХ – початку ХХІ століть (особливості функціонування, збереження, трансформації та відродження): монографія, Івано-Франківськ. 2019. 448 с.
8. Персональна сторінка Уляни Креховець у мережі Instagram. 2023. URL: https://instagram.com/art_uliana_krehovets?igshid=YmМуМТА2М2У (дата звернення: 30.01.2024).
9. Персональна сторінка Уляни Креховець у мережі Facebook. 2023. URL: <https://www.facebook.com/uliana.krehovets> (дата звернення: 30.01.2024).
10. Персональна сторінка Уляни Креховець у мережі Instagram. 2023. URL: <https://www.instagram.com/p/C008rbTtiS1/> (дата звернення: 30.01.2024).

REFERENCES

1. Komanda "Radruzh" Uliana Krekhovets. [Ulyana Krekhovets, Radruzh team] Ikonopysna shkola Ukrainykoho katolytskoho universytetu: veb-sait – Iconography School of the Ukrainian Catholic University: veb-sait. URL: <https://radruzh.org/komanda/uljana-krehovets/> (Last accessed: 21.01.2024). [in Ukrainian].
2. Polishchuk N. (2017) Zakhidnoukrajinska ikona na skli: "fantastychna i realna краса". [A Western Ukrainian icon on glass: "fantastic and real beauty"] Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy – Religious Information Service of Ukraine, 83642. URL: https://risu.ua/zahidnoukrajinska-ikona-na-skli-fantastichna-irrealna-krasa_n83642 (Last accessed: 21.01.2024). [in Ukrainian].
3. Marian O. (2023) Kultura maie velyku misiiu: pokazaty, shcho tvoie, a shcho – ni, – ikonopysytsia Uliana Krekhovets. [Culture has a great mission: to show what is yours and what is not, – icon painter Uliana Krekhovets] Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. – Religious Information Service of Ukraine, 144083. URL: https://risu.ua/kultura-maye-veliku-misiyu-pokazaty-shcho-tvoeye-a-shcho-ni-ikonopisytsya-ulyana-krehovets_n144083 (Last accessed: 22.01.2024). [in Ukrainian].
4. Pozbutysia siroty, rozprostaty plechi, dodaty koloru i viry, – ikonopysytsia Uliana Krekhovets. [To get rid of the dullness, to straighten the shoulders, to add color and faith," says icon painter Ulyana Krekhovets.] Ukrainyky katolytskyi

universytet veb-sait – Ukrainian Catholic University: veb-sait. URL: <https://ucu.edu.ua/news/pozbutysya-sirosti-rozprostaty-plechi-dodaty-koloru-i-viry-ikonopysytsya-ulyana-krehovets/> (Last accessed: 28.01.2024). [in Ukrainian].

5. Khvorostovska O. (2022) Napysaty ikonu mozhe kozhen. [Anyone can paint an icon.] Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy – Religious Information Service of Ukraine, 100076. URL: https://risu.ua/ulyana-krehovec-napisati-ikonu-mozhe-kozhen_n100076 (Last accessed: 28.01.2024). [in Ukrainian].

6. Vid klasyky do avanhardu. Yak lvivski myttsi tvoriat suchasnu ikonu. [From classics to avant-garde. How Lviv artists create a modern icon.] Tvoe misto: veb-sait. – Your city: veb-sait. URL: https://tvoemisto.tv/ua/exclusive/vid_klasyky_do_avangardu_yak_vyglyadaie_suchasna_sakralna_ikona_115748.html (Last accessed: 30.01.2024). [in Ukrainian].

7. Dundiak I. (2019). Ukrainske tserkovne maliarstvo druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhl stolit (osoblyvosti funkcionuvannia, zberezhenia, transformatsii ta vidrodzhennia): [Ukrainian church painting of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries (peculiarities of functioning, preservation, transformation, and revival):] monohrafia – monograph, 448 c. [in Ukrainian].

8. Personalna storinka Uliany Krekhovets u merezhi Instagram (2023) [Ulyana Krekhovets's personal Instagram page] URL: https://instagram.com/art_uliana_krekhovets?igshid=YmMyMTA2M2Y (Last accessed: 30.01.2024). [in Ukrainian].

9. Personalna storinka Uliany Krekhovets u merezhi Facebook (2023) [Ulyana Krekhovets's personal Facebook page] URL: <https://www.facebook.com/uliana.krekhovets> (Last accessed: 30.01.2024). [in Ukrainian].

10. Personalna storinka Uliany Krekhovets u merezhi Instagram (2023) [Ulyana Krekhovets's personal Instagram page] URL: <https://www.instagram.com/p/C008rbTtiS1/> (Last accessed: 30.01.2024). [in Ukrainian].

ДОДАТОК

ТВОРЧІ РОБОТИ УЛЯНИ КРЕХОВЕЦЬ

Рис. 1. Св. Миколай та Богородиця з Дитятком

Рис. 2. І місту, і світу

Rufina DOBROVOLSKA,

orcid.org/0000-0002-1414-8861

Doctor of Philosophy (PhD),

Senior Lecturer at the Department of Vocal and Choral Training, Theory and Methods of Music Education named after Vitaliy Gazinsky Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine) rufina.dobrovolska@vspu.edu.ua

DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF MUSIC THERAPY: A HISTORICAL VIEW

The article is devoted to one of the ways of preserving human health. The retrospective of the problem of the impact of music as a tool of “vibrational healing” on the spiritual and physiological state of the individual is highlighted, the healing features of musical art as an effective method of preventing neuropsychological overload in children and youth are revealed. It has been proven that music therapy is an important health-preserving technology. The possibilities of using music to improve the health of students in lessons and outside of class have been clarified. In the socio-cultural space of the information society, in the 21st century, the interest of science and practice in solving the problems of crisis situations, which a person falls into in the circumstances of war and other crisis situations, is increasing; preservation of psycho-emotional health, use of those technologies for the prevention of “emotional burnout” syndrome, which create comfortable objective conditions for emotional and psychological self-regulation, ensure emotional stability of the individual and are an important factor in achieving success.

It is summarized that scientists of various fields (doctors, sociologists, psychologists, teachers) all over the world, referring to convincing statistical data, note a tendency towards the deterioration of the health of children and young people. Ukraine is not an exception here, so the urgent task of school education in the state in the conditions of its modernization is the preservation and strengthening of physical and mental health. The article defines that one of the fruitful directions of work in this aspect is considered to be the stimulation and improvement of the body by means of music therapy. The problem of introducing health-preserving technologies into the content of mass pedagogical practice has become the subject of scientific research by a number of researchers. The article fully discloses the historical and theoretical-methodological aspects of the use of music therapy as a means of recovery and prevention of mental health diseases.

Key words: *music therapy, recovery, disease prevention, educational process, historical perspective.*

Руфіна ДОБРОВОЛЬСЬКА,

orcid.org/0000-0002-1414-8861

PhD, доктор філософії,

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії

та методики музичної освіти імені Віталія Газінського

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) rufina.dobrovolska@vspu.edu.ua

РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ПОГЛЯД

Статтю присвячено одному із шляхів збереження здоров'я людини. Висвітлено ретроспективу проблеми впливу музики як інструмента «вібраційного цілительства» на духовний і фізіологічний стан особистості, розкрито цілющі особливості музичного мистецтва як ефективного методу профілактики нервово-психологічних перевантажень дітей і молоді. Доведено, що музикотерапія є важливою здоров'язберігавальною технологією. Поточнено можливості використання музики з метою оздоровлення учнів на уроках і в позаурочний час. У соціо-культурному просторі інформаційного суспільства, у XXI столітті посилюється інтерес науки і практики до розв'язання проблем кризових станів, в які потрапляє людина в обставинах війни та інших кризових ситуацій; збереження психоемоційного здоров'я, використання тих технологій профілактики синдрому «емоційного вигорання», які створюють комфортні об'єктивні умови для емоційно-психологічної саморегуляції, забезпечують емоційну стабільність особистості та є важливим чинником у досягненні успіхів.

Узагальнено, що науковці різних галузей (лікарі, соціологи, психологи, педагоги) в усьому світі, покликаючись на переконливі статистичні дані, відзначають тенденцію до погіршення стану здоров'я дітей і молоді. Україна тут не є виключенням, відтак актуальним завданням шкільної освіти в державі в умовах її модернізації є збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я. У статті визначено, що одним із плідних напрямів роботи у цьому аспекті вважають стимуляцію та оздоровлення організму засобами музикотерапії. Проблема впровадження здоров'язберігаючих технологій у зміст масової педагогічної практики стала предметом науко-

вих розвідок низки дослідників. Стаття повною мірою розкриває історичні і теоретико-методологічні аспекти використання музикотерапії як засобу оздоровлення і профілактики захворювань ментального здоров'я.

Ключові слова: музична терапія, оздоровлення, профілактика захворювань, освітній процес, історичний погляд.

Introduction. Regarding the use of music in healing, historian Penelope Gouke notes that tracing the origins of the discipline of music therapy to ancient Greece and the European Renaissance is symptomatic of a historical moment when the profession of music therapy began to gain strength, but such “ethnocentric and elitist assumptions are no longer tenable” (Gouk). She made this comment in reference to Schullian and Schoen’s 1948 work *Music and Medicine*, describing them as “which also place great importance on the Western model of nursing” (Schullian and Schoen). Similarly, Horden notes how some music therapy researchers have called for this European past to validate the present, accepting it as “axiomatic, a past that can be interpreted in the same light as the present” (Horden). This idea, which originates from antiquity, was part of a cosmology and society in general, which differs from the beliefs and conditions that characterize the majority of people living today, so it cannot be implemented in our time.

From Gouke’s and Horden’s collections, it is clear that there is much less sense of historical continuity than is often assumed, and that music therapists can do much to explore the use of music beyond Western medical and healing traditions.

Presenting main material. Carolyn Kenny and Joseph Moreno have promoted awareness within music therapy of the traditions and values of myth and ritual (Kenny). In the development of modern cultures different from our own, we cannot make comparisons in any way, as Horden suggests, because the conditions, traditions, and worldviews are so vastly different.

These observations suggest that an adequate study of historical and cultural references requires a critical examination of the assumptions that define our own practice and scientific ideas. The first researchers of modern music therapy followed such paths only to a limited extent. They often turned to science in search of what they considered a new and objective beginning in the history of music therapy. Physiological and emotional effects of music began to be recorded. Davis and Gfeller cite an early reference to a paper on music therapy that appeared in the United States press in 1789, when an anonymous article, “Music from a Physical Point of View” was published in the *Columbia Journal* (Davis, Gfeller and Thaut). The author described the effect of music use on various “emotional states”, noting that “a person’s

mental state can affect physical health”. This article recommends specialized training.

Moving forward, interest in the effects of music on health continued in Parisian medical life in the mid-nineteenth century, as evidenced by Dr. Hector Chaumet’s treatise “The Effects of Music on Health and Life”, which discussed the prophylactic use of music (Alvin). Nevertheless, the lack of sustained and rigorous experimentation can be observed in many of the early uses of music in medicine. This was still evident in the middle of the 20th century and led to the opinion of the physician Sidney Licht, which is still relevant today: “Musicians should be careful and cautious in understanding that their sincere efforts can only lead to the discrediting of music as therapeutic. As a result, the development of this phenomenon and its acceptance, taking into account all the advantages it is endowed with, may be unnecessarily delayed, due to the antagonism caused by the extravagant and careless actions of the musicians themselves” (Licht). The report of physiologically based studies measuring the effects of music on specific groups of patients played a major role in the emergence of modern music therapy in the United States. Such research led to the possibility of a medical model that provided a starting point for the emerging discipline and profession.

Many music therapists have also turned to behavioral therapy and direct observation and documentation of patients’ external behavior. This so-called “first force” in psychology contributed greatly to the growing acceptance of music therapy from the 1950s to the 1970s, especially in the United States. Psychoanalysis and the work of Freud and Jung and his successors (“the second force”) provided another important reference point. In the second half of the last century, a “third force” approach based on humanistic and existential philosophy began to develop between the two pillars of behavioral therapy and psychoanalysis. Many music therapists would agree that their work encompasses humanistic goals such as “helping people realize their potential” (Feder and Feder). Lars Ole Bonde notes that the work of psychologist Abraham Maslow connects the humanistic approach with the transpersonal approach, which is often considered the “fourth force” of Eastern and Western philosophy and psychology (Bonde: 176 – 187). Kenneth Bruscia has argued that cultural orientation can be considered the

“fifth force” in music therapy, that is it challenges our decontextualized generalizations about the nature of music, therapy and music therapy. (Bruscia, 2002) The overwhelming majority of music therapists also argued that we need to develop more musical perspectives.

Since the first publications in 1994, coverage of a number of critical issues in music therapy has contributed to the evolution of music therapy and placed the discipline and emerging profession not only within prevailing psychological and therapeutic approaches, but also within larger cultural, social, and musical developments and models. This is in line with Gouk’s suggestion for a deeper consideration of cultural contexts and interdisciplinary approaches and Horden’s suggestion for music therapists to examine wider social contexts to better understand practice (Gouk), (Horden).

The question of what music therapy is seems to fascinate people, but it is notoriously difficult to find a definition that fits everyone. We can begin by describing how music therapy enables each of us to develop a relationship with a trained music therapist and use that relationship to solve a problem or meet a patient need. Music is not an end in itself, but is used as a means to an end. As American music therapy researcher Don Michel points out: “any definition of music therapy is not self-evident; it’s not that music therapists help people with music in the same way that speech and language therapists help with language development”. However, some strongly argue that music therapists actually help people through music; only if music is also not an end in itself, can it be emotionally and aesthetically significant for a person and be successfully used for other purposes. Various musical and ecological perspectives on this have been developed, for example, by Kenneth Aigen in the United States and Gary Ansdell in the United Kingdom (Aigen, 2005), (Aigen, 2014).

How we describe, music therapy depends on our intent and purpose in the situation. Music therapy students and musicians may be interested in learning more about how music is adapted to the needs of different people. Here, discussion may focus on compositional and improvisational techniques and a range of music, including the use of songwriting techniques and receptive listening. The large number of public sector managers debating whether to create a music therapist position often needs convincing evidence of the effectiveness of music therapy. Is there any research evidence relevant to this context? Here the discussion may focus on some of the therapeutic results or effects of the work, including any limitations or contraindications.

Music offers people a universal space to make contact. In music therapy, we observe how people use music and what can affect the flow of interactive communication. Pamela Steele reminds music therapists that their primary responsibility is listening: “Perhaps one of the most important things we offer our patients in the space and time of the therapeutic environment is our willingness and ability to listen” (Steele). She develops the notion of presence and participation discussed earlier by Kenny: “Participation involves mutual exchange, vigilance, resourcefulness, care, persistence, patience and leadership. It expresses attitude as a way of life” (Kenny).

More formal definitions of music therapy have changed over the years as the new profession has adapted to different needs, contexts, and cultural changes regarding the nature of health. From the early development of the profession, the standard definition in the United Kingdom has been that of Alvin since 1975: “Music therapy is the controlled use of music in the treatment, rehabilitation, education and training of children and adults suffering from physical, mental or emotional disorders” (Alvin). The word “controlled” implies that the music is used in a clear and purposeful way, but the definition generally makes the therapist-centered approach seem like therapy is “made” by humans. Terminology goes in and out of fashion, linked to philosophical, ethical and moral perspectives.

Among contemporary music therapists, there has been some discomfort with the use of certain terms in defining Alvin. The term “therapeutic goals” occupies a central place in the definition published in 1980 by the Music Therapy Association in the United States and forms its own concept, in which music therapy is defined as “the use of music to achieve therapeutic goals: restoring, maintaining, and improving mental and physical health” (Bruscia 1998a). Many definitions from the United States during this period refer to influencing behavior change, for example: “The therapist uses music in a therapeutic setting to influence changes in the patient’s feelings and behavior” (Fleshman and Fryrear). Rather than referring to therapist-centered interventions and “man-made” therapy, many authors emphasize that music therapy occurs in the creative context of an evolving relationship. Currently, the main focus is on other aspects that derive from the original Greek meaning of therapy, namely the human qualities of care, care and service. We see that different emphases continue to dominate discussions at both the national and international levels. The two elements of “music” and “therapy”, each with its own knowledge base

before we even begin to explore the complexities, boundaries and overlaps of bringing the two worlds together. It is also difficult to understand how and where various accents are placed.

In addition, there are various international standards for music therapy training. This also affects our definitions. Some courses only teach postgraduate professional musicians of a certain maturity who have some experience of working with different patient groups; other courses are held directly in schools for first-degree programs. The internationally evolving nature of the profession makes it even more important to identify common areas and support the natural evolution of any international standards and codes of practice, as already mentioned in relation to developments in Europe. Different countries will develop different definitions of music therapy according to their own musical and cultural histories and particular models of care. The concept of therapy can be seen as an overly individual concept, and the situation becomes even more complicated once we understand that music is used as part of traditional healing rituals (Moreno : 271). Music therapists are responding to these challenges in a number of ways, partly by refining the boundaries of their practice and partly by expanding and redefining it.

Music therapists have been concerned with the complexities of definition throughout the history of the profession, and the need for a thorough review led Bruscia to write an entire book on the subject in 1989. A little less than ten years later, he published a second edition, and much development and application of practices in the following years provided him with a rich range of material for making changes and additions to his original text. In 1989, he proposed this working definition: “Music therapy is a systematic process of intervention in which the therapist helps the patient achieve health and well-being by using musical experiences and the relationships that develop through them as dynamic forces of change” (Bruscia 1989). Although the second edition of *Defining Music Therapy* is thoroughly revised, Bruscia changed only one word in his later definition, replacing the verb “promote” with the verb “achieve” (Bruscia 1998a). This substitution conveys a change in views inspired by Antonovsky’s salutogenic orientation. Aaron Antonovsky was an Israeli medical sociologist who argued that health care professions were too focused on pathology and needed to focus more on how people manage stress and stay healthy (salutogenesis) (Antonovsky).

In 1998, Bruscia considers health as a contextualized process, not just a human condition, and he describes it as “the process of maximizing the

potential for individual and ecological unity” (Bruscia 1998a). In the first edition of this book, Bunt proposed his own working definition, using the term “well-being” which emphasizes the empirical dimension of health. Two changes were made: the words “patient/participant” and “spiritual” were added. The first word was added to clarify the range of medical and social contexts of music therapy practice, the second word was added after the book presentation when an audience member commented that the original definition lacked this important aspect: “Music therapy is the use of sounds and music in a relationship between patient/participant and therapist, to support and promote physical, mental, social, emotional and spiritual well-being” (Bunt 2001), (Bunt 2002).

Most definitions of music therapy attempt to reflect a description of professional practice. A definition of music therapy that embraces a broader societal perspective has been developed by Ruud, who suggests that music therapy aims to “increase people’s capacity for action”. This opinion is based on a sociological understanding of health problems. Health, if it is understood as “opportunities for action”, is called into question not only because of individual problems, but also because of structural barriers in society. Music therapists sometimes work with people whose difficulties may be “related to the material and economic structure of society, or whose problems are shaped more by their own relationships and thoughts, and relationships with others, than just by their individual or objective biological constitution” (Ruud). New definitions will continue to emerge as music therapy interacts with changes in society. Redefining music therapy is not only the activity of scientists sitting at their desks, but also the entire profession, which works in practically different areas. The growth of music therapy from pioneering practice to university education, professional practice and research has gradually led to the development of a new discipline. Therefore, we need definitions and research about the identity of the concept. Stige previously offered this definition: “Music therapy as a discipline is the process of studying the relationship between music and health” (Stige).

Conclusions. The actual problem is that the relationship between music and health can be understood and studied in different theoretical frameworks. When it comes to the development of music therapy as its own, potentially separate discipline, the situation is far from simple. As in the beginning of any new profession, a search is made among related and established disciplines for common points of reference. The range of disciplines underlying music therapy includes

social anthropology, musicology, ethnomusicology, history, psychology, neurology, sociology, and medicine. Music therapists also refer to philosophy and mythology and are aware of the influence of other art forms from the humanities, such as poetry

and the visual arts. This list is not exhaustive. Music therapy is obviously a new discipline that has connections with the sciences, arts, and humanities, so the study of these relationships is an urgent scientific problem.

BIBLIOGRAPHY

1. Aigen K. *Music-Centered Music Therapy*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers, 2005.
2. Aigen K. *The Study of Music Therapy: Current Issues and Concepts*. New York: Routledge, 2014.
3. Alvin J. *Music Therapy*. London: Hutchinson, 1975.
4. Antonovsky A. *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco: Jossey-Bass, 1979.
5. Bonde L.O. Steps towards a meta-theory of music therapy? An introduction to Ken Wilber's integral psychology and a discussion of its relevance for music therapy. *Nordic Journal of Music Therapy*, 2001. Vol. 10 (2), pp. 176–187.
6. Bruscia K.E. *Defining Music Therapy*. Spring City, PA: Spring House Books, 1989.
7. Bruscia K.E. *Defining Music Therapy* (2nd edn.). Gilsum, NH: Barcelona Publishers, 1998.
8. Bruscia K.E. *Culture-Centered Music Therapy*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers, 2002.
9. Bunt L. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. London : Macmillan, 2001.
10. Bunt L. *The Oxford Companion to Music*. Oxford : Oxford University Press, 2002.
11. Davis W.B., Gfeller, K.E. and Thaut, M.H. (eds). *An Introduction to Music Therapy Theory and Practice* (3rd edn.). Silver Spring, MD : American Music Therapy Association, 2008.
12. Feder E. and Feder B. *The "Expressive" Arts Therapies: Art, Music and Dance as Psychotherapy*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1981.
13. Fleshman B. and Fryrear J.L. *The Arts in Therapy*. Chicago : Nelson-Hall, 1981.
14. Gouk P. *Musical Healing in Cultural Contexts*. Aldershot, UK : Ashgate, 2000.
15. Horden P. *Music as Medicine: The History of Music Therapy since Antiquity*. Aldershot, UK : Ashgate, 2000.
16. Kenny C. *The Mythic Artery: The Magic of Music Therapy*. Atascadero, CA: Ridgeview, 1982/1988.
17. Moreno J. The music therapist: creative arts therapist and contemporary shaman. *The Arts in Psychotherapy*, 1988. Vol. 15 (4), pp. 271–280.
18. Licht S. *Music in Medicine*. Boston : New England Conservatory of Music, 1946.
19. Ruud E. *Music Therapy: Improvisation, Communication and Culture*. Gilsum, NH : Barcelona Publishers, 1998.
20. Schullian D. M. and Schoen, D. *Music and Medicine*. New York : Henry Schuman, 1948.
21. Steele P. Foreword. *Journal of British Music Therapy*. 1988, Vol. 2, p. 2.
22. Stige B. *Culture-Centered Music Therapy*. Gilsum, NH : Barcelona Publishers, 2002.

REFERENCES

1. Aigen K. (2005) *Music-Centered Music Therapy*, Gilsum, NH: Barcelona. Publishers.
2. Aigen K. (2014) *The Study of Music Therapy: Current Issues and Concepts*, New York: Routledge.
3. Alvin J. (1975) *Music Therapy*, London: Hutchinson.
4. Antonovsky A. (1979) *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*, San Francisco: Jossey-Bass.
5. Bonde L.O. (2001) "Steps towards a meta-theory of music therapy? An introduction to Ken Wilber's integral psychology and a discussion of its relevance for music therapy" *Nordic Journal of Music Therapy*, 10, 2: 176–87
6. Bruscia K.E. (1989) *Defining Music Therapy*, Spring City, PA: Spring House Books.
7. Bruscia K.E (1998a) *Defining Music Therapy*, 2nd edn, Gilsum, NH: Barcelona Publishers.
8. Bruscia K.E. (2002) Foreword to B. Stige, *Culture-Centered Music Therapy*, Gilsum, NH: Barcelona Publishers.
9. Bunt L. (2001) "Music therapy", in S. Sadie (ed.) *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, vol. 17, London: Macmillan.
10. Bunt L. (2002) "Music therapy", in A. Latham (ed.) *The Oxford Companion to Music*, Oxford: Oxford University Press.
11. Davis W.B., Gfeller, K.E. and Thaut, M.H. (eds) (2008) *An Introduction to Music Therapy Theory and Practice*, 3rd edn, Silver Spring, MD: American Music Therapy Association.
12. Feder E. and Feder, B. (1981) *The "Expressive" Arts Therapies: Art. Music and Dance as Psychotherapy*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
13. Fleshman B. and Fryrear, J.L. (1981) *The Arts in Therapy*, Chicago: Nelson-Hall.
14. Gouk P. (ed.) (2000) *Musical Healing in Cultural Contexts*, Aldershot, UK: Ashgate.
15. Horden P. (ed.) (2000) *Music as Medicine: The History of Music Therapy since Antiquity*, Aldershot, UK: Ashgate.
16. Kenny C. (1982/1988) *The Mythic Artery: The Magic of Music Therapy*, Atascadero, CA: Ridgeview.
17. Moreno J. (1988) "The music therapist: creative arts therapist and contemporary shaman". *The Arts in Psychotherapy*, 15, 4: 271–80.
18. Licht S. (1946) *Music in Medicine*, Boston: New England Conservatory of Music.
19. Ruud E. (1998) *Music Therapy: Improvisation. Communication and Culture*, Gilsum, NH: Barcelona Publishers.
20. Schullian D.M. and Schoen D. (1948) *Music and Medicine*, New York: Henry Schuman.
21. Steele P. (1988) Foreword, *Journal of British Music Therapy*, 2, 2.
22. Stige B. (2002) *Culture-Centered Music Therapy*, Gilsum, NH, Barcelona Publishers.

УДК 008:312.421(Мистецтвознавство.Дизайн)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-8>

Наталія ЄНЧЕВА,
orcid.org/0009-0008-8551-9712
аспірантка кафедри дизайну та технологій
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) 24natalochka@gmail.com

МОДНА ІНДУСТРІЯ ЯК БРЕНДИНГ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність проблеми. Диспозиція, протиставлення інтенції культуротворення в пострадянській культурі стало звичайним явищем. Диспозитив як примирення протиріч і як бренд, що узагальнює примирення протиріч, більше того, визначені в бренді дві інтенції, або дві протилежно направлених тенденції є важливою проблемою інтерпретації сучасного брендингу в моді України кінця XX – початку XXI століть. **Метою статті** є визначення феномену брендингу в незалежній Україні. **Методологія дослідження** визначається компаративним та системним підходами. Використовуються метод культурно-історичної реконструкції, генетичний та проєктно-модельний метод. **Наукова новизна статті.** Виникає цікавий образ зв'язку людини і речі, людини і ситуативного простору імагінації бренду, але за цим стоїть досить цікава проблема, яку можна зазначити як симулятивний бренд. Якщо О. Суворова казала, що бренд – це намагання позбавитися підробок, то зараз бренд не просто намагання позбавитися підробок, але щире бажання зробити їх більше і більше. Зміни в моді відбувалися поступово. Інерційний поступ модних інновацій не помічають у сьогоденнісіх журналістських описах моди, не помічаються міфодизайн трансформації молодіжних субкультур моди, де К. Кляйн, Д. Каран, Д. Гальяно, і Ж.-П. Готьє, і В. Вествуд і інші раптом ініціювали проблемне поле моди. Поння «авангардна мода» частіше підмінює більш апробований термін «деконструкція». Якщо говорити продеконструкцію в моді, то важливо визначити попередні «тексти», які переструктуровуються, а це переважно бренди класичного авангаду 20-х роїв XX століття. Як формується брендинг в Україні? Бренди просто реєструються. Ця проста, ясна і примітивна річ бренд-реєстрації свідчить про те, що бренд втрачає все те, що він мав за попередні часи. **Висновки.** Мода стає полікультурною, трансформативною, уходить від манії, пристрастей, від всезагального охоплюючого виміру єднання людей, стає в більшості арт-художнім феноменом.

Ключові слова: мода, торгова марка, бренд, брендинг, диспозитив.

Natalia YENCHEVA,
orcid.org/0009-0008-8551-9712
graduate student of the Department of Design and Technologies
of the Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) 24natalochka@gmail.com

FASHION INDUSTRY AS BRANDING IN INDEPENDENT UKRAINE

The urgency of the problem. Disposition, opposing intentions of cultural creation in post-Soviet culture has become a common phenomenon. Dispositif as a reconciliation of contradictions and as a brand summarizing the reconciliation of contradictions, moreover, two intentions defined in the brand, or two oppositely directed trends, is an important problem of interpreting modern branding in Ukrainian fashion of the late 20th and early 21st centuries. The purpose of the article is to define the phenomenon of branding in independent Ukraine. The research methodology is determined by comparative and systematic approaches. The method of cultural-historical reconstruction, genetic and design-model method are used. Scientific novelty of the article. An interesting image of the connection between a person and a thing, a person and the situational space of the brand's imagination emerges, but behind this there is a rather interesting problem, which can be noted as a simulative brand. If O. Suvorova said that a brand is an effort to get rid of fakes, now a brand is not just an attempt to get rid of fakes, but a sincere desire to make more and more of them. Changes in fashion happened gradually. The inertial progress of fashion innovations is not noticed in today's journalistic descriptions of fashion, the mytho-design transformations of youth subcultures of fashion are not noticed, where K. Klein, D. Karan, D. Galliano, and J.-P. Gaultier, and W. Westwood and others suddenly initiated the problematic field of fashion. Nowadays, "avant-garde fashion" often replaces the more proven term "deconstruction". If we talk about pro-deconstruction in fashion, then it is important to identify the previous "texts" that are being restructured, and these are mainly brands of classical avant-garde of the 20s and early 20th centuries. How is branding formed in Ukraine? Brands are simply registered. This simple, clear and primitive thing of brand registration indicates that the brand is losing all that it had in previous times. **Conclusions.** Fashion becomes multicultural, transformative, departs from mania, passions, from the all-encompassing dimension of the unity of people, and becomes mostly an art-artistic phenomenon.

Key words: fashion, trademark, brand, branding, dispositif.

Постановка проблеми. В пострадянському просторі формується не лише різноманіття брендів, а й відбувається трансформація брендингу як соціокультурної настанови формотворчості. Ми до сих пір не визначали ще один аспект бренду, який в свій час визначила доцентка кафедри дизайну КНУТД Ольга Суворова: бренд є спонукою від підробок. Вона свідчить, що кравці, а особливо високого рангу, зашивали свій бренд – своє ім'я, або ім'я замовника в певному місці твору. Це міг бути рукав, міг бути шов в іншому місці витвору, але за цим стоїть те, що бренд – це спонукка позбавитися підробок. Коли дизайн одягу потрапляє в широке коло підробок, трансформації, нескінченної гри симулякрів, виникає багато проблем.

У Мистецькому Арсеналі в 2017-му році відбулася перша виставка «In progress. Дрес-код України доби незалежності». Це цікава презентативна вистава, яка стала певною візитівкою сьгоднішніх дизайнерів. Її куратор, Зоя Звиняцьківська, згодом презентувала книгу “In progress. Fashion of Ukraine since 1991”, присвячену українській моді на перетину століть. Авторка намагалася визначити трансформації моди, починаючи з «пострадянського авангарду» до «поміркованого консюмерізму» (Звиняцьківська, 2019). Можна стверджувати, що такі дефініції є важливими, але вони дають можливість лише усвідомити ту рефлексію, яка формується навколо реалій трансформації модного дискурсу.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналітика брендингу представлена в дослідженнях Л. Дідківської, Л. Закалюжної, А. Ковалева, А. Родигіної, А.Хаєцької, А. Шиян. Проблеми генези моди та етнокультури презентовані в дослідженнях З. Звиняцьківської, Ю. Легенького, З. Тканко. Проте проблема формування брендингу в культурі незалежної України є малодослідженою.

Мета дослідження – визначити феномен брендингу в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до текстів цієї авторки, яка, до речі, піднімає проблему національної ідентичності. З. Звиняцьківська пише: «Згідно з теорією Емі де ла Хей і Джудіт Кларк, які написали книжку «Модні виставки: до і після 1971 року» (Exhibiting Fashion: Before and After, 1971), для світових музеїв мода перетворилася із Попелюшки у принцесу в 1971 році – після виставки фотографа Сесіла Бітона «Мода: антологія» в Музеї Вікторії і Альберта та приходу Діани Врїланд на посаду консультанта в Інститут костюма при музеї Метрополітен. Сьогодні дизайнери не тільки використовують музеї як майдан-

чики для показів, не лише постачають науковий матеріал для чисельних музеїв моди на кшталт ModeMuseum у Антверпені, Музею моди і текстилю в Лондоні чи Музею декоративно-ужиткового мистецтва в Парижі, а й почуваються важливими митцями у MoMA і Musée d'Orsay. Про ретроспективи дизайнерів годі й говорити – всі найважливіші їх мали точно, а легендарні «гастролюють» мегаполісами світу роками. У 2017-му велика (на 9 залів) концептуальна виставка моди відкривається в найбільшому музейному комплексі України. І вона не стільки про сукні, скільки про зміни» (Звиняцьківська, 2017).

Отже, проблема національної ідентичності гостро піднята, фігурує, як трансформація образу сучасної дійсності. Видовищний простір, який здійснюється в контексті української моди останніх років, є складним, трансформативним. Важливо зазначити, що за цим стоїть образ пошуку ідентичності, пошуку власного «Я» митця.

Отже, спробуємо побачити, як описують трансформації в моді 90-х років історики моди, зокрема З. Тканко. «90-ті роки ХХ-го століття – це крах світової двополярності, глобалізація, інтеграція, перемога «вільного» ринку. Постмодерну добу, постіндустріальне суспільство визначають потужний технологічний поступ, модернізація, створення транснаціональних компаній, уніфікація світового ринку. Швидкісні літаки, поїзди, супутниковий зв'язок, мобільні телефони, комп'ютери і зрештою Інтернет практично ліквідують поняття часу та простору. Транснаціональні компанії як альтернатива мононаціональній економіці, пошук дешевої робочої сили, переведення виробництва у країни третього світу, розширення ринків збуту, перетворення міст на полікультурні та багатонаціональні анклавні – вагомий чинники економічного і культурного життя планети» (Тканко, 2015: 113).

Можна було б цей панегірик вичитати в іншому місці, не присвяченому моді, але саме тут він боляче торкається проблеми модної індустрії, бо, як засвідчує З. Тканко, власне, тут постмодерний феномен загострює конотації кітч, еkleктики та гламуру. Власне, сутність 90-х років – це не лише трансформація. Це втрата смаків, це забуття автентичності образу, забуття традицій авангарду в моді, зокрема образів Малевича та Екстер. Коли говорять, що Залевський – це «хрещений батько авангарду моди 90-х років», то це швидше рецидив сучасної журналістичної попси.

Окрім інтенції «модно бути українцем», існує більш широка, не попсова, а серйозна програма формування брендингу як полікультурна і полімистецька реальність ХХ-го століття. Мода не

обов'язково є мистецтво, але коли вона стає мистецтвом, то перетворюється на щось більше, ніж моду. Отже, 90-ті роки стали певним підбуренням і гострим екстремальним виміром для моди України. Виникає проблема міні і максі, максималізму і індивідуалізму, національної ідентичності та втрати індивідуальності. Все це разом в національному конгломераті пошуку плавільного тигля національної ідентичності і модних бренд-адекватій потребує своїх визначень.

Зеновія Тканко – одна із тих істориків і теоретиків моди, яка показує моду не як реляції сьогодення, а як певний культурний та естетичний контекст. Цього бракує і З. Звиняцьківській, і іншим історикам моди, навіть бракує О. Васильову. Але варто вказати, що в Україні говорити про авангардні інтенції в моді, забувати, що їх основою є творчість Олександра Екстер, а колекції з сукнями, «оздоблені» презервативами називати «авангардними», – це меседж сучасного модного дискурсу. Ми нічого не можемо зробити. Це не бренд – це є анти-бренд, це є анти-цивілізація, це є анти-спокуса. Отже, варто визначати пріоритети, що в моді України є бренд, а де не бренд. Бренд – не той, хто охоплює купи магазинів, як Андре Тан (35 магазинів), або Лілія Пустовіт і багато інших, а бренд – той, хто продовжує традиції української національної моди і визначає пріоритети її самоздійснення в рамках етнодискурсу, авангардного простору, стилю модерн.

Наше завдання показати, наскільки брендинг в незалежній Україні є релятивним, залежним від ситуації, наскільки він відповідає або не відповідає контексту самоздійснення, і наскільки можна взагалі визначити бренд і брендинг моди України сьогоднішніх часів як автентичний національний простір. Сутність реалій культуротворення в моді не описується конгломератом амбітно-легітимних «зірок». Ми не хотіли б займатися критикою, але варто привести деякі конотації. «З тим часом амбітні талановиті українські дизайнери, – пише З. Тканко, – поступово налагоджують фахову справу і дедалі активніше працюють над проєктуванням моделей. У цій діяльності вони пішли двома напрямками: створення виставкового, ексклюзивного одягу для вітчизняних VIP та пошук шляху на міжнародний ринок, зазвичай через більш розвинену російську індустрію моди. Лілія Пустовіт, Сергій Бизов, Вікторія Гресь, Віктор Анісімов, Оксана Караванська та інші лідери української моди з середини 1990-х років стали постійними учасниками Московських тижнів моди, брали участь у показах в Санкт-Петербурзі, Вільнюсі, Варшаві, Будапешті тощо. Успішні і

спроможні фінансово вижити, українські дизайнери одягу відкрили власні майстерні і авторські бутики. Серед них були В. Гресь (1998), Л. Пустовіт та С. Бизов. Згодом у Києві (2003 рік) відкрито лабораторію «Альга-мода» при торговельному «Альга-центрі», що стала головним осередком дизайну, де розмістилися бутики Л. Пустовіт, В.Гресь, Д. Дорожкіної, В. Анісімова, А. Бабенко, О. Караванської, Р.Богуцької та інших. Проводилися покази нових колекцій. У бутиках українських модельєрів, які заснували згодом власні торгові бренди, продають малосерійні або поодинокі моделі, проте через високу ціну малодоступні пересічному споживачеві» (Тканко, 2015 :117).

В цей час формування бренду було суто локальним. Бренд – ім'я, і кожне ім'я – бренд. Це і все, що ми маємо в період 90-х. Втім за ці часи відбувалася складна трансформація перетворення Будинків моди на власні структурні реалії, зокрема власне виробництво масового чоловічого одягу налагодив Михайло Воронін. Бренд «Воронін» міцно посів в номенклатурі українських брендів. Відбувається все те, що можна описати як одну із складних реалій контрпозицій та диспозитивів бренду.

Отже, йдеться про те, що львівська фундація моди з її глибинним іміджем та історичними констеляціями, винесла на поверхню тих людей, які опрацювали етномистецькі реалії. Це є найголовнішим, бо без цього українська національна мода не може бути здійсненою. Втім важливо зазначити, що реальність модних інновацій 90-х років і трансформативні процеси, які відбувалися, вже минули. Сформувався новий контекст, певний економічний вимір, якщо не для утворення власних Домів моделей і Будинків моди, то для формування певних брендів.

Але поки що ми не маємо брендів, які могли б сперечатися з брендами Західної Європи. І тут справа не в грошах, не в вартості бренду, а в тому, що українська культура і українська мода новітнього виміру, національно означена як українська, є дуже молодою, тому не може вступати паритетні стосунки з європейською модою. Але важливо, що мода ХХІ-го століття, орієнтація на майбутнє, дає можливість відкрити молодіжно орієнтований простір.

Цього достатньо, щоб здійснити доволі оптимістичний прогноз, який свідчить про те, що мода незалежної України – це відкритий проєкт, відкритий в майбутнє. Але змагатися з такими гігантами, як будинки моди західної культури, зокрема Шанель, Крістіан Діор і інші – це нерально. І тому номінація «бренд» вживається в

українській моді на рівні суборенду професійної ідентичності і певної імагінації імені, як презентативної та факультативної цілісності культурно-історичної реальності моди.

Отже, спробуємо характеризувати певні бренди моди України згідно з тим, як вони корелюють з західною культурою. Йдеться про те, що бренди, що дістали в Україні гучного розголосу, на Заході просто не відомі, а ті, що існують, формуються в рамках коридорів брендингу. Це шоу рум в Парижі і інших країнах. Адже сутність полягає в тому, що бренд тут виступає в якості товарної марки, такого собі субпродукту, який продається на Заході в бутиках.

Зацитуємо декілька витримок із Інтернет-статті А. Хаєцької «Справи йдуть на Заході. Українські дизайнери про те, що важливо в просуванні бренду за кордоном (22 серпня 2017 року)». «Один із лідерів української моди – Лілія Пустовіт. Її талант визнають не тільки в Україні. Одяг під брендом Poustovit продається у США та Європі. Колекції представлені у знаменитому концепт-сторі Лондона Dover Street Market, сеульському 10 Corso Como, московських ЦУМі, ГУМі. За свою кар'єру Лілія встигла взяти участь у міжнародній виставці WHITE та у London Fashion Week. Саме Лілія Пустовіт стала автором однієї з інавгураційних суконь першої леді України Марини Порошенко» (Хаєцька, 2017).

Коли ми дивимося на цю дизайнерку, треба зазначити, що це компромісна особистість. Маркером її національної ідентичності як модельєра є вишиванка в контексті політичних реалій, що продукує супербренд як брендинг національного самоздійснення. Але за цим стоїть те, що Так, це бренд, безумовно, але не той, про який хотілося б говорити як центральну реляцію національного брендингу в моді.

«Світлана Бевза – успішний український дизайнер, чий одяг продається не лише в Україні, а й у Європі, Америці та Азії. Колекції бренду BEVZA завжди відрізняються мінімалістичністю, елегантністю, архітектурним кроєм та елегантністю. В цьому році бренд зробив справжній прорив: Bevza покаже свою колекцію сезону SS 2018 у рамках New York Fashion Week» (Хаєцька, 2017). Світлана Бевза – складна особистість. Вона поєднує бізнес з образами, структурами, які не дарма визначити як мінімалістичні та архітектурні, але цей дизайн за кордоном шукає свою реальність в контексті інших мінімалістичних інтенцій.

«Лілія Літковська – сьогодні один із найбільш затребуваних українських дизайнерів: вона входить в число тих небагатьох, чий колекції завжди

мають успіх у західних баєрів. Декілька разів Лілія ставала лауреатом премій у галузі моди. Бренд Litkovskaya може на сьогоднішній день продається в L'eclairer (Париж), Rare Market (Сеул), Shuwalkh (Кувейт), ЦУМ (Москва), Selfridges (Лондон), HELEN MARLEN Mandarin (Україна), Moda Operandi (онлайн) Nordstrom (США: Чикаго, Сан-Франциско та онлайн)» (Хаєцька, 2017). Йдеться про те, що цей образ теж структурний, ми можемо тут побачити теми, які визначають її бренд. Напередусім, це реальність, яку вона презентує як квазіоб'єкт, як те, що є несподіваним. І тому в багатьох магазинах її речі, зокрема люксових марок з багаторічною історією, презентуються як своєрідний ретро-ансамбль.

«Лідер у виробництві трикотажного одягу, український бренд RITO – один з небагатьох, хто офіційно експортує свою продукцію за кордон. Його називають ровесником незалежності України. RITO веде свою історію з 1991 року, а в 1995 році вже з'явився перший магазин RITO на київському Подолі. Так само є монобрендові магазини в Канаді, Литві, Чехії, Данії. Засновник бренду Тетяна Абрамова, активно розвиває марку, створюючи більш шести колекцій на рік» (Хаєцька, 2017).

Формується своєрідний ринок, який є самодостатнім і водночас презентативно-локальним. Отже, визначається багато дизайнерів, яких за кордоном сприймають як Ukraine fashion, імагінативний образ моди. Сюди входять такі номінації, як «Андре Тан», людина, яка вже давно представляє українську моду на світовій арені. Саме він створив особливий стиль Smart Couture. Ще в 11 років Андре прийшов на курси крою та шиття. Хлопчик мріяв створити щось своє, власне, особливе, і йому це вдалося» (Хаєцька, 2017).

Звичайно, Андре Тан – це псевдонім, за цим стоїть якийсь інше прізвище. Але суть полягає в тому, що, маючи біля 40 магазинів в Україні і величезну індустрію, він вже виходить на Захід. Що це за бренд? Це бренд як суббренд сучасної української індустрії моди. Оксана Караванська – одна із гуру моди. Вона вдається до експериментів, закінчила Львівський інститут, де в усякому разі отримала хорошу освіту. Ірина Каравай – дизайнер, яка обшиває перших леді та заможних жінок, повторює стиль Надії Ламанової в його комерційно-усталеному вигляді. Саша Каневський не так давно почав свою кар'єру – в 2009-му році. Через певний час він вже став відомим українським дизайнером моди. Його стиль в якійсь мірі є мімікрією, яка нагадує образи Юдашкіна і інших. Він тяжіє до еkleктики і в певній мірі здійснює

той cultural style, який стає брендом сучасного простору.

Лілія Пустовіт – стрімкий і витончений дизайнер. В 1994-му році брала участь у виставці “Easter Wind” у Тулузі, Франція, згодом отримала Гран-прі на Міжнародному фестивалі “In Vogue” в Вільнюсі, Литва, взяла участь в “Salon du pret-a-porter feminine”, Париж, Франція, і інших. Лілія Пустовіт має власний бренд “POUSTOVIT”, була обрана президентом Української Ради моди.

Віктор Анісімов – своєрідний модельєр і арт-менеджер. За освітою – спортсмен, закінчив Інститут фізкультури, але став дизайнером, який почав презентувати модні колекції чоловіків на Тижні моди в 90-х роках і пізніше, особливо в стилі мілітарі.

Михайло Воронін – це образ традиційного кравця, який перетворився із радянського чиновника в метра і дистриб’ютора власного корпоративного цеху. Воронін є одним із найвідоміших у світі українських дизайнерів чоловічої моди. Саме він створив унікальний метод пошиття костюма без зняття безпосереднього заміру у людини.

Роксолана Богуцька – дизайнерка, яка працює досить давно, ледь не з початку незалежності. Богуцька не боїться поєднувати українські етнічні мотиви із сучасними модними тенденціями. Бренд Roksolana Bogutska потрапив до переліку 12-ти найкращих колекцій весна – літо 2010 року за версією TheFashionInsider.com. Саме вона створювала костюми для туру Руслани «Дикі танці». Лілія Літковська є одним із популярних дизайнерів України. В 2006 році на Ukrainian Fashion Week вона отримала певну відзнаку, а у 2011 році вона отримала премію «Кращий дизайнер жіночого одягу 2011» Best Fashion Awards. Олексій Залевський – один із скандальних і досить цікавих образів, якого звинувачують, з одного боку, в аматорстві, з іншого боку, надають лаври авангардного будівника моди нульових, є складною експансивною особистістю. «За освітою він художник-гример та художник-лялькар, але життя склалося інакше. Олексій став професійним дизайнером, якого тепер знає вся Україна і не тільки» (Хацька, 2017).

Олена Сереброва представляє український бренд SEREBROVA. Відзначилася тим, що мала власний показ в Галереє Лафайет в Берліні, і інші. Вікторія Гресь – власник бренду Victoria Gres – це інтелектуальний одяг. «Українська дизайнерка вдало відчуває усі тенденції моди і вміє їх поєднувати з різними історичними епохами. Вікторія Гресь створює єдине ціле із старовинного мережива, вишивки та інших елементів декору

із сучасними тканинами, до кожної одиниці речі вона підходить індивідуально. Саме Гресь створювала костюми для світового турне Джанет Джексон» (Хацька, 2017).

Федір Возіанов створив свій бренд Vozlanov, визначився в моді, що працює з класичною сукнею, і також намагається конструювати класику у вимірі деконструкції. Маша Рева – молода українська дизайнерка, яка стажувалася у Вальтера ван Бейрендонка. «Вона працює як самостійно, так і з брендом Syndicate. Речі Маши Рєви продаються в Сполучених Штатах, Австралії, Бельгії, Україні» (Хацька, 2017). Любця Чернікова. «Першу колекцію Чернікова пошила у 2009 році, через рік після закінчення університету. А у 2012 році вона вже відкрила власну крамницю в Івано-Франківську» (Хацька, 2017).

Ольга Альонова – теж талановита українська дизайнерка, яка має свій смак і швидко входить в простір української моди. Сазонова Валентина – не тільки дизайнер одягу, але і авторка ляльок, культурний та громадський діяч України. Саме вона впровадила у виробництво популярну ляльку «Мальвіна». Ольга Громова – дизайнерка, яка працює не лише з одягом, але і з аксесуарами, ювелірними виробами. Її колекції бачила уся Європа. А такі заклади, як «Філіп Моріс», «ІнтерБрю», «Брітш Табако», «Галахар» регулярно користуються її послугами дизайнера.

Мепен Герц – патріарх української моди. На жаль, помер у 2001 році. Але він спроектував певний модний універсум, який поєднує радянську добу з пострадянською, його ім’я можна визначити як один із провідних брендів української моди.

Отже, надамо опис модних брендів, що здійснюється в рамках fashion-індустрії всередині України, за матеріалом Інтернет-статті «20 українських брендів взуття та аксесуарів, які належать до категорії eco-friendly та sustainable».

1. Roussin – sustainable бренд української дизайнерки Софії Русинович. Головний принцип виготовлення – це gesycling. В асортименті визначаються футболки, виготовлені з речей старих колекцій та пофарбовані за методом tie-dye, світшот No-waste з клаптиків тканини, що залишаються після шиття, речі зі світловідбивної тканини для безпеки руху на дорозі, сумки з поліетиленових пакетів та плівки.

2. Raw Flaw – бренд виготовляє сумки та аксесуари з водонепроникного eco-friendly паперу.

3. KSENIASCHNAIDER – цей sustainable бренд українського походження вже продається в понад 70-ти країнах світу, стає одним з адвокатів апсай-

клінгу та моди в Східній Європі завдяки оригінальному дизайну джинсового одягу, для виробництва якого використовується старий денім.

4. AVOSKA. Екологічні авоськи для щоденного користування, представлені в однойменному брендi. Всi авоськи виготовляються вручну з органічної бавовни, що підтверджено сертифікатом.

5. NCYZIP (No Clip Yes Zip) – це новий sustainable бренд блогерки Марії Тимошенко та дизайнерки Наталі Фіщенко. Характер бренду –

революційний з вираженим протестом швидкій моді» (Родигіна, 2022).

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що брендинг в Україні як система імагінації модної індустрії в рамках ствердження форматворчих, естетичних і інших реалій модного універсуму реалізуються як певна цілісність, яка потребує свого концептуального, контекстного і семіотичного виміру. Таким виміром стає бренд як цілісність культури. Сама суть розвитку бренду мало змінюється з початку ХХ-го століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дідківська Л. Розвиток власних торговельних марок у конкурентному процесі. Маркетинг в Україні. 2007. № 2. С. 30–35.
2. Закалюжна Л. В. Основні тенденції розвитку торгової марки в сучасній Україні. Використання національних мотивів. Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистецтва. 2005. № 5. С. 37–42.
3. Звиняцьківська З. Ми були людьми з СРСР, «совками», а зараз стали тими, ким є. 2017. URL: <https://elle.ua › ludi › interview › mi-buli-lyudmi...> (дата звернення 24.11.23).
4. Zvyniatskivska Z. In progress. Fashion of Ukraine since 1991. Київ : ArtHuss, 2019. 336 с.
5. Ковалев А.В., Шиян А.О. Теоретичні основи бренду, брендингу та ребрендингу. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/72006318.pdf> (дата звернення 24.11.23).
6. Легенький Ю.Г. Українська національна мода ХХ століття : образ і міф. Київ. Університет «Україна». Видавець Лисенко М.М., 2022. 456 с.
7. Родигіна А. «20 українських брендів взуття та аксесуарів, які належать до категорії eco-friendly та sustainable». 2022. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/20-vdomih-ukrainskih-sustainable-brendv/> (дата звернення 24.11.23).
8. Тканко З. Мода в Україні ХХ століття. Львів : Видавництво «АРТОС», 2015. 236 с.
9. Хасцька А. «Справи йдуть на Заході. Українські дизайнери про те, що важливо в просуванні бренду за кордоном (22 серпня 2017 року)». URL: <https://life.nv.ua/ukr/znamenitosti/spravi-jdut-na-zahodi-ukrajinski-dizajneri-pro-te-shcho-vazhливо-v-prosuvanni-brendu-za-kordonom-1712321.html> (дата звернення 24.11.23).

REFERENCES

1. Didkivska, L. (2007) Rozvytok vlasnykh torhovelnykh marok u konkurentnomu protsesi. [Development of own trademarks in a competitive process] Marketynh v Ukraini. № 2. S. 30–35. [In Ukrainian].
2. Zakaliuzhna, L. (2005) Osnovni tendentsii rozvytku torhovoï marky v suchasniï Ukraini. Vykorystannia natsionalnykh motyviv. [The main trends in the development of the trademark in modern Ukraine. Use of national motifs] Visn. Khark. derzh. akad. dizainu i mystetstva. №5. S. 37–42. [In Ukrainian].
3. Zvyniatskivska, Z. (2017). My buly liudmy z SRSR, “sovkamy”, a zaraz staly tymy, kym ye [We were people from the USSR, “scoops”, but now we have become what we are]. URL: <https://elle.ua › ludi › interview › mi-buli-lyudmi...> (data zvernennia 24.11.23). [In Ukrainian].
4. Zvyniatskivska, Z. (2019). In progress. Fashion of Ukraine since 1991. Kyiv : ArtHuss. 336 s.
5. Kovalev, A., Shyian, A. (2013) Teoretychni osnovy brendu, brendynhu ta rebrendynhu. [Theoretical foundations of brand, branding and rebranding] URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/72006318.pdf>. [In Ukrainian].
6. Lehenkyi, Yu. (2022). Ukrainska natsionalna moda KhKh stolittia : obraz i mif [Ukrainska natsionalna moda KhKh stolittia : obraz i mif]. Kyiv. Universytet “Ukraina”. Vydavets Lysenko M.M. 456 s. [In Ukrainian].
7. Rodyhina, A. (2022) “20 ukrainskykh brendiv vzuttia ta aksesariv, yaki nalezhat do katehorii eco-friendly ta sustainable” [20 ukrainskykh brendiv vzuttia ta aksesariv, yaki nalezhat do katehorii eco-friendly ta sustainable]. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/20-vdomih-ukrainskih-sustainable-brendv/>[In Ukrainian].
8. Tkanko, Z. (2015) Moda v Ukraini KhKh stolittia. [Fashion in Ukraine of the 20th century]. Lviv : Vydavnytstvo “ARTOS”. 236 s. [In Ukrainian].
9. Khaietska, A. (2017) “Spravy ydut na Zakhodi. Ukrainski dizainery pro te, shcho vazhlyvo v prosuvanni brendu za kordonom (22 serpnia 2017 roku)” [Spravy ydut na Zakhodi. Ukrainski dizainery pro te, shcho vazhlyvo v prosuvanni brendu za kordonom (22 serpnia 2017 roku)]. URL: <https://life.nv.ua/ukr/znamenitosti/spravi-jdut-na-zahodi-ukrajinski-dizajneri-pro-te-shcho-vazhливо-v-prosuvanni-brendu-za-kordonom-1712321.html> [In Ukrainian].

УДК 620.3:687.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-9>**Ірина ЄРЕМЕНКО,**orcid.org/0000-0002-3676-4892

кандидат мистецтвознавства,

доцент та завідувач кафедри дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) ieremenko@meta.ua**Дар'я ТЮТЬКО,**orcid.org/0009-0005-3708-7773

студентка I курсу магістратури факультету дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) tyutkodina@gmail.com

НАНОТЕХНОЛОГІЇ ТА НАНОТЕКСТИЛЬ У СУЧАСНОМУ ДИЗАЙНІ ТКАНИН

У статті розглянуто питання застосування нанотехнологій та нанотекстилю в сучасному дизайні тканин. Метою роботи є обґрунтування доцільності та можливості використання нанотехнологій та наноматеріалів в дизайні та зовнішньому вигляді тканин та виробів з них.

Методологія дослідження заснована на використанні методів узагальнення і систематизації теоретичних доробок і аналізу практичних розробок з використанням нанотехнологій в предметному дизайні. Наукова новизна дослідження полягає в аналізі та систематизації використання нанотехнологій і наноматеріалів в дизайн-концепціях об'єктів наповнення предметного середовища людини. На основі результатів проведеного дослідження доходимо висновків, що сучасна людина дуже активно користується різноманітними наноматеріалами та нанотехнологіями які зазнають деякої трансформації з урахуванням технологічних досягнень. Нанотехнології, які постійно удосконалюються, можуть бути залучені дизайнерами для вирішення загальних потреб споживачів в різних галузях, таких як «Медицина і здоров'я», «Одяг», «Архітектура», «Промисловість» тощо. При створенні нового дизайнерського продукту або реорганізації вже існуючого з застосуванням нанотехнологій головною вимогою є формування безпечного, зручного наноматеріалу і співіснування людини та дизайн-розробки, яка найчастіше носить безпосередньо на людині чи використовується нею. Впроваджені нанотехнології орієнтовані на досягнення успіху людини, новітніх проєктів, організацій, підприємств. Однак, при використанні нанотехнологій важливо також враховувати можливі екологічні та здоров'язбережувальні наслідки, щоб гарантувати безпечне та відповідальне використання цих нових технологій. Загалом, нанотехнології становлять собою потужний інструмент, який може значно вплинути на майбутнє дизайну тканин та виробів з них. Ключовою тенденцією в дизайні з застосуванням нанотехнологій є те, що дизайн-продукт має містити покращену або нову функцію та при цьому бути зручною та приємною для взаємодії з людиною.

Ключові слова: наука, нанотехнології, наноматеріали, нанотекстиль, наночастинки, нановолокна, дизайн.

Iryna EREMENKO,orcid.org/0000-0002-3676-4892

Candidate of Art History,

Associate Professor and Head of the Department of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine), ieremenko@meta.ua**Daria TYUTKO,**orcid.org/0009-0000-2623-9982

Student of the 1st year of the Master's degree at the Faculty of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine), tyutkodina@gmail.com

NANOTECHNOLOGY AND NANOTEXTILES IN MODERN FABRIC DESIGN

The article deals with the application of nanotechnology and nanotextiles in modern fabric design. The purpose of the work is to substantiate the expediency and possibility of using nanotechnology and nanomaterials in the design and appearance of fabrics and products made from them.

The research methodology is based on the use of methods of generalization and systematization of theoretical developments and analysis of practical developments using nanotechnology in object design. The scientific novelty of the study consists in the analysis and systematization of the use of nanotechnologies and nanomaterials in the design concepts of objects filling the human subject environment. Based on the results of the conducted research, we come to the conclusion that modern man very actively uses various nanomaterials and nanotechnologies, which are undergoing some transformation taking into account technological achievements. Nanotechnology, which is constantly improving, can be used by designers to solve the general needs of consumers in various fields such as Medicine and Health, Apparel, Architecture, Industry, etc. When creating a new designer product or reorganizing an existing one with the use of nanotechnology, the main requirement is the formation of a safe, convenient nanomaterial and the coexistence of a person and a design-development, which is most often worn directly by a person or used by him. The introduced nanotechnologies are aimed at the achievement of human success, the latest projects, organizations, and enterprises. However, when using nanotechnology, it is also important to consider the possible environmental and health consequences to ensure the safe and responsible use of these new technologies. Overall, nanotechnology is a powerful tool that can significantly impact the future of fabric and fabric design. A key trend in nanotechnology design is that the design product should contain an improved or new function while being comfortable and enjoyable for human interaction.

Key words: science, nanotechnology, nanomaterials, nanotextiles, nanoparticles, nanofibers, design.

Постановка проблеми. Сьогодні нанотехнології задіяні задля досягнення успіху новітніх проєктів, організацій, підприємств. Нанотехнологія – це маніпуляція матерією на рівні, близькому до атомного, для створення нових структур, нових властивостей і можливостей матеріалів і об'єктів. Ця технологія впроваджується у багатьох секторах, таких як медицина, споживчі товари, енергетика, матеріали та виробництво. Науковий прогрес спонукає дизайнерів створювати нові концепти застосовуючи новітні інноваційні розробки. Сьогодні найперспективнішим напрямком інноваційних досліджень є розвиток нанотехнологій, які зробили свій вплив на всі види дизайну, зокрема на предметний дизайн. Тому дослідження можливостей застосування нанотехнологій в дизайні об'єктів і предметів, які оточують людину, створюють їй необхідне життєве середовище є вкрай актуальним і необхідним для поліпшення умов життєдіяльності та комфортного існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних вітчизняних наукових джерелах увагу насамперед приділяють інформаційним технологіям, що до використання нанотехнологій наукових робіт украй мало. До того ж ці роботи стосуються передусім нановолокон (Мунима Хаке, 2019: 131–148). Сфера застосування нанотехнологій постійно розширюється. І сфера дизайну є одним із ключових напрямків. Процес інноваційної трансформації суспільства, фактично диджиталізація, ставить нові виклики перед об'єктами дизайну, їхньою структурою та способом, у який споживачі потребують все більше функцій чи нових якостей від наноматеріалів. Крім того, нанотехнології дозволяють споживачам використовувати об'єкти дизайну особисто.

Мета дослідження: дослідити природу нанотехнологій, проаналізувати досвід застосування нанотехнологій та наноматеріалів в дизайні і

окреслити перспективи подальшого використання новітніх технологій в інноваційних дизайн-розробках.

Виклад основного матеріалу. Розвиток технологій все більше і більше спонукає людство до автоматизації і оптимізації всього навколо себе, особливо це стосується предметного наповнення середовища і різноманітних пристроїв для життєдіяльності людини. Як правило, оптимізація стосується формоутворення, матеріалів і розмірів оптимізованих об'єктів. Комп'ютери стають все компактніше, мобільні телефони і екрани телевізорів все тонше, а деякі гаджети навіть неможливо розглядіти неозброєним оком. Чим менше сам об'єкт, відповідно тим менше і його складові елементи. Саме тут і стає в нагоді така галузь, як нанотехнологія.

Існує безліч визначень даного терміна. Самим розповсюдженим є такий: область фундаментальної та прикладної науки і техніки, що включає теоретичне обґрунтування, практичне дослідження, а також методи виробництва та застосування продуктів із заданою атомною структурою шляхом контрольованого маніпулювання окремими атомами та молекулами (Боровий, Куницький, Каленик, Овсієнко, Цареградська, 2015: 211).

Впровадження нанотехнологій сьогодні є гостро перспективним, а в процесі проєктування нових ідей та інновацій задіяні найкращі команди науковців, екологів, дизайнерів та представників виробництва всіх галузей. Прогнози серйозних вчених по частині «нано» звучать абсолютно фантастично: завдяки досягненням нанотехнології в найближчі 50 років передбачається вирішити проблему нестачі ключових ресурсів на планеті, в тому числі їжі і енергії; будуть переможені практично всі відомі хвороби, стане реальним автоматичне будівництво колоній на Місяці і Марсі і багато-багато іншого.

Ця наука XXI століття дозволяє створювати такі прилади і матеріали, про які ще недавно можна було тільки мріяти. «Наприклад, нанотрубки – волокна в 50-100 тисяч разів тонші людської волосини і при цьому в 50-100 разів міцніші за сталь. Фахівцями NASA вже розроблений проєкт космічного ліфта на основі нанотрубок, який дозволить доставляти на орбітальні станції вантажі без допомоги космічних човників» (Марія Крігер, 2017).

Як приклад, можна навести створення критичного пристрою для передачі голографічного зображення (що можна використовувати в рекламній індустрії, а також в інтернет-комунікаціях), створення наноплівки (для використання в гнучких сонячних батареях), створення нанороботів, що здатні переміщуватися в рідині, створення нанороботів, здатних самостійно лагодити пошкодження в своїх електроланцюгах.

Зазвичай в дизайні більшу увагу надають саме наноматеріалам, що сприяє використанню цих матеріалів в дизайні одягу і взуття.

Існують різні способи виробництва нанотекстилю. Це може бути нано покриття або синтезовані наночастинки включаються в волокна або текстиль. Наночастинки також можуть наноситися як покриття на поверхню готового виробу. Існують також різні методи нанесення покриттів, такі як аерозоль-гель, полімеризація плазми та шарове нанесення наночастинок на текстильні волокна.

Ці методи можуть підвищити довговічність, а також зробити тканину стійкою до екстремальних погодних умов. Склад матеріалів нанопокриттів, таких як поверхнево-активні речовини та несуче середовище, може змінювати текстуру поверхні тканин.

Нановолокно виробляється методом електропрядіння та процесом роздільного прядіння. Нановолокна мають багатофункціональні властивості, такі як хороша фільтрація, велика площа поверхні, висока проникність, малий діаметр волокна і тонкі шари. Ці тканини здатні фільтрувати токсичні гази, хвороботворні мікроорганізми (бактерії, віруси) та шкідливі речовини, що є у повітрі. Рівномірний розподіл наночастинок у полімерних матрицях надає тканинам міцність та стійкість до стирання. Нановолокна можуть підвищити міцність композитних волокон на розрив.

Нанокompозит складається із суміші двох або більше різних речовин нанометрового розміру. Цей метод допомагає виробляти тканини з покращеними електричними, механічними, оптичними та біологічними властивостями. Ця технологія

дозволяє виробляти комунікативний текстиль, кольоровий текстиль, текстиль, що зігріває та охолоджує текстиль, текстильні датчики та цифрову моду. Іони металів і статична електрика відіграють вирішальну роль у наданні тканинам стерилізуючих властивостей.

Антистатичні властивості нановолокон допомагають відштовхувати статичні речовини, що притягують, такі як ворс, собача вовна і пил. Наночастинки технічного вуглецю та вуглецеві нановолокна є ефективними армувальними матеріалами для композитних волокон (Izzyfortiz, 2018).

Багато предметів одягу, особливо виготовлені з поліестеру або нейлону, мають тенденцію накопичувати статичні заряди, що призводить до розтріскування волосся та незвичайного прилипання одягу до шкіри. Наночастинки, такі як оксид цинку та оксид титану, а також оксид олова, легований сурмою, проводять електрику і можуть допомогти розсіяти заряд, тим самим запобігаючи прилипання до одягу.

Тканина без запаху створюється за допомогою нанесення наночастинок срібла на тканині запобігає неприємному запаху, спричиненому активністю мікробів. Багато компаній використовують тканини, вкриті наночастинками срібла, для створення одягу без запаху, такої як панчохи, шкарпетки та спідня білизна. Корейська компанія Hyosung розробляє нейлонові волокна, що містять наночастинки срібла, які знижують зростання деяких шкідливих бактерій на 99,9%. Частинок виділяють позитивно заряджені іони, які заважають бактеріальним клітинам функціонувати належним чином, тим самим видаляючи їх із поля зору. Щоб поліпшити ситуацію, ці частинки срібла настільки малі за розміром, що одяг залишається м'яким і зручним для носіння.

Водостійка тканина створюється завдяки наночастинкам кремнезему, що створюють водостійке покриття при введенні в тканину або розпорошенні на поверхню тканини. Наночастинки кремнезему, впроваджені в тканину або розпорошені на її поверхню, створюють екран, який захищає одяг від рідин, що утворюють плями, і навіть відштовхує воду. Шорсткість кремнеземного покриття створює достатній поверхневий натяг, щоб краплі рідини скочувалися з поверхні одягу, а не вбиралися в неї.

Nano-Tech покращує водовідштовхувальні властивості тканини внаслідок створення наноусів, які являють собою вуглеводні та становлять 1/1000 розміру типового бавовняного волокна. Простір між вусами на тканині менше, ніж звичайна крапля води, але все ж таки більше, ніж молекули

води; вода, таким чином, залишається на верхній частині вусів та над поверхнею тканини. Однак, рідина все одно може пройти через тканину, якщо прикласти до неї тиск. Одяг з нанотехнологіями може мати різні функціональні можливості.

Наноматеріали у текстилі виявилися надзвичайно цінними для виробництва захисного одягу для працівників служб екстреної допомоги, таких як військовослужбовці, пожежники та медичні працівники.

Найважливіші функції, які виконує одяг, — захист власника від негоди. Однак він також призначений для захисту власника від шкідливих сонячних променів. Промені в діапазоні довжин хвиль від 150 до 400 нм відомі як ультрафіолетове випромінювання. Властивість тканини блокувати ультрафіолетове випромінювання посилюється, якщо в ньому є барвник, пігмент, матуючий агент або покриття, що поглинає ультрафіолетове випромінювання, яке поглинає ультрафіолетове випромінювання і блокує його передачу через тканину на шкіру.

Оксиди металів, такі як оксид цинку, як блокатори УФ-випромінювання більш стабільні порівняно з органічними агентами, що блокують УФ-випромінювання. Отже, ZnO дійсно покращить здатність блокувати УФ-випромінювання завдяки збільшенню площі поверхні та інтенсивному поглинанню в УФ-області. Для антибактеріальної обробки наночастинки оксиду цинку перевершують наносрібло за економічністю, білизною та властивостями блокування УФ-випромінювання.

Тканина, оброблена УФ-поглиначами, гарантує, що одяг відхиляє шкідливі ультрафіолетові промені сонця, повторно зменшуючи вплив УФ-випромінювання на людину та захищаючи шкіру від потенційного пошкодження. Ступінь захисту шкіри, необхідна для різних типів шкіри людини, залежить від інтенсивності та розподілу УФ-випромінювання залежно від географічного положення, часу доби та сезону. Цей захист виражається як SPF (фактор захисту від сонця). Чим вище значення SPF, тим краще захист від УФ-випромінювання.

З постійним дослідженням нанотканин виникають незвичні стартапи. Наведемо деякі приклади. Bolt Threads (BT) – каліфорнійський стартап, що спеціалізується на зборі синтетичного павукового шовку, що використовується як альтернативний матеріал в одязі. Павуковий шовк набагато міцніший за сталь, але також і набагато м'якший, тому його дуже легко сплести в пряжу і створити міцний одяг. Поки що їх павуковий шовк викорис-

товується компаніями, які виробляють одяг для активного відпочинку, для виготовлення надміцного похідного спорядження, проте щойно вони отримують більше фінансування, можна буде почати використовувати павучий шовк і в інших типах одягу.

Подібно до BT, японський стартап Spiber також виробляє павучий шовк, проте цілком протилежним способом, ніж його конкурент. Виробничий процес Spiber заснований на молекулярному дизайні та генному синтезі, що дозволяє створювати різноманітніший спектр речовин. Хоча в цей час компанія працює в автомобільній та швейній промисловості, вона планує розширити свою діяльність у сфері охорони здоров'я, будівництва та аерокосмічної промисловості (Tucker Bove, 2021).

Швейцарський стартап Osmotex створив активну мембрану з електронним керуванням, яка дуже ефективно та результативно переносить вологу. Їхнє творіння називається HYDRO_BOT і надає нові можливості в дизайні одягу. Розробка HYDRO_BOT використовується розробниками в дизайні спортивного, робочого та захисного одягу, в якому нанотехнології використовуються для виділення вологи (ATA, 2019).

Маніпулювання матерією за допомогою наночастинок змінило використання людьми одягу і текстилю. Сьогодні можливо виробляти простирадла, які завжди залишаються свіжими, і їх можна вже придбати в різних магазинах. Ці нові та інноваційні підходи незабаром змінить те, як споживач буде використовувати продукт, та підвищить ефективність дизайнерської роботи.

Обробка текстилю нанотехнологічними матеріалами – це метод поліпшення властивостей текстилю, підвищення його довговічності, приємніших кольорів тощо.

Нанотехнології також можна використовувати для додавання нових функцій, таких як накопичення енергії та зв'язок. Деякі цікаві приклади нанопокращеного текстилю, представленого на ринку. Плямовідштовхувальні та стійкі до зморшка нитки, вплетені в текстильні вироби.

В обігрівачах тіла використовуються матеріали з фазовим переходом (PCM), що реагують на зміну температури тіла.

Купальний костюм: найбільш широко відоме застосування – костюм з акулячої шкіри, який носили під час олімпійського чемпіонату з плавання, що встановив світовий рекорд. Костюм, що включає шар плазми, посилений за допомогою нанотехнологій для відштовхування молекул води, призначений для того, щоб допомогти

плавцю ковзати по воді, і став звичайним явищем на великих змаганнях із плавання, оскільки всі учасники намагаються підвищити свої шанси на перемогу.

Крім розробки текстилю, здатного протистояти екстремальним умовам навколишнього середовища, вчені звернулися до природних вірусних наночастинок, що живуть у найсуворіших умовах, як нові будівельні блоки для нанотехнологій. Одяг, який відчуває навколишнє оточення і взаємодіє з власником, є область значного інтересу.

Такі нанодатчики на текстильній основі можуть забезпечити персоналізовану систему охорони здоров'я, відстежуючи життєво важливі показники, коли ви біжите в гору або реагуючи на зміни погоди. Отже ж ми бачимо поєднання двох галузей дизайну в єдину, де одяг стає і гаджетом, який захищає людину.

Гнучкі електронні схеми теж можна використовувати у нанотканинах чи інших частин одягу, чи аксесуарів, що допоможе стежити за станом здоров'я чи мати інші додаткові функції.

Nano-Tech запустила нову обробку, що запобігає утворенню складок, засновану на нанотехнологіях, яка, як стверджується, забезпечує покращені характеристики, зберігаючи при цьому міцність та цілісність тканини, що є альтернативою суворим традиційним процесам. Хімічні речовини та методи обробки знижують розрив та міцність тканини на розрив. Це означає, що існують певні тканини та предмети одягу, які не мнуться. Текстиль популярний і зручний для споживачів, які мають обмеженість у часі, але традиційні не підходять для використання без зморшок, наприклад, легкі тканини або одяг, що облягає.

Іноді тканини також необхідно перепроєктувати або посилити, щоб протистояти деградації волокон, спричиненої традиційними рішеннями без складок. У будь-якому випадку, сучасні технології або не працюють з усіма тканинами, або бренду/продавцю доводиться нести додаткові витрати тільки для того, щоб врахувати руйнівні властивості хімікатів, що не допускають складок.

Нанорозмірна молекулярна структура нової технології Fortify DP компанії Nano-Tech глибше проникає у волокно, покращуючи його відсутність складок. Крім того, в ньому використовується довший і гнучкіший зшитий ланцюг, який знижує напругу волокна при розтягуванні, тим самим зменшуючи значну втрату міцності, пов'язану з традиційною хімією без зморшок.

Застосування нанотехнологій також сприяє створенню мініатюрних датчиків, розташованих безпосередньо на одязі. Це відкриває можливості

для розвитку «розумних» технологій в одязі, які можуть моніторити фізіологічні показники, включаючи серцевий ритм і рівень активності.

Загалом, нанотехнології в дизайні одягу дозволяють поєднати стиль та функціональність, відкриваючи нові перспективи в розробці та виготовленні сучасного одягу.

Ці технології дозволяють використовувати наноматеріали й наноструктури для створення нових матеріалів, які мають покращені властивості, такі як водо-і брудовідштовхувальність, антибактеріальність, терморегулювання і т.д.

Також нанотехнології можуть бути застосовані для створення інноваційних дизайнерських елементів, таких як кольорові електрохромні дисплеї, світлодіодні тканини, вбудовані сенсори чи інтегрована електроніка у текстильних виробках. Використання нанотехнологій у дизайні одягу відкриває широкі можливості для створення функціонального, стильного та передового одягу.

Розумний одяг з нанотехнологіями – це одяг, який має вбудовані нанодатчики та електронні компоненти для збору даних та взаємодії з носієм.

Ця концепція поєднує інновації в галузі наноматеріалів та електроніки, щоб створити адаптивний, комфортний та функціональний одяг. Нанодатчики, такі як гнучкі сенсори або мікрочипи, розташовані в різних частинах одягу, таких як тканина, кнопки або застібки чи бути частиною аксесуара.

Вони здатні вимірювати такі параметри, як температура тіла, серцевий ритм, рівень активності та інші біометричні дані. Ці дані можуть бути передані до смартфона або іншого пристрою для збору та аналізу. Крім того, розумний одяг може мати вбудовані електронні функції, такі як інтелектуальне регулювання температури, світлові ефекти або навіть відновлювання енергії.

Наприклад, одяг може здатися оптимальний рівень тепла, коли температура змінюється, або може світитися для підвищення видимості в умовах низької освітленості. Концепція розумного одягу з нанотехнологіями викликає значний інтерес у багатьох галузях, включаючи медицину, спорт, моду та військові технології (Md Golam Robban, 2023).

Наприклад, в медицині розумний одяг може використовуватися для моніторингу стану хворих або управління хронічними захворюваннями.

Однак, крім потенційних переваг, концепція розумного одягу з нанотехнологіями також стикається з деякими викликами, такими як проблеми з безпекою даних, вартість виробництва та зручність використання.

Для того, щоб ця концепція стала широко поширеною, потрібно подолати ці виклики та розробити більш ефективні та доступні рішення. У цілому, концепція розумного одягу з нанотехнологіями становить собою заохочувальну перспективу для майбутнього розвитку одягу та Інтернету речей, і може створити нові можливості для зручності, комфорту та стану життя користувачів.

Нанотехнології використовують не тільки в дизайні одягу. Маємо приклади галузей, де матеріали, покращені нанотехнологіями, знаходять застосування в розробці новітніх об'єктів наповнення предметного середовища, в автомобільному дизайні, в космічній галузі, тощо.

Маємо приклади таких нанострічок, що складають основу чіпів, які настільки гнучкі, що їх можна обернути навколо краю покривного скла мікроскопа, і настільки розтягуються, що їх можна скрутити у штопор. Ці крихітні, гнучкі електронні листи можна вбудувати наприклад, в хірургічні рукавички для моніторингу життєво важливих показників людини (Izzyfortiz, 2018).

Висновки. Сучасна людина все більше користується різноманітними наноматеріалами, які постійно удосконалюються за допомогою технологічних досягнень. Нанотехнології, які постійно удосконалюються, можуть бути залучені дизайнерами при розробці всіляких об'єктів для вирішення загальних потреб споживачів в різних галузях, таких як «Медицина і здоров'я», «Одяг», «Архітектура», «Промисловість» тощо.

Залучення наноматеріалів і нанотехнологій впливає на формування концепції майбутнього об'єкту, бо повинна враховувати особливості формоутворення і специфіку виготовлення таких продуктів.

При створенні нового дизайнерського продукту або реорганізації вже існуючого з засто-

суванням нанотехнологій головною вимогою є формування зручного, ергономічного продукту та продумування співіснування людини та дизайн-розробки. Бо такий продукт максимально залучений до співіснування з людиною. Впроваджені нанотехнології орієнтовані на досягнення успіху людини, покращення її існування, життєдіяльності, здоров'я.

Ключовою тенденцією в дизайні з застосуванням нанотехнологій є те, що дизайн-продукт стає «частиною» людини або отримує нові функції, поліпшуючи вже існуючі для вирішення тої чи іншої проблеми.

Дизайн речей з застосуванням нанотехнологій частіше за все є мінімалістичним та ергономічним, через постійну взаємодію з людиною.

Перспективи подальшого розвитку. Як можна побачити з прикладів в дизайні речей, напрямок нанотехнологій стрімко розвивається. Наноматеріали стають все більш популярними в різних галузях, таких як «промисловість», «одяг», «медицина». Людина потребує все більш новітні матеріали, які б мали нові фізичні якості та були б більш універсальні для різних ситуацій.

Унікальні дизайн-концепти реалізовані завдяки співпраці технологів, хіміків, науковців, інженерів. Відкриття новітніх технологічних розробок провідних світових дослідницьких центрів, креативність сучасних дизайнерів та кращих дизайнерських студій сприяють розширенню сфери застосування наноматеріалів у повсякденне життя людини та покращують його. Вивчення нанотехнологій та прогнозування сфери їх використання в предметному дизайні є важливим чинником у соціальному і культурному та практичному розвитку сучасної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Munima Haque. Nano Fabrics in the 21st century: a review. *Asian Journal of Nanoscience and Materials*, 2019, 2(2), 131–148. URL: https://www.ajnanomat.com/article_81050.html
2. Боровий М.О., Куницький Ю.А., Каленик О.О., Овсієнко І.В., Цареградська Т.Л. Наноматеріали, нанотехнології, нанопристрої. Київ: Інтерсервіс, 2015. С. 211. URL: https://gen.phys.knu.ua/files/nanomaterials_nanotech.pdf
3. Марія Крігер. Нанотехнології сьогодні і завтра. Журнал Сучасна освіта № 5, 2017. URL: <https://s-osvita.com.ua/magazine/stati-iz-zhurnala/znakomtes-professiya/1453-nanotekhnologiji-sogodni-i-zavtra>
4. Hadley Leggett. Million Spiders Make Golden Silk for Rare Cloth. веб-сайт. URL: <https://www.wired.com/2009/09/spider-silk/> (date of access: 19.02.2024).
5. Izzyfortiz. Nano-textiles: The Fabric of the Future. URL: <https://sustainable-nano.com/2018/11/28/nano-textiles/> (date of access: 21.02.2024).
6. Tucker Bowe. Is Spider Silk the Performance Fabric of the Future. URL: <https://www.gearpatrol.com/tech/a466684/bolt-threads-synthetic-spider-silk/> (date of access: 19.02.2024).
7. ATA. When innovation succeeds. URL: <https://textiletechsource.com/2019/06/10/when-innovation-succeeds/> (date of access: 21.02.2024).
8. Yetisen, A.K., Qu, H., Manbachi, A., Butt, H., Dokmeci, M.R., Hinesstroza, J.P., Skorobogatiy, M., Khademhosseini, A. and Yun, S.H. Nanotechnology in textiles. *ACS nano*, 10(3), 2016, pp. 3042–3068. Available at: <https://doi.org/10.1021/acsnano.5b08176> (date of access: 21.02.2024).

9. Md Golam Robbani. Future of Textiles with Nanotechnology. URL: <https://textilefocus.com/future-of-textiles-with-nanotechnology/> (date of access: 19.02.2024).

REFERENCES

1. Munima Haque. (2019). Nano Fabrics in the 21st century: a review URL: https://www.ajnanomat.com/article_81050.html
2. Borovyi M.O., Kunytskyi Yu.A., Kalenyk O.O., Ovsienko I.V., Tsarehradska T.L. (2015). Nanomaterialy, nanotekhnolohii, nanoprystroji [Nanomaterials, nanotechnologies, nanodevices]. Kyiv: Interservis. p. 211. URL: https://gen.phys.knu.ua/files/nanomaterials_nanotech.pdf. [in Ukrainian].
3. Maria Krieger. (2017). Nanotekhnolohii sohodni i zavtra [Nanotechnology today and tomorrow]. Zhurnal Suchasna osvita № 5. URL: <https://s-osvita.com.ua/magazine/stati-iz-zhurnala/znakomtes-professiya/1453-nanotekhnologiji-sogodni-i-zavtra> [in Ukrainian].
4. Hadley Leggett. (2009). Million Spiders Make Golden Silk for Rare Cloth URL: <https://www.wired.com/2009/09/spider-silk/>
5. Izzyfortiz. (2018). Nano-textiles: The Fabric of the Future URL: <https://sustainable-nano.com/2018/11/28/nano-textiles/>
6. Tucker Bowe. (2021). Is Spider Silk the Performance Fabric of the Future URL: <https://www.gearpatrol.com/tech/a466684/bolt-threads-synthetic-spider-silk/>
7. ATA. (2019). When innovation succeeds URL: <https://textiletechsource.com/2019/06/10/when-innovation-succeeds/>
8. Yetisen, A.K., Qu, H., Manbachi, A., Butt, H., Dokmeci, M.R., Hinestroza, J.P., Skorobogatiy, M., Khademhosseini, A. and Yun, S.H. (2016) Nanotechnology in textiles ACS nano, 10(3), pp. 3042–3068. Available at: <https://doi.org/10.1021/acsnano.5b08176>
9. Md Golam Robbani. (2023). Future of Textiles with Nanotechnology. URL: <https://textilefocus.com/future-of-textiles-with-nanotechnology/>

УДК 75.045+75.046.3]:2-526.6:75.038*Коденко
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-10>

Валерія ЖОСУЛ,
orcid.org/0000-0003-0312-524X
аспірантка кафедри історії та теорії мистецтва
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) *zhosul.lera23@gmail.com*

САКРАЛЬНА СИМВОЛІКА В АБСТРАКТНОМУ ЖИВОПИСІ ОЛЕКСАНДРА КОДЕНКА

Стаття присвячена дослідженню символічної системи живопису луганського художника, представника напрямку медитативного мистецтва Олександра Івановича Коденка (1944–2021). Малярство художника відрізняється поєднанням класичної школи з нефігуративним живописом, які митець поєднує в сакральних та космічних сюжетах. Було проаналізовано філософські засади авторської міфології, на ґрунті якої побудовано семіотику творчості О. Коденка. Релігійне розуміння світобудови художника є основним джерелом його сюжетів, водночас митець звертається до філософії Далекого Сходу, християнської релігії, даосизму та буддизму. Творча особистість Олександра Коденка сформувалася під впливом Київської живописної школи, зокрема під керівництвом його вчителя Віктора Григоровича Пузиркова. Глобальні трансформації в творчості Олександра Коденка відбувались у 1990-х роках, коли в Україні спостерігалось становлення нового ненаративного живопису. Увібравши надбання класичної мистецької школи художник звернувся до абстрактного живопису. Зміни в орієнтирах художньої виразності творів О. Коденка пов'язані з формуванням нових релігійно-філософських поглядів, які вплинули на зацікавлення трансцендентальною медитацією і насамперед медитативним живописом.

Встановлено, що багатопшаровий символізм живописних полотен О. Коденка виступає проєкцією метафізичного досвіду художника та є його суб'єктивним поглядом на поняття сакрального. На основі синтезу різних культур митець склав авторську семіотичну систему, поєднуючи символи, знаки та образи християнського іконографічного канону, символів Східного буддизму, символів сакральної геометрії та нумерологію. Семіотична система закладає ідею авторського розуміння сакрального в абстрактному полотні, який тісно пов'язаний з темами взаємодії людини та світу, космічного безкінечного простору, пізнання себе, всесвіту та Бога.

Ключові слова: абстрактне мистецтво, релігійна символіка, медитативний живопис, знак, символ, біблійні образи, Олександр Коденко.

Valeriia ZHOSUL,
orcid.org/0000-0003-0312-524X
Graduate student at the Department of Theory and Art History
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) *lusikovsegda@gmail.com*

SACRED SYMBOLISM IN ALEXANDER KODENKO'S ABSTRACT PAINTING

The article is dedicated to the study of the symbolic system of painting by the Lugansk artist, representative of the meditative art movement, Oleksandr Kodenko (1944–2021). The artist's painting is characterized by a combination of the classical school with non-figurative painting, which the artist combines in sacred and cosmic themes. The philosophical principles of the author's mythology, upon which the semiotics of O. Kodenko's creativity is based, have been analyzed. The religious understanding of the artist's worldview is the main source of his plots, while the artist also turns to Eastern philosophy, Christian religion, Taoism, and Buddhism. The creative personality of Oleksandr Kodenko was formed under the influence of the Kyiv School of Painting, in particular under the guidance of his teacher Viktor Hryhorovych Puzyrkov. Global transformations in the creativity of Oleksandr Kodenko took place in the 1990s, when Ukraine witnessed the emergence of a new abstract painting. Absorbing the achievements of the classical art school, the artist turned to abstract painting. Changes in the landmarks of artistic expression in the works of O. Kodenko are associated with the formation of new religious-philosophical views, which influenced an interest in transcendental meditation and, above all, meditative painting.

It has been established that the multilayered symbolism of O. Kodenko's paintings is a projection of the artist's metaphysical experience and is his subjective view of the concept of the sacred. Based on the synthesis of different cultures, the artist has developed his own semiotic system, combining symbols, signs, and images of the Christian iconographic canon, symbols of Eastern Buddhism, symbols of sacred geometry, and numerology. The semiotic system lays the foundation for the idea of the author's understanding of the sacred in abstract canvas, which is closely linked to the themes of human interaction with the world, cosmic infinite space, self-discovery, the universe, and God.

Key words: abstract art, religious symbolism, meditative painting, sign, symbol, biblical images, Oleksandr Kodenko.

Постановка проблеми. Творчість луганського митця Олександра Коденка пропонує нову репрезентацію релігійної тематики. Багатогранна філософія мистецтва художника поєднує низку різнобарвних культурних нашарувань, які поєдналися у творчому здобутку в складну семіотичну систему живописних робіт О. Коденка.

Зацікавлення сакральною тематикою Олександр Коденко демонстрував ще у період навчання у Київському художньому інституті (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури), де навчався у майстерні Віктора Григоровича Пузиркова. Мистця цікавила тема неволі людського духу, яка вплинула на вибір теми дипломної роботи 1977 року під назвою «Сильні духом» («Втеча з концтабору»). Протягом тривалого часу творчість художника була умовно обмежена рамками соцреалізму, тому в роботах того періоду провідним жанром мистця був натюрморт. Розширення творчих кордонів майстра відбулося під час становлення української незалежності на початку 1990-х років, він переосмислив джерело своєї творчості через захоплення медитативними практиками. Еволюція стилю в творах художника ґрунтується на засадах східної духовності та християнської релігії. Симбіоз різних символів та їх таємничі асоціації додають його творам складність та глибину, відкриваючи для дослідження різноманітні аспекти мистецької виразності.

Аналіз досліджень. Активна виставкова діяльність Олександра Коденка у рідному місті Луганськ, посприяла тому, що його творчість стала темою дослідження в роботах О. В'ячеславової. У своїй статті «Жити в просторі, відкритому до неба: Поетика композиції Олександра Коденка» 2003 року дослідниця ставить акцент на символічних формах творів О. Коденка, визначаючи в них новаторську систему. У дисертаційному дослідженні О. В'ячеславої «Естетика міфу в сучасному мистецтві України», авторка зараховує творчість Олександра Коденка до категорії «міфологія сакрального в сучасному українському мистецтві». Дослідниця розглядає творчість О. Коденка поряд з низкою представників сучасної сакральної тематики. Додатковими джерелами для дослідження є інтернет-публікації, видання Національної спілки художників України та альбоми з репродукціями робіт автора.

Метою статті є дослідження особливостей символічної системи, що властива живописним творам Олександра Коденка та визначення їх художньо-стилістичних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Творчість Олександра Коденка (1942–2021 років) пройшла

шлях від класичної мистецької школи до сучасного абстрактного живопису. Митець отримав художню освіту спочатку в Луганському художньому училищі (нині Коледж культури і мистецтва), а пізніше в Київському художньому інституті (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). В Києві художник навчався в майстерні баталіста Віктора Пузиркова (Маричевський, 2002: с. 39). Твори митця соцреалістичного напрямку маловідомі, більшість робіт цього періоду створені у жанрі натюрморт. Глобальна трансформація мистецької мови живописця відбулася в період становлення української незалежності (1990-х років), у час, коли з'явилась низка митців-представників нефігуративного живопису. В цей період О. Коденко захоплюється трансцендентальними практиками, відкриваючи світ несвідомого, що докорінно змінює художню мову його творів.

Внаслідок поглибленого пізнання духовних практик змінився й художній процес, митець звертається до медитативного живопису. Сьогодні медитативний живопис є недослідженою галуззю мистецького процесу. Частіше цей напрямок асоціюють з арттерапією, хоча саме визначення бере своє коріння з американського абстрактного експресіонізму. Головною особливістю медитативного живопису є сам художній процес, художник не робить підготовчих ескізів та замальовок, починаючи роботу інтуїтивно, у випадку з мистецьким процесом О. Коденка це – транс, який супроводжується молитвою до Бога. О. Коденко синтезує декілька культурних основ в своїй творчості: перша – це християнська, друга – східний буддизм, третя – арійсько-ведантичний космологізм (В'ячеславова, 2003: с. 38–40).

У фігуративних творах 1990-х років характерна містична атмосфера з використанням символічних форм. В таких композиціях, як: «Вертикаль» 1991 р., «Ходження по колу» 1993 р., «Всі ви мої діти» 1998 р., відображується відчуття «обмеженості» світу природних і предметних форм, намагання мистця вийти за межі земного. Елементи матеріального світу, які зображені у творах цього періоду, втрачають відчуття реальності, перетворюючись в символічну форму. Фігуративні твори зазвичай звернені до образу Христа з певним переосмисленням біблійних сюжетів. Полотно «Ходження по колу» 1993 року (рис. 1) звертається до сцени другого пришествя Ісуса з використанням лише невеликої кількості символів з канонічного сюжету зняття з хреста, серед яких: терновий вінець, гексада, титл INRI, цвяхи, кліщі, плащаниця, рана на ребрах від спису Лонгина

Рис. 1. Ходження по колу. 1993. П., о.

та стигмати. В даній композиції фігурі мертвого Ісуса притаманна неприродна легкість, як і в однофігурній композиції 1998 року «Всі ви мої діти» (рис. 2). Фігура Христа пов'язана з символічними об'єктами: кайданів (символ страстей Христових), чашею (символ причастя та крові Христової), чорним квадратом (символ пекла) та листям дерева поряд з ним, який на межі між Христом та пеклом. Символ листя часто фігурує у віршах О. Коденка і є алегорією на людську душу. Так у полотні «Всі ви мої діти» листя є метафорою буття людини, що межує між пеклом і горнім світом.

Перші відомі абстрактні полотна з'явилися в період становлення української незалежності. На початку 1990-х років О. Коденко почав шлях духовного саморозвитку, що посприяло його зацікавленню медитативним живописом. Нефігуративні твори репрезентують нематеріальний, духовний світ, представляючи його як космічний або як нульовий простір, визначаючи його символічним жовтим, білим, синім кольором. В нових формах митець активно розширює символічну систему, звертається не тільки до християнської символіки та образів, а й до символів сакральної геометрії. Дослідниця О. В'ячеслава визначає символічні форми в роботах О. Коденка, як: «Сучасне мистецьке інобуття релігійного символу, що надає їм полісемантичності. Послідовність і всезагальність коденкових засад символізації є наслідком виникнення нової художньої реальності. В цій реальності усе те, що було знайдене мистцем у доквіллі набуває значення структурних «шрифтів» (В'ячеслава, 2003: с. 38).

Символіка в живописних роботах абстракціоніста є втіленням авторської міфології та його

Рис. 2. Всі ви мої діти. 1998. П., о.

суб'єктивним уявленням про світобудову. Дослідниця В. Головій досліджуючи поняття сакральності в мистецтві стверджує, що представлення «священного» виявляється у сакральних символах. Символ втілює ідею, але водночас сам себе конститує як фрагмент ідеї, що представляє та виражає її, але не замінює її повноту. У сакральному досвіді митець трансцендує ті відношення ідеальності, які є характерними для конкретного людського буття, останні ці відношення залишаються видимими саме у формах сакральних символів (Головей, 2014: с. 292). Таким чином символ закладає поняття сакрального та втілює лише частину ідейного наповнення авторського підтексту робіт О. Коденко.

На початку нульових років абстрактні полотна суттєво ускладнились завдяки розширенню семіотичного навантаження, через синтез християнських образів та символів сакральної геометрії. Зазвичай, ці символи мають геометричну основу трикутника, піраміди, квадрату, квадрат у вигляді «комірки», кола, спірального кола та ін. Перелічені символи часто фігурують як в абстрактних творах, так і абстракціях з фігуративними елементами. Наприклад, коло є центром у багатьох композиціях О. Коденка, його митець може спрощувати, змінювати, перетворювати у динамічну спіраль, або завуальовує, ховає в своїх композиціях. Художник вважав коло ідеальною формою завершеності та символом циклічності.

Ця геометрична фігура є відображенням безперервності розвитку світобудови, часу, життя, їх єдності. У більшості традицій Космос, як упорядкований простір життя, постає у вигляді кулі, графічно зображується за допомогою кола. Коло є центром композиції в таких полотнах художника, як: «Дев'ятий Сефорт» 2005 року, «Янгол мій» 2006 року, «Янгол вічності» 2013 року, «Планета дитинства» 2014 року, «Рефлексія Світла» 2015 року, «Червоні рибки» 2017 року, «Лабіринт Ель Греко» 2018 року та багато інших.

Митець звертався до стародавньої символіки, яка є характерною для багатьох культур світу. Одним з таких символів є квітка життя. Одна з основних інтерпретацій даного символу трактує її як душу – маленьке центральне коло, яка знаходиться у просторі – велике коло, яке позначає контур. Душа рухається у просторі певним, заданим ритмом і б'ється об межі простору, створюючи власну проєкцію, малюючи візерунок квітки. Цей символ став центром композиції у таких роботах художника, як: «Випий мене» 2014 р., «Квітка життя» 2015 р., а в деяких творах митець згадує квітку життя лише у назві, спрощуючи складний геометричний символ, залишаючи лише коло або спіраль – це полотно «Квітка життя» 2018 року (рис. 3). Його художник пов'язує з християнством, синтезуючи символ квітки життя з біблійними атрибутами, що надає полотнам і малюнкам митця складне релігійно-філософське навантаження.

Невипадковим є вибір кольорової палітри, він є додатковим символічним елементом. Важливу роль в абстрактних композиціях художника грає колір, який також має символічну ознаку. Можна виділити основні кольори, притаманні цілій низці полотен О. Коденка – білий, жовтий, блакит-

ний, синій, зелений. Виділений перелік кольорів є канонічними для візантійських мізаїк, фресок та ікон. Зазвичай мистець бере за основу один колір, який слугує загальною плямою у композиції. При цьому другорядні кольори є формотворчими в абстрактному полотні. При використанні обмеженої кольорової палітри автор активно експериментує з формотворчими засобами, що відрізняють його полотна від суто монохромної картини. Наповнюючи свої роботи символістичними знаками та символами митець активно застосовує до їх написання такі формотворчі засоби, як: текстура, тон, лінія.

Зображенні символи та кольорова палітра в полотнах луганського художника репрезентують сакральну мандрівку космічним простором, крізь який автор досліджував духовний світ. В роботах «Мантра» 2000 року (рис. 4), «Автопортрет» 2003 року (рис. 5) на жовтому фоні фігурує символ сакральної геометрії, який визначається як сакральний портрет. На полотні «Мантра» (рис. 4) демонструє духовну мандрівку митця, де символ втілює постать самого автора, а простір на полотні представляє з себе жовте тло з об'ємними лініями та плямами в поєднанні з символічною фігурою свічки.

Символізм творів О. Коденка є невід'ємною частиною художньої виразності його творів та джерелом авторського підтексту. Трансцендентальна медитація була основою творчого процесу під час пошуку новітніх форм. Поєднання семіотики різних культур, особисті філософські пошуки склались в авторське бачення поняття сакрального в творах митця. Синтез символів та знаків в полотнах збагатив абстрактний живопис О. Коденка, відкриваючи новий погляд на тему духовного в сучасному його прояві.

Рис. 3. Квітка життя. 2018. П., о.

Рис. 4. Мантра. 2000. П., о.

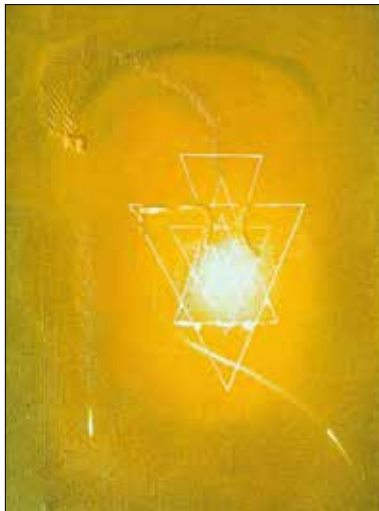

Рис. 5. Автопортрет. 2003. П., о.

Висновки. Творенням медитативного мистецтва О. Коденко досліджував духовний аспект

творчості. Авторська міфологія є невідокремною частиною малярства художника, в основу якої була закладена християнська теоцентрична культура, філософські засади Далекого Сходу та арійсько-ведантичний космологізм. Піднімаючи теми сутті людської душі, пізнання Бога та його співвідношення зі світом, митець склав семіотичну систему, що ґрунтується на синтезі символів, знаків та образів з візантійської іконографії, буддизму, нумералогії та сакральної геометрії. Символізм, втілений у творах, здійснює важливу функцію, виконуючи роль первинного виразника мистецького змісту та є суб'єктивним баченням теми сакрального. Митець пропонує специфічні символи, які представляють собою його особистий погляд на духовну основу світобудови. Ця система сприяє поглибленому розумінню його творчості та створює можливість сприймати її на рівні багатшарового символізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борщенко Л. Образотворче мистецтво Луганщини : збірка матеріалів. Луганськ : Світлиця. 1999, Вип. 1. 180 с.
2. В'ячеславова О. Жити в просторі, відкритому до неба. Поетика композиції О. Коденка. К : *Образотворче мистецтво*. 2003, № 3. С. 38–40.
3. В'ячеславова О. Естетика міфу в сучасному образотворчому мистецтві України : дис. канд. філос. наук. : 09.00.08 Луганськ : 2007. 197 с.
4. В'ячеславова О. Коденко Олександр Іванович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7502
5. Головей В. Сакральне мистецтво як символічна репрезентація священного. Історія релігій в Україні, 2014 р. : наук. щоріч. Ін-т релігієнавства – філ. Львів музею історії релігії, Львів. від-ня ін-ту Укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. Львів : 2014. Кн. 2, С. 290–298.
6. Маричевський М. Камінний цвіт Луганської землі: Луганській організації НСХУ 45 років. Київ : Образотворче мистецтво, 2002. С. 38–39.

REFERENCES

1. Borshchenko L. (1999) *Obrazotvorche mystetstvo Luhanshchyny* [Fine arts of Luhansk region] : zbirka materialiv. Luhansk : Svitlytsia, Vypusk. 1. 180. [in Ukrainian].
2. Viacheslavova O. (2003) *Zhyty v prostori, vidkrytomu do neba. Poetyka kompozytsii O.Kodenka.*[To live in a space open to the sky. The poetics of O. Kodenko's composition]. Kyiv : *Obrazotvorche mystetstvo*, № 3. 38–40. [in Ukrainian].
3. Viacheslavova O. (2007) *Estetyka mifu v suchasnomu obrazotvorchomu mystetstvi Ukrainy* [The Aesthetics of Myth in Contemporary Fine Arts of Ukraine] : dysertatsiia kandydata filososofskykh nauk. Luhansk, 197. [in Ukrainian].
4. Viacheslavova O. Kodenko Olexandr Ivanovych. [Olexandr Kodenko] *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7502. [in Ukrainian].
5. Holovei V. (2014) *Sakralne mystetstvo yak symvolichna reprezentatsiia sviashchennoho.* [Sacred art as a symbolic representation of the sacred.] *Istoriia relihii v Ukraini*, 2014 r. : nauk. shchorich. In-t relihii navstva – fil. Lviv muzeiu istorii relihii, Lviv. vid-nia in-tu Ukr. arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Lviv.: Knyha. 2. 290–298. [in Ukrainian].
6. Marychevskiy M. (2002) *Kaminnyi tsvit Luhanskoї zemli* [The stone color of Luhansk land] : Luhanskii orhanizatsii NSKhU 45 rokiy. Kyiv : *Obrazotvorche mystetstvo*, 38–39. [in Ukrainian].

УДК 781.7(510)/785.7:780.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-11>**Ольга ЗАВ'ЯЛОВА,***orcid.org/0000-0002-9483-5871**докторка мистецтвознавства, професорка,
завідувачка кафедри музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) celloOZ@i.ua***Андрій ДУШНИЙ,***orcid.org/0000-0002-5010-9691**кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) accomobile@ukr.net*

ТРАДИЦІЙНА НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МУЗИКА ТА ФОРТЕПІАННЕ МИСТЕЦТВО КИТАЮ: ДЕТЕРМІНАНТИ ВЗАЄМОДІЇ

Сучасна фортепіанна творчість китайських композиторів – це значуща складова світової музичної культури. У китайській фортепіанній музиці було розширено виразні можливості інструменту, збагачено образний зміст, оновлено інтонаційно-ладову та метроритмічну структуру фортепіанної музики. Все це стало можливим завдяки органічному перетворенню у фортепіанній музиці Китаю сучасних мистецьких ідей і композиційних технік з фольклорною основою та опорою на сонорну складову китайського традиційного мистецтва.

Фольклорні традиції привнесли у китайську фортепіанну музику низку характерних стильових ознак. Зокрема це: образно-тематична складова, пов'язана з національною культурою; опора на китайський пісенний та інструментальний фольклор як інтонаційну і тематичну основу фортепіанних композицій; відображення у фортепіанній фактурі тембрального різнобарв'я та виконавської специфіки народних інструментів; синтез фольклорних музичних традицій з композиційними принципами європейської музики; жанр транскрипції як провідна форма перетворення національного музичного досвіду.

Фактурні і ладові елементи народного мистецтва, відтворені фортепіанними засобами, утворюють стійкий стилістичний комплекс «звукового образу фортепіано» в китайській музиці. Серед основних: ударно-безпедальна техніка, лінійний і токатний типи викладення, поліладові та політональні комплекси, позбавлені характерного європейській музиці загостреного ладового тяжіння. Варіаційний тип розвитку, що переважає у фортепіанних композиціях, також підкреслює національний колорит. Ці особливості є константними для численних різновидів китайської фортепіанної мініатюри, значно відрізняючи її від західноєвропейської, де звукова система спирається на рух вертикальних комплексів голосів та поліфонічний розвиток музичної фактури.

Детермінованість взаємодії традиційної народно-інструментальної музики та фортепіанного мистецтва Китаю виражається у характері виконання певних елементів. Найвиразнішим і найвивченішим є виконання мелізмів. Серйозними завданнями є робота над фактурою та ритмічною складовою творів. Самими складними є питання педалізації та досягнення композиційної цілісності творів. Одним з головних виконавських завдань є спроба засобами фортепіано передати тембральний колорит народних інструментів.

Ключові слова: творчість китайських композиторів, китайські традиційні інструменти, народно-інструментальна музика, фортепіанне мистецтво, національний стиль, європейські музичні традиції, детермінанти взаємодії.

Olha ZAVIALOVA,*orcid.org/0000-0002-9483-5871**Doctor of Art, Professor,
Head of the Departments of Musicology and Culturology
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) celloOZ@i.ua***Andriy DUSHNIY,***orcid.org/0000-0002-5010-9691**Ph.D. in Education, Professor,
Head of the Department of Music Theoretical Disciplines and Instrumental Training
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) accomobile@ukr.net*

TRADITIONAL FOLK-INSTRUMENTAL MUSIC AND PIANO ART OF CHINA: DETERMINANTS OF INTERACTION

Contemporary piano work by Chinese composers is a significant component of world musical culture. In Chinese piano music, the expressive capabilities of the instrument were expanded, the figurative content was enriched, and the intonation-chord and metrorhythmic structure of piano music was updated. All this became possible due to the organic transformation in the piano music of China of modern artistic ideas and compositional techniques with a folklore basis and a reliance on the sonorous component of Chinese traditional art.

Folklore traditions brought a number of characteristic stylistic features to Chinese piano music. In particular, these are: a figurative and thematic component related to national culture; reliance on Chinese song and instrumental folklore as the intonation and thematic basis of piano compositions; reflection in the piano texture of timbral variety and performance specifics of folk instruments; synthesis of folklore musical traditions with compositional principles of European music; genre of transcription as a leading form of transformation of national musical experience.

The textural and tonal elements of folk art, reproduced by piano means, form a stable stylistic complex of the "sound image of the piano" in Chinese music. Among the main ones: percussion-less pedal technique, linear and toccata's types of presentation, poly-scale and polytonal complexes, devoid of the sharp scale tension characteristic of European music. The variation type of development that prevails in piano compositions also emphasizes the national flavor. These features are constant for numerous varieties of the Chinese piano miniature, significantly differentiating it from the Western European, where the sound system relies on the movement of vertical complexes of voices and the polyphonic development of the musical texture.

The determinism of the interaction of traditional folk instrumental music and the piano art of China is expressed in the nature of the performance of certain elements. The most expressive and well-studied is the performance of melisma's. Work on the texture and rhythmic composition of works is a serious task. The most difficult issues are pedaling and achieving compositional integrity of works. One of the main performance tasks is an attempt to use the piano to convey the timbral flavor of folk instruments.

Key words: *work of Chinese composers, Chinese traditional instruments, folk instrumental music, piano art, national style, European musical traditions, determinants of interaction.*

Постановка проблеми. Тривалий час розвитку музичне мистецтво Китаю перебувало в стані сталості та незмінності функціонування. Майже до початку ХХ століття воно репродукувало ті форми і жанри, які пройшли багатомісячну апробацію і затвердились як певні сталі національні канони. Таким саме усталеним був традиційний китайський інструментарій, що не змінювався віками і класифікувався за системою «баїнь», в основу якої було покладено вісім груп матеріалів, з яких виготовлялися інструменти.

Кардинальними зламами у музичному мистецтві Китаю позначено ХХ століття. Революція (1911) та соціально-політичні зрушення початку століття зробили китайську музику відкритою для іншонаціональних, насамперед європейських впливів. У русійному поступу мистецтва абсолютно новим, неприродним для китайської культури було освоєння фортепіано та розвиток фортепіанної творчості. Звичайно, що у першій половині століття музика китайських композиторів для фортепіано засновувалась переважно на європейських зразках, що не відповідало національним смакам і переважанням.

Процес широкого освоєння інструменту в Китаї (який розпочався ще у ХІХ столітті) мав схожу траєкторію розвитку, що й у деяких європейських країнах, зокрема в Україні. Від початку для фортепіано створювали цикли варіацій чи т. зв.

«віночків», заснованих на національних мелодіях. А розвиток фортепіанної фактури спершу «апробовувався» в акомпанементі вокальних творів. І тільки у 1930-х роках з'являються «повноцінні» сольні твори китайських майстрів для фортепіано. Органічного синтезу освоєння європейських композиторських технік та їх поєднання з фольклорним матеріалом китайська фортепіанна творчість набуває після визвольної революції 1949 року, але в 1966–1976 роках цей процес був перерваний культурною революцією. Нової якості та органічної єдності процес злиття іншонаціональних і китайських традицій у фортепіанному мистецтві в Китаї набуває з 1980-х років – періоду т. зв. «нової хвилі» у творчості китайських мистців (Янь Чжихао, 2018: 13).

Аналіз досліджень. З кінця ХХ століття в українському музикознавстві активна увага приділяється різним аспектам розвитку китайської фортепіанної музики, у тому числі й питанням взаємозв'язку і втіленню особливостей традиційної інструментальної музики у фортепіанній творчості китайських композиторів. Серед них базовими є праці Янь Чжихао (Янь Чжихао, 2016; 2017; 2018). Дисертація цього автора присвячена типологізації обробок, аранжувань і транскрипцій китайської народної музики у фортепіанній творчості ХХ – початку ХХІ століття. Головний висновок роботи: «Найбільш важлива роль фор-

тепіанних обробок, аранжувань і транскрипцій полягала у сприянні адаптації фортепіано в культурний простір Китаю та пришвидшенню процесів інтеграції національної та західної музичних традицій» (Янь Чжихао, 2018: 15). Суголосною до зазначеної тематики є дослідження Лю Цзюньї, метою якого стало «висвітлення адаптацій традиційної китайської музичної культури у фортепіанній музиці для виявлення її естетичного значення та особливостей у контексті розвитку фортепіанного мистецтва ХХ ст.» (Лю Цзюньї, 2023: 181). Близькою до них є розвідка Марини Антошко, в якій «представлення традиційних музичних жанрів Китаю» досліджується крізь призму фортепіанного мистецтва (Антошко, 2019).

У багатьох працях розглядаються різні аспекти взаємозв'язку фортепіанної музики з традиційним народним мистецтвом Китаю, зокрема питання жанрово-стильових конотацій (Афоніна та ін., 2023) чи втілення образів споглядання у фортепіанних творах сучасних китайських композиторів (Калашник, 2022). Безпосередньо особливості виконання творів для дуету народного інструменту і фортепіано в сучасній китайській музиці досліджує Лю Сяосі (Лю Сяосі, 2022; Хіаохі Ліу, 2021). Проте питання детермінованості взаємодії традиційного народного мистецтва, зокрема засобів відображення прийомів гри та тембрального колориту народних інструментів у фортепіанній музиці Китаю на сучасному етапі не являлись предметом окремої праці.

Мета статті – розкрити особливості взаємодії та прояву складових традиційного народно-інструментального мистецтва у фортепіанній музиці Китаю у ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку китайської музики народний мелос і особливості національного мислення є індикаторами всієї музичної культури Китаю. Глибоко вкорінені народні традиції й у фортепіанну творчість китайських митців, що виявляється у своєрідності музичного висловлення, принципах композиції, характері виконання тощо. Звернення до сучасних технік і прийомів композиції, не позбавило фортепіанну музику Китаю притаманній їй специфічній барвистості та декоративності. І це не лише завдяки наслідуванню в ній певних народних інструментів, переважанню лінійного чи гетерофонного викладення, використанню пентатонічного ладу, варіаційного чи сюїтного типів розвитку тощо. Важливим, постає акцент саме на сонорну складову, прагнення відобразити у фортепіанному звучанні тембральні якості китайського народного інструментарію.

Зазначене свідчить, що, попри базове значення та опору на досвід європейської композиторської практики, у фортепіанному мистецтві Китаю був сформований оригінальний національний стиль. У процесі його становлення, поряд з традиційною китайською музикою, немаловажну роль відігравало звернення китайських митців до філософії, літератури, поезії, живопису. Багатовікова історія і традиції цих мистецтв здійснили значний вплив на композиторську творчість, адже спроба втілити у фортепіанних композиціях ідеї давньокитайської філософії чи поетичну думку надавала цим творам абсолютно нового художнього вираження.

Великого значення у формуванні національного фортепіанного стилю мало оригінальне переломлення в китайській музиці провідних європейських стильових тенденцій ХХ століття – імпресіонізму, неоромантизму, неокласицизму та неофольклоризму. В контексті національних традицій, незважаючи на безліч жанрових різновидів творів для фортепіано, це стало основним чинником вираження художньої цілісності фортепіанної творчості. Це підтверджує зокрема дослідник типологічних особливостей обробок, аранжувань і транскрипцій у фортепіанній творчості китайських композиторів Янь Чжихао: «Засвоюючи багатожанровість європейської музики, китайська композиторська творчість виявила можливість народження нових жанрових різновидів – багатоголосних фортепіанних опрацювань монодичних пісень та уведення в практику невластивих китайській культурі принципів інструментального розвитку» (Янь Чжихао, 2018: 7).

Однак найсамобутнішого художнього виразу фортепіанна музика зазнала через прагнення китайських митців відтворити колорит традиційних китайських інструментів. В рамках заявленої тематики щодо взаємодії традиційної народно-інструментальної музики та фортепіанного мистецтва Китаю, необхідно конкретизувати детермінованість цього процесу, що пов'язано зі способами та елементами вираження національного у китайській фортепіанній музиці.

Орієнтація на національну традицію, опора на фольклорні основи у творчості китайських композиторів відбивається на всіх рівнях і на всіх складових музичної композиції – мелодичній, гармонічній, інтонаційній, ладовій, метроритмічній, сонористичній, фактурній. У результаті у фортепіанній музиці Китаю серед існуючих форм переважають перекладення, аранжування, транскрипції, засновані на зразках пісенної та інструментальної народної творчості. Щодо цього відзначається, що «завдяки досягненню довершеності музичних

форм, використанню багатства сонорно-коліористичних, динамічних та фактурних можливостей фортепіано, оновленню ладо-гармонічної сфери у поєднанні зі збереженням особливостей китайської музичної лексики, у багатьох випадках авторські обробки, аранжування і транскрипції значно перевершують художній рівень оригіналів» (Янь Чжихао, 2018: 1).

На першому плані у таких композиціях звичайно звернення до народних пісень, їх своєрідного національного колориту. Поряд з пісенністю, у цих композиціях нерідко відчутні впливи інструментального начала, перш за все в метроритмічній організації творів, що зумовлено широким використанням у китайському народному мистецтві ударних інструментів. З цього приводу зауважується, що «наближення до автентичного тембрового звучання традиційних інструментів сприяло спрощенню сприйняття улюблених мелодій, "націоналізації" європейського фортепіано, приверненню уваги до багатства його виразових можливостей, відтворенню національних виконавських традицій інструментальної музики і швидкої адаптації фортепіано в континуум інструментальної культури Китаю» (Янь Чжихао, 2018: 11).

Прикладом такого поєднання є фортепіанний твір Цюй Вея «Квітковий барабан» (1946), вже назва якого передбачає певний характер як мелодичної, так і ритмічної складових п'єси. До такого типу композицій належить і твір Чень Ї «Дое» (1984), в якому мелодія старовинної китайської багатоголосної пісні сполучається із характерним ритмом гри на великих барабанах і гонгах у регіоні Чаочжоу. Сюди ж відносяться твори «Китайська флейта і барабан у сутінках» та «Барабани на заході сонця» Лі Інхья та багато інших. Часто народні мелодії обробляються у формі варіацій, іноді вони збираються у цикли варіацій, де тема варіюється згідно з європейськими нормами (тонально-гармонічно, поліфонічно, регістрово, темпово-ритмічно тощо), а музичний матеріал – у національних традиціях, де варіації – це основний тип розвитку (напр., «Фортепіанні варіації» Лю Чжуана на тему китайської народної пісні «Чудові пейзажи Іменьшаня»).

Треба відзначити, що транскрипції народних пісенних та інструментальних мелодій у китайській фортепіанній музиці за кількістю значно переважають інші музичні форми. Проте у виконавській та педагогічній практиці використовується зовсім незначна їх частина. На думку авторів статті, це пов'язано з технічними складнощами та специфікою інтерпретації таких творів,

робота над якими потребує від виконавця глибших знань не тільки фольклорного матеріалу, а й у цілому художньої культури і традицій Китаю. Тому для створення переконливої виконавської інтерпретації необхідна саме така робота, яка включає розуміння культури країни. Крім того, піаніст має уявляти тембри й технічні прийоми гри на традиційних інструментах, що наслідуються у фортепіанних композиціях. Щоб якомога краще втілити той чи інший звуковий образ, треба знати ладові, фактурні, ритмічні та інші особливості китайської народної музики.

При відтворенні багатоголосної фактури фортепіанних транскрипцій треба враховувати її мелодичну природу, оскільки одним із визначальних чинників китайської музики є лінійність викладення. Ця особливість виявилась у притаманному китайській музиці гетерофонному типі багатоголосся (руху голосів паралельними квінтами чи квартами) з варіюванням одного з голосів. Цей архаїчний тип багатоголосся утворюється у результаті сумісного виконання мелодії кількома голосами, під час якого виникають дещо різні її варіанти. Точне співпадіння мелодики і ритму, поряд з теситурною різницею голосів, утворює строго паралельний рух, а відхилення від основної мелодії надає певної варіативності вертикалі. Хрестоматійним прикладом цього є гетерофонний виклад теми у першому розділі фортепіанної транскрипції Ван Цзяньчжона народної інструментальної мелодії «Сотні птахів вклоняються Феніксу».

Крім того, насичення фортепіанної фактури китайських п'єс паралелізмами здійснюється також шляхом передачі на фортепіано звучання кількох народних інструментів (напр., сони і шена). Безсумнівно, гетерофонна фактура – це не звичайні мелодія з акомпанементом, а саме лінійне багатоголосне викладення, що потребує врахування під час виконання. Тут не можна нехтувати наявними гармонічними закономірностями, адже функціональні зв'язки між акордами теж мають бути усвідомлені й відтворені під час гри.

Одним з непростих завдань, особливо для виконавців некитайського походження, є своєрідна ритмічна свобода традиційної китайської музики, що також знаходить втілення у фортепіанних транскрипціях. Зокрема нерідко зустрічаються музичні епізоди, нотний запис яких не має тактових рисок або вони позначені пунктиром. Їх виконання вимагає обізнаності з манерою гри народних музикантів, знання особливостей імпровізаційного викладення, врахування і відтворення агогічних відхилень від вказаного темпу.

Найпоширенішим й водночас найскладнішим прийомом фортепіанних транскрипцій є імітація тембрів і характеру звучання народних інструментів. Саме це надає фортепіанній музиці яскравого національного колориту (як згадані вище ритміка ударних чи гетерофонні паралелізми). Вважається, що аранжування, у яких засобами фортепіано відтворено звучання традиційних китайських інструментів (піпи, сони, сяо, гуциня, барабанів, дзвонів та ін.), дієво сприяли «адаптації фортепіано в континуум національної культури Китаю» (Янь Чжихао, 2018: 14). Це ще один аргумент на користь того, що виконавцям китайських фортепіанних транскрипцій треба добре знати й мати чіткі уявлення щодо звучання та прийомів гри на традиційних народних інструментах.

З прагненням найвірнішого озвучення на фортепіано прийомів народного музикування прямо пов'язано рясне застосування у фортепіанних творах специфічної мелізматики народного інструментарію. Численні морденти, форшлаги, трелі слугують для імітації багатьох народних інструментів, насамперед таких, як сона, гуцинь, флейта сяо та ін. Проте це вже «вторинне» наслідування, тому що у народній інструментальній мелодії за допомогою мелізматики імітується спів птахів, цвірінчання цикад, шелест листя тощо. Відповідно, треба уявляти як звучать народні інструменти, щоб переконливо це виразити на фортепіано. Ті, хто ніколи не бачив й не чув виконання на соні, не зможуть передати тембральні якості цього інструменту на фортепіано.

Саме ознайомлення з грою на китайських народних інструментах надає уявлення, що у фортепіанних творах китайських композиторів мелізми не можна виконувати так, як у європейській музиці. Разом з тим, через величезну кількість як самих інструментів, так і народної інструментальної музики загалом, не відпрацьовано й певного універсального способу виконання мелізматики у китайських фортепіанних творах і адаптаціях. Адже мелізми в китайській фортепіанній музиці застосовуються не тільки як наслідування народних інструментів, а й у цілому для вираження національного музичного стилю, у т. ч. філософських та естетичних концепцій китайського мистецтва.

Отже, щоб переконливо трактувати народний мелос у фортепіанних п'єсах чи транскрипціях, необхідно розуміти сенс застосування тих чи інших прикрас мелодії. В кожному конкретному випадку треба зважати на змістовну складову твору і добре знати першоджерело. Для розуміння художніх особливостей оригінальної пісенної чи

інструментальної версії треба мати також цілісне уявлення про музичну традицію, до якої відноситься твір. Для цього треба вивчати не тільки певні окремі зразки, а й китайське мистецтво в цілому.

Численні форшлаги в багатьох творах виконують різні образні функції, перш за все – звукообразжальну, що асоціюється з грою на соні та співом птахів, звуками природи тощо. Наприклад, октавні форшлаги в нижньому регістрі – це явна імітація тембру і якостей щипкового інструменту гуцинь. Для їх відтворення треба знайти такі піаністичні прийоми, які б відповідали звуковим якостям та прийомам виконання на цьому інструменті. Так, щипок на гуцині має подовжений вібруючий відгук, імітуючи який, нижній звук форшлагу треба взяти на фортепіано легким чітким дотиком, щоб виник обертоновий «шлейф». А при імітації дзвінкого, відкритого тембру сони форшлаги доцільно грати різким, «прямим» звуком. У деяких випадках прикраси відіграють не зображальну, а виразну роль, щоб придати музиці вишуканішого, грайливого характеру, створити піднесений святковий настрій. Такі форшлаги чи морденти краще виконувати легким дотиком, дуже чітко, але не різко.

Значним та маловивченим явищем у китайській фортепіанній музиці є педалізація, застосування якої пов'язано насамперед з характером звучання і типом звуковидобування на китайських традиційних інструментах. Порівняно із стійкою європейською практикою, де педаль застосовується згідно стилістики твору, в китайській піаністичній традиції цей засіб ще малорозроблений, навіть в нотних записах фортепіанних творів не ставиться позначок щодо взяття чи зняття педалі. Питання використання педалі, як правило, вирішується піаністами самостійно, в міру їх знань, музичного смаку та навичок.

Педаль – це один з важливих засобів виразності у фортепіанній музиці, її правильне застосування значно впливає на художній ефект виконання. Думається, що при виконанні китайських фортепіанних творів необхідно спиратися на національну специфіку тих зразків, що покладені в їх основу. В цьому випадку увагу треба приділити такій якості китайської музики, як лінеарність викладення, що само собою усуває зміни педалізації відповідно гармонічного плану, характерного європейській класичній чи романтичній музиці. В китайських фортепіанних творах педаль змінюється в моменти «взяття дихання» в мелодії, що підкреслює пісенну природу музичного матеріалу.

В деяких випадках за допомогою педалі передається тембр та манера гри на китайських народних інструментах, прикладом чого є наведене вище «відлуння» форшлагу на гуцині. Педаль також узгоджується із фактурними особливостями виконуваного твору: за насиченої фактури (напр., під час гетерофонного викладення мелодії) педаль не має бути «густою», щоб не «затінити» ліній мелодичного малюнку. А в деяких випадках вона зовсім не потрібна, щоб не «змазувати» інтервальних чи акордових сполучень після сильної долі такту.

Важливою детермінантою взаємозв'язку національних традицій та європейського досвіду є композиційна будова фортепіанних творів. Одним з провідних формоутворювальних чинників у музиці китайських композиторів постає варіаційна форма. Це найприродніший метод розвитку народного мелосу у фортепіанних композиціях. Вагоме формотворче значення в китайській музиці відіграють і принципи наслідування та трансформації, що вимагають значної уваги до деталей, вміння відтворювати різноманітні звукові нюанси та ін.

Вище зазначалося, що зразкам китайської фортепіанної музики, створеним у національному стилі, не характерне загострене функціональне тяжіння, що є основою європейської класичної музики. У формоутворенні китайських творів задіяні інші чинники, насамперед ритмічні, адже зміни темпу та ритму як раз і визначають композиційний стрій творів. Отже, важливо мати гарне відчуття музичного руху і часу, тому що від співвідношення темпів та вміння яскраво й переконливо виконати імпровізаційні, ритмічно вільні епізоди великою мірою залежить донесення композиційної цілісності твору.

При тому, аранжування і транскрипції інструментальних мелодій, що вбачаються як результат детермінованості народних традицій у фортепіанному мистецтві, «значно збагатили китайську фортепіанну музику високохудожніми творами і сприяли пришвидшенню процесів інтеграції національної та західної музичних традицій» (Янь Чжихао, 2018: 12). Загалом же, за думкою дослідників, «застосування засобів фортепіанної

сонористики у наслідуванні звучання народних музичних інструментів зумовлює існування множинності виконавських інтерпретацій» (Янь Чжихао, 2018: 14).

Висновки. Вивчення й впровадження у фортепіанну творчість китайськими композиторами сучасних західних ідей і композиційних прийомів у синтезі з національними музичними моделями надає китайській фортепіанній музиці яскравої образності, органічного сполучення національного і сучасного. Застосування прийомів європейської фортепіанної техніки та використання яскравих мелодичних формул народної музики, підсилений метроритмічний розвиток і трансформація музичного матеріалу (здебільшого за рахунок варіаційного розвитку), прагнення відтворити національний колорит шляхом імітації звучання національних інструментів допомагає таким творам впродовж тривалого часу не втрачати своєї оригінальності і сучасного характеру.

Переконливу та стилістично вірну інтерпретацію китайських фортепіанних творів і транскрипцій можна створити тільки за глибокого вивчення культурних традицій Китаю, застосування відповідних виконавських прийомів (у голосоведінні, мелізматиці, педалізації та ін.) та органічному синтезі провідних принципів європейського фортепіанного мистецтва (фактурних, гармонічних, ритмічних, інтонаційних) зі звуковою образністю традиційної китайської музики, що впливає на національну своєрідність таких композицій.

Піаністи, які виконують китайські фортепіанні композиції, створені на основі народних зразків, мають бути добре обізнаними з ладовими, ритмічними, фактурними, жанровими та іншими особливостями народної музики, а також з тембральним забарвленням і технікою гри на тих інструментах, які імітуються у певному творі. Треба враховувати й те, що багато з виконавських прийомів у фортепіанних творах не можуть бути уніфіковані в силу особливостей змісту виконуваної музики та специфіки того або іншого твору. Отже, подальше ретельне та різнобічне вивчення цих аспектів детермінованості народної музики у сучасному фортепіанному мистецтві Китаю і визначає перспективність досліджень з окресленої тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошко М. Представлення традиційних музичних жанрів Китаю крізь призму фортепіанного мистецтва. *Молодий вчений*. 2019. № 12 (76). С. 138–141. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1187/1152>
2. Афоніна О., Зав'ялова О., Стахевич О. Фортепіанна музика Китаю: жанрово-стильові конотації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 5–6 (129–130). С. 271–282. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.05-06/271-282>

3. Калашник М. Засоби втілення образів споглядання у фортепіанних творах сучасних китайських композиторів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2022. № 6 (120). С. 309–321. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12830>
4. Лю Сяосі. Дуети для янціня та фортепіано в сучасній китайській музиці: теоретико-виконавський погляд. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*. 2022. № 22 (1, 2022). С. 238–253. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/mtd/article/view/569/483>
5. Лю Цзюньї. Адаптація національної традиційної музики у фортепіанному мистецтві Китаю XX ст. *Мистецтвознавчі записки*. 2023. Вип. 43. С. 181–186. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/286858-D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-661992-1-10-20230903.pdf>
6. Янь Чжихао. Прийоми імітації звучання національних інструментів у фортепіанних транскрипціях китайських композиторів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2016. № 2. Вип. 35. С. 108–113.
7. Янь Чжихао. Типологічні особливості обробок, аранжувань і транскрипцій у фортепіанній творчості китайських композиторів XX – початку XXI століття: автореф. дис. ... канд. мист.: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Львів, 2018. 19 с.
8. Янь Чжихао. Шляхи проникнення фортепіанного мистецтва у китайський культурний простір. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Мистецтвознавство*. 2017. № 2. С. 51–57.
9. Xiaoxi Liu. Features of Performance of Pieces for Guzheng and Piano in Modern Chinese Music (on the Example of «Yun Shang Su» Zhou Yuguo). *European Journal of Arts*. 2021. № 2. С. 33–35. URL: https://ppublishing.org/media/uploads/journals/journal/Art-2_2021_TL.pdf#page=33

REFERENCES

1. Antoshko, M. (2019). *Predstavlennia tradytsiinykh muzychnykh zhanriv Kytaiu kriz pryzmu fortepiannoho mystetstva* [Presentation of traditional musical genres of China through the prism of piano art]. *Molodyi vchenyi*. № 12 (76). Pp. 138–141. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1187/1152> [in Ukrainian].
2. Afonina, O., Zavalova, O., Stakhevych, O. (2023). *Fortepianna muzyka Kytaiu: zhanrovo-stylovi konotatsii* [Piano music of China: genre and style connotations]. *Pedagogichni nauki: teoriya. istoriya. innovatsiyni tekhnologii*. № 5–6 (129–130). Pp. 271–282. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.05-06/271-282> [in Ukrainian].
3. Kalashnyk, M. (2022). *Zasoby vtilennia obraziv spohliadannia u fortepiannykh tvorakh suchasnykh kytaisyykh kompozytoriv* [Means of embodying images of contemplation in the piano works of modern Chinese composers]. *Pedagogichni nauki: teoriya. istoriya. innovatsiyni tekhnologii*. Sumy. № 6 (120). Pp. 309–321. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12830> [in Ukrainian].
4. Liu, Xiaoxi. (2022). *Duety dlia yantsynia ta fortepiano v suchasni kytaisii muzytsi: teoretyko-vykonavskiy pohliad* [Duets for yangtze and piano in contemporary Chinese music: a theoretical and performance perspective]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyni*. № 22. Pp. 238–253. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/mtd/article/view/569/483> [in Ukrainian].
5. Liu, Junyi. (2023). *Adaptatsiia natsionalnoi tradytsiinoi muzyky u fortepiannomu mystetstvi Kytaiu XX st.* [Adaptation of national traditional music in Chinese piano art of the 20th century]. *Mystetstvoznavchi zapysky*. Vyp. 43. Pp. 181–186. URL: <https://journals.uran.ua/mz/issue/view/17037> [in Ukrainian].
6. Yan, Zhihao. (2016). *Pryiomy imitatsii zvuchannia natsionalnykh instrumentiv u fortepiannykh transkryptsiiakh kytaisyykh kompozytoriv* [Techniques of imitating the sound of national instruments in piano transcriptions by Chinese composers]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Mystetstvoznavstvo*. Ternopil. № 2. Vyp. 35. Pp. 108–113. [in Ukrainian].
7. Yan, Zhihao. (2018). *Typolohichni osoblyvosti obrobok, aranzhuvan i transkryptsii u fortepiannii tvorchosti kytaisyykh kompozytoriv XX – pochatku XXI stolittia* [Typological features of treatments, arrangements and transcriptions in the piano works of Chinese composers of the 20th – early 21st centuries]: *avtoref. dys. ... kand. myst.: spets. 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”*. Lviv. 19 s. [in Ukrainian].
8. Yan, Zhihao. (2017). *Shliakhy pronykennia fortepiannoho mystetstva u kytaisyyi kulturnyi prostir* [Ways of penetration of piano art into the Chinese cultural space]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Mystetstvoznavstvo*. № 2. Pp. 51–57. [in Ukrainian].
9. Xiaoxi, Liu. (2021). Features of Performance of Pieces for Guzheng and Piano in Modern Chinese Music (on the Example of “Yun Shang Su” Zhou Yuguo). *European Journal of Arts*. № 2. С. 33–35. URL: https://ppublishing.org/media/uploads/journals/journal/Art-2_2021_TL.pdf#page=33

Віталій ЗИМА,

orcid.org/0009-0005-7287-2259

викладач кафедри оркестрових інструментів

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) wilson.z@ukr.net

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ЙОРґА ВІДМАНА ЯК ПУТІВНИК СУЧАСНИМИ ПРИЙОМАМИ ГРИ НА КЛАРНЕТИ

У статті розглядаються основні етапи еволюції кларнета як конкурентоспроможного серед інших інструментів, що здобували свої технічні властивості століттями; роль німецького кларнетиста, композитора та диригента Йорґа Відмана у популяризації новітніх прийомів гри на кларнеті; надається узагальнений аналіз деяких найбільш показових композицій митця для кларнета соло та камерних творів за участю кларнета.

Актуальність дослідження зумовлена унікальністю творчої особистості Йорґа Відмана та його впливу на процеси розвитку засобів сучасного кларнетового виконавства. Завдяки тому, що митець переймав ще з раннього дитинства досвід створення музичного полотна у провідних композиторів Німеччини свого часу, а паралельно розвивав свої навички гри на кларнеті, то зміг втілити свої найбільш сміливі експерименти з інструментом у повноцінні композиції.

Метою статті є комплексний аналіз творів за участю кларнета німецького композитора, кларнетиста та диригента Йорґа Відмана задля підвищення обізнаності про композитора як провідного популяризатора сучасних розширених технік для цього інструмента у ХХІ столітті.

В останній третині ХХ та у першому десятилітті ХХІ століть з'являються фундаментальні та майже вичерпні з теми сучасних розширених технік праці Б. Бартолоцці «Нові техніки для дерев'яних духових інструментів» (1971), Дж. Фармера «Мультифоніка та інші сучасні техніки гри на кларнеті» (1982), Ф. Рефельда «Нові напрямки для кларнета» (2003) та А. Берковіча «Передові сучасні техніки для кларнета» (2010). Та у ході цього дослідження стає зрозумілим, що саме музичні нотні полотна Й. Відмана з детальними роз'ясненнями автора та прискіпливим ставленням до кожного використаного ним прийому, а також чисельні записи композитора своїх сольних та камерних творів з провідними солістами світу можуть стати помічними не лише для початківців у світі розширених технік, але й для професійних музикантів, що шукають нових шляхів вираження музичної думки.

Результати дослідження надають практичну цінність сприянням творчому розвитку кларнетистів шляхом вдосконалення виконавських навичок.

Ключові слова: сучасні розширені техніки, Йорґ Відман, кларнетове виконавство, композиторська творчість.

Vitalii ZYMA,

orcid.org/0009-0005-7287-2259

Lecturer at the Department of Orchestral Instruments

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) wilson.z@ukr.net

THE MUSIC OF JÖRG WIDMANN AS A GUIDE TO MODERN CLARINET TECHNIQUES

The article discusses the main stages of the evolution of the clarinet as a competitive instrument among other instruments that have been acquiring their technical properties for centuries; the role of the German clarinetist, composer and conductor Jörg Widmann in popularising modern clarinet playing techniques; and provides a generalised analysis of some of the most representative compositions by the artist for solo clarinet and chamber works with clarinet participation.

The relevance of the research is determined by the uniqueness of Jörg Widmann's creative personality and his influence on the development of modern clarinet playing techniques. Due to the fact that the artist absorbed the experience of creating musical scores from leading composers of his time in Germany from an early age, and simultaneously developed his clarinet playing skills, he was able to implement his most daring experiments with the instrument into full-fledged compositions.

The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the works featuring the clarinet by the German composer, clarinetist and conductor Jörg Widmann in order to raise awareness of the composer as a leading promoter of modern advanced techniques for this instrument in the twenty-first century.

In the last third of the twentieth and the first decade of the twenty-first centuries, fundamental and almost complete works on the topic of modern advanced techniques appeared by B. Bartolozzi "New Techniques for

Woodwind Instruments” (1971), J. Farmer “*Multifonics and Other Contemporary Clarinet Techniques*” (1982), F. Rehfeldt “*New Directions for Clarinet*” (2003) and A. Berkowitz “*Advanced Contemporary Techniques for the Clarinet*” (2010). However, during this research, it becomes clear that it is J. Widman’s musical scores with detailed explanations of the author and meticulous attention to each technique he uses, as well as numerous recordings of the composer’s solo and chamber works with leading soloists of the world, that can be useful not only for beginners in the world of extended techniques, but also for professional musicians looking for new ways of expressing musical thought.

The research results provide practical value in promoting the creative development of clarinetists by improving their performance skills.

Key words: modern advanced techniques, Jörg Widmann, clarinet performance, composing.

Постановка проблеми. Кларнет як молодий представник великої сім’ї музичних інструментів досить швидко завоював прихильність з обох сторін музичного процесу – від композиторів і до виконавців. М’який тембр у нижньому регістрі, ясний звук у верхньому – незначна частка переваг, які приваблюють слухачів та митців.

Шлях до популярності кларнета пролягав через низку метаморфоз конструкції та пошук нових технічних можливостей. У XX та XXI століттях арсенал виконавців-кларнетистів став стрімко поповнюватися надскладними техніками: мультифоніками, мікротонами, вібрато, слепом, глісандо та іншими.

Розширенням технічного багажу кларнетистів здебільшого завдячують самим професійним кларнетистам, тим, хто невпинно експериментує зі своїм інструментом та пропонує варіанти запису нових прийомів. Одним із найзапекліших шанувальників кларнета є німецький композитор та виконавець на цьому інструменті Йорг Відман, який заохочує до вивчення сучасних розширених технік своїми композиціями, які виконує і сам. Його партитури з безліччю вказівок та детальних словесних пояснень варіантів виконання цих прийомів заслуговують називатися посібниками для тих, хто бажає опанувати ці техніки.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі найбільш ґрунтовними працями, що висвітлюють тему використання на методів освоєння сучасних розширених технік вважаються «Нові техніки для дерев’яних духових інструментів» Б. Бартолоцці, «Передові сучасні техніки для кларнета» А. Берковича, «Мультифоніка та інші сучасні техніки гри на кларнеті» Дж. Фармера та «Нові напрямки для кларнета» Ф. Рефельда.

Детальний аналіз життєтворчості Йорга Відмана проведений німецькою музикознавицею, письменницею та концертуючою піаністкою Зіглінд Брун у її праці «Музика Йорга Відмана» 2013 року.

Мета статті – комплексний аналіз творів за участю кларнета німецького композитора та кларнетиста Йорга Відмана задля підвищення обзна-

ності про композитора як провідного популяризатора XXI століття сучасних розширених технік для цього інструмента.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що один із найпопулярніших інструментів, для якого композитори сучасності пишуть твори високого рівня складності, – кларнет, виборов собі це право всього за декілька століть існування. Цей представник групи дерев’яних духових інструментів з’явився тоді, коли смаки слухачів та виконавців могли задовольнити лише точне інтонування та краса звуку, а майстри, які працювали над удосконаленням конструкції інструментів, переймалися досягненням тембрової однорідності. У багатьох аспектах розвитку технічних можливостей сучасного кларнета сприяли на початкових етапах виконавці на цьому інструменті.

Своєрідним прототипом кларнета на зламі XVII та XVIII століть для нюрнберзького музичного майстра Йоганна Деннера став французький дерев’яний музичний інструмент з діапазоном звучання в одну октаву під назвою шаломо, що був популярним в епоху бароко та раннього класицизму, а відомий ще з третього тисячоліття до нашої ери. Деякий час прародич та його удосконалена версія співіснували, але з другої чверті XVIII століття кларнет витісняє шаломо завдяки більшому діапазону технічних можливостей, які може запропонувати виконавцям.

Фундамент до закріплення кларнета на європейській, а потім і світовій сцені, як інструмента, що потребує високого рівня майстерності, своїми оркестровими, камерними та сольними творами заклали композитори Мангеймської школи (Ян Вацлав Стаміц та Карл Фрідріх Абель), оскільки створили більшу зацікавленість та попит на удосконалення інструмента та розширення його можливостей (Алтухов, 2009). Представник віденського класицизму Вольфганг Амадей Моцарт у тому ж XVIII столітті поповнює репертуар кларнетиста першими зразками сольних творів достатньо високого на той час рівня складності.

Як уже зазначалось, значний вплив на зміну конструкції кларнета з подальшим розширенням можливостей інструмента мали виконавці-кларнетисти, оскільки емпіричний метод у пошуках шляхів удосконалення та нових звучань був чи не основним. Близько 1790 року з'являється модель кларнета із шістьма клапанами, запропонована французьким композитором і кларнетистом Жаном-Ксав'є Лефевром. Зміна тембру, розширення діапазону та спрощення передуваль завдячують модифікації мундштука німецьким композитором та кларнетистом Іваном Мюллером. Він також розробляв модель інструмента з іншим розташуванням отворів у корпусі та більш округлою формою клапанів. Це дало можливість виконавцям більш точно інтонувати хроматичні послідовності, а майстрам нотного письма – не відмовлятися від кращих композиторських рішень на користь простіших ходів для технічно недосконалих інструментів.

Австрійський кларнетист, композитор та виконавець присвячених йому творів В. А. Моцарта Антон Пауль Штадлер вважається винахідником басет-кларнета (кларнета, діапазон якого розширений до ноти «до» малої октави, на велику терцію нижче звичайного звучання). Саме для цього інструмента написані найвідоміші композиції віденського класика з репертуару сучасного кларнетиста – Концерт для кларнета з оркестром К. 622 A-dur та Квінтет для кларнета і струнних К. 581 A-dur.

У XIX столітті кларнет торував собі одразу два шляхи. Перший із них проходив територією Франції, де композитор та виконавець на кларнеті Гіацинт Елеонор Клозе, об'єднавшись із музичним майстром Луї-Огюстом Бюффе, у пошуках можливості покращити конструкцію інструмента створив модель кларнета зі системою кільцевих клапанів, яку у 1840-х роках винайшов флейтист мюнхенської придворної капели Теобальд Бем. Із 1860-х років «кларнети Бема» стали на конвеєр масового виробництва, адже завоювали прихильність виконавців.

У цей же час німецький кларнетист Карл Берман-старший, маючи за плечами великий досвід написання творів для свого інструмента, разом із музичним майстром Йоганном Георгом Оттенштайнером розробляє модель кларнета із вісімнадцятьма клапанами. Така конструкція інструмента отримала схвальні відгуки від колег-кларнетистів. Згодом її ще й було допрацьовано німецьким кларнетистом і за сумісництвом музичним майстром Оскаром Елером (Алтухов, 2009).

Помилкою буде не згадати Франца Вільгельма Тауша – німецького кларнетиста, композитора та

музичного педагога кінця XVIII – початку XIX століть. Саме з класу цього відомого у свій час виконавця вийшов у світ Генріх Йозеф Берман, син якого Карл у подальшому розвиватиме не лише виконавські здібності, але й конструкцію свого інструмента. А твори для кларнета Ф. В. Тауша свого часу кидали виклик виконавцям.

Інструменти зі збільшеною кількістю отворів і від того розширеним діапазоном без ускладнення аплікатури, а також зі зміненою формою частини мундштука, до якої прилягає тростина, стали називати «кларнетами Елера». Почату О. Елером роботу продовжили інші німецькі майстри XX століття, серед яких один із найвідоміших є Артур Юбель. Саме ця модель створила на зламі XIX–XX століть аж до середини останнього конкуренцію «кларнетам Бема». Із другої половини XX століття інструменти французької системи стали витісняти «кларнети Елера» із широкого користування та залишились популярними до сьогодні лише у Німеччині та Австрії (Алтухов, 2009).

Якщо середина XX століття ознаменувалася затишшям після виру різноманітних модифікацій та мутацій інструмента, стала часом стабільної вдовolenості виконавцями та композиторами технічних та виразних можливостей кларнета, а незначні зміни у конструкції та запропоновані експериментальні моделі не прижилися, то остання третина століття вибухнула хвилею пошуків нових прийомів та способів гри, які б дозволяли урізноманітнити арсенал кларнетиста свіжими ефектами, залишивши при цьому конструкцію інструмента у незміненому вигляді.

Мікроінтервали, мультифоніки, перманентний видих, подвійне стакато, глісандо, фрулато, вібрато, гра у поєднанні зі співом, спів через інструмент, виконання без мундштука, бочівки чи раструба, пропускання повітря через інструмент без інтонування, слеп – такий список прийомів і технік для сучасного кларнетиста матиме вигляд звичайного набору вимог до професійного виконавця. Бажання композиторів задовольнити свої художні потреби, а солістів – показати свій широкий діапазон виконавських навичок, породили за останнє півстоліття таке різноманіття звукових ефектів. Хоч і деякі з технік та прийомів вимагають від виконавця неабиякої майстерності, та відсутність володіння ними хоча б на базовому рівні вважається професійною некомпетентністю.

Усесвітньо відомі кларнетисти сьогодення у своїй більшості демонструють володіння усіма з нині відомих технік, як мінімум тими, що зазначені вище. У свої концертні програми шведські

виконавці на кларнеті Мартін Фрьюст та Магнус Гольмандер, італійські кларнетисти Алессандро Карбонаре, Корадо Джуффреді та Паоло Бельтраміні, а також французький виконавець Ніколя Бальдеру вносять не лише композиції Віденських класиків, композиторів романтичної епохи, модернові твори, але й зразки останніх десятиліть, зокрема й ті, в яких вимагається від виконавця володіння новітніми прийомами гри на кларнеті.

Йорг Відман – наш сучасник – не просто опанував ці прийоми гри на кларнеті, а й популяризує їх, активно використовуючи у власних композиціях. Німецький композитор та кларнетист народився у Мюнхені 1973 року. Професійну освіту отримав спочатку у професора Герда Штарке у Вищій музичній школі рідного міста, а потім у Джульєрдській школі, що в Нью-Йорку, у Чарльза Нейдека. (Jörg Widmann, Joergwidmann)

Оскільки юний музикант у свої ранні роки вже тяжів до імпровізації та мав бажання записувати свої перші сміливі спроби створювати музичні зразки, то в одинадцятирічному віці він потрапляє у клас композиції до Кея Вестермана. До двадцяти трьох років Йорг Відман не полишав занять композицією. За цей час він мав можливість повчитися у німецького композитора Ганца Вернера Генце, а також у іншого німецького композитора, музичного редактора та звукорежисера Вілфріда Гіллера, що у свій час був учнем П'єра Булеза та Карлгайнца Штокгаузена. Наступні два роки Й. Відман відточував композиторські навички під заступництвом видатного композитора Німеччини, диригента та професора Університету Юстуса-Лібиха у Гайсені Гайнера Геббельса та у музичного директора Інституту нової музики та медіа Університету музики у Карлсруе Вольфганга Ріма (Jörg Widmann, Joergwidmann).

Гармонійно двоїста природа таланту Йорга Відмана як композитора та виконавця широкого діапазону робить його історично значимим музикантом, який вирізняється як митець сьогодення.

Почати огляд кларнетової творчості слід зі сольних композицій, а саме з раннього та одного з найпопулярніших нині творів – «Фантазії» 1993 року (має редакцію 2011 року). Лише ця одна композиція двадцятилітнього юнака вже могла би стати майже вичерпною хрестоматією сучасних розширених технік кларнетиста.

Мультифонічний початок – вже є претензійною заявкою на непросту композицію. Цю ж лінію вертикальної гармонії Й. Відман продовжує в умовно другому розділі, що позначений словами “*Schnell, brilliant*” (з нім. «Швидко, яскраво»), але тепер вимагає від виконавця створити відчуття

поліфонії групуванням коротких тривалостей у швидкому темпі. У цьому ж розділі композитор застосовує прийом «губного» вібрато для комічного ефекту.

Композитор чітко прописує аплікатуру трелей та глісандо для досягнення точного відтворення його задуму. Перевіркою на майстерність для виконавця на кларнеті стануть стрибки з регістру шалюмо (низький) одразу на альтіссімо (високий). Нелегкою задачею також буде передати слухачу висоту виконуваних звуків разом із одночасним обов'язково ритмічним натисканням клапанів на *ff*.

Умовно третій розділ “*Presto possibile subito*” (з італ. «Одразу якомога швидше») збирає майже усі перепони, що чатують на виконавця, на шляху до втілення композиторського задуму та додає нових, наприклад, подвійне стакато. А у наступному “*Tempo come prima, ma poco piu mosso*” (з італ. «Початковий темп, але трохи рухливіше») – чвертьтони.

У 2013 році на замовлення Пекінського міжнародного музичного конкурсу та Фонду Ернста фон Зіменса Йорг Відман пише ще один визначний твір для кларнета соло – “*Drei Schattentänze*” (з нім. «Три танці тіней»). Перший «Танець відлуння» майже весь побудований на новітніх прийомах звукодобування: мікротони, глісандо, пропускання повітря через інструмент без визначеної висоти звуку (для більшої контрастності ефектів це відбувається різними способами – відкриваючи та закриваючи кутики рота) та слеп. У «Підводному танці» композитор використовує трелі бічними клапанами під час виконання вказаних нот, що у поєднанні з максимально можливою найменшою динамікою (позначена *ppppp*) створює ефект приглушеного звуку, який доноситься з морських глибин. У фінальному «Африканському танці» Й. Відман використовує уже знайомий прийом «кляцання» клапанами і вимагає від виконавця зміни конфігурації тіла у просторі, тобто сісти, щоб можна було тримати інструмент колінами і звук клапанами був більш окресленим.

Між двома творами прірва у двадцять років. Двадцять років експериментів, пошуку сенсу, способів використання розширених технік та досвіду. Якщо у «Фантазії» Й. Відман дає волю виконавцю на втілення вказаних прийомів, то «Три танці тіней» вимагають чіткого дотримання багаточисельних вказівок автора у нотному тексті. Цими детальними описами композитор намагається не покидати напризволяще тих, хто бажає поринути у світ новітніх технік; митець пояснює не лише задум та бажані звукові втілення, а й дає, крім уточнень в нотному тексті, розлогу передмову,

у якій демонструє нотацію всіх ефектів. Більше того, у тій самій передмові Й. Відман пояснює насиченість нотного полотна нетрадиційними прийомами гри бажанням привабити юних кларнетистів до пошуку різноманітних ігрових підходів та заохоченням подивитися на можливості інструмента під іншим кутом.

На сьогодні у доробку Й. Відмана є всього два концерти для кларнета з оркестром, обидва композитор написав на замовлення симфонічних оркестрів. Перший – «Елегія» – створений 2006 року для Симфонічного оркестру Північнонімецького радіо; другий – «Ехо-фрагменти» або «Уламки відлучення» (нім. “*Echo-Fragmente*”) – того ж року для Симфонічного оркестру Штутгартського радіо.

Якщо звернутися до етимології слова «концерт» та згадати переклад *concertare* з латини «змагатися», «сперечатися», то для тих, хто має досвід прослуховування «Елегії», стає очевидним, що ближчим є переклад з італійської, адже *concerto* може мати значення «згоди», а *concertare* – «домовлятися». «Елегія» Й. Відмана – не змагання, а співпраця. Оркестр підтримує соліста у довгих хроматичних та мікротональних пасажах та швидкій грі у різній динаміці.

Музична мова другого концерту «Ехо-фрагменти» схожа на попередній концерт, адже у ньому є запозичені елементи. Додаткові труднощі можуть спіткати кларнетистів при виконанні прийому пропускання повітря через інструмент без визначеної висоти звуку, адже композитор вказує у нотному тексті у цьому місці акценти та *sfz*.

Свої камерні твори Йорг Відман, як і більшість композиторів, сприймає лабораторією для випробувань нового та експериментів із уже усталеним. Тут він має можливість дослідити найтонші нюанси у різних жанрах та поєднаннях інструментів.

У 1996 році з’являється редакція написаного 1993 року тріо “*Tränen der Muse*” (з нім. «Сльози муз») для кларнета, скрипки і фортепіано. У цьому ранньому творі з’являються так прийоми як вібрато, фрулато, глісандо, а також пропускання повітря через інструмент без визначеної висоти звуку.

Через п’ять років після першої серйозної проби пера – «Фантазії» для кларнета соло – Й. Відман створює п’єси для кларнета і фортепіано “*Fünf Bruchstücke*” (з нім. «П’ять фрагментів», або «П’ять осколків»). У цьому творі використано більше прийомів розширеної техніки. Крім уже відомих мультифонік, глісандо, чвертьтонів та фрулато, композитор експериментує з мікрото-

нами у вигляді чвертьтонів та однієї третьої тона, а також додає звуковий ефект від натискання клапанів у другій п’єсі. Уже з початкових тактів першої п’єси Й. Відман використовує екстремальні зміни динаміки (від *ppp* до *ff*) і чвертьтон, який можливо виконати за допомогою клапанів лише на кларнеті німецької системи, володарям «кларнетів Бема» доведеться експериментувати з амбушюром. Цей стиль висловлювання отримав своє продовження у вищезгаданих «Трьох танцях тіней».

Майданчиком для експериментів у 1999 році Й. Відман обирає бас-кларнет у композиції “*Fieberphantasie*” (з нім. «Несамовита фантазія» або «Шалена фантазія») для бас-кларнета, струнного квартету та фортепіано. Деякі прийоми композитор запозичує зі своїх більш ранніх творів, наприклад, одна третя тона, глісандо, фрулато та мультифоніки, а деякі матимуть продовження у “*Drei Schattentänze*” в подальшому або у “*Scorpion*” (2013) для контр-тенора, бас-кларнета, віолончелі та акордеона.

У «Легких етюдах» (нім. “*Lichtstudie I-VI*”) для скрипки, альту, акордеона, кларнета і оркестру, що написані у проміжку між 2001 та 2004 роками, нелегкою задачею для виконавця стануть мікротони (наприклад, 1/3 чи 2/3 тона), мультифоніки, гра вказаних нот «повітрям» без вібрування тростини чи пропускання повітря через інструмент без вказаної висоти звуку та без акцентів, але зі зміною динаміки або ж спів через інструмент звуками «і» та «у», і нарешті останньою перепоною стане слеп.

У 2004 році поповнився не лише кларнетовий репертуар, адже Йорг Відман створює п’ятичастинний Октет для кларнета, валторни, фагота, струнного квартету та контрабаса. Виконавцям-дослідникам свого інструмента ця композиція може стати цікавою не лише використанням глісандо та чвертьтонів, а й перегукуванням цих прийомів між інструментами різних груп.

Йорг Відман час від часу перетворює традиційні техніки на прийоми, що використовуються лише заради виразного ефекту, саме так у “*Sphinxensprüche und Rätselkanons*” (з нім. «Заклинання Сфінкса та канони загадок») для кларнета, сопрано і фортепіано 2005 року застосоване подвійне стакато (той самий прийом можна зустріти, наприклад, у «Фантазії» 1993 року). Попускання повітря через інструмент з відкритими кутиками роту (для максимального шумового ефекту) композитор намагається поєднати зі сопрано без слів у єдине звучання. Цей твір перегукується з іншими композиціями цього періоду (слеп, мультифоніки та фрулато – досить

часті гості у партитурах композитора), а деякі техніки Й. Відман буде активно використовувати і в подальшому (наприклад, у “*Es war einmal...*”).

Квінтет для гобоя, кларнета, валторни, фагота і фортепіано написаний спеціально для студентів Академії Караяна, що навчаються у музикантів Берлінської філармонії. У рамках присудженої Йоргу Відману премії у галузі композиції, митцю доручили написати твір для талановитої молоді; із ними композитор і репетирував Квінтет аж до прем'єри 10 листопада 2006 року. В усіх вісімнадцяти мініатюрах циклу прослідковується композиторська мова, для якої характерне поєднання традиційних прийомів гри та розширених технік, наприклад, вдихання та видихання повітря через інструмент (інколи вдихання повітря має створювати звук клацання або хлюпання, що у нотному тексті позначено “*schmatzgeräusch*” та перекладається з німецької як «хлюпання» чи «ляскання»), трелі бічними клапанами та мультифоніки.

У «Баварсько-вавилонському марші» (нім. “*Bayerisch-babylonische Marsch*”) для восьми кларнетів та фортепіано з циклу «Циркові танці» 2014 року, який є сміливою пародією на «Баварський марш дефіляд» військового музиканта Адольфа Шерцера, Й. Відман так само сміливо використовує фрулато, глісандо та мультифоніки.

2015 року одразу на замовлення Концертного залу Цюріха, Вігмор-голу Великобританії, бельгійського центру BOZAR Music та Лувру з-під пера композитора з'являється “*Es war einmal... Fünf Stücke im Märchenton*” (з нім. «Одного разу... П'ять казкових п'єс») для кларнета, альту і фортепіано. Усі п'ять п'єс абсолютно точно відповідають характеристикам, заявленим у назві. Цю казковість образів Й. Відман вимальовує у тому числі завдяки розширеним технікам кларнета, наприклад, містичним пропусканням повітря через інструмент без визначеної висоти звуку (акцентовано або на *sfz*), загадковим та дещо моторошним фрулато, мікротонами та глісандо, які надають атмосфері невизначеності.

Один із найновіших творів Йорга Відмана за участю кларнета – це Квінтет для кларнета та струнного квартету 2017 року. Не зраджуючи своїм вподобанням, митець і в цій композиції поєднує традиційні техніки з розширеними; тут використовуються глісандо, шумові ефекти від

пропускання повітря через інструмент на крецендо та діміуендо, мультифоніки та фрулато.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що розширені сучасні техніки для кларнета стали стандартними для виконавців кінця ХХ та початку ХХІ століть. Спочатку вони поширилися сольним репертуаром, та з усе більшою зацікавленістю композиторами та виконавцями урізноманітненням методів висловлювання, набувають популярності у камерній творчості.

Маючи бажання виконувати твори сучасних композиторів, виконавці на кларнеті мають бути готові до будь-яких експериментів митця. Кларнетисту знадобляться навички співати (через інструмент чи почергово з грою); розрахувати потік повітря так, аби подати його через кларнет, але без певної висоти звуку; створити поліфонію (мультифоніками чи швидкою грою коротких тривалостей); виконувати слеп, фрулато, вібрацію та банальне серед усього іншого повітряне стакато; тонко відчувати та підбирати аплікатуру для мікротонів.

Йорг Відман – кларнетист, композитор та диригент, що досяг успіху та визнання з усіх трьох галузей. Як виконавець і композитор, він значно розширив поняття можливостей кларнета. Він сам виконує більшість своїх композицій та інших сучасних авторів, а також твори стандартного репертуару кларнетиста класичної та романтичної епох. У нього замовляють створювати композиції провідні оркестри, камерні ансамблі та солісти усього світу.

Для статті була висвітлена лиш невелика частка доробку Йорга Відмана за участю кларнета, але навіть така кількість є показовою. Від ранніх композицій до нещодавніх творів композитор демонструє використання сучасних розширених технік не заради спецефектів та захвату слухачів, він віднаходить способи максимально точного вираження своїх задумів.

Глибоке розуміння Відманом-кларнетистом цього інструменту робить виправданим поширення відомостей про митця та його творчість широкій аудиторії. Партитури з детальними описами та вказівками автора, а також відеозаписи самого композитора є безцінним джерелом вивчення сучасних розширених технік на кларнеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтухов В. М. Гами та вправи для розвитку техніки гри на кларнеті. Харків : Oberig, 2009. 254 с.
2. Вовк Р. А. Деякі нетрадиційні засоби сучасного кларнетового виконавства. Київ : Наук. вісн. Нац. муз. академії України, 2000. Вип. 8. 56 с.
3. Bartolozzi V. Neue Klänge für Holzblasinstrumente. Mainz : Edition Schott, 1971. 81 p.

4. Berkowitz A. *Advanced Contemporary Techniques for the Clarinet*. 2010. 53 p.
5. Bruhn S. *The Music of Jörg Widmann*. Waldkirch : Edition Gorz, 2013. 244 p.
6. Farmer G. *Multifonics and Other Contemporary Clarinet Techniques*. New York : SHALL-u-mo Publications, 1982. 160 p.
7. Rehfeldt Ph. *New Directions for Clarinet*. Lanham, Maryland and Oxford : The Scarecrow Press, Inc, 2003. №. 4. 200 p.
8. Jörg Widmann. URL : <https://www.joergwidmann.com/index-en.html> (date of access: 01.03.2024)

REFERENCES

1. Altukhov V. M (2009). *Наму та вправы для розвитку техніки гри на кларнеті* [Scales and Exercises for Developing Clarinet Technique]. Kharkiv, Oberih, 254. [in Ukrainian]
2. Vovk R. A. (2000). *Deyaki netradytsiyni zasoby suchasnoho klarinetovoho vykonavstva*. [Some Non-traditional Ways of Contemporary Clarinet Performance]. Kyiv, Nauk. visn. Nats. muz. akademii Ukrainy, 8, 56. [in Ukrainian]
3. Bartolozzi B. (1971). *Neue Klänge für Holzblasinstrumente*. Edition Schott, Mainz, 81 p.
4. Berkowitz A. (2010). *Advanced Contemporary Techniques for the Clarinet*, 53 p.
5. Bruhn S. (2013). *The Music of Jörg Widmann*. Edition Gorz, Waldkirch, 244 p.
6. Farmer G. (1982). *Multifonics and Other Contemporary Clarinet Techniques*. SHALL-u-mo Publications, New York, 160 p.
7. Rehfeldt Ph. (2003). *New Directions for Clarinet*. The Scarecrow Press, Inc, Lanham, Maryland and Oxford, 4, 200 p.
8. Jörg Widmann. URL: <https://www.joergwidmann.com/index-en.html>

УДК 004.05

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-13>**Юлія ЗОЗУЛЯ,***orcid.org/0009-0008-4075-0267*

аспірант кафедри дизайну і технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) *julja.sotnikova@gmail.com*

ІНТЕРАКТИВНА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ ПРОГРАМНОГО ЗАСТОСУНКУ ЯК НАЙВАЖЛИВІША ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ РОЗРОБКИ

З наявністю великої кількості методів візуалізації розуміння того яку техніку та коли слід використати, щоб передати максимально можливе розуміння може стати трудною задачею. Основна мета візуального представлення полягає в тому, щоб максимально легко інтерпретувати ту інформацію, з якою матиме справу користувач цифрового ресурсу. Для різних ситуацій використовуються різні доступні методи візуалізації, які передають різний рівень розуміння. Інтерактивна візуалізація даних стосується використання сучасного програмного забезпечення для аналізу даних, яке дозволяє користувачам безпосередньо маніпулювати та досліджувати графічні представлення даних. Візуалізація даних використовує візуальні засоби, щоб допомогти аналітикам ефективно та за найкоротший проміжок часу зрозуміти важливість даних. Програмне забезпечення для інтерактивної візуалізації даних удосконалює цю концепцію, об'єднуючи інструменти взаємодії, які полегшують зміну параметрів візуалізації даних, дозволяючи користувачеві бачити більше деталей, створювати нові ідеї, генерувати переконливі запитання та фіксувати повну цінність даних. Рішення про найкращу інтерактивну візуалізацію даних для проекту залежить від кінцевої мети та наявних даних. У цьому документі розглядається багато визначень та аспектів візуалізації, та яким чином вона відбувається, тобто різні етапи процесу візуалізації, проблеми, які виникають під час візуалізації, категоризація методів візуалізації на основі чіткої точки зору, типово відомі загальні методи візуалізації інформації, основні інтерактивні методи візуалізації, їх переваги та недоліки, процес інтерактивності та сфера застосування візуалізації певною мірою в різних сферах розробки програмного забезпечення.

Ключові слова: візуалізація, дані, інформація, інтерактивність, техніка, інструмент.

Yuliia ZOZULIA,*orcid.org/0009-0009-5448-4315*

Graduate student at the Department of Design and Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *knukim2021@ukr.net*

SOFTWARE DATA INTERACTIVE VISUALIZATION AS THE MOST IMPORTANT PART OF DEVELOPMENT PROCESS

In the realm of data visualization, the abundance of available techniques can pose a challenge in determining the most appropriate method for conveying optimal understanding at any given time. The fundamental purpose of visual representation is to streamline the interpretation of information, making it as accessible as possible for users. Various visualization techniques cater to different scenarios, each offering a varying level of comprehension. Interactive data visualization involves the use of modern data analysis software, empowering users to manipulate and explore graphical data representations directly. The aim of data visualization is to aid analysts in comprehending the significance of data efficiently and effectively using visual aids. Interactive data visualization software takes this concept further by integrating tools for user interaction. These tools facilitate the adjustment of data visualization parameters, allowing users to delve into more details, derive new insights, pose compelling questions, and fully capture the value inherent in the data. Selecting the most suitable interactive data visualization for a project hinges on the project's end goals and the nature of the available data. This document aims to compile various visualization techniques along with brief introductions. It covers multiple aspects of visualization, including definitions, steps in the visualization process, challenges encountered, categorization of techniques based on distinct perspectives, commonly known data and information visualization techniques, fundamental interactive methods with their pros and cons, the interactivity process, and the scope of visualization within different realms of software development.

Key words: visualization, data, information, interactivity, technique, tool.

Вступ та постановка проблеми. Візуалізація даних пропонує художній і логічний спосіб доне- сти інформацію з великим вмістом чисел та іншу інформацію до відвідувачів веб-сайту. Ці графічні

представлення покращують розуміння, пропонуючи чіткий спосіб взяти дані та зрозуміти їх релевантність.

У сучасному світі інтерактивність піднімає цей вміст до рівня, який обіцяє залучити аудиторію, дозволяючи їм аналізувати дані в самій візуалізації.

Сучасне суспільство налаштоване таким чином, що використання даних та інформації зростає. Інституції та установи, з одного боку, мають тенденцію залишати дані відкритими. У той же час виникають дисципліни, пов'язані з доступом до даних і керуванням ними, такі як датологія, глибинний аналіз даних, великі дані або глибоке навчання. У цьому контексті управління та розповсюдження даних є основними елементами генерації знань і в сучасному науковому контексті. У зв'язку з цим величезна кількість даних, якими керують інформаційні системи, вимагає розробки теоретичних моделей, які сприятимуть розумінню необхідності оптимізації збору даних, а також створення інструментів для управління та представлення цих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діячі сфери інформаційних технологій впродовж декількох років займаються питанням покращення візуалізації даних у веб-ресурсах та програмних застосунках, задля підвищення її інтерактивності. Лукою Читтаро з Університету Удіне, Італія (Chittaro, 2006) було розроблено перелік із шести різних етапів створення інтерактивної візуалізації даних, тобто відображення, відбір, презентація, інтерактивність, зручність використання та оцінка, де визначено основні види діяльності, пов'язані з візуалізацією, щоб створити точний дизайн без помилок.

Кетрін Плезант (Plaisant, 2004) було запропоновано перелік проблем, з якими стикається оцінка візуалізації.

У перспективі проблем із візуалізацією даних Чаомей Чен представив документ під назвою «Топ-10 невіршених проблем візуалізації інформації» (Chen, 2005).

Крім того, варто зазначити наступні роботи: Мухаммад Р., Фаузі М., Санім С., Гінінг Р., Джамалуддін М. (Muhammad et al., 2019), Чжиган Л., Яньян Ж. (Li & Zhang, 2017), Херда, Р., Макнабб Р. (Herda & McNabb, 2022), Саут Е., Роджерс М. (South & Rodgers, 2023), Лі К., Лю К. (Li & Liu, 2016), Ортега Б., Хасперуе Ст, Пелуффо-Ордоњес Д., Імбакіньо Д. (Ortega, Hasperué, Peluffo-Ord nez, & Imbaquingo, 2023), Канг С., Нам Д. (Kang & Nam, 2012), Хобер О. (Hoeber, 2018), Морган Р., Гроссманн Р., Шрефль М., Стамптнер М., Пейн Т. (Morgan et al., 2018), Масуд Ш.,

Адіба Х., Хосейн Т., Саха А., Рахман Р. (Masud, Adiba, Hossain, Saha, & Rahman, 2023) та інші. Втім, беручи до уваги вище зазначену наукову документацію, питання, пов'язане з розробкою програмних застосунків та веб-ресурсів з оглядом на їх візуалізаційну інтерактивність, все ще залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого опрацювання.

Постановка завдання. У даному документі піднімається питання, пов'язані з важливістю інтерактивності візуалізації даних, аналізуючи елементи, які можуть становити процес генерування та представлення даних.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інформаційно-комунікаційні технології разом із підвищенням рівня взаємодії через ускладнення технологій дозволили би розробити моделі для представлення інформації. З одного боку, є відкриті дані, які надають інституції, значна частина яких потребує певної обробки, щоб знайти моделі інтерпретації та представлення. Оскільки дані є відкритими, необхідно пам'ятати про різні технологічні можливості, які дозволяють обробляти їх. У цьому контексті також можна знайти такі терміни, як відкритий доступ, який стосується розповсюдження та оприлюднення даних або освітніх і дослідницьких ресурсів, щоб покращити науку завдяки співпраці між однолітками. З іншого боку, є величезні програми для управління та обробки даних для таких цілей представлення. Іншим важливим аспектом є засоби представлення самих даних. Вони залежать від технологічних умов і культурних уявлень, за допомогою яких ті самі дані можуть бути представлені кількома способами та через абсолютно різні процеси взаємодії.

Одне із запитань, які виникають у процесі оповідання, стосується способу, яким необхідно представити залучені дані, і які механізми необхідно використовувати, щоб зробити їх інтерактивними. Іншими словами, незалежно від того, чи є дані інформацією суто суб'єктивного характеру, спосіб, яким бажано їх підрахувати, залежить від історії, яку необхідно побудувати навколо них, яка, у свою чергу, залежатиме від пов'язаних факторів, таких як досвід користувача або дизайн взаємодії. У цьому відношенні знаходиться фактор досвіду, у контексті якого користувач сприйматиме наявний набір даних. Те, як цей користувальницький досвід інтегрований або як взаємодія розроблена в контексті, застосованому до елементів, які були пов'язані з використанням цієї технології, породжує різні проблеми, які пов'язані, по-перше з механізмами презентації даних, з якими взаємо-

діятиме користувач, по-друге з механізмами взаємодії с інформацією задля більш плавного та повного доступу до неї.

Процес візуалізації треба починати з відображення – це є першим кроком. Відображення даних вирішує питання того, як візуалізувати інформацію або як закодувати інформацію у візуальну форму. При відображенні дані або інформація перетворюються в графічну форму за умови використання візуальних функцій. Гарне відображення дає точне візуальне представлення, і його можна досягти, коли існує точний зв'язок між об'єктами даних і візуальними об'єктами, які потрібно описати.

Другий крок процесу візуалізації – відбір даних. Відбувається відбір даних серед тих даних, які доступні відповідно до даного завдання чи роботи. Відбір даних безпосередньо залежить від мети відобразити дані через візуальну графіку або графічне представлення. Це завдання в процесі є найважливішим, оскільки відбір неправильних даних спонукає користувача приймати неправильні рішення та зазнавати втрат (фінансових, часових тощо), а отже слід уникати включення непотрібних даних.

Третя фаза процесу – презентація. У візуалізації презентація в перспективі означає, як ефективно керувати, організовувати інформацію в доступному просторі на екрані. Після інтуїтивного відображення, чіткого та точного відбору елементів даних дуже важливо представити їх у більш змістовній та зрозумілій формі.

Четвертий крок процесу візуалізації – інтерактивність. Інтерактивність означає, які надані засоби для організації, дослідження та зміни візуалізації. Зручна для користувача інтерактивність дозволяє користувачеві краще досліджувати, розуміти та інтерпретувати дані, що покращують його можливості дослідження.

Людський фактор є п'ятою ознакою візуалізації, яку слід враховувати. Людський фактор включає дві великі категорії: фактори зручності використання та доступності. Візуалізація має бути простою у використанні для кінцевого користувача, а також представляти можливості використання людям із особливими потребами. Знання візуального сприйняття та когнітивних аспектів дуже полегшують розробку ефективної візуалізації (Ware, 2006).

Після створення придатного для використання інтерфейсу візуалізації останнім кроком є оцінка створеної візуальної форми. Не менш важлива оцінка, щоб з'ясувати ефективність методу візуалізації чи ні, досягнута мета чи ні.

Створення ідеального методу візуалізації може представляти певні труднощі для того, щоб задовольнити всі вимоги користувачів. Візуалізація страждає через багато проблем.

У разі необхідності створення ефективної техніки візуалізації, бажано спробувати розглянути всі обговорювані аспекти. Проблеми зручності використання є критичними для візуалізації, адже це впливатиме на те, чи буде вона простою у використанні та ефективною. Візуалізація повинна пропонувати достатньо інформації для користувача.

Розуміння елементарних перцептивно-когнітивних властивостей людини є основним кроком щодо розробки візуалізації інформації, забезпечення її відповідно до них. Потрібні попередні знання про метод, як ним керувати та використовувати, це повинно зробити його більш загальним. Відсутність внутрішніх показників якості означає відсутність загального механізму оцінювання та відбору, а також підриває прогрес у методах візуалізації.

Люди мають надзвичайні здібності сприйняття, які значною мірою недостатньо використовуються в більшості сучасних дизайнів інтерфейсів. Користувачі можуть сканувати, розпізнавати та швидко згадувати зображення, а також можуть виявляти незначні зміни розміру, кольору, форми, руху чи текстури.

Основна інформація, представлена в графічних інтерфейсах користувача, залишається здебільшого орієнтованою на текст (навіть якщо вона доповнена привабливими піктограмами та елегантними ілюстраціями). Дизайнери візуалізації інформації повинні розуміти принципи та інтегрувати інструменти візуалізації в рішення реалістичних бізнес-проблем. Це означає, що їм доведеться полегшити імпорт даних із багатьох джерел, працювати з великими обсягами даних і дозволити користувачам інтегрувати інші інструменти, наприклад інструменти для аналізу даних. Тоді, коли користувачі формують гіпотези про стосунки та помічають цікаві закономірності, вони повинні будуть мати можливість зберігати, надсилати, друкувати та ділитися цими знаннями з іншими через добре інтегровані інтерфейси координації.

Багато користувачів опираються візуальним підходам і задовольняються потужними текстовими підходами, такими як численні меню та попередні перегляди числових запитів у фасетному пошуку метаданих. Їх опір може бути доцільним, оскільки ці текстові інструменти використовують компактні презентації, багаті змістовною

інформацією та втішно знайомі. Успішні засоби візуалізації інформації мають бути більш ніж привабливими; вони мають забезпечити вимірні переваги для реалістичних завдань. Вони також мають бути побудовані таким чином, щоб задовольнити принципи універсального використання, тобто працювати на різноманітних платформах, розмірах дисплеїв і пропускну здатності мережі, одночасно забезпечуючи доступ для користувачів з обмеженими можливостями та користувачів, які розмовляють різними мовами.

Однією з довготривалих проблем є масштабованість (Harel & Kogen, 2000), яка займається питанням того, як керувати величезною візуалізацією в доступному просторі. Масштабованість є однією з великих проблем у середовищі мобільних пристроїв, оскільки доступний екран набагато менший, ніж екран комп'ютера. Важливо зробити аналіз даних візуально привабливим у візуалізації, розуміти аналіз даних за допомогою естетичних сцен. Естетичний вигляд зображення дуже складно підтримувати, і це є великою проблемою для інженерів візуалізації. Візуалізація інформації змінюється з часом, тобто візуалізація є динамічною. Автоматичний перехід структури до динамічної парадигми залишається проблемою для інженерів. Візуальне мислення, міркування та аналітика роблять візуалізацію інформації більш потужною для визначення причинно-наслідкового зв'язку.

Розробка різноманітних інтерактивних віджетів, гістограм і графіків для візуалізації даних повинна починатися з трьох основних атрибутів успішного дизайну взаємодії візуалізації даних – наявності, доступності та дієвості.

Загальна основа проєкту візуалізації інтерактивної структури даних зазвичай складається з наступних кроків: визначення бажаних цілей, розуміння проблем, пов'язаних з обмеженнями даних, і розробка концептуальної моделі, у якій дані можна швидко ітерувати та переглядати.

Маючи приблизну концептуальну модель, моделювання даних використовується для ретельного документування кожного фрагмента даних і пов'язаних метаданих. Далі йде розробка інтерфейсу користувача та розробка основної технології дизайну, яка може бути виконана за допомогою різноманітних інтерактивних інструментів візуалізації даних.

Інтерактивна візуалізація даних дозволяє користувачам взаємодіяти з даними способами, неможливими при наявності лише статичних графіків, як-от інтерактивна візуалізація великих даних. Інтерактивність є ідеальним рішенням

для великих обсягів даних зі складними історіями даних, надаючи можливість ідентифікувати, ізолювати та візуалізувати інформацію протягом тривалих періодів часу. Серед основних переваг інтерактивної візуалізації даних:

- більш швидке визначення тенденції. Більшість людського спілкування є візуальним, оскільки людський мозок обробляє графічні величини швидше, ніж текст. Пряме маніпулювання проаналізованими даними за допомогою знайомих метафор і легкозасвоєваних образів полегшує розуміння інформації та її використання;

- більш ефективне визначення зв'язків – можливість вузько зосередитися на конкретних показниках дозволяє користувачам ідентифікувати причинно-наслідкові зв'язки, які інакше не помічаються, протягом визначених часових проміжків. Це особливо корисно для визначення того, як щоденна діяльність впливає на цілі організації;

- оповідання корисних даних - люди найкраще розуміють історію даних, коли її розвиток з часом представлено чітко, лінійно. Візуальна історія даних, у якій користувачі можуть збільшувати та зменшувати масштаб, виділяти релевантну інформацію, фільтрувати та змінювати параметри, сприяє кращому розумінню даних, представляючи різні точки зору на дані;

- спрощення складних даних. Великий набір даних зі складною історією даних може візуально виглядати хаотично та не розбірливо. Включення елементів керування фільтруванням і масштабуванням може допомогти розплутати та зробити дані більш керованими, а також може допомогти користувачам отримати кращу інформацію.

Методи інтерактивної візуалізації даних, які можна використати при розробці програмних застосунків:

Теплокарти – вони представляють дані в матриці, де значення відображаються за допомогою кольорів. Вони ефективні для відображення шаблонів і кореляцій у великих наборах даних. Теплові карти можна використовувати для візуалізації змін коду з часом, визначення областей з високою активністю та дослідження зв'язків між різними компонентами програмного забезпечення.

Точкові діаграми з брашінгом – вони показують окремі точки даних на двовимірній осі. Брашінг дозволяє користувачам вибирати та виділяти конкретні точки для глибшого аналізу. Крім того, їх можна використовувати для аналізу зв'язків між змінними в коді, наприклад, складність коду та час виконання.

Візуалізація часових рядів – представляють точки даних протягом певного часу. Вони корисні

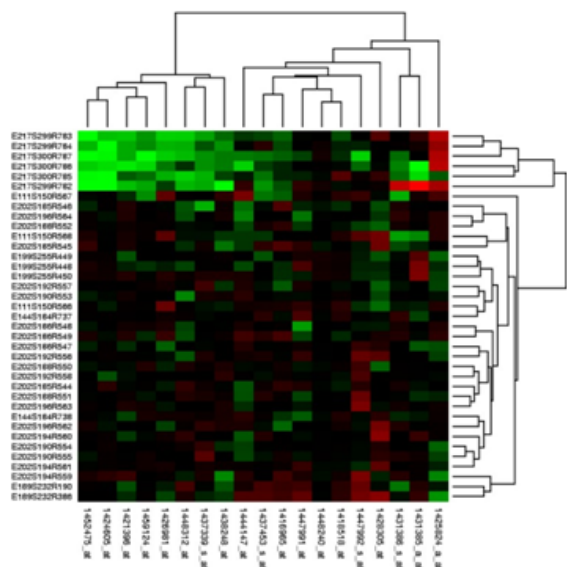

Рис. 1. Теплокарта, створена з даних мікрочіпів ДНК, що відображає значення експресії генів у кількох умовах

для відстеження змін і тенденцій. Мають можливість застосування для демонстрації прогресу проєкту, фіксації коду з часом або показників продуктивності системи.

Деревоподібні карти – відображають ієрархічні дані у вигляді вкладених прямокутників. Вони ефективні для візуалізації пропорцій та ієрархій у наборах даних, які можна використовувати для представлення файлової структури проєкту, візуалізації розподілу внесків коду або демонстрації розміру різних модулів.

Мережеві графіки – відображають зв'язки між об'єктами. Вузли представляють сутності, а ребра представляють зв'язки між ними. Придатні для застосування у ілюстрації залежностей між компонентами програмного забезпечення, візуалізації співпраці між розробниками або представлення залежностей модулів.

Паралельні координати – візуалізують багатовимірні дані, представляючи кожену точку даних у вигляді лінії, що з'єднує паралельні осі. Такі координати можна використовувати для дослідження взаємозв'язків між декількома показниками коду одночасно, допомагаючи визначити шаблони.

Інформаційні панелі з інтерактивністю – надають огляд кількох візуалізацій в одному інтерфейсі. Інтерактивність дозволяє користувачам налаштовувати та досліджувати дані. Інформаційні панелі можуть запропонувати комплексне уявлення про показники проєкту, якість коду та хід розробки, дозволяючи розробникам приймати обґрунтовані рішення.

Як вже було зазначено, головною задачею даного документа є розробка методології підви-

щення інтерактивності візуалізації даних у програмних засосунках та веб-ресурсах. На практиці, застосування методів інтерактивної візуалізації даних можна показати на прикладі веб-додатку, призначеного для аналізу та візуалізації глобальних економічних показників, що забезпечує користувачам повне розуміння складної взаємодії між різними факторами, що впливають на світову економіку. У цьому сценарії інтерактивні методи візуалізації можуть зіграти ключову роль у тому, щоб зробити великі та складні набори даних доступними та привабливими для користувачів.

Даний веб-додаток використовуватиме інтерактивні методи візуалізації, щоб представити тонку та динамічну картину світової економіки. Користувачі, матимуть можливість отримати доступ до великої кількості даних і отримати цінну інформацію через зручний інтерфейс.

Першою з ключових особливостей даного веб-додатку слід відокремити динамічну карту світу. На цільовій сторінці буде розміщено інтерактивну карту світу з кольоровим кодуванням, що відображає різні економічні показники, такі як зростання ВВП, рівень безробіття та інфляція. Користувачі матимуть можливість обирати конкретні країни, щоб отримати детальну інформацію про їхні економічні показники за певний час.

Крім того, даний додаток представлятиме можливість анімації тимчасових даних. Повзунок часової шкали дозволить користувачам досліджувати економічні тенденції протягом багатьох років. Коли вони перетягуватимуть повзунок, карта динамічно оновлюватиметься, щоб продемонструвати, як змінилися економічні показники. Ця функція анімації надаватиме унікальний спосіб спостереження за закономірностями, кореляціями та коливаннями.

Також додаток міститиме спеціалізовані візуалізації для різних секторів економіки, таких як виробництво, послуги та сільське господарство. Користувачі зможуть плавно перемикатися між секторами, а візуалізація динамічно налаштовуватиметься для відображення відповідних даних. Наприклад, бульбашкова діаграма зможе відобразити внесок різних галузей у ВВП країни.

Завдяки інструментам порівняльного аналізу користувачі матимуть можливість вибрати кілька країн для прямого порівняння, що дозволить їм легко аналізувати та порівнювати економічні показники. Інформаційна панель паралельної візуалізації динамічно оновлюватиметься для демонстрації ключових показників, надаючи користувачам змогу визначати тенденції та викиди в різних країнах.

Оскільки додаток також міститиме алгоритми прогнозного моделювання для прогнозування майбутніх економічних тенденцій на основі історичних даних, користувачі зможуть досліджувати ці прогнози за допомогою візуально привабливих діаграм і графіків, які надаватимуть їм цінну інформацію для стратегічного планування та прийняття рішень.

Задля полегшення співпраці програма дозволить користувачам створювати налаштовані інформаційні панелі та ділитися ними. Колеги або студенти зможуть співпрацювати в режимі реального часу, підвищуючи освітню та аналітичну цінність платформи.

Підсумовуючи, даний веб-додаток є прикладом того, як інтерактивні методи візуалізації можуть перетворювати складні набори даних у значущу та дієву інформацію, обслуговуючи різноманітних користувачів і сприяючи глибшому розумінню складної динаміки глобальної економіки.

Висновки. У міру того, як візуалізація даних продовжує набувати все більшої актуальності в цифрових гуманітарних науках, зростає потреба

в усвідомленні інтерактивності як одного з її найважливіших аспектів. Незважаючи на те, що проблеми з даними про культурну спадщину та складність їх впровадження в динамічні візуалізації привернули критичну увагу, перспективи методів взаємодії з цією метою обговорюються не так активно.

Хоча інтерактивність зазвичай розглядається як важливий компонент візуалізації даних, вона часто розглядається окремо від візуального кодування та як другий крок у процесі проєктування, коли всі рішення щодо візуальних змінних уже прийняті. Це усунення інтерактивності зберігається в критичній інтерпретації візуалізації даних, яка так само зосереджена на візуальному кодуванні та не має словникового запасу, щоб зрозуміти надані інтерактивні можливості.

Перспективами подальших досліджень є розробка моделі інтерактивної візуалізації даних та її інтеграція у програмні застосунки та веб-ресурси. Дана модель пропонуватиме полегшений спосіб доступу до інформації та її засвоєння у користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chittaro L. Visualizing Information on Mobile Devices. *ACM Computer*, 2006. v. 39 n. 3. P. 40–45.
2. Plaisant C. The Challenge of Information Visualization Evaluation. *Proceedings of AVI 2004: 6th International Conference on Advanced Visual Interfaces*, ACM Press, New York, 2004. P. 109–116.
3. Chaomei C. Top 10 Unsolved Information Visualization Problems. *IEEE Computer Graphics and Applications*. 2005.
4. Muhammad R., Fauzi M., Sanim S., Gining R., Jamaluddin M. Data visualization of vehicle crash using interactive map and data dashboard. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*. 2019. № 14. 1405 p. DOI: 10.11591/ijeecs.v14.i3.pp1405-1411.
5. Zhigang L., Yanyan Zh. Facilitated analysis of large data sets by interactive visualisation. 2017. DOI: 10.1101/178616.
6. Herda, G., McNabb R. Python for Smarter Cities: Comparison of Python libraries for static and interactive visualisations of large vector data. 2022.
7. South E., Rodgers M. Data visualisation in scoping reviews and evidence maps on health topics: a cross-sectional analysis. *Systematic reviews*. 2023. № 12. 142 p. DOI:10.1186/s13643-023-02309-y.
8. Li Q., Liu K. Interactive Data Visualisation: Facilitate the Accountability Disclosure Through the Lens of Organisational Semiotics. 2016. № 477. P. 133–142. DOI:10.1007/978-3-319-42102-5_15.
9. Ortega B., Hasperué W., Peluffo-Ordóñez D., Imbaquingo D. Interactive Information Visualization Models: A Systematic Literature Review. 2023. DOI: 10.1007/978-3-031-36805-9_43.
10. Kang S., Nam D. Multiple Interactive Visualization Techniques for Information. *The Journal of The Korea Institute of Intelligent Transport Systems*. 2012. № 11. P. 56–61. DOI: 10.12815/kits.2012.11.5.056.
11. Hoeber O. Information Visualization for Interactive Information Retrieval. 2018. P. 371–374. DOI: 10.1145/3176349.3176898.
12. Morgan R., Grossmann G., Schrefl M., Stumptner M., Payne T. VizDSL: A Visual DSL for Interactive Information Visualization. 2018. P. 440–455. DOI: 10.1007/978-3-319-91563-0_27.
13. Masud Sh., Adiba H., Hossain T., Saha A., Rahman R. Development of Interactive Data Visualization System in Three-Dimensional Immersive Space. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*. 2023. DOI: 10.14569/IJACSA.2023.01410108.
14. Ware, C. Information Visualization: Perception for Design. *Morgan Kaufmann*. 2006.
15. Harel D., Koren Y. A Fast Multiscale Method for Drawing Large Graphs. *Proc. 8th Int'l Symp. Graph Drawing*, 2000. P. 183–196.

REFERENCES

1. Chittaro, L. (2006). Visualizing information on mobile devices. *ACM Computer*, 39(3), 40–45.
2. Plaisant, C. (2004). The challenge of information visualization evaluation. In *Proceedings of the AVI 2004: 6th International Conference on Advanced Visual Interfaces* (pp. 109–116). ACM Press.

3. Chen, C. (2005). Top 10 unsolved information visualization problems. *IEEE Computer Graphics and Applications*.
4. Muhammad, R., Fauzi, M., Sanim, S., Gining, R., & Jamaluddin, M. (2019). Data visualization of vehicle crash using interactive map and data dashboard. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 14(3), 1405–1411. <https://doi.org/10.11591/ijeecs.v14.i3>. pp. 1405–1411.
5. Li, Z., & Zhang, Y. (2017). Facilitated analysis of large data sets by interactive visualisation. <https://doi.org/10.1101/178616>
6. Herda, G., & McNabb, R. (2022). Python for smarter cities: Comparison of Python libraries for static and interactive visualisations of large vector data.
7. South, E., & Rodgers, M. (2023). Data visualisation in scoping reviews and evidence maps on health topics: A cross-sectional analysis. *Systematic Reviews*, 12, 142. <https://doi.org/10.1186/s13643-023-02309-y>
8. Li, Q., & Liu, K. (2016). Interactive data visualisation: Facilitate the accountability disclosure through the lens of organisational semiotics. In *Communications in Computer and Information Science* (Vol. 477, pp. 133–142). https://doi.org/10.1007/978-3-319-42102-5_15
9. Ortega, B., Hasperué, W., Peluffo-Ordóñez, D., & Imbaquingo, D. (2023). Interactive information visualization models: A systematic literature review. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36805-9_43
10. Kang, S., & Nam, D. (2012). Multiple interactive visualization techniques for information. *The Journal of The Korea Institute of Intelligent Transport Systems*, 11, 56–61. <https://doi.org/10.12815/kits.2012.11.5.056>
11. Hoerber, O. (2018). Information visualization for interactive information retrieval. In *Proceedings of the 2018 Conference on Human Information Interaction & Retrieval* (pp. 371–374). <https://doi.org/10.1145/3176349.3176898>
12. Morgan, R., Grossmann, G., Schrefl, M., Stumptner, M., & Payne, T. (2018). VizDSL: A visual DSL for interactive information visualization. In *Communications in Computer and Information Science* (pp. 440–455). https://doi.org/10.1007/978-3-319-91563-0_27
13. Masud, S., Adiba, H., Hossain, T., Saha, A., & Rahman, R. (2023). Development of interactive data visualization system in three-dimensional immersive space. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2023.01410108>
14. Ware, C. (2006). *Information visualization: Perception for design*. Morgan Kaufmann.
15. Harel, D., & Koren, Y. (2000). A fast multiscale method for drawing large graphs. In *Proceedings of the 8th International Symposium on Graph Drawing* (pp. 183–196).

УДК 75.041.5(438)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-14>

Тетяна ЗУЗЯК,

orcid.org/0000-0002-5437-0272

*доктор педагогічних наук, кандидат мистецтвознавства,
декан факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій, професор кафедри образотворчого,
декоративного мистецтва, технологій та безпеки життєдіяльності
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) zuzyak@ukr.net*

МІЖ МОДОЮ ТА МИСТЕЦТВОМ: ЄВРОПЕЙСЬКА ПОРТРЕТНА МІНІАТЮРА XVI–XIX СТОЛІТЬ

Стаття розглядає взаємозв'язок між модою та мистецтвом через призму портретної мініатюри, яка у цей період відігравала значущу роль у культурному та соціальному житті Європи. В статті детально аналізується, як портретна мініатюра, будучи водночас мистецьким твором та символом статусу, відображала модні тенденції та естетичні переваги своєї епохи, реагуючи на ширші культурні та соціальні зміни. Стаття обґрунтовує, що XVI століття, час Ренесансу, позначилося інтенсивним розвитком портретної мініатюри, яка засвідчила новий погляд на людину та її індивідуальність. В цей період зростання інтересу до особистості спонукало художників до створення мініатюр, що передавали не лише фізичні риси, а й емоційний стан та характер моделі, що своєю чергою, сприяло поглибленню взаємодії між модою та мистецтвом, адже одяг, прикраси, та манера позування стали важливими елементами в передачі соціального статусу та ідентичності зображуваної особи. У XVII столітті, з настанням Бароко та згодом Рококо, мініатюра досягає свого апогею, ставши популярним засобом особистої та дипломатичної комунікації. Художній стиль цих епох з його пишністю та експресією знайшов відображення в портретних мініатюрах, які стали ще більш деталізованими та емоційно насиченими. XVIII століття, епоха Просвітництва, відзначено переходом від рококо до неокласицизму, що також відбилось на портретній мініатюрі. Естетика неокласицизму з її ідеалізацією античності та акцентом на моральну гідність вплинула на портретне мініатюрне мистецтво, вносячи в нього стриманість та скульптурну ясність ліній. XIX століття принесло з собою радикальні зміни через індустріалізацію та винахід фотографії. Портретна мініатюра, яка довгий час вважалася невіддільним атрибутом аристократії та вищих верств міщанства, поступово занепадає, поступаючись місцем новій технології зображення - фотографії. Таким чином, портретна мініатюра XVI–XIX століть служить важливим джерелом для дослідження взаємодії між модою та мистецтвом, відображаючи еволюцію естетичних ідей, соціальних норм та культурних вподобань європейського суспільства.

Ключові слова: *європейська портретна мініатюра, епохи мініатюри, образотворче мистецтво, сприйняття портрета, культурний діалог.*

Tetiana ZUZIAK,

orcid.org/0000-0002-5437-0272

*Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Art History,
Dean of the Faculty of Arts and Artistic and Educational Technologies, Professor
at the Decorative Arts Department, Technologies and Safeness
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) zuzyak@ukr.net*

BETWEEN FASHION AND ART: EUROPEAN PORTRAIT MINIATURES OF THE XVI–XIX CENTURIES

The article examines the relationship between fashion and art through the lens of the portrait miniature, which during this period played a significant role in the cultural and social life of Europe. The article analyzes in detail how the portrait miniature, being both a work of art and a status symbol, reflected the fashion trends and aesthetic preferences of its era, responding to wider cultural and social changes. The article substantiates that the 16th century, the time of the Renaissance, was marked by the intensive development of the portrait miniature, which testified to a new view of man and his individuality. During this period, the growing interest in the individual prompted artists to create miniatures that conveyed not only physical features, but also the emotional state and character of the model, which in turn contributed to deepening the interaction between fashion and art, because clothes, jewelry, and manner of posing became important elements in conveying the social status and identity of the depicted person. In the 17th century, with the advent of the Baroque and later the Rococo, the miniature reached its peak, becoming a popular means of personal and diplomatic

communication. The artistic style of these eras with its splendor and expression was reflected in portrait miniatures, which became even more detailed and emotionally saturated. The 18th century, the Age of Enlightenment, was marked by the transition from Rococo to Neoclassicism, which was also reflected in portrait miniatures. The aesthetics of neoclassicism, with its idealization of antiquity and emphasis on moral dignity, influenced portrait miniature art, bringing restraint and sculptural clarity of lines. The 19th century brought with it radical changes through industrialization and the invention of photography. The portrait miniature, which for a long time was considered an integral attribute of the aristocracy and the upper classes of the bourgeoisie, is gradually declining, giving way to a new image technology – photography. Thus, the portrait miniature of the XVI–XIX centuries serves as an important source for the study of the interaction between fashion and art, reflecting the evolution of aesthetic ideas, social norms and cultural preferences of European society.

Key words: *European portrait miniature, epochs of miniatures, fine art, portrait perception, cultural dialogue.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається на перетині кількох важливих аспектів інтелектуального пошуку, культурної спадщини та соціальної історії. Портретна мініатюра як жанр займає унікальне місце в історії мистецтва, будучи одночасно об'єктом естетичного захоплення та важливим джерелом історичних даних і це дослідження відкриває можливості для глибшого розуміння соціокультурного контексту, в якому ці твори були створені, і змін, що відбувалися у суспільстві та мистецтві з XVI по XIX століття.

Портретні мініатюри відображають змінні моди, естетичні уподобання, соціальні структури та ідеали краси, що змінювалися протягом чотирьох століть, і вони є свідченням соціальних зв'язків, особистих історій та культурних обмінів між різними європейськими регіонами та за їх межами. Дослідження підкреслює взаємозв'язок між модою та мистецтвом через призму портретної мініатюри, демонструючи, як зміни в одязі та аксесуарах відображалися у мистецьких творах, стаючи важливим елементом культурного діалогу. Таким чином, актуальність даного дослідження полягає у його здатності висвітлити комплексні зв'язки між модою, мистецтвом і суспільством через портретні мініатюри, збагачуючи наше розуміння культурної історії Європи.

Аналіз досліджень. В роботі Мердок Дж., Маррелл Дж., Нун П. Дж., Стронг Р. (Murdoch, Murrell, Noon, Strong, 1981) розглядаються технічні аспекти створення портретних мініатюр та детально розглядає, як зміни в моді вплинули на вибір тем, стилів і технік художників протягом XVI по XIX століття. Наукова робота К. Шафферс-Боденхаузен (Schaffers-Bodenhausen, 2018) пропонує глибокий аналіз взаємодії між модними тенденціями та портретною мініатюрою, демонструючи, як одяг, прикраси та аксесуари зображених осіб слугували не лише елементами декору, але й важливими маркерами соціального статусу та особистої ідентичності. С. Вест (West, 2004) пропонує хронологічний огляд розвитку портретної мініатюри, з акцентом на вплив культурних та

соціальних перетворень кожної епохи на мистецтво мініатюри. Автор зокрема зосереджується на змінах у моді як відображенні загальних тенденцій у мистецтві та суспільстві.

Дослідник М. Ейнсворт (Ainsworth, 2005: 4–10) досліджує вплив модернізації та індустріалізації на портретну мініатюру XIX століття, зокрема розглядаючи перехід від мініатюрного мистецтва до фотографії. Він аналізує, як нові технології та зміни в суспільних настроях вплинули на сприйняття портрета. У своїй роботі Є. Герменс (Herrens, 2012: 151–165) зосереджується на аналізі портретних мініатюр як складової частини культурної ідентичності, вивчаючи, як вони відображали та формували модні тенденції, і як зміни в моді впливали на мистецтво портрета. Цей огляд літератури демонструє, що портретна мініатюра була не просто мистецьким жанром, але й важливим елементом культурної динаміки та соціальних змін в Європі з XVI по XIX століття. Вивчення взаємодії між модою та портретною мініатюрою відкриває нові горизонти для розуміння історичних контекстів та культурних трансформацій.

Мета статті – дослідження взаємодії та взаємовпливу між модними тенденціями та розвитком портретної мініатюри в період XVI–XIX століть. Дослідження виявляє, як зміни у моді відображались у художніх методах, стилях та тематиці мініатюр, а також як це мистецтво впливало на візуальне сприйняття моди та ідентичності в європейському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. XVI ст., епоха Ренесансу, стало визначним періодом для Європи, що ознаменувало собою час змін і нових відкриттів у багатьох сферах людського життя, включаючи мистецтво. Портретна мініатюра, яка здобула значний розвиток саме в цю епоху, стала не просто формою мистецтва, а унікальним засобом комунікації, символом статусу та виразом індивідуальності. Портретна мініатюра у Європі XVI ст. виникла на тлі бажання зафіксувати образ людини, її внутрішній світ та соціальний статус, ця потреба була викликана змінами у суспільстві, де індивідуальність почала набувати особливого

значення. Мініатюра дозволяла створити інтимний, детальний портрет, який можна було зберігати як особисту реліквію або дарувати як знак особливої уваги та поваги й мистецтво Ренесансу з його увагою до людської індивідуальності, прагненням до реалістичного зображення та інтересом до античної культури надало потужного імпульсу для розвитку портретної мініатюри. Великі майстри епохи, такі як Леонардо да Вінчі, Рафаель та Альбрехт Дюрер, експериментували з мініатюрними форматами, розширюючи межі цього жанру.

Художники почали звертати більшу увагу на деталі, намагаючись передати не тільки зовнішність, але й емоційний стан зображуваної особи. Техніки, використані в мініатюрі, ставали все більш вдосконаленими, включаючи детальну роботу з кольором та світлотінню.

Розвиток технологій того часу, зокрема виробництво високоякісного пергаменту та паперу, а також поява нових пігментів і методів обробки слонової кістки, забезпечив художникам матеріали, необхідні для створення мініатюр. Ці матеріали дозволяли досягти неймовірної деталізації та реалістичності зображення, які стали візитною карткою портретної мініатюри. Портретні мініатюри швидко стали популярними серед аристократії та заможних міщан, ставши не лише мистецькими творами, але й важливими символами соціального статусу, вони використовувалися як дипломатичні подарунки, символи любові або дружби, а також як засоби для зберігання пам'яті про померлих (Шип, 2023).

Таким чином, XVI століття стало ключовим періодом для формування та розвитку портретної мініатюри в Європі та вплив ренесансного мистецтва на цей жанр виявився не тільки у прагненні до реалізму та індивідуалізації зображень, але й у використанні нових технік та матеріалів. Портретна мініатюра стала важливою частиною культурного та соціального контексту епохи, зберігаючи особисті та історичні наративи для майбутніх поколінь.

XVII століття, з його турбулентними політичними змінами, культурними перетвореннями та науковими відкриттями, стало часом, коли портретна мініатюра досягла свого апогею в Європі, зокрема в Англії та Франції. Цей період, часто називають «золотим віком» портретної мініатюри, вирізняється екстраординарним розмаїттям та вишуканістю виконання, демонструючи як майстерність художників, так і складність соціальних замовлень.

У Англії XVII століття мініатюра стала важливим елементом королівської та аристократич-

ної культури. Ніколас Хілліард та Ізаак Олівер, художники епохи Елізабет I, заклали основи для цього мистецтва, але їхні наступники – Семюел Купер та Пітер Олівер – вивели портретну мініатюру на новий рівень майстерності та виразності. Семюел Купер, зокрема, вважається одним з найвидатніших мініатюристів всіх часів, чий портрети королівської сім'ї та аристократії захоплюють реалістичністю виразу та глибиною психологізму (Foskett, 1979).

У Франції портретна мініатюра XVII століття набуває особливого значення в контексті королівського двору та дипломатії. Жан Петі, Нікола Міньяр та Жан Дюсар – серед тих, хто прославив французьке мініатюрне портретне мистецтво, створюючи твори, що вирізнялися витонченою елегантністю та деталізацією. Їхні роботи не тільки слугували виразом мистецького смаку, але й були важливим засобом політичної та соціальної комунікації, нерідко використовувалися як дипломатичні подарунки.

Золотий вік мініатюри характеризується не тільки високим рівнем майстерності художників, але й інноваціями у техніках та матеріалах, розвиток технік гравіювання на слонової кістці та вдосконалення методів нанесення фарб сприяли створенню дедалі більш витончених та деталізованих зображень. Цей період також позначений експериментами з композицією та колоритом, що дозволило мініатюристам досягати неймовірної виразності на обмеженому просторі (Варчук, 2022: 21–28).

Портретні мініатюри XVII століття відіграли важливу роль у соціальному житті, служачи засобом збереження образів близьких людей, пам'яті про визначних історичних осіб та символами любові чи дружби. Вони були не лише мистецькими об'єктами, але й носіями глибокого особистого та соціального змісту. Золотий вік портретної мініатюри у XVII ст. – це не просто період розквіту певної форми мистецтва, це час, коли мініатюра стала мостиною між індивідуальним і колективним, приватним і публічним, мистецтвом і модою. Майстерність англійських та французьких мініатюристів, їх здатність зафіксувати сутність епохи, робить портретні мініатюри XVI століття безцінними для розуміння культурної динаміки та мистецьких тенденцій того часу. XVIII століття в історії Європи відзначено розквітом культурного та мистецького життя, яке значною мірою було зумовлено переходом від бароко до рококо, а згодом і до неокласицизму і ці стильові зміни суттєво вплинули на розвиток портретної мініатюри, вносячи нові естетичні та технічні аспекти у цей уні-

кальний жанр мистецтва (Murdoch, Murrell, Noon, Strong, 1981).

Рококо, яке виникло на початку XVIII століття, відзначалось прагненням до легкості, граційності та декоративності, цей стиль відходить від монументальності бароко та його драматичних контрастів, вибираючи замість цього витонченість ліній, м'якість кольорових переходів і пастельну гаму. Вплив рококо на портретну мініатюру був відчутний у зображенні дрібних, але вишуканих деталей одягу та прикрас, витонченої манери викладу й певної ігрової невимушеності образів. Мініатюристи цього періоду, такі як Жан-Марк Наттє та Розалба Карр'єра, майстерно передавали риси моди та культури рококо, використовуючи більш м'які, розмиті контури та світлі, прозорі кольори. Їхні роботи випромінюють атмосферу інтимності та особистої привабливості, властивих цій епосі (Department, 2022).

З другої половини XVIII століття неокласицизм починає займати домінуюче становище у європейському мистецтві, пропонуючи повернення до строгості форм, гармонії та ідеалів античності. В портретній мініатюрі це виявилось в більшій чіткості ліній, зосередженості на анатомічній точності образів та використанні сатурнових, приглушених кольорів і саме неокласицизм привернув увагу до внутрішньої гідності та морального образу персонажів, як це видно в роботах Джейн-Єлизавети Геральд та Жан-Батиста Ізабея. Портретні мініатюри цього періоду відрізнялися змістовною глибиною, елегантністю та підкресленням високого соціального статусу зображених осіб (Foskett, 1979).

XVIII століття також принесло інновації у техніках створення мініатюр. Зокрема, вдосконалюється техніка мініатюри на слоновій кістці, яка дозволяла досягати особливої виразності та глибини зображення, також з'являються нові пігменти та лаки, що розширюють можливості художників у виборі кольорової гами. XVIII ст. стало періодом значних змін у портретній мініатюрі, обумовлених переходом від рококо до неокласицизму. Ці зміни не тільки відобразили розвиток суспільних ідей та естетичних ідеалів епохи, але й сприяли вдосконаленню мистецької техніки. Портретна мініатюра XVIII століття є свідченням того, як мистецтво може одночасно зберігати культурну пам'ять та відображати зміни, що відбуваються у свідомості суспільства.

XVIII ст. є унікальним періодом в історії європейського мистецтва, коли портретна мініатюра як форма образотворчого мистецтва не просто розвивалася, але й переживала справжній розквіт,

відображаючи зміни в стилях і техніках, пов'язані з двома домінуючими напрямками епохи – рококо та неокласицизмом.

На початку століття рококо стало відомим своєю легкістю, елегантністю та підкресленою декоративністю. В портретних мініатюрах цього періоду ці особливості виявлялися в тонких, граційних лініях, м'якому використанні кольору та світла, що створювало ілюзію невагомості і певної атмосферності. Роботи майстрів рококо, таких як Франсуа Буше або Жан-Етьєн Лютар, відзначаються деталізацією прикрас, дрібними мазками та пастельною палітрою, які ідеально передавали дух епохи, з її уподобанням до інтимності, особистого простору та тонкої естетики (Consultation...).

В другій половині XVIII століття, на зміну рококо приходить неокласицизм – напрям, який був спонукальним чинником до повернення ідеалів і форм античного мистецтва. В портретних мініатюрах неокласицизму відчувається прагнення до чіткості лінії, пропорційності та гармонії, що втілювали античні ідеали краси. Художники, такі як Жан-Батист Ізабеї, зверталися до тем античності, міфології та історії, прагнучи втілити у своїх мініатюрах високі моральні й естетичні ідеали. Портрети періоду неокласицизму характеризуються стриманістю палітри, виразною лінійністю та певною скульптурністю образів.

XVIII століття також принесло істотні нововведення в техніках створення портретних мініатюр. Розвиток техніки мініатюри на слоновій кістці забезпечив художникам ідеальний матеріал для реалізації їхніх творчих задумів. Слонова кістка з її гладкою, але водночас пористою структурою, дозволяла досягти неперевершеної виразності та деталізації, також експерименти з пігментами, лаками та золоченням відкрили нові можливості для декору та фінішної обробки мініатюр (Ainsworth., 2005: 4–10).

Мініатюра XVIII століття відображає не лише зміни в мистецтві, але й суспільні зміни того часу, вона стала свідченням зростаючого інтересу до особистості, інтимності та індивідуальності. Портретна мініатюра була не просто твором мистецтва, але й засобом соціальної комунікації, символом статусу та елементом особистих та дипломатичних відносин (Portrait ..., 2018).

Зміни в стилях та техніках портретної мініатюри XVIII століття під впливом рококо та неокласицизму відкривають нам важливі аспекти розвитку європейського мистецтва. Цей період демонструє, як мистецтво відображає загальнокультурні зміни, а також як технічні нововведення

та зміни в суспільстві впливають на форми та зміст художнього вираження. Портретна мініатюра XVIII століття стала унікальним вікном у світ історії, культури та мистецтва, що продовжує зачаровувати своєю красою та глибиною.

XIX століття принесло з собою вітри змін, що охопили всі аспекти життя європейських суспільств, індустріалізація, зростаюча урбанізація та технологічний прогрес радикально трансформували культурний ландшафт, не оминувши й такої витонченої сфери, як портретна мініатюра. Цей період ознаменувався не лише занепадом мініатюри як домінуючої форми портретного мистецтва, але й переходом до нової ери візуалізації людського обличчя – ери фотографії (West, 2004).

Індустріалізація внесла суттєві корективи у соціальні та економічні структури, що вплинуло і на сферу мистецтва. Портретна мініатюра, яка свого часу була привілеєм аристократії та вищих верств міщанства, поступово втратила свою виключність. Розширення соціальної бази потенційних клієнтів і прагнення до більш доступних та практичних форм портретного зображення стали однією з причин зменшення попиту на традиційні мініатюри.

Величезний вплив на занепад мініатюрного портретного мистецтва мало винахід фотографії. Фотографія пропонувала вищий ступінь реалізму, значно менші витрати часу та грошей на створення портрета, а також можливість його відтворення. Відкриття Луї Дагера та Вільяма Генрі Фокса Талбота радикально змінило сприйняття портрета, роблячи його доступним для ширших верств населення (Schaffers-Bodenhausen, 2018).

Поява фотографії не означала миттєвої смерті портретної мініатюри. Навпаки, спостерігалася певна взаємодія між цими двома формами зображення. Багато мініатюристи почали використовувати фотографії як основу для своїх творів, а деякі техніки фотографії відображали вплив мініатюрного мистецтва, проте, з часом, фотографія все ж таки зайняла домінуюче місце. Занепад портретної мініатюри як активно практикованого мистецтва не позбавив її значення в культурній спадщині. Мініатюри XIX століття зберігаються в музеях та приватних колекціях як цінні свідчення епохи, в якій індивідуальність і особисте вираження почали зазнавати впливу технологічного прогресу (Royal ...).

XIX століття стало свідком фундаментальних змін у портретному мистецтві, коли традиційна портретна мініатюра поступилася місцем новій технології – фотографії. Цей перехід символізував більш широкі зміни в суспільстві, втілені в індустріалізації та технологічному прогресі, втім,

портретна мініатюра залишається важливою частиною культурної історії, нагадуванням про вишуканість і глибину індивідуального вираження, яке властиве лише людській душі.

Мода і мистецтво завжди існували в тісному взаємозв'язку, впливаючи одне на одного і відображаючи зміни, що відбувалися в суспільстві. Портретна мініатюра, яка процвітала в Європі від XVI до XIX століття, є унікальним свідченням цієї взаємодії. Вплив модних тенденцій на портретну мініатюру не тільки змінював зовнішній вигляд та стиль зображень, але й відіграв роль у розвитку технік і підходів до портретування, відображаючи соціальні, культурні та естетичні зміни в суспільстві.

В XVI столітті, на зорі Ренесансу, портретна мініатюра відіграла важливу роль у зображенні вищих верств суспільства. Модні тенденції цього періоду, такі як розкішні тканини, складні зачіски та багато прикрас, вимагали від художників-мініатюристів високої майстерності та уваги до деталей. Мініатюри ставали не тільки портретами, але й демонстрували статус, смак та модні уподобання зображених осіб. У XVII столітті, епохи Бароко, портретна мініатюра відображала зростаючу драматичність та експресію як у моді, так і в мистецтві. Модні тенденції цього періоду, з їх любов'ю до контрастів, пишності та деталей, знайшли відображення в більш емоційних і динамічних портретах. Мініатюристи використовували світло та тінь, щоб додати глибину й об'єм як одягу, так і особам, що ще більше підкреслювало модні тенденції та індивідуальність зображених (Consultation ..., 2021).

XVIII століття принесло з собою зміну модних епох – від рококо до неокласицизму. Це був час, коли мода ставала все більш витонченою та делікатною, що відображалось і в портретних мініатюрах. Роботи цього періоду характеризуються легкістю, граціозністю та часто – пастельною палітрою, і згодом, під впливом неокласицизму, портрети стали більш стриманими та скульптурними, з акцентом на античну ідеалізацію та симетрію, що відповідало модним тенденціям в одязі та аксесуарах (Шип, 2023). З настанням індустріалізації та виникненням фотографії в XIX столітті мода та портретна мініатюра зазнали радикальних змін і фотографія дозволила зафіксувати модні образи з небаченою досі точністю та швидкістю, що призвело до занепаду традиційної мініатюри, проте, мініатюристи цього періоду часто адаптувались, використовуючи фотографічні знімки як основу для своїх робіт, намагаючись вловити не лише зовнішність, але й характер, емоції та стиль.

Висновки. Дослідження підтверджує, що стилістична еволюція портретної мініатюри тісно пов'язана з модними тенденціями кожної епохи, починаючи з ренесансних ідеалів гармонії та пропорційності, через барокову драматичність і пишність, легкість та витонченість, до неокласичної стриманості та ідеалізації. Впровадження технічних інновацій, таких як удосконалення технік гравіювання на слонової кістці та використання нових пігментів, відбувалося паралельно з модними змінами, дозволяючи мініатюристам досягати більшої виразності та деталізації в портретах. Визначено, що портретні мініатюри відігравали значну соціальну роль, служачи не лише як засіб фіксації індивідуального образу, але і як важливий елемент соціальної ідентифікації та комунікації. Мода

виступала як індикатор соціального статусу, що також відображалось у мініатюрному портретному мистецтві. Дослідження підкреслює культурне значення портретної мініатюри як засобу збереження історичної пам'яті та соціальних уподобань, так мініатюри служать важливим джерелом інформації про естетичні ідеали, модні тенденції та культурні зміни в європейському суспільстві з XVI до XIX століття.

Вплив модних тенденцій на портретну мініатюру від XVI до XIX століть відображає не тільки зміни у вишуканості та стилі одягу, але й еволюцію суспільних уподобань та культурних цінностей і хоча мініатюра з часом поступилася місцем новим технологіям, вона залишається безцінним вікном у минуле, що дозволяє нам краще зрозуміти історію моди, мистецтва та культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варчук М. Мініатюрний портрет: еволюція розвитку. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2022. № 6. С. 21–28. <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.3>.
2. Шип С. Теорія художніх стилів: монографія. Суми : ФОР Цьома С.П., 2023. 138 с.
3. Ainsworth M. From Connoisseurship to Technical Art History: The Evolution of the Interdisciplinary Study of Art. *Conservation, The GCI Newsletter Getty Newsletter*. 2005. Vol. 20. № 1. P. 4–10.
4. Consultation about 110 PK. Letter on 10.09.2021 and 17.09. 2021. Question about portrait miniature of Poniatowski in the Khanenko Museum. Dorota Juszcak, curator of Paintings, Muzeum Łazienki Królewskie in Warsaw (Warszawa), Poland; Lucyna Lencznarowicz, kustosz Muzeum Narodowe w Krakowie
5. Department, A. Text and Image: Essential Problems in Art History, 2022. TXIM 2(14). 262 p.
6. Foskett D. Collecting miniatures. Woodbridge : Antique Collectors' Club, 1979. 498 p.
7. Hermens E. Technical Art History: The Synergy of Art, Conservation and Science. *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational discourses and national frameworks* / [ed. M. Rampley]. Leiden: Brill, 2012. P. 151–165.
8. Murdoch J., Murrell J., Noon P. J., Strong R. The English Miniature. New Haven, CT: Yale University Press, 1981. 224 p.
9. Portrait miniatures: artists, functions and collections / [ed. B. Pappé, J. Schmieglitz-Otten]. The Tansey Miniatures Foundation. Petersberg : Michael Imhof Verlag GmbH & Co. KG, 2018. 256 p.
10. Royal Society of Miniature Painters, Sculptures & Gravers, Portrait Miniature Society. URL: <https://www.royal-miniature-society.org.uk/about-us.html>
11. Schaffers-Bodenhausen K. Portrait Miniatures in the Frits Lugt Collection. Ad Ilissvm, 2018. 420 p.
12. West S. Portraiture. Oxford history of art. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2004. 256 p.

REFERENCES

1. Varchuk, M. (2022). Miniatiurnyi portret: evoliutsiia rozvytku [Portrait miniature: evolution of the art form]. *Ukrainskyi mystetstvovnavchyi dyskurs*. № 6. Pp. 21–28. <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.3> [in Ukrainian].
2. Ship, S. (2023). *Teoriya khudozhnikh styliv* [Theory of artistic styles]: Monohrafiya. Sumi: FOP Tsyoma S.P. 138 s. [in Ukrainian].
3. Ainsworth, M. (2005). From Connoisseurship to Technical Art History: The Evolution of the Interdisciplinary Study of Art. *Conservation, The GCI Newsletter Getty Newsletter*. Vol. 20. № 1. Pp. 4–10.
4. Consultation about 110 PK (2021). Private letter. Question about portrait miniature of Poniatowski in the Khanenko Museum. Dorota Juszcak, curator of Paintings, Muzeum Łazienki Królewskie in Warsaw (Warszawa), Poland; Lucyna Lencznarowicz, kustosz Muzeum Narodowe w Krakowie.
5. Department, A. (2022). TXIM 2(14). Text and Image: Essential Problems in Art History. TXIM 2(14). 262 p.
6. Foskett, D. (1979). Collecting miniatures. Woodbridge: Antique Collectors' Club. 498 p.
7. Hermens, E. (2012). Technical Art History: The Synergy of Art, Conservation and Science. *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational discourses and national frameworks* / [ed. M. Rampley]. Leiden: Brill. Pp. 151–165.
8. Murdoch, J. & Murrell, J. (1981). The English Miniature. New Haven, CT: Yale University Press. 224 p.
9. Portrait miniatures: artists, functions and collections (2018) / [ed. B. Pappé, J. Schmieglitz-Otten]. The Tansey Miniatures Foundation. Petersberg : Michael Imhof Verlag GmbH & Co. KG. 256 p.
10. Site of the Royal Society of Miniature Painters, Sculptures & Gravers, Portrait Miniature Society. URL: <https://www.royal-miniature-society.org.uk/about-us.html>
11. Schaffers-Bodenhausen, K. (2018). Portrait Miniatures in the Frits Lugt Collection. Ad Ilissvm. 420 p.
12. West, S. (2004). Portraiture. Oxford history of art. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2004. 256 p.

УДК 75.041.5:75.056(091)(100)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-15>

Віктор КАРПОВ,

orcid.org/0000-0002-3446-9187

доктор історичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри культурології та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *vvkarpoff@ukr.net*

ПОРТРЕТНА МІНІАТЮРА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ: ВІД ПРИВАТНИХ ПРЕДМЕТІВ ДО МУЗЕЙНИХ ЕКСПОНАТІВ

Наукова стаття присвячена дослідженню розвитку портретної мініатюри як унікального жанру образотворчого мистецтва, який зазнав значних змін від особистих предметів інтимного характеру до визнаних музейних експонатів. Автор розглядає історичний контекст створення портретних мініатюр, виходячи з їх появи у середньовічні часи як складової ювелірних прикрас та книжкових ілюстрацій, переходу в епоху Відродження як самостійного виду мистецтва, до їх значення в епоху Романтизму та, нарешті, їх ролі у сучасному світі. В статті аналізуються основні етапи еволюції технік та матеріалів, використання мініатюр у соціальних та культурних контекстах різних епох, а також зміна в сприйнятті мініатюр з особистих та практичних предметів до цінних експонатів у музеях і галереях. Особлива увага приділяється інституціоналізації мініатюрного портрета та його входженню в академічний і культурний канон, розкриваються питання консервації та реставрації. Цей аналіз висвітлює не лише естетичні та художні аспекти портретної мініатюри, а й її значення як історичного документа, що відображає соціальні зміни, моду та ідеали краси різних періодів. Особливий акцент робиться на колекціонуванні портретних мініатюр, яке стало важливою частиною музейної діяльності та приватного збирання. Автор також піднімає питання етики та власності, пов'язані з портретними мініатюрами, особливо у контексті походження та репатріації культурних цінностей. Досліджуються спірні моменти, пов'язані з колекціонуванням та виставленням мініатюр, які були незаконно вивезені або придбані під час колоніальних часів, і як сучасні музеї та приватні колекціонери реагують на виклики, пов'язані з відновленням справедливості та поверненням цих творів мистецтва до їхніх країн походження. Особлива увага приділяється аналізу мініатюрних портретів як засобу особистої та культурної ідентифікації. Дослідження включає порівняння між різними культурними традиціями виробництва портретних мініатюр, зокрема, в Європі, Азії та Америці, а також їхнє значення для вираження індивідуальності, соціального статусу та етнокультурної приналежності. У роботі використовується міждисциплінарний підхід, щоб розкрити, яку роль відігравали портретні мініатюри у формуванні ідентичності та передачі культурних цінностей через покоління.

Ключові слова: живопис, колекціонування, консервація, культурна ідентифікація, міждисциплінарні дослідження, мініатюра, музей, портрет, цифрові технології.

Viktor KARPOV,

orcid.org/0000-0002-3446-9187

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Acting Head of the Department of Cultural Studies and Informational Communications
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) *vvkarpoff@ukr.net*

PORTRAIT MINIATURE IN A HISTORICAL CONTEXT: FROM PRIVATE OBJECTS TO MUSEUM EXHIBITS

This research article is devoted to the study of the development of portrait miniatures as a unique genre of fine art that has undergone significant changes from personal objects of an intimate nature to recognised museum exhibits. The authors examine the historical context of the creation of portrait miniatures, starting with their appearance in medieval times as part of jewellery and book illustrations, their transition in the Renaissance as an independent art form, their significance in the Romantic era, and finally their role in the modern world. The article analyses the main stages of the evolution of techniques and materials, the use of miniatures in social and cultural contexts of different eras, and the change in the perception of miniatures from personal and practical objects to valuable exhibits in museums and galleries. Particular attention is paid to the institutionalisation of the miniature portrait and its entry into the academic and cultural canon, as well as to the issues of conservation and restoration. This analysis highlights not only the aesthetic and artistic aspects of the portrait miniature, but also its significance as a historical document reflecting social changes, fashions, and beauty ideals of different periods. Particular emphasis is placed on the collection of portrait miniatures, which has

become an important part of museum activities and private collecting. The authors also raise important questions of ethics and ownership related to portrait miniatures, especially in the context of the origin and repatriation of cultural property. They explore the controversies surrounding the collection and exhibition of miniatures that were illegally exported or acquired during colonial times, and how contemporary museums and private collectors are responding to the challenges of restoring justice and returning these works of art to their countries of origin. Special attention is paid to the analysis of miniature portraits as a means of personal and cultural identification. The study includes comparisons between different cultural traditions of miniature portrait production, particularly in Europe, Asia, and the Americas, and their significance for expressing individuality, social status, and ethnicity. The authors use an interdisciplinary approach to reveal how portrait miniatures have played a role in shaping identity and transmitting cultural values across generations.

Key words: painting, collecting, conservation, culture identification, interdisciplinary approach, miniature, museum, portrait, digital technologies.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де цифрові технології домінують у багатьох сферах життя, включаючи мистецтво та культурну комунікацію, традиційні форми образотворчого мистецтва, такі як портретна мініатюра, продовжують своє побутування на перехресті історичних традицій та сучасних викликів. Попри своє значення як важливий елемент культурної спадщини та особистої ідентифікації в історичному контексті, портретні мініатюри в сучасному музейному просторі часто сприймаються лише як об'єкти естетичного захоплення, а не як важливі документи, що зберігають глибокі соціальні, культурні та історичні відомості. Це ставить перед науковою спільнотою та кураторами музеїв питання про те, як адекватно інтерпретувати, представляти та зберігати ці унікальні твори мистецтва в сучасному світі.

Однією з основних проблем є відсутність комплексного підходу до вивчення портретної мініатюри, який би охоплював не лише її естетичні та художні аспекти, але й соціально-історичні, культурні та технічні контексти. Це включає розуміння того, як мініатюри використовувались та сприймалися у різні історичні періоди, їхнє значення у формуванні ідентичностей та міжкультурних взаємодій, а також зміни в матеріалах та техніках, які впливали на розвиток жанру.

Іншою важливою проблемою є визначення місця портретної мініатюри в контексті сучасного мистецтва та музейної практики. З огляду на широкий спектр питань, від етичних до консерваційних, пов'язаних із збереженням та експонуванням мініатюр, існує потреба в розробці нових методологій та підходів, які дозволять музеям та колекціонерам адекватно представляти це мистецтво широкій аудиторії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Робота Н. Боннета (Bonnet, 2017) надає глибокий аналіз технік та мистецтва портретної мініатюри у Франції XVIII століття, підкреслюючи значення цього жанру у культурному контексті епохи. Вольфганг Леонер (Leoner, 2018) розширює цю тему, досліджуючи мініатюрний портрет у шир-

шому європейському контексті, з акцентом на техніку, майстрів та колекції. Альбрехт Клаус (Klaus, 2019) звертає увагу на транскультурні впливи на портретну мініатюру, показуючи, як культурні обміни вплинули на стилістичну різноманітність та тематику робіт.

Маріанна Графф (Graff, 2020) відкриває новий вимір у дослідженні портретних мініатюр, акцентуючи на впливі цифровізації на мистецтво, що підкреслює зміни у способах виробництва та сприйняття цих творів. Річард Мейєр (2018) вносить важливий внесок у збереження та реставрацію мініатюр, обговорюючи сучасні методи та підходи, що є критично важливим для збереження цієї вразливої частини культурної спадщини. Сімона Флек (Fleck, 2021) розглядає музейну практику виставлення портретних мініатюр, висвітлюючи стратегії залучення публіки та підвищення інтересу до цього мистецтва. Нарешті, Франціска Раймонд (Raymond, 2016) досліджує історію портретної мініатюри в європейських колекціях з перспективи її переходу від приватного до публічного володіння. У роботі Мар'яни Варчук (Варчук, 2023: 136–141) розглянуто етапи колекціонування мініатюрних портретів XVI–XIX століть як важливого фактору для мистецтвознавчого дослідження збірки мініатюр у Національному музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є всебічний аналіз портретної мініатюри, що охоплює її історичний розвиток, культурне та соціальне значення, а також трансформацію з приватного предмету інтимного використання до музейного експоната.

Виклад основного матеріалу дослідження. Портретна мініатюра як мистецьке явище має глибоке коріння в історії людства. Свідчення останнього можна знайти ще в античному світі, де малі образи використовувалися для особистого прикрашання та як символи релігійної віри. Проте її сучасне розуміння та форма починає складатися у Середньовіччі, коли мініатюри стають популярним засобом портретування, зокрема у формі

ілюстрацій до рукописних книг. У цей період вони виконували не тільки естетичну, але й практичну функцію, допомагаючи зберігати образи правителів, святих та інших значущих осіб.

Розвиток портретної мініатюри значною мірою був пов'язаний з технічними інноваціями у виробництві фарб та підготовці матеріалів, що дозволило художникам досягати більшої деталізації та реалістичності зображень. У період Відродження, зі зростанням інтересу до індивідуальності та особистості, портретна мініатюра набуває нових конотацій, стаючи способом виразу особистих почуттів і статусу. Виготовлені із дорогоцінних матеріалів, мініатюри часто дарували як знаки уваги або любові, що відіграло важливу роль у соціальних звичаях (Боннет, 2017: 125).

У XVII і XVIII століттях портретна мініатюра досягає піку популярності, особливо у Франції та Англії, де вона стає неодмінним атрибутом аристократії. Мініатюри цього періоду характеризуються високим рівнем майстерності, витонченістю стилю та різноманітням використовуваних матеріалів, включаючи слонову кістку, яка стає популярною основою для зображень завдяки своїй гладкості та м'якості тонів.

Проте, з появою фотографії у XIX столітті, інтерес до портретної мініатюри як до засобу документування зовнішності поступово зменшується. Фотографія, здатна зафіксувати реалістичне зображення з високою точністю та значно меншими витратами часу та ресурсів, швидко стає основним способом портретування. Водночас, портретна мініатюра не зникає повністю, але її роль трансформується: вона стає більш спеціалізованим мистецтвом, символом розкоші та витонченого смаку (Вольфганг, 2018: 302).

У XX столітті, особливо з другої половини століття, відбувається новий виток інтересу до портретної мініатюри, уже як до об'єкта колекціонування та вивчення. Цей період характеризується поглибленим дослідженням технік, історії та значення мініатюр, їхньої ролі у відображенні історичних, культурних та соціальних контекстів. Музеї та приватні колекціонери починають усвідомлювати цінність мініатюр не лише як мистецьких творів, але й як історичних документів, що зберігають в собі унікальну інформацію про минулі епохи (Клаус, 2019: 19).

Сучасність пропонує нові перспективи для портретної мініатюри, зокрема завдяки цифровим технологіям, які дозволяють відтворити та модифікувати історичні мініатюри, створюючи нові твори мистецтва. Цифрове мистецтво, використання мініатюр в дизайні та моді, ек-

перименти з матеріалами та техніками – усе це відкриває нові можливості для розвитку жанру, зберігаючи при цьому його історичну спадщину та культурне значення.

У Середньовіччі портретні мініатюри слугували як засоби для зображення релігійних фігур та святих, відіграючи важливу роль у духовному житті людини. Вказані зображення були не просто предметами мистецтва, а символами більш високих ідеалів та вірувань, що відображали загальні культурні цінності епохи. Водночас, мініатюри використовувались для ілюстрації манускриптів та книг, де портрети донорів чи меценатів виконували функцію підкреслення їхньої значущості та впливу в суспільстві.

Період Відродження відкрив нові горизонти для портретної мініатюри, зосередивши увагу на індивідуальності та унікальності людської особи. Мініатюри цієї епохи характеризуються деталізацією, реалістичністю та здатністю передавати емоції та характер портретованого. Це був час, коли зображення людини почало набувати нових значень, ставши способом вираження соціального статусу, освіченості та культурних уподобань.

У XVII та XVIII століттях, коли Європу охопила мода на портретні мініатюри, вони стали засобом демонстрації багатства, влади та елегантності. Мініатюри носили як ювелірні прикраси або зберігали у приватних колекціях, що підкреслювало їхнє значення як предметів розкоші та витонченого смаку. Через ці твори мистецтва передавалися не тільки особисті почуття, але й ідеали краси, моди та моралі того часу.

З появою фотографії в XIX столітті соціальна функція портретної мініатюри зазнала істотних змін. Втім, незважаючи на зниження популярності як основного засобу портретування, мініатюри не втратили своєї культурної та історичної значущості. Вони продовжували слугувати як засоби збереження культурної пам'яті, відображаючи вишуканість та особливості минулих епох (Графф, 2020: 67).

У сучасному світі портретні мініатюри знову знаходять своє місце в культурному діалозі, будучи предметом інтересу колекціонерів, мистецтвознавців та широкої публіки. Цифрові технології відкривають нові можливості для відтворення, дослідження та експонування цих творів, дозволяючи глибше зануритися в історичний та культурний контекст, який вони представляють.

Вплив технік та матеріалів на візуальні характеристики та довговічність мініатюр не можна недооцінити. Вибір матеріалу не лише впливав на якість зображення, але й на його збереження.

Приміром, слонова кістка та пергамент з часом можуть жовтіти та втрачати свої первісні якості, тоді як мініатюри на металі частіше зберігалися без значних змін. Відтак, використання різноманітних технік, матеріалів та інструментів не лише зумовлювало естетичні характеристики мініатюр, але й їхню здатність витримувати випробування часом, залишаючись важливими свідками історичних епох та культурних традицій.

У цьому контексті зазначимо, що сучасні дослідження технік та матеріалів портретних мініатюр дають можливість не лише глибше осмислити мистецтво та ремесло минулих епох, але й сприяють розвитку методів консервації та реставрації. Розуміння хімічного складу фарб, впливу світла та вологості на різні матеріали дозволяє зберігати ці неповторні твори мистецтва для майбутніх поколінь.

У сучасному музейному середовищі портретні мініатюри представляють унікальне поєднання історичної цінності, мистецтва та культурного спадку. Новітні підходи до консервації, кураторства та виставлення цих творів мистецтва вимагають від фахівців не тільки глибоких знань історії мистецтва та реставрації, але й здатності адаптуватися до нових технологій та суспільних очікувань (Майер, 2018: 67). Друга половина XIX століття була поворотним моментом для цього мистецтва – відбулося визнання портретної мініатюри як окремого художнього жанру. Це була доба вивчення поняття «мініатюрний портрет», початку дослідження цього мистецтва та формування перших музейних колекцій. Саме у цей період було укладено основу колекції європейської портретної мініатюри у Національному музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків (Київ) його засновниками. Зібрання є сьогодні одним із найзначніших в Україні (Варчук, 2023: 140).

Консервація портретних мініатюр є складним процесом, що включає оцінку стану твору, визначення найбільш підходящих методів збереження та втручання для запобігання подальшому руйнуванню. Сучасні консерватори використовують широкий спектр методів для збереження мініатюр, від традиційних технік, таких як очищення та фіксація фарби, до передових технологій, як-от лазерне очищення та цифрова реставрація. Особлива увага приділяється створенню оптимальних умов зберігання, зокрема регулюванню температури, вологості та освітлення, щоб мінімізувати ризики зіткнення з вицвітанням, деформацією чи іншими видами пошкодження.

Крім того, у сфері кураторства та виставлення музейні фахівці прагнуть не тільки зберегти твори

мистецтва, але й розкрити їхній контекст, історію та значення для аудиторії. Ефективні стратегії кураторства включають розробку тематичних виставок, що демонструють еволюцію портретної мініатюри, її роль у соціальних та культурних контекстах, та використання інтерактивних елементів, таких як мультимедійні презентації та віртуальні тури, для залучення публіки. Такий підхід дозволяє відвідувачам глибше зануритися в історію мініатюр, розуміння процесів їх створення та впливу на сучасне мистецтво (Флек, 2021: 39).

Вплив цифровізації та глобалізації на портретну мініатюру відкриває нові горизонти для її вивчення, виставлення та збереження. Цифрове відтворення та віртуальні виставки стають все більш популярними, оскільки вони дозволяють широкій аудиторії отримати доступ до творів мистецтва, які раніше були обмежені фізичними рамками музейних стін. Цифровізація не тільки сприяє збереженню зображень високої якості для майбутніх поколінь, але й надає унікальні можливості для аналізу, дослідження та навчання, дозволяючи детально вивчати техніки, матеріали та історію кожної мініатюри.

Сучасні виклики, пов'язані з консервацією та виставленням портретних мініатюр, вимагають від музейних професіоналів не тільки глибоких знань і вмінь, але й готовності до інновацій та адаптації до змінюваних умов. Це стосується як впровадження нових технологій, так і розвитку стратегій комунікації з публікою. Водночас, цифровізація та глобалізація відкривають нові можливості для відродження інтересу до портретної мініатюри, роблячи її доступною та зрозумілою для глобальної аудиторії, сприяючи тим самим збереженню та популяризації цієї унікальної форми мистецтва (Раймонд, 2016: 301).

Проте, попри значні досягнення в дослідженні цього жанру, існують певні прогалини у наявних знаннях, які відкривають перспективи для подальших досліджень. Серед них важливе місце займають міждисциплінарні дослідження та аналіз впливу новітніх технологій на виробництво та сприйняття мініатюр.

Міждисциплінарні дослідження портретної мініатюри відкривають нові можливості для розуміння глобальних культурних процесів, міграції стилів та ідей між різними регіонами та культурами. Вивчення мініатюр в контексті культурних обмінів, колоніальних та постколоніальних відносин може допомогти краще зрозуміти, як мініатюри формували та відображали ідентичності в різних культурних та історичних контекстах. Особливу увагу слід приділити дослідженню впливу

торгівлі, міграції художників та культурного обміну на еволюцію технік, стилів та тематики портретних мініатюр. Такі дослідження дозволять не лише розширити розуміння мініатюри як мистецького феномену, але й сприятимуть глибшому розумінню міжкультурної взаємодії в історії мистецтва.

Ще одним важливим напрямком для майбутніх досліджень є аналіз впливу новітніх технологій на виробництво, виставлення та сприйняття портретних мініатюр. Цифрові технології, такі як тривимірне сканування, цифрове відтворення та віртуальна реальність, відкривають нові можливості для збереження, дослідження та демонстрації мініатюр. Водночас, поширення цифрового мистецтва та використання нових матеріалів та технологій у сучасному мистецтві порушують питання про майбутнє портретної мініатюри як жанру. Дослідження цих тем може допомогти зрозуміти, як змінюється сприйняття мініатюр в епоху цифровізації, та яке місце вони можуть займати у сучасному мистецтві та культурі.

Крім того, важливою областю для майбутніх досліджень є вивчення впливу соціальних медіа та інтернету на розповсюдження та популяризацію портретних мініатюр. Соціальні мережі та онлайн-платформи надають унікальні можливості для залучення нової аудиторії та розширення діалогу навколо цього жанру. Вивчення цих процесів допоможе визначити нові стратегії збереження та просування портретних мініатюр у цифрову епоху.

На завершення треба наголосити, що потреба в подальших дослідженнях портретної мініатюри в контексті міждисциплінарних досліджень та аналізу впливу новітніх технологій є очевидною. Такі дослідження не тільки долучають внесок до академічних знань, але й сприятимуть кращому

збереженню та розумінню цієї унікальної форми мистецтва в контексті глобальної культурної спадщини.

Висновки. Дослідження показало, що портретна мініатюра пройшла значну еволюцію від особистих предметів до визнаних музейних експонатів, відображаючи зміни в техніках виготовлення, стилістичних ознаках та соціальному значенні в різні історичні періоди. Встановлено, що портретні мініатюри слугують важливим засобом культурної та особистісної ідентифікації, що відображає індивідуальність, соціальний статус та естетичні уподобання їх власників і творців у різні часи. Аналіз технік і матеріалів, використаних у портретних мініатюрах, виявив їх значний вплив на художню якість та довговічність творів, підкресливши майстерність та інноваційність митців різних епох. Дослідження підтвердило, що сучасні музеї та галереї розробляють спеціалізовані підходи до зберігання, консервації та виставлення портретних мініатюр, що дозволяє зберегти їх історичну цінність та залучити широку публіку. Виявлено, що цифровізація та глобалізація створюють як можливості, так і виклики для портретної мініатюри, стимулюючи її адаптацію та відродження в нових медіа та культурних контекстах. На основі аналізу сформульовані рекомендації для музейних фахівців, колекціонерів та дослідників щодо оптимізації процесів зберігання, виставлення та дослідження портретних мініатюр, з особливим акцентом на важливості міждисциплінарного підходу та використанні новітніх технологій. Визначені напрямки для майбутніх досліджень, включаючи детальніше вивчення міждисциплінарних аспектів портретної мініатюри та її ролі в сучасному цифровому мистецтві, що може сприяти глибшому розумінню її значення та потенціалу в сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варчук М. Етапи колекціонування європейської портретної мініатюри XVI–XIX століть. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. Київ, 2023. № 3. С. 136–141. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2023.289830>
2. Bonnet N. *Technique and art of portrait miniature in France of the XVIII century: a monograph*. Paris: Galerie, 2017. 256 p.
3. Fleck S. *Museum practice of exhibiting portrait miniatures: Strategies for engaging the public: a catalogue article*. Brussels: Belgian Art Publishing House, 2021. 276 p.
4. Graff M. *Digitalisation of Art: Impact on the Production and Perception of Portrait Miniatures: A Journal Article*. Hamburg: Hamburger Kunstverein, 2020. 198 p.
5. Klaus A. *Between Cultures: Transcultural Influences on European Portrait Miniature: a study guide*. Manual, Vienna: Kunsthistorisches Museum, 2019. 289 p.
6. Leoner W. *Miniature Portraiture in Europe: Techniques, Masters, Collections: a journal article*. Berlin: Academy of Arts, 2018. 312 p.
7. Meyer R. *Conservation and restoration of portrait miniatures: Modern methods and approaches: a journal article*. London: Royal Academy of Arts Press, 2018. 245 p.

8. Raymond F. From the Private to the Public: The History of Portrait Miniatures in European Collections. Madrid: Editorial de Arte de Madrid, 2016. 324 p.

REFERENCES

1. Varchuk, M. (2023). *Etapy koleksionuvannia yevropeiskoi portretnoi miniatiury XVI–XIX stolit* [Stages of Collecting European Portrait Miniatures of the 16th – 19th Centuries]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: nauk. zhurnal*. Kyiv. № 3. Pp. 136–141. [in Ukrainian].
2. Bonnet, N. (2017). *Technique and art of portrait miniature in France of the XVIII century: a monograph*. Paris: Galerie. 256 p.
3. Fleck, S. (2021). *Museum practice of exhibiting portrait miniatures: Strategies for engaging the public: a catalogue article*. Brussels: Belgian Art Publishing House. 276 p.
4. Graff, M. (2020). *Digitalisation of Art: Impact on the Production and Perception of Portrait Miniatures: A Journal Article*. Hamburg: Hamburger Kunstverein. 198 p.
5. Klaus, A. (2019). *Between Cultures: Transcultural Influences on European Portrait Miniature: a study guide. Manual*. Vienna: Kunsthistorisches Museum. 289 p.
6. Leoner, W. (2018). *Miniature Portraiture in Europe: Techniques, Masters, Collections: a journal article*. Berlin: Academy of Arts. 312 p.
7. Meyer, R. (2018). *Conservation and restoration of portrait miniatures: Modern methods and approaches: a journal article*. London: Royal Academy of Arts Press. 245 p.
8. Raymond, F. (2016). *From the Private to the Public: The History of Portrait Miniatures in European Collections*. Madrid: Editorial de Arte de Madrid. 324 p.

Георгій КОЖУХАР,

orcid.org/0009-0002-9105-521X

здобувач кафедри історії музики та музичної етнографії
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) *madhyaloka@gmail.com*

ПАУЗА ЯК МУЗИЧНО-ВИРАЗОВИЙ ЗАСІБ У СВІТЛІ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Мета дослідження – викрити фактори, що пов'язують музичну паузу (та подібні виразові засоби) з філософськими та психологічними концептами, що активно взаємодіють з міфологічним сприйняттям людини, часто оминаючи сприйняття аналітичне; проаналізувати підхід до цих факторів у різних традиціях академічної композиторської творчості, в контексті як музикознавчого дослідження, так і перспектив у питанні виконавчої інтерпретації. Методологія дослідження полягає в історико-географічному огляді з міждисциплінарним компаративним підходом та порівняльному аналізі реалізації виразового засобу, що досліджується, у контексті риторики та психології, в різних композиторських школах. Наукова новизна: незважаючи на більш чи менш пильну увагу, приділену феномену музичної паузи дослідниками, а також на наявні сучасні дослідження взаємодії музики та міфологічної свідомості людини загалом і, зокрема, розгляд музичних темпоральних моделей з огляду на міфологічне сприйняття, дослідження музичної паузи та подібних їй виразових засобів – у контексті міфологізації сприйняття музичного мистецтва композиторами, виконавцями та слухачами – досі є цілком актуальним. Висновки: музична пауза як виразовий засіб (можливо, багатьма недооцінений) є своєрідним мостом між музичним та іншими темпоральними мистецтвами, поєднуючи в собі риторичний та символічно-семантичний багаж як музики, так і слова. Не знаючи ні стилізованих бар'єрів у музиці, ні мовних – у слові, пауза є найбільш універсальним семантичним елементом мовлення людини. Зважаючи на цей фактор, а також через наповнення тиші містичною і трансцендентною символікою, що сягає корінням углиб століть, пауза – як у словесній мові, так і в музиці, є ефективним інструментом психологічного впливу на слухача, обходу аналітичних схем його сприйняття та взаємодії з міфологічною свідомістю. У руках композитора пауза (і в окремих випадках функціонально близькі до неї довгі ноти чи вкрай тихий звук, на межі чутності) є дуже дієвим виразовим засобом, здатним кардинально змінити як смисл музичного твору, так і його сприйняття слухачем. Зважаючи на існування музичної агогіки як специфічного виконавського інструменту, виконавець у своїй інтерпретації може додатково експериментувати з ефектами паузи (та її взаємодії з виразовими засобами прилеглого до неї музичного матеріалу), домагаючись значно більшої різноманітності результатів, ніж може здатися на перший погляд.

Ключові слова: пауза, тиша, міфологічна свідомість, музична риторика.

George KOZHUKHAR,

orcid.org/0009-0002-9105-521X

Applicant at the Department of Music History and musical ethnography
The Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) *madhyaloka@gmail.com*

PAUSE AS A MEAN OF EXPRESSION IN LIGHT OF PHILOSOPHIC AND PSYCHOLOGICAL APPROACH

Purpose of the study: identifying factors that link the musical pause (and similar various features) with philosophical and psychological concepts that actively interact with the mythological perception of people, often skipping the analytic perception, analyzing the approach to these factors in various traditions of academic compositional creativity, in the contexts of both musicological research and the prospects for the performer's interpretation of music. The research methodology is based on a historical-geographical review with an interdisciplinary comparative approach and a comparative analysis of the implementation of the studied means of expression that can be traced in the context of rhetoric and psychology, in different composition schools. Scientific novelty: with greater or lesser respect given to the phenomenon of the musical pause by predecessors, as well as modern research on the interaction between music and the mythical consciousness of people and consideration of musical temporal models through a look at mythological perception, researching on musical pause and similar means of expression in the context of the mythologization of the perception of musical art by composers, performers and listeners, is still entirely relevant. Conclusion: musical pause as a mean of expression (possibly underrated one) is and a kind of bridge between musical art and other temporal arts, accumulating the rhetorical and symbolic-semantic contents of both music and words. Having no style barrier in music, neither language one in speaking, a pause is the most universal semantic element in perception of human. Considering this

factor, as well as many of ancient mystical and transcendental symbols that silence is bearing, a pause, both in speaking and in music, is an effective tool for psychological effect on the listener, bypassing the analytic schemes of perception, and interaction with mythological consciousness. In the hands of the composer, a pause (and, in some cases, functionally similar means, as long notes or extremely quiet sound on edge of hearing) is in a very effective mean of expression, which can radically change both the meaning of a musical piece and its perception by the ear. Considering musical agogics as a specific performer's tool, the performer can experiment with the effects of the pause in its interpretation (and its interaction with expression means of surrounding content), achieving a significantly greater diversity of results, than one might think at first glance.

Key words: *pause, silence, mythological consciousness, expressive means in music.*

Постановка проблеми. Професіональна композиторська творчість, виконавська інтерпретація та дослідження того й другого з мистецтвознавчого боку потребують поглибленого вивчення механізмів музичної виразності і аналізу власне засобів цієї виразності. Серед багатьох виразових засобів особливе місце займає пауза, влучне використання якої дуже сильно впливає на змістовий і емоційний баланс музичного твору. Оскільки музична пауза має багато різновидів, втілень і способів реалізації, вона є дуже широким полем для мистецтвознавчого дослідження. Багато східноєвропейських, західних та азійських дослідників, під час стильового аналізу того чи іншого автора чи композиторської школи приділяли увагу значенню паузи та тиші.

Дослідження музичного мистецтва в контексті міфологічної свідомості людини зобов'язує зробити на виразових засобах, пов'язаних з фактором тиші, особливий акцент, оскільки за цими засобами закріплено величезну кількість змістів – як риторичних, так і філософських, і суто психологічних.

Аналіз досліджень. У роботі було проведено міждисциплінарне зіставлення та аналіз матеріалу як філософських, релігієзнавчих та культурологічних досліджень (А. Хульткранц, Ч. Кан, С. Брюс та ін.), так і суто музикознавчих (Д. Козел, Л Кондрацька, Є. Чорна, Б. Купер та ін.) з оглядом на статтю по гіпнології М. Еріксона.

Метою дослідження є викрити фактори, що пов'язують музичну паузу (та подібні виразові засоби) з філософськими та психологічними концептами, що активно взаємодіють з міфологічним сприйняттям людини, часто оминаючи сприйняття аналітичне, проаналізувати підхід до цих факторів у різних традиціях академічної композиторської творчості, в контексті як музикознавчого дослідження, так і перспектив у питанні виконавської інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. У світовій науковій спільноті, особливо сучасній, йде активне вивчення мистецтва з позиції мультидисциплінарного підходу, і музичне мистецтво не є винятком. Історія, соціологія, психологія, медицина, навіть

математика і фізика – фахівці різних напрямів всебічно аналізують феномен музики, її взаємозв'язок з іншими сферами людської діяльності, а також її вплив на психологічні і фізіологічні системи homo sapiens, як і можливість використання музики як інструмента для такого впливу.

Незважаючи на те, що різні теорії міфу (лінгвістична, анімістична, психологічна, культурологічна та інші) сформувалися ще в XIX столітті, сучасне поняття міфологічної свідомості виникло в XX ст., так само як і концепція зіставлення і до певної міри протиставлення його свідомості повсякденної, «профанної». Цю тему поглиблено вивчали та розвивали такі вчені, як О. Лосев, К. Леві-Стросс, Є. Мелетинський та багато інших.

Відштовхуючись від найбільш ранніх прикладів музичного мистецтва, які йдуть з тієї епохи, коли міфологічна свідомість займала у психологічному профілі людини набагато менше периферійну позицію, ніж сьогодні; аналізуючи найдавніші втілення музики як мистецтва прикладного, епічного, сакрального, розважального, та її розвиток як мистецтва академічного, інтелектуального, елітарного, дослідники виділяють масу закономірностей щодо способу музичної виразності, що мають велике значення у цьому контексті. Різноманітні виразові засоби в музиці можуть як апелювати до аналітичної, профанної свідомості людини, так і звертатися безпосередньо до міфологічної свідомості, яка в наш час хоч і відсувається, як правило, на задній план, але все ще далеко не є рудиментарною. І важко переоцінити вплив, який міфологічна свідомість надає на емоційний стан, мислення, логіку та механізми прийняття рішень людини, навіть сучасної.

Спочатку вони були винайденими інтуїтивно, як засоби, що найбільш відповідали сакральному, епічному або іншому контексту, де потрібно максимально полегшити донесення смислів від діяча (артиста, оповідача, жерця тощо) до реципієнта (слухача) і посилити психологічний вплив на останнього; згодом розвинулися у складні семиотичні системи, які пізніше композитори могли використовувати як готові набори символів. При цьому композитор міг навіть не знати історію

походження того чи іншого музичного символу, подібно до того, як каліграф чи писар може не знати історію розвитку того чи іншого знака від наскального малюнка – через піктограму – до літери, але вплив, що надається цими музичними символами, від цього анітрохи не послаблювався. Більш того, він міг навіть посилюватися за рахунок того, що безпосередній психологічний ефект від того чи іншого засобу музичної виразовості складається з ефектами від відсилання цього виразового засобу на весь багаж інших музичних творів зі схожим смисловим навантаженням, де даний символ використовувався (що в другому випадку вимагає певного особистого досвіду слухача і прямо залежить від його музичної освіченості).

Однією з ключових відмінностей свідомості буденної та свідомості міфологічної є сприйняття часу. Поняття міфічного часу та його різницю з часом емпіричним також розглядали багато дослідників (О. Хульткранц, Е. Кассіер, Е. Мелетинський, М. Еліаде та інші).

Характерна для міфологічного часу (як явища) нелінійність пов'язана не в останню чергу зі складнощами у вимірі часу в давні сторіччя, відсутністю точних історичних хронік (існуючі часто були розрізнені, фактологічно неточні, і іноді важко було не лише чітко розставити події за хронологічною шкалою, а й навіть упевнено визначити їх порядок). На цьому виходить специфічне становище міфічного часу як епохи. Враховуючи 1) невизначеність, коли саме ця епоха мала місце, 2) максимальну її віддаленість у минулому від сьогодення та відсутність будь-яких впевнених уявлень про те, що відбувалося до неї; 3) невизначену тривалість цієї епохи; 4) відсутність часу (у звичному розумінні) як такого до/на стадії створення світу, 5) крайню важливість цієї епохи для існування навколишнього світу і людини в ньому, роль міфічного часу у сприйнятті людини минулих століть надзвичайно схожа на роль планківської доби у сприйнятті людини сучасної. В останньому випадку перший і третій пункт виражені слабше, але тільки для добре обізнаної в теоретичній фізиці людини (якими більшість людей не є).

Образ «невизначеного минулого» у принципі відповідає сприйняттю людиною міфічного часу, у чому, на думку, зокрема, Хульткранца (Хульткранц, 1963) та Мелетинського, є відмінність від сприйняття релігійного, наведеного у майбутнє. Тобто має місце дихотомія міфологічного і релігійного сприйняття часу як космогонії та есхатології, і обидва вони протиставляються повсяк-

денному, лінійному сприйняттю часу, і обидва, поза всяким сумнівом, обробляються насамперед міфологічною, а не аналітичною свідомістю.

Міфічний час як феномен сприйняття не міг не знайти відображення в найбільш «темпоральному» з мистецтв – музиці, де, до того ж, не меншою мірою має місце відносність сприйняття часу та умовність часових відрізків.

Різні виразові засоби можуть звертатися як до аналітичної, так і до міфологічної свідомості, так само різні виразові засоби темпорального характеру можуть зачіпати як лінійно-емпіричне, так і міфологічне сприйняття часу. До темпоральних виразових засобів можна віднести такі:

1. Макроформа як така. Схема, що визначає порядок частин музичного твору та/або порядок творів у циклі.

2. Мікроформа як така. Схема, що визначає порядок елементів усередині частини.

3. Тривалість елементів (частин циклу, частин твору, елементів музичної форми всередині частини) відносно одне одного.

4. Темп.

5. Метроритм, що визначає музичний розмір та тривалість звучання нот відносно одне одного.

6. Артикуляція, яка може відноситись до темпоральних засобів виразності в тих випадках, коли визначає, який відсоток часу від однієї взятої ноти до наступної займе власне звучання ноти, а скільки – пауза між ними.

Різні дослідники зверталися до теми міфологізації темпоральних виразових засобів у музиці – зокрема цьому приділяли увагу В. Адаменко та Д. Козел (останній, зокрема, провів паралелі між докладно описуваною Дж. Крамером нелінійністю часових моделей у музиці ХХ століття та уявленнями М. Еліаде, який протиставляв «сакральний» час «профанному», а також інших авторів, які приділяли увагу дослідженню міфічного та сакрального часу) (Козел, 2019).

У цій статті пропонується приділити увагу аналізу паузи в контексті сприйняття міфологічною свідомістю та її значення при виконавчій інтерпретації. Пауза присутня як темпоральний виразовий засіб практично в будь-якому музичному творі – або безпосередньо (власне пауза, цезура або розрив між двома нотами при уривчастій артикуляції), або у вигляді довгої ноти, яка, не будучи паузою формально, у ряді випадків може «зупиняти» рух у сприйнятті слухача. Крім того, деякі композитори, вказуючи в ремарках максимально тихо і легке звучання, на межі змішування звуків музики та фонового шуму залу для сприйняття глядачів, домагаються схожого ефекту,

влучно названого музичним критиком «лімінальною тишею» (Da Fonseca-Wollheim, 2019).

Якщо говорити про паузу як відсутність звуку, варто зауважити, що пауза є тим, що поєднує і музику, і слово, і будь-які інші види людської діяльності або мистецтва, пов'язані зі звуком. Незалежно від того, чи звучить людська мова, музика чи шум, тиша в паузі залишається однією і тією самою тишею. Більш того, пауза не знає мовних бар'єрів, оскільки мовчання будь-якою мовою звучить однаково. Тому з погляду символізму тиша несе чи не більше смислове навантаження, ніж власне музичний звук, оскільки в ній акумульована не лише музична семантика, а й більш універсальні сенси, що існують не тільки у музиці. Пауза в музичній риторичній зберігає всі сенси, присутні у паузі ораторській, паузі театральної тощо, і додає нові.

У релігійно-містичній практиці в різних культурах тиші і мовчанню приділялося величезне значення. З одного боку, тиша є символом порожнечі, з якої походить/було створено все, що існує. Тут знову варто згадати вищенаведену аналогію міфічного часу *Urzeit* з планківською епохою і відзначити, що навіть для сучасної людини з нерелігійним вихованням тема первинної порожнечі, як правило, залишається такою ж «містичною» і важкодоступною аналітичному сприйняттю, як і для людини давньої, і це одна з тем, у яких міфологічна свідомість (на рівні сприйняття) у сучасної людини проявляє себе найактивніше. У деяких релігіях (даосизм, дзен-буддизм та інших.) поняття порожнечі одна із найважливіших філософських концепцій вчення.

З іншого боку, тиша/мовчання, як протилежність слову, має окремий духовний зміст, оскільки, при звільненні від відволікаючого фактора у вигляді слів, свідомість людини стає більш «придатною» для спілкування з Богом, містичних практик, просвітлення тощо (залежно від релігії чи духовного вчення, яке практикує людина). У християнській традиції мовчанню як релігійній практиці приділяли особливу увагу. Мовчання практикували в ряді католицьких орденів (бенедиктинці, цистерціанці та ін.) (Брюс, 2007), в східному християнстві практикувався ісіхазм, в дхармічних релігіях і буддизмі мовчання було однією з важливих складових медитації, в багатьох духовно-містичних вченнях практикується в тому числі зупинка внутрішнього діалогу, яка виводить поняття мовчання на новий рівень.

По-третє, мовчання практикувалися як уникнення небажаного мовлення – наприклад, у піфагорійців для нерозголошення знань непосвяче-

ним (Kahn, 2001). Таким чином, зовсім не дивно, що в процесі розвитку музичного мистецтва відсутність звуку (пауза) отримала величезний семантико-семіотичний багаж, який на момент формування західної композиторської школи наповнився безліччю символів. У праці Є. Чорної справедливо вказується, що «Музика народжується з тиші, але ця тиша завжди відносна; вона наповнена природними звуками, відголосами, що викликали в пам'яті композитора, виконавця, слухача. У циклі «Вікно в музику» тиша моделюється фактурно, чому служать найрізноманітніші прийоми: фермата, паузи, фразувальні «люфт-паузи», педалізація в ролі «віддуння», що виникає «в тиші» (Чорна, 2018: с. 7).

У барочній традиції, для якої характерна розвинена музична семіотика, пауза мала різне символічне значення залежно від тривалості та місця застосування, у своєму трактуванні, знову ж таки, виходячи за межі власне музики та звертаючись до класичної риторики. Зокрема, генеральна пауза (*aposiopesis*) символізує смерть і вічність (і за віки з часів бароко це значення не відійшло в минуле, найнаочніша ілюстрація даного символу – могила А. Шнітке, де на надгробку зображена ціла пауза з ферматою, при цьому проставлена динамічна ремарка *fff*); переривання фрази на «напівслові» (*tmesis*) виражає страх. Тут не можна не помітити, що поняття смерті – одне з наймістичніших у сприйнятті людей та інстинктивно відкидається звичайним усвідомленням людини (у тому числі сучасної), так само як і страх є емоцією, що, як правило, пригнічує аналітичне мислення. В обох випадках семантика паузи апелює до міфологічної свідомості. Пауза в ряді випадків вносить елемент ірраціональності в музичну риторичку, ускладнюючи її аналітичне сприйняття (чим іноді користуються й промовці в словесній риторичці), при цьому навіть секундна «пробуксовка» аналітичного сприйняття може вести до стану, який у гіпнології та НЛП називають конфузійним трансом (Еріксон, 1964). Якщо ще раз звернутися до відомих критеріїв міфічного мислення та сприйняття, ми побачимо, що цей стан такому мисленню вкрай сприяє.

Далі наводяться короткі приклади підходів композиторів – представників різних музичних стилів – до використання музичної паузи як виразового засобу, у тих міфологічного сприйняття.

І.С. Бах як найяскравіший представник стилю бароко активно використовував у своїй музичній мові традиційні риторичні фігури. При цьому у творчості Баха, що значною мірою спирається на релігійні сюжети та сенси, міфопоетичне значення

цієї риторики видно особливо яскраво. Пауза дуже часто використовується Бахом як символ смерті та страху смерті. Цьому можна навести безліч прикладів, і одним із найяскравіших є fuga a-moll з 2, тому ДТК порівняно з іншою фугою – cis-moll з першого тому, де в темі використовується одна й та сама риторична «фігура хреста», але в одному випадку вона відокремлена від іншого музичного матеріалу паузою, а в іншому – ні (рис. 1).

Низкою дослідників було проведено велику роботу з аналізу символічного значення прелюдій і фуг ДТК Баха, структура і риторичні прийоми у яких для освіченої людини його часів є прямими посиленнями на Святе Письмо (Кондрацька, 2016). В результаті детального аналізу було складено таблицю зіставлення музичного наративу прелюдій і фуг з певними біблійними подіями, в якій cis-moll і a-moll відносяться до розділу Страсного тижня та займають сусідні позиції. Прелюдії та фузи cis-moll відповідає епізод «Молення про чашу», тоді як a-moll відображає поневірвання та побої, перенесені Христом. В обох фугах риторична фігура хреста присутня в темі та виражена найяскравіше, навіть за мірками ДТК, де вона використовується часто. Але при цьому у фузі cis-moll вона йде у злитті з іншим музичним матеріалом, а в a-moll чітко відділена паузою. У першому випадку, в «Моленні про чашу», непряма «зупинка руху» має місце у вигляді використання довгих нот (тут варто згадати, що у клавіра, для якого було написано ДТК, звук згасає раніше навіть у порівнянні з сучасним фортепіано, не кажучи вже про струнно-смічкові або духові інструменти, і довга нота в цьому випадку матиме ефект паузи, «розбавленої» відлуннями звуку, що згасає). Тут вже є передбачення смерті, але все ще є надія, яка виражається у молитві. У другому випадку цієї надії вже немає, і пауза є символом безвиході, що звучить не менш яскраво, ніж риторичний «хрест» перед нею.

Подібні риторичні мотиви, у певному переосмисленні, використовуються і Л. Бетховеном – пауза є важливою фігурою, яка якщо не затьмарює звучання сусіднього з нею музичного матеріалу, то принаймні має не менше значення, ніж цей

матеріал. І в героїко-драматичному контексті у П'ятій симфонії, і в «конфліктній» головній партії 1 частини сонати №8 («Патетичної»), і в багатьох трагічних епізодах сонати №23 («Апасіонати»), і навіть у ранній сонаті №3, в якій властиві Бетховену трагізм та емоційна напруга ще не досягли свого максимуму, – бетховенська пауза є одним із ключових засобів, що задають емоційне тло твору. З цією метою у багатьох зразках творчості Бетховена (включаючи всі вищеперелічені приклади) пауза використовується у початку, навіть не відтінюючи основну тему, а фактично будучи її частиною та якісно змінюючи не тільки риторичну тему, а й сприйняття слухачем всього твору, у тому числі за рахунок «конфузії» (якщо висловлюватись термінами гіпнології), що виникає у слухача від довгої паузи в початковій темі, особливо якщо він чує цей твір вперше. Тут особливо важлива роль виконавської інтерпретації, тому що, регулюючи в рамках допустимої музичної агогії тривалість паузи, виконавець (або диригент, якщо мова про симфонічний твір) може серйозно впливати на ефект, що справляється.

Так само значним інструментом є пауза і в Ф. Листа. Тут одним із найяскравіших прикладів, безумовно, буде його фортепіанна соната h-moll, яка власне з паузи починається, і значущість її підкреслюється триразовим повторенням октави і, відповідно, паузи (рис. 2). Усвідомлено чи неусвідомлено, Лист намагається тут посилити ефект конфузії слухача максимально, довершуючи її контрастом між початком *sotto voce* і наступним форте зі зміною темпу на *allegro energico* та ритму на різкий пунктир.

У ХХ столітті арсенал музичних засобів виразовості пережив значне переосмислення – багато композиторських прийомів стали використовуватися інакше, в інших контекстах і з іншими цілями, – і значно збагатився за рахунок тих засобів, які раніше не вважалися б власне музичними. Змінився підхід і до темпоральних виразових засобів, видозмінилися моделі сприйняття часу – незважаючи на розвиток критичного мислення у людини та перехід цивілізації на секулярно-аналітичні парадигми, вираження міфологічної свідо-

Рис. 1

Рис. 2

мості через музичне мистецтво нітрохи не ослабло, а навпаки, посилюється – можливо, саме через причину його депривації у повсякденному житті. Міфологізації часових моделей у музиці ХХ століття зокрема приділив особливо пильну увагу Д. Козел у своєму дослідженні. Пауза і тиша як виразові засоби стають все більш самостійними і самодостатніми, тиша все менше потребує звуку для виправдання свого існування в музиці, і музичне мистецтво ХХ століття в цьому плані йде в ногу з філософією ХХ століття. Бу Чен'ю у статті «Звук як тиша: небуття в музиці Антона Веберна та Джона Кейджа» розглядає творчість згаданих композиторів через призму філософії Ж.-П. Сартра.

До речі, Дж. Кейдж у своєму зверненні до паузи як до самодостатнього для сприйняття сенсу наблизився до абсолюту, через що деякі дослідники розглядають його творчість у контексті дзен-буддизму. Широко відомий його твір «4'33» для вільного складу інструментів, що являє собою чотири хвилини тридцять три секунди тиші (номінально при цьому будучи тричастинним). Деяко менш широко відомий його твір для органу «Organ²/ASLSP» (As Slow as Possible), який слід виконувати в буквальному значенні якомога повільніше. Найдовше його виконання на момент написання статті проходить у Хальберштадті (Німеччина), яке було розпочато 5 вересня 2001 року і планується тривати до 5 вересня 2640 року. У контексті цієї статті цікаво те, що починається цей твір з паузи, яка у вищезазначеному випадку тривала 20 місяців (Wakin, 2006). Такий максималістський підхід є цікавим

прикладом де факто виконавської інтерпретації, що, з одного боку, у найповнішій мірі реалізує задум автора, а з іншого – наповнює концепцію твору жодній людині апріорі неможливо прослухати повністю.

З усього вищесказаного випливає логічний висновок, що, через існування музичної агогіки як явища, ефект паузи для сприйняття слухача далеко не в останню чергу залежить від інтерпретації виконавця, і в цьому майстерність музичної паузи подібна до майстерності паузи театральної.

Висновки. Музична пауза як виразовий засіб (можливо, багатьма недооцінений) є своєрідним мостом між музичним та іншими темпоральними мистецтвами, поєднуючи в собі риторичний та символічно-семантичний багаж як музики, так і слова. Не знаючи ні стилевих бар'єрів у музиці, ні мовних – у слові, пауза є найбільш універсальним семантичним елементом мовлення та рефлексивного мислення людини. Зважаючи на цей фактор, а також через наповнення тиші містичною і трансцендентною символікою, що сягає корінням углиб століть, пауза – як у мовленні, так і в музиці, є ефективним інструментом психологічного впливу на слухача, обходу аналітичних схем його сприйняття та взаємодії з міфологічною свідомістю. У руках композитора пауза (і в окремих випадках функціонально близькі до неї довгі ноти чи вкрай тихий звук межі чутності) є дуже дієвим виразовим засобом, здатним кардинально змінити як смисл музичного твору, так і його сприйняття слухачем. Зважаючи на існування музичної агогіки як специфічного виконавського інструменту,

виконавець у своїй інтерпретації може додатково експериментувати з ефектами паузи (і її взаємодії з виразовими засобами прилеглого до неї музич-

ного матеріалу), домагаючись значно більшої різноманітності результатів, ніж може здатися на перший погляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джвандзи. Київ : Сафран, 2019. 308 с.
2. Кастанеда К. Вчення дона Хуана. Львів : Terra Incognita, 2018. 272 с.
3. Кондрацька Л. А. Музична антропология. Практичне моделювання. Тернопіль : Муз. мистецтво, 2016. 256 с.
4. Чорна Е. Б. Фактор тиші в композиторському задумі циклу «Вікно в музику» А. Караманова. *Аспекти історичного музикознавства. Збірник наукових статей*. Харків. 2018. Вип. 11. С. 6–14.
5. Bar-Elli G. Pause and Silence – Symmetry and the General End-Pause in Beethoven. *Professor Gilead Bar-Elli home page*. : веб-сайт. URL: <https://www.bar-elli.co.il/pause-beethoven1.pdf> (дата звернення: 02.04.2024).
6. Bruce S. G. Silence and Sign Language in Medieval Monasticism: The Cluniac Tradition, C. 900-1200. Cambridge University Press, 2008.
7. Bu C. Sound as Silence: Nothingness in the Music of Anton Webern and John Cage. *Dianoia: The Undergraduate Philosophy Journal of Boston College*. 2020. Vol. 7, no. 1. P. 36–45.
8. Cooper B. Beethoven's uses of silence. *The Musical Times*. 2011. Vol. 152, no. 1914. P. 25–43.
9. Erickson M. H. The Confusion Technique in Hypnosis. *American Journal of Clinical Hypnosis*. 1964. Vol. 6, no. 3. P. 183–207.
10. Fonseca-Wollheim C. How the Silence Makes the Music. *The New York Times*. : веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/02/arts/music/silence-classical-music.html> (дата звернення: 02.04.2024).
11. Hultkrantz A. Les religions des Indiens primitifs de l'Amérique: Essai d'une synthèse typologique et historique. Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1963. 157 p.
12. Kahn C. H. Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History. Hackett Publishing Company, 2001. 195 p.
13. Kozel D. Time Models in Myth and Music of the 20th Century. *Musicological Annual*. 2019. Vol. 55, no. 1. P. 177–194.
14. Nicolas A. T. D. Meditations Through the Rig Veda: Four-dimensional Man. Authors Choice Press, 2003. 324 p.
15. Ueda S. Silence and Words in Zen Buddhism. *Diogenes*. 1995. Vol. 43, no. 170. P. 1–21
16. Wakin D. J. An Organ Recital for the Very, Very Patient. *The New York Times*. : веб-сайт. URL: https://www.nytimes.com/2006/05/05/arts/music/05cage.html?ei=&_r=0 (Дата звернення 29.03.2024).
17. Wang S.-W. Listening to Silence: John Cage and the Zen Buddhist Spirit. Spiritual foundations and Chinese culture: A philosophical approach / ed. by A. J. Carroll. Washington, D.C, 2015. P. 215–225.

REFERENCES

1. Dzhvandzy. (2019). [Zhuangzi] Kyiv : Safran. [in Ukrainian].
2. Castaneda, C. (2018). Vchennia dona Khuana. [The Teachings of Don Juan] Lviv : Terra incognita. [in Ukrainian].
3. Kondratska, L.A. (2016). Muzychna antropolohiia. Praktychne modeliuвання. [Musical Anthropology. Practical Modelling] Ternopil : Muz. Mystetstvo. [in Ukrainian].
4. Chorna, E. B. (2018). Faktor tyshi v kompozytorskomu zadumi tsykladu "Vikno v muzyku" A. Karamanova. [The silence factor in the composer's design of the cycle window to music by A. Karamanov]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva. Zbirnyk naukovykh statei*. – Historical musicology aspects. Coll. of research articles, 11. 6–14. [in Ukrainian].
5. Bar-Elli G. Pause and Silence – Symmetry and the General End-Pause in Beethoven. *Professor Gilead Bar-Elli home page*. : веб-сайт. URL: <https://www.bar-elli.co.il/pause-beethoven1.pdf> (date of access: 02.04.2024).
6. Bruce S. G. (2008). Silence and Sign Language in Medieval Monasticism: The Cluniac Tradition, C. 900–1200. Cambridge University Press.
7. Bu C. (2020) Sound as Silence: Nothingness in the Music of Anton Webern and John Cage. *Dianoia: The Undergraduate Philosophy Journal of Boston College*. 2020. Vol. 7, no. 1. P. 36–45.
8. Cooper B. (2011) Beethoven's uses of silence. *The Musical Times*. 2011. Vol. 152, no. 1914. P. 25–43.
9. Erickson M. H. (1964). The Confusion Technique in Hypnosis. *American Journal of Clinical Hypnosis*. 1964. Vol. 6, no. 3. P. 183–207.
10. Fonseca-Wollheim C. How the Silence Makes the Music. *The New York Times*. : веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/02/arts/music/silence-classical-music.html> (date of access: 02.04.2024).
11. Hultkrantz A. (1963). Les religions des Indiens primitifs de l'Amérique: Essai d'une synthèse typologique et historique. [The religions of the primitive American Indians: An attempt at a typological and historical synthesis] Stockholm : Almqvist & Wiksell. 157 p. [in French].
12. Kahn C. H. (2001). Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History. Hackett Publishing Company. 195 p.
13. Kozel D. (2019). Time Models in Myth and Music of the 20th Century. *Musicological Annual*. 2019. Vol. 55, no. 1. P. 177–194.
14. Nicolas A. T. D. (2003). Meditations Through the Rig Veda: Four-dimensional Man. Authors Choice Press. 324 p.
15. Ueda S. (1995). Silence and Words in Zen Buddhism. *Diogenes*. 1995. Vol. 43, no. 170. P. 1–21.
16. Wakin D. J. An Organ Recital for the Very, Very Patient. *The New York Times*. : веб-сайт. URL: https://www.nytimes.com/2006/05/05/arts/music/05cage.html?ei=&_r=0 (date of access 29.03.2024).
17. Wang S.-W. (2015). Listening to Silence: John Cage and the Zen Buddhist Spirit. Spiritual foundations and Chinese culture: A philosophical approach / ed. by A. J. Carroll. Washington, D.C. P. 215–225.

УДК 792.028:378.147(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-17>

Дмитро КОНИК,
orcid.org/0000-0002-6608-5356

аспірант першої кафедри акторського мистецтва та режисури драми
Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого
(Київ, Україна) adimakonik@gmail.com

АКТОРСЬКИЙ ТРЕНІНГ ЯК СКЛАДОВА РОБОТИ НАД РОЛЛЮ

Пропонована публікація має на меті розгляд та аналіз змістовних характеристик акторського тренажу в театральному просторі, а саме знань тренажних вправ та вміння правильно їх використовувати та комбінувати.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні компонентів акторського тренінгу, як частини сценічного дійства та творчого акту гри актора та запропоновано авторське визначення акторського тренінгу.

Дослідження представляє аналіз вітчизняних та іноземних публікацій та розробок, які привертають увагу різним аспектам та особливостям впровадження акторського тренінгу. Зазначається, що тренінг з майстерності актора – це синтез технічного та психофізичного акторського тренажу, що передбачає роботу в імпровізованих сценічних структурах і побудований на методології та творчих інтуїціях.

В дослідженні автором запропоновано поділ акторських тренінгів на технічні та психофізичні, а також привертається увага на найголовнішу ознаку акторського тренінгу – принцип імпровізованих сценічних структур.

Важливим в даній розробці є розгляд акторського тренінгу, як дію яка розкладає природу акторської професії на складові частини, складові частини на об'єкти уваги (внутрішні та зовнішні процеси, що з ними пов'язані).

Доведено про доцільність тренінгу з майстерності актора впродовж всієї кар'єри професійного митця сцени. Зазначається, що усвідомлений та втілений в життя зв'язок між двома предметами (акторською майстерністю та тренінгом з майстерності актора) привчає студентів та професійних акторів до потреби руйнування своїх та чужих професійних штампів, вимагаючи від себе реалізації як актора-митця, а не актора-виконавця.

Зокрема у статті проаналізовано сучасні змістовні характеристики акторського тренажу у системі та через комплекс взаємопов'язаних підходів, вправ, технік та інструментів. Запропоновано пропозиції щодо апробації складових акторського тренінгу у освітньо-професійну підготовку актора при роботі над роллю.

В статті зазначено про важливість і перспективність подальших наукових, методичних та практичних досліджень досвіду зарубіжних акторських систем визнаних фахівців, для подальшої апробації в Україні. Актуалізується, що вивчення їхніх вправ та підходів потрібно додати до сучасного освітньо-навчального процесу підготовки акторів, а також впроваджувати їх тренажі у роботу над постановкою театральних вистав та сцен в кіно.

Ключові слова: акторський тренінг, актор, технічні та психофізичні тренажі, освітньо-професійна підготовка.

Dmytro KONYK,
orcid.org/0000-0002-6608-5356

Graduate student at the First Department of Acting and Drama Directing
I.K. Karpenko-Karyi Kyiv national university of theatre, cinema and television
(Kyiv, Ukraine) adimakonik@gmail.com

ACTOR TRAINING AS A COMPONENT OF WORK ON THE ROLE

The proposed publication aims to examine and analyze the substantive characteristics of acting training in the theater space, namely the knowledge of training exercises and the ability to use and combine them correctly.

The scientific novelty of the work is to study the components of acting training as part of the stage performance and the creative act of acting and to propose the author's definition of acting training.

The study presents an analysis of domestic and foreign publications and developments that draw attention to various aspects and features of the implementation of acting training. It is noted that acting training is a synthesis of technical and psychophysical acting training, which involves working in improvised stage structures and is based on methodology and creative intuitions.

In the study, the author proposes to divide acting training into technical and psychophysical training, and also draws attention to the most important feature of acting training – the principle of improvised stage structures.

Important in this development is the consideration of acting training as an action that decomposes the nature of the acting profession into its constituent parts, the constituent parts into objects of attention (internal and external processes associated with them).

The expediency of training in acting skills throughout the career of a professional stage artist is proved. It is noted that the realized and implemented connection between the two subjects (acting and acting training) accustoms students and professional actors to the need to break their own and other people's professional clichés, requiring them to realize themselves as an actor-artist, not an actor-performer.

In particular, the article analyzes the current content characteristics of actor training in the system and through a set of interrelated approaches, exercises, techniques and tools. Proposals for testing the components of acting training in the educational and professional training of an actor when working on a role are proposed.

The article points out the importance and prospects of further scientific, methodological and practical research of the experience of foreign actor systems by recognized experts for further testing in Ukraine. It is actualized that the study of their exercises and approaches should be added to the modern educational process of training actors, as well as to introduce their training in the work on staging theater performances and scenes in cinema.

Key words: acting training, actor, technical and psychophysical training, educational and professional preparation.

Постановка проблеми. Кожна вправа, яка знаходиться в арсеналі акторського тренінгу, була вигадана та розроблена заради розвитку певного сегменту складової акторської майстерності. Дослідження витоків різноманітних вправ та методологічних течій вказує нам на пряму потребу у винайденні тренінгу та його подальшому розгалуженні у цілі системи та напрями. Підступи до навчання та викладання майстерності актора вимагає належної підготовки – засвоєння особливостей взаємодії зі сценічним простором і часом, оперування найпростішими об'єктами уваги та сценічними діями, психофізичної творчої ввічкненості, імпровізаційного принципу, неповторності та невідомості, швидкості мислення та швидкості реакції, розвитку пам'яті, сценічного закону руху до цілі, шляхів виклику, прояву та стримування емоцій, чуттєвого, інтелектуального та інтуїтивного погляду на драматичний матеріал, свободи творчої фантазії та глибоких асоціацій. Усім цим здатна забезпечити актора його робота в акторському тренінгу.

Актуальність цієї статті полягає у переважній неефективності акторського тренінгу, який втрачає прямий зв'язок між вправами і акторською грою. У статті пропонується підхід до акторського тренінгу як до матеріалу, що пропонує багатоманітність малих театральних драматичних структур, форм усіх жанрів та стилів, усіх законів та властивостей, до кожної вправи як до сцени або повноцінної вистави.

Аналіз досліджень. Місце акторського тренінгу у теоретичній та практичній підготовці актора широко представлено та досліджується, фахівці приділяють увагу різним аспектам та особливостям впровадження акторського тренажу.

Концептуальні засади та теоретичні підходи щодо сучасних вимог до підготовки акторів України ґрунтовно викладені у працях Безгіна О. І. (Безгін, 2013), (Безгін, Успенська, 2023) та Успенської О. Ю. (Безгін, Успенська, 2023).

В аспекті проблеми дослідження сутності та змісту визначення «акторський тренінг» привер-

тають увагу напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників та практиків.

Лесь Курбас надав своє бачення та підходи до акторського тренінгу для роботи над роллю в якості майстра та режисера у «своїй ділянці» (Курбас, 2022). Старостін Ю. розглянув зміст та основу акторського тренінгу та ставленню до нього К. Станіславського, Вс. Мейергольда і Л. Олійника (Старостін, 2016). Приділена увага емоційному аспекту методик акторського тренінгу (Івашенко, Стрельчук, 2018) та акторському тренінгу як засобу формування психотехніки майбутнього актора (Кривошеєва, 2019).

Для підготовки акторів Барнич М. у своїй монографії виклав майстер-класи з психотехніки для допомоги у відтворенні поведінки персонажа (Барнич, 2018). Дослідниця Штефюк В.Д. розглянула інтеркультурний акторський тренінг як ефективну форму розширення та формування професійних умінь і навичок актора (Штефюк, 2023), а також нею була приділена увага дослідженню акторських тренінгів провідних зарубіжних фахівців: Майкла Сен-Дені (Штефюк, 2021a), Стелли Адлер (Штефюк, 2021b) та специфіку інтерпретацій традиційних східних практик в європейських акторських тренінгах (Штефюк, 2021c). Феномен методики акторського тренінгу Тадаші Сузукі було розглянуто у праці Хлистуна О.С. (Хлистуна, 2017).

Зарубіжні дослідники звертають увагу на взаємодію в акторській підготовці та її різні прояви в акторів початківців і професійних (Sun, Okada, 2023), на акторські методи, призначені для навчання акторів, як розуміти та грати роль (Gallagher S., Gallagher J., 2019), (Verducci, 2000). Розкриваються авторські підходи до підготовки та саме проведення акторського тренінгу в дослідженнях відомих театральних фахівців: Єжи Гротовського (Jerzy Grotowski, 2021), Пітера Брука (Brook Peter, 2019) та Антонена Арто (Антонен Арто, 2021).

Проте не достатнє висвітлення розробок та досліджень саме сучасних змістовних характе-

ристик акторського тренажу у системі та через комплекс взаємопов'язаних підходів, вправ, технік та інструментів, для не лише підготовки майбутнього актора, а й подальшого його творчого вдосконалення і самовираження, стало підґрунтям для даної статті.

Мета статті – розгляд та аналіз змістовних характеристик акторського тренажу в театральному просторі, а саме знань тренажних вправ (їх різновидів, цілей, комплексних та точкових дій, способів їх проведення, рівнів виконання) та вміння правильно їх використовувати, комбінувати так, щоб виходив не фрагментований тренінг, а тренінг, що об'єднаний в комплексну систему, а також внесення пропозицій щодо апробації досліджуваних тез у освітньо-професійну підготовку актора при роботі над роллю.

Для досягнення мети статті використовувались наступні загальнотеоретичні та спеціальні методи дослідження: системного та компаративного аналізу, моделювання, узагальнення, формалізації, абстрагування, синтезу, індукції та дедукції.

Наукова новизна. Дослідження компонентів акторського тренінгу, як частини сценічного дійства та творчого акту гри актора та запропоновано авторське визначення акторського тренінгу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблематику акторського тренінгу, вивчаючи вітчизняних та зарубіжних теоретиків і практиків театру та акторських вправ, зокрема, безпосередньо набуваючи режисерський, викладацький та акторський досвід, ми пропонуємо сконцентрувати нашу увагу на питаннях доцільності тренінгу і його зв'язку з акторською роботою над роллю та з режисерською роботою над виставою чи фільмом.

Чимало студентів театральних навчальних закладів, професійних акторів чи аматорів не пов'язують тренінг з акторської майстерності з безпосередньо акторською грою. Втрачений, свідомо розірваний, неусвідомлений чи усвідомлений але не втілений практично зв'язок між акторською вправою і творчим сценічним актом нівелює потребу в тренажі, а також значно обмежує можливості актора-митця. Втрачений або не вибудований зв'язок між вправою та акторською майстерністю змушує нас заново поглянути на акторський тренінг і дослідити історію його виникнення та, проаналізувавши потребу тренінгу, інтегрувати ці знання в роботу над виставою.

Наявність в акторській професії такого явища як тренінг з майстерності актора є яскравим прикладом методологічної, теоретично-прикладної, об'єктивної (у своєму навчально-виховному та професійно-оцінювальному процесі), дослід-

ницької, конкретизованої та багаторівневої складової мистецької галузі.

Професія актора складається із задач утримання десятків об'єктів уваги одночасно, таких як: безпека, сценічна дія, партнер, текст, фізична дія, темпоритм та сценічний час, сценічна вимова, сценічний рух тіла, освітлювання сцени, глядач, атмосфера, надзавдання, наскрізна дія, перспектива ролі, асоціативне та образне мислення, фантазія, мізансцени, художньо-смыслова тема і ідея, сценічний костюм і реквізит (свій та партнерський), декорації, невидимий уявний світ, режисерсько-постановочні задачі, музика, фізичне та психологічне самопочуття, фізичне та психологічне почуття колег та глядачів, сценічний грим чи маска, психологічно-фізичні особливості ролі, утримання уваги глядача, енергетично-смыслові акценти вистави чи сцени, технічно-природні особливості сценічного (температура, рівень кисню, акустика, кількість глядачів, матеріально-технічний стан сцени та закулісного простору, параметри сцени, куліси, місцерозташування театру, художньо-технічний персонал театру) чи знімального (кінокамера, мікрофон, петличка, обмеження по кадру, обмеження по фокусуванню, грим, особливості об'єктиву, відчуття кадрового часу, параметри та місцерозташування знімального майданчика, знімальна група, погода, час доби) простору, побічні шуми чи рухи, акторсько-особистісні психологічні процеси, рівень звуку, імпровізація та зосередженість, стилістично-жанрові та тематично-сенсові рамки вистави, пам'ять емоційно-фізичних почуттів, контекст особистого життя, політично-соціальний контекст, почуття, емоції та художні цінності. Пітер Брук у своєму есе «Сіяння суті» виділив три фундаментально важливі об'єкти уваги, які варто розвивати в тренажі: «За своєю функцією на актора покладено потрійну відповідальність. По-перше, він повинен знати, як висловити зміст, але якщо він зайде занадто далеко в особисті дослідження, він ризикує потрапити в пастку і не виконати другу відповідальність: свої стосунки з іншими акторами. Актору дуже важко бути щирим і глибоко в собі, утримуючи при цьому повноцінний контакт зі своїми партнерами. Коли двоє або більше акторів грають разом і відчувають справжню близькість, виникає ще одна перешкода: вони схильні забувати про публіку й вести себе так само, як у житті. Вони стають закритими, нечутними, обірваними. Коли це стається, актори нехтують своїм третім обов'язком, який є абсолютним: стосунками з глядачем, які, по суті, надають театру його фундаментального значення. ... Якщо актор знайде

винятковий ступінь концентрації, можна зберегти баланс між усіма трьома обов'язками» (Peter Brook, 2019: 199).

Тож, досліджуючи акторську професію як багатозадачний технічно-творчий процес, акторською майстерністю можна назвати здатність до розкриття таланту актора-особистості при утриманні та оперуванні ним усіма вищепереліченими об'єктами уваги. При цьому, чим професійніше актор з'єднує усі ці процеси в один сценічно-дієвий процес, тим вищий рівень його акторської майстерності. Художня лабораторна робота актора залишається для непрофесійного глядача невидимою, адже насамперед акторське мистецтво вирішує питання інтелектуального, емоційного, духовного досвіду. Технічні, лабораторні, методологічні, освітні аспекти є лише інструментарієм та шляхом до творчих цілей. Розділивши та класифікувавши складові акторської роботи, викладачі, режисери, актори, театрознавці, теоретики та науковці можуть працювати над вирішенням професійно-художніх проблем як комплексно, так і комбіновано, сегментарно чи точково. Перед професією актора постає питання: як у дослідницько-навчальному середовищі навчитися комплексній роботі з усіма об'єктами уваги, а головне, якими шляхами розвивати роботу з кожним з них в індивідуальному виокремленому порядку?

Для вирішення цих питань було винайдено, сформовано та розроблено тренінги з майстерності актора. За наявності у нашому професійному арсеналі багаточисельних акторських вправ ми пропонуємо для нашого дослідження поділити акторські тренінги на технічні та психофізичні.

Наведемо авторське визначення акторського тренінгу: технічний тренінг з майстерності актора – це комплекс завдань, що виокремлюють та з'єднують роботу актора над кожним з існуючих професійних об'єктів уваги в умовах сценічного простору. У свою чергу психофізичний тренінг – це тренінг, який направлений на розкриття природи актора в емоційно-інтелектуальній, вольовій та духовній сценічній дії шляхом поєднання зовнішніх процесів (які виражаються у жестах, міміці, русі тіла, фізичному самопочутті, біологічних змінах та реакціях організму) і внутрішніх (які проявляються у прийнятті рішень, психологічних змінах, реакціях на нове, раціональному осмисленні, емоціях і почуттях, фантазії, підключенні до теми, пошуках психологічної дії, обробці асоціацій та образів, пошуку акторських прилаштувань, аналізі перспективи ролі та перспективи актора), що зливаються у свідомих

та несвідомих імпульсах особистості актора та його психофізичного акторського апарату.

Загалом, тренінг з майстерності актора – це синтез технічного та психофізичного акторського тренажу, що передбачає роботу в імпровізованих сценічних структурах і побудований на методології та творчих інтуїціях.

Розбираючи дане визначення, варто звернути увагу на принцип імпровізованих сценічних структур – чи не найголовнішу ознаку акторського тренінгу. Вправи, що створені задля розвитку конкретних складових професії актора, передбачають повну невідомість, незапланованість, контроль та чутливість до найменших змін, імпровізаційну основу. Акторський тренінг нагадує спортивну, азартну чи дитячу гру. У грі є правила, але перебіг гри абсолютно непередбачуваний та імпровізаційний. Граючи в гру, ніхто не знає її фіналу. Коли актор грає сцену, виставу, роль, він знає фінал, він мусить пройти певні ключові точки драматургії (змінити яку йому не під силу – інакше це жорстке порушення правил гри). Але пройти гру із завідома відомим перебігом подій (з фіксованим текстом і т. д.) так, ніби це справжня непередбачувана гра (яка вимагає тотальної мобілізації усіх людських, фізичних та душевних ресурсів актора-особистості та актора-сценічного героя), потрібен досвід такої «відкритої», «оголеної» гри. Саме цю функцію виконує акторський тренінг. Принцип неповторності та антифіксації форми фундаментально впливає на акторську гру, роль та виставу в цілому. Про принцип імпровізованої художньої дії писав Антонен Арто: «Справний театр, оскільки він перебуває в русі та послуговується живими інструментами, продовжує ворухити тіні там, де постійно спотикається саме життя. Актор ніколи не повторює двічі той самий жест, він робить жести й рухи і, певна річ, брутально впливає на форми, проте, руйнуючи їх, за цими формами він знаходить те, що їх пережило й породжує їхнє продовження. Театр, який міститься в нічому, але послуговується всіма мовами – жестів, звуків, вогню, криків, – опиняється саме в тій точці, де дух потребує певної мови, аби виразити себе. І фіксація театру в одній мові – записані слова, музика, світло, шум – говорить про його скору втрату, вибір мови свідчить про схильність до певної легкості використання цієї мови; а всихання мови супроводжується її обмеженням.» (Антонен Арто, 2021: 15).

Важливими є принципи методології і творчої інтуїції. Акторський тренінг чи не найкраще ілюструє послідовність та методологічність процесу навчання митця сцени. У дослідженні професії і

набутті певних практично-теоретичних знань та умінь є багато методів і метод, проте у кожній з них є етапність, певна структурованість та порядок. Це нагадує класичне навчання у школі, в якому навчально-методичний процес пробудованим від простішого до складнішого. Однак, якою б не була структурованість, в ній немає заданості. Тому у будь-якому навчально-виховному методі присутнє втручання творчих інтуїцій, які здатні перетворювати теоретичні догми на творчі орієнтири. Сценарії занять з акторської майстерності та тренінгів часто імпровізовані і цілком залежать від того, що відбувається безпосередньо на конкретному уроці: які прийшли актори, в якому вони стані, як вони приступили до першої вправи, з якими труднощами вони зіштовхнулися, з якими проблемами зіштовхнувся сам викладач, які предметні теми зараз вирують в університетському чи театральному просторі? І тоді інтуїція та досвід викладача може будувати тренінг відповідно до того, що існує на занятті тут і зараз, а повороти у плануванні тренінгу можуть бути найнеординарнішими.

Отже, акторський тренінг розкладає природу акторської професії на складові частини, складові частини на об'єкти уваги (і всі внутрішні та зовнішні процеси, що з ними пов'язані) та пропонує вправи для їх освоєння.

Доцільність тренінгу з майстерності актора актуальна впродовж всієї кар'єри професійного митця сцени. Оскільки акторська майстерність вимагає від актора не гри, а живих реакцій, саме у тренажі виробляється звичка реагувати тут і зараз, таким, яким актор є тут і зараз, на те, що відбувається з ним та навколо нього тут і зараз. Такі напрацювання можуть вивести актора в живу емоційну, розумову та тілесну дію у запропонованих обставинах свого сценічного героя. Саме акторський тренінг, різновидів якого, можливостей якого та способів проведення якого незчисленна кількість (як і кількість областей акторської техніки та природи, на розвиток яких тренінг здатен націлювати свою точну дію), є рушійною силою розвитку актора. Адже акторський тренаж спонукає (імпровізаційний принцип, котрий ми згадували раніше) до найголовнішого – творчості (створення чогось нового).

Важливою умовою творчого навчання є розуміння актором цілей існування тої чи іншої вправи, адже це є базовою складовою якості їх виконання. Тому велику увагу в процесі підготовки актора слід надавати саме причині застосування кожного сегменту тренажу. Будь-яка вправа, що проводиться викладачем, має ніби заново зібратися на

тренажі, заново вигадатися, народитися на очах у студентів, кожен з яких братиме участь у її новоутворенні. За таких обставин, через відчуття своєї причетності до її створення у актора з'являється особистий зв'язок із вправою, що призводить до її подальшого дослідження впродовж всього творчого шляху. Осмислене та збагачене досвідом ведення «діалогу» з вправами може приводити (за необхідності) до їх видозмінювання та зміщування акцентів у них. Ставши свого роду викладачем акторської вправи, митець може пристосовувати її до себе сьогоднішнього та відкривати для себе (та інших) нові можливості добре відомої йому вправи й усвідомлювати гнучкість та свободу, які закладені в акторському тренінгу.

Подібний підхід до тренінгу дає свої плоди в подальшій роботі над роллю, адже, як писав Лесь Курбас: «Кожен актор, оскільки він є творчим фактором у спектаклі, пам'ятає, знає, що в кожний момент спектаклю, як тільки про нього дізналася публіка, тобто з того моменту, коли актор виходить на сцену, – актор у кожний момент своїми засобами активно творить. Коли це так, то кожний актор у своїй ділянці є режисером. Він митець у своїй ділянці, в усякому разі майстер, який знає свою фактуру, свої засоби, і вміє їх доцільно використовувати в такому плані, в якому зажадає режисер, бо режисер, як об'єднуюче начало, має обов'язок дечого вимагати, а саме – всього того, що об'єднує. Актор у своєму обов'язку є таким самим господарем, як режисер або який-небудь інший митець, майстер у своїй ділянці. (Курбас, 2022: 162).

У результаті багаторічної та ретельної тренажної роботи кожен актор може прийти до висновку, що в будь-якій акторській вправі закладена суть всієї професії, і що не існує окремо вправи на партнерство, або вправи на уяву, імпровізацію чи темпоритм – в кожному елементі тренажу міститься вся професія актора. Такий підхід привчає бачити в кожній вправі повноцінний етюд, а в кожному етюді підмічати акторські вправи, тобто розбирати професію на пазли, у дослідженні кожного з них доходити до відчуття повноцінної картини, а потім заново збирати пазли в об'ємну та цілісну акторську професію.

Головна перепона справжньої творчості – зацікленість митця на собі. Усі можливості вправи, вистави, ролі розкриваються після того, як акторові вдалося побороти свій акторський егоїзм і перевести свою увагу з себе на зовнішній світ: на теми і сенси, на людей, з якими він працює, і сценічну взаємодію, текст автора, асоціації, що викликає художній матеріал, на цілі, що поставив

перед собою митець і т. д. На жаль, починаючи з університетських занять, актор несе з собою шкільну психологію, яка полягає у порушених пріоритетах, де на першому місці стоїть ціль отримати високу оцінку від викладача, а також сподобатися усім оточуючим, маючи страх розчарувати себе й інших.

Актор хоче виконати завдання не тому, що має акторське бажання і розуміння користі цього завдання, а щоб отримати від його виконання успіх. Звідси росте страх помилятися перед викладачами, режисерами, колегами, глядачами. У той час як помилок, як таких, взагалі не існує. Існують перешкоди, і їх виявлення під час роботи це ознака того, що актор рухається у правильному напрямку і професія вказує йому на те, над чим треба попрацювати, аби мати в подальшому більше сил та можливостей. Закласти любов і повагу до внутрішнього процесу кожного актора, цінувати унікальний шлях кожного у професії і створити простір, в якому ніхто не боїться публічно «помилятися», – ось перше завдання тренінгу.

Наступна задача тренажу полягає у тому, щоб змогти створити для акторів поле для тем, які дійсно хвилюють їх, і щоб всі вони зрозуміли: оскільки вони прийшли на заняття і витрачають на акторські вправи свій час та сили, то з яких причин їм працювати на примітивному рівні творчого висловлювання і користуватися заштампованими виражальними засобами? Єжи Гротовський писав: «Ми не хочемо навчити актора заздалегідь визначеному набору навичок або дати йому «мішок трюків/мішок фокусів». Наш метод не є дедуктивним методом збору навичок. Тут усе зосереджено на «дозріванні» актора, що виражається напругою до крайності, повним розголенням, оголенням власної інтимності. І все це без найменшої частки егоїзму чи самозадоволення. (Jerzy Grotowski, 2021: 16).

Усі тренажі Гротовського були направлені на свідому ритуально-сценічну чесність. «Виховання актора в нашому театрі – це не про те, щоб його чогось навчити. Ми намагаємося усунути опірність його організму цьому психічному процесу. Результатом є звільнення від проміжку часу між внутрішнім імпульсом і зовнішньою реакцією таким чином, що імпульс вже є зовнішньою реакцією. (Jerzy Grotowski, 2021:16). Тренінг у даному випадку – це як скелет, на якому актор досліджує шлях до власної свободи та пропускання крізь себе енергії дії та образу. «Актор, який здійснює акт самопроникнення, який розкриває себе і жертвує найпотаємнішою частиною себе – найболючі-

шим, тим, що не призначене для очей світу, – повинен бути здатний проявити найменший імпульс. Він повинен уміти виражати через звук і рух ті імпульси, які коливаються на межі між мрією та реальністю. Коротше кажучи, він повинен бути здатним побудувати власну психоаналітичну мову звуків і жестів так само, як великий поет створює власну мову слів» (Jerzy Grotowski, 2021: 35).

Завдання викладача «ввести» студентів у більш стресовий простір і допомогти їм полюбити і почати цінувати труднощі. «Актор повинен тренувати себе в суворих, дуже точних дисциплінах і тренуватися, щоб стати відображенням унікальної людини. Але щоб не потрапити у езотеричну пастку, він повинен бути безжально ясным із собою, розуміти, що він не на духовній хмарі і повинен міцно триматися на твердій землі свого ремесла. По-перше, актор повинен працювати над своїм тілом, щоб тіло стало відкритим, чуйним і єдиним у всіх своїх реакціях. Потім актор повинен розвивати свої емоції, щоб емоції не були просто емоціями найгрубішого рівня – грубі емоції – це прояви поганого актора. Хороший актор той хто розвинув у собі здатність відчувати, оцінювати та виражати діапазон емоцій від найгрубіших до найвитонченіших. І актор має розвивати свої знання, а потім і своє розуміння, до того моменту, коли його розум має вступати в гру, у своїй найпильнішій формі, щоб оцінити важливість того, що він робить» (Peter Brook, 2019: 198).

Нам варто прививати студентам любов до тренажу, що працюватиме, як бій, як виклик, як поле для серйозного висловлювання, при цьому з тим самим дитячим азартом, легкістю та ігровою енергією, що виникає у технічно-фізично-інтелектуальних вправах. Тренінг привчає не економити сили під час роботи (ні фізичні, ні душевні). Енергія на сцені (і в житті) працює за таким законом: чим більше вона витрачається, тим більше вона одержується. Актори, що економлять сили на тренажі, не отримують від нього енергії.

Фактично, ми «полюємо» за акторським стресом і шукаємо вправи, які вибили б актора з рівноваги, мобілізували б всі його ресурси, а не ті, що неумисно присипляють акторську чутливість, будучи для їхніх виконавців комфортними та «вивченими». Справжній успіх потребує долання перешкод. Ми завжди маємо спонукати до високих ставок, до загострених запропонованих обставин, до роботи фантазії, до знаходження точних цілей, до створення хвилюючих перешкод. Викладачам і режисерам важливо направити молодих студентів до зрілого акторського і людського мислення. В житті люди відчувають і мислять багативи-

мірно, парадоксально, швидко, потужно, а вправи, як правило, виконують спрощено, одновимірно, віддалено від себе, нудно, без правди життя, без свого внутрішнього багатства. Єжи Гротовський наголошував: «Для кожного окремого актора має бути чітко встановлено, що блокує його інтимні асоціації, спричиняючи таким чином відсутність рішучості, хаос у його виразах і відсутність дисципліни: що заважає йому відчувати власну свободу, щоб його організм був абсолютно вільний і потужний, і ніщо не виходило за межі його можливостей» (Jerzy Grotowski, 2021: 97).

Відсутність у студентів-акторів налаштування на серйозну і чесну роботу є великою проблемою у театральних вишах. Якщо актори приходять на тренінг без внутрішнього питання, без власної цілі, без особистого завдання собі такому, яким він є сьогодні, без страху провести цей тренінг непродуктивно, нічого нового з нього не винести, ніяк себе не випробувати, без мотивації спробувати щось нове, або ж старе, але вже новим сьогоднішнім собою – усе це ознаки неготовності до роботи. Якщо ж студенти приходять внутрішньо заряджені, «голодні» до роботи, вибагливі щодо якості творчого процесу, тоді викладачі й актори візьмуть максимум користі з тренінгу. Чи потрібно актора мотивувати, надихати? Якщо тренаж, який пропонує руйнування штампів, а не їх напрацювання, роботу на максимумі сьогоднішніх можливостей кожного з акторів, удар по акторській самозацикленості не надихає студента, то, можливо, тренаж, як і вся професія, не для всіх.

Від кількості і якості тренінгу залежить рівень театральної освіти та рівень акторської роботи в театрі, кіно та на телебаченні. Тож необхідність тренажу не можна недооцінювати ані державним установам, ані викладачам, ані режисерам, і, особливо, самим акторам. Пробиваючись до творчих та технічних меж, тренаж – там, на межі акторських сил і вмінь, робить художника більшим. Робить актора потрібним професії, важливим для мистецтва. Тож перш за все, саме перед навчальним закладом стоїть велике завдання: за чотири роки навчання дати акторам в руки професію, зможти виховати в кожному поколінні акторів культуру тренінгу з акторської майстерності та запустити процес росту особистості актора, який ніколи не припиниться. І пам'ятати, що «Жодна з вправ у різних сферах підготовки актора не повинна бути вправою на майстерність.» (Jerzy Grotowski, 2021: 38). Вправи необхідні для максимальної можливості творчості.

Зрештою, акцентуючи нашу увагу на доцільності проведення тренінгу з майстерності актора,

варто пов'язати його з безпосередньо творчим актом актора (на сцені чи у кадрі). Аби правильно підійти до акторських вправ, потрібно створити ситуацію, в якій тренажна допомога виявиться необхідною. Необхідність тренажу виникає на фоні роботи над конкретним матеріалом (стюдом, пробою, сценою, роллю, п'єсою). Якщо проблематична ситуація виникає під час репетиції чи показу, і якщо тренінг приходить у потрібний час в потрібному місці, увага та якість засвоєння вправи з боку студентів буде кращою. Якщо ж після вправи актор має змогу повернутись у ту проблематичну ситуацію, але вже з досвідом проробленої вправи, то такий спосіб тренажу буде найбільш ефективним, і найбільш свідомим під час заняття буде актор. Тренаж не потрібен нам як сам по собі.

Усвідомлений та втілений в життя зв'язок між двома предметами (акторською майстерністю та тренінгом з майстерності актора) привчає студентів та професійних акторів до потреби руйнування своїх та чужих професійних штампів, вимагаючи від себе реалізації як актора-митця, а не актора-виконавця.

Оскільки дане дослідження йде в контексті роботи над творчим мистецьким проектом та його науковим обґрунтуванням на тему залучення тренінгу до репетиційного процесу (на базі постановки художнього прозового твору), то наша увага до багатьох вправ переросла у винайдення їхніх варіантів та інтерпретацій, видозмінення та інтеграцій в драматичні сцени. Такий підхід розкриває для акторів прикладну користь від вправи та підвищує якість сценічної дії. Для експериментальної перевірки тої тези, що вправи з акторського тренінгу мають виконуватися так, ніби це повноцінна частина художнього твору, варто винести акторську лабораторію (представником якої є тренінг) у синтезі з темою, ідеєю та надзавданням всього дійства на глядача.

Згадаймо перелічені нами об'єкти уваги на початку статті. Під час роботи над роллю в актора з'являється безліч нових об'єктів уваги (що додаються до його стандартного набору), адже з'являються нові партнери, інший режисер, особливості нового сценічного дійства, новий автор та робочий текст, нова роль, нові стилістичні особливості, жанровість, костюм та реквізит, врешті-решт відмінний контекст іншого етапу життя актора-особистості. Акторське мистецтво вже давно існує за межами реалістичного театру. Вже у 1918 році Лесь Курбас писав: «А чи пригадуєте ваші розчарування в хваленому Московському художньому театрі?... Реалізм, навіть не доведе-

ний до кінця, ця найбільша протимистецька поява наших днів, всевладно запанував у театрі і паралізує всякий його творчий відрх. Акторам, тобто бездарній масі акторській, з ним вигідно. Фаланга копістів і імітаторів життя легко пожинає лаври» (Курбас, 2022: 24). Багатоманіття театру потребує універсального актора, який вмів би сценічно діяти у різних стилістичних площинах. На кожному з нових властивостей ролі є тренажні вправи, що дозволяють не тільки вдало перейти на нову територію внутрішнього проходження та зовнішнього вираження ролі, а ще й адаптуватися та розкритися у, можливо, новому театральному принципі та перейти на територію ігрового, фізичного, драматичного, натуралістичного, пластичного, абстрактного театру, театру постмодерну, метамодерну, абсурду, відчуження, реалізму чи театралізованого перформансу.

Висновки. Оскільки процес навчання акторського ремесла в більшості залежить від рішень методично-творчого підходу до викладання тренінгу з майстерності актора, то увага, яку слід надавати цьому предмету, має бути особлива. Акторський тренаж – це репетиційний процес, драматичною основою якого є правила професійних вправ. Робота в акторському тренінгу вчить

митця відмовлятися від заштампованої або імітаційної гри. Шляхи досягнення бажаного результату поставлених перед актором задач під час акторських вправ застосовуються під час роботи над роллю. Компетентність у розумінні та успішному виконанні акторських технічно-художніх задач під час роботи над роллю напряму залежить від звички та методичного підходу до тренінгу з майстерності актора як до можливості та, врешті-решт, втілення безлічі ролей у кожній з акторських вправ, які будуватимуться та існуватимуть за тими ж принципами та законами, що драматичне сценічне дійство.

Перспективою подальших досліджень є апробація в Україні досвіду зарубіжних акторських систем таких визнаних фахівців: Джека Уолтсера, Лі Страсберга, Сенфорда Майзнера, Майкла Сен-Дені, Стелли Адлер, Тадаші Сузукі, Іванни Чаббак, Джаелза Формана, Деклана Доннеллана, Єжи Гротовського, Антонена Арто, Пітера Брука та Бертольда Брехта. Саме вивчення їхніх вправ та підходів можна додати до сучасного освітньо-навчального процесу підготовки акторів, а також впровадження їхніх тренажів у роботу над постановкою театральних вистав та сцен в кіно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонен Арто. Театр і його двійник : Київ : Видавництво Жупанського. 2021. 280 с.
2. Барнич М. М. Психотехніка актора. Майстер-клас. [монографія] / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ : Пінзель : Рябчий І. С. 2018. 197 с.
3. Безгін О. І. Фахові особливості театральної освіти : монографія. Київ : Освіта України, 2013. 291 с.
4. Безгін О. І., Успенська О. Ю. Особливості акторської освіти у вітчизняному мистецько-освітньому процесі. *Культурологічна думка*. Київ, 2023. № 23. С. 129–142. DOI : 10.37627/2311-9489-23-2023-1.129-142
5. Іващенко І. В., Стрельчук В. О. Провідні методики професійного акторського тренінгу : емоційний аспект. *Культура і сучасність*. Київ, 2018. № 2. С. 93–100.
6. Кривошеєва О. В. Тренінг як засіб формування психотехніки майбутнього актора. *Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2019. № 2 (33). С. 105–112. DOI : 10.26661/2522-4360-2019-2-33-22
7. Лесь Курбас. Філософія театру : Харків-Київ : Основи : Олександр Савчук. 2022. 920 с.
8. Старостін Ю. Акторський тренінг : його зміст та основа. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Київ, 2016. Вип. 19. С. 201–204.
9. Хлистул О. С. Феномен методики акторського тренінгу Тадаші Сузукі. *Актуальні питання культурології*. Рівне, 2017. Вип. 17. С. 208–215.
10. Штефюк В. Д. Акторський тренінг Майкла Сен-Дені : імпрровізація в масці. *Мистецтвознавчі записки*. Київ, 2021. Вип. 39. С. 267–274. DOI: 10.32461/2226-2180.39.2021.238738
11. Штефюк В. Д. Акторський тренінг Стелли Адлер : гра як форма соціальної взаємодії. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Мистецтвознавство*. Київ, 2021. Вип. 44. С. 135–141. DOI : 10.31866/2410-1176.44.2021.235393
12. Штефюк В. Д. Інтеркультурний акторський тренінг як ефективна форма розширення та формування професійних умінь і навичок актора. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Сценічне мистецтво*. Київ, 2023. Т. 6. № 2. С. 141–152. DOI : 10.31866/2616-759X.6.2.2023.288154
13. Штефюк В. Д. Специфіка інтерпретації традиційних східних практик в європейських акторських тренінгах. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ, 2021. № 3. С. 273–278.
14. Brook Peter. *The Shifting Point: Forty Years of Theatrical Exploration, 1946-87*, London : Bloomsbury Academic. 2019. 216 p.
15. Gallagher S., Gallagher J. Acting oneself as another : an actor's empathy for her character. 2019. *Topoi*. 39. 779–790. DOI : 10.1007/s11245-018-9624-7
16. Jerzy Grotowski. *Towards a poor theatre*. London : Bloomsbury Academic. 2021. 218 p.

17. Sun J., Okada T. Interaction in acting training and its different manifestations in novice and professional actors. *Frontiers in Psychology*. 2023. 13:949209. DOI : 10.3389/fpsyg.2022.949209
18. Verducci S. A moral method? Thoughts on cultivating empathy through method acting. *Moral Education*. 2000. 29. 87–99. DOI : 10.1080/030572400102952

REFERENCES

1. Antonen Arto. (2021) Teatr i yoho dviynyk. [Theater and its double]. 280. [in Ukrainian].
2. Barnych M. (2018) Psykhotekhnika aktora. Mayster-klas. [monohrafiya]. [Psychotechnics of the actor. Master class. [monograph]. 197. [in Ukrainian].
3. Bezhin O. (2013) Fakhovi osoblyvosti teatral'noyi osvity : monohrafiya. [Professional features of theater education: a monograph]. 291. [in Ukrainian].
4. Bezhin O., Uspens'ka O. (2023) Osoblyvosti aktors'koyi osvity u vitchyznyanomu mystets'ko-osvitn'omu protsesi. [Features of acting education in the national artistic and educational process]. *Kul'turolohichna dumka – Cultural thought*. 23. 129–142. DOI : 10.37627/2311-9489-23-2023-1.129-142 [in Ukrainian].
5. Ivashchenko I., Strel'chuk V. (2018) Providni metodyky profesynohoho aktors'koho treninhu : emotsiynny aspekt. [Leading methods of professional acting training : emotional aspect]. *Kul'tura i suchasnist' – Culture and modernity*. 2. 93–100. [in Ukrainian].
6. Kryvosheyeva O. (2019) Treninh yak zasib formuvannya psykhotekhniky maybutn'oho aktora. [Training as a means of forming the psychotechnics of a future actor]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu : zbirnyk naukovykh prats'.* Pedagogichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhia National University: collection of scientific papers. Pedagogical sciences. 2(33). 105–112. DOI : 10.26661/2522-4360-2019-2-33-22. [in Ukrainian].
7. Les' Kurbas. (2022) Filosofiya teatru. [Philosophy of the theater]. 920. [in Ukrainian].
8. Starostin Yu. (2016) Aktorskyi treninh : yoho zmist ta osnova. [Actor training : its content and basis]. *Naukovyy visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu teatru, kino i telebachennya imeni I. K. Karpenka-Karoho – Scientific Bulletin of I. K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theater, Cinema and Television*. 19. 201–204. [in Ukrainian].
9. Khlystun O. (2017) Fenomen metodyky aktors'koho treninhu Tadashi Suzuki. [The phenomenon of Tadashi Suzuki's acting training methodology]. *Aktual'ni pytannya kul'turolohiyi – Current issues of cultural studies*. 17. 208–215. [in Ukrainian].
10. Shtefyuk V. (2021a) Aktorskyi treninh Maykla Sen-Deni : improvizatsiya v mastsi. [Michael St. Denis acting training : improvisation in a mask]. *Mystetstvoznachchi zapysky – Art history notes*. 39. 267–274. DOI: 10.32461/2226-2180.39.2021.238738 [in Ukrainian].
11. Shtefyuk V. (2021b) Aktorskyi treninh Stelly Adler : hra yak forma sotsial'noyi vzayemodiyi. [Stella Adler's acting training : play as a form of social interaction]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu kul'tury i mystetstv. Seriya : Mystetstvoznachstvo – Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series : Art History*. 44. 135–141. DOI: 10.31866/2410-1176.44.2021.235393 [in Ukrainian].
12. Shtefyuk V. (2023) Interkul'turnyy aktors'kyi treninh yak efektyvna forma rozshyrennya ta formuvannya profesiynykh umin' i navychok aktora. [Intercultural acting training as an effective form of expanding and shaping the actor's professional skills]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu kul'tury i mystetstv. Seriya : Stsenichne mystetstvo – Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series : Stage art*. 6. 2. 141–152. DOI: 10.31866/2616-759X.6.2.2023.288154 [in Ukrainian].
13. Shtefyuk V. (2021c) Spetsyfika interpretatsiyi tradytsiynykh skhidnykh praktyk v yevropeys'kykh aktors'kykh treninhakh. [Specificity of interpretation of traditional Eastern practices in European acting trainings]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadrov kul'tury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts*. 3. 273–278. [in Ukrainian].
14. Brook Peter. (2019) *Perelomnyy moment: Sorok rokiv teatral'nykh poshukiv, 1946-87.* [The Shifting Point: Forty Years of Theatrical Exploration, 1946-87]. London. 2019. 216.
15. Gallagher S., Gallagher J. (2019) Hraty sebe yak inshoho : empatiya aktora do svoho personazha. [Acting oneself as another : an actor's empathy for her character]. *Topoi*. 39. 779–790. DOI: 10.1007/s11245-018-9624-7
16. Jerzy Grotowski. (2021) *Nazustrich bidnomu teatru.* [Towards a poor theatre]. London. 218.
17. Sun J., Okada T. (2023) Vzayem odiya v aktorskomu navchanni ta yiyi rizni proyavy u aktoriv-pochatkivtsiv ta profesiynykh aktoriv. [Interaction in acting training and its different manifestations in novice and professional actors]. *Frontiers in Psychology*. 13:949209. DOI : 10.3389/fpsyg.2022.949209
18. Verducci S. (2000) *Moralnyy metod? Rozdumy pro vykhovannya empatiyi cherez metod aktorskoyi maysternosti.* [A moral method? Thoughts on cultivating empathy through method acting]. *Moral Education*. 29. 87–99. DOI: 10.1080/030572400102952

Анастасія КУЦЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8157-6156

*аспірантка, асистент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) inastyia394@gmail.com*

ДИЗАЙН ІНТЕРФЕЙСІВ ЗМІШАНОЇ РЕАЛЬНОСТІ (MRUI)

У сучасному світі інформаційних технологій змішана реальність (Mixed Reality, MR) займає унікальне місце, поєднуючи елементи віртуальної та доповненої реальності для створення нових взаємодій між людиною та цифровим середовищем. Це відкриває безпрецедентні можливості для розширення горизонтів взаємодії з цифровим контентом та інтеграції віртуальних об'єктів у реальне життя, що вимагає інноваційного підходу до проєктування дизайну інтерфейсів змішаної реальності (MRUI).

У статті досліджено значення графічного дизайну в MRUI для створення інтуїтивно зрозумілих, ефективних та естетично привабливих інтерфейсів, що сприяють підвищенню залученості користувачів та покращенню загального досвіду використання. Встановлено що графічний дизайн допомагає вирішувати унікальні виклики, які постають перед розробниками MR, включаючи забезпечення безперервності взаємодії між реальним і віртуальним світами, оптимізацію візуального сприйняття та навігації.

Проаналізовано останні тенденції в розвитку MRUI, включаючи адаптацію інтерфейсів до потреб користувачів, розробку природних та інтуїтивних форм взаємодії наприклад, жестів і голосових команд, та інтеграцію тактильних відчуттів для збагачення досвіду використання MR. В результаті аналізу виявлено технологічні можливості дизайну інтерфейсів змішаної реальності. Аналіз інтерфейсу доповненої реальності, зокрема розвитку технологій носимих пристроїв, які забезпечують ефективність взаємодії користувача з реальним та віртуальним світами, та використання змішаної реальності в різноманітних сферах – від освіти та медицини до розваг та промисловості. На основі аналізу інтерфейсу, інноваційного продукту змішаної реальності, гарнітури Meta Quest Pro виявлено що завданням сучасних графічних дизайнерів є інноваційне мислення та адаптація до нових викликів в створенні дизайну інтерфейсу змішаної реальності. Дослідження вказує на успіх майбутніх застосунків змішаної реальності які значною мірою залежать від розвитку інноваційних підходів до дизайну MRUI, які задовольняють вимоги користувачів до зручності, функціональності та естетичної привабливості.

Ключові слова: *дизайн інтерфейсів користувача (UI), графічний дизайн, доповнена реальність (AR), змішана реальність (MR), інформаційні технології (IT).*

Anastasiia KUTSENKO,

orcid.org/0000-0001-8157-6156

*Postgraduate, Assistant at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) inastyia394@gmail.com*

MIXED REALITY INTERFACE DESIGN (MRUI)

In the modern world of information technology, Mixed Reality (MR) holds a unique place, combining elements of virtual and augmented reality to create new interactions between humans and the digital environment. This opens unprecedented opportunities for expanding the horizons of interaction with digital content and integrating virtual objects into real life, requiring an innovative approach to the design of Mixed Reality interfaces (MRUI).

The article explores the significance of graphic design in MRUI for creating intuitive, effective, and aesthetically appealing interfaces, which contribute to increasing user engagement and improving the overall user experience. It is established that graphic design helps address the unique challenges faced by MR developers, including ensuring continuity of interaction between the real and virtual worlds, optimizing visual perception and navigation. The latest trends in MRUI development are analyzed, including the adaptation of interfaces to user needs, the development of more natural and intuitive forms of interaction, for example, gestures and voice commands, and the integration of tactile sensations to enrich the MR experience. As a result of the analysis, technological possibilities for the design of mixed reality interfaces have been revealed.

The analysis of MRUI, particularly the development of wearable technology devices that ensure the efficiency of user interaction with the real and virtual worlds, and the use of mixed reality in various fields—from education and medicine to entertainment and industry—is crucial. Based on the analysis of the interface of the innovative mixed reality product, the Meta Quest Pro headset, it has been revealed that the task of modern graphic designers is to think innovatively and adapt to new challenges in creating mixed reality interface design. The research indicates that the success of future mixed

reality applications will largely depend on the development of innovative approaches to MRUI design that can meet user requirements for convenience, functionality, and aesthetic appeal.

Key words: *user interface design (UI), graphic design, augmented reality (AR), mixed reality (MR), information technology (IT).*

Постановка проблеми. Дизайн інтерфейсів змішаної реальності (MRUI) акцентує на зростаючій потребі розробки ефективних, інтуїтивно зрозумілих та естетично привабливих інтерфейсів для технологій змішаної реальності (MR). Розвиток технологій змішаної реальності визначає унікальні завдання для дизайнерів інтерфейсів, зокрема: забезпечення інтуїтивності та доступності; інтеграція фізичного та цифрового світів; врахування візуального сприйняття та комфорту користувачів; адаптація до різноманітних сценаріїв використання; безпека та приватність.

Розв'язання поставлених завдань вимагає міждисциплінарного підходу, який об'єднує знання з графічного дизайну, когнітивної психології, інформаційних технологій та ергономіки. Також виникає потреба у розробці нових методів проектування, що дозволять створювати інтерфейси, які відповідають високим стандартам зручності використання, естетики та функціональності в контексті змішаної реальності.

Аналіз досліджень. У швидко змінюваному ландшафті цифрових технологій змішана реальність (MR) виступає як поєднання фізичного та віртуального світів, відкриваючи нові можливості для взаємодії людини з інформаційною системою. З розвитком технології MR, дизайн інтерфейсів користувача змішаної реальності (MRUI) є критичною сферою досліджень, що вимагає глибокого розуміння потреб користувачів, технологічних можливостей та контекстів середовища. Сучасний стан досліджень дизайну MRUI, досліджує виклики, інновації та методології, які визначають цю динамічну область. Дослідження в області дизайну інтерфейсів змішаної реальності відкриває нові можливості для покращення інтерактивних технологій, створення інноваційних користувацьких досвідів та розробки нових підходів до інтеграції цифрового та фізичного світів.

У статті "A taxonomy of mixed reality visual displays", автори П. Мілгрем та Ф. Кішіно розробили таксономію візуальних дисплеїв змішаної реальності, яка охоплює діапазон від повністю реального до повністю віртуального середовища. Автори дослідження ввели поняття «Віртуально-реального континууму» (Virtuality Continuum), на якому розташовані різні типи середовищ змішаної реальності. Таксономія П. Мілгрема та Ф. Кішіно демонструє, як можуть бути поєднані реальні та

віртуальні об'єкти в одному середовищі, пропонує систематичний підхід до класифікації та дослідження візуальних дисплеїв змішаної реальності. Ця робота має значний вплив на розвиток досліджень у галузі змішаної (MR), доповненої (AR) та віртуальної реальності (VR), надаючи фундаментальну основу для подальшого аналізу та проектування систем змішаної реальності.

У статті "What is mixed reality?", автори М. Шпайхер, Б. Д. Холл та М. Небелінг досліджують поняття змішаної реальності (Mixed Reality, MR), намагаючись надати йому чітке визначення та відмежування від суміжних технологій, таких як віртуальна (VR) та доповнена реальність (AR). Стаття була представлена на конференції СНІ 2019, що є однією з провідних платформ для обговорення досліджень у галузі людсько-комп'ютерної взаємодії. На основі своїх досліджень, М. Шпайхер, Б. Д. Холл та М. Небелінг запропонували новий підхід до визначення MR, який враховує широкий спектр можливостей інтеграції реальних та віртуальних компонентів. Ця робота сприяє кращому розумінню MR як області, що швидко розвивається, і вказує на необхідність подальших досліджень для розробки стандартів і методологій в цій області, щоб сприяти інноваціям та покращенню користувацького досвіду в системах змішаної реальності.

Стаття "Real-time Object Detection and Tracking in Mixed Reality using Microsoft HoloLens", авторства А. Фарасін, Ф. Печароло, М. Гранжетто, Е. Джанарія та П. Гарца, зосереджена на реалізації системи в реальному часі для виявлення та відстеження об'єктів у змішаній реальності, використовуючи гарнітуру Microsoft HoloLens. Дослідники розробили систему, яка інтегрується з гарнітурою HoloLens для створення інтерактивного досвіду змішаної реальності, де користувачі можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами, які вбудовані в реальне середовище. Результати дослідження показали, що запропонована система забезпечує ефективно виявлення та відстеження об'єктів у змішаній реальності, відкриваючи нові можливості для розробки додатків у сферах освіти, розваг, промисловості та медицини.

У статті "Visual Coherence in Mixed Reality: A Systematic Enquiry", авторів Д. Коллінза, Х. Регенбрехта та Т. проводиться систематичне дослідження візуальної узгодженості в зміша-

ній реальності (MR). Автори статті прагнуть розкрити, як візуальна узгодженість впливає на досвід користувача в середовищі MR, визначаючи ключові фактори, що сприяють збереженню візуальної консистентності між реальними та віртуальними елементами. Дослідження зосереджено на аналізі різних аспектів візуальної узгодженості, включаючи світлові умови, тіні, відбиття та інші візуальні ефекти, які впливають на сприйняття реалістичності змішаної реальності.

Одним із ключових висновків статті є те, що високий рівень візуальної узгодженості між реальним та віртуальним компонентами значно підвищує рівень іммерсії та задоволення користувачів від взаємодії з середовищем MR. Також автори наголошують на важливості розробки інструментів та технік для дизайнерів і розробників, які дозволяють підвищити візуальну узгодженість в додатках змішаної реальності.

У статті “The future of mixed reality is adaptive”, опублікованій Д. Ліндлбауером, розглядається майбутнє змішаної реальності (MR) через призму адаптивних технологій. Автор стверджує, що розширенням можливостей та покращенням користувацького досвіду в MR є розвиток адаптивних систем, які можуть динамічно змінюватися відповідно до контексту користувача, його потреб та навколишнього середовища. Автор також обговорює виклики, пов’язані з реалізацією адаптивних MR-систем, включаючи потребу в розширених даних про користувача та середовище, необхідність забезпечення приватності та безпеки даних, а також складнощі в інтеграції фізичних та цифрових компонентів середовища.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження дизайну MRUI, зокрема як він сприяє підвищенню продуктивності користувачів, поліпшенню навчального досвіду і наданню більш ефективних інструментів для професійних застосувань, а також вивчити, як аспекти візуального дизайну впливають на сприйняття та ефективність MR-інтерфейсів. Визначити поточні тенденції та майбутні напрямки розвитку в дизайні інтерфейсів змішаної реальності, зокрема, з урахуванням новітніх технологій та потреб користувачів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні концепції, які здавались фантастичними ще декілька десятиліть тому, втілились у реальність технологічного світу. Технології віртуальної (Virtual Reality, VR), доповненої (Augmented Reality, AR) та змішаної реальності (Mixed Reality, MR) перевернули людське сприйняття світу і стали частиною його фізичного середовища, змінивши багато аспектів повсякденного життя та різних галузей.

В галузі освіти та навчання віртуальна, доповнена та змішана реальності забезпечують інтерактивні та занурюючі навчальні досвіди, поліпшуючи пізнавальне засвоєння та практичні навички. В галузі медицини ці технології використовуються для тренування медичних фахівців, хірургічного моделювання та покращення пацієнтського досвіду. В сфері бізнесу технології VR, AR та MR підвищують ефективність та інноваційність бізнес-процесів, таких як дизайн продуктів і презентацій, та інше. Доповнена та змішана реальність відкривають нові можливості для віртуальної соціалізації та взаємодії.

Змішана реальність (Mixed Reality, MR) представляє собою фундаментальне нововведення в області інформаційних технологій і відкриває принципово нові можливості іммерсивної взаємодії з користувачами. Технологія змішаної реальності (Mixed Reality, MR) поєднує віртуальну (Virtual Reality, VR) і доповнену реальність (Augmented Reality, AR), та пропонує новий інтерфейс для взаємодії користувача з інформаційною системою.

Змішана реальність (Mixed Reality, MR) – це технологія, яка об’єднує елементи реального та віртуального світу, створюючи новий простір взаємодії. Інтерфейс користувача змішаної реальності (Mixed Reality User Interface, MRUI) прагне максимізувати занурення користувача та його можливості взаємодії (Milgram, P., Kishino, F., 1994: 1).

На сьогоднішній день тривають наукові дискусії та дослідження для уточнення і розширення визначення змішаної реальності, які забезпечують чіткі орієнтири для дизайнерів, розробників і науковців в галузі інформаційних технологій.

Основні дискусії щодо визначення змішаної реальності стикаються через її схожість з доповненою реальністю. В процесі дослідження науковці М. Шпайхер, Б. Д. Холл і М. Небелінг встановили головний аспект який характеризує MR – це рух і взаємодія в цілому. В результаті аналізу 68 наукових публікацій дослідниками було сформовано шість працюючих визначень змішаної реальності і концептуальну основу із семи вимірів MR (Speicher, M., Hall, B. D., Nebeling, M., 2019: 2).

Різниця між змішаною і доповненою реальністю полягає в тому що доповнена реальність (AR) накладає цифровий вміст на реальний світ, покращуючи реальність за допомогою накладеної інформації, а змішана реальність є злиттям середовищ віртуального та реального світу, де цифрові та фізичні об’єкти співіснують і можуть взаємодіяти один з одним (Brian J. Park,

Stephen J. Hunt, Charles Martin, Gregory J. Nadolski, Bradford J. Wood, Terence P. Gade, 2020: 3).

Традиційно змішана реальність є континуумом із середовищем реального світу на одному кінці спектру до повністю віртуального середовища на протилежному (рис. 1) (Milgram P., Takemura H., Utsumi A., Kishino F., 1994: 4).

Змішана реальність є однією з передових технологій в світі. Сьогодні MR активно розвивається і впроваджується в різних галузях, включаючи ігри, навчання, медицину, дизайн і багато інших. Технологія змішаної реальності розширює можливості дизайну інтерфейсів, створюючи нові способи взаємодії користувача з інформацією та об'єктами навколо нього.

Дизайн інтерфейсів змішаної реальності використовує ряд технологій, до основних належить трекінг руху та жестів для взаємодії з віртуальними об'єктами, стереоскопічне відображення для глибини та перспективи віртуальних об'єктів, а також звукову взаємодію яка забезпечує аудіо-візуальний досвід користувача (Carmigniani, J., Furht, B., Anisetti, M., Ceravolo, P., Damiani, E., & Ivkovic, M., 2011: 5).

На сьогоднішній день інноваційним продуктом змішаної реальності є гарнітура Meta Quest Pro, яка призначена для додатків змішаної та віртуальної реальності і орієнтована на широкий спектр користувачів (рис. 2). Гарнітура змішаної реальності Meta Quest Pro була офіційно представлена компанією Facebook у 2022 році (Meta Quest Pro. Wikipedia, 2023: 6).

Інтерфейс гарнітури змішаної реальності Meta Quest Pro розроблено з акцентом на зручність та

інтуїтивність використання. Інтерфейс MR в Meta Quest Pro поєднує передові технології візуалізації та трекінгу і забезпечує плавну та реалістичну взаємодію користувача з віртуальними об'єктами, а також вміщує інноваційні рішення для управління жестами, голосовими командами та іншими елементами взаємодії. Окрім цього, інтерфейс гарнітури забезпечує високоякісну графіку та плавність рухів, для реалістичного відчуття присутності користувача в змішаній реальності. Гарнітура має розширені можливості соціальної взаємодії і колаборації, для використання змішаної реальності в освіті, роботі та розвагах (Meta Quest Pro. Meta, 2023: 7).

Гарнітура Meta Quest Pro містить інтерфейс в якому функції, спрямовані на підвищення комфорту та безпеки користувача, а саме інтеграцію з фізичним середовищем, для підвищення обізнаності про навколишнє середовище під час використання гарнітури (рис. 3). Інтерфейс гарнітури зосереджений на ергономіці і на точності трекінгу рухів рук і голови що забезпечує комфортну та природну взаємодію з віртуальним середовищем для підвищення іммерсивності досвіду користувача.

Інтерфейс змішаної реальності гарнітури Meta Quest Pro містить розширені можливості для персоналізації та інтеграції з іншими пристроями та платформами, це забезпечує гнучкість у використанні гарнітури для різних потреб і сценаріїв. Такий підхід підкреслює важливість розробки дизайну інтерфейсів користувача змішаної реальності, які адаптуються до вимог користувачів та різних сфер застосування, підтверджуючи інноваційний потенціал змішаної реальності.

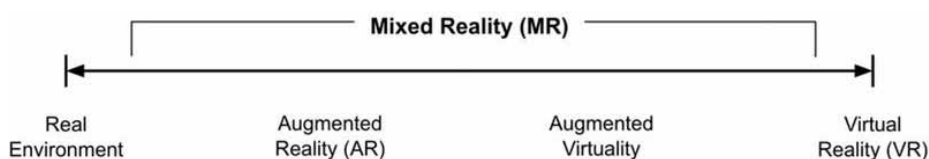

Рис. 1. Simplified representation of a RY Continuum by Milgram P [4]

Рис. 2. Гарнітура Meta Quest Pro

Рис. 3. Інтерфейс гарнітури Meta Quest Pro

Значна кількість досліджень в сфері дизайну MRUI фокусуються на розробці ефективних та інтуїтивних методів взаємодії в змішаній реальності. Основними темами є оптимізація трекінгу, адаптивність інтерфейсів та створення ефективних візуальних відгуків (Bowman, D. A., & McMahan, R. P., 2007: 8).

Оптимізація трекінгу в дизайні інтерфейсів змішаної реальності є критично важливою для забезпечення стабільної та високоякісної роботи MR додатків. Трекінг – це процес визначення розташування та орієнтації гарнітури змішаної реальності або інших пристроїв в реальному просторі. Оптимізація цього процесу допомагає забезпечити точну взаємодію віртуальних об'єктів з реальним світом і покращити загальний досвід користувача (Farasin, A.; Pesciarolo, F.; Grangetto, M.; Gianaria, E. and Garza, P., 2020: 9).

Сьогодні значна кількість дослідників і компаній активно працюють над оптимізацією трекінгу в дизайні інтерфейсів змішаної реальності, серед яких компанія Google і Microsoft, Magic Leap і Facebook. Компанія Facebook активно досліджує трекінг та розробляє продукти для змішаної реальності, такі як гарнітура Meta Quest Pro, через свою лабораторію Facebook Reality Labs. Команда дослідників у Microsoft активно працює над розробкою та оптимізацією трекінгу для гарнітури HoloLens.

Адаптивність дизайну інтерфейсів користувача змішаної реальності є головним аспектом, який забезпечує ефективність та зручність користувацького досвіду. Адаптивні інтерфейси в MR відповідають на зміни в контексті користувача та середовища, автоматично налаштовуючись для забезпечення оптимальної взаємодії.

Забезпечення оптимальної взаємодії в дизайні інтерфейсів змішаної реальності вміщує регулювання розмірів, положення та формату візуальних елементів, а також адаптацію до різних умов освітлення та фізичного простору. Адаптивні

інтерфейси змішаної реальності також враховують індивідуальні переваги та потреби користувачів, що підвищує інтуїтивність та загальну зручність використання MR-систем (David Lindlbauer, 2022: 10).

Створення ефективних візуальних відгуків за допомогою графічного дизайну у створенні інтерфейсів змішаної реальності має вагомe значення у забезпеченні інтуїтивної користувацької взаємодії. Візуальні відгуки повинні бути чіткими, швидкими та відповідними до дій користувача, щоб забезпечити зрозуміле і зручне спілкування з інтерфейсом MR (Jonny Collins, Holger Regenbrecht, Tobias Langlotz, 2017: 11).

Для забезпечення зрозумілого та зручного спілкування користувача з інтерфейсом змішаної реальності використовуються анімації, кольорні підказки, текстові повідомлення та інші елементи графічного дизайну, які допомагають користувачам орієнтуватися та взаємодіяти з MR-системою (рис. 4).

Ефективні візуальні відгуки в дизайні інтерфейсів користувача змішаної реальності, сприяють створенню інтуїтивно зрозумілого середовища. Використання візуальних елементів графічного дизайну сприяє легкості навігації та ефективній взаємодії користувача з середовищем змішаної реальності. За допомогою візуальної послідовності, контрасту та організації інформації графічний дизайн допомагає візуально розділяти віртуальні об'єкти від реального світу, підвищуючи якість занурення користувача в середовище змішаної реальності (рис. 5).

Графічний дизайн сприяє створенню інтерфейсу, який є не тільки естетично привабливим, але й функціонально зручним. Графічний дизайн застосовується для створення метафор та символів, які допомагають користувачам інтуїтивно розуміти та використовувати інтерфейс змішаної реальності, забезпечуючи плавну та зрозумілу взаємодію.

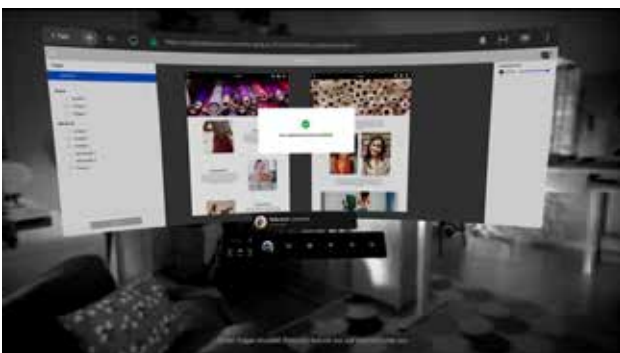

Рис. 4. Графічний дизайн в інтерфейсі змішаної реальності гарнітури Meta Quest Pro

Рис. 5. Приклад візуального розділення віртуальних об'єктів від реального світу в гарнітурі Meta Quest Pro

Рис. 6. Приклад зрозумілості і простоти графічного дизайну в інтерфейсі змішаної реальності гарнітури Meta Quest Pro

В дизайні інтерфейсів змішаної реальності значна увага приділяється інтуїтивності використання. Наприклад, в гарнітурі змішаної реальності Meta Quest Pro графічний дизайн відображає зрозумілість і простоту інтерфейсу, спрощуючи навігацію та взаємодію в змішаній реальності, що забезпечує позитивний користувацький досвід (рис. 6). Використовуючи візуальні елементи графічний дизайн підсилює занурення користувача в змішану реальність, тим самим підкреслюючи інноваційні можливості продуктів MR.

В дизайні інтерфейсів користувача змішаної реальності головним завданням графічного дизайну є створення гармонійного та цілісного середовища, яке враховує як естетичні, так і функціональні аспекти. Метою графічного дизайну є вдосконалення загального користувацького досвіду в середовищі змішаної реальності. Графічний дизайн продовжує еволюціонувати, відповідаючи на зміни в технологіях і користувацьких вимогах, а також забезпечує підтримку динамічно зростаючого потенціалу дизайну інтерфейсів змішаної реальності.

MRUI пропонує унікальні можливості, такі як колаборативна взаємодія в реальному часі та поглиблене навчання. Однак існують виклики, такі як технічні обмеження, потреби в забезпеченні ергономіки та безпеки користувача (Gabbard, J. L., Swan II, J. E., Nix, D., Kim, S. J., & Fitch, G., 2007: 12).

Інтерфейс користувача змішаної реальності представляє новий напрямок, який революціонізує спосіб, яким користувачі взаємодіють з інформаційними системами. Основним завданням дизайну інтерфейсів змішаної реальності є роз-

робка методів взаємодії, які є інтуїтивними, ефективними та комфортними для користувача.

Висновки. Дослідження сфери дизайну інтерфейсів змішаної реальності (MRUI) вказує ряд унікальних викликів та можливостей, які відкриває ця швидко розвиваюча область. Дослідження підкреслило критичну важливість інтуїтивно зрозумілих, доступних та естетично привабливих інтерфейсів для забезпечення ефективної взаємодії користувачів зі змішаною реальністю. Використання MRUI відкриває нові горизонти для розширення можливостей людського сприйняття та взаємодії з інформаційними системами, пропонує інноваційні рішення для навчання, розваг, медицини та інших сфер.

В результаті дослідження виявлено різницю між доповненою і змішаною реальністю, а також визначення MR. Аналіз можливостей дизайну MRUI показав ряд технологічних особливостей які забезпечують природню та інтуїтивну взаємодію користувача з MR-системою. Встановлено вагомий вплив графічного дизайну на проєктування MRUI, який оптимізує візуальне сприйняття та допомагає користувачу орієнтуватися та взаємодіяти з середовищем змішаної реальності. Виявлено що візуальна послідовність допомагає розділити віртуальні об'єкти від реального світу.

Отже, дизайн інтерфейсів змішаної реальності зазнає революційних змін та пропонує не лише нові виклики, але й необмежені можливості для розширення цифрового світу інформаційних систем. Активне дослідження, інновації та міждисциплінарна співпраця є ключовими факторами у реалізації потенціалу MRUI для створення залучаючих та ефективних користувацьких взаємодій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Milgram P., Kishino F. A taxonomy of mixed reality visual displays. *IEICE Transactions on Information and Systems* Vol. E77-D, № 12. 1994. P. 1321–1329.

2. Speicher M., Hall B. D., Nebeling M. What is mixed reality. In *Proceedings of the 2019 CHI conference on human factors in computing systems*. 2019. P. 1–15.
3. Park J. B., Hunt J. S., Charles M., Nadolski J. G., Wood J. B., Gade P. T. Augmented and Mixed Reality: Technologies for Enhancing the Future of IR. *Journal of Vascular and Interventional Radiology*. Elsevier. Vol. 31, № 7. 12 February. 2020. P. 1074–1082.
4. Milgram P., Takemura H., Utsumi A., Kishino F. Augmented reality: a class of displays on the reality-virtuality continuum. *Proceedings of SPIE – The International Society for Optical Engineering 2351*. Telemanipulator and Telepresence Technologies. 1994. P. 282–292.
5. Carmigniani J., Furht B., Anisetti M., Ceravolo P., Damiani E., Ivkovic M. Augmented reality technologies, systems and applications. *Multimedia Tools and Applications*. Vol. 51, № 1. 2011. P. 341–377.
6. Meta Quest Pro. Wikipedia : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Meta_Quest_Pro (дата звернення 02.11.2023)
7. Meta Quest Pro. Meta : веб-сайт. URL: <https://www.meta.com/quest/quest-pro/#overview> (дата звернення 14.11.2023)
8. Bowman D. A., McMahan R. P. Virtual reality: how much immersion is enough?. *Computer, IEEE*. Vol. 40, № 7. 2007. P. 36–43.
9. Farasin A., Peciarolo F., Grangetto M., Gianaria E., Garza P. Real-time Object Detection and Tracking in Mixed Reality using Microsoft HoloLens. In *Proceedings of the 15th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications*. SciTePress. Vol. 4. 2020. P. 165–172.
10. Lindlbauer D. The future of mixed reality is adaptive. *XRDS: Crossroads*. The ACM Magazine for Students. Vol. 29, № 1. 2022. P. 26–31.
11. Collins J., Regenbrecht H., Langlotz T. Visual Coherence in Mixed Reality: A Systematic Enquiry. Massachusetts Institute of Technology. Presence: Teleoperators and Virtual Environments. Vol. 26, № 1. 2017. P. 16–41.
12. Gabbard J. L., Swan II J. E., Hix D., Kim S. J., Fitch G. Active Text Drawing Styles for Outdoor Augmented Reality: A User-Based Study and Design Implications. *IEEE Conference on Virtual Reality and 3D User Interfaces*. 2007. P. 193–196.

REFERENCES

1. Milgram P., Kishino F. (1994). A taxonomy of mixed reality visual displays. *Ieice transactions on Information and Systems*, 77(12), p 1321–1329.
2. Speicher M., Hall B. D., Nebeling M. (2019). What is mixed reality?. In *Proceedings of the 2019 CHI conference on human factors in computing systems*, p 1–15.
3. Park J. B., Hunt J. S., Charles M., Nadolski J. G., Wood J. B., Gade P. T. (February 12, 2020) Augmented and Mixed Reality: Technologies for Enhancing the Future of IR. *Journal of Vascular and Interventional Radiology*. Elsevier 31(7), p. 1074–1082.
4. Milgram P., Takemura H., Utsumi A., Kishino F. (1994) Augmented reality: a class of displays on the reality-virtuality continuum. *Proc SPIE 2351*, Telemanipulator and Telepresence Technologies, p 282–92.
5. Carmigniani J., Furht B., Anisetti M., Ceravolo P., Damiani E., Ivkovic M. (2011) Augmented reality technologies, systems and applications. *Multimedia Tools and Applications*, 51(1), p. 341–377.
6. Meta Quest Pro. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Meta_Quest_Pro (Last accessed: 02.11.2023).
7. Meta Quest Pro. Meta. URL: <https://www.meta.com/quest/quest-pro/#overview> (Last accessed: 14.11.2023).
8. Bowman D. A., McMahan R. P. (2007) Virtual reality: how much immersion is enough. *Computer, IEEE* 40(7), p. 36–43.
9. Farasin A., Peciarolo F., Grangetto M., Gianaria E., Garza P. (2020). Real-time Object Detection and Tracking in Mixed Reality using Microsoft HoloLens. In *Proceedings of the 15th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications*. SciTePress 4, p. 165–172.
10. Lindlbauer D. (2022) The future of mixed reality is adaptive. *XRDS: Crossroads*, The ACM Magazine for Students. 29 (1), p. 26–31.
11. Collins J., Regenbrecht H., Langlotz T. (2017) Visual Coherence in Mixed Reality: A Systematic Enquiry. Massachusetts Institute of Technology. Presence: Teleoperators and Virtual Environments 26 (1), p. 16–41.
12. Gabbard J. L., Swan II J. E., Hix D., Kim S. J., Fitch G. (2007) Active Text Drawing Styles for Outdoor Augmented Reality: A User-Based Study and Design Implications. *IEEE Conference on Virtual Reality and 3D User Interfaces*, p. 193–196.

УДК 7.067-042.3[379.8:159.92]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-19>**Микола ЛЕВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-4069-1729**кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри культурології
Херсонського державного університету
(Херсон, Україна) 5172029@gmail.com***Наталія ТЕРЕШЕНКО,***orcid.org/0000-0001-7851-0068**кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри хореографічного мистецтва
Херсонського державного університету
(Херсон, Україна) ntereshenko@gmail.com***Анатолій ФОРОСТЯН,***orcid.org/0000-0002-1823-4628**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Херсонського державного університету
(Херсон, Україна) aforostan@gmail.com*

ВПЛИВ МИСТЕЦТВА НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті охарактеризовано потенційний вплив залучення до мистецтва на процеси розвитку особистості та становлення її культурної ідентичності. Виклики воєнного часу обмежують гармонійний та цілісний розвиток громадян України. Відповідно, важливим завданням сьогодення постає забезпечення умов для особистісного становлення наступних поколінь та їхнього переживання належності до української етнокультурної спільноти. Особливої уваги у площині цієї проблематики потребує саме індивідуальний рівень утручань, зважаючи на значну міру чутливості індивіда на етапі становлення особистості. Оскільки українське суспільство зіткнулося з винятковими викликами, постає питання щодо дієвих та, водночас, низькоінтенсивних індивідуальних інтервенцій. У цьому контексті звернення до творчості може слугувати як протективним чинником щодо посттравматичних стресових проявів, так і основою для подолання актуальної кризи повноцінного розвитку в умовах війни. Метою дослідження визначено висвітлення перспектив впливу мистецтва на розвиток особистості та формування її культурної ідентичності на засновку сучасних моделей естетичного досвіду.

Відповідно до одержаних результатів, взаємодія з мистецькими творами може сприяти покращенню необхідних здібностей, що формують підґрунтя для розвитку особистості. Зокрема, визначено дієвість активного залучення до творчого процесу щодо засвоєння навичок розв'язання проблем, прийняття рішень та емоційного самовираження. Створення художнього твору асоційоване із поліпшенням аналітичних здібностей та конвергентності мислення. Натомість споглядання розглядається як діяльність, що зміцнює навички емоційної саморегуляції, підвищує здібності до менталізації себе та інших, а також покращує когнітивні функції, зокрема, за такими параметрами, як дивергентність мислення, здатність до синтезу, вирішення перцептивних задач та абстрагування. Крім того, обидві форми взаємодії з художнім образом є цінними медіаторами формування культурної ідентичності, що особливо важливо з огляду на ризик знищення ідентичності українців в умовах гібридної війни. Власне, сприйняття та інтерпретація твору, відповідно до результатів огляду, слугують формуванню здібності до розрізнення культурних елементів, присвоєння емоційних асоціацій та самоідентифікації через чуттєвий досвід; цей вид діяльності може сприяти засвоєнню нових форм інтерпретації ідентичності глядача, як через художні образи безпосередньо власного культурного середовища, так і інших. Натомість конструювання художнього твору передбачає індивідуалізацію образу себе як належного до певної групи, укріплення відчуття належності та пошуку нових значень формули «Ми українці».

Ключові слова: мистецтво, мистецька освіта, естетичний досвід, розвиток особистості, психологія розвитку, формування ідентичності, культурна ідентичність.

Mykola LEVCHENKO,

orcid.org/0000-0002-4069-1729

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Cultural Studies
Kherson State University
(Kherson, Ukraine) 5172029@gmail.com*

Natalia TERESHENKO,

orcid.org/0000-0001-7851-0068

*PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Choreography Art
Kherson State University
(Kherson, Ukraine) ntereshenko@gmail.com*

Anatoly FOROSTYAN,

orcid.org/0000-0002-1823-4628

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Kherson State University
(Kherson, Ukraine) aforostan@gmail.com*

THE IMPACT OF ART ON PERSONALITY DEVELOPMENT AND THE CULTURAL IDENTITY FORMATION

The article describes the potential impact of engaging with art on personality development processes and the formation of cultural identity. Wartime challenges limit the harmonious and integral development of Ukrainian citizens. Therefore, a crucial task today is creating conditions that foster personal development in future generations and their sense of belonging to the Ukrainian ethno-cultural community. Special attention is needed for interventions at the individual level in this problem area, considering the high sensitivity of individuals during personality formation. Given the enormous challenges faced by Ukrainian society, there arises the need for effective yet low-intensity individual interventions. From this point, engagement in art can act as a protective factor against post-traumatic stress symptoms and serve as a foundation for overcoming the developmental crisis brought on by war conditions. The purpose of the study is to highlight how art possibly influences personality development and cultural identity formation through modern aesthetic experience models.

According to the highlighted results, interaction with works of art can contribute to the improvement of necessary abilities that form the basis for personality development. In particular, active involvement in the creative process has been determined to be effective to fostering problem-solving skills, decision-making, and emotional self-expression. Creating an artwork is associated with the improvement of analytical abilities and the convergent thinking. Conversely, contemplation is viewed as an activity that bolsters emotional self-regulation, enhances the metallisation capacity of oneself and others', and improves cognitive functions, including divergent thinking, synthesis, perceptual problem-solving, and abstraction. Moreover, both forms of interaction with the work of art play a valuable role in the mediation of cultural identity formation, which is especially important in light of the risk of losing Ukrainian identity under hybrid warfare conditions. The perception and interpretation of artwork, according to review results, help form the ability to distinguish cultural elements, assign emotional associations, and facilitate self-identification through sensory experience; this activity can contribute in assimilating new forms of identity interpretation, both through artworks from one's own cultural environment and those of others. Instead, the process of creating an artwork involves individualising the image of oneself as part of a specific group, reinforcing a sense of belonging, and discovering new meanings in the formula of "we are Ukrainians."

Key words: *art, art education, aesthetic experience, personality development, developmental psychology, identity formation, cultural identity.*

Постановка проблеми. В умовах воєнних реалій тривалий стресогенний вплив є суттєвою загрозою для послідовного особистісного розвитку. Зокрема, негативні наслідки для психологічного добробуту та умов зростання можуть обмежувати цілісний процес особистісного становлення. Першочерговим ризиком є травмівний досвід, що пов'язаний із порушенням виконавчих функцій,

необхідних для ефективного проживання як нормотипових викликів, відповідних вікові, так і тих, що зумовлені цими ситуаціями. Відповідно, під загрозою постає як загальна адаптивність особистості в конкретних умовах, так і її загальний потенціал розвитку в ширшій перспективі. Водночас ускладнено також реалізацію інтервенцій, що спрямовані на сприяння особистісному ста-

новленню. Фінансові обмеження, брак фахівців та методологічних розробок, що відповідатимуть викликам воєнного часу, – ці чинники професійної діяльності часто унеможливають повноцінний супровід особистісного розвитку. Варто також зазначити, що воєнний час може сприйматися як найбільш продуктивний для формування культурної ідентичності, зважаючи на актуалізоване переживання суспільної єдності та неабияку кількість наративів, що формуються як у вимірі професійного мистецтва, так і поширюються горизонтально серед ширшої аудиторії. Проте залишається актуальним дискурс щодо тих аспектів, які складатимуть основу культурної ідентифікації нового покоління повоєнного часу, зважаючи на ті виклики, що постають наразі перед суспільством. Відповідно, представлена робота спрямована на висвітлення того, яким чином мистецтво може слугувати сприянню особистісного розвитку та усталенню культурної ідентичності в умовах тривалої гібридної війни.

Аналіз досліджень. Передусім варто зауважити, що в освітньому процесі навчання творчості є невід’ємним складником особистого розвитку дитини. Зокрема, у дослідницьких доробках підтверджено ефективність подібних навчальних програм для сприяння просоціальної спрямованості та резильєнтності особистості в майбутньому (Çetin, 2021). Крім того, безпосереднє залучення до такої діяльності передбачає високий рівень агентності (Zhou et al., 2024). Можливість самостійної координації творчого процесу надає необхідний досвід відділення та контролю ситуації, що є значущими для формування стійкої ідентичності (Theodotou, 2019). Проте, власне навчання передбачає низку викликів, продуктивне подолання яких є основою для забезпечення нормативного зростання. Тому досить важливо зважати на те, яким саме чином буде реалізовано втручання, що ґрунтується на мистецтві (Zheng, 2023).

З огляду на вищий потенціал нейропластичності дитини, більш ефективними є інтервенції, що реалізовані в освітніх установах та під час позашкільної активності. Ці програми можуть також створити необхідну основу для роботи з особами старшого віку. Зокрема, основний акцент у зазначеному напрямі доцільно робити на сприянні дивергентному мисленню, яке передбачає інноваційність у розв’язанні проблем та формує підґрунтя для розвитку метанавичок особистості (Zheng, 2023). Одночасно значущим елементом є соціальна залученість, що формується як на етапі менеджменту групового творчого процесу, так і

безпосередньо через естетичний досвід дитини. Згідно з результатами дослідження Я. ван Леуен та ін. (van Leeuwen et al., 2022), сприйняття та конструювання художнього твору асоційовані з активацією нейронних мереж, що характеризуються як «соціальний мозок». Таким чином, залученість до творчої діяльності та «споживання» мистецтва, як припускають Л. Дж. Моріціо та ін., може слугувати підґрунтям для поліпшення соціальної чутливості та емпатії (Morizio et al., 2022). Зважаючи на психосоціальну основу становлення особистості, доцільно зауважити, що саме соціальна адаптованість є первинним елементом зростання, а первинний контакт з образами референтної групи відбувається саме через медіапродукцію та доступні художні твори (Lee et al., 2022). Отже, становлення культурної ідентичності на ранніх етапах дорослішання може бути більш ефективним саме завдяки використанню відповідних інструментів.

На послідовних етапах життєвого шляху питання пластичності лишається досить актуальним з огляду на досвід застосування відповідних методик у клінічних дослідженнях проєктивних факторів (Toricelli et al., 2021). Проте варто наголосити, що саме мистецтво є одним із провідних засобів досягнення нейропластичних змін у дорослому та похилому віці. Зокрема, це пов’язано із змінами сенсорно-перцептивного рівня, підвищенням сенситивності та диференціальних спроможностей, але більш значущим є не безпосередній характер змін, а можливість реалізації безперервного навчання (Alain et al., 2019). Узагальнюючи можемо зазначити, що залученість до мистецтва та переживання відповідного досвіду як у ролі творця, так і в ролі споживача, може сприяти особистісному розвитку з огляду на якісні та кількісні зміни окремих психічних явищ, що супроводжують цей досвід. За умови ефективної інтеграції мистецтва в програми супроводу особистісного становлення, стає можливою фасилітація зазначеного процесу. Отже, **метою статті** визначено висвітлення перспектив впливу мистецтва на розвиток особистості та формування культурної ідентичності, послуговуючись когнітивними моделями естетичного досвіду особистості.

Виклад основного матеріалу. Передусім доцільно охарактеризувати ключові елементи когнітивних моделей естетичного досвіду, що розглядаються. Як зазначають у своїй роботі М. Піловські та ін., кожна модель передбачає три основні компоненти: вхідні дані, тобто стимул, що пропонується особі; механізм обробки даних; психологічні результати взаємодії зі стимулом (Pelowski,

2016). Н. Булло та Р. Рібер (Bullot and Reber, 2013) акцентували на потребі ширшої інтерпретації поняття вхідних даних, оскільки йдеться не лише про сам твір, з яким ознайомлюється чи формує особистість, але також контекст його існування та контекст відповідної діяльності (споглядання та творення), наводячи в цьому розрізі поняття «тіло твору» задля визначення самого продукту безпосередньо, та його відділення від контекстуальної площини. У представленій роботі використані моделі, що розглянуті у дослідженні М. Піловські та ін., та доповнені висновки цих авторів (Pelowski, 2016). Кінцевим результатом контакту визначено розвиток особистості та становлення її культурної ідентичності. Деталізуючи механізм розгортання естетичного досвіду, було отримано необхідні уточнення щодо методів фасилітації цього процесу, як-от: підбір тіла твору, формування відповідного сетингу, спрямування дебрифінгу та перспектив застосування відповідного засобу. Варто зауважити, що аналіз операційного складника моделей необхідний для висвітлення окремих аспектів психічного, зміни яких передбачені відповідним стимулом. Таким чином можна отримати необхідне уявлення щодо аспектів становлення особистості, які передбачають подальше втручання через залучення до мистецтва.

Відповідно до моделі А. Чаттерджі, споглядання художнього твору передбачає три послідовні етапи: несвідоме розпізнавання елементів, їх групування та виокремлення елементів задля подальшого їх дослідження й присвоєння їм емоційного забарвлення, послуговуючись попереднім досвідом (Chatterjee, 2010). На початкових, неявних, етапах відбувається стимуляція сенсорно-перцептивної чутливості особи, що супроводжується поступовим тренуванням сприйняття. Насичення простору зростання відповідними стимулами сприяє загальній чутливості та здібності розрізнення. Групування, натомість, є необхідним послідовним етапом синтезу, а виокремлення регіонів цікавості із цілісних фігур передбачає розв'язання перцептивної головоломки, що сприяє розвитку аналітичних здібностей особи. Водночас відбувається актуалізація інтроспективного прагнення, оскільки добір регіонів передбачає відповідь на внутрішнє запитання: «Що мені цікаво?» На рівні ідентичності ці процеси асоційовані із засвоєнням диференційних ознак групової належності, як приклад, розрізнення великих культурних груп Сходу та Заходу. Проте явне засвоєння патернів відбувається саме на кінцевому етапі, надаючи у такий спосіб певної індивідуалізованої оцінки відповід-

ним маркерам, що за аналогією можна представити через групи «своє» та «чуже». Уявлення про власну належність до культурного простору українців формується не через кінцеве формулювання «я українець» або ж «ми українці», а за принципом розрізнення «ми не вони», що надалі трансформується на етапі свідомої інтерпретації.

На цьому етапі доцільно зазначити, що залученість до творення художнього твору та його споглядання має характерні відмінності на рівні наслідків для розвитку. Як зазначає у своїй роботі М. МакКолл, створення мистецтва є проактивним і генеративним процесом, натомість «споживання» мистецького твору є дією сприйняття та інтерпретації (McCall, 1977). Оскільки конструювання художнього образу передбачає вираження, тобто конвергентності в інтерпретації абстрактного явища чи внутрішнього переживання, можемо говорити про екстернальну орієнтованість цього процесу. Особистість потребує трансформації інтроспективного начала в зовнішній об'єкт, що має конкретні параметри, як-от: форма, колір, темп, тривалість та пантоміміка. Необхідним є етап втілення, тобто перенесення образу в матеріальний вимір, послуговуючись відповідними якостями. У цьому контексті вибір є ключовим складником, а прийняття рішення щодо кінцевого результату сприяє розширенню самостійності особи, що вдається до зазначеної діяльності (Zhou et al., 2024). Важливу роль також відіграє контекст цього художнього вибору. Включеність особистості в культурне поле визначає підбір засобів, проте також важливий зміст, що перенесений на тіло твору, оскільки початкове явище чи переживання формується відповідно до групової соціокультурної парадигми. Таким чином, вираження стосується також відтворення власної належності, утворюючи ідентичність автора.

Натомість споглядання передбачає деконструкцію, а радше – дешифрування якостей твору. Окремі параметри здобувають відображення в психіці споглядача та інтерпретуються відповідно до наявної системи кодів, тож, споглядання має інтернальну спрямованість. Пошук відповідного пояснення для художнього твору передбачає більшою мірою дивергентне та синтетичне мислення, оскільки фіксований об'єкт має здобути нову форму в просторі суб'єктивних переживань особистості. Відповідно, споглядання стосується водночас емоційної, когнітивної та вольової сфери: безпосереднє переживання емоційного естетичного досвіду, обробка та інтерпретація тіла твору та свідоме включення в зазначені процеси. Тип творчої діяльності також має неабияку

вагу в прогнозуванні результатів розвитку особистості та її культурної ідентичності, що може слугувати основою для подальших досліджень у даному напрямі.

Згідно з моделлю М. Піловскі й Ф. Акіби, наріжною характеристикою мистецтва визначено *нетиповість*, що спрямована на порушення повсякденної перцептивної готовності особи, яка взаємодіє з тілом твору (Pelowski, Akiba, 2011). У цьому разі йдеться не про вирішення перцептивної задачі, а, значною мірою, про зсув світоглядної парадигми особи. Розглядаючи зазначену концепцію в межах нашого проблемного поля, варто звернути увагу на позиції учасників взаємодії за межами безпосередньо тіла твору. Автори зазначають, що художній образ слугує методом засвоєння нового онтологічного способу, проте цей новий спосіб заданий художником. На індивідуальному рівні ця новизна гарантує здатність до ототожнення, розвиваючи соціальну адаптованість глядача. Проте на груповому взаємодія із художнім твором значною мірою визначається походженням та культурними орієнтирами автора. За умови спільного культурного поля автора та глядача нова світоглядна позиція стосується інакшості сприйняття розділеної культурної належності «ми українці?». Тобто особа здобуває новий досвід інтерпретації власного досвіду ідентифікації. Натомість естетичний досвід, що стосується творів митців з іншого культурного простору, дає змогу глядачу ознайомитись із якісно новим відображенням себе. Отже, культурна ідентичність може кристалізуватися на засновку визначених відмінностей чи набувати нових якостей, що інтеріорізовано під час цього естетичного досвіду.

Перспективним напрямом слід також визначити інтеграцію технологій штучного інтелекту у творчому процесі (Han, 2011). Ці інструменти гарантують новий глобалістичний погляд на соціокультурну групу глядача. Хоча матеріали, що створені штучним інтелектом, характеризуються певною спрощеністю щодо культурних патернів та унеможливають достатню міру агентності автора, цей ресурс є найбільш доступним. Відповідно його впровадження у супроводі розвитку особистості може набути неабиякого поширення.

Насамкінець, розглянемо модель Капчіка, згідно з якою естетичний досвід може бути диференційований за суб'єктивною та об'єктивною позицією:

– суб'єктивна позиція передбачає реактивність та загальне емоційне оцінювання твору від-

повідно до актуального афекту особистості та її характерологічних схильностей;

– об'єктивна позиція позначає інтелектуальне знеособлене розгортання досвіду, що характеризується мисленневою інтерпретацією на протилежну чуттєвій (Cupchik, 2013).

Хоча модель Г. С. Капчіка дещо суперечить загальним інтегративним теоріям естетичного досвіду, неодмінним аспектом яких є переживання естетичної емоції, її автор розглядає ці процеси як суміжні. Особистість здатна переходити з однієї до іншої, що уможливує повноцінне залучення та контакт із тілом твору та його контекстом. Таким способом автор наділяє глядача здібністю до саморегуляції, що необхідна для ефективного переходу від суб'єктивної до об'єктивної позиції сприйняття. Але водночас митець на етапі створення також може займати обидві позиції, що відображає характерну дивергенцію художніх спрямувань. У цьому контексті культурна ідентичність формується поєднанням відповідного чуттєвого та ментального досвіду, що надає змогу інтегрувати попередні формулювання щодо власного образу в кінцеве твердження «ми українці». Натомість для особистісного становлення ця модель розкриває градацію психоемоційного регулювання, що необхідне для розвитку, як основа інтеграції в чинну суспільну парадигму без втрати індивідуальної основи.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що залучення до мистецтва варто розглядати як важливий медіатор обох досліджуваних явищ: розвитку особистості та формування культурної ідентичності. Значною мірою відрізняється характер впливу взаємодії з художнім твором залежно від змісту цієї взаємодії. Важливо поєднувати як самостійне створення художнього твору, так і його споглядання, зважаючи на відмінності в наслідках для особистості. Конструювання художнього образу передбачає аналітичний процес втілення внутрішніх явищ, що сприяє підвищенню агентності, розвитку здібностей до розв'язання проблем, прийняття рішень та самовираження. Натомість споглядання відповідного образу – це діяльність, що потребує достатньої міри залучення, здатності до вирішення перцептивної задачі, дивергентності та синтезу. Відповідно, впровадження програм, що поєднують зазначені форми взаємодії з мистецтвом, ймовірно, матимуть найбільш відчутний вплив як на процеси розвитку особистості, так і формування культурної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Music and visual art training modulate brain activity in older adults / С. Alain et al. *Frontiers in neuroscience*. 2019. Vol. 13. Article 182. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnins.2019.00182> (дата звернення: 13.03.2024).
2. Bullot N. J., Reber R. The artful mind meets art history: Toward a psycho-historical framework for the science of art appreciation. *Behavioral and brain sciences*. 2013. Vol. 36. No. 2. P. 123–137. DOI: <http://doi.org/10.1017/S0140525X12000489> (дата звернення: 13.03.2024).
3. Cupchik G. C. “I am, therefore I think, act, and express both in life and in art.” *Art and identity: Essays on the aesthetic creation of mind. Consciousness, literature & the arts* / ed. by T. Roald, J. Lang. Amsterdam : Rodolpi, 2013. P. 67–92.
4. Chatterjee A. Neuroaesthetics: a coming of age story. *Journal of cognitive neuroscience*. 2010. Vol. 23. P. 53–62. DOI: <http://doi.org/10.1162/jocn.2010.21457> (дата звернення: 13.03.2024).
5. Çetin Z. The effect of a modular art education programme on the personal-social development of preschool children. *South African journal of childhood education*. 2021. Vol. 11. No. 1. P. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.4102/sajce.v11i1.941> (дата звернення: 13.03.2024).
6. Han Z. Combined development of artificial intelligence and art design. *Intelligent computing and signal processing (ICSP)* : proceedings of 6th int. conf. (Xi'an, 09–11 April 2021). Xi'an : IEEE, 2021. P. 1023–1026. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICSP51882.2021.9408896> (дата звернення: 13.03.2024).
7. Lee J. K., Junqué de Fortuny E. Influencer-generated reference groups. *Journal of consumer research*. 2022. Vol. 49. No. 1. P. 25–45. DOI: <https://doi.org/10.1093/jcr/ucab056> (дата звернення: 13.03.2024).
8. More than meets the eye: Art engages the social brain / J. E. van Leeuwen et al. *Frontiers in neuroscience*. 2023. Vol. 16. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnins.2022.738865> (дата звернення: 13.03.2024).
9. McCall M. M. Art without a market: Creating artistic value in a provincial art world. *Symbolic interaction*. 1977. Vol. 1, No. 1. P. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.1525/SI.1977.1.1.32> (дата звернення: 13.03.2024).
10. Creating compassion: Using art for empathy learning with urban youth / L. J. Morizio et al. *Contemporary school psychology*. 2022. Vol. 26. No. 4. P. 435–447. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40688-020-00346-1> (дата звернення: 13.03.2024).
11. Pelowski M., Akiba F. A model of art perception, evaluation and emotion in transformative aesthetic experience. *New ideas psychology*. 2011. Vol. 29. P. 80–97. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2010.04.001> (дата звернення: 13.03.2024).
12. Visualizing the impact of art: An update and comparison of current psychological models of art experience / Pelowski M. et al. *Frontiers in human neuroscience*. 2016. Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnhum.2016.00160> (дата звернення: 13.03.2024).
13. Theodotou E. Supporting personal and social development through child-led art projects in the early years settings. *Early child development and care*. 2019. Vol. 189. No. 11. P. 1889–1900. <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1418739> (дата звернення: 13.03.2024).
14. Mechanisms of neuroplasticity and brain degeneration: strategies for protection during the aging process / M. Toricelli et al. *Neural regeneration research*. 2021. Vol. 16. No. 1. P. 58–67. DOI: <http://doi.org/10.4103/1673-5374.286952> (дата звернення: 13.03.2024).
15. Zheng Y. Promoting the personal development of children through art education. *Journal of contemporary educational research*. 2023. Vol. 7. No. 4. P. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.26689/jcer.v7i4.4857> (дата звернення: 13.03.2024).
16. The psychological construction of early childhood art education / Y. Zhou et al. *International journal of social science and research*. 2024. Vol. 2. No. 1. DOI: <http://doi.org/10.58531/ijssr/2/1/3> (дата звернення: 13.03.2024).

REFERENCES

1. Alain, C., Moussard, A., Singer, J., Lee, Y., Bidelman, G. M., & Moreno, S. (2019). Music and visual art training modulate brain activity in older adults. *Frontiers in Neuroscience*, 13. <https://doi.org/10.3389/fnins.2019.00182>
2. Bullot, N. J., & Reber, R. (2013). The artful mind meets art history: Toward a psycho-historical framework for the science of art appreciation. *Behavioral and Brain Sciences*, 36(2), 123–137. <http://doi.org/10.1017/S0140525X12000489>
3. Cupchik, G. C. (2013). “I am, therefore I think, act, and express both in life and in art.” In T. Roald & J. Lang (Eds.) *Art and identity: Essays on the aesthetic creation of mind. Consciousness, literature & the arts* (pp. 67–92). Amsterdam : Rodolpi.
4. Chatterjee, A. (2010). Neuroaesthetics: A coming of age story. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23, 53–62. <http://doi.org/10.1162/jocn.2010.21457>
5. Çetin, Z. (2021). The effect of a modular art education programme on the personal-social development of preschool children. *South African Journal of Childhood Education*, 11(1), 1–7. <https://doi.org/10.4102/sajce.v11i1.941>
6. Han, Z. (2021). Combined development of artificial intelligence and art design. In *Intelligent computing and signal processing (ICSP)* (pp. 1023–1026). Xi'an : IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICSP51882.2021.9408896>
7. Lee, J. K., & Junqué de Fortuny, E. (2022). Influencer-generated reference groups. *Journal of Consumer Research*, 49(1), 25–45. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucab056>
8. van Leeuwen, J. E., Boomgaard, J., Bzdok, D., Crutch, S. J., & Warren, J. D. (2022). More than meets the eye: Art engages the social brain. *Frontiers in Neuroscience*, 16. <https://doi.org/10.3389/fnins.2022.738865>
9. McCall, M. M. (1977). Art without a market: Creating artistic value in a provincial art world. *Symbolic Interaction*, 1(1), 32–43. <https://doi.org/10.1525/SI.1977.1.1.32>

10. Morizio, L. J., Cook, A. L., Troeger, R., & Whitehouse, A. (2022). Creating compassion: Using art for empathy learning with urban youth. *Contemporary School Psychology, 26*(4), 435–447. <https://doi.org/10.1007/s40688-020-00346-1>
11. Pelowski, M., & Akiba F. (2011). A model of art perception, evaluation and emotion in transformative aesthetic experience. *New Ideas Psychology, 29*, 80–97. <http://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2010.04.001>
12. Pelowski, M., Markey, P. S., Luring, J. O., & Leder, H. (2016). Visualizing the impact of art: An update and comparison of current psychological models of art experience. *Frontiers in Human Neuroscience, 10*. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2016.00160>
13. Theodotou, E. (2019). Supporting personal and social development through child-led art projects in the early years settings. *Early Child Development and Care, 189*(11), 1889–1900. <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1418739>
14. Toricelli, M., Pereira, A. A. R., Abrao, G. S., Malerba, H. N., Maia, J., Buck, H. S., & Viel, T. A. (2021). Mechanisms of neuroplasticity and brain degeneration: Strategies for protection during the aging process. *Neural Regeneration Research, 16*(1), 58–67. <http://doi.org/10.4103/1673-5374.286952>
15. Zheng, Y. (2023). Promoting the personal development of children through art education. *Journal of Contemporary Educational Research, 7*(4), 97–102. <https://doi.org/10.26689/jcer.v7i4.4857>
16. Zhou, Y., Mao, W., Liang, G., Deng, Chen, S., Cai, X. ... Tang, S. (2024). The psychological construction of early childhood art education. *International Journal of Social Science and Research, 2*(1). <http://doi.org/10.58531/ijssr/2/1/3>

Оксана ЛЕГКУН,
orcid.org/0009-0000-0223-6541
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Кременець, Україна) oksaleh1@ukr.net

КОМПОЗИТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ

У статті досліджено різносторонню діяльність А. Річинського як громадсько-політичного та культурно-просвітницького діяча, лікаря, композитора, педагога, одного із ідеологів руху за українізацію православної церкви, засновника українського спортивно-виховного товариства Пласт у Володимир-Волинському повіті, публіциста та видавця. Висвітлено основні віхи життя А. Річинського та встановлено, що родинне виховання мало значний вплив на формування його патріотичного світогляду. З'ясовано, що з початком лікарської практики у повітовій лікарні Ізяслава особливу увагу Річинський приділяє участі в освітньому й культурному житті міста.

Виявлено, що Володимир-Волинський період життя А. Річинського був надзвичайно плодотворним. Окрім лікарської практики, діяч веде активну діяльність щодо відправи богослужінь на рідній мові, наголошує на відсутності українських церковних піснеспівів, публікує статті на медичну, освітню, краєзнавчу й суспільно-політичну тематику, досліджує історію церкви та релігійної думки.

Розкрито його діяльність як редактора та видавця місячників «На варті» та «Наше братство», де висвітлювалися проблеми українського церковного відродження, як учасника товариств «Просвіта» та «Рідна хата» та засновника молодіжної організації «Пласт» у Володимир-Волинському.

Здійснено цілісний аналіз композиторської спадщини А. Річинського в контексті становлення національної церкви. Досліджено музичні збірки: «Всенародні співи в українській церкві» (1925), «Українські церковні співи» (1926), «Українські колядки» (1927), «Скорбна мати» та «Українська відправа Вечірня та Рання» (1929).

Проаналізовано оригінальні композиції та аранжування А. Річинського, з'ясовано жанрову специфіку творів, використання інтонаційних зворотів, ритміки й специфічних фактурних прийомів, ладо-гармонічних нюансів та агогічних відхилень. З'ясовано, що видання «Українські колядки» спрямовано на збереження та поширення багатогранної духовної спадщини різдвяних традицій, колядок, щедрівок. Встановлено, що композиторська діяльність А. Річинського сприяла популяризації церковних творів українською мовою та розвитку національної духовної музичної культури.

Ключові слова: Річинський, композитор, церковні піснеспіви, культурно-просвітницька діяльність.

Oksana LEHKUN,
orcid.org/0009-0000-0223-6541
Candidate of Art Criticism,
Associate Professor at the Department of Art Disciplines and Methods of Teaching
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
(Kremenets, Ukraine) oksaleh1@ukr.net

ARSEN RICHYNSKY'S COMPOSITIONAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE NATIONAL CHURCH

The article examines the versatile activities of A. Richynskiy as a socio-political, cultural and educational figure, physician, composer, teacher; one of the ideologists of the movement for the Ukrainianization of the Orthodox Church, founder of the Ukrainian sports and educational society Plast in Volodymyr-Volynskiy district, publicist and publisher. The main milestones of A. Richynskiy's life are highlighted and it is established that family upbringing had a significant impact on the formation of his patriotic outlook. It is found that with the beginning of his medical practice in the county hospital of Izyaslav, Rychynskiy paid special attention to participation in the educational and cultural life of the city.

It has been found that the period of A. Richynskiy's life in Volodymyr-Volynskiy was extremely fruitful. In addition to his medical practice, the figure is active in conducting services in his native language, emphasizes the absence of Ukrainian church hymns, publishes articles on medical, educational, local history, and socio-political topics, and researches the history of the church and religious thought.

His activities as an editor and publisher of the monthly magazines "On Guard" and "Our Brotherhood", which covered the problems of the Ukrainian church revival, as a member of the societies "Prosvita" and "Ridna Khata" and as a founder of the youth organization "Plast" in Volodymyr-Volynskiy are revealed.

A holistic analysis of A. Richynsky's compositional heritage in the context of the formation of the national church is carried out. Music collections are studied: "National Chants in the Ukrainian Church" (1925), "Ukrainian Church Chants" (1926), "Ukrainian Carols" (1927), "Grieving Mother" and "Ukrainian Vespers and Matins" (1929).

The author analyzes the original compositions and arrangements by A. Richynskyi, reveals the genre specificity of the works, the use of intonation, rhythmic and specific texture techniques, harmonic nuances and agogic deviations. It has been found that the publication "Ukrainian Carols" is aimed at preserving and disseminating the multifaceted spiritual heritage of Christmas traditions, carols, and shchedrivkas. It is established that the compositional activity of A. Richynskyi contributed to the popularization of church works in the Ukrainian language and the development of national spiritual musical culture.

Key words: Richynskyi, composer, church chants, cultural and educational activities.

Постановка проблеми. Із проголошенням Україною незалежності актуального значення набула проблема духовного відродження та повернення із забуття маловідомих та необґрунтовано замовчених постатей. До цих визначних особистостей належить Арсен Васильович Річинський – громадсько-політичний та культурно-просвітницький діяч, лікар, педагог, один із ідеологів руху за українізацію православної церкви, засновник українського спортивно-виховного товариства Пласт у Володимир-Волинському повіті у 20-х – 30-х рр. ХХ ст., композитор, публіцист і видавець.

Заслуговують на увагу наукові релігієзнавчі праці А. Річинського, які присвячені українізації православної церкви та залишаються актуальними й сьогодні.

Аналіз досліджень. У 1998 році у Кременці відбулися перші Річинські читання (загалом їх проведено десять), що сприяло ґрунтовному вивченню науковцями, краєзнавцями та релігієзнавцями різносторонньої діяльності цієї неординарної особистості.

В останні десятиліття з'явилися наукові розвідки, які характеризують А. Річинського як діяча національного церковного руху на Волині (П. Кралюк, М. Кучерепа, О. Саган, Н. Стоколос, В. Хоміцький та ін.), висвітлюють громадсько-релігійну та краєзнавчу діяльність (В. Петрович, І. Скакальська, Г. Чернихівський та ін.), внесок у розвиток руху пластунів на Волині (О. Савчук).

Серед наукових розвідок виокремимо монографію А. Гудими «Харизма Арсена Річинського», у якій охарактеризовано постать, як основоположника етнології релігії в українському релігієзнавстві та автора власної концепції релігійно-національної ідеології.

О. Альошина у дисертаційному дослідженні здійснила комплексний історико-релігієзнавчий аналіз діяльності А. Річинського в контексті українізації Православної церкви в Польщі у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

Проблема вивчення композиторської діяльності А. Річинського на сьогодні залишається

недостатньо опрацьованою. О. Кравчук у дисертаційному дослідженні, яке присвячено висвітленню громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Річинського, частково простежує становлення його як композитора.

Л. Понедельник, розглядаючи основні напрямки літературно-мистецького життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.), звертає увагу на видання збірок церковних співів українською мовою А. Річинського.

П. Шиманський у контексті висвітлення регіональних особливостей музичної культури Волині першої половини ХХ століття розкриває особливості композиторського стилю А. Річинського.

Мета статті – визначити роль та проаналізувати композиторську діяльність А. Річинського у контексті становлення національної православної церкви.

Виклад основного матеріалу. Арсен Васильович Річинський народився 12 червня 1892 р. у с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (нині село Шумської міської громади Кременецького району Тернопільської області) у родині священника.

Виховання на національних традиціях, велика бібліотека, у якій «окрім богословської літератури, часописів, настільною книгою був «Кобзар», твори вітчизняних і зарубіжних письменників» (Кравчук, 2021: 84) відіграв значну роль у формуванні світогляду Річинського. Початкову освіту Арсен здобув у місцевій церковно-парафіяльній школі, згодом – у Клеванській духовній школі Рівненського повіту, Кременецькому чоловічому духовному училищі та чотири роки навчався у Волинській духовній семінарії, яка на той час була переведена у Житомир.

Роки перебування у Житомирі мали значний вплив на формування національних поглядів Річинського. У нарисі «До щастя, слави і свободи» він зазначає, що, будучи семінаристом, належав до таємного українського гуртка: «...раз чи два на місяць перекрадалися зимовими вечорами на житомирські передмістя на сходи підпільного українського гуртка шкільної молоді тільки для

того, щоби з товариських рефератів знайомитися з рідною історією та літературою. Мусіли оглядатися на шкільне «начальство» і на поліцію...» (Річинський, 2012: 236).

Річинський вивчає історію та культурні надбання українського народу, стає членом підпільного гуртка, який вели викладачі семінарії – члени «Товариства дослідників Волині», бере участь у літературно-музичних імпрезах та набуває навичок у редагуванні рукописних збірок.

Закінчивши чотири класи духовної семінарії, А. Річинський працював учителем двокласної церковно-парафіяльної школи у с. Сіднярки Луцького повіту. Восени 1911 р. юнак став студентом медичного факультету Варшавського університету, проте, у зв'язку із початком Першої світової війни, Річинський перевівся на навчання до Київського університету ім. Св. Володимира. Склавши державні екзамени, він отримує посаду лікаря у повітовій лікарні Ізяслава.

В Ізяславі А. Річинський стає активним учасником освітньо-культурного життя міста, редагує видання «Нова дорога» та працює над шкільним підручником з гігієни, ініціює створення курсів українознавства для народних учителів, читає лекції з історії України, організовує та керує учительським хором колективом (Кравчук, 2021: 102).

У квітні 1922 року А. Річинський переїжджає до Володимир-Волинського та отримує посаду головного лікаря міської лікарні. Він провадить активну громадську діяльність: редагує і власним коштом видає «незалежний місячник українського церковного відродження» «На варті» та «Наше братство» (Скакальська, 2017: 59), активний учасник товариств «Просвіта» та «Рідна хата», засновник молодіжної організації «Пласт» у Володимир-Волинському.

В. Хоміцький зазначає, що у цей період Річинський пише статті «на пластову, освітньо-виховну і суспільно-політичну тематику. Серед його досліджень з історії Церкви та релігійної думки праця «Проблеми української релігійної свідомості» (1923 р.), книга, присвячена Пласту «До щастя, слави і свободи» (1930 р.), краєзнавчий доробок «Старий город Волинь» (1938 р.) та інші» (Хоміцький, 2022: 13).

У статті «Українське церковно-музичне видавництво», яку було опубліковано на сторінках часопису «На варті», А. Річинський наголошує на відсутності у церковних хорів співів на українській мові. Як зазначає О. Альошина, А. Річинський був переконаний, що в церковному богослужінні потрібно поступово перейти з церковнослов'янської мови на українську (Альошина, 2016: 9).

У 1925 р. у Володимир-Волинському побачила світ перша нотна збірка Річинського «Всенародні співи в українській церкві», яка була адресована для сільських хорів, шкіл та народу. Це видання, на переконання автора, повинно полегшити «богослужіння в церкві українською мовою, показати перевагу й красу Служби Божої рідною мовою» (Всенародні співи в українській церкві, 1925: 3).

У передмові Річинський наголошує на необхідності сприяння українізації церкви шляхом використання хорового співу, який розповсюджений у народі та пропонує аранжування київських і старогрецьких наспівів, рекомендує змінити чотириголосся на триголосся, що буде доступнішим для невідготовлених виконавців.

Автор зазначав, що молитовний спів має особливий вплив на кожного богомольця і «парафія легко привчиться до українських молитов і зрозуміє перевагу та красу Служби Божої на рідній мові... Тоді ніякі темні сили не спинять надалі відродження й розвиток нашої прадідної Української церкви» (Всенародні співи в українській церкві, 1925: 3).

На думку П. Шиманського, «головною метою композитора було залучити слухачів до того, щоби «співати цілою церквою» (Шиманський, 2010: 23).

До збірки увійшло 30 творів, аранжування більшості з яких належить А. Річинському, хоча є кілька піснеспівів М. Тележинського («Святий Боже», «Алилуя», «Слава Тобі, Господи», «Господи, помилуй») та «Вірую» К. Стеценка.

Автор здійснює аранжування старовинних церковних піснеспівів: старогрецьких («Вечірня», «Достойно є», «Тобою благодатна»), київських («Світе тихий», «Нині відпускаєш», «Рання»), львівських («Літургія»). «Отче наш» А. Річинський подає у двох варіантах: звичайне та на старовинну волинську мелодію.

Під впливом М. Тележинського Річинський формується як композитор і представляє оригінальні композиції: «У Царстві твоїм», «Ектенія благальна», «Милість спокою» та «Многая літа», де «характерні для нього виражальні засоби подаються в концентрованому, не підлеглому зовнішній мелодичній ідеї, вигляді» (Шиманський, 2010: 23).

Збірка «Всенародні співи в українській церкві» була першою спробою самовиявлення А. Річинського. Досліджуючи хорову творчість волинських композиторів першої половини ХХ століття, П. Шиманський зазначає, що «вона побудована на винятково українському, сучасному авторові музично-церковному ґрунті... відповідає осо-

бистості композитора – яскравого громадського діяча, культурного лідера регіонального масштабу» (Шиманський, 2010: 23).

У 1926 р. у видавництві «На ватрі» вийшла наступна збірка А. Річинського «Українські церковні співи», яка відзначилася композиторською майстерністю автора. Усі твори написані у чотириголосному викладі з динамічними відтінками, агогічними відхиленнями, з використанням в окремих піснеспівах складних розмірів 5/4 та 3/2 (Українські церковні співи, 1926: 28).

Композитор звертається до створення різних за жанрами піснеспівів великої форми: антифон, кондак, херувимської, а також концерту на слова 149 псалма «Заспівайте Господеві пісню нову». До твору «Богородиці, невсипущої в молитвах» подано ремарку, що кондак Успіння Божої Матері на свята Богородиці можна співати замість концерту.

А. Річинський у збірці вміщує «Херувимську» та «У царстві твоїм», які були опубліковані у попередньому виданні. Особливість звучання нових творів полягає «у самостійності бачення словесного канону, у вивільненні власного «тихого» голосу з безосібної маси релігійного мистецького хору» (Шиманський, 2010: 26).

Погоджуємося із думкою О. Кравчук щодо оригінальної музичної мови збірки та «поєднання в духовних композиціях А. Річинського аскетичної стриманості і емоційної відкритості, чіткого «розрахунку» і запалу» (Кравчук, 2021: 204).

У 1926 р. побачила світ музична збірка пісень із богогласника «Скорбна мати», у яку ввійшло 15 творів.

У збірці «Українські колядки» (Володимир-Волинський, 1927) представлено 7 творів для мішаного чотириголосного хору К. Стеценка та 10 – А. Річинського: «Заспівали янголи», «Предвічний», «Про колядника (жартівлива)», «Славен еси», «В Вифлеємі у печері», «Пане-господарю», «О, Предвічний Боже», «Через поле широкее», «Христос Спаситель» та «Тропар на Різдво Христове» (Українські колядки, 1927: 21).

Колядки А. Річинського представлені різними жанрами (релігійні, побутові, жартівливі) та формами (від мініатюри до розгорнутої колядки-сценки), вибір мажорних тональностей зручний для виконання аматорськими хоровими колективами. Оригінальна колядка «Заспівали янголи» написана на слова С. Черкасенка із циклу «У бурі білій». На думку П. Шиманського, «структурно та технологічно вона складніша за інші й становить фантазію на тему жанру колядки... та має багато спільного з його духовними творами і в мелодиці, і в засобах її розвитку, і в характері розгортання

музичної думки, і в тому, як виглядає фактура» (Шиманський, 2010: 31).

У 1929 р. у Володимир-Волинському побачила світ збірка «Українська відправа Вечірна та Рання», яка стала вершиною композиторської творчості А. Річинського. Більшість оригінальних творів композитора написані у розгорнутій формі із використанням менш широковідомих жанрів церковного стилю. До збірки увійшов 21 твір: «Початковий псалом» з ремаркою «на старі мотиви», «Щасливий муж», «Світе тихий» у трьох варіантах, зокрема «Київське» та «Дворецького», «Нині відпускаєш», «Богородице Діво» та Рання: «Шостопсалміє», «Хваліте» у трьох варіантах, один з яких на старовинну мелодію, записану в с. Спасі, що на Холмщині, Сергієм Козицьким, «Напорочні», «Від молодості моєї», «Величає, душа моя, Господа», «І нині найславніша», «Славословіє», «Тобі, побідонсній провідниці» (народна мелодія з Галичини), «Стихира Чесного Хреста», «Покаяння» та «Над ріками Вавилонськими» (Українська відправа Вечірна і Рання на мішаний хор, 1929: 24).

Останній твір відповідає вимогам жанру концерту, однак автор не визначає його як концерт. Стає очевидним, що А. Річинський досягає спільної мети та засобів, створює об'ємне музичне полотно, у якому «неуклінна динаміка поступального образного руху «змиває» початковий епічний «наліт»: ритміка дедалі збуджується, гармонія стрімко драматизується проникненням в епічну плагальність конфліктної тоніко-домінантної функційності» (Шиманський, 2010: 28).

А. Річинський використовує у творах народно-пісенні мелодичні звороти та прийоми, характерні фактурні прийоми, ритміку та ладо-гармонічні нюанси, що вказує на власний композиторський стиль. Як зазначає О. Кравчук, «духовні композиції А. Річинського позначені незвичним поєднанням стриманості і емоційності, «твердості» або навіть сухості і психологічної чутливості, що впливало з його подвійної натури лікаря-матеріаліста з душею глибоко віруючої людини. Музична мова творів вказує на обізнаність із сучасною композиторською технікою і впевнене володіння нею» (Кравчук, 2021: 206).

Музичні твори А. Річинського користувалися популярністю. Так, колядки «Через поле», «В Вифлеємі печера» у другій половині ХХ століття входили до репертуару хору Почаївської Свято-Успенської Лаври, регентом якого впродовж 40 років був Петро Думицький. Твори А. Річинського й сьогодні є в репертуарі церковних хорів Волині та інших міст України.

У фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника віднайдено частину бібліотеки Інституту церковної музики, де зберігається нотний рукопис твору А. Річинського «Над ріками Вавилонськими. До служби Великого Посту» (Косаняк, 2018: 181).

У тричастинному виданні «Літургійні співи», яке побачило світ у 2014 році в Тернополі, опубліковано твори А. Річинського: «Хвали, душе моя, Господа: Антифон II», «Єдинородний Сину: Антифон II», «У Царстві Твоїм: Антифон III», «Херувимську пісню», «Тобі співаємо», «Отче наш», «Заспівайте Господеві пісню нову: псалом 149», «Покаяння», «Над річками Вавилонськими», «Ми бачили Світ істинний», «Нехай повні будуть уста

наші» (Літургійні співи, 2014(a): 252; 2014 (b): 264; 2014 (c): 276).

Висновки. Таким чином, активна громадсько-політична, культурно-просвітницька та композиторська діяльність А. Річинського була спрямована на розвиток національної духовної музичної культури та українізації церковних відправ. Будучи одним із засновників національного церковного руху на Волині, доводив, що в церковній практиці необхідно поступово змінити використання церковнослов'янської мови на українську. А. Річинський своєю композиторською та видавничою діяльністю зробив значний внесок у розвиток національної духовної музичної культури та популяризації українських церковних піснеспівів, які й сьогодні залишаються у репертуарі багатьох хорових колективів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альошина О. Початки громадсько-церковної діяльності А. Річинського на Волині у 20-х рр. XX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Релігієзнавство*. 2016. Вип. 1(13). С. 3–11.
2. Всенародні співи в українській церкві : збірка загальнодоступних церковних співів для сільських хорів, для шкіл і народу / упор. А. Річинський. Володимир-Волинський : На варті, 1925. 32 с.
3. Косаняк Н. Віднайдена колекція нот Інституту церковної музики у Львові. *Каллофонія : науковий збірник з історії церковної монодії та гімнографії*. 2018. Ч. 9. С. 161–183.
4. Кравчук О. Громадсько-політична і культурно-просвітницька діяльність Арсена Річинського (1892–1956 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. 310 с.
5. Літургійні співи : для мішаного хору / упор. І. О. Кір'янчук. Ч. 1. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 252 с.
6. Літургійні співи : для мішаного хору / упор. І. О. Кір'янчук. Ч. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 264 с.
7. Літургійні співи : для мішаного хору / упор. І. О. Кір'янчук. Ч. 3. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 276 с.
8. Річинський А. До щастя, слави і свободи : зб. матеріалів VIII Міжнародних Річинських читань. Київ – Кременець : ТОВ «ПАПРУС-К», 2012. С. 221–260.
9. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упор. А. Колодний, О. Саган. Вид. 3-є. Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. 448 с.
10. Скакальська І. Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду XX ст. Київ : КНТ, 2017. 94 с.
11. Українська відправа Вечірня і Рання на мішаний хор : збірка церковних співів / упор. А. Річинський. Володимир-Волинський : На варті, 1929. 24 с.
12. Українські колядки : збірка колядок / упор. А. Річинський. Володимир-Волинський : На варті, 1927. 21 с.
13. Українські церковні співи / упор. А. Річинський. Володимир-Волинський : На варті, 1926. 28 с.
14. Хоміцький В. Шлях Арсена Річинського від народження до святості, крізь призму просвітництва і автокефальних рухів. *Актуальні питання гуманітарних наук. Сер. Історія*. 2022. Вип. 55. Т. 3. С. 11–17.
15. Шиманський П. Й. Хорова творчість волинських композиторів першої половини 20-го століття : навч. посіб. Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 258 с.

REFERENCES

1. Aloshyna O. (2016). Pochatky hromadsko-tserkovnoi diialnosti A. Richynskoho na Volyni u 20-kh rr. XX st. [The beginnings of A. Richynskiy's public and church activity in Volyn in the 20th years of the 20th century]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Ser. Relihiieznavstvo*. – Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series: Religious Studies. Vyp. 1(13). S. 3–11. [in Ukrainian].
2. Richynskiy A. (Eds.). (1925). Vsenarodni spivy v ukrainskii tserkvi : zbirka zahalnodostupnykh tserkovnykh spiviv dlia silskykh khoriv, dlia shkil i narodu [Folk chants in the Ukrainian church : a collection of publicly available church chants for village choirs, schools, and the people]. Volodymyr-Volynskiy : Na Varti. 32 s. [in Ukrainian].
3. Kosaniak N. (2018). Vidnaidena kolektsiia not Instytutu tserkovnoi muzyky u Lvovi [A collection of sheet music from the Institute of Church Music in Lviv was found]. *Kalofoniia : naukovyi zbirnyk z istorii tserkovnoi monodii ta hymnografii*. – Kalophony : a scientific collection on the history of church monody and hymnography. Ch. 9. S. 161–183. [in Ukrainian].

4. Kravchuk O. (2021). Hromadsko-politychna i kulturno-prosvitnytska diialnist Arsena Richynskoho (1892–1956 rr.) [Social, political, cultural, and educational activities of Arsen Richynskyi (1892–1956)]. dys. ... kand. ist. nauk : Ternopil : Ternopilskiy nats. ped. un-t imeni Volodymyra Hnatiuka. 310 s. [in Ukrainian].
5. Kirianchuk I. O. (Eds.). (2014a). Liturhiini spivy : dlia mishanoho khoru [Liturgical chants: for mixed choir]. Part 1. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 252 s. [in Ukrainian].
6. Kirianchuk I. O. (Eds.). (2014b). Liturhiini spivy : dlia mishanoho khoru [Liturgical chants: for mixed choir]. Part 2. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 264 s. [in Ukrainian].
7. Kirianchuk I. O. (Eds.). (2014c). Liturhiini spivy : dlia mishanoho khoru [Liturgical chants: for mixed choir]. Part 3. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 276 s. [in Ukrainian].
8. Richynskyi A. (Eds.). (2012). Do shchastia, slavy i svobody [To happiness, glory and freedom] : : zb. materialiv VIII Mizhnarodnykh Richynskykh chytan. – Collection of materials of the VIII International Richynskykh Readings. Kyiv–Kremenets : TOV “PAPIRUS-K”. S. 221–260. [in Ukrainian].
9. Richynskyi A. (2002). Problemy ukrainskoi relihiinoi svidomosti [Problems of Ukrainian religious consciousness] (3rd). Ternopil : Ukrmedknyha. 448 s. [in Ukrainian].
10. Skakalska I. (2017). Istoriiia Ukrainy v osobakh: volynska storinka mizhvoiennoho periodu XX st. [The History of Ukraine in Persons: Volyn Page of the Interwar Period of the 20th Century]. Kyiv : KNT. 94 s. [in Ukrainian].
11. Richynskyi A. (1929). (Eds.). Ukrainska vidprava Vechirnia i Rannia na mishanyi khor : zbirka tserkovnykh spiviv [Ukrainian Vespers and Matins for mixed choir : a collection of church hymns]. Volodymyr–Volynskyi : Na Varti. 24 s. [in Ukrainian].
12. Richynskyi A. (1927). (Eds.). Ukrainski koliadky : zbirka koliadok [Ukrainian carols : a collection of carols]. Volodymyr–Volynskyi : Na Varti. 21 s. [in Ukrainian].
13. Richynskyi A. (1926). (Eds.). Ukrainski tserkovni spivy [Ukrainian church chants]. Volodymyr–Volynskyi : Na Varti. 28 s. [in Ukrainian].
14. Khomitskyi V. (2022). Shliakh Arsena Richynskoho vid narodzhennia do sviatosti, kriz pryzmu prosvitnytstva i avtokefalnykh rukhiv [Arsen Richynskyi’s path from birth to sainthood, through the prism of enlightenment and autocephalous movements]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Ser. Istoriiia. – Current issues of humanitarian sciences. Ser. History. 55. T. 3. S. 11–17. [in Ukrainian].
15. Shymanskyi P.Y. (2010). Khorova tvorchist volynskykh kompozytoriv pershoi polovyny 20-ho stolittia [Choral works of Volyn composers of the first half of the 20th century]. Lutsk : Volynskyi nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 258 s. [in Ukrainian].

УДК 008:312.421(Мистецтвознавство)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-21>

Олександр ЛЕЖНЕВ,
orcid.org/0009-0001-7039-4936
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва
та дизайну імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) alexle@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МИСТЕЦЬКОГО НОНКОНФОРМІЗМУ

Актуальність проблеми. Будь-які намагання знайти філософські та психологічні детермінанти виникнення мистецького нонконформізму виглядають неадекватною схемою реконструкції протестних явищ в культурі на підставі певних паралелей та схем ідеологізації етичних, естетичних максим творчості. Актуальним є визначити сутність культуротворчих процесів з позиції культурно-історичної презентації мотивації творчих інновацій (психологічний аспект) та онтології (філософський локус інтерпретації творчості) художнього образу. **Метою статті** є визначення філософських та психологічних принципів історико-культурної детермінації формування мистецького нонконформізму. **Методологія дослідження** обґрунтована компаративним та системним методами, орієнтована на систему принципів культурно-історичної реконструкції протестних рухів в мистецтві другої половини ХХ століття. **Наукова новизна статті.** Проекція соціологічних, ідеологічних, естетичних моделей бачення світу на конкретну історичну реальність 1960–1990-х років свідчить про те, що це посттоталітарний простір. Тотальність розпадається, розпадаються скріпи світів, людина шукає образ нової синтетичності мистецтва, що в незалежній Україні пов'язується з пошуком національної ідеї. Можна стверджувати, що все те, що так складно і драматично загострилося у 1960–1970-ті роки як художня дескрипція абсолюту, породило вибух інтелектуальної свободи практично-моральної філософії мистецтва. **Висновки.** Естетика нонконформного гурту пов'язана із традиційними українськими цінностями. Національна ідентичність досить гостро стає проблемою після набуття незалежності. Досвід формування мистецьких угруповань того часу свідчить про формування широкої платформи конструювання артреальності. Культура як можливість задовольняти потребу пересічного споживача є недостатньою для людини, яка обізнана в мистецтві. Саме в 60–90 роки формується синтетична цілісність культуротворення, що акумулює потенціал образотворчого мистецтва в цілому.

Ключові слова: філософія мистецтва, протестні рухи, мистецький нонконформізм, артреальність.

Oleksandr LEZHNEV,
orcid.org/0009-0001-7039-4936
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Graphic Design Department
Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design
(Kyiv, Ukraine) alexle@ukr.net

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ORIGINS OF ARTISTIC NONCONFORMISM

The urgency of the problem. Any attempt to find philosophical and psychological determinants of the emergence of artistic nonconformism looks like an inadequate scheme of reconstruction of protest phenomena in culture based on certain parallels and schemes of ideologizing ethical and aesthetic maxims of creativity. It is relevant to determine the essence of culture-creating processes from the standpoint of cultural-historical presentation of the motivation of creative innovations (psychological aspect) and ontology (philosophical locus of interpretation of creativity) of an artistic image. The purpose of the article is to define the philosophical and psychological principles of the historical and cultural determination of the formation of artistic nonconformism. The research methodology is based on comparative and systematic methods, focused on the system of principles of cultural-historical reconstruction of protest movements in the art of the second half of the 20th century. Scientific novelty of the article. The projection of sociological, ideological, and aesthetic models of the worldview onto the concrete historical reality of the 1960s and 1990s indicates that this is a post-totalitarian space. Totality is falling apart, the scraps of worlds are falling apart, a person is looking for an image of a new synthetic art, which in independent Ukraine is connected with the search for a national idea. It can be argued that everything that so complicatedly and dramatically escalated in the 1960s and 1970s as an artistic description of the absolute gave birth to an explosion of intellectual freedom in the practical and moral philosophy of art. Conclusions. The aesthetics of the non-

conformist band is connected with traditional Ukrainian values. National identity becomes a rather acute problem after gaining independence. The experience of the formation of artistic groups of that time testifies to the formation of a broad platform for the construction of art reality. Culture as an opportunity to satisfy the needs of the average consumer is not enough for a person who is knowledgeable in art. It was in the 1960s and 1990s that the synthetic integrity of cultural creation was formed, which accumulated the potential of visual arts as a whole.

Key words: *philosophy of art, protest movements, artistic nonconformism, art reality.*

Постановка проблеми. Для філософів-культурологів марксистського виміру мислення горизонтом діяльності стану і поведінки людини виступала культура як певна тотальність, яку теж намагалися позначити за марксистським зразком. Так, наприклад, є тлумачення культури як своєрідного образу праці. Тобто загальна праця (термін Маркса із «Капіталу») стає субстанцією культури. Але такі філософи, як Е. Ільєнков і інші, зокрема Г. Батіщев, Г. Щедровицький, В. Шердаков все ж таки знаходили інші виміри, окрім діяльнісного. Ільєнков стверджує, що людська особистість називається інколи душею, котру кожна людина знає, як своє «Я» (Ільєнков, 1974). Евальд Васильович помирає в 1979 році. Починати потрібно саме з нього, бо саме в ці часи формується нонконформізм, мистецький нонконформізм як те, що було дозволено згори. Спочатку мистецький нонконформізм існував як андерграунд, потім в контексті напівполітичних, ідеологічних візій формується протестний мистецький рух, який закінчується сутичками з владою, виставками – квартирними експозиціями.

У С. Рубінштейна ми бачимо більш технологічний підхід до визначення особистості. Він теж наполягає на тому, що буття людини, особистості, визначається його світом матеріальних об'єктів, але стверджує інше. Рубінштейн свідчить, що його позиція полягає в тому, що зовнішні причини завжди діють лише опосередковано, через внутрішні умови. Це є найголовнішим, є тим фактором, який доводить, що механіцизм, механодетермінізм, взагалі жорстоке вписування особистості в соціум, до якого звикли, з якого й зараз ніяк не можуть вибратися, є редукцією цілісності особистості. Рубінштейн заперечує те, що виникає кореляція зовнішнього і внутрішнього, пише про зовнішні впливи, які опосередковуються культурно-історичним досвідом людини. В даному випадку цей досвід лише формувався. Досвід свободи, досвід волі, досвід неформальних угруповань, досвід всього того, що було знищено в 20-ті роки більшовиками, коли виникали перші паростки вільного мистецтва за доби авангарду.

Можна стверджувати, що С. Рубінштейн знаходить цей опосередкуючий механізм, він його визначає як етичний. Етика розуміється у нього досить широко – як «диференційна онтологія»

(Rubinstein, 1969). Тобто людина як онтологічне єство не є суто матеріальним субстратом, не є психічним механізмом, який сприймає подразники зовнішнього середовища, а несе в собі весь комплекс етосу, того місця, де можливе божество, за Гераклітом, а потім вже і за Гайдеггером. Людина як особистість у С. Рубінштейна визначається диференційовано – як онтологія опосередкуючих дій індивіда.

Аналіз досліджень і публікацій. З філософсько-естетичних проблем цілісності творчості, зокрема нонконформізму слід вказати на дослідження М. Бубера, Е. Ільєнкова, А. Камю, С. Рубінштейна, Ж.-П. Сартра, Л. Смирної та ін., в яких були наведені демаркації онтологічних, етичних, художніх ознак протестних рухів, що сформувалися в мистецтві другої половини ХХ століття. Однак проблема філософських та психологічних детермінант формування нонконформізму є малодослідженою.

Мета дослідження – визначити філософські та психологічні принципи історико-культурної реконструкції формування мистецького нонконформізму

Виклад основного матеріалу. Феномен етико-естетичного опосередкування культуротворчості, означений С. Рубінштейном, є актуальним й в сучасному мистецтвознавстві. Такий погляд на особистість митця свідчить про те, що мистецтво завжди має справу з нескінченністю і завжди на кожному кроці свідчить про кінцевість людського буття. Звідси бунт, звідси непокора, звідси всі проблеми єднання образу і предмета, заміщення образу предметом, звідси конфлікт онтологій зображувальних систем. Всі ці конфігурації, які доходять до іконографії, до табування соціальної дії, до формування принципів зображувальної граматики, мають відношення до діалектики кінченного і бескінченного в людині, людині-митці, зокрема.

Цього достатньо, щоб зрозуміти, що така проблематизація особистості, як кінцевість і нескінченне, як відношення до далекого і до близького горизонтів створює ті демаркації та ті детермінанти, які призводять до катастроф, вибуху, до намагання «тут» і «зараз» вирішити всі проблеми і водночас призводять до бунту, який не є адекватним в даній ситуації. Афект нонконформної дії –

завжди афект неадекватності. Це симптом молодості духу, молодості творчого суб'єкта, який залежить від той ситуації, в якій він знаходиться. Це не лише історична, не лише соціологічна і політична ситуація. Це ситуація екзистенційна, ситуація внутрішня.

Цього достатньо, щоб збагнути на те, як складно поставлена проблема в ті часи, які ми можемо назвати марксистськими. Згодом ми потрапляємо в широкий ареал екзистенційної, есеїстичний, як пише Е. Ільєнков, філософії. Це твори Альбера Камю, Карла Ясперса, Моріса Мерло-Понті, Лева Шестова, Жан-Поль Сартра, Питирима Сорокіна, Хосе Ортета-і-Гассет. Більш пізні філософи – Валерій Подорога і Юрій Легенький визначають проблему творчої особистості як культурно-історичну антропологію.

Втім, спробуємо побачити ще один аспект, поза цим, будемо казати, достатньо дихотомічним суб'єктно-об'єктним позовом, або підходом осмислення особистості в її інших горизонтах, де одною із рішучих рис визначається категорія «ідеація», відмінювання ідеї. Ідеація – це термін феноменології Гуссерля, адже його використовують Карл Юнг, Питирим Сорокін, його використовують багато інших теоретиків. Головне, що це не лише ідея в її платонівському розумінні як далекий світ, який втілюється у світ матеріальний. Ідеація не є засобом маркування матеріального і ідеального, а, навпаки, є приміренням матеріального і ідеального як їх відмінювання у етичній та естетичній свідомості. Ідеація здійснюється як певний ритуал, своєрідна форма функціонування свідомості в рамках тотального, цілісного світу. Власне, таким світом є мистецтво. Мистецтво настільки ж ідеальне і матеріальне, наскільки цілісною є людина в її самоосмисленні світоглядних констант того чи іншого періоду її культурно-історичного життя.

Отже, Альбер Камю, відомий своєю філософією бунту писав про людину бунтівну, людину, яка не погоджується зі світом. Так, у творі «Чума» головний герой – журналіст, який відмовився перетнути кордон і залишається в зачумленому місті, стає хроністом абсурдного, абсолютно дикого середовища, де фабрика смерті продовжує своє існування. Чума, однак, зненацька починається і зненацька закінчується. Як ці образи є близькими до сьогодення, «чуми» війни з Росією...

Твір «Потойбічний» теж починається з того, що герой отримує звістку, коли померла його мати, але він так і не зміг з'ясувати, вчора чи позавчора. Мати жила в домі для престарілих. Ми не відчуваємо любові сина до своєї матері. Він про-

сидів цілий день і всю ніч біля її труни, так і, не піднявши кришку, не побачив її. Так вийшло, що після повернення він (герой) раптом вбив людину на пляжі. Цим літом взагалі-то не відбувалось нічого неординарного, і це вбивство журналіста зробили знаковим. Особливо їх вразило те, що герой оповідання не підняв кришку гроба. Кінець теж своєрідний: бунт людини проти всього світу. «Ніхто не мав права її бачити, їй не потрібен погляд нікого».

Тобто така самотність, така дика нелюдська реальність стає реальністю всієї, будемо говорити, післявійськової Європи. Після Першої і Другої світової війни в Європі наступає відчай. Людина знаходиться поблизу буття. Не поблизу Бога, а поблизу буття, за Гайдеггером. Вона (людина) знаходиться десь на різдоріжжі, вона самотня. Відтак, екзистенціалізм – це гімн самотності. Абсурд як найголовніша категорія Камю стає одним із маркерів західного нонконформізму. Людина абсурду і є класичним суб'єктом нонконформізму на Заході.

Але це не суб'єкт пострадянських країн. І, якщо ми все ж таки говоримо про митця і про особистість в мистецтві, то – це дитя гармонії, а не абсурду. Але образи абсурду все ж таки варто почути і прислухатися до них, як їх описує Альбер Камю. В абсурдному розсуді, за А. Камю, творчість існує поза безпристрасністю, розсуд перетворюється на поверхове вичитування абсурдних пристрастей. Надамо фрагмент-стенограму збожеволівшої рефлексії у зачумленому місті: «Матері й діти, подружжя й коханці, які зовсім недавно гадали, що розлучаються з рідними ненадовго, обмінювалися на пероні нашого вокзалу прощальними поцілунками, напутніми порадами, впевнені, що побачаться через кілька днів або через кілька тижнів, по-дурному легковірні, мало зважаючи за щоденними справами на той від'їзд, – зненацька всі вони побачили, що розлучені безповоротно і вже не можуть ні зустрітися, ні спілкуватися». (Камю, 1991: 32).

Тобто метафізичний абсурд, метафізичне зло, метафізичне добро, метафізичний сором і метафізична провина раптом виникають в кінці 40-х років, після Другої світової війни і намагаються заповнити місце тих цінностей, про які говорили С. Рубінштейн, а пізніше Е. Ільєнков, який теж пережив, до речі, війну, і воював насправді досить і досить відважно.

Ми потрапляємо в царину вільних алузій, де сама думка і саме мислення визначаються як своєрідні фантазми, певні реалії створення абсурдної реальності. «Відтоді я не змінився. Уже давно мені

соромно, до болю соромно, що і я, хоча б непрямо, хоч і з найкращих спонук, теж був убивцею. З часом я не міг не помітити, що навіть найкращі не здатні нині утриматися від убивства своїми або чужими руками, бо така логіка їхнього життя, і в цьому світі годі кроку ступити, не ризикуючи заподіяти комусь смерть. Так, мені, як і раніше, було соромно, я зрозумів, що всі ми живемо в чумній скверні, і я втратив спокій. Навіть тепер я все ще шукаю спокою, силкуюся зрозуміти їх усіх, намагаюсь не бути нічийим смертним ворогом. Знаю тільки, що треба робити, аби перестати бути зачумленим, і тільки таким робом ми можемо сподіватися на умиротворення або, через брак такого, бодай на славний скін. Ось таким робом можна полегшити душу людям і якщо не врятувати їх, то принаймні, в гіршому разі, принести їм якнайменше зла, ба іноді навіть трохи добра. Ось чому я вирішив відкинути все, що хоча б віддалено, з добрих чи лихих намірів, завдає смерть або виправдовує вбивство». (Камю, 1991: 127).

Можна стверджувати, що М. Бубер, який говорить про людину і про все те, що він називає досвідом знаходження Великого Іншого, або досвідом богоспількування, є проблематизацією неспокою в душі людини. Отже, коли людина має досвід спілкування з Богом, тоді вона може вже по-людськи спілкуватися з іншою людиною. Прадистанціювання є головною засадою людської гідності (Бубер, 2012). Це не християнство, це хасидизм. В цій релігії закладена велика мудрість пошуку Великого Іншого, пошуку Абсолюту, пошуку великого «Я». Це або стертий, споневічений, або, навпаки, піднесений Абсолют, що виноситься на поверхню витвору мистецтва. Абсолют обов'язково має бути сакральним або сакралізованим.

Все це свідчить про передумови виникнення мистецького нонконформізму. Все це є пошуки того величного «Я», яке крокує планетою і не знаходить обривів своїх кроків, своєї ходи. Прадистанціювання – так назвав Бубер феномен іманетизації абсолюту. Прадистанціювання є іманентним, внутрішнім структуротворчим феноменом в нонконформізмі. Іманентна велич «Я» визначається як засада національного бачення світу, орієнтованого на вдачу, або релігійне відношення, екзистенційний досвід, пережитий у реаліях творчого пошуку. Все це прийшло у світ художньої свідомості в 40-і, 50-ті роки, а у 60-ті стало настановою. Так, виникли молодіжні бунти, виник той нонконформізм, який на Заході перетворився на субкультури молодіжних вибухів, а в рамках СРСР став настановою культуротворчості вже іншого типу.

Особливо не пощастило Україні. Звинувачення у буржуазному націоналізмі, починаючи з 30-х років, знищення бойчукістів, тортури, які пережили нонконформісти 60-х років, каяття художників, які виступали проти ув'язнення письменників, були необхідною даниною легітимації влади. Можна сказати, що в саме цей період потрібно шукати механізми, що є більшими, ніж конфронтаційні, не такі дихотомічні, як марксистська теорія особистості у Ільєнкова, не такі етико-онтологічні, як у С. Рубінштейна. Концепції Ільєнкова та Рубінштейна все ж таки зберігають марксистський локус холізму в системі соціумі. Адже визріває модус антихолізму, антисистеми, все те, що потім в феноменології набуває ознак «ідеації», коли свідомість конститує, структурує реальність. Ідеація – це здійснений ейдос, ідея, що стають носіями бачення світу, а в мистецтві – це образ, ідеал, гештальт, тобто генералізований образ. Це патерн, структура, які несуть в собі ідейний виток, що відмінюється, трансформується і ґрунтує цінності, сакральну вісь творчості, зв'язок людини і Великого Іншого, який ніколи не преривається в культурі і завжди визначається в мистецтві.

Що ж відбувається в мистецтві, коли ідеація, або ідеаційна реальність, зникає? Виникають трансформації ідеї, яку починають крізь шукати, починають ідеальні сутності називати цінностями. Все це набуло гострої критики у М. Гайдегера, який пише, що не цінності визначають правду світу, а те, що існує за цінностями, – буття як таке. Отже, ідеативність як відмінювання ідей, проблематизація зображення, його креативна трансформативність свідчать про те, що мистецтво вступає в стадію кризи. Із центрованого монотеїзму соцреалізму воно приходиться до «політеїзму» – нонконформізму.

Розшук автентичних християнських цінностей в культурі ХХ століття формується лише в 80-ті – 90-ті роки. В 60-ті роки існував переважно симбіоз образних настанов язичництва та християнства, орієнтація на західні форми трансформацій мистецтва. Так, в музиці актуальною стає досвід Нововіденської школи, пріоритетною стає творчість К.-Х. Штокхаузена, П. Бульоза та ін., в образотворчому мистецтві – П. Пікассо, С. Далі тощо. Все це – хвороба молодого духу, який раптом впізнає і не впізнає себе в контексті новітньої художньої реальності. Людина творча розчиняє свій універсум, який стає більшим, ніж традиційний світ ідеологем, міфологем соцреалізму. Раптом розширюються всі світи – і етнопростір, і релігійний простір, і світ ідей, який традиційно пов'язують

з ідеологією. Ідеологія стає ідеаційним універсумом, за П. Сорокіним, включаючи теоцентризм, креаціонізм та поліцентризм ідей, полістилістику творчих вподобань.

Виникає проблема самоідентичності митця, саморозшуку духовних засад, пошуку творчого кредо. Людина має в собі міру, категоричний імператив, має свободу вибору, свободу творчості. Памороч від свободи, від волі, яка з'явилась потрібною, але виражалась часто-густо неадекватно, характеризує стан нонконформізму. Цей стан трагічний, і в більшості свідчить про креативність творчості. Креація (creatio) в середньовічному розумінні є перехід із небуття в буття. Перехід із буття в буття є творчість. Перехід із буття в небуття є занепад і деструкція.

Нонконформізм мав всі ці три ознаки в своєму ареалі як ніщовіння, заперечення всієї попередньої культури і творчості, руйнацію попереднього ґрунту, який пов'язувався з догмами і ідеологемами соцреалізму. Перехід в інше буття був пов'язаний з ідеалом, який вичерпувався в різних сферах свідомості: в християнському аскетизмі, в мексиканському монументалізмі, як це відбувалося, зрештою, в київській школі, в поганському світі дохристиянської міфології та ін. І вже наступна стадія, перехід із буття в небуття, деструкція, деградація – це вже вторинний, маньєристичний постнонконформізм, де митець починає повторювати себе, повторювати протестні форми самовиразу і гарно, комфортно заробляти на цьому. Тобто виникає новий простір, який можна назвати своєрідним ремейком креації.

Після 90-х все стало простіше. Виникла проблема національної ідентичності. Адже ця простота є оманливою. Більш радикальну ідею реальності, яка утворюється від метаморфози креації, переходу із небуття в буття, і навпаки, із буття в небуття, визначив Жан-Поль Сартр в його роботі «Буття і ніщо», де він підіймає проблему феномену як цілісності світу, який не лише конституюється свідомістю, а і завданий світом людині.

«Таким чином, ми приходимо до ідеї феномену, котру можна зустріти, зрештою, в «феноменології» Гуссерля, або Гайдеггера, – феномену, або відносного абсолюту. Феномен є відносним, тому що «кажимоість» за своєю природою має передумову когось, чогось, кому вона з'являється. Адже немає подвійної відносності кантівського *Erscheinung* (повеління). Він не вказує звисока на істинне буття абсолюту. Тим, що він є, він є абсолютно, але він сам себе викриває, якщо є. Феномен можна досліджувати і описувати, як такий, тому що він абсолютно виявляє самого себе.

Отже, відпадає дуалізм здібності і здійсненого. Все є подвійним. За дією немає ані здібності, ані ехіс (стану), ані сили. Ми відмовляємося, наприклад, розуміти геніальність в тому сенсі, в котрому говорять, що Пруст мав геніальність, або що він був генієм, мав особливу здібність створювати твір, котрий не вичерпується його створенням. Геніальність Пруста – це не його твір сам по собі, і не суб'єктна здібність його свідомості. Вона сама є твором, як сукупність проявів його особистості. От чому, зрештою, ми можемо також відкинути дуалізм того, що бачимо, і сутності» (Сартр, 200: 21).

Висновки. Творчість митців другої половини ХХ століття гостро поставила екзистенційні, етичні, естетичні проблеми художньої діяльності. Тобто все розуміється як твір: твір фактично і є людиною, а людина здійснює ще один твір, за Бердяєвим, – нове небо і нову землю. Чи розуміли нонконформісти таку здатність бути деміургом, творцем, здійснювати нову реальність, нове небо і нову землю? Ми не можемо сказати ані – «так», ані – «ні». Кожен відноситься до реальності по-своєму. Але імпліцитно ця можливість креативного відношення до себе і до реальності як монолітна цілісність, так чи інакше, призводила до того, що Сартр назвав «редукованим абсолютом», або феноменом. Завершити хотілося б короткою ремаркою. Це промова Юрія Тинянова про Маяковського, де він стверджував, що творчість Маяковського була «вуличною подією». Нонконформізм переважно і був подією вулиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидськими вченнями. Київ : Дух і літера, 2012. 272 с.
2. Льєнков Е. Діяльність і знання. URL: https://sokrat.online/files/articles/iljenkov/iljenkov_dijalnist_2.pdf
3. Камю Альберт. Чума. Український переклад. А. О. Перепада, 1991. URL: [Downloads/kamiu-alber-chuma108.pdf](https://www.livelib.ru/book/1001438847-butya-i-nischo-naris-fenomenologichnoyi-ontologiyi-zhanpol-sarttr)
4. Сартр, Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. Київ : Видавництво Соломії Павличко – Основи, 2001. 854 с. URL: <https://www.livelib.ru/book/1001438847-butya-i-nischo-naris-fenomenologichnoyi-ontologiyi-zhanpol-sarttr>.
5. Смирна Л. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: Монографія. ППСМ НАМ України. Київ: «Видавництво Фенікс», 2017. 480 с.
6. Rubinstein Sergei. Principios de psicología general. Editorial Pueblo y Educación, 1969. 767 p.

REFERENCES

1. Buber, M. (2012). *Ia i Ty. Shliakh liudyny za khasyds্কyмы vchenniamy* [I and You. The path of man according to Hasidic teachings]. Kyiv : Dukh i litera. [In Ukrainian].
2. Ilienkov, E. (1974). *Dialnist i znannia* [Activity and knowledge]. URL: https://sokrat.online/files/articles/iljenkov/iljenkov_dijalnist_2.pdf. [In Ukrainian].
3. Kamiu, Albert. (1991). *Chuma* [Plague]. Ukrainskyi pereklad. A.O.Perepadia. URL: Downloads/kamiu-alberchuma108.pdf. [In Ukrainian].
4. Sartre, Zh.-P. (2001). *Buttia i nishcho: narys fenomenolohichnoi ontolohii* [Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology]. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko – Osnovy. URL: <https://livelib.ru/book/1001438847-buttia-i-nischo-naris-fenomenologichnoyi-ontologiyi-zhanpol-sartr>. [In Ukrainian].
5. Smyrna, L. (2017). *Stolittia nonkonformizmu v ukrainskomu vizualnomu mystetstvi* [A century of nonconformism in Ukrainian visual art]: Monohrafiia. IPSM NAM Ukrainy. Kyiv: “Vydavnytstvo Feniks”. [In Ukrainian].
6. Rubinstein, Sergej. (1969). *Principios de psicología general*. Editorial Pueblo y Educación.

УДК 004.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-22>

Микола ЛУКАШУК,
orcid.org/0009-0009-5448-4315

аспірант

Київський національний університет культури і мистецтв
(Київ, Україна) knukim2021@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ ВЕБДОСТУПНОСТІ ПРИ РОЗРОБЦІ ПРОГРАМНОГО ЗАСТОСУНКУ

У даній статті розкрито проблеми дотримання стандартів веб-доступності при розробці програмного застосунку. Цифрова доступність вебконтенту для людей з різними типами інвалідності є важливою частиною сучасного життя. Веб-доступність виділяється як критична проблема в онлайн-спільноті, створюючи ряд проблем для користувачів з обмеженими можливостями, які обмежують їхню здатність повною мірою взаємодіяти з веб-сайтами та програмними застосунками. Це обмеження не тільки впливають на рівні права користувачів, але й потенційно впливають на доходи організації. Підкреслено, що Веб-доступність можна визначити як процес створення вебконтенту доступним для навігації різними категоріями користувачів, особливо тими з обмеженими можливостями, які зазвичай стикаються з перешкодами під час взаємодії з Інтернетом через електронні пристрої. Незважаючи на важливість веб-доступності в останні роки, веб-сайти та програмні застосунки залишаються частково або повністю недоступними для певних верств населення. Це пов'язано з декількома причинами, включно з невеликим або відсутнім досвідом веб-розробників у сфері доступності та відсутністю точної інформації про найкращі способи швидкого та легкого виявлення проблем доступності за допомогою різних методів оцінки доступності (АЕМ). У цій статті розглядаються несприятливі наслідки проблем із веб-доступністю та детально розглядаються основні проблеми, пов'язані з кожною перешкодою. Представлено деякі методи тестування доступності, включаючи програмні додатки для тестування автоматизації. Наголошується, що тестування на доступність веб-ресурсів є важливим етапом їх розробки та подальшого вдосконалення. Тестування може проводитися як вручну фахівцями та людьми з обмеженими можливостями, так і за допомогою різних спеціалізованих програмних продуктів. Описано практики, які можуть покращити веб-розробку та адаптувати продукти для людей з вадами зору.

Ключові слова: цифрові ресурси, веб-дизайн, цифрова доступність, стандарти доступності.

Mykola LUKASHUK,
orcid.org/0009-0009-5448-4315

Postgraduate Student

Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine), knukim2021@ukr.net

PROBLEMS OF COMPLIANCE WITH WEB ACCESSIBILITY STANDARDS IN SOFTWARE APPLICATION DEVELOPMENT

This article reveals the problems of compliance with web accessibility standards when developing relational software. Digital accessibility of web content for people with different types of disabilities is an important part of modern life. Web accessibility stands out as a critical issue in the online community, creating a number of challenges for users with disabilities that limit their ability to fully interact with websites and software applications. These restrictions not only affect user privilege levels, but also potentially impact an organization's revenue. It is emphasized that Web accessibility can be defined as the process of making web content accessible for navigation by different categories of users, especially those with disabilities, who usually face obstacles when interacting with the Internet through electronic devices. Despite the importance of web accessibility in recent years, websites and software applications remain partially or completely inaccessible to certain segments of the population. This is due to several reasons, including web developers having little or no accessibility experience and a lack of accurate information about the best ways to quickly and easily identify accessibility issues using different accessibility assessment methods (AEM). This article examines the adverse effects of web accessibility issues and details the main issues associated with each barrier. Some accessibility testing techniques are presented, including software applications for testing automation. It is emphasized that testing the availability of web resources is an important stage of their development and further improvement. Testing can be carried out both manually by specialists and people with disabilities, and with the help of various specialized software products. Describes practices that can improve web development and adapt products for people with visual impairments.

Key words: digital Resources, web Design, digital accessibility, accessibility standards.

Вступ та постановка проблеми. Веб-доступність – це інклюзивна практика, яка передбачає забезпечення відсутності перешкод, які запобігають нормальній взаємодії з веб-сайтами у Всесвітній павутині або доступу до них для людей з обмеженими фізичними можливостями, ситуативними обмеженнями та соціально-економічними обмеженнями пропускну здатності та швидкості. Правильна розробка та редагування веб-сайтів надають більшій кількості користувачів можливість мати рівний доступ до інформації та функціональним можливостям (European Commission, n.d.) У сучасному світі люди з обмеженими можливостями використовують різноманітні електронні пристрої та програми для роботи з Інтернетом. Серед людей із вадами зору в усьому світі популярні різні пристрої для сканування та читання тексту. Мобільні додатки, спеціалізоване програмне забезпечення, додаткові модулі до програм і функціонал сайту розроблені для людей зі слабким зором або незрячих. Вартість нових спеціалізованих пристроїв зазвичай висока, і це робить їх більш недоступними для людей. Більш популярними рішеннями є спеціалізовані програми, за допомогою яких люди з поганим зором можуть користуватися найпоширенішими комп'ютерами та мобільними пристроями. Наприклад, для людей із вадами зору доступні різноманітні програмні продукти, такі як текстові редактори з легким збільшенням шрифту тексту, текстові браузері, програми для зчитування тексту з екрана для читання тексту вголос, програмне забезпечення для перекладу звичайного тексту на шрифт Брайля тощо. З іншого боку, перед використанням пристроїв і програм інформація повинна бути структурована, відформатована та позначена придатним для обробки способом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові діячі сьогодення внесли значний вклад у розвиток методологій розробки дизайну програмних застосунків з урахуванням стандартів веб-доступності. Ряд досліджень був проведений для вирішення проблеми забезпечення інформацією людей з обмеженими можливостями. Ці дослідження пропонують такі підходи, як використання технологій WAI-ARIA, які дозволяють використовувати HTML новими способами, які спочатку не передбачалися. Атрибути ARIA використовуються для опису ролі та властивостей елементів користувача.

Юліана Дочкова-Тодорова та Сільвія Варбанова (Dochkova-Todorova & Varbanova, 2023) з Університету Святого Кирила і Святого Мефодія м. Велико Тирново, Болгарія запропонували

методи впровадження, тестування та удосконалення атрибутів веб-доступності цифрового ресурсу.

Loitsch et al. (2013) зазначив, що існують неоднозначності у мові, яка використовується у WCAG 2.0. Наприклад, у WCAG 2.0 зазначено, що всі «критерії успіху (SC) можна перевірити, коли люди, які розуміються на WCAG 2.0, тестують той самий вміст, використовуючи ті самі SC, однакові результати мають бути отримані з високою надійністю між оцінювачами».

Petrie et al. (2011) провели інтерв'ю з 14 експертами з оцінювання веб-доступності. Вони виявили, що їм незрозумілі відмінності між автоматизованим і ручним тестуванням доступності та те, що можна перевірити за допомогою автоматизованих інструментів.

Крім того, варто зазначити праці наступних науковців: Аддоус Х., Залишам М., Басір Н. (Addous, Zalisham, & Basir, 2016), Георгієва-Тсанева Г., Субев Н. (Georgieva-Tsaneva & Subev, 2018), Гай Г., Енге Е., Спенсер С., Строккіола Дж. (Enge, Spencer, & Stricchiola, 2023), Піветта Е., М. Флор С., Сайто Д.С., Улбріхт В.Р. (Pivetta, Flor, Saito, & Ulbricht, 2013), Ламнетт Е. (Lammenett, 2019), Тодоров Т., Богданова Г., Тодорова-Екмекчі М. (Todorov, Bogdanova, & Todorova-Ekmekci, 2022) та інші.

Проте, беручи до уваги вище зазначену наукову документацію, питання, пов'язане з розробкою веб-ресурсів з оглядом на їх веб-доступність для людей з певними обмеженнями, все ще залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого опрацювання.

Метою роботи є дослідження проблем, пов'язаних з розробкою дизайну програмного застосунку з урахуванням стандартів веб-доступності.

Викладення основного матеріалу дослідження. В епоху, коли мережа Інтернет є джерелом інформації та комунікації, потреба в інклюзивному веб-дизайні ніколи не була такою першорядною. Оскільки цифровий ландшафт розвивається, вкрай важливо, щоб веб-сайти були не лише візуально привабливими, але й доступними для людей із будь-якими обмеженнями.

Нижче наведено перелік проблем, пов'язаних із доступністю Інтернету в країнах, що розвиваються:

- відсутність обізнаності про доступність під час розробки та впровадження веб-сайтів;
- обмежені ресурси, виділені для вирішення проблем доступності, як матеріальних, так і нематеріальних;

– дефіцит фахівців, які знайомі з інструментами оцінки доступності;

– брак відповідних структурованих посібників із доступності для веб-розробників і відсутність навчальних курсів із доступності в мережі Інтернет.

Ці та деякі інші проблеми, як-от відсутність мотивації у веб-розробників, роблять веб-сайти недоступними для людей з обмеженими можливостями. Крім того, недостатня ефективність серед новачків (недосвідчених) у процесі оцінювання може вплинути на доступність веб-сайтів, а веб-дизайнери та розробники можуть не мати необхідних знань для впровадження методів, які підтримують доступність. Усі ці проблеми спричиняють існування кількох бар'єрів у веб-доступності.

Інструкції Консорціуму Всесвітньої павутини (W3C) щодо доступності вебконтенту (WCAG) виступають маяком, окреслюючи принципи та стандарти, які забезпечують безперебійну роботу в Інтернеті для всіх, незалежно від обмежених можливостей чи вад. На рисунку 1 наведено рівні доступності вебконтенту за ступенем задоволення критеріїв стандарту WCAG. Розробники повинні прагнути відповідати всім стандартам і досягати рівня AAA.

SEO (Search Engine Optimization) – це оптимізація сайту з метою досягнення більш високого індексу і, відповідно, підвищення його позиції в результатах пошуку за певними ключовими сло-

вами в пошуковій системі. Ця оцінка, яка називається індексом сайту, бере до уваги низку факторів, які пояснюють вищу якість веб-дизайну сайтів і задоволення їх відвідувачів.

Тестування на доступність веб-ресурсів є важливим етапом їх розробки та подальшого вдосконалення. Тестування може проводитися як вручну фахівцями та людьми з обмеженими можливостями, так і за допомогою різних спеціалізованих програмних продуктів (World Wide Web Consortium, n.d.). Одним із найпопулярніших інструментів для автоматизованого тестування є Lighthouse. Це автоматизований інструмент із відкритим кодом для покращення якості веб-сайту. Його можна використовувати як розширення браузера. У звіті наводяться оцінки та рекомендації щодо різних показників. Лише одна з них – доступність.

Однією з практик підтримки доступності є використання в певних ситуаціях так званих технологій WAI-ARIA, які дозволяють використовувати HTML новими способами, які спочатку не передбачалися. Атрибути ARIA використовуються для опису ролі та властивостей елементів користувача.

Наприклад, елемент HTML `<div>` інтерфейсу користувача не призначений для клацання, але можна додати функцію клацання за допомогою Javascript. Однак `<div>` – це елемент-контейнер, який не має функції з точки зору допоміжних технологій. Отже, у цьому випадку `<div>` використовується нестандартним способом. Використання

Рис. 1. Рівні доступності вебконтенту за ступенем задоволення критеріїв стандарту WCAG (Lammenett, 2019)

таких атрибутів, як `aria-label` і `role`, може покращити веб-доступність несемантичних елементів, таких як `<div>` і ``.

Процес розробки звичайних веб-сайтів такими, щоб вони були доступними для всіх користувачів вимагає змін у певних аспектах веб-дизайну та розробки сайту. Веб-доступність можна визначити як процес створення вебконтенту доступним для навігації різними категоріями користувачів, особливо тими з обмеженими можливостями, які зазвичай стикаються з перешкодами під час взаємодії з Інтернетом через електронні пристрої. Це означає, що люди з обмеженими можливостями можуть використовувати, сприймати, розуміти, орієнтуватися та взаємодіяти з Інтернетом. Основними організаціями, що займаються стандартизацією веб-технологій, є (W3C, n.d.; WHATWG Standards, n.d.)

Незважаючи на важливість веб-доступності як теми дослідження, більшість розроблених веб-сайтів залишаються недоступними або напівдоступними. Крім того, веб-доступність стикається з кількома проблемами, такими як розподіл ресурсів, усталена практика управління.

Більше двадцяти років тому робоча група W3C сформулювала вимоги до написання коду, який відповідає потребам людей з відсутністю зору і специфіці читання вмісту на програмному сайті. Пізніше ці вимоги стали частиною рекомендацій W3C і WHATWG для основних мов Інтернету. Завдяки цьому всі новостворені сайти стають більш доступними для людей з вадами зору, без необхідності їх подальшої адаптації (Shah, Garg, & Bruce, 2023).

Основною проблемою, з якою стикаються читачі веб-сайтів, є зображення, значки, кнопки з зображеннями. Також відвідувачів можуть заплутати:

- ярлики посилань, які є незрозумілими та «не повідомляють» відвідувачеві, про що йдеться в посиланні та куди вони будуть спрямовані;
- використання недостатньо контрастних кольорів фону та тексту;
- поля та форми, спрямовані на ідентифікацію відвідувача як особи, а не програми (наприклад, перевірка безпеки Captcha);
- дані в таблицях;
- анімація, аудіо та відео.

Провідну роль у рекомендаціях щодо доступності відіграють Рекомендації щодо доступності вебконтенту (WCAG). Це розробка консорціуму W3C і встановлює рекомендації щодо доступності вебконтенту та рекомендації для різних пристроїв і програм. Реалізація рекомендацій стандарту не

є обов'язковою для веб-розробника, але такі програмні застосунки високо оцінюються відвідувачами. Крім того, стандарт WCAG включено в законодавство деяких країн, і тому велика кількість державних і корпоративних сайтів йому відповідає. Стандарт WCAG містить список інструкцій для розробників, пов'язаних із різними елементами веб-сторінок, такими як таблиці, кольори, візуальний вміст, навігація тощо. Це включає, наприклад, додавання описів до зображень на сайті, структурування інформації, текстові альтернативи мультимедійним елементам тощо. Стандарт включає кілька критеріїв, які згруповані в чотири основні семантичні категорії:

- відчутність: користувачі повинні мати можливість обробляти вебконтент, дивлячись, чуючи або торкаючись його. Якщо одне почуття відсутнє, наприклад зір, інформація повинна бути здатна сприйматися за допомогою іншого почуття, наприклад слуху;

- функціональність: є можливість працювати із веб-вмістом як за допомогою клавіатури, так і миші, але також можна працювати за допомогою голосу чи інших альтернативних пристроїв введення;

- зрозумілий: веб-вміст представлений у послідовній, передбачуваній, читабельній формі, що зменшує ймовірність помилок і може бути зрозумілим широкому колу користувачів;

- стабільність: вебконтент слід розробляти відповідно до стандартів, які дозволяють йому функціонувати або бути доступним у широкому діапазоні технологій і продовжувати функціонувати в майбутньому в міру розвитку технологій.

Конкретні критерії та рекомендації включені до різних категорій з дотриманням відповідних технологічних вимог. Деякі з найважливіших:

- зв'язування мітки з кожним елементом форми;
- будь-яка вхідна дія має бути оборотною;
- відсутність ефектів;
- можливість визначити мову сторінки та застосувати конкретні дії;
- належне структурування інформації та гіперпосилань;
- встановлення правильного порядку читання програмами зчитування з екрана;
- відповідність між візуальними та програмними тегами;
- усі інтерактивні елементи мають бути доступні з клавіатури;
- уникнення по можливості тестів CAPTCHA.

Задля повного розуміння проблем які виникають під час розробки веб-ресурсів, необхідно

зробити огляд на прикладі конкретно взятої вади. У даному документі розглядатиметься питання труднощів розробки для людей з дислексією та труднощів, з котрими стикаються такі люди. Дислексія є хворобою, що характеризується проблемами з читанням, попри

- нормальний інтелект та за відсутності порушень слуху і зору, і оскільки

- взаємодія з веб-ресурсами вимагає роботу з текстом, без належного його оформлення, ця задача може бути неможливою для багатьох веб-ресурсів сьогодення.

Однією з головних проблем є створення тексту, який легко читається особами з дислексією. Традиційні шрифти та складна типографіка можуть створити значні перешкоди. Вибір шрифту, розміру, інтервалу та кольору відіграє вирішальну роль у покращенні читабельності. Шрифти без зарубок, достатній міжрядковий інтервал і розумне використання жирного або курсивного тексту можуть сприяти більш доступному читанню.

Люди з дислексією часто стикаються з переваженням інформацією та труднощами з обробкою великих фрагментів тексту. Правильна організація змісту, чіткі заголовки та стислі абзаци сприяють розумінню. Реалізація логічної структури зі змістовними заголовками, маркерами та лаконічними реченнями допомагає користувачам ефективніше орієнтуватися та перетравлювати інформацію.

Недостатній колірний контраст і елементи, що відволікають увагу, можуть погіршити читабельність. Веб-сайти мають відповідати стандартам доступності, забезпечуючи достатній колірний контраст між текстом і фоном. Уникнення надто складної або анімованої графіки сприяє більш зручному досвіду для людей з дислексією (Leonardo, Meneses-Claudio, & Auccacusi Kañahuire, 2023).

Спеціалізовані шрифти, призначені для допомоги людям з дислексією, такі як OpenDyslexic, можуть бути включені для покращення читабельності. Крім того, надання користувачам можливості налаштувати стилі шрифтів, розміри та кольори фону дає їм змогу пристосувати веб-сайт до своїх конкретних потреб.

Форми та інтерактивні функції слід розробляти з урахуванням простоти. Чіткі інструкції, повідомлення про помилки та інтуїтивно зрозуміла навігація можуть полегшити проблеми для людей з дислексією. Забезпечення того, що введення користувачами є простим і чітким, покращує загальну зручність використання веб-сайту.

Інтеграція функцій перетворення тексту в мовлення та мовлення в текст може бути надзвичайно корисною для користувачів з дислексією. Ці функції дозволяють використовувати вміст за допомогою аудіо та сприяти альтернативним методам введення, підвищуючи загальну доступність веб-сайту.

Крім того, можуть виникнути проблеми із впровадженням методів, які вирішуватимуть вище зазначені незручності веб-ресурсів. Першою з яких є відсутність обізнаності, яка пов'язана з тим, що зацікавлені сторони, включаючи дизайнерів, розробників і творців контенту, можуть не усвідомлювати важливість проблеми. Це можна вирішити проведенням навчальних сесій, семінарів та інформаційних кампаній.

Крім того, виділення додаткових ресурсів для забезпечення веб-ресурсу функціями доступності може бути неможливим в проєктах із обмеженим бюджетом.

Слід зазначити, що у певних проєктах інтеграція концепції веб-доступності не завжди є легко здійсненою, оскільки це може порушити стабільну роботу ресурсу. Проте слід надати перевагу доступності в майбутніх оновленнях і планувати поступові вдосконалення.

Хоча у даному документі і були зазначені автоматичні методи тестування та перевірки веб-ресурсів на доступність, покладаючись виключно на автоматизовані засоби тестування, постає ризик не помітити певні проблеми, пов'язані з веб-доступністю.

Висновки. Три основні проблеми, визначені під час проєктування та розробки веб-сайтів, а також їх оцінки, охоплюють стандарти та рекомендації, обізнаність користувачів, мотивацію, навчання, автоматизовані інструменти та тестування користувачів. Кожне завдання ретельно вивчається, висвітлюються його основні проблеми та з'ясовується вплив на доступність Інтернету. Для вирішення цих проблем запропоновано низку рекомендацій.

Досягнення рівності та дотримання прав людини у використанні Інтернету без незаконної дискримінації потребує всебічної співпраці між веб-командами, зацікавленими сторонами, окремими галузями та країнами. У статті стверджується, що оптимізація інструкцій і підвищення їхньої практичної застосовності стимулюватиме веб-розробників до їх дотримання. Крім того, впровадження країнами законодавства про доступність пропонується як більш ефективний підхід, ніж покладатися на добровільні рекомендації.

Визнаючи ключову роль менеджерів проєктів, у статті підкреслюється їхня відповідальність за забезпечення того, щоб їхні веб-команди використовували принципи доступності. Без управлінського впливу існує ризик того, що веб-команди можуть не помітити проблеми доступності або просто вдавати, що відповідають вимогам. Крім того, пропонується змінити мислення веб-команд, спонукаючи їх врахову-

вати проблеми доступності у своїй практиці кодування через навчання та ініціативи з підвищення обізнаності.

Перспективами подальших досліджень є розробка дієвої методології подосягненню бажаного рівня веб-доступності, задля того, щоб користувачі, незважаючи на наявні вади та обмежені можливості, мали повний та зручний доступ до інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Commission, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: eAccessibility. URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vifkx9s2j0zr>
2. Dochkova-Todorova, J., Varbanova S. Web Design and Accessibility. *Innovative STEM Education*, 2023. № 5(1). DOI:10.55630/STEM.2023.0523
3. Loitsch C., Stiegler A., Strobbe C., Tzovaras B., Votis K., Weber G., Zimmermann G. Improving accessibility by matching user needs and preferences. *Assistive Technology: From Research to Practice. In Proceedings of AAATE2013, IOS Press, Vilamoura, Portugal*. 2013. Vol. 33, P. 1357–1365.
4. Petrie H., Power C., Swallow D., Velasco C.A., Gallagher G., Magennis M., Down K. The value chain of web accessibility: challenges and opportunities. *Proceedings of the Workshop on Accessible Design in the Digital World 2011, CEUR Workshop Proceedings, Lisbon, Portugal*. 2011. P.2-12.
5. Addous H., Zalisham M., Basir N. Web Accessibility Challenges. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (ijacsa)*, 2016. № 7(10). DOI: 14569/IJACSA.2016.071023.
6. Georgieva-Tsaneva G., Subev N. Technologies, Standards, and Approaches to Ensure Web Accessibility for Visually Impaired People. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*, 8, P. 143–150. DOI: 10.55630/dipp.2018.8.12
7. Enge E., Spencer S. Stricchiola J. The Art of SEO. *O'Reilly Media*. 2023. ISBN: 9781098102616.
8. Pivetta E. M., Flor C., Saito D.S., Ulbricht V.R. Analysis of an Automatic Accessibility Evaluator to Validate a Virtual and Authenticated Environment. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications(IJACSA)*. 2013. № 4(4). P. 15–22. DOI: 10.14569/IJACSA.2013.040403
9. Lammennett E. Praxiswissen Online-Marketing: Affiliate-, Influencer-, Content- und E-Mail-Marketing, Google Ads, SEO, Social Media, Online-inclusive Facebook-Werbung. *Springer Gabler Wiesbaden*. 2019 DOI: 10.1007/978-3-658-25135-2
10. Todorov T., Bogdanova G., Todorova–Ekmekci M. Accessibility of Bulgarian Regional Museums Websites. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications(IJACSA)*. 2022. № 13(3). P. 28–34. DOI: 10.14569/IJACSA.2022.0130305
11. World Wide Web Consortium. WAI-ARIA Overview. URL: <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/aria/> (last view: 22-12-2023)
12. W3C. World Wide Web Consortium URL:<https://www.w3.org/> (last view: 23-12-2023)
13. WHATWG Standards. Standards – WHATWG. URL: <https://spec.whatwg.org/> (last view: 24-12-2023)
14. Shah K., Garg A., Bruce C. Improving Web Accessibility Testingwith Microsoft’s Accessibility Insights for Web. 2023. DOI: 10.1007/978-3-031-35992-7_50.
15. Leonardo E., Meneses-Claudio B., Auccacusi Kañahuire, M. Webaccessibility for people with dyslexia: A systematic literature review. *EAI Endorsed Transactions on Pervasive Health and Technology*. 2023. № 9. URL: https://www.researchgate.net/publication/376552811_Web_accessibility_for_people_with_dyslexia_A_systematic_literature_review

REFERENCES

1. European Commission. (n.d.). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: eAccessibility*. <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vifkx9s2j0zr>
2. Dochkova-Todorova, J., & Varbanova, S. (2023). Web Design and Accessibility. *Innovative STEM Education*, 5(1). <https://doi.org/10.55630/STEM.2023.0523>
3. Loitsch, C., Stiegler, A., Strobbe, C., Tzovaras, B., Votis, K., Weber, G., & Zimmermann, G. (2013). Improving accessibility by matching user needs and preferences. In *Proceedings of AAATE2013, Assistive Technology: From Research to Practice* (Vol. 33, pp. 1357–1365). IOS Press.
4. Petrie, H., Power, C., Swallow, D., Velasco, C.A., Gallagher, G., Magennis, M., & Down, K. (2011). The value chain of web accessibility: challenges and opportunities. *Proceedings of the Workshop on Accessible Design in the Digital World 2011, CEUR Workshop Proceedings*, 2–12.
5. Addous, H., Zalisham, M., & Basir, N. (2016). Web Accessibility Challenges. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (ijacsa)*, 7(10). <https://doi.org/14569/IJACSA.2016.071023>

6. Georgieva-Tsaneva, G., & Subev, N. (2018). Technologies, Standards, and Approaches to Ensure Web Accessibility for Visually Impaired People. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*, 8, 143–150. <https://doi.org/10.55630/dipp.2018.8.12>
7. Enge, E., Spencer, S., & Stricchiola, J. (2023). *The Art of SEO*. O'Reilly Media. ISBN: 9781098102616.
8. Pivetta, E. M., Flor, C., Saito, D.S., & Ulbricht, V.R. (2013). Analysis of an Automatic Accessibility Evaluator to Validate a Virtual and Authenticated Environment. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, 4(4), 15–22. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2013.040403>
9. Lammenett, E. (2019). *Praxiswissen Online-Marketing: Affiliate-, Influencer-, Content- und E-Mail-Marketing, Google Ads, SEO, Social Media, Online-inclusive Facebook-Werbung*. Springer Gabler Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-25135-2>
10. Todorov, T., Bogdanova, G., & Todorova–Ekmekci, M. (2022). Accessibility of Bulgarian Regional Museums Websites. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, 13(3), 28–34. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2022.0130305>
11. World Wide Web Consortium. (n.d.). *WAI-ARIA Overview*. <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/aria/>
12. W3C. (n.d.). *World Wide Web Consortium*. <https://www.w3.org/>
13. WHATWG Standards. (n.d.). *Standards – WHATWG*. <https://spec.whatwg.org/>
14. Shah, K., Garg, A., & Bruce, C. (2023). Improving Web Accessibility Testing with Microsoft's Accessibility Insights for Web. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35992-7_50
15. Leonardo, E., Meneses-Claudio, B., & Auccacusi Kañahuire, M. (2023). Web accessibility for people with dyslexia: A systematic literature review. *EAI Endorsed Transactions on Pervasive Health and Technology*, 9. https://www.researchgate.net/publication/376552811_Web_accessibility_for_people_with_dyslexia_A_systematic_literature_review

УДК 7.072.5(477.85)”19”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-23>**Ірина МІЩЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-3525-5885

кандидат мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва
(Київ, Україна) irynart@ukr.net**ПОРТРЕТ У ТВОРЧОСТІ ЄВЗЕБІЯ ЛІПЕЦЬКОГО (1889–1970):
ДОСВІД АТРИБУЦІЇ**

Дослідження присвячене особливостям підтвердження авторства окремих творів з портретного доробку чернівецького графіка і живописця Євзебія Ліпецького (1889–1970), що є важливим компонентом об'єктивної історії мистецтва України. Застосовано історіографічний та біографічний підходи для розв'язання проблеми ідентифікації творів, а також метод візуального спостереження й порівняння. За основу взято мистецтвознавчий аналіз, задля визначення стилістичних рис робіт, широко використовувався історико-краєзнавчий матеріал. У дослідженні аналізується побутування мистецького твору, його історична самотність та ідентифікація стосовно творчості Євзебія Ліпецького загалом, введено в науковий обіг нові атрибуції робіт художника.

У публікації окреслена процедура визначення авторства і нової атрибуції творів мистецтва з колекції Чернівецького художнього музею, адже на сьогодні така діяльність є однією з важливих проблем мистецтвознавчого дослідження. Ідентифіковано притаманні роботам Є. Ліпецького стилістичні риси, що потребувало аналізу значної кількості графічних творів та біографічних відомостей про художника. Особлива увага була зосереджена на характерних зразках портретної графіки відомого буковинського митця, котрі демонструють його майстерність. Встановлено, що зображені художником промовисті деталі на портреті можуть стати «ключем» до віднайдення значного масиву інформації, допомогти в інтерпретації роботи, яка завдяки широкому історичному контексту перетворюється з приватної меморіальної пам'ятки на суспільно-значимий твір у мистецтві краю.

В результаті здійсненого аналізу графічних робіт було доведено, що авторство «Портрету хлопчика», «Портрету Корнелія Дзержика» належить Євзебію Ліпецькому, попри те, що вони були підписані іншим художником та помилково вважалися творами К. Дзержика, як і було зазначено в інвентарних книгах музею та літературі з історії українського мистецтва. Визначено також дату виконання «Портрету хлопчика» – 1910-ті рр.

Вдалося встановити й ім'я жінки, зображеної у «Портреті жінки у труні» 1922 р., який виявився портретом матері Є. Ліпецького Глікерії Ліпецької (Козак).

Ключові слова: образотворче мистецтво; живопис; атрибуція твору; портретна графіка, Буковина.

Iryna MISHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-3525-5885

Candidate of Art History, Associate Professor,
Professor at the Department of Art Examination
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) irynart@ukr.net**PORTRAIT IN THE WORK OF EUSEBIJ LIPETSKIJ (1889–1970):
THE EXPERIENCE OF ATTRIBUTION**

This study is devoted to the peculiarities of confirming the authorship of individual works from the portrait work of the Chernivtsi graphic artist and painter Eusebij Lipetskij (1889–1970); this is an important component of the authentic art history of Ukraine. Historiographical and biographical approaches to the identification and analysis of the works, as well as the method of visual examination and comparison, are applied. The art historical analysis was taken as the basis, historical and local history material was widely used to determine the stylistic features of the works. This research analyzes topics related to the life of the work of art, its historical identity and identification in relation to the work of Eusebij Lipetskij in general; new attributions of the artist's works are introduced into scientific circulation.

This publication outlines the procedure for determining the authorship and new attribution of works of art from the collection of the Chernivtsi Art Museum, because today such activity is one of the important problems of art historical research. The stylistic features inherent in the works of E. Lipetskij were identified, which required the analysis of a significant number of graphic works and biographical information about the artist. Special attention was focused on typical examples of portrait graphics of the famous Bukovyna artist, which demonstrate his skill. It has been established that the expressive details depicted by the artist in the portrait can become the “key” to finding a significant mass of

information, help in the interpretation of the work, which, thanks to the broad historical context, turns from a private memorial monument into a socially significant work in the art of the region. As a result of the analysis of the graphic works, it was proved that the authorship of "Portrait of a Boy" and "Portrait of Cornelius Dzerzhik" belongs to Eusebij Lipetskij, despite the fact that they were signed by another artist and were mistakenly considered to be the works of C. Dzerzhik, as was indicated in the inventory books of the museum and literature on the history of Ukrainian art. The date of execution of "Portrait of a Boy" was also determined – 1910s.

It was also possible to establish the name of the woman depicted in "Portrait of a Woman in a Coffin" of 1922, which turned out to be a portrait of Lipetskij's mother Glykeria Lipetska (Kozak).

Key words: *fine art; painting; attribution of the work; portrait graphics, Bukovyna.*

Постановка проблеми. Мистецька постать чернівчанина Євзебія Ліпецького (1889–1970) увійшла до історії українського образотворчого мистецтва як приклад синергії таланту живописця та графіка, театрального художника, педагога та реставратора. Однак особлива роль у творчому доробку Є. Ліпецького відведена портретному жанру. Йому належить авторство численних портретів історичних осіб, українських письменників і сучасних для нього діячів культури й мистецтва. Серед них – портрети літераторів (Ольги Кобилянської, Юрія Федьковича, Лесі Українки, Тараса Шевченка), значимих для історії Буковини постатей – Лук'яна Кобилиці та інших. Проте не завжди вдається ідентифікувати зображених Є. Ліпецьким людей, оскільки в переліках експонатів чернівецьких виставок 1910–1930-х рр. часто зазначені тільки ініціали тих, кого він малював. Імовірно, значна частина портретів була виконана на замовлення, адже в каталогах майже всі вони позначені як такі, що не продаються. Тож встановлення імен змальованих художником осіб ще потребує ґрунтовного вивчення як самих творів, так і різноманітних архівних даних. Однією з важливих проблем мистецтвознавчого дослідження на сьогодні є атрибуція творів, зокрема, портретної графіки зі збірки Чернівецького художнього музею (ЧХМ). При цьому особлива увага має бути приділена деталям роботи як важливому змістовому елементу, що нерідко визначає не тільки мистецтвознавчу інтерпретацію твору, а й ефективність атрибуції загалом.

Аналіз попередніх досліджень. Методологію специфічної діяльності з атрибуції мистецьких творів та вивчення причин виникнення фальсифікованих робіт викладено у статті О. Федорука (Федорчук, 2023: 270–277). У працях науковців можна віднайти також приклади мистецтвознавчого вивчення й атрибуції окремих портретних творів (Орлик, Андріанова, Біскулова, Форманюк, 2017: 471–477).

Відомості про певний історичний період та діяльність самого Євзебія Ліпецького доступна у низці публікацій здебільшого першої половини ХХ ст., серед яких буковинські часописи

та видані у Чернівцях «Альбом артистів «Драматичної Секції при т-ві Буковинський Кобзар» (Альбом ..., 1936: 12–13), «Ілюстрована хроніка товариства "Український Народний Дім" у Чернівцях. 1884–1934» М. Гараса та О. Купчанка (Гарас, Купчанко, 1934), «Album von Czernowitz» («Альбом Чернівців») І. Гроніха (Gronich, 1925) та пізніші праці: видрукувані за кордоном «Буковина: її минуле і сучасне» Д. Квітковського, Т. Бриндзана та А. Жуковського (Квітковський, Бриндзан, Жуковський, 1956), «Спомин про УАК "Запороже"» в Чернівцях. Українське академічне козацтво «Запороже» В. Одинського (Одинський, 1970) та ін. Слід зазначити про те, що згадані публікації не розкривають повністю біографічні дані та творчий доробок художника, тож важливими є також документи з державних і приватних архівів, що допомагають зрозуміти історичний контекст як життя самого художника, так і змісту його творів (Справа ..., 1932–1933: 26–27).

Метою статті є ідентифікація та атрибуція творів портретної графіки, зокрема, визначення їхнього авторства та, за можливості, імен зображених осіб, у творчості Євзебія Ліпецького, введення цих відомостей до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження процесу розвитку українського мистецтва, особливо у його регіональних проявах, до сьогодні має суттєві прогалини, що стосуються, передовсім, мистецького доробку багатьох авторів початку та першої половини ХХ ст. Однією з таких постатей є Євзебій Ліпецький (1889–1970) – талановитий буковинський графік та живописець, педагог, театральный художник і реставратор, який у 1918–1940 рр. працював у Чернівцях.

На жаль, через виїзд художника після приходу радянської влади у 1940 р. за кордон, було заборонено не тільки експонувати його твори, а й згадувати мистця. Це призвело до того, що у колекціях українських музеїв (зокрема, Чернівецького художнього музею, Чернівецького краєзнавчого музею) є тільки лічені твори Є. Ліпецького, які, подекуди, потрапили туди із фальсифікованими даними, що й стало поштовхом до вивчення робіт та їхньої атрибуції.

Слід зазначити, що у доробку художника особлива роль була відведена портретному жанру. Так, Є. Ліпецькому належить авторство численних портретів сучасних йому діячів культури і мистецтва України, зокрема, письменників і поетів (Юрія Федьковича, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Тараса Шевченка, Еліазара Штейнбарга), чернівецького актора Івана Дутки, відомих історичних осіб (гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, депутата Австрійського сейму і народного ватажка Лук'яна Кобилиці та ін.), Відомо, що портрети Т. Шевченка, Б. Хмельницького та І. Мазепи Ліпецький зробив у 1920 р. на замовлення Надзвичайної Дипломатичної місії УНР в Бухаресті, про що повідомляє у своєму дописі І. Піддубний (Піддубний, 2000: 475). Портретні твори мистця виконані у різноманітних техніках, серед них є картини олією, аквареллю, рисунки пастеллю та олівцем, а стилістичною відмінністю його робіт є гармонійне поєднання засад академічної школи рисунку, який він студіював у Баварській королівській академії мистецтва та у приватних рисувальних школах Мюнхена, та рис модерну. Друковані та архівні джерела, де репродуковані окремі портрети Є. Ліпецького, переконливо доводять, що він вправно відтворював риси характеру зображених ним людей через зовнішність портретованих, попри те, що значна кількість відомих на сьогодні робіт вирізняється підкресленою емоційною стриманістю, а часом і аристократичністю образу. Цілком можливо, що саме така манера виконання зробила Є. Ліпецького відомим у Чернівцях портретистом, хоча в цей час там не бракувало талановитих і популярних серед публіки та арткритиків художників з цілковито іншими мистецькими уподобаннями, які видавалися більш сучасними.

Ця ж точність у відбитті індивідуальних особливостей змальованих осіб властива і зображенням буковинських живописців: Пауля Верони, Ісидори Константинович-Хайн, Володимира Загороднікова (1935), що відомі нині лише тому, що були розміщені у газеті «Czernowitzer Deutsche Tagespost» від 20 березня 1938 р. Подібні знахідки видаються особливо цінними, адже місцезнаходження більшості портретів авторства Є. Ліпецького на сьогодні є невідомим. Тож тим важливішим є повернення до його мистецького спадку робіт, помилково зарахованих до творчості інших художників (атрибуції було виконано авторкою цієї статті).

Під час перебування в Мюнхені у 1910-х рр. Є. Ліпецьким було виконано «Портрет хлопчика» (нині знаходиться у збірці Чернівецького худож-

нього музею), який довгий час вважався твором чернівецького художника Корнелія Держика, виконаним у 1943 р. Саме такий підпис та датування були на портреті, тож згодом ці відомості було повторено і в інвентарних описах. Проте співставлення творів К. Держика, котрий найчастіше звертався до зображення композицій побутового жанру та (після 1944 р.) колгоспної тематики, як і те, що роботи цього художника вирізняються невибагливістю композиційних рішень та колірної гами, недосконалістю рисунку тощо, з високим професійним рівнем виконання графічного твору, змусили сумніватися в його авторстві. Тож було розпочато прискіпливе дослідження твору, зокрема, із застосуванням технологічних засобів, здійснено стилістичний аналіз інших графічних аркушів, що належали Є. Ліпецькому, вивчено документальні джерела (Альбом ..., 1936: 12–13).

Серед робіт, обраних для порівняння, був і портрет «Дівчина в ліловому» (1919) з колекції ЧХМ. Обидва зображення виконані пастеллю та олівцями на папері, вписані в овал, що підкреслює камерний характер портретів (такий формат загалом часто зустрічається у доробку цього автора), близькі вони і за розміром (612x498 мм і 610x470 мм). На обох аркушах подані погрудні зображення портретованих у $\frac{3}{4}$ вліво, до мінімуму зведено деталі. Натомість роботи вирізняються вишуканістю лінійного рисунку, майстерним, майже прозорим штрихуванням, коли пастель та олівець ледь торкаються паперу, відтворюючи найтонші градації світла й тіні, подібністю колірного вирішення. Схожість стилістичних ознак обох творів дозволила припустити, що авторство «Портрету хлопчика» також належить Є. Ліпецькому (рис. 1).

Додатковим підтвердженням цього стала фотографія з особистого архіву художника часів його навчання у Мюнхенській академії мистецтв. На ній серед інших робіт у кімнаті мистця, яка водночас була і його майстернею, знаходився згаданий портрет. Фотографування підпису К. Держика в інфрачервоному світлі дозволило виявити рештки стертого напису, який можна було ідентифікувати як авторський підпис Є. Ліпецького. Сукупність даних мистецтвознавчого візуального обстеження, документального та технологічного дослідження дозволила атрибутувати роботу і повернути її авторство Є. Ліпецькому, визначити й час виконання портрета, змінивши його з 1943 р. на 1910-ті рр. (до 1914 р.), адже після початку Першої світової війни художник став вояком австрійської армії та змушений був перервати навчання і виїхати з Мюнхена.

Рис. 1. Є. Ліпецький. Портрет хлопчика. 1910-ті

З часом було атрибутовано і виконаний олівцем портрет К. Держика (1925), довгий час відомим як «Автопортрет» останнього (саме під такою назвою робота була записана в інвентарних книгах музею). Сьогодні можна стверджувати, що й ця робота належить Є. Ліпецькому, хоча, як і попередня, була підписана К. Держиком. Визначити справжнього автора тут допомогло дослідження підпису Держика в інфрачервоному світлі, яке виявило наявність під ним залишків виконаного латиною підпису Є. Ліпецького. Цікаво, що й більш ранній підпис К. Держика також було зроблено латиною, а згодом змінено на кириличний. Щодо датування портрету, то він справді міг бути виконаним у 1920-х рр., оскільки на той час К. Держик працював викладачем або асистентом у приватній школі малювання і графіки, засно-

ваній Є. Ліпецьким та розташованій у будинку Українського Народного дому в Чернівцях. Стилістично «Портрет К. Держика», попри різницю в матеріалі виконання, дещо нагадував створений у 1915–1918 рр. акварельний автопортрет художника, в якому він зобразив себе в австрійській військовій формі (Квітковський, Бриндзан & Жуковський, 1956).

Ще однією роботою, яка була атрибутована, став рисунок олівцем, що зображує жінку в труні. Ця робота надійшла до Чернівецького художнього музею у дуже пошкодженому стані, з численними й значними розривами по краях. На аркуші наявний підпис художника та дата, проте невідомо було, хто зображений на цьому посмертному портреті. Надзвичайна зовнішня подібність жінки та самого Є. Ліпецького дозволила припустити, що це може бути родичка художника, зокрема, його мати. На жаль, її фотографії не збереглися. Проте аналіз архівних даних допоміг встановити дату смерті Глікерії Ліпецької (уродженої Козак) – 10 листопада 1922 р. Згодом, у 1999 р., ці дані було підтверджено написом на надгробку, віднайденому авторкою атрибуції на закинутому цвинтарі у с. Вербівці Заставнівського району Чернівецької області. Зазначена там дата смерті матері збігалася з датою, наявною на рисунку. Окрім того, на аркуші збереглися підписи кількох церковних служителів. Оскільки Г. Ліпецька була донькою і вдовою священика, такі підписи могли засвідчувати присутність інших священнослужителів на похороні матері мистця. Таким чином, зібрані дані дали змогу визначити, що ця робота була посмертним портретом Глікерії Ліпецької – матері художника (Орлик, Андріанова, Біскулова & Форманюк, 2017: 471–477).

Рис. 2. Є. Ліпецький. Портрет дружини. 1910

Рис. 3. Є. Ліпецький. Портрет О. Кобилянської. 1922

На сьогодні, творчі здобутки Є. Ліпецького найповніше репрезентовані у Чернівецькому художньому музеї. Саме тут зберігаються врятований реставраторами живописний «Портрет дружини» (1910) (рис. 2), пастелі «Портрет хлопчика» (1910-ті) та «Дівчина в ліловому» (1919), виконаний аквареллю «Автопортрет» (1915) та «Портрет матері у труні» (1922).

Висновки. Атрибуція кожного мистецького твору є складним процесом, який включає в себе значну кількість аспектів його дослідження та використання певних методів. Особливо важливим є формування обґрунтованого висновку

щодо оригінальності роботи, який має враховувати цілу низку різноманітних відомостей щодо історії її виникнення та побутування, біографії художника та ін. Саме це дозволяє говорити про об'єктивність у підході до визначення, зокрема, авторства роботи або, якщо йдеться про портретне зображення, імені змальованої особи.

Дослідження портретної творчості Євзебія Ліпецького демонструє ефективність такого підходу, дозволяючи, навіть в разі наявності не надто великої бази для порівняння стилістичних особливостей, манери виконання, повернути твори до мистецького спадку їхнього справжнього автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбом артистів «Драматичної Секції при т-ві Буковинський Кобзар». Сернауї, 1936. С. 12–13.
2. Гарас М., Купчанко О. Ілюстрована хроніка товариства «Український Народний Дім» у Чернівцях. 1884–1934 (пропам'ятна книжечка видана з нагоди 50-их роковин існування цього товариства). Чернівці, 1934. 70 с.
3. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина: її минуле і сучасне. Париж, Детройт, Філадельфія. 1956. 966 с.
4. Одинаський В. Спомин про УАК «Запороже» в Чернівцях. Українське академічне козацтво «Запороже». Ювілейний альбом. Нью-Йорк. 1970. С. 18.
5. Орлик М., Андріанова О., Біскулова С., Форманюк Т. Портрет невідомої жінки з образотворчого зібрання НМІУ. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2017. № 2. С. 471–477. <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/173>
6. Піддубний І. Деякі документи з історії зовнішньо-політичних зносин української держави 1919–1920 рр. *Питання історії України*. Т. 4. Чернівці: Золоті литаври. 2000. С. 468–475.
7. Справа про реєстрацію товариства робітників мистецтва м. Чернівці. 1932–1933. Державний архів Чернівецької області. Ф. 118: Чернівецький повітовий трибунал. Оп. 5. Спр. 7370. 48 арк.
8. Федорук О. Мистецький твір та ствердження його авторської правдоподібності. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*. 2023. № 33. С. 270–277. <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-31>
9. Glasul Bucovinei. 1931. 1 noembrie. № 3639.
10. Gronich I. Un album al Cernauților. Album von Czernowitz. Cernauți : Luceafărul, 1925. 30 p.

REFERENCES

1. *Album of artists "Dramatichnoi Sektii pry t-vi Bukovynskiy Kobzar"* (1936) [Album by the artists of the "Drama Section at the Bukovinian Kobzar Theater"]. Cernauți. Pp. 12–13. [in Ukrainian].
2. Haras, M. & Kupchanko, O. (1934). *Ilustrovana khronika tovarystva "Ukrainskyi Narodnyi Dim" u Chernivtsiakh. 1884–1934 (propamiatna knyzhcheka vydana z nahody 50-ykh rokoyv isnuvannia tosho tovarystva)* [Illustrated chronicle of the Ukrainian People's House in Chernivtsi. 1884-1934 (commemorative booklet published on the occasion of the 50th anniversary of the society)]. Chernivtsi. 70 p. [in Ukrainian].
3. Kvitkovskiy, D., Bryndzan, T. & Zhukovskiy, A. (1956). *Bukovyna: yii mynule i suchasne* [Bukovyna: its past and present]. Paris, Detroit, Philadelphia. 966 p. [in Ukrainian].
4. Odynskiy, V. (1970). *Spomyn pro UAK "Zaporozhe" v Chernivtsiakh. Ukrainske akademichne kozatstvo "Zaporozhe"* [Memories of the UAC "Zaporozhe" in Chernivtsi. Ukrainian Academic Cossacks "Zaporozhe"]. Yuvileinyi album. New York. Pp. 18. [in Ukrainian].
5. Orlyk, M., Andrianova, O., Biskulova, S. & Formaniuk T. (2017). *Portret nevidomoi zhinky z obrazotvorchoho zibrannia NMIU* [Portrait of an unknown woman from the art collection of NMIU]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. № 2. Pp. 471–477 [in Ukrainian].
6. Piddubnyi, I. (2000). *Deiaki dokumenty z istorii zovnishno-politychnykh znosyn ukraïnskoi derzhavy 1919–1920 rr.* [Some documents on the history of foreign policy relations of the Ukrainian state in 1919-1920]. *Pytannia istorii Ukrainy*, T. 4. Chernivtsi : Zoloty lytavry. Pp. 468–475 [in Ukrainian].
7. *Sprava pro reiestratsiiu tovarystva robotnykiv mystetstva m. Chernivtsi. 1932–1933* [The case about the registration of the association of art workers in Chernivtsi. 1932–1933]. *State archive of Chernivtsi region. F. 118: Chernivtsi District Tribunal. Op. 5. Spr. 7370*. 48 p. [in Romanian].
8. Fedoruk, O. (2023). *Mystetskyi tvir ta sverdzhenia ioho avtorskoi pravdopodobnosti* [An artistic work and the assertion of its author's plausibility]. *Zbirnyk naukovykh prats "Ukrainska akademiia mystetstva"*. № 33. Pp. 270–277. <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-31> [in Ukrainian].
9. *Glasul Bucovinei* (1931) [The voice of Bucovina]. 1 noembrie. № 3639. [in Romanian].
10. Gronich, I. (1925). *Un album al Cernauților* [An album by the Cernautes]. *Album von Czernowitz*. Cernauți: Luceafărul. 30 p. [in Deutsch].

УДК 784.011.4:78.071.2](510):[782.1+784.3](477)](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-24>

Юйцзяо МА,
orcid.org/0000-0003-4794-5792

аспірантка
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) musicartma@ukr.net

МІСЦЕ КИТАЙСЬКИХ АКАДЕМІЧНИХ СПІВАКІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

У статті досліджується роль та місце китайських академічних співаків у соціокультурному просторі України. Наукова увага зосереджується на аналізі взаємодії між китайськими вокалістами, що представляють як академічний жанр, так і китайські традиційні інтонаційні наративи та українським мистецьким полем, а також їх вплив на розвиток музичного мистецтва в Україні. У статті розглянуто домінуючі фактори, які впливають на сприйняття китайської академічної музики в Україні, такі як історичні та культурні зв'язки між країнами, технічна специфіка виконання вокальних творів китайськими вокалістами, і, що важливо, роль культурних подій та фестивалів у впровадженні та поширенні цього мистецтва серед української публіки. Визначено, що саме китайські академічні співаки відіграють важливу роль у розширенні культурного розмаїття України та сприяють міжкультурному діалогу між двома країнами. Окреслено взаємовплив китайських академічних вокалістів на українську культуру та сприйняття їхньої музики в українському соціокультурному контексті. Особливу увагу приділено місцю культурних подій та фестивалів у сприйнятті китайської музики в Україні. Серед центральних фестивалів сучасної музики, що вибудовують мистецькі мости з Китаєм, названо такі, як Київ музик фест і «Два дні і дві ночі нової музики». Висвітлено важливість освітніх компонентів та співпраці китайськи та українських освітніх інституцій, зокрема Музичного центру Конфуція при Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського. Узагальнено, що китайські академічні співаки відіграють значну роль у розширенні культурного спектру України та сприяють зближенню двох культур через мову мистецтва. Їхні виступи та творчість відкривають нові горизонти для української аудиторії та сприяють розвитку міжнаціонального діалогу та взаєморозуміння.

Ключові слова: китайська вокальна культура, культурні діалоги, китайські академічні вокалісти, сучасний діалог Китай-Україна.

Yujiao MA,
orcid.org/0000-0003-4794-5792
Graduate student at the National School of Music
Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky
(Kyiv, Ukraine) musicartma@ukr.net

THE PLACE OF CHINESE ACADEMIC SINGERS IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF UKRAINE

The article examines the role and place of Chinese academic singers in the socio-cultural space of Ukraine. Scientific attention is focused on the analysis of the interaction between Chinese vocalists representing both the academic genre and the Chinese traditional intonation narratives and the Ukrainian artistic field, as well as their influence on the development of musical art in Ukraine. The article examines the dominant factors that influence the perception of Chinese academic music in Ukraine, such as historical and cultural ties between the countries, the technical specificity of the performance of vocal works by Chinese vocalists, and, importantly, the role of cultural events and festivals in the implementation and dissemination of this art among the Ukrainian public. It was determined that Chinese academic singers play an important role in expanding the cultural diversity of Ukraine and promote intercultural dialogue between the two countries. The mutual influence of Chinese academic vocalists on Ukrainian culture and the perception of their music in the Ukrainian socio-cultural context is outlined. Special attention is paid to the place of cultural events and festivals in the perception of Chinese music in Ukraine. Among the central festivals of modern music that build artistic bridges with China, such as Kyiv Music Fest and Two Days and Two Nights of New Music are named. The importance of educational components and cooperation between Chinese and Ukrainian educational institutions, in particular the Confucius Music Center at the P.I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, is highlighted. It is summarized that Chinese academic singers play a significant role in expanding the cultural spectrum of Ukraine and contribute to the rapprochement of two cultures through the language of art. Their performances and creativity open new horizons for the Ukrainian audience and contribute to the development of international dialogue and mutual understanding.

Key words: Chinese vocal culture, cultural dialogues, Chinese academic vocalists, modern China-Ukraine dialogue.

Постановка проблеми. Соціокультурний простір України являє собою унікальне, мультинаціональне та мультиетнічне середовище, яке дозволяє артистам, у тому числі й китайським, активно розвиватися, вдосконалювати свою виконавську майстерність і брати активну участь у мистецьких процесах в Україні. Симптоматично, що сучасні китайські академічні співаки, все частіше виступають на провідних концертних та фестивальных майданчиках по всій Україні. Подібна затребуваність продиктована новим технічним рівнем китайських академічних вокалістів, які у своєму репертуарі мають доволі різноманітну музику від поліфонічної музики до авторських оригінальних вокальних творів.

Дослідження ролі китайських академічних вокалістів у соціокультурному просторі України, їх нових виконавських амплуа, репертуарну політику, а також їх безпосереднього впливу на розвиток українського вокального мистецтва є актуальним питанням, яке практично не розроблене у вітчизняному виконавському мистецтвознавстві. І хоча ці питання частково підіймаються у наукових колах музикознавців, втім, наукової розробки, яка була би присвячена виконавському осмисленню культуротворчих процесів за участю китайських артистів в Україні наразі не виявлено.

Аналіз досліджень. Китай, як країна, яка мистецьким корінням сягає глибин старовинної цивілізації, безперечно, стає об'єктом наукової уваги українських музикознавців і культурологів. Протягом останніх років особливого значення набули культурні відносини між Україною та Китаєм, які породжені не лише політичними чинниками та мистецьким обміном, й активною увагою китайських студентів до закладів вищої мистецької освіти в Україні.

Серед робіт, у яких осмислюються питання взаємовпливів Китаю і України можна виділити статтю М. Мателешко «"М'яка сила" Китаю: напрями та особливості українського наукового дискурсу» у якій розглянуто перспективи україно-китайських відносин. Серед центральних елементів науковець виділяє «культуру як основу "soft power"» (Мателешко, 2023: 158).

Питання україно-китайського діалогу підіймає Лю Чан у науковій розробці «"Один пояс та шлях": китайсько-українські культурні зв'язки». Зокрема визначено важливість центру Конфуція при Національній музичній Академії України ім. П. І. Чайковського: «центр повинен був готувати та виконувати оперний репертуар, здійснювати освітню діяльність, організовувати тури та експозиції; стати осередком досліджень

китайської музики та культурного обміну» (Лю, 2021: 41).

Важливими для розуміння місце китайських виконавців-співаків у культурному дискурсі України стали і дисертаційні розробки китайських колег. Серед таких дисертаційне дослідження Вай Лімін «Формування вокальної культури майбутнього вчителя музики на основі традицій Китаю та України», де вокальній складовій приділено доцільну увагу. Так, автор приходиться до висновку, що: «взаємозбагачення культурних зв'язків різних народів світу дає змогу більш ефективно розвивати мистецтво співу, що полягає у його здатності забезпечувати гармонію інтелектуального, емоційного розвитку особистості; сприяти вдосконаленню усіх її сутнісних сил, якостей та різноманітних здібностей, процесів мислення та творчої діяльності, зростанню внутрішнього потенціалу; розвивати її пізнавальну й творчу активність, емоційну чутливість, естетичні потреби і смаки; стимулювати прагнення до самовдосконалення» (Лімін, 2011: 59).

Частково питання соціокультурних контактів Китаю і України вивчає у дисертації «Розвиток саксофонного мистецтва Китаю у вимірах міжкультурного діалогу» Ло Кунь. Автор акцентує увагу на тому, що: «розширення діалогу культур шляхом активізації контактів, проведення лекцій і майстер-класів, можливість навчання китайських студентів в українських музичних закладах та засвоєння українського репертуару суттєво вплинуло на розвиток виконавської майстерності і розширення репертуару китайських саксофоністів кінця ХХ – початку ХХІ ст.» (Кунь, 2017: 125). Все це стосується і розвитку вокального виконавства китайських співаків в Україні.

Мета статті – визначити місце китайських академічних вокалістів у соціокультурному просторі України.

Вклад основного матеріалу. Місце китайських академічних співаків у соціокультурному просторі України набуває все більшого значення в контексті культурного обміну та взаєморозуміння між країнами. Завдяки глибоким історичним зв'язкам, що сягають своїми коріннями далеко в минуле, Україна та Китай співпрацюють у різних сферах, включаючи освіту, культуру, науку та мистецтво.

Академічні співаки з Китаю активно беруть участь у культурних обмінах, концертах, мистецьких заходах та наукових конференціях в Україні, що сприяє розширенню культурного розмаїття країни та зближенню між народами.

Симптоматично, що українські університети та культурні центри часто організовують спільні

проекти з китайськими установами, де китайські академічні співаки виступають з концертами, майстер-класами, лекціями та іншими заходами. Це створює можливості для обміну досвідом інтерпретації музики, вивчення традиційних музичних інструментів, а також взаємного вивчення культурних особливостей між країнами.

Серцем культурного діалогу країн можна вважати українсько-китайський Центр розвитку культури та освіти, який є освітньо-культурним закладом, спрямованим на сприяння взаєморозумінню та обміну культурними цінностями між Україною та Китаєм. Заснований у 2016 році за сприяння різних міністерств України та Китаю, а також посольства Китаю в Україні, цей Центр активно працює над сприянням культурних обмінів, поглибленням знань про історію, традиції та культуру обох країн.

Одним з основних завдань Центру є створення платформи для діалогу між Заходом та Сходом, яка б сприяла навчальним, культурним обмінам, форумам, конференціям та іншим спільним ініціативам. Це сприяє не лише розширенню знань та розумінню між українцями та китайцями, але й зміцненню дружніх зв'язків між двома народами. Центр активно займається реалізацією освітніх та культурних проєктів, сприяючи співпраці між університетами обох країн та встановленню партнерських стосунків з українськими діячами освіти, науки, культури та спорту. Проведення виставок китайських митців, чайних церемоній, концертів та інших культурних заходів є неодмінною складовою роботи Центру, яка сприяє популяризації китайської культури та мистецтва серед української громадськості.

Одним із потужних центрів китайсько-українського культурного обміну також є Музичний центр Конфуція при Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського, який відкрито 10 червня 2019 року. Саме на базі цього музичного центру відбуваються майстер-класи, під час яких викладачі з Китаю пропонують навчання гри на китайських народних інструментах та діляться своїм багатим досвідом у музичній освіті з українськими студентами. Це надає можливість українським молодим музикантам вивчати традиційну китайську музику, вміння грати на таких інструментах, як гучно, гуцін, ерху, оволодівати тонкощами традиційного вокального мистецтва. Подібна співпраця не лише допомагає студентам розширити свої музичні горизонти, але й збагачує їхні знання про музичну спадщину Китаю та його вплив на світову музичну сцену. Така співпраця має

потенціал не лише поглибити знання студентів про музику і культуру Китаю, а й зробити значний внесок у розвиток музичної освіти та міжкультурного розуміння у обох країнах.

Окрім студентсько-освітнього поля, китайські академічні співаки активно підкорюють українські музичні майданчики та фестивалі, де демонструють свою майстерність і талант, діляться культурними традиціями і творчими ідеями з українською аудиторією. Це сприяє поглибленню взаєморозуміння та підтримує дружні відносини між країнами.

Фестивалі стали однією з найбільш популярних форм мистецького життя у багатьох країнах світу, включаючи Україну. На сьогоднішній день діє понад 100 фестивалів різних стилів, жанрів, інструментальних та концептуальних напрямків. Цей фестивальний бум обумовлений активним розвитком української композиторської та виконавської мистецької сцени, а також бажанням презентувати нові музичні твори перед аудиторією.

Одним з центральних фестивалів, який вже має досить серйозну історію, є щорічний фестиваль «Київ Музик Фест», створений за моделлю польського фестивалю «Варшавська осінь». Заснований фестиваль 1990 року у Києві. У перших фестивалях, окрім українців, брали участь композитори та виконавці з різних країн світу: Польщі, Канади, Австралії, Великобританії, Франції, Німеччини і Китаю тощо.

Саме у рамках цього фестивалю 2018 року відбувся концерт під красномовною назвою: «Музичний діалог: Україна – Китай». У цій події брали участь українські та китайські артисти. Серед представників китайського академічного вокального мистецтва варто виділити таких співаків як: Сун Сін та Вей Лімін. Важливою подією стало виконання творів китайських композиторів Ші Ван Чун, Лю Джі, Ту Єджун, Ху Тінтзян та Бао Юань-Кай.

Не менш потужним мистецької реалізації китайських академічних вокалістів в Україні є фестиваль «Два і дні дві ночі нової музики», започаткований 1995 року в Одесі з ініціативи одеської композиторки, лауреатки Національної премії України імені Тараса Шевченка Кармели Цепколенко.

Програму фестивалю «Два і дні дві ночі нової музики» складає сучасна музика українських та зарубіжних композиторів, переважно експериментального напрямку. Важливо, що саме у рамках цього фестивалю часто розкриваються нові виконавські межі вокалістів. Високий рейтинг фести-

валю робить його привабливим для китайських академічних вокалістів, які активно поєднуються як виконавці сучасної музики. Серед багатоманіття виконавських імен варто виділити баритона Ці Цзяньсун, сопрано Нью Цяньхуей, котрі презентують високий виконавський рівень володіння вокальною технікою.

Висновки. Навчання та співпраця з китайськими академічними співаками відкриває нові можливості для розвитку української музичної сцени та поглиблення культурних обмінів між Україною та Китаєм. Такий обмін сприяє взаємному збагаченню, розвитку творчого потенціалу та зміцненню дружби між народами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кунь Ло Розвиток саксофонного мистецтва Китаю у вимірах міжкультурного діалогу. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства (доктора філософії). Спеціальність 26.00.01 – теорія та історія культури. Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка. Львів, 2017. 229 с.
2. Лімін Вей Формування вокальної культури майбутнього вчителя музики на основі традицій Китаю та України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова. Інститут мистецтв. 2011, 189 с.
3. Лю Чан «Один пояс та шлях» : китайсько-українські культурні зв'язки. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/18486/1/Dialog2021_P040-043.pdf (дата звернення 11.02.2024).
4. Мателешко Ю.П. «М'яка сила» Китаю: напрями та особливості українського наукового дискурсу. Регіональні студії, 2023. № 34. С. 157–162.

REFERENCES

1. Kun Luo (2017) Rozvytok saksofonnoho mystetstva Kytaiu u vymirakh mizhkulturnoho dialohu. [The development of Chinese saxophone art in the dimensions of intercultural dialogue]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata mystetstvoznavstva (doktora filosofii). Spetsialnist 26.00.01 – teoriia ta istoriia kultury. Lvivska natsionalna muzychna akademiia imeni M. V. Lysenka – PhD thesis. Lviv National Academy of Music named after M.V. Lysenko. 229 p. [in Ukrainian].
2. Limin Wei (2011) Formuvannia vokalnoi kultury maibutnoho vchytelia muzyky na osnovi tradytsii Kytaiu ta Ukrainy. [Formation of the vocal culture of the future music teacher based on the traditions of China and Ukraine]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk. Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M. Drahomanova. Instytut mystetstv – PhD thesis. National Pedagogical University named after M. Dragomanov. Institute of Arts. 189 p. [in Ukrainian].
3. Liu Chan (2021) “Odyn poias ta shliakh” : kytaisko-ukrainski kulturni zviazky. [“One Belt and One Road”: Sino-Ukrainian cultural ties]. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/18486/1/Dialog2021_P040-043.pdf (accessed: 11.02.2024) [in Ukrainian].
4. Mateleshko Yu. (2023) “Miaka syla” Kytaiu: napriamy ta osoblyvosti ukrainskoho naukovooho diskursu. [Soft power” of China: trends and features of the Ukrainian scientific discourse] Rehionalni studii – Regional studies. No. 34. P. 157–162 [in Ukrainian].

УДК 793.33.092: 130.2|(477)199/202(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-25>

Наталія МАЛИНОВСЬКА,

orcid.org/0009-0005-0815-9280

*кандидат історичних наук,
старший лаборант кафедри сучасної та бальної хореографії
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) nataliamykhailivna@gmail.com*

Кирило ШКУРЄЄВ,

orcid.org/0000-0001-6574-7955

*заслужений тренер України зі спортивних танців, кандидат мистецтвознавства
старший викладач кафедри сучасної та бальної хореографії
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) shkuryeyev-ki@hotmail.com*

КОНЦЕПТ ПАРТНЕРСТВА В КОНКУРСНОМУ БАЛЬНОМУ ТАНЦІ В УКРАЇНІ 1990–2020-Х РОКІВ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено культурологічний аспект партнерства в конкурсному бальному танці, зокрема соціокультурні чинники його розвитку, котрі зумовили зміст і трактування взаємодії в танцювальній парі. Досліджено перші вияви національної ідентичності і залучення конкурсної бальної хореографії до української культури під впливом суспільно-політичних подій останнього десятиліття.

Мета роботи – розкрити культурологічний аспект партнерства в конкурсному бальному танці в хореографічній культурі України 1990-х – початку 2020-х років.

Методологія дослідження заснована на культурологічному підході, що дозволило створити цілісну картину нагромадження досвіду і практики вітчизняної бальної хореографії в історичному контексті.

В уявленні українського суспільства конкурсний бальний танець постає як елітарна форма активності, втілення елегантності, вишуканості, індивідуалізму, свободи, цивілізації, західних цінностей, престижу. Романтика і пристрасть, що становлять зміст бальних танців, на сучасному етапі їх розвитку є споглядальними і відстороненими. Роки дистанційного навчання в умовах ковід-пандемії і збройної агресії Російської федерації змістили акцент зі змагальних на образно-теоретичні підвалини бальної хореографії. Внаслідок інерції двох хвиль інтересу до бальної хореографії 1990–2010-х років виглядає перспективним вирішити проблему пошуку партнера через відмову від принципу танцювання однолітків одного рівня на користь утворення пар з різницею у віці і рівні танцювання.

У висновках зазначено, що партнерство в конкурсному бальному танці в хореографічній культурі України 1990-х – початку 2020-х років становить складний конгломерат світоглядних, історичних і методологічних чинників. Зумовлене історико-політичними обставинами сьогодення масове звернення до національної культури дає нову мотивацію до занять танцями, розширюючи їх творчі можливості і дозволяючи втілювати як традиційну тему кохання, так і актуальні враження воєнного повсякдення.

Ключові слова: *бальні танці в Україні, конкурсний бальний танець, партнерство в бальному танці, філософія танцю, хореографічна культура.*

Nataliia MALYNOVSKA,

orcid.org/0009-0005-0815-9280

*Candidate of historical,
Senior Laboratory Assistant at the Department of Modern and Ballroom Choreography
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) nataliamykhailivna@gmail.com*

Kyrylo SHKURYEYEV,

orcid.org/0000-0001-6574-7955

*Honored Coach of Ukraine in Dancesport, Candidate of Arts,
Senior Lecturer at the Department of Modern and Ballroom Choreography
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) shkuryeyev-ki@hotmail.com*

THE CONCEPT OF PARTNERSHIP IN COMPETITIVE BALLROOM DANCE IN UKRAINE IN THE 1990S – 2020S: CULTURAL ASPECT

The article highlights the cultural aspect of partnership in competitive ballroom dance, in particular the socio-cultural factors of its development, which determined the content and interpretation of interaction in a dance couple. The first manifestations of national identity and the involvement of competitive ballroom choreography in Ukrainian culture under the influence of socio-political events of the last decade are investigated.

The aim of the work is to reveal the cultural aspect of partnership in competitive ballroom dance in the choreographic culture of Ukraine in the 1990s and early 2020s.

The research methodology is based on the cultural approach, which allowed to create a holistic picture of the accumulation of experience and practice of national ballroom choreography in the historical context.

In the perception of Ukrainian society, competitive ballroom dancing is seen as an elite form of activity, an embodiment of elegance, sophistication, individualism, freedom, civilisation, Western values, and prestige. The romance and passion that make up the content of ballroom dancing are contemplative and detached at the current stage of its development. The years of distance learning in the context of the coronavirus pandemic and the armed aggression of the Russian Federation have shifted the emphasis from competitive to figurative and theoretical foundations of ballroom choreography. As a result of the inertia of the two waves of interest in ballroom choreography of the 1990s and 2010s, it seems promising to solve the problem of finding a partner by abandoning the principle of dancing peers of the same level in favour of forming couples with a difference in age and level of dancing.

The conclusions show that partnership in competitive ballroom dance in the choreographic culture of Ukraine in the 1990s and early 2020s is a complex conglomeration of ideological, historical and methodological factors. Due to the historical and political circumstances of our time, the mass appeal to national culture provides a new motivation for dancing, expanding their creative possibilities and allowing them to embody both the traditional theme of love and the actual impressions of everyday life in war.

Key words: ballroom dance in Ukraine, competitive ballroom dancing, partnership in ballroom dancing, philosophy of dance, Choreographic culture.

Постановка проблеми. Бальний танець є невід'ємною частиною української культури протягом всієї історії. Якщо в 1960-80-ті роки залучення до європейської танцювальної культури відбувалось під спотворюючим впливом радянської ідеології і суперечливої культурної політики, то в останні три десятиліття постала проблема узгодження спортивного бального танцю і канону української культури. В цей час конкурсний бальний танець виробив певну систему рухів і образів, той рівень символу, котрий робить танець виразним сам по собі. На початок XXI століття складалося враження, що схеми і техніка рухів бальних танців підходять до певної межі досконалості, за якою подальший розвиток неможливий, однак суспільно-політичні випробування останніх років відкрили нові аспекти цього виду хореографічного мистецтва. Роки дистанційного навчання в умовах ковід-пандемії і збройної агресії Російської федерації дали нові виміри до традиційних проблем бальної хореографії, а саме пошуку партнера і переходу у вищі категорії конкурсних виступів; змістили акцент на образно-теоретичні підвалини бального танцю, його особливості як форми пізнання та спілкування. Незважаючи на величезну кількість публікацій, хореографічна культура України недостатньо досліджена на фундаментальному рівні, порівняно з іншими її видами. Поза увагою дослідників досі залишається цілий пласт образів,

концептів, систем пізнання. Бальний танець фрагментарно представлений в узагальнюючих працях з історії української культури, а в масовій уяві присутній як спорт або історичний атрибут. При цьому партнерство в бальній парі уявляється переважно як близькі особисті стосунки, що зупиняє багатьох потенційних танцівників на шляху реалізації своїх творчих інтересів. Висвітлити конкурсний бальний танець і його концепт партнерства як самодостатню пізнавальну діяльність стало рушійним мотивом для проведення запропонованого дослідження.

Аналіз досліджень. Тема пари в конкурсних бальних танцях у вітчизняному мистецтвознавстві і культурології піднімалась неодноразово. В центрі уваги дослідників були психологічні (Бойко, 2019), спортивно-функціональні (Спесивих, 2012), морально-етичні та естетичні аспекти бального партнерства (Павлюк, 2008). Підсумком багаторічних хореографічних студій стали монографії Т. Павлюк (2017) і О. Чепалова (2020), створивши базу для подальших досліджень. Британська дослідниця Г. Нерс (Nurse, 2007) розглядаючи спортивний бальний танець з антропологічної точки зору, окремий розділ свого дослідження присвятила саме пошуку партнера для бальних танців, з'ясувала сутність взаємодії в парі і роль глядачів у створенні танцю (Nurse, 2007: 60–77). Також визначився новий напрямок українських хореографічних досліджень, в якому конкурсний

бальний танець розглядається в соціокультурному контексті. Зокрема Д. Федорченко висвітлив історію оформлення вальсу, проаналізував його найбільш відомі стилі і форми, звернув увагу на взаємовплив лексики і характеру танцю (Федорченко, 2021). М. Берднік, досліджуючи зв'язок емоційної складової латиноамериканських танців з історією їх походження (Берднік, 2023), зробив акцент на проблемах бального танцю як мистецького феномену, а не тільки виді спорту, підкресливши їх культурно-естетичну глибину. Українські дослідники також оприлюднили перші результати впровадження дистанційних форм навчання танцям, актуальній проблемі, що виникла в роки пандемії коронавірусу (О. Чепалов та ін., 2023). Дослідницький підхід згаданих публікацій передбачав або суто спортивний, або естетичний підхід до висвітлення танцю, що залишало поза увагою танцювальне повсякдення, не давало уявлення про роботу над образом, мотивацію до занять танцями, внутрішню трансформацію танцівників в процесі самовдосконалення, визначивши напрямки цієї статті.

Мета статті – розкрити культурологічний аспект партнерства в конкурсному бальному танці в хореографічній культурі України 1990-х – початку 2020-х років. Для цього поставлено наступні завдання: підсумувати власний багаторічний танцювальний, організаторський і педагогічний досвід і проміжні результати авторського експерименту з утворення і підготовки професійних танцювальних пар з різницею у віці.

Методологія дослідження заснована на культурологічному підході, що дозволило створити цілісну картину нагромадження досвіду і практики вітчизняної бальної хореографії в історичному контексті. Застосовано методи аналізу, систематизації, включеного спостереження, історичний і порівняльний.

Виклад основного матеріалу. Спортивні бальні танці є відгалуженням побутових бальних танців, соціальною діяльністю, в якій учасники мають можливість самопрезентації через виконання. Це передбачає взаємодію між людьми, об'єднаними спільним бажанням як зберегти, так і використати свою соціальність. (Nurse, 2007: 60). В 1990–2020-х роках танці, які склали основу турнірної програми, вже кілька десятиліть як вийшли з масового вжитку, витіснені іншими. Їх не танцюють і не вчать на вечірках у більш досвідчених товаришів чи на танцмайданчиках у парках культури. Більш-менш відомим широкому загалу лишився тільки вальс, неодмінний атрибут випускних вечорів і весіль. Перемістившись в кон-

курсну царину, бальний танець перестав бути способом залицяння. Тренери прагнуть формувати постійні конкурсні пари, розробляючи для кожної індивідуальну манеру, стиль, окремі варіації з урахуванням побажань партнерів і їх можливостей. В уявленні українського суспільства конкурсний бальний танець постає як елітарна форма активності, втілення елегантності, вишуканості, індивідуалізму, свободи, цивілізації, західних цінностей, престижу. Таке уявлення можна вважати проявом інерції пізньорадянських часів, коли бальний танець то засуджували, то намагались реформувати згідно з панівною ідеологією, то обмежено дозволяли. Шкіл і студій було обмаль, потрапити в них було складно, діяли вони зазвичай при будинках дитячої та юнацької творчості і були включені в загальну програму заходів цих установ, що передбачала численні концерти і інші показові виступи. Таким чином формувалось обмежене коло залучених до бальних танців дітей і підлітків, котрих обирали через суворий конкурс і готували як професійних танцюристів. З розпадом радянського союзу ці школи і студії занепали, натомість вирикли численні клуби власне конкурсного бального танцю, котрі ставили собі за мету розвивати лише цей айд хореографічного мистецтва і представляти свої напрацювання на спеціалізованих конкурсах. Такі завдання дозволили знизити вимоги до індивідуальних анатомічних особливостей і фізичних можливостей танцівників, і бальний танець повернув свою форму масового виду хореографії. Однак тенденція вважати бальні танці дитячою формою активності збереглася і канонізувалася. Спроби залучити до бальної хореографії дорослих були здійснені на початку ХХІ століття через низку популярних телевізійних проєктів («Танці з зірками», «Танцюють всі»). Визначну роль в цьому процесі відіграли О. Литвинов, О. Журавльов, Г. Чапкіс, Г. Хавкін, В. Яма. Наслідком стала поява дорослих груп в клубах, розвиток категорії Pro-am і перспектива продовження танцювальної кар'єри дорослих танцівників-професіоналів. Однак незмінною лишилась одвічна проблема бальних танців, а саме пошук партнера.

Бальний танець парний. Хоча в останні десятиліття утвердилися і набули популярності соло категорії, в парі танець розкривається якнайповніше через наявність взаємодії між партнерами, а саме ведення і слідування. Пара рейтингової категорії має показати свої варіації як цілісні танцювальні твори, що привернуть увагу суддів і глядачів образним змістом, стилем, індивідуальністю, що в кожній програмі –

європейській і латиноамериканській – має свою специфіку. В бальних танцях партнер веде. Він представляє пару, демонструє номер, його ім'я називають першим, на відміну, наприклад, від балету. Саме партнер дбає за втілення танцювального задуму, реалізацію закладеної у варіації ідеї. Він забезпечує динаміку і амплітуду руху пари, оберігає партнерку від зіткнень з іншими учасниками. Саме на партнері вся відповідальність за реалізацію хореографічної концепції тренера. Звісно, що більш доросла у своєму розвитку є дівчина, але у бальних танцях ім'я танцівника завжди стоїть першим і за усіма правилами партнерка повинна коритися партнеру.

Партнерство змінюється залежно від віку. Для дітей це перш за все згода батьків. Дорослі обирають партнера самостійно або за порадою тренера. Підходи до вибору партнера в старшому віці дещо відмінні за гендерною ознакою: дівчата і жінки цікавляться перш за все рівнем танцювання і дисциплінованістю партнера; хлопцям і чоловікам важливо, щоб партнерка була їм перш за все приємною, рівень танцювання для них другорядний.

Будь-який танець існує в трьох вимірах: часі, просторі й уяві. Кожен бальний танець у конкурсній програмі представляє певний період у стосунках чоловіка та жінки, стилізований відповідно до канонів даного виду хореографічного мистецтва. Бальний танець, і конкурсний в тому числі, втілює живий кодекс моралі, осмислює і відтворює людські стосунки в їх традиційних проявах, що зумовлює манеру виконання: партнер має перш за все бути мужнім, а партнерка – жіночною. Досвід дистанційного навчання часів ковід-пандемії, для східних регіонів України поширений і на час повномасштабної агресії Російської федерації засвідчив, що незважаючи на всю упорядкованість, регламентованість і узагальненість конкурсних бальних танців, враження від безпосереднього контакту партнерів і інших учасників танцювального процесу мають велике значення для танцівників. Багато перспективних учнів 18–25 років за першої нагоди відмовляються від дистанційної форми навчання, котра не дає можливості безпосередньо контактувати один з одним у тренувальному процесі. Значній частині танцівників у цьому віці принципово важлива увага до своєї особистості від протилежної статі. Так само пряма, неопосередкована конкуренція на паркеті була одним з важливих чинників згуртування партнерів задля досягнення танцювального результату. Взаємодія у парі та між іншими танцівниками мають значний

вплив на особистість танцівника і його мотивацію до самовдосконалення. Йому потрібні визнання його як особистості та танцювальна соціалізація.

На розвиток танцювальної пари величезний вплив має тренер, його концепція, уявлення про танець, про стосунки з учнями, принципи, прийоми, методи навчання танцям, підготовки учасників до змагань. Дорослі пари готові самі працювати над образом, їм цікава проблематика бальних танців, що вимагає принципово іншого тренерського підходу і рівня творчої взаємодії, ближчого до партнерства, ніж до наставництва. Водночас в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій тренер не є єдиним джерелом танцювального знання. Широкому загалу доступно багато спеціальної літератури, інтернет-ресурсів, відеоматеріалів, де представлені різні підходи і методи до тренувань. Такі обставини створюють новий виклик для тренера, спонукаючи до професійного самовдосконалення, адже рівень дискусій в парі може мати певні обґрунтовані теоретичні підвалини і не обмежуватись особистими забаганками.

Долаючи нерівномірність розподілу партнерів і партнерок в різних вікових групах, зумовлену зміною життєвих пріоритетів, перспективною з турнірної точки зору виглядає можливість створення пар з відносно значною різницею у віці, коли об'єднують дорослого партнера з танцівницею, котра щойно завершила виступи за юніорські категорії. В такому разі постає завдання форсованого підвищення майстерності партнерки до рейтингових класів.

Досвідченому тренерові не складно за короткий час підготувати учасника гідно виступити на турнірі. В танцювальній практиці є свої подібні технології, що дозволяють оптимізувати тренувальний процес заради досягнення високих результатів на конкурсах. Рівень танцювання визначають такі фактори, як досвід, розуміння музичного і танцювального матеріалу, технічні навички і фізичні можливості. Досвід дається тривалістю занять танцями, кількістю учасників в турнірах різного рівня, виступів на концертах, фестивалях, участь у семінарах і майстер-класах, навчання в інших клубах, в інших тренерів. Розуміння музичного і танцювального матеріалу визначається індивідуальними здібностями і попереднім танцювальним досвідом, і навіть в дорослому віці може варіювати від збереженої з дитинства здатності до механічного повторення великих складних танцювальних комбінацій до неспроможності ступити бодай крок без її схематичного розуміння. Чим старший танцівник,

тим частіше виявляється потреба в усвідомленні руху. Самі по собі конкурсні класи виконавської майстерності відрізняються варіантами базових рухів, їх розвитку, принципами поєднання, правилами інтерпретації музичного матеріалу. Зростання в класі по суті є переходом від несвідомого механічного повторення до свідомої танцювальної творчості. Вищі класи змагань передбачають більш складні за ритмічним малюнком музичні композиції і вищі вимоги до опанування простору. Технічні навички полягають у відпрацьованості конкретних фігур, кроків і прийомів, реакції на музику. Фізичні можливості танцівника це його сила, витривалість, швидкість, гнучкість, координація, вроджені або набуті за роки тренувань, котрі також доводиться враховувати тренеру, готуючи пару до змагань і розробляючи її стиль і образ.

Між танцями європейської і латиноамериканської програм є суттєва відмінність, яку британська дослідниця Г. Нерс сформулювала наступним чином: «традиційні складові перших увічнюються практично без змін, тоді як складові других переосмислюються таким чином, що навмисно підкреслює їхню інакшість та ілюструє спосіб, у який елемент, свідомо, хоча й досить віддалено екзотичний, може набутти самостійного ритуального статусу. Це може бути продемонстровано у навмисному рестайлінгу одягу, в якому вони виконуються, обов'язковому використанні макіяжу, щоб наблизити танцюристів до того, що глядачі можуть сприймати як «латиноамериканські» типи, і навіть у використанні міміки та жестів, що перебільшують чуттєвість, іноді до такої міри, що здаються фальшивими там, де вони мали б здаватися природними. Елемент агресивно-сексуального руху впроваджується, контрастуючи з ковзанням і шляхетністю бальних танців та швидкими легкими пташиними рухами молодих танцюристів, наприклад, у квік-степі. Здається, ніби різниця в рухах є ритуалізацією контрасту між «нами» та «іншими», що лежить в основі перформативності, яка надає індивідуальності танцюристам, що змагаються, чи то в парі, чи то в команді» (Nurse, 2007: 39–40). Іншими словами, латиноамериканську програму складають штучні, складені тренерами танці, на відміну від європейської. Вони теж мають певне історичне коріння, однак це більше матеріал до роздумів, ніж пряма вимога до стилю і образу. Так чи інакше парі, що виконує латиноамериканську програму, слід втілити образ закоханих, і в цьому особливий інтерес для дорослих танцівників, адже дає простір уяві і артистизму. «Втілення романтики

залишається основним ядром конкурсного бального танцю, незалежно від зближення між партнерами та незалежно від походження окремих кроків. Це представляє серце змагальних бальних танців. Успішні конкуренти спираються на широкий спектр особистих якостей, з яких, мабуть, найбільш невлливою є сильна схильність до романтики. З ним вони досягають найвищих висот вираження, їхні тіла неусвідомлено святкують пристрасть, яку вони відчують до танцю; без нього вони стають запрограмованими автоматами, точними у своїх рухах, але залишаючи нас, глядачів, на диво байдужими» (Nurse, 2007: 69). Залучення аудиторії, чи то суддів, чи то простих глядачів, тягне за собою прийняття на себе ролі, яка відрізняється від повсякденного життя, але може додати новий вимір до нього (Nurse, 2007: 28). Однак в усталеній останніми роками турнірно-тренувальній гонитві танцівники нерідко розвивались однобоко, не замислюючись над можливостями загальноосвітніх підходів до саморозвитку для підвищення танцювальних компетенцій і більш широкого погляду на танцювальне мистецтво як форму творчого пізнання світу.

Образ у бальних танцях створюється передусім для самого виконавця, надаючи можливість пропустити музику крізь себе, відчути і передати рухами через упорядкований і опрацьований ритм її найглибші особливості. Саме тоді танець виглядає досконалим, і саме над цим працювали кілька поколінь вчителів танцю, ретельно узгоджуючи біомеханіку кроків з ритмічними малюнками. Було б хибно ототожнювати образ, створюваний танцівниками, з їх особистостями. Танцювальний зал чи майданчик на конкурсі, то особливий простір, подібний до сцени в театрі, зі своїми правилами і заборонами. Ступивши туди, стають іншими. Це своєрідний «бар'єр, зведений між танцюристами та їхнім безпосереднім оточенням. Контакт танцівників в парі не має конкретного значення, яке могло б бути за інших обставин. Їх підготовка дозволяє їм торкатися один одного в місцях, де такий жест міг би викликати реакцію, яка була б тут недоречною. Яким би рішучим не був пошук партнера, у його результаті неминуче є елемент дистанціювання» (Nurse, 2007: 69). По суті, партнерство в конкурсних бальних танцях, незважаючи на всі зовнішні ознаки, можна вважати «таким же вільним від статі, як і стосунки працівника з інструментами його ремесла» (Nurse, 2007: 75).

Визначальним фактором партнерства в бальній хореографії є мета і пріоритети занять танцями. В західних країнах танцюють перш за все заради

самого процесу танцювання, тобто для власного задоволення (Павлюк, 2008: 99). Танцювальні спільноти пострадянських країн, в тому числі і в Україні, є прихильниками конкурсного танцю, сповідують культ тяжкої праці на результат, котрий вимірюється в кубках і титулах, присвячуючи танцям повністю певний період свого життя, занедбавши інші сфери самореалізації. Результати при цьому мають разовий характер, а тренування нервові, конфліктні, виснажливі фізично і психологічно. Зняти конфлікт, створити доброзичливу, продуктивну атмосферу на тренуваннях і конкурсах можна шляхом розширення творчопізнавальних запитів танцюристів.

Танець завжди існує в певному національно-культурному середовищі, втілюючи ті ідеї і прагнення, які не можуть бути реалізовані в іншій формі на даному історичному етапі. В радянські і перші пострадянські роки бальні танці були втіленням космополітизму, прагнення до свободи, самовиявлення індивідуальності, західної цивілізації з її цінностями і перебували осторонь процесів націотворення. Перші системні вияви національної свідомості в бальній хореографічній культурі України почалися з 2014 року у вигляді елементів національного вбрання, символіки і кольорів державного прапора в конкурсних костюмах. З 2022 року на конкурсах частіше звучить українська музика, засобами бального танцю створюються тематичні композиції, що втілюють враження трагічних подій сьогодення. Бальний танець виходить на новий рівень присутності в національній культурі, яка має своєрідну і різноманітну романтичну традицію, самобутню галерею образів кохання, котрі у разі втілення засобами бального танцю суттєво доповняють його доробок в світовому вимірі. Таким чином, до звичайних багатогодинних відпрацювань рухів і варіацій танцівники можуть додати вивчення української культурної спадщини, роздуми над образами і ідеями кохання, етикою людських взаємин, втілених, зокрема, в українській літературі і музиці, що знадобиться для успішного виступу в культурно-історичних умовах сьогодення.

У випадку пари, утвореної з досвідченого танцівника і менш досвідченої і молодшої за віком партнерки, партнер має усвідомити, що він танцює із партнеркою, а не ученицею. Крім вправних

рухів, танець передбачає значну інтелектуальну працю, рівень образного і системного мислення, обізнаність в музиці і літературі, які можуть стати перевагами перед суперниками на конкурсі і самостійною мотивацією для занять танцями, коли турнірні перспективи примарні, а конкурси нечасті і не можуть бути стимулом для самовдосконалення.

Наукова новизна. Вперше висвітлено культурологічний аспект партнерства в конкурсному бальному танці, зокрема соціокультурні чинники його розвитку, котрі зумовили зміст і трактування взаємодії в танцювальній парі. Досліджено перші вияви національної ідентичності і залучення до української культури під впливом суспільно-політичних подій останнього десятиліття.

Висновки. Партнерство в конкурсному бальному танці в хореографічній культурі України 1990–початку 2020-х років становить складний конгломерат світоглядних, історичних і методологічних чинників. Романтика і пристрасть, що становлять зміст бальних танців, споглядали і відсторонені. Це роздуми про людські взаємини, зумовлені стилем конкретного танцю і культурно-історичними чинниками. Внаслідок інерції двох хвиль інтересу до бальної хореографії 1990–2010-х років виглядає перспективним вирішити проблему пошуку партнера через відмову від принципу танцювання однолітків одного рівня на користь утворення пар з різницею у віці і рівні танцювання. Таке рішення дозволить збільшити кількість дорослих танцювальних пар і підвищити загальний рівень бальної хореографії в Україні, повертаючи цей вид танцювального мистецтва до його найбільш перспективної аудиторії – молоді і дорослих. Зумовлене історико-політичними обставинами сьогодення масове звернення до національної культури дає нову мотивацію до занять танцями, розширюючи їх творчі можливості і дозволяючи втілювати актуальні враження повсякденного життя. Бальна хореографічна культура в Україні поступово підпадає під національний канон трактування відповідних її сфері пізнання життєвих ситуацій, адже українська філософія кохання має глибоку і своєрідну традицію, в якій втілені свобода, індивідуалізм, природжена делікатність, схильність до поетизації почуттів, що досьогодні на бальному танцполі представлені були недостатньо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берднік М. Вплив історичних хореографічних витоків на формування змісту емоційної складової латиноамериканського бального танцю. *Культура України*, 2023. Випуск 80. С. 76–81. https://doi.org/10.31516/2410-5325.080.09*

2. Богданова М. Основні аспекти дослідження конкурсної бальної хореографії. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету, 2012. 18. II. 169–173.
3. Богданова М. Спортивний танець у системі бальної хореографії. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2014. Вип. 20. С. 214–217.
4. Бойко О. Сутність взаємодії партнерів у спортивних бальних танцях. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2019. № 3'2019. С. 202–206. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2019.191753>
5. Павлюк Т. Бальна хореографія: монографія. Київ. 2017. 174 с.
6. Павлюк Т. Законмірності та механізми еволюції бального танцю як одного з видів хореографії. Вісник ХДАДМ. 2008. 12, С. 98–109.
7. Павлюк Т. Роль бальної хореографії та її культурної місії в суспільстві. Структурно-функціональний аспект. Культура України, 2012. 36.
8. Павлюк Т. Сутність і багатогранність бального танцю як феномену хореографічного мистецтва. Культура народів Причорномор'я, 2008. 144, 75–78.
9. Спесивих О. Детермінанти успішності пар у спортивному танці. Молодіжний науковий вісник. Серія: Фізичне виховання і спорт. 2012. Вип. 7. С. 119–121.
10. Чепалов О. Хореологія: статті та лекції. Київ: Ліра-К, 2020. 227 с.
11. Chepalov O., Yanyina-Ledovska Y., Melikhov V., Khendryk O., Bugayets N. The educational process improvement in the context of the COVID-19 pandemic in the education of future choreographic art specialists. Youth Voice Journal. 2023. Vol. 1. P. 57–67. [in English].
12. Nurse Gwendolin (2007). Competitive ballroom dancing as a social phenomenon an anthropological approach. Doctoral thesis. <https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/studentTheses/competitive-ballroom-dancing-as-a-social-phenomenon>

REFERENCES

1. Berdnik M. (2023). Vplyv istorychnykh khoreorafichnykh vyotokiv na formuvannya zmistu emotsiinoi skladovoi latynoamerykanskoho balnoho tantsiu. [The impact of historical choreographic origins on forming emotional content in Latin American ballroom dance]. Kultura Ukrainy. [Culture of Ukraine], 36. 76–81. [in Ukrainian].
2. Bohdanova M. (2012). Osnovni aspekty doslidzhennia konkursnoi balnoi khoreografii. [The main aspects of the study of competitive ballroom choreography]. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. [Ukrainian culture: past, present, ways of development. Scientific Notes of Rivne State University of the Humanities]. 18, II, 169–173. [in Ukrainian].
3. Bohdanova M. (2014) Sportyvnyi tanets u systemi balnoi khoreografii. [Sports dance in the ball choreography system]. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. [Ukrainian culture: past, present, ways of development. Scientific Notes of Rivne State University of the Humanities]. 7. 20. 214–221. [in Ukrainian]
4. Boyko O. (2019). Sutnist vzaiemodii partneriv u sportyvnykh balnykh tantsiakh. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. [The essence of the interaction of partners in sports ballroom dancing]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. [Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts] 3'2019. С. 202–206. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2019.191753> [in Ukrainian].
5. Chepalov O. (2020). Khoreolohiia: statii ta lektsii. Kyiv: Lira-K Choreology: articles and lectures. Kyiv. Lira-K. 227 p. [in Ukrainian].
6. Chepalov O., Yanyina-Ledovska Y., Melikhov V., Khendryk O., Bugayets N. (2023) The educational process improvement in the context of the COVID-19 pandemic in the education of future choreographic art specialists. Youth Voice Journal. 2023. Vol. 1. P. 57–67.
7. Nurse Gwendolin (2007). Competitive ballroom dancing as a social phenomenon an anthropological approach. Doctoral thesis. <https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/studentTheses/competitive-ballroom-dancing-as-a-social-phenomenon>
8. Pavliuk T. (2017). Balna khoreografiia: monografiia. Kyiv Ballroom choreography: a monograph. Kyiv. 174 p. [in Ukrainian].
9. Pavliuk T. (2008). Zakonomirnosti ta mekhanizmy evoliutsii balnoho tantsiu yak odnogo z vydiv khoreografii. [Patterns and mechanisms of evolution of ballroom dance as a type of choreography]. Visnyk KhDADM [Bulletin of KSADA], 12, 98–109. [in Ukrainian].
10. Pavliuk T. (2008). Sutnist i bahatohrannist balnoho tantsiu yak fenomenu khoreorafichnoho mystetstva. [The essence and versatility of ballroom dance as a phenomenon of choreographic art]. Kultura narodov Prychernomor'ia [Culture of the Black Sea peoples], 144, 75–78. [in Ukrainian].
11. Pavliuk T. (2012). Rol balnoi khoreografii ta yii kulturnoi misii v suspilstvi. Strukturno-funktsionalnyi aspekt. Kultura Ukrainy The role of ballroom choreography and its cultural mission in society. Structural and functional aspect. Kultura Ukrainy Culture of Ukraine, 36. [in Ukrainian].
12. Spesyvykh O. (2012) Determinanty uspishnosti par u sportyvnomu tantsi. [Determinants of couples' success in sport dance] Molodizhnyi naukovyi visnyk. Serii: Fizychnе vykhovannia i sport. [Youth Scientific Bulletin. Physical education and sport]. 7. 119–121. [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373:291.315.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-26>

Віра КОТОВИЧ,

orcid.org/0000-0001-6370-8135

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) virako@ukr.net*

Марія ФЕДУРКО,

orcid.org/0000-0002-1148-3867

доктор філологічних наук,

професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) mfedurko@ukr.net*

НАЗВИ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ: СЕМАНТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

*Статтю присвячено семантичному та культурологічному аналізу назв осіб жіночої статі, які функціонують в українських перекладах Біблії XIX–XX століть (П. Морачевського, П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка). Розглянуто в діахронному аспекті такі номени, як *діва, дівчина, дівиця; пророциця, цариця, дияконка (служебниця, служниця)*; простежено їхні значення на основі лексикографічних та енциклопедичних джерел.*

Встановлено динаміку в лексичному складі згаданих назв осіб жіночої статі; визначено особливості мовних модифікацій у текстах українських версій Біблії: відповідність / невідповідність об'єктивації лінгвістичних засобів першоджерел та їхніх українських перекладів в аналізованих контекстах; тотожність / нетотожність цих контекстів у різних українських версіях Біблії.

*Проаналізовано лексеми *діва, дівчина* як відповідники давньогрецьких слів *бетула* та *алма*. Простежено семантичні особливості цих лексем у різні періоди функціонування української мови та відносно до норм сучасної української літературної мови. Розглянуто певні семантичні трансформації цих слів, зумовлені екстралінгвістичними чинниками, а також описано їхні лексичні відповідники (описові конструкції, субстантивовані одиниці).*

*Розглянуто семантичний обшар лексеми *пророциця* в контексті твірної основи, характер її полісемії; описано бінарну опозицію *пророциця / псевдопророциця* та культурологічний сегмент цієї номінації.*

*Встановлено, що в українських перекладах Біблії виразниками лексичного значення слова *дияконка* служать лексеми *служниця, служебниця*, хоч на позначення осіб чоловічої статі вживано лексему *диякон*. З'ясовано багатозначність *гебрейського корелята української лексеми *цариця** та виявлено певну асиметрію у семантичній структурі цих одиниць.*

Ключові слова: *Біблія, переклади українською мовою, назва особи жіночої статі, фемінітиви, фемінна лексика, семантика, деривація, українська мова.*

Vira KOTOVYCH,

orcid.org/0000-0001-6370-8135

Doctor of Philology, Professor,

Head of the Chair of Ukrainian Language

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) virako@ukr.net

Mariia FEDURKO,

orcid.org/0000-0002-1148-3867

Doctor of Philology,

Professor at the Department of Fundamental Disciplines Primary Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) mfedurko@ukr.net

NAMES OF FEMALE PERSONS IN UKRAINIAN BIBLE TRANSLATIONS: SEMANTIC AND CULTURAL ASPECTS

The article is devoted to the semantic and cultural analysis of feminine names that function in Ukrainian translations of the cc of the 19th and 20th centuries (P. Morachevskii, P. Kulish, I. Pulyuy, I. Nechuy-Levytskyi, I. Ogienko, I. Khomenko, R. Turkonyak). Considered in a diachronic aspect, the following nouns are virgin, girl, maiden; prophetess, queen, deacon (servant, handmaiden), their meanings are traced on the basis of lexicographic and encyclopedic sources.

The dynamics of the lexical composition of the mentioned names of persons of the female gender have been established; the peculiarities of language modifications in the texts of the Ukrainian versions of the Bible are determined: the correspondence/inconsistency of the objectification of the linguistic means of the primary sources and Ukrainian translations in the analyzed contexts, as well as in relation to similar contexts in the Ukrainian versions of the Bibles.

*The lexemes of virgin, girl, as the counterparts of the ancient Hebrew words *betula* and *alma*, were analyzed. The semantic features of these lexemes in different periods of the functioning of the Ukrainian language and in accordance with the norms of the modern Ukrainian literary language are traced. Certain semantic transformations of these words due to extralinguistic factors are considered, as well as their possible lexical counterparts (descriptive constructions, substantives) are described.*

The semantic scope of the lexeme prophetess in the context of the creative base, its polysemy, the binary opposition prophetess/pseudo-prophetess and the cultural segment of this name are described.

It has been established that the equivalents of the lexical meaning of the word deacon in Ukrainian translations are the lexemes servant, servant, although the word deacon functions to designate persons of the male gender. The ambiguity of the lexeme queen, a certain semantic asymmetry with respect to the meanings in the Ukrainian language, has been clarified.

Key words: Bible, translations into Ukrainian, female name, femininitives, feminine vocabulary, semantics, derivation, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Біблія все частіше постає об'єктом багатьох філологічних студій. Причина тому – особливість текстових характеристик цієї Вічної / Священної Книги: гіпертекст, створений протягом століть, його культурна унікальність та художня цінність. Усі дослідження, присвячені їй, умовно можна поділити на дві групи: 1) дослідження мови чи форми Біблії; 2) дослідження сенсу Біблії. Існують тексти, які з часом набувають зовсім іншого змісту. Біблія ж до них не належить, тож її трактування практично незмінне впродовж віків. На це впливають лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники.

Лінгвістичні чинники полягають у такому. Для збереження смислів текст має характеризуватися системністю та стійкістю, які полягають у здатності його мови виконувати метамовну функцію. У Біблії виявляємо «розшифрування», певне пояснення номінацій, для біблійного контексту особливо значущих. Мова Біблії – це своєрідний код, у якому номінації (зокрема й символічні) пов'язані одна з одною і пояснені в тексті, що виразно засвідчують номінації Діви. Їх взаємозв'язок створює ефект системності, який впливає на незмінність їхнього трактування. Отже, мова Біблії виконує ще й метамовну функцію – вона прагне пояснити деякі поняття, засвідчені в її тексті. Екстралінгвістичні причини пов'язані передусім з непорушністю церковних догм, підтримуваною канонічною й літургійною літературою. Теологічна і філософська думка теж послуговується системою біблійних символів.

Біблійні сюжети віддзеркалені у світській літературі. Така інтертекстуальність є однією з причин збереження значення біблійних символів та образів і їхнього адекватного розуміння читачами протягом тривалого часу.

Номінації осіб жіночої статі (фемінітиви) виконують не тільки називну функцію, але й образно-характеристичну, тому що наділені додатково інформацією. У кожній з них своя етимологія. З'ява в різних контекстах передбачає відмінність валентнісних характеристик, а отже, і семантичних структур. В інформаційній структурі цих назв виділяються два плани: текстовий та позатекстовий. Позатекстовий план назви формує інформація, сконцентрована в ній до того, як ця назва з'явилася в певному тексті, і яка незмінно характеризуватиме її у всякому контексті. Позатекстовий план назви розширює обсяг інформації, допускаючи ряд асоціацій. Тож позатекстовий план назви містить лінгвістичну інформацію, етимологію і внутрішню форму. Текстовий її план – це сукупність усіх контекстів вживання, за якими можна простежити історію формування знання про той чи той номен. Особливо важливим є широкий контекст, чи макроконтекст, тобто таке оточення одиниці мови, яке допомагає встановити її функцію в тексті загалом. Власне такий підхід ми використовуємо в дослідженні окресленої групи назв – фемінітивів.

Аналіз публікацій. В українському мовознавстві дослідження біблійного тексту здійснювано в різних аспектах. Так, В. Німчук аналізує

специфіку мови українських перекладів Святого Письма, акцентуючи на тому, що «проблема вщерковлення будь-якої живої мови тісно пов'язана з процесами вироблення та усталення її писемно-літературної традиції, а останньої – з історією перекладів Святого Письма» (Німчук, 2005: 21). У монографічному дослідженні П. Мацьківа (Мацьків, 2007) концептосферу БОГ українськомовної картини світу схарактеризовано на основі біблійного, фольклорного та словниково-діахронного дискурсив.

Т. Мороз розглядає семантико-стилістичні особливості лексики перекладів книг Святого Письма крізь призму формування й розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема в контексті функціонування двох форм української мови (Мороз, 2007: 20). Лінгвостилістичну специфіку Біблії досліджує І. Лобачова, аналізуючи тропіку українськомовних текстів Біблії XX ст., її стилістичні та естетичні особливості у зіставному аспекті (Лобачова, 2011).

Біблійна символіка є предметом розгляду в працях О. Решетняк (Решетняк, 2015), яка окреслює лінгвокультурологічні особливості внутрішньої форми біблійних символів з топонімічним компонентом на основі архетипної бінарної опозиції. Об'єктом дослідження Л. Шевченко (Шевченко, 2005) стали символи, виражені лексемами *вівці*, *пастир* (*пастух*), *агнець* (*ягня*), які належать до тих, що є визначальними виразниками предметно-тематичної картини світу Біблії. У наукових студіях Г. Тимошик досліджено біблієантропоніми сучасних перекладаів Святого Письма українською мовою (біблієантропоніми-арамейські, латинські, давньогрецькі біблієантропоніми, гетерогенні антропоформули новозавітного антропонімікону та ін.) (Тимошик, 2010).

С. Лук'янчук аналізує тропіку релігійного стилю сучасної української мови на основі перекладів Біблії, здійснених І. Огієнком та І. Хоменком, окреслює головні ознаки епітетного слововживання в цих текстах (Лук'янчук, 2008).

О. Дзера з'ясовує в англо-українському контексті специфіку формування національних біблійних концептосфер унаслідок девіацій давньогрецького та грецького першоджерел; уточнює і розширює метамову дослідження біблійної інтертекстуальності (Дзера, 2017).

У праці Ж. Колоїз (Колоїз, 2010) з'ясовано особливості біблійної репрезентації військової лексики на означення зброї, також окреслено модифікації в семантичній та конотативній сфері цих одиниць. Суголосною з нашим дослідженням є

дисертація Т. Ботвин, у якій здійснено лінгвокультурологічний аналіз лексики деяких тематичних груп (назви людини, назви духовних осіб, назви грошових одиниць, назви частин тіла людини (соматизми), назви тварин, назви родів занять, назви хвороб) в українських текстах Біблії XIX–XX століть (Ботвин, 2020).

Лінгвістичні особливості українських перекладів є важливим аспектом релігієзнавчих і філософських студій. Так, Ю. Мороз дослідив національну традицію біблійних перекладів на основі філософсько-релігієзнавчого аналізу (Мороз, 2017). О. Юрченко осмислює біблійний символізм у культурно-національних картинах світу на основі порівняльного аналізу (Юрченко, 2007).

Мета статті – здійснити семантичний аналіз назв осіб жіночої статі (фемінітивів), виявлених в українських перекладах Біблії XIX–XX століть (Пилипа Морачевського; Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя, Івана Нечуя-Левицького; Івана Огієнка, Івана Хоменка й Рафаїла Турконяка), окреслити їхні вербально-образний та культурологічний сегменти.

Виклад основного матеріалу. В українських перекладах Біблії лексему *Діва* вживано в текстах Старого й Нового Заповітів. Уперше фіксуємо це слово в книзі Ісаї: Тому Господь Сам дасть вам знака: Ось *Діва* в утробі зачне, і Сина породить, і назвеш ім'я Йому: Еммануїл (Іс. 7: 14). У давньогрецькій мові існують два слова на позначення поняття *дівчина*. Слово *бетула* вказує передусім на її цноту: *А шостого місяця від Бога був посланий Ангол Гавриїл у галілейське місто, що йому на ім'я Назарет, до діви, що заручена з мужем була, на ім'я йому Йосип, із дому Давидового, а ім'я діви Марія* (Лк 1: 26–27). Натомість слово *алма* означає *дівчину*, яка досягла статевої зрілості і готова до заміжжя (*Ось я стою над джерелом води, і станеться, що дівчина, яка вийде води брати, а я їй скажу: Дай но мені напитися трохи води з свого глека...* (Бут 24: 43).

У перекладі Івана Огієнка вжито, замість сподіваного *діва*, слово *дівця*, яке словник української мови трактує як застаріле, народно-поетичне, синонім до лексеми *дівчина* (СУМ II: 297). Щодо слова *дівця*, то навіть розглядаючи його як синонім до слова *дівчина*, варто зацентувати на іронічному його забарвленні (див. словник синонімів української мови), не кажучи вже про синонімію зі словом *діва*. У системі сучасної української мови лексеми *діва* – *дівця*, напевно, не слід розглядати як взаємозамінні (Ботвин, 2019: 85). Переклад Івана Огієнка засвідчує протилежне, пор.: *А дівчина та вельми вродлива з обличчя;*

була **дівця**, і чоловік не пізнав ще її. І зійшла вона до джерела, і наповнила глека свого, та й вийшла (Бут. 24: 16). Іван Хоменко подає точний переклад цього вірша: *Була то дівчина прегарна з виду, незаймана, ні мужа ще не знала. Тож зійшла вона до джерела і, набравши повний жбан води, вийшла нагору.* Переклад Кулішем цього вірша теж відповідає першоджерелу: *Дівця ж була дуже вродлива, діувала ще, ніхто не взнав її. Вийшовши ж до колодязя, сповнила водonoса свого та й іде вгору.* Як бачимо, Пантелеймон Куліш вдається до похідного від іменника *діва* дієслова *діувати*, не порушуючи змістову канву вірша. Такий прийом використовує в інших місцях Біблії й Іван Огієнко: *А він сказав: Іди! І послав її на два місяці. І пішла вона та її приятельки, і оплакувала діування своє* (Суд. 11: 38). І він візьме жінку в *дівоцтві* її (Лев. 21: 13). До речі, слово *діва* СУМ трактує так само, як *дівця* (СУМ, II: 296). Семантику розглядуваних лексем в різні періоди функціонування української мови дослідила Т. Ботвин (Ботвин, 2020). Згадане слово у давньокиївський період було багатозначним (1. Богородиця, 2. Незаймана дівчина, 3. Жінка) (Срезн., I: 780), у XVI–XVII століттях характеризувалося теж полісемією: ‘молода неодружена особа жіночої статі; Богородиця; назва сузір’я’ (СУМ, VIII: 247). Щоправда, значення ‘незаймана дівчина’ не наведено. Натомість у словниках XIX – початку XX століття таке значення виявляємо: ‘чиста дівчина; правдива (чесна) дівчина; неблазна (р. -ної); незааймана (р. -ної)’ (РУАС). Словники, що вийшли в добу незалежності, повертають в український мовний простір сакральне значення цієї лексеми, акцентуючи також на урочистості вживання в значенні ‘дівчина’, і виокремлюють сему ‘незайманість’ у поєднанні з семою ‘вік’ (пор.: «Діва, -и, ж., поет., уроч. Дівчина. Діва Марія. Пресвята Діва. Сузір’я Діви. Стара діва – ‘про немолоду, але незайману жінку’») (ВТСУМ).

Лексеми – фемінітив *пророциця* та маскулінітив *пророк* – у тексті Біблії вживаються у двох значеннях: ‘особи, що передбачають майбутнє’; ‘особи, які сповіщають людям слово повчання, передбачення і втіхи з особливого навіювання Святого Духа’ (ЄЛС): *А хто пророкує, той людям говорить на збудування, і на умовлення, і на розраду* (I Кор. 14: 3). Так, апостол Петро пише: *Бо пророцтва ніколи не було з волі людської, а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святим* (2 Пет. 1: 21). Від найдавнішого періоду ізраїльської історії пророки відігравали у ній значну роль. Їм було доручено передавати своєму народу Божі послання. Часто це означало прого-

лошувати вироки, винесені Богом різним людям та державам. Через пророків Бог пояснював людям сенс вчинених Ним дій та подій, що відбуваються. Пророки виступали від Божого імені. Своє свідчення вони починали із твердження: «Так говорить Господь...». Пророків завжди закликав на служіння Сам Бог: *Поставлю Пророка для них з-поміж їхніх братів, Такого, як ти, і дам Я слова Свої в уста Його, і Він їм говоритиме все, що Я накажу. І станеться, кожен, хто не слухатиме слів Моїх, що Той Пророк говоритиме Моїм Ім’ям, Я покараю того* (Повт. 18: 18–19).

Фемінітив *пророциця* означає не тільки дружину пророка, але також і жінку, яка володіє даром пророцтва: *І взяла бубна пророциця Маріям, сестра Ааронова, а за нею повиходили всі жінки з бубнами та з танцями* (Вих. 15: 20). У Писанні згадані такі пророциці: Анна (Лк 2: 36), Девора (Суд 4: 4), Маріам (Вих. 15: 20), одна служниця, одержима духом віщувальним (Дії 16: 16), чотири дочки Пилипа (Дії 21: 8–9). Біблійний текст знайомить нас також із лжепророцицями – Єзавеллю (*Але маю проти тебе те, що дозволяєш жінці Єзавелі, яка називає себе пророцицею, навчати й дурити моїх рабів, чинити розпусту та їсти ідольські жертви. Я дав їй часу, щоб покалася, але не хоче покаятися від своєї розпусти*) (Лк: 20–21) та Ноадією (Неемія 6: 14).

Інститут дияконства, як нижчий ступінь священства, заснований ще в апостольські часи. На посаду диякона обирали і чоловіків, і жінок. У Посланні Петра до римлян маємо підтвердження дияконства жінок: *Поручаю ж вам сестру нашу Фіву, служебницю Церкви в Кенхреях* (Рим. 16: 1). Інші перекладачі Біблії (Пантелеймон Куліш та Іван Хоменко) використовують лексему *служителька*: *Поручаю ж вам Фиву, сестру нашу, служительку церкви, що в Денхреях; Поручаю вам Фиву, сестру нашу, служительку Церкви в Кенхреях.* Як відомо, грецьке *διάκονος* означає ‘служитель, слуга’ (ГЛС). Але в інших частинах українські перекладачі Біблії стосовно чоловічої посади використовують фонетичну кальку з грецької мови – *диякон* (пор. *Диякони мусять бути мужі однієї дружини, що добре рядять дітьми й своїми домами* (1 Тим. 2: 12). *Павло й Тимофій, раби Христа Ісуса, до всіх святих у Христі Ісусі, що знаходяться в Филипах, з єпископами та дияконами* (Фил. 1: 1).

Спочатку посада диякона полягала у служінні при трапезі, піклуванні про утримання бідних та хворих; а потім вони служили і при здійсненні Таїнств, при відправленні громадського богослужіння та були помічниками єпископів та пресвіте-

рів у їхньому служінні загалом. Вони могли навіть вчити та проповідувати Євангеліє, як видно з прикладів Стефана та Пилипа (Дії 6: 8–10) та ін.

Дияконки ж мали трохи іншу місію: передусім, на цю посаду обиралися старі вдови, матері, що мають не менше 60 років від народження й одношлюбні. Головні обов'язки їх полягали в тому, щоб стежити за дверима, через які жінки входили до церкви; спостерігати за дівчатами та вдовами; навчати дівчат і жінок, залучуваних до церкви; допомагати єпископу при хрещенні жінок і замість нього робити помазання частин тіла, окрім чола; піклуватися про бідних та хворих; бути присутнім при особистих бесідах єпископів, пресвітерів та дияконів з жінками. У часи гонінь на християнство дияконки іноді служили мученикам і мученицям у в'язницях, коли розсудливість не дозволяла робити це дияконам. У Старому Заповіті тільки одного разу згадується про жінок, що служили при скинії (*А Ілій був дуже старий. І почув він усе, що сини його роблять усьому Ізраїлеві, і що вони злягаються з жінками, які відбувають службу при вході скинії заповіді*) (виділення наше – В. К., М. Ф.) (1 Сам. 2: 22).

Лексема *цариця* в біблійному тексті позначена багатозначністю, називаючи: 1) дружину царя, яка офіційно одружена з ним: *І сказав мені цар (а цариця сиділа при ньому): Скільки часу буде дорога твоя, і коли ти повернешся? І сподобалось це цареві, і він послав мене, а я призначив йому час* (Неем. 2: 6); 2) матір царя, яка посідала почесне місце при дворі та носила титул Володарки (гебрейською *гевіра*): *Скажіть до царя й до цареві матері: Сідайте додолу, бо з голів ваших спала корона вашої слави!* (Єр 13: 18). Зазначимо, що таке значення не властиве українській мові (СУМ, XI: 182). Згадана гебрейська лексема вживається й у більш загальному значенні ‘пані’: *І стане священник як і народ, а пан немов раб, пані, як невільниця її, продавець немов той покупець, боргувальник немов винуватець, віритель як довжшник*. Іноді Іван Огієнко та й інші перекладачі Біблії україн-

ською мовою вживають, замість слова *пані*, слово *господиня*: *Як вона ж побачила, що зачала, то стала легковажити господиню свою* (Бут. 16: 4). В українській мові XIX – початку XX ст. лексема *господиня* мала значення також ‘пані’ (Грінч. I, 318; РУАС; УС). Його підтверджує певним чином і словник синонімів української мови, подаючи синонімом до *господиня* слово *паніматка*, але розглядаючи його, щоправда, як застаріле.

Єдиною жінкою, яка самовладно правила в Юдейському царстві, була Аталія: *І ховався він із нею в Господньому домі шість років, а Аталія царювала над краєм* (2 Цар. 11: 3). З тих жінок, які, подібно до Аталії, правили своєю країною, Біблія згадує царицю Савську: *Цариця з півдня на суд стане з родом оцим, і засудить його, бо вона з кінця світу прийшла Соломонову мудрість послухати. А тут ото Більший, аніж Соломон!* (Мв 12: 42) і царицю Кандаки, що жила в епоху Нового Заповіту (*І, вставши, пішов він. І ось муж етіопський, скопець, вельможя Кандаки, цариці етіопської, що був над усіма її скарбами, що до Єрусалиму прибув поклонитись*) (Дії 8: 27).

Висновки. Назви осіб жіночої статі в українських перекладах Біблії в основному відповідають номенам на позначення розглядуваних назв у біблійному тексті. Ці припущення ми отримали на основі використання Конкордансу Стронга, у якому наведено повний перелік кореневих слів, що трапляються в оригінальному тексті Біблії на івриті (Старий Заповіт) і грецькою мовою (Новий Заповіт). В аналізованих біблійних текстах лексеми *дівця* – *дівчина* вступають у синонімії відношення. Синонімами до лексеми *дівча* можуть бути описові конструкції: *чиста дівчина, правдива (чесна) дівчина* чи субстантивовані прикметники *незаймана, цнотлива*. Використання в українських перекладах Біблії лексем *служебниця, служителька* у значенні ‘дияконка’ не можна пояснити, спираючись лише на мовознавчі студії. Семантичний обшир лексеми *цариця* в біблійному тексті і в українській мові частково різняться значеннями.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Грінч. – Грінченко Борис (1958). Словарь української мови : у 4-х т., Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко, Київ : В-во АН УРСР.
- Желех. – Желеховський Євген., Недільський Софрон (1982). Малоруско-німецкий словарь : у II-х т., Мюнхен.
- ГЛС – Греческий лексикон Стронга (с) Bob Jones University. URL: <http://www.rststrong.pdb>.
- ЄЛС – Еврейский лексикон Стронга (с) Bob Jones University. URL: <http://www.rststrong.pdb>.
- СУМ – Словник української мови (1970–1980): в 11-ти т. Київ. Наукова думка.
- Срезн. – Срезневский Измаил, Материалы для словаря древнерусского языка (1893–1912). Санкт-Петербург. Т. 1–3.
- СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. (1994–2017). Київ : Наукова думка. Вип. 1–17.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія (четвертий повний переклад з давньогрецької мови. Переклад ієромонаха о. Рафаїла (Романа Турконяка). Київ : Українське Біблійне Товариство, 2011.
2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Переклад проф. Івана Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2012.
3. Ботвин Т. М. Українські переклади Біблії XIX–XX століть: лінгвокультурологічний аспект. *Дис. доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія (українська мова)*. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2020.
4. Дзера О. В. Історія українських перекладів Святого Письма. *Іноземна філологія : укр. наук. зб.* Вип. 127. Ч. 2. Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2014. С. 214–222.
5. Євангеліє. Переклад Пилипа Морачевського. 1863. URL: <http://www.parafia.org.ua>.
6. Колоїз Ж. В. Біблійна репрезентація військової лексики на означення зброї. *Слов'янська філологія : Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці. Вип. 506–508. 2010. С. 200–206.
7. Лобачова І. М. Лінгвостилістичні особливості українських перекладів Біблії у XX ст. *Науковий журнал «Філологічні трактати»*. Т. 7. № 2. 2015. С. 89–96.
8. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. Київ; Дрогобич : Коло. 2007.
9. Мороз Т. В. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття. *Автор. дис. канд. філол. наук*. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці. 2007.
10. Мороз Ю. А. Національна традиція біблійних перекладів: філософсько-релігійознавчий аналіз. *Дис. канд. філософ. наук (доктора філософії)*. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир. 2017.
11. Німчук В. Українські переклади Святого Письма. *Das Ukrainische als Kirchensprache (Українська мова в церквах)*. *Slavische Sprachgeschichte*. Wien. Band 1. 2005. S. 15–64.
12. Решетняк О. О. Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі. *Автор. дис. канд. філол. наук*. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ. 2015.
13. Святе Письмо Старого та Нового Завіту, Пер. І. Хоменка, Ватикан: Editorial Verbo Divino, 1990.
14. Святе Письмо Старого і Нового Завіту, Пер. П. Куліша, І. Левицького і І. Пулюя, Київ: Українське Біблійне Товариство, 2003.
15. Тимошик Г. Біблісантропоніми в новочасних перекладах Святого Письма українською мовою. *Автор. дис. канд. філол. наук*. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2010.
16. Шевченко Л. Л. Біблійна символіка. Лінгвістичний аспект. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*: зб. наук. пр. Вип. XI. Київ. 2005. С. 19–24.
17. Юрченко О. Біблійний символізм у культурно-національних картинах світу: спроба порівняльного аналізу. *Автор. дис. канд. філол. наук*. Харківський національний університет імені Володимира Каразіна. Харків. 2007.

REFERENCES

1. Bibliia [Bible] (chetvrtiy povnyi pereklad z davnohretskoi movy. Pereklad iieromonakha o. Rafaila (Romana Turkoniaka). Kyiv : Ukrainske Bibliine Tovarystvo, 2011. [in Ukrainian].
2. Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu [The Bible, or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Pereklad prof. Ivana Ohiiienka. Kyiv : Ukrainske Bibliine Tovarystvo, 2012. [in Ukrainian].
3. Botvyn T. M. Ukrainski perekklady Biblii XIX–XX stolit: lnhvokulturolohichnyi aspekt [Ukrainian translations of the Bible of the 19th–20th centuries: a linguistic and cultural aspect]. *Dys. doktora filosofii zi spetsialnosti 035 Filolohiia (ukrainska mova)*. Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. Ternopil, 2020. [in Ukrainian].
4. Dzera O. V. Istorii ukrainskykh perekladiv Sviatoho Pysma [History of Ukrainian translations of the Holy Scriptures]. *Inozemna filolohiia : ukr. nauk. zb.* Vyp. 127. Ch. 2. Lviv : Vydavnytstvo LNU im. I. Franka, 2014. S. 214–222. [in Ukrainian].
5. Yevanheliie [Gospel]. Pereklad Pylypa Morachevskoho. 1863. URL: <http://www.parafia.org.ua>. [in Ukrainian].
6. Koloiz Zh. V. Bibliina reprezentatsiia viiskovoi leksyky na oznachennia zbroi [Biblical representation of military vocabulary for weapons]. *Slovianska filolohiia : Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi. Vyp. 506–508. 2010. S. 200–206. [in Ukrainian].
7. Lobachova I. M. Lnhvostylistychni osoblyvosti ukrainskykh perekladiv Biblii u XX st. [Linguistic features of Ukrainian translations of the Bible in the 20th century]. *Naukovyi zhurnal "Filolohichni traktaty"*. Т. 7. № 2. 2015. S. 89–96. [in Ukrainian].
8. Matskiv P. Kontseptosfera Boh v ukrainskomu movnomu prostori [The conceptual sphere of God in the Ukrainian language space]: monohrafia. Kyiv; Drohobych : Kolo. 2007. [in Ukrainian].
9. Moroz T. V. Leksyka perekladiv knyh Sviatoho Pysma u konteksti rozvytku ukrainskoi literaturnoi movy v druii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Vocabulary of translations of the books of the Holy Scriptures in the context of the development of the Ukrainian literary language in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century]. *Avtor. dys. kand. filol. nauk*. Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. Chernivtsi. 2007. [in Ukrainian].
10. Moroz Yu. A. Natsionalna tradytsiia bibliinykh perekladiv: filosofsko-relihiiieznavchyi analiz [The national tradition of Bible translations: a philosophical and religious analysis]. *Dys. kand. filosof. nauk (doktora filosofii)*. Zhytomirskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. Zhytomyr. 2017. [in Ukrainian].

11. Nimchuk V. Ukrainski pereklady Sviatoho Pysma. Das Ukrainische als Kirchensprache (Ukrainska mova v tserkvakh) [Ukrainian translations of the Holy Scriptures]. *Slavische Sprachgeschichte*. Wien. Band 1. S. 15–64. 2005. [in Austria].
12. Reshetniak O. O. Paradyhma bibliinykh symvoliv z onimnym komponentom v ukrainskii linhvokulturi [The paradigm of biblical symbols with an onymic component in Ukrainian linguistic culture]. *Avtoref. dys. kand. filol. nauk*. Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara. Dnipropetrovsk. 2015. [in Ukrainian].
13. Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu [Holy Scripture of the Old and New Testament]. Per. I. Khomenka, Vatykan: Editorial Verbo Divino, 1990. [in Italy].
14. Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu [Holy Scripture of the Old and New Testament]. Per. P. Kulisha, I. Levytskoho i I. Puliiua, Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo, 2003. [in Ukrainian].
15. Tymoshyk H. Bibliieantroponimy v novochasnykh perekladakh Sviatoho Pysma ukrainskoiu movoiu [Biblioanthroponyms in modern Ukrainian translations of the Holy Scriptures]. *Avtoref. dys. kand. filol. nauk*. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. 2010. [in Ukrainian].
16. Shevchenko L. L. Bibliina symbolika. Linhvistychnyi aspekt [Biblical symbolism]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka: zb. nauk. pr.* Kyiv. Vyp. KhI. 2005. S. 19–24. [in Ukrainian].
17. Yurchenko O. Bibliinyi symbolizm u kulturno-natsionalnykh kartynakh svitu: sprobа porivniialnoho analizu [Biblical symbolism in cultural and national images of the world: an attempt at a comparative analysis]. *Avtoref. dys... kand. filosof.* Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Karazina. Kharkiv. 2007. [in Ukrainian].

УДК 821.163.41-32-34.09"19":811.161.2'355.4
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-27>

Ольга КРАВЕЦЬ,
orcid.org/0009-0001-1126-3493
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) olhakravets@yahoo.com

Марія ВАСИЛИШИН,
orcid.org/0009-0006-7302-3061
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) mari.vasylyshyn@gmail.com

КРАСА ПЕРЕКЛАДНОГО ЧТИВА: ОПОВІДАННЯ ІВО АНДРИЧА ТА АВТОРСЬКІ КАЗКИ ГРОЗДАНИ ОЛУЇЧ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Оповідання класика сербської літератури Іво Андрича, зібрані у збірці «Знаки вздовж дороги», цікаві не лише своїм композиційним задумом, літературними образами та формою оповіді. Вони приваблюють також неординарним художнім стилем та барвистими мовними засобами. Отож мала проза цього відомого сербського письменника, а також авторські казки Гроздани Олуїч із збірок «Чарівна мітла» та «Золотий таріль», знані читачеві в майстерних перекладах Миколи Шпаковатого українською стають предметом дослідження запропонованої розвідки. Особливістю цієї наукової праці є залучення в контекст проблем перекладознавства, зокрема відтворення авторського художнього стилю мовою перекладу, а також вивчення та популяризації дитячої сербської літератури в Україні. Цікавою для дослідження видається типологія дитинства, зображення світу дорослих та світу дітей, особливий авторський часопростір, притаманний оповіданням Іво Андрича.

Поява Гроздани Олуїч в сербській дитячій літературі кардинально змінює казкотворчість. Письменниця представляє в національній матриці дитячої літератури «нову казковість». Її авторські казки змінили уявлення про казку, персонажі, відповідно до запитів згаданої жанроформи знаходяться в реальних умовах, і саме в цих реальних умовах герої змушені задля здійснення мети долати переешкоди.

Оповідання Іво Андрича та авторські казки Гроздани Олуїч наповнили матрицю сербської літератури цікавим та неповторним світом дитинства. Їхні твори давно вийшли за межі національної літератури, адже стали спільним надбанням світової дитячої літератури. Поява українських інтерпретацій Миколи Шпаковатого стали не лише важливою подією в українському перекладознавстві, а також посприяли популяризації сербської дитячої літератури в Україні.

Ключові слова: оповідання Іво Андрича, авторські казки Гроздани Олуїч, перекладач Микола Шпаковатий, авторський стиль, українські інтерпретації, сербська дитяча література.

Olha KRAVETS,
orcid.org/0009-0001-1126-3493
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Philology named after Professor Ilarion Svientsitskyi
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) olhakravets@yahoo.com

Mariia VASYLYSHYN,
orcid.org/0009-0006-7302-3061
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Philology named after Professor Ilarion Svientsitskyi
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) mari.vasylyshyn@gmail.com

THE BEAUTY OF TRANSLATED LITERATURE: SHORT STORIES BY IVO ANDRIĆ AND AUTHOR'S FAIRY TALES BY GROZDANA OLUJIĆ IN UKRAINIAN INTERPRETATIONS

The stories from the collection titled «Signs by the roadside» by a classic of Serbian literature Ivo Andrić are interesting not only for their good composition, literary images and the form of a narrative. They also catch our attention because of an extraordinary artistic style and figurative language. Therefore, the short prose of this famous Serbian writer, as well as the author's fairy tales by Grozdana Olujić from the collections titled «Magic Broom» and «Golden Plate» known to the reader in the masterful translations into Ukrainian of Mykola Shpakovatyi are the subject of research in the proposed article. The peculiarity of this scientific work can be noted in highlighting the problems of translation studies, in particular the re-creating the author's style of writing in translations, as well as the analysing and popularizing Serbian children's literature in Ukraine. The typology of childhood, the image of the world of adults and the world of children, the special author's time-space characteristic for Ivo Andrić's stories seem to be interesting for researchers.

The appearance of Grozdana Olujić in Serbian children's literature fundamentally changes fairy-tale creation. The writer represents concept of "new fairy tale" in the national matrix of children's literature. Her author's fairy tales radically changed the very idea of a fairy tale, the characters in accordance with the requirements of the mentioned genre form are in real conditions, and exactly in these real conditions the heroes are forced to overcome obstacles in order to achieve their goal.

The short stories by Ivo Andrić and the author's fairy tales by Grozdana Olujić filled the matrix of Serbian literature with an interesting and unique world of childhood. Their works have long gone beyond the borders of national literature, because they have become the common property of world children's literature.

Key words: short stories by Ivo Andrić, author's fairy tales by Grozdana Olujić, translator Mykola Shpakovatyi, author's style, Ukrainian interpretations.

Постановка проблеми. Сучасне літературознавство виявляє великий інтерес до розвитку багатьох жанрів дитячої літератури. Кожна національна література має свої чітко виражені жанрові маркери, адже саме дитяча література виховує та формує естетичні смаки та уподобання з найменших літ. Саме ця література формує та наповнює майбутні культурні та ціннісні запити. Перед нами постає проблема проникнення творів однієї національної літератури в іншу, формування кола дитячого читання, інтерпретації того чи іншого твору художньої літератури. Часто перекладні твори є знаковими для окремої національної літератури, мають низку нагород та відзнак. Саме такими є оповідання лавреата Нобелівської премії, класика сербської літератури Іво Андрича (1892–1975), зібрані в добірці «Знаки вздовж дороги» (Київ, 1991) та авторські казки відомої сербської письменниці Гроздани Олуїч (1934–2019) – збірки «Чарівна мітла» (К.: 1985) та «Золотий таріль» (К.: 1987).

Водночас вимальовується і постать перекладача – вмiлого інтерпретатора художнього тексту. Адже саме перекладач глибоко проникає у зміст оригіналу твору та його структуру. Вірне видiлення в оригіналі того основного, що відповідає авторському задумові, врахування суттєвих взаємозв'язків основних компонентів та усвідомлення єдності елементів і загального як певної структури. Саме таким є шлях до розуміння оригіналу. Перекладач занурюється у всебічний аналіз твору, себто оригіналу – зміст, семантика, стиль – бере до уваги усі мовні засоби, які вико-

ристовує автор. Адже основним та першочерговим завданням перекладача є відтворення оригіналу так, аби і він мав сильний художній вплив на читача.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творчість класика сербської літератури Іво Андрича неодноразово ставала об'єктом літературознавчих досліджень, маємо низку праць сербських та українських науковців. Натомість у вітчизняній літературознавчій науці брак розвідок про творчість сербської письменниці Гроздани Олуїч, зокрема авторські казки. Отож мала проза цього відомого сербського письменника, а також авторські казки Гроздани Олуїч у майстерних перекладах Миколи Шпаковатого українською стають предметом дослідження цієї наукової розвідки.

Мета статті. Вивчення творчої спадщини класика сербської літератури Іво Андрича та відомої сербської письменниці Гроздани Олуїч через призму українських перекладів їхніх творів та популяризації сербської дитячої літератури в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перекладна добірка оповідань Іво Андрича «Знаки вздовж дороги» (Київ, 1991) познайомила українського читача із малою прозою класика сербської літератури. Збірка оповідань містить цікаве змалювання глибокого внутрішнього світу дітей. У своїх оповіданнях про дітей Іво Андрич опирається на дитячі спогади, які зовсім не стираються з людської пам'яті, навпаки, вони стають її життєвими супутниками. Оповідання «Вежа», «Книга», «Панорама» та інші запрошують читача

у боснійські містечка, на малу батьківщину автора. Цікаво, що Іво Андрич майже не називає міст, проте з тексту можемо здогадатись, що саме має на увазі автор. А чимало подій в оповіданнях відбуваються в місті Вишеграді. Змалювання провінційних боснійських містечок та подій, які там відбуваються, створює стійку модель Андричівського часопростору.

Мала проза Іво Андрича це, насамперед дитячі спогади, які супроводжують людину упродовж цілого її життя. Це також і філософські роздуми над самим дитинством, його значущості в людському житті. В оповіданнях Іво Андрича постає цікавий та самотній дитячий світ, сповнений неймовірних дитячих спогадів. Давно покинутий та забутий дитячий світ виринає цікавими образами – це і панорама, єдина тогочасна мандрівна розвага (оповідання «Панорама»); або ж вежа із своїми таємницями та страхами (однойменне оповідання «Вежа»), або ж тонким знанням дитячого внутрішнього світу (оповідання «Книжка»). Іво Андрич зумів описати і передати у своїх творах не лише внутрішні переживання дитини, а й зобразити світ дорослих у світі дітей, майстерно обрамлюючи межі цих двох світів цікавим часопростором. Світ дитинства далеко не в рожевих тонах. Він, за задумом автора, правдивий, жорстокий, а часом і брутальний – тут панують свої закони.

Відомий сербський літературознавець, дослідник дитячої літератури Слободан Ж. Маркович зазначає, що світ дитинства в літературі можна розділити на чотири умовні типи, створивши таку собі своєрідну типологію дитинства. Тип дитинства, змалюваного в оповіданнях Іво Андрича, на думку дослідника, належить до другого: «Други вид присутности детињства у делима је, у ствари, слика света у детињим очима» (Марковић, 2003: 68). В одному із розділів своєї праці «Записи о књижевности за децу III» («Типови детињства у књижевним делима») Слободан Ж. Маркович слушно зазначає, що цей тип дитинства, та картина «у пуној својој сложености, најизразитија је у делу Иве Андрића, у свим оним сусретима детета са светом...» (Марковић, 2003: 68).

На перший погляд, сюжети Андричевих оповідань невибагливі, автор лише нанизує окремі факти із життя своїх протогогероїв. Однак, читач одразу здогадається, що за таким, на перший погляд, зовсім простим сюжетом, матимемо глибокі роздуми про внутрішні переживання того чи іншого героя малої прози сербського письменника. Іво Андрич зумів майстерно описати та показати вразливу дитячу душу, яку дуже часто сповнюють

різні страхи та переживання. Одним із найцікавіших у перекладній збірці «Знаки вздовж дороги», на нашу думку, є оповідання «Книга». Саме в цьому творі Іво Андрич постає перед читачем не лише як письменник, котрий зацікавить читача композицією твору, особливим художнім стилем, але й ж продемонструє глибокий психологізм. Головний герой згаданого оповідання – гімназист, який знову розпочинає навчальний рік. Письменник цікаво описує реалії боснійського містечка, в яке повертається хлопець, його самотність, страхи та переживання, які лягають важким тягарем на вразливу юнакову душу. Лейтмотивом оповідання стає юнакова мрія – відвідати омріяну бібліотеку. Однак, бібліотека, про яку так довго снів учень, постала перед ним кремезною постаттю недоброчливого вчителя. З бібліотекою та книгою, яку він там випозичив, пов'язуються переживання, страх, неспокій, а навіть і думка про смерть. «*Са осећањем сличним страху почињем да пишем кратку историју једног дугог и великог страха. Овај страх нема везе са тако многобројним и различним бојазнима и плашњама које испуњавају људе у њиховој борби за опстанак и утакмици за имање, боли живот, положај, славу...*» (Андрић, 1972: 201). Цікаво порівняти з українським перекладом Миколи Шпаковатого: «*З почуттям, схожим на тривогу, я починаю писати коровку історію одного великого страху. Він не має нічого спільного з тими багатьма побоюваннями й обережностями, що переслідують людей у їхній боротьбі за існування і в гонитві за розкошами, багатшим життям, становищем у суспільстві, славою...*» (Андрич, 1991: 89). В Андричевій інтерпретації – тонкий психологізм, поведінкові моделі героїв оповідання творять цікаву форму оповіді та незабутні літературні образи, які перебувають, за авторським задумом, у певному протистоянні.

Особливо, на нашу думку, варто звернути увагу і на авторський стиль оповідань збірки «Знаки вздовж дороги». Мова Іво Андрича має оригінальну мелодіку. Автор пише просто і, водночас, вишукано; складні речення – почасти на цілі абзаци – переплітаються з простими – Іво Андрич робить це з великою майстерністю. Письменник вміло оперує стилістичними фігурами (анафора), прикладом синтаксичної анафори є початок оповідання «Книга»: «*Реч је о другом страху, о оном тешко објашњивом страху невиних људских бића пред појавама овога света. Реч је о детињском страху... Реч је о оним ситним, невидљивим а судбоносним догађајима који често ломе душе тих малих људи*» (Андрић, 1991: 201).

У мові творів Іво Андрича мало екстремумів (критичних точок) – лише поодинокі запитальні або ж окличні речення. Автор створює більший психологічний вплив на читача саме розповідними реченнями. Ще одна деталь Андричевого стилю – локальний лаконізм, який не шкодить яскравості змальованих подій. Як справжній майстер стилю, письменник тонко відчуває місця, де були б доречними довгі описи та роздуми, а короткі речення промовляють краще, аніж довгі.

Високохудожні твори Іво Андрича пройняті світом його образів та настроїв, автор зберігає національні та місцеві реалії. Такою цікавою реалією є епіграф до оповідання «Книга» – «*Мож Мейтефе, мой велики страху!*» (Андрић, 1991: 201) Перекладач Микола Шпаковатий у своїй інтерпретації оповідань сербського письменника залишає звертання «*О, мейтеф мій*» (Андрич, 1991: 89) і в покликанні розтлумачує цю місцеву реалію як «початкову мусульманську школу». Варто зазначити, що вдалий український переклад відтворює настрій оповідань із збірки «Знаки вздовж дороги»; стиль перекладача зумовлений стилем першотвору, а Іво Андрич володів ним бездоганно. Отож і в перекладах оповідань Микола Шпаковатий витримує авторський стиль упродовж усього твору, надаючи мовним виразам відповідної експресивної сили. Теоретик та практик перекладу Віктор Коптілов слушно акцентує на труднощах, які можуть постати перед перекладачем художнього твору: «...передати образність оригіналу з не меншою силою, ніж це зробив його автор» (Коптілов, 2002: 4). Сербський теоретик перекладу Міодраг Сібінович у своїй праці «Original i prevod» зазначає, «що у своїх діях перекладач дещо обмежений у порівнянні з автором художнього твору» (Sibinović, 1979: 135). Індивідуальний стиль перекладача залежить від стилю написання оригіналу, він також пов'язаний із літературною традицією мови оригіналу та мови перекладу.

Романи-хроніки та оповідання одного із найзнаменитіших сербів присутні в науковому літературознавчому дискурсі, маємо низку досліджень, присвячених творчості Іво Андрича і в Сербії, і в Україні. Натомість постать Гроздани Олуїч – відомої сербської письменниці, казкарки та авторки декількох літературних антологій менш знана українському читачеві. Гроздана Олуїч є лавреаткою найпрестижнішої літературної нагороди в Сербії – за роман «Гласови у ветру» («Голоси у вітрі») вона отримала 2009 року премію журналу НІН (НИН-ову нагороду). Для дитячої аудиторії письменниця написала декілька збі-

рок казок, серед них перша та одна із найвідоміших – «Сedefна ружа и друге bajке» («Перламутрова троянда та інші казки», 1979). Письменниця є знаковою постаттю сербської літератури ХХ століття. Гроздана Олуїч – яскрава репрезентантка «нової казковості» в сербській дитячій літературі, яка обрала для своєї творчості жанроформу авторської казки, особливо популярну в згаданій царині. «*Авторська казка творить жанр в жанрі, пропонуючи читачеві сучасні проблеми, часто дуже незвичайних героїв, або ж поміщає традиційних персонажів у зовсім несподівані обставини*» (Кравець, 2020: 96). Сербська дослідниця Мара Кнежевич так характеризує особливості авторських казок Гроздани Олуїч: «*Autorska bajka ponikla na temelju narodne bajke, utkala je u irealan svet znatan deo realnog sveta (...)* U autor-sku bajku utkane su savremene teme...» (Knežević, 2012: 186). Письменниця представляє в сербській дитячій літературі казкотворчість, наповнену особливими темами та персонажами, із зовсім несподіваними кінцівками. У своїх авторських казках вона майстерно поєднала традицію та сучасність, її «нова казковість» наповнюється актуальними проблемами сьогодення, які майстерно інтерпретуються. В авторських казках письменниці знайдемо відповіді на питання, які завжди турбують і дітей, і дорослих. Це – насамперед роздуми про життя, яким ми його бачимо та сприймаємо.

І в оповіданнях Іво Андрича, і в авторських казках Гроздани Олуїч потужним емоційним струменем звучить любов до людини, до дитини, яка сумує за своєю домівкою, родиною, теплотою спілкування. Світ дитини дуже близький та зрозумілий авторам, тому часто у своїх творах вони звертають особливу увагу на проблему самотності дитини. Самотнім, мізерним та нещасним у незатишному світі почувається гімназист Латкович з оповідання «Книга», оповідач з твору «Панорама» Іво Андрича. Самотніми є Ведран та Радан з казок «Місячна квітка» та «Пагорб світла» Гроздани Олуїч.

Не менш важливими, на нашу думку, в авторських казках сербської письменниці є проблема довкілля. Авторка однією з перших порушила тему екології (варто нагадати, що казки опубліковані у 80-х роках минулого століття, коли екологічні проблеми людства ще не звучали так гостро як тепер). У казці «Чарівна мітла» Гроздана Олуїч вболіває за місто, яке, на її думку, дедалі стає бруднішим. «*Све пр'лавији бивао је град, туго црна!*» (Олујић, 1981: 113). Усе довкола посіріло, птахи сиділи на деревах без листя. За авторським задумом для вирішення проблеми довкілля пись-

менниця надає старій знищеній мітлі чарівних властивостей, отож вона рятує місто та людей від бруду та пороку. Гроздана Олуїч цікаво komponує сюжетну лінію, бореться із стереотипами, які панують серед людей, засуджує людську байдужість. Тематичний діапазон казок досить широкий – це і традиційні для цієї жанроформи принцеси та принци, а також сучасне бачення казки, в якій висвітлюється реалістичні події з погляду вирішення проблеми екології та агресивного урбанізму. В авторських казках сербської письменниці Гроздани Олуїч майстерно переплітаються реальність та вигадка, а події та протогерої перенесені у звичайні умови, де перед ними, як і в класичній казці, постануть перешкоди. Письменниця втілила у жанроформі авторської казки своє життєве кредо – любов обов'язково перемаже. Прочитуємо це послання у низці творів письменниці – «Червона жабка», «Зірка, у грудях якої щось стукало», «Золотокоса» та ін.

Гроздана Олуїч володіє неймовірною оповідною манерою, мова її авторських казок багата на цікаву лексику, граматичні конструкції; авторка дбайливо підбирає слова, створює мальовничу описовість подій. Стиль написання казок добре впізнаваний у сербській казкотворчості. Високохудожні твори сербської письменниці майстерно перекладені українською мовою. Микола Шпаковатий в українських інтерпретаціях вміло відтворив авторський стиль письменниці, використовуючи мовні засоби мови-реципієнта. Стиль першотвору добре збережений, авторські казки Гроздани Олуїч не втратили своєї приваби в українському прочитанні. Перекладачеві вдалось проникнути в структуру авторських казок сербської письменниці, зберегти особливості цієї жанроформи в українських інтерпретаціях: «*Принц із Країни Перламутрових чапелъ був багатий і вшанований славою. Він мав величезний казково*

розкішний палац, найшнішій одяг, але нічому не радів. Усе його драгувало: і одне, і друге, і третє!» (Олуїч, 1987: 9). Або ж для прикладу зачин однієї із найцікавіших казок збірки «Золотий таріль» «Зірка, у грудях якої щось стукало»: «*Однісі прозорої літньої ночі засперечались зірки, яка з них найніжніша, найяскравіша, найпрекрасніша. Що тут скажеш? Як вибрати одну зі стількох молодих красунь, на кого надіти корону Краси?»* (Олуїч, 1987: 16).

Висновки. Оповідання класика сербської літератури Іво Андрича та авторські казки письменниці Гроздани Олуїч наповнюють сербську матрицю дитячої літератури високохудожніми творами. Оповідання та авторські казки часто співзвучні тематично – типологія світу дитинства перегукується в образах дітей, їхніх найпотаємніших переживаннях. Автори майстерно виткали канву своїх творів, наповнили їх цікавими персонажами, поведінковими моделями, неповторними часопросторовими маркерами, самобутнім авторським стилем. Така високогатурна література особливо приваблива з погляду перекладу, отож зовсім не випадковим видається зацікавлення Миколи Шпаковатого творчістю Іво Андрича, зокрема оповіданнями зі збірки «Знаки вздовж дороги» та авторськими казками Гроздани Олуїч (збірка «Золотий таріль»). Перекладачеві вдалось зберегти особливу манеру авторського письма, його українські інтерпретації, безумовно, збагатили дитячу перекладну літературу якісними текстами. У науковий літературознавчий дискурс залучено тексти першотворів та їхні українські переклади, які використовуються не лише для аналізу мовно-стилістичних особливостей оповідань Іво Андрича та казок Гроздани Олуїч, а й з метою популяризації сербської дитячої літератури в Україні, зокрема її найяскравіших репрезентантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрич І. Знаки вздовж дороги / пер. з серб.-хорв. М. Шпаковатого. Київ: Веселка, 1991. 224 с.
2. Андрић И. Мост на Жепи. Приповетке. Београд: Нолит, 1972. 296 с.
3. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: навч. посіб. Київ: Юніверс, 2003. 280 с.
4. Кравець О. Анімалістичні персонажі казок серболужицької письменниці Єви-Марії Чорнакец. *Султанівські читання*: зб. статей / редкол.: І. В. Козлик (голова) й ін. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2020. Вип. ІХ. С. 94–102.
5. Маркович Слободан Ж. Записи о книженности за децу. Београд, 2003. 216 с.
6. Олуїч І. Золотий таріль / пер. з серб.-хорв. М. Шпаковатого, Київ: Веселка, 1987. 174 с.
7. Олујић Г. Седефна ружа и друге бајке. Мladost. Загреб, 1981. 176 с.
8. Knežević M. Poruka autorske bajke Grozdane Olujić i Ivane Brlić-Mažuranić. *Zlatni danci 13 – Suvremena dječja književnost* (Osijek, 7. i 8. travnja 2011.): Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa. Osijek, 2012. S. 185–191.
9. Sibinović M. Original i prevod. Beograd, 1979. 189 s.

REFERENCES

1. Andrych I. (1991) Znaky vzdovzh dorohy / per. z serb.-horv.M. Shpakovaty [Signs along the road]. Kyiv: Veselka. 1991. 224 s. [in Ukrainian].

2. Andrić I. (1972). Most na Žepi. Pripovetke. [The Žepa Bridge. Stories]. Beograd: Nolit, 1972. 296 s. [in Serbian].
3. Koptilov V. (2002) Teorija i praktyka perekladu: navch. posib. [Theory and practice of translation]. Kyiv: Yunivers, 2002. 280 s. [in Ukrainian].
4. Kravets' O. (2020). Animalistychni personazhi kazok serboluzhyc'koji pys'mennyci Jevy-Mariji Čornakec [Animalistic characters of the tales of the Lusatian writer Jeva-Marja Čornakec]. *Sultaniv's'ki chytannia: zb. statej / redkol.: I. V. Kozlyk (holova)*. Ivano-Frankivs'k: Symfonija forte, 2020. Vyp. IX. S. 94–102. [in Ukrainian].
5. Markovič, Slobodan Ž. (2003) Zapisi o književnosti za decu [Notes on children's literature] Beograd: Beogradska knjiga, 2003. 216 s. [in Serbian].
6. Olujch G. (1987). Zolotyj taril' / per. z serb.-horv. M. Shpakovaty [The golden plate]. Kyiv, Veselka, 1987. 174 s. [in Ukrainian].
7. Oluyich G. (1981). Sedefna ruža i druge bajke [Rose of mother-of-pearl and other tales]. Zagreb, Mladost, 1981. 176 s. [in Serbian].
8. Knežević M. (2012). Poruka autorske bajke Grozdane Olujić i Ivane Brlić-Mažuranić [Message of Fairytales by Grozdana Olujić and Ivana Brlić-Mažuranić]. *Zlatni danci 13 – Suvremena dječja književnost* (Osijek, 7. i 8. travnja 2011.). Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa. Osijek, 2012. s. 185–191. [in Croation].
9. Sibinović M. (1979). Original i prevod. [Original and Translation]. Beograd, Privredna štampa, 1979. 189 s. [in Serbian].

УДК 811.112.2'243:316.7:37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-28>

Алла ЛІСОВСЬКА,
orcid.org/0000-0001-6288-1032
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) allalisoivskaya55@gmail.com

Олександр ТВЕРДОХЛІБ,
orcid.org/0000-0002-1502-2937
доктор наук з державного управління,
професор кафедри германської філології та перекладу
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) osio@i.ua

Лідія ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0003-1401-9223
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) lidiaol1976@ukr.net

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТУ НА ОВОЛОДІННЯ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Вивчення іноземної мови означає також вивчення її культури. Однак цього недостатньо, оскільки студент потребує певного соціального середовища, яке б заохочувало до вивчення цієї мови, не забуваючи водночас про мовне та культурне багатство, тобто про соціокультурний контекст. У статті зроблено спробу оцінити важливість соціокультурних параметрів і референтів, залучених до оволодіння німецької мови як іноземної. Мета цієї статті – оцінити роль соціокультурного контексту в акті дискурсу та з'ясувати, якою мірою транснаціональна роль культури та вимір паралінгвістичних чинників впливають на мовну компетенцію. Дослідження продемонстровано особливий вплив соціокультурного контексту на вивчення німецької мови комунікації на підставі аналізу текстів німецьких ЗМІ. Огляд наукової літератури засвідчив, що сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані на вивчення взаємозв'язку мови і культури з антропологічної точки зору. Результати цієї розвідки підкреслюють важливе значення для опанування мовою комунікативно-когнітивного підходу, який сприяє формуванню соціолінгвістичних компетенцій і соціокультурних цінностей. Висновуємо, що вплив культурного контексту є важливим, оскільки його відсутність може сповільнити засвоєння іноземної мови. Крім того, оволодіння іноземною мовою залежить від контакту, який студент отримує, з одного боку, через педагогічний досвід викладачів університету та ситуативний контекст, з іншого боку. Культурні зв'язки встановлюються шляхом імітації чужої культури, а коли це відбувається на відстані, то акт комунікації нашкоджується на перешкоди, що призводить до розриву між відправленням та отриманням повідомлення і до блокування з боку студента, який не сприймає зв'язок між засвоєнням певних мовних структур, їх застосуванням і сприйняттям у процесі комунікації. Отже, для оволодіння німецькою мовою ефективним є використання соціокультурного підходу та міжкультурної комунікації, зокрема й на основі аналізу текстів німецьких ЗМІ.

Ключові слова: соціокультурний підхід, німецькі ЗМІ, засвоєння мовних структур, мовна інтеграція.

Alla LISOVSKA,
orcid.org/0000-0001-6288-1032
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
The Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) allalisovskaya55@gmail.com

Oleksandr TVERDOKHLIB,
orcid.org/0000-0002-1502-2937
Doctor of Public Administration,
Professor at the Department of German Philology and Translation
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) osio@i.ua

Lidiia OLIINYK,
orcid.org/0000-0003-1401-9223
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of German
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) lidiaol1976@ukr.net

THE INFLUENCE OF THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT ON GERMAN LANGUAGE ACQUISITION

Learning a foreign language also means learning its culture. However, this is not enough, as the student needs a certain social environment that would encourage the learning of this language, while not forgetting about the linguistic and cultural richness, i.e. the socio-cultural context. This article attempts to assess the importance of sociocultural parameters and referents involved in the acquisition of German as a foreign language. The aim of this article is to assess the role of the sociocultural context in the act of discourse and to find out to what extent the transnational role of culture and the dimension of paralinguistic factors influence language competence. The study demonstrates the special influence of the socio-cultural context on learning German as a communication language based on the analysis of German media texts. A review of the scientific literature has shown that modern linguistic research is aimed at studying the relationship between language and culture from an anthropological point of view. The results of this research emphasise the importance of a communicative and cognitive approach to language acquisition, which contributes to the formation of sociolinguistic competences and socio-cultural values. We conclude that the influence of the cultural context is important, as its absence can slow down the acquisition of a foreign language. In addition, foreign language acquisition depends on the contact that the student receives, on the one hand, through the pedagogical experience of university teachers and the situational context, on the other hand. Cultural ties are established through imitation of another culture, and when this happens at a distance, the act of communication encounters obstacles, which leads to a gap between sending and receiving a message and to blocking on the part of the student who does not perceive the connection between the acquisition of certain language structures, their application, and perception in the process of communication. Therefore, the use of a sociocultural approach and intercultural communication, including the analysis of German media texts, is effective for learning German.

Key words: sociocultural approach, German media, acquisition of language structures, language integration.

Постановка проблеми. Коли мовиться про лінгвістичну компетенцію та процес комунікації у викладанні й вивченні іноземної мови, підкреслюється механічний процес мови, тобто вивчення і відповідне використання синтаксису, лексики та семантичних утворень, задіяних в акті дискурсу, що, безумовно, є важливим, але важким для досягнення без підтримки соціокультурного контексту, завдяки якому мовленнєвий акт набуває форми й реального виміру. Потреба в автентичності з боку не-носія мови, який прагне опанувати іноземну мову, часто гальмується, якщо цей процес позбавлений контексту і якщо сам

контекст залишається віддаленим (Lantolf et. all, 2023: 703). Тому D. Sequera (Sequera, 2022: 522) порушує питання, чи має викладач намір готувати мовців у такий спосіб, щоб вони могли ефективно обмінюватися думками, без ізоляції, коли вони не мають знань про контекстуальне застосування. На думку вченого, ця стадія досягається, коли цілі та наміри мовців змінюються під час навчання і розвиваються від початкового рівня комунікації до процесу мовної інтеграції.

Мовна інтеграція передбачає знайомство з цільовим середовищем і розуміння його особливостей. У цьому ракурсі, учені намага-

ються з'ясувати наскільки розвивається мовна компетенція за відсутності референтів і контексту, в якому ця мова існує (Genesee, 2023: 34). Складність у навчанні іноземній мові полягає в тому, що викладач має намагатися передати не тільки автентичність мовного повідомлення, але й зберегти та передати концепти, пов'язані з ідеологічними, інтелектуальними і соціальними цінностями, які стоять за словами, що формують поведінку носія мови в тій чи іншій ситуації (Tissot et. all., 2022: 120). На думку окремих науковців (Senchylo-Tatlilioglu et. all., 2023: 117) важливо, щоб розрив між сприйнятим образом і автентичною мовною реальністю зменшувався, щоб той, хто навчається, міг здійснювати контроль над їх засвоєнням.

Аналіз досліджень. Проблема сприйняття іншої мови та культури загострюється з відсутністю культурних референцій на рівні комунікації. У своєму дослідженні концепції мови та суспільства N. Yuhan (Yuhan, 2023) підкреслює цей тісний зв'язок. На думку автора, мова – це набір правил, яким мають відповідати всі мовленнєві коди, які генеруються і є функцією системи суспільних відносин.

Якщо мовець ігнорує правила соціального дискурсу та мовного коду, це негативно впливає на засвоєння мови. H. Krüsemann (Krüsemann, 2018) наполягає на значенні самого повідомлення, яке залишається невіддільним від контексту та підтексту. Мовна ситуація має враховувати середовище, в якому відбувається мовленнєвий акт. Основна функція дискурсу полягає в тому, щоб спрямовувати, контролювати і співвідносити людську «діяльність», і досить важко ізольовати мову від контексту її оточення (Paustovska et. all., 2023: 203). Тому мова розглядається як засіб, за допомогою якого виражаються ідеї, фіксується ставлення і за допомогою якого відбувається взаємодія.

Термін «культура» визначається ученими через суспільство, тобто групу індивідів, які взаємодіють через певні соціальні інститути (Evianty et. all., 2020: 580). Тобто культура – це цивілізація, сукупність факторів, творинь та об'єктів, характерних для цього суспільства. Культура формує менталітет, що складається з системи цінностей та ідей, моралі та традицій, набору конвенцій, які контролюють соціальні інститути і визначають функції та значення цих об'єктів (Seuring & Will, 2022).

Саме визначення культури як ментальності та набору конвенцій вписується у контекст нашої роботи, оскільки ментальність формується і передається свідомо і конкретно через мову.

Ідентичність будь-якої окремої мовної спільноти пов'язана зі спадщиною, що передається з покоління в покоління, в якій формується множинність певного досвіду, характерного і притаманного цій групі людей і завдяки якому процес комунікації розвивається, екстерналізується та індивідуалізується (Ruck, 2020: 213). Зовнішній контекст охоплює весь соціальний досвід, взаємодії, адаптації та реакції, що формує певні моделі соціальної поведінки окремої спільноти (Sopata & Długosz, 2022: 200). Ці моделі, свідомо чи несвідомо засвоєні індивідом, формуватимуть його реакції або відсутність реакцій, нівелюючи ступінь прийняття або неприйняття, з яким він стикається у процесі інтеграції в соціокультурне середовище (Wang et. all., 2020: 113). З раннього віку люди сприймають і засвоюють соціальні та культурні заборони і дії своєї соціальної групи й оточення, і саме через наслідування і повторення вони в кінцевому підсумку переймають звички своєї групи і засвоюють дозволені моделі. Отже, ці звички є тривалим результатом контакту з навколишнім середовищем і обумовлені ним. Вони мають безпосередній вплив на мовний репертуар, який проявляється у формі компетенції у конкретизації повідомлення, яке залишається сформованим і відображає умови та досвід мовного середовища.

Мета статті полягає в оцінці важливості соціокультурних параметрів при вивченні німецької мови та визначенні їх впливу на мовну компетенцію студентів. Ми прагнемо дослідити роль соціокультурного контексту в акті дискурсу, показати, як транснаціональна культура та паралінгвістичні чинники впливають на процес навчання. Продемонструвати, що соціокультурний підхід є важливим для успішного опанування німецькою мовою, а також вказати на необхідність збагачення навчання аналізом німецьких ЗМІ для кращого розуміння культурного контексту мови.

Виклад основного матеріалу. Спочатку потрібно з'ясувати, як передати мову в інше середовище, зберігаючи її основу й особливості, не зводячи її тільки до функціонального явища, але забезпечуючи взаємодію з соціокультурним середовищем. Ключовим аспектом є автентичність іноземної мови у контексті конкретної культури. Культурна спадщина може передаватися різними шляхами, але одним з найефективніших способів є використання ЗМІ. У процесі вивчення німецької мови ЗМІ можуть бути цікавим матеріалом для роботи зі студентами як зразок представлення світогляду через мовні засоби. У тексті журналіста відбивається його індивідуальний погляд на світ,

мова та стиль відображають особистість автора. Ця вербальна картина світу взаємодіє з уявленнями адресата, впливаючи на його сприйняття реальності. Створення та передача образу через текст є складним процесом, який передбачає розуміння комунікантами не лише мови, а й фонових знань.

Моделювання концептуальної картини світу здійснюється за допомогою текстів публікацій, які є відображенням суспільства і являють собою унікальні мовні вирази, що відображають концепції журналістики. Дискурс, як складне комунікативне явище, вбирає в себе не лише текст, але й знання про світ, думки та цілі адресата, необхідні для повного розуміння. Серед соціокультурних функцій текстів публікацій можна виділити комунікативну, пізнавальну, аксіологічну, творчу, виховну, естетичну та спонукальну. Соціокультурний потенціал текстів виявляється в їх структурі, що охоплює краєзнавчий, лінгвокраєзнавчий і соціально-психологічний аспекти. Наше дослідження мало на меті продемонструвати, що краєзнавчі знання, які утворюють концептуальну картину світу німецькомовного середовища, можуть виступати як важливий матеріал для вивчення німецької мови й культури, способу життя та національної ментальності німців, сприяючи формуванню вторинної мовної особистості (табл. 1):

Соціокультурні знання, які формують мовну картину світу за допомогою аналізу німецьких текстів ЗМІ, охоплюють мовні одиниці, які чітко відображають культурну специфіку німецької

мови. У сучасних лінгвістичних дослідженнях мовні елементи, які виражають національну ідентичність, називаються культурно-маркованими мовними одиницями. Німецькою термін «культурноспецифічна лексика (слова)» частіше вживається для опису лексики, що характеризує феномени, унікальні для конкретної культури, і не має лексичних еквівалентів в інших мовах у тому ж контексті (Sopata & Długosz, 2022: 220). Ці лексеми можуть бути визначені як група слів, які відображають і передають історичний та культурний досвід певної мовної спільноти.

В оволодінні німецькою мовою на матеріалах текстів ЗМІ важливу роль відіграє фонова лексика. Вона має додатковий семантичний і стилістичний відтінок, відомий мовцям даної культури, який впливає на основне значення слова. Ця лексика включає інформацію про національну та культурну специфіку і потребує додаткового лінгвокраєзнавчого пояснення. Важливо зауважити, що понятійно-еквівалентні слова в різних мовах можуть відрізнятися завдяки своїм зв'язкам з конкретними знаннями (табл. 2):

Отже, з таблиці 2 бачимо, що мовні процеси, які відбуваються в мові преси, відображають сучасні соціокультурні, економічні та політичні процеси. Ці процеси відображають у свідомості носіїв мови концепції світу, які вербалізуються у «зовнішній» мові. Вважаємо, що систематична робота з матеріалами преси помічна у формуванні соціально-політичної картини світу Німеччини.

Слід зазначити, що технологія роботи з німецькими ЗМІ для формування культури критичного

Таблиця 1

Тематика ЗМІ як спосіб розкриття соціокультурного контексту для оволодіння німецькою мовою

Політика й економіка	Політичний устрій Німеччини, Європейський Союз, держава та право. Біржа, підприємство, інвестування грошей, кон'юнктура, оподаткування, економічна політика, фонди, акції.
Суспільство та культура	Нове покоління, поточні події, люди, кримінал, література, музика, мистецтво, фільми, телебачення, галереї, виставки, театр, архітектура, книги.
Наука	Космос, психологія, світ тварин, інновації, кліматичні зміни, дослідження майбутнього, медицина, природа, земля, фізика, хімія.
Освіта	ВНЗ, університетське життя, школа, реформи в освіті, загальна освіта.
Нові інформаційні технології	Інтернет, мобільний телефон, комп'ютерна апаратура, вікіпедія, мультимедіа.
Стиль життя та кар'єра	Мода, стиль, дизайн, їжа, історії про кохання, сад, здоров'я та краса. Ринок праці, літні люди та робота, сім'я і кар'єра, кар'єра для жінок, заяви про прийом на роботу, перспективи, роботодавці.
Довкілля та подорожі	Катастрофи, захист навколишнього середовища. Піші прогулянки, сервіс, готелі, путівники, круїзи, відпустка, дорожні каталоги.
Спорт	Футбол, чемпіонати світу, гольф, легка атлетика, Олімпійські ігри, зимовий спорт, мотоспорт.

Джерело: власна розробка автора.

Таблиця 2

Фонові мовні одиниці та формування соціокультурної компетентності у вивченні німецької мови

Мовні одиниці, що збігаються за основним (денотативним) значенням зі словами української мови	Grad: 20 G. Celsius, 25 Grad Wärme, Kälte
Запозичення, інтернаціоналізми	Magazin, Embargo, Mauer.
Фразеологізми	Aufpassen wie ein Schießhund, (auf Nummer sicher gehen- sich in jeder Hinsicht absichern, j-m- Steine in den Weg legen- j-m. in einem Vorhaben Schwierigkeiten bereiten, zum Renner werden- gut verkauft werden.
Приказки	Wer wagt- gewinnt, Überstund hat Geld im Mund statt Morgenstund hat Gold im Mund.
Афоризми	Wenn es ernst wird, muss man lügen.
Складні (складені) слова	Migrationshintergrund, Feierabendbier, Ellbogengesellschaft, Raubritterkapitalismus.
Субстантивация	... weil die Kurse standing stiegen und wieder fielen... – ...wegen der Kursschwankungen...
Неологізми	Reformstau- nicht veranlasste anstehende Reformen, Aachen, der Schwarzwald, Allgäuer Alpen, der Bodensee, Helgoland, Sylt, der Rheingau, der Chiemsee, Bayerischer Rundfunk.

Джерело: Evianty et. all., 2020.

мислення є недостатньо вивченою у професійній підготовці студентів закладів вищої освіти. Ця технологія має базуватися на системі, яка відповідає основним методологічним вимогам, таким як концептуальність, системність, керованість, ефективність, відтворюваність. Її розвиток і вдосконалення має сприяти розширенню уявлення про «картину світу» та підготовці фахівців, здатних орієнтуватися в полікультурному середовищі.

За основу такого типу мовної діяльності слід використовувати соціокультурний підхід. Побудова навчання має акцентувати увагу на тому, як у мовних одиницях відображаються особливості культури та мислення носіїв німецької мови, і водночас культурознавча інформація витягується із самих мовних одиниць (табл. 3).

Для реалізації освоєння німецької мови у соціокультурному контексті на основі німецьких текстів ЗМІ виділяємо такі функціональні підгрупи

вправ, як: орієнтувальні, виконавські та контрольні вправи. Спільні роботи з текстами німецьких ЗМІ охоплюють етапи передтекстового, текстового і післятекстового аналізу (табл. 4).

Отже, соціокультурний контекст у вивченні німецької мови визначає тип завдань, створених для навчання. Процес формування соціокультурної компетентності студентів охоплює країнознавчий, лінгвокраїнознавчий і соціально-психологічний компоненти. Країнознавчий компонент спрямований на розуміння та інтерпретацію культурних особливостей, лінгвокраїнознавчий – на володіння фоновією лексикою та мовними засобами, а соціально-психологічний – на розвиток міжкультурного спілкування.

Висновки. Сучасні лінгвістичні дослідження взаємозв'язку мови й культури проводяться з антропологічного погляду. У рамках цього підходу виникли такі напрями, як культурологія,

Таблиця 3

Пріоритети соціокультурного підходу в освоєнні німецької мови

Комунікативно-когнітивний підхід	Уміння здійснювати вибір комунікативного коду, адекватного в конкретній ситуації спілкування.
Особистісно-орієнтований підхід	Розвиток особистості студента з метою його професійної інтеграції.
Особистісно-діяльнісний підхід	Переорієнтація процесу навчання на самостійне осмислення та розв'язання професійної навчальної проблеми (пізнавальної, дослідницької, перетворювальної, проективної тощо).
Ціннісно центрований (аксіологічний) підхід	Сприйняття ціннісних смислів соціокультурних фактів/тем країни мови, що вивчається, які визначаються особистісними ціннісними установками.
Компетентнісний підхід	Сукупність знань, умінь, навичок і практичного досвіду, набутого в процесі професійної підготовки.

Джерело: власна розробка автора.

Функціональні підгрупи вправ

Вправи на формування та розвиток лексико-граматичних навичок.	На розширення лексичного запасу; інтерпретацію національно-маркованої лексики, скорочень, запозичень.
Вправи на формування навичок і розвиток умінь відповідної культурної іншомовної вербальної та невербальної поведінки при участі в соціальних контактах.	На формування навичок і розвиток умінь іншомовної вербальної та невербальної поведінки; дотримання звичаїв, традицій; поведінки у щоденному спілкуванні серед представників різних верств суспільства.
Вправи на формування та розвиток текстових умінь.	На антиципацію; на мовну догадку; на осмислення ролі паралінгвістичних засобів.
Вправи на формування та розвиток соціокультурної спостережливості та неупередженості при тлумаченні соціокультурних явищ реальності та емпатичного ставлення до представників іншої культури.	На оцінку, порівняння та коментування феноменів рідної культури та культури, що вивчається.
Вправи на формування та розвиток умінь виявляти соціокультурну інформацію в текстах.	На виділення та осмислення соціокультурної інформації в тексті; на виявлення національно-специфічних елементів значення шляхом виявлення імпліцитної соціокультурної, країнознавчої інформації в тексті (через субтекст); на соціокультурне орієнтування в текстовому полі.
Вправи на розширення соціокультурних знань.	На пояснення соціокультурної інформації через складання коментаря; на виявлення національно-специфічних елементів значення шляхом використання лексикографічних джерел та додаткової літератури; на визначення функціональної ролі національно-маркованої лексики в художньому творі.
Вправи на розвиток умінь самостійного використання національно-маркованої лексики.	На застосування фонових знань студентів; на застосування національно-маркованої лексики, скорочень, запозичень.

Джерело: власна розробка автора.

антропологічна культурологія, лінгвокультурологія, соціолінгвістика та міжкультурна комунікація. Категорії «діалог культур», «картина світу», «мовна картина світу» та «концептуальна картина світу» відображають взаємодію різних культур і результати цієї взаємодії, як, наприклад, формування вторинної мовної особистості. Вплив соціокультурного контексту на вивчення німецької мови очевидний. Для успішного опанування мовою використання соціокультурного підходу і

міжкультурної комунікації, які базуються на аналізі текстів німецьких ЗМІ, є необхідним. У цьому контексті важливе значення має комунікативно-когнітивний підхід до вивчення мови. Робота з текстами німецьких ЗМІ передбачає етапи передтекстового, текстового і післятекстового аналізу, в яких використовуються комунікативно-орієнтовані, проблемні та професійно спрямовані методи для формування соціолінгвістичних компетенцій і соціокультурних цінностей у мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Evianty R., Sari R., Reza M. Developing Student's German Language Competencies through Pragmatic Approach in the Classroom for Higher Education. *Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education (BirLE) Journal*, 2020. Vol. 3, No 1. P. 574–582. DOI: <https://doi.org/10.33258/birle.v3i1.853>
2. Genesee F. Sociocultural dimensions of early dual language learning. *Bilingualism: Language and Cognition*. 2023. Vol. 26, No. 1. P. 33–35. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728922000384>
3. Krüsemann H. Language learning motivation and the discursive representations of German, the Germans, and Germany in UK school settings and the press : Doctoral dissertation, University of Reading. 2018. URL: <https://centaur.reading.ac.uk/77934/>
4. Lantolf J. P., Xi J. Digital Language Learning: A Sociocultural Theory Perspective. *TESOL Quarterly*. 2023. Vol. 57, No. 2. P. 702–715. DOI: <https://doi.org/10.1002/tesq.3218>
5. Paustovska M., Hutnyk V., Solomko S., Trutsunenko I., Bondarenko E. Integrated development of german-speaking socio-cultural competence through the formation of linguistic competence in reading. *Revista Eduweb*. 2023. Vol. 17, No. 3. P. 202–212. URL: <https://www.revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/559>

6. Ruck J. Multilingualism and Affective Attitudes: The Sociocognitive Profiles of First-Year Learners of L2 German. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German*. 2020. Vol. 53, No. 2. P. 210–228. DOI: <https://doi.org/10.1111/tger.12137>
7. Senchylo-Tatlilioglu N., Krasnozhon N., Sibruk A., Lytvynska S., Stetsyk K. Ukrainian-turkish literature relations between the 16th – 20th Centuries. *Amazonia Investiga*. 2023. No. 12 (62). P. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.9>
8. Sequera D. M. Language acquisition processes and their theoretical conceptions from an affective perspective in a family context. *International Journal of Health Sciences*. 2022. Vol. 6, No. 2. P. 519–532. DOI: <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n2.6709>
9. Seuring J., Will G. German Language Acquisition of Refugee Children – The Role of Preschools and Language Instruction. *Frontiers in Sociology*. 2022. No. 7. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.840696>
10. Sopata A., Długosz K. The effects of language input on word order in German as a heritage and majority language. *Language Acquisition*. 2022. Vol. 29, No. 2. P. 198–228. DOI: <https://doi.org/10.1080/10489223.2021.1992409>
11. Tissot A., Pietrantuono G., Rother N., Baier A., Croisier J. Factors affecting language acquisition in the institutionalized setting of the German Integration Course. *Language Learning of Adult Migrants in Europe: Theoretical, Empirical, and Pedagogical Issues*. 2022. P. 119–147. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-79237-4_6
12. Wang M. T., Henry D. A., Degol J. L. A development in sociocultural context perspective on the multiple pathways to youth's engagement in learning. *Advances in motivation science*. 2020. Vol. 7. P. 113–160. DOI: <https://doi.org/10.1016/bs.adms.2019.11.001>
13. Yuhan N. Violence in youth environment as a socio-psychological phenomenon (based on german-language dramaturgy of the 2010S). *Publishing House «Baltija Publishing»*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-364-4-23>

REFERENCES

1. Evianty R., Sari R., Reza M. (2020). Developing Student's German Language Competencies through Pragmatic Approach in the Classroom for Higher Education. *Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education (BirLE) Journal*, 3(1). 574–582. DOI: <https://doi.org/10.33258/birle.v3i1.853>
2. Genesee F. (2023). Sociocultural dimensions of early dual language learning. *Bilingualism: Language and Cognition*, 26(1). 33–35. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728922000384>
3. Krüsemann H. (2018). *Language learning motivation and the discursive representations of German, the Germans, and Germany in UK school settings and the press* : Doctoral dissertation, University of Reading. URL: <https://centaur.reading.ac.uk/77934/>
4. Lantolf J. P., Xi J. (2023). Digital Language Learning: A Sociocultural Theory Perspective. *TESOL Quarterly*, 57 (2). 702–715. DOI: <https://doi.org/10.1002/tesq.3218>
5. Paustovska M., Hutnyk V., Solomko S., Trutsunen I., Bondarenko E. (2023). Integrated development of german-speaking socio-cultural competence through the formation of linguistic competence in reading. *Revista Eduweb*, 17(3). 202–212. URL: <https://www.revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/559>
6. Ruck J. (2020). Multilingualism and Affective Attitudes: The Sociocognitive Profiles of First-Year Learners of L2 German. *Die Unterrichtspraxis / Teaching German*, 53 (2). 210–228. DOI: <https://doi.org/10.1111/tger.12137>
7. Senchylo-Tatlilioglu N., Krasnozhon N., Sibruk A., Lytvynska S., Stetsyk K. (2023). Ukrainian-turkish literature relations between the 16th – 20th Centuries. *Amazonia Investiga*, 12 (62). 115–123. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.9>
8. Sequera D. M. (2022). Language acquisition processes and their theoretical conceptions from an affective perspective in a family context. *International Journal of Health Sciences*, 6 (2). 519–532. DOI: <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n2.6709>
9. Seuring J., Will G. (2022). German Language Acquisition of Refugee Children – The Role of Preschools and Language Instruction. *Frontiers in Sociology*, 7. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.840696>
10. Sopata A., Długosz K. (2022). The effects of language input on word order in German as a heritage and majority language. *Language Acquisition*, 29 (2). 198–228. DOI: <https://doi.org/10.1080/10489223.2021.1992409>
11. Tissot A., Pietrantuono G., Rother N., Baier A., Croisier J. (2022). Factors affecting language acquisition in the institutionalized setting of the German Integration Course. *Language Learning of Adult Migrants in Europe: Theoretical, Empirical, and Pedagogical Issues*. 119–147. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-79237-4_6
12. Wang M. T., Henry D. A., Degol J. L. (2020). A development-in-sociocultural-context perspective on the multiple pathways to youth's engagement in learning. *Advances in motivation science*, 7. 113–160. DOI: <https://doi.org/10.1016/bs.adms.2019.11.001>
13. Yuhan N. (2023). Violence in youth environment as a socio-psychological phenomenon (based on german-language dramaturgy of the 2010S). *Publishing House “Baltija Publishing”*. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-364-4-23>

УДК 81'374=112.2=161.2+81'374=161.2=112.2
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-29>

Наталія ЛЮБЧУК,
 orcid.org/0000-0003-1178-3971
 кандидат філологічних наук, доцент,
 доцент кафедри германської філології та перекладу
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 (Київ, Україна) Stiefmuetterchen1989@gmail.com

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ В ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено витоки німецько-української та українсько-німецької лексикографії і особливості її розвитку в ХІХ – першій половині ХХ століть. Встановлено, що цей період можна розділити на два етапи: перший етап – середина ХІХ ст. – 1918 р., другий етап – 1918–1949 рр. Для першого етапу характерне видання загальномовних і словників правничих термінів на теренах Західної України, Німеччини, Австрії, що позначилося як на ідентифікації української мови як руської, так і на характері лексичних одиниць: в українській частині часто представлено так зване «язичіє», характерне для українських земель, що входили до складу Австрійської і пізніше Австро-Угорської імперії. Словникова стаття окрім власне відповідників містить мінімальні граматичні характеристики. Першу спробу зблизити західно- і східноукраїнський правопис зробили С. Желехівський (1886) і В. Кміцькевич (1912). Ці два словники стали помітним досягненням першого етапу.

Для другого етапу характерна активізація лексикографічної роботи. «Німецько-український словник» І. Шаровольського (1929) став першим, виданим у Східній Україні. В цей період виходять також термінологічні словники, переважно як проєкти або додатки до перекладених монографій. Незважаючи на перенесення основної роботи з укладення словників у Київ і Харків, вона продовжується і в Німеччині, Австрії, Польщі, Чехословаччині. Для цього періоду характерне застосування українського правопису 1929 р., лексичні одиниці набувають звичнішого для сучасного читача вигляду. Термінологічні одиниці проходять схвалення галузевими термінологічними комісіями, в деяких випадках помітна відмова від інтернаціоналізмів на користь питомої української лексики. Словникова стаття поступово набуває досконалішого оформлення, хоча окремі вади, неврахування факту, що словником можуть користуватися носії як німецької, так і української мови, подекуди ще зберігаються. На другому етапі було створено підґрунтя для розвитку української термінології і подальшого вдосконалення презентації словникового матеріалу в лексикографічних джерелах.

Ключові слова: лексикографія, загальномовний словник, термінологічний словник, двомовний словник, словникова стаття, лексична одиниця.

Natalia LYUBCHUK,
 orcid.org/0000-0003-1178-3971
 PhD, Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of Germanic Philology and Translation
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
 (Kyiv, Ukraine) Stiefmuetterchen1989@gmail.com

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE GERMAN-UKRAINIAN AND UKRAINIAN-GERMAN LEXICOGRAPHY IN THE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article examines the origins of German-Ukrainian and Ukrainian-German lexicography and the peculiarities of its development in the nineteenth and first half of the twentieth centuries. It is established that this period can be divided into two stages: Stage 1 – mid-nineteenth century – 1918, Stage 2 – 1918–1949. The first stage was characterised by the publication of common-language dictionaries and dictionaries of legal terms in Western Ukraine, Germany, and Austria, which affected both the identification of the Ukrainian language as Ruthenian and the nature of lexical items: the Ukrainian part often contains the so-called «Iazychie» typical of the Ukrainian lands that were part of the Austrian and later Austro-Hungarian empires. The dictionary entry contains minimal grammatical characteristics in addition to the actual equivalents. The first attempt to bring Western and Eastern Ukrainian orthography closer was made by E. Zhelehivskiyi (1886) and by V. Kmiczykevych (1912). These two dictionaries were a notable achievement of the first stage.

The second stage was characterised by the intensification of lexicographic work. I. Sharovolskyi's German-Ukrainian Dictionary (1929) was the first to be published in Eastern Ukraine. During this period, terminological dictionaries were

also published, mostly as projects or appendices to translated monographs. Despite the transfer of the main work on compiling dictionaries to Kyiv and Kharkiv, it continued in Germany, Austria, Poland, and Czechoslovakia. This period is characterised by the use of the Ukrainian spelling of 1929, and lexical items become more familiar to modern readers. Terminological units are approved by sectoral terminology commissions, and in some cases there is a noticeable rejection of internationalisms in favour of specific Ukrainian vocabulary. Dictionary entry is slowly becoming more complex, although some flaws, such as the failure to take into account the fact that the dictionary can be used by both German and Ukrainian speakers, still persist. At the second stage, the groundwork was laid for the development of Ukrainian terminology and further improvement of the presentation of vocabulary material in lexicographic sources.

Key words: *lexicography, general dictionary, terminology dictionary, bilingual dictionary, dictionary entry, lexical item.*

Постановка проблеми. В епоху активізації комунікації між представниками різних народів, носіями різних мов, особливого значення набуває якість лексикографічних джерел, покликаних полегшити як вивчення мов, так і переклад. Українська мова тривалий час перебувала в тіні російської, перекладачі і студенти доволі часто віддавали перевагу німецько-російським словникам як більшим за обсягом. Проте, чи можна вважати нормальною ситуацію, коли переклад здійснюється через третю мову, чи завжди в Україні обмежувалися шкільними словниками? Аналіз двомовних, зокрема німецько-українських, словників ранніх видань дозволить не лише познайомитися з історією лексикографії, а й дасть змогу як оцінити їх переваги й недоліки, так і врахувати при укладенні нових великих словників.

Аналіз досліджень. Огляду історії української лексикографії присвячені праці Б. Грінченка, А. А. Москаленка, Й. О. Дзензелівського, П. Й. Горещького, Л. Паламарчука, В. Дубічинського. Бібліографічний покажчик «Українська лексикографія XIII–XX ст.» Т. Кульчицької, виданий у Львові в 1999 році, містить значний за обсягом список одно-, дво- і багатомовних українських словників із зазначенням вихідних даних і мінімальних коментарів до окремих словників. Праця містить три частини: в першій подано списки словників як за типом, так і за мовою (для дво- і багатомовних), так і за галузевим спрямуванням (для термінологічних словників); в другій частині наведено рукописні словники, а в третій частині з теорії та історії лексикографії (Кульчицька, 1999). В 2020 р. в Києві вийшов друком бібліографічний покажчик Д. Пилипчука «Словники української мови: 1596–2018». Покажчик містить три розділи: «Книжкові видання в Україні: 1627–2018», «Книжкові видання в інших країнах світу: 1596–2018», «Окремі публікації в періодичних і продовжуваних виданнях та прикнижкові словники 1793–2018». Бібліографічні записи систематизовано за хронологією, в другому розділі також за країнами видання (Пилипчук, 2020). Витоки лексикографії описані в

посібнику О. Демської «Вступ до лексикографії» (Демська, 2010: 46–54).

Аналіз праць, присвячених дослідженню лексикографії, дає підстави стверджувати, що основну увагу в них приділено або принципам укладання словників загалом, або характеристичі окремих словників, як-от публікації І. Даценка (словники юридичної термінології) (Даценко, 2009), В. В. Грещука, Я. А. Барана (словник Кміцикевича) (Грещук, Баран, 2018). Окремі праці, що мають на меті дослідити історію лексикографії, не дають глибокого аналізу за певними парами мов.

Мета статті. Дослідити витоки німецько-української та українсько-німецької лексикографії і особливості її розвитку в XIX – першій половині XX століть.

Виклад основного матеріалу. Першим друкованим двомовним словником в Європі став італійсько-німецький словник “Vocabolista italiano-tedesco”, виданий у Венеції в 1477 р., а в Україні – словник Лаврентія Зизанія Густановського «Наука ку читаню, и розумѣню писма словенского: ту тыж о святой Тройци, и о вѣчловеченіи Господни», виданий в 1596 році. Значну роль у становленні української лексикографії відіграв церковнослов’янсько-український словник П. Беринди «Лексиконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе», виданий друкарнею Києво-Печерської лаври в 1627 р. Метою автора було полегшити читання слов’янських книг, пояснюючи церковнослов’янські слова тодішньою мовою українських письменників (Беринда, 1627: 3).

Традиція німецько-української лексикографії почалася в другій половині XIX ст., коли в 1867 році у Львові вийшов друком «Нѣмецко-русский словарь» Омеляна Патрицького. У вступі автор наголошує на нагальній потребі створення такого словника з огляду на те, що українську мову вживають переважно в побутовій сфері, а вислови, що виходять за її межі, запозичують зі словників інших мов (Патрицький, 1867: т. 1, III). Окремо в словнику наведено порівняння фонетичної і граматичної систем старослов’янської, української, російської і польської мов. У рецензії

на словник І. Верхатський критикував автора за значну кількість так званих кованих слів, поверховість порівняння з іншими мовами, неточність відповідників, помилки в німецькій мові, правопис, від якого пізніше відмовляється сам автор (Верхатський, 1875: 8–22). Крім того, рецензент наводить вимоги до повного словника, які і на сьогодні залишаються актуальними: 1) повний словник має містити 100 000–400 000 слів і більше; 2) слова слід подавати як з народної мови, так і вживані письменниками; 3) для слів з мови письменників слід наводити автора і цитати; 4) для слів, що вживаються лише в народній мові, зазначати місцевість; 5) словник має містити запозичені слова і необхідні терміни; 6) якщо вислів наявний в кількох мовах, слід наводити значення в усіх мовах (очевидно, такі пояснення були актуальними з огляду на багатомовність регіону); 7) запропоновані вислови мають бути прозорими і зрозумілими (тут слід зазначити, що в означений період українська мова на західноукраїнських землях проходила етап становлення, тому автори, зокрема словників, інколи самі утворювали слова і вислови). Важливим він також вважав створення перекладних словників з української мови іноземними (Верхатський, 1875: 4–7).

В 1886 році виходить друком «Малоруско-німецький словар» Євгена Желехівського. Словник містить 64 000 слів, саме для нього автор розробив український фонетичний правопис, що функціонував в Західній Україні до 1922 року, сприяв зближенню західноукраїнського і східноукраїнського правопису й «відіграв значну роль у поширенні нової української літературної мови в Галичині та витісненні з ужитку язичія» (Демський, 2004: 182–183). Проте слід зазначити, що, хоча словник містить слова, уживані як на заході, так і на сході України, значна кількість саме українських слів видається сучасному користувачеві незвичними і навіть незрозумілими.

В 1904 році в Чернівцях був виданий «Руско-німецький словар» Омеляна Поповича. У словнику наведено список українських слів з німецькими відповідниками без прикладів і джерел.

Наступним етапом стало видання в 1912 році в Чернівцях «Німецько-українського словаря» В. Кміцикевича і Спілки. Цей словник помітно відрізняється від попередніх тим, що автор добрав лексикографічний матеріал з праць не лише західноукраїнських, а й східноукраїнських авторів, як-от М. Уманець, Б. Грінченко, Е. Тимченко; з термінологічних праць; німецькомовний матеріал – з німецьких авторитетних словників, напр., *Deutsches Wörterbuch* von H. Paul 2. Aufl. (1908),

K. Schillers Handbuch der deutschen Sprache, 1. Teil: *Wörterbuch der deutschen Sprache*. 2. Aufl. herausgegeben von Dr. Fr. Bauer und Dr. Fr. Streinz (1905). В ході роботи над словником йому допомагали Ю. Кобилянський, В. Сімович, З. Кузеля та інші, саме тому автором словника зазначено не лише В. Кміцикевича, а й Спілку. Метою В. Кміцикевича було «із превеликого богатства мови подати що важніше, в життю більш потрібне, подати хоч небагато та по змозі живою, чистою мовою, не заганяючи ся за далеко на принадне поле непевних або й неконче щасливих, маловартних новотворів» (Кміцикевич, 1912: IX). Українські синонімічні відповідники німецьких слів автор розміщує в порядку від загальноукраїнських до регіональних, наводить усталені вислови, найнеобхідніші, на його думку, терміни. У словнику переважають апелятиви, оніми присутні лише в незначній кількості. У передмові німецькою мовою наведено короткий нарис про історію України, а окремою частиною – огляд української граматики.

Увагу привертає «Німецько-український словар», виданий спільно Галицькою Накладнею в Коломиї та Товариством «Друкарь» в Києві у 1918 році. Словник з'явився у період поживлення зв'язків між Німеччиною і молодого українською державою і був призначений для полегшення щоденного спілкування. Через поспіх і брак паперу були представлені лише найважливіші й найнеобхідніші слова [N. M., 1918: IV]. Окремою частиною наведено список неправильних дієслів з трьома основними формами й українськими відповідниками.

Окрім словників, у цей період публікують розмовники, як-от «*Ruthenisch-deutsches Gesprächsbuch*» С. фон Смаль-Стоцького (Берлін–Лейпциг, 1914), що має дві частини: перша – власне розмовник, друга – німецько-український словник.

Але раніше за згадані загальномовні словники у Відні в 1851 р. вийшов німецько-український словник правничих термінів “*Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs. Von der Kommission für slawische juristisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe*” за редакцією Я. Головацького, Г. Шашкевича, Ю. Вислобоцького. Актуальність такого словника була зумовлена проголошенням у Конституції Австрійської імперії рівності всіх народів, визначенням в окремому указі від 02.04.1849 р. загальноприйнятих в країні мов (“*landesübliche*” Sprachen) і необхідністю опрацювання юридичної термінології всіма означеними мовами (Moser, 2002: 81–83, 88). За 40 років потому ця термінологія вже не задовольняла потреб укра-

інців, постало питання про оновлення словника. За цю роботу взявся К. Левицький. 1893 року у Львові вийшов «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних». Порівняльний аналіз цих словників подано у статті І. Даценка (Даценко, 2009). Друге, виправлене і доповнене, видання словника К. Левицького виходить у Відні в 1920 році вже під назвою «Німецько-український правничий словар / Deutsch-ukrainisches juridisches Wörterbuch». У передмові до другого видання автор зазначає, що терміни і вислови, що втратили своє первісне значення або вийшли з уживання, були вилучені й замінені новими; крім того, були враховані зміни правопису як німецького, так і українського (Левицький, 1920: VI–VII). В словнику зафіксовані нові терміни, відсутні в першому виданні (напр., *Klausel* *клявзуля*, *замітка*, *застереженє* (Левицький, 1920: 205). Проте і в цьому виданні залишаються терміни, ймовірно, скальковані з російських (напр., *Rechtsverhältnis* – *відношенє правне* (Левицький, 1893: 334), *правне відношенє* (Левицький, 1920: 308) – *правове відношення*, *правовідношення*; *правовідносини* (Шлоер, Сойко, 2003: 223) або ті, що були витіснені пізніше (напр. *Steuer* – *податок*, *дань*, *дача* (Левицький, 1893: 384; 1920: 356) – *податок* (Шлоер, Сойко, 2003: 251). Крім того, в обох виданнях німецькі іменники наведено без артиклів, що ускладнює його використання носіями української мови.

Особливістю цього періоду, принаймні до 1910 року, була ідентифікація української мови як руської (німецькою «Ruthenisch»). Причиною цього було місце видання і ідентифікація себе і своєї мови українцями, які жили в Західній Україні й відчували свою відмінність від українців на сході (Седляр, 2021). Проте вже наприкінці XIX – на початку XX століть постало питання про зближення обох варіантів української мови, після 1910 року в усіх виданнях мову ідентифікують саме як українську.

Період 1920-х – 1940-х років характеризується помітним збільшенням кількості як загальномовних, так і термінологічних словників. Цей факт зумовлений хвилею українізації і становлення української мови як державної.

Серед загальномовних словників варто згадати такі:

1) Калинович В. Німецько-український словник із зазначенням граматичних форм. Львів, 1931;

2) Німецько-український підручний словник. Deutsch-ukrainisches Handwörterbuch. / Укл. Я. Ярема та ін. Львів, 1941;

3) Шаровольський І. Німецько-український словник. Харків, 1929;

4) Німецько-український словник / за редакцією І. В. Шаровольського. Київ, 1948;

5) Bilder-Wörterbuch zur Verständigung ohne Sprachkenntnisse: Dreisprachen-Ausgabe: deutsch-russisch-ukrainisch-finnisch / herausgegeben von O. Borgmeyer; unter Mitarbeit des Osteuropa-Institutes zu Breslau. Breslau: Frankes Verlag, 1943.

6) Deutsch-Ukrainisches Wörterbuch / Німецько-український словник. Українське видавництво. Krakau, 1941;

7) Nakonetschna Н. Deutsch-ukrainisches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1939, 2. Auflage. Leipzig, 1941;

8) Rudnyčkyj Ja. Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1941.

9) Zeno Kuzela, Jaroslau Rudnyčkyj Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch / Кузеля З., Рудницький Я. Українсько-німецький словник. При співпраці Карла Г. Маєра. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1943. 1494 с.

Примітно, що словник І. Шаровольського був першим німецько-українським словником, виданим у Східній Україні.

В цей же час виходять термінологічні словники:

1. Друге видання словника К. Левицького (Німецько-український правничий словар / Deutsch-ukrainisches juridisches Wörterbuch. Відень, 1920).

2. Технічні словники:

– Секунда Т. Німецько-російсько-український словник термінів з обсягу механіки з українськими та російськими покажчиками. Київ, 1925;

– Kleines deutsch-ukrainisches technisches Wörterbuch / J. Žukowskyj unter Mitwirkung v. Z. Kuzela / Німецько-український технічний словник Й. Жуковського – З. Кузели. – Königsberg; Berlin, 1943;

– Steinberg С., Othmer Н. Bilder-Wörterbuch zur Verständigung ohne Sprachkenntnisse für die Maschinen-Industrie. Deutsch-Ukrainisch. Breslau, 1941.

3. Словники військової термінології:

– Pnytzkyj-Zankowysch Johann Deutsches und ukrainisches Fliegerwörterbuch / Німецький та український летунський словник. Berlin, 1939 (20000 слів в обох частинах);

– Pnytzkyj-Zankowysch Johann Deutsches und ukrainisches Militärwörterbuch. Berlin, 1939 (40000 слів в обох частинах).

4. Лісотехнічний словник. Німецько-український. Подєбради, 1928.

Впадає в око, що хоча в цей період і починають видавати словники в Києві і Харкові, значна їх кількість виходить в Німеччині, Польщі і Чехії.

Словники 1920-х років невеликі за обсягом, напр., «Лісотехнічний словник» охоплює 3917 термінів, а «Німецько-російсько-український словник термінів з обсягу механіки» Т. Секунди, що був виданий як додаток до перекладу книжки Ляуенштайна «Механіка», лише 660. Перший словник вийшов за редакцією Лісової Термінологічної Комісії при Агрономічно-Лісовім Факультеті Української Господарської Академії в Подєбрадах, другий – за редакцією Технічного Відділу Інституту Української Наукової Мови Всеукраїнської Академії Наук. В обох словниках терміни пронумеровані, словник Т. Секунди має три розділи: власне німецько-російсько-український словник і два покажчики, російський і український, в яких поряд із терміном зазначено номер під яким його можна знайти у першій частині. Словникова стаття містить мінімум інформації: термін із зазначенням роду для німецьких іменників і український відповідник; в «Лісотехнічному словнику» зазначено також наголос українських термінів, для назв рослин – латинську назву, за наявності підвидів їх подано в одній статті (напр., 2372 *Pappel, f (Populus L.) – тополя, а. schwarze P. (P. nigra) – чорна т., осокір*). У словнику Т. Секунди наведено варіантні відповідники, причому рекомендовані комісією стоять без дужок, а не рекомендовані в дужках (напр., 647 *Zentrifugalpendelregulator, m – хитунний (маятниковий) регулятор*; 68 *Bewegung (f), relative oder scheinbare – відносний (релятивний) рух*). В окремих випадках помітна відмова комісії від інтернаціоналізмів і схожих з російськими термінів, як у наведених прикладах, проте в інших випадках, навпаки, перевагу віддано інтернаціоналізмам (напр., 198 *Gesetz (n) der Trägheit – закон інерції (безвладу)*). В «Лісотехнічному словнику» подекуди помітний вплив німецької мови (напр., 2159 *Matte, f – мата, рогожка*; 2371 *Papierholz, n – папіровий кругляк*; 2376 *Parzelle, f – діляниця, парцеля*). Очевидно, що термінологія в ці роки лише формувалася, пізніше значна кількість термінів змінилася, що характерно також для правопису, порівняймо: 2368 *Pacht, m (sic) – оренда* («Лісотехнічний словник», рід німецького іменника тут помилковий), *аренда – die Pacht* (В. Калинович «Німецький самовчитель», Львів, 1931); *Pacht (Pachtung) – аренда, політе* (при самих ґрунтах) (Левицький, 1920: 278).

1930-і роки ознаменувалися виходом двох словників військової термінології І. Ільницького-

Занковича. Автор словника в 1921–1922 роках був членом термінологічної комісії для інтернованих формувань УГА в м. Йозефов, яка працювала над укладанням українського військового словника, проте з політичних міркувань словник виданий не був. Після виходу «Російсько-українського словника військової термінології» Якубських в 1928 р. взявся за оновлення і доповнення наявної словникової бази, що і зумовило створення двох словників. Керуючись принципом «Один народ – одна мова», автор застосовує правопис, прийнятий у 1929 р. і відмовляється від локалізмів галицького та емігрантського життя (Hnytzkyj-Zankowytch, 1939a: «Від автора»: 1–3). Проте подекуди свідомо українізує окремі термінологічні інтернаціоналізми (напр., *Flugboot n – човнолітак, водолітак (гідролітак)*; *Fahrtmesser m – їдомір (спідометр)*). Словники побудовані за алфавітно-гніздовим принципом, що робить їх використання доволі зручним. Хоча більшість українізованих термінів Ільницького-Занковича не прижилися, словник можна використовувати дотепер, якщо не йдеться про терміни, що позначають сучасні види озброєнь.

На початку 1940-х років у Німеччині виходять «Німецько-український кишеньковий словник» Г. Наконечної і «Українсько-німецький кишеньковий словник» Я. Рудницького. Словник Я. Рудницького був укладений на основі покажчика до «Підручника української мови (для німців)» і містив 4000 найважливіших слів, тут був застосований український академічний правопис 1929 р., німецький правопис спирається на Duden 1938 р. Обидва словники були перевидані кілька разів впродовж 1940-х рр. В 1943 р. у видавництві Otto Harrassowitz виходить друком «Українсько-німецький словник». З. Кузели і Я. Рудницького за співпраці Карла Г. Маєра. Планувалося, що словник міститиме 250 000 слів, які вживалися як в повсякденному житті, так і в літературі, науці, техніці, освіті і т. ін. На жаль, кількість слів у вихідних даних не зазначена, але обсяг словника становить 1494 сторінки. Словникова стаття окрім німецьких відповідників містить мінімальні граматичні дані (напр., рід іменників, закінчення родового відмінка українського слова, першої і другої особи однини українського дієслова), похідні від українського заголовного слова та їх німецькі відповідники. Автори застосовують правопис 1929 року; подекуди відчувається вплив німецької мови (напр., *абсолюв|éнт (a) m – Absolvent*; *~увáтти (-вўю, -вўеи) – а absolviere(n)*; *білянс (-у) m – Bilanz f*). Як видно з прикладів, наголос зазначено лише для українських слів; крім того,

якщо рід іменників в обох мовах збігається, в словниковій статті наведено лише одну позначку; тоді як для іменників різного роду – дві, такий підхід до оформлення словникової статті ускладнює використання словника. Подекуди простежується неузгодженість між заголовним словом і похідними, як напр., *стро́йка (-ки) f – Bau m*, проте *стро́йний (-на, -не) – schön gekleidet, aufgeputzt, prächtig* (Kuzela, Rudnyskyj, 1943: 1238). Обидва слова розміщені в одній статті, але *стро́йний* є радше похідним від *стро́їти – an-ziehen, -kleiden, (auf)putzen, schmücken, zurechtmachen*. На сьогодні *стро́йка* в значенні «будівництво» вважається русизмом. Словник був двічі перевиданий, в 1983 і 1987 роках.

Завершує цей період видання в 1948 році в Києві Німецько-українського словника за редакцією І. В. Шаровольського.

Висновки. Розвиток німецько-української й українсько-німецької лексикографії в XIX – першій половині XX століття можна розділити на два етапи: 1) середина XIX ст. – 1918 р.,

2) 1918–1949 рр. Кожен етап має певні особливості як в плані лексичного матеріалу, так і в плані типів словників і місця видання: якщо для першого етапу характерне видання загальнономовних словників в Західній Україні, Німеччині, Австрії; з термінологічних словників були представлені лише правничі, то на другому етапі розширюється як спрямування термінологічних словників, так і географія видання (Україна, Німеччина, Австрія, Польща, Чехословаччина). Притаманне для словників першого етапу «язичіє» витісняється питомою українською лексикою. Словникові статті поступово набувають досконалішого оформлення, хоча окремі вади, неврахування факту, що словником можуть користуватися носії як німецької, так і української мови, подекуди ще зберігаються. На другому етапі було створено підґрунтя для подальшого розвитку як української мови загалом, так і термінології різних галузей, так і вдосконалення презентації словникового матеріалу в лексикографічних джерелах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беринда П. Лезиконъ славеноросскій и именъ тлькованіе. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1627. 244 с.
2. Верхатский И. Кілька слів о Словарі О. Патрицького. 1875. 32 с.
3. Грещук В. В., Я. А. Баран «Німецько-український словар» В. Кміцикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. № 4(40) – 2017, 3(47) – 2018. С. 67–72.
4. Дащенко І. Дві пам'ятки української юридичної лексикографії – словник Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe та «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» К. Левицького. 2009. 6 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43669/08Dat senko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.02.2024)
5. Демська О. Вступ до лексикографії. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
6. Демський М. Т. Желехівський Євген Ієронімович. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 182–183.
7. Желеховский Є. Малоруско-німецький словар / Żelechowski E. Ruthenisch-Deutsches Wörterbuch. Львів, 1886. Т. 1 – 592 с., (Желеховский Є., Недільський С.): Т. 2 – С. 593–1117.
8. Кміцикевич В. і Спілка Німецько-український словар. Чернівці, 1912. 672 с.
9. Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII–XX ст. Бібліографічний покажчик. Львів, 1999. 359 с.
10. Левицький К. Німецько-український правничий словар / Deutsch-ukrainisches juridisches Wörterbuch. Відень, 1920. 494 с.
11. Н. М. Німецько-український словар. Коломия-Київ / N. M. Deutsch-Ukrainisches Wörterbuch. Kolomea-Kyjiw, 1918. 380 с.
12. Патрицький О. Нїмецько-руський словарь / Partyckij E. Deutsch-ruthenisches Handwörterbuch. Львів: 1867. Т. 1 – 459 с., т. 2 – 388 с.
13. Пилипчук Д. Словники української мови: 1596–2018: бібліографічний покажчик. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2020. 1072 с.
14. Седляр О. «Ми австрійські русини, північні тірольці»: національна ідентичність галицьких австрорусинів / *Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століть)*. Львів: Логос, 2021. С. 60–86.
15. Шлоер Б., Сойко І. Німецько-українсько-російський коментований словник з адміністративного права / Заг. ред. Б. Шлоера та Ю. Зайцева. Київ: Український центр правничих студій, 2003. 464 с.
16. Pnytzkyj-Zankowytch Jo. Deutsches und Ukrainisches Militärwörterbuch. Berlin: Verlag Bernard & Graefe, 1939a. 507 S.
17. Pnytzkyj-Zankowytch Jo. Deutsches und Ukrainisches Fliegerwörterbuch / Німецький та український летунський словник. Berlin: Verlag Bernard & Graefe 1939b. 217 S.
18. Kuzela Z., Rudnyskyj Ja. Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch. Unter Mitwirkung von Karl H. Meyer. / Українсько-німецький словник. За співпраці Карла Г. Маєра. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1943. 1494 с.

19. Moser M. Prüfsteine des Austroslawismus: das „allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich“ und die „juridisch-politische Terminologie für die slawische Sprachen Oesterreichs“. *Crossroads of cultures: Central Europe*. Pospíšil, Ivo (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, pp. 75–129.

REFERENCES

1. Berynda P. (1627) *Leksykon slavenorosskyi i imen tolkovanyie*. [Slavonic-Ruthenian lexicon and explanation of names]. Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. 244. [in Church Slavonic and Old Ukrainian].
2. Verkhatskyi I. (1875) *Kilka sliv o Slovari O. Patrytskoho*. [A few words about O. Patrycki's dictionary]. 32. [in Ukrainian].
3. Greshchuk V. V., Baran Ya. A. (2017, 2018) “Nimetsko-ukrainskyi slovar” V. Kmitysevycha i Spilky v istorii ukrainsko-nimetskoj leksykohrafii [«German-Ukrainian Dictionary» by V. Kmitysevych and the Union in the history of the Ukrainian Lexicography] *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo – The Carpathian Bulletin of the National Science and Technology School. Word*. № 4(40), 3(47). 67–72. [in Ukrainian].
4. Datsenko I. (2009) *Dvi pamiatky ukrainskoi yurydychnoi leksykohrafii – slovnyk Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs. Deutsch-ruthenische Serahat-Ausgabe ta «Nimetsko-ruskyi slovar vysloviv pravnychykh i administratsyinykh» K. Levytskoho*. [Two monuments of Ukrainian legal lexicography are the Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs. Deutsch-ruthenische Seragat-Ausgabe and K. Levytskyi's German-Ruthenian Dictionary of Legal and Administrative Expressions]. 6. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43669/08Datsenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
5. Demska O. (2010) *Vstup do leksykohrafii*. [Introduction to Lexicography]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. 266. [in Ukrainian].
6. Demskyi M. (2004) *T. Zhelekhivskiy Yevhen Ieronimovych*. [Zhelekhivskiy Yevhen Ieronimovych]. *Ukrainska mova: entsyklopediia – Ukrainian language: encyclopaedia / NAS of Ukraine, Potebnia Institute of Linguistics, Institute of the Ukrainian Language; editors: V. M. Rusanivskiy (co-chair), O. O. Taranenko (co-chair), M. P. Ziabluk and others*. 2nd edition, revised and supplemented. Kyiv: Bazhan Ukrainian Encyclopaedia Publishing House. 182–183. [in Ukrainian].
7. Zhelekhovskiy Ye. (1886) *Malorusko-nimetskyi slovar. / Želechowski E. Ruthenisch-Deutsches Wörterbuch*. [Ukrainian-German Dictionary]. Lviv. V. 1 – 592, (Zhelekhovskiy Ye., Nedilskiy S.): V. 2 – 593–1117. [in Ukrainian and German].
8. Kmitysevych V. i Spilka (1912) *Nimetsko-ukrainskyi slovar*. [German-Ukrainian Dictionary]. Chernivtsi. 672. [in German and Ukrainian].
9. Kulchytska T. (1999) *Ukrainska leksykohrafiia XIII–XX st. Bibliografichni pokazhchyk*. [Ukrainian lexicography of the thirteenth and twentieth centuries. Bibliographic index]. Lviv. 359. [in Ukrainian].
10. Levytskyi K. (1920) *Nimetsko-ukrainskyi pravnychy slovar / Deutsch-ukrainisches juridisches Wörterbuch*. [German-Ukrainian legal dictionary]. Vienna. 494. [in German and Ukrainian].
11. N. M. (1918) *Nimetsko-ukrainskyi slovar / N. M. Deutsch-Ukrainisches Wörterbuch*. [German-Ukrainian dictionary]. Kolomyia-Kyiv. 380. [in German and Ukrainian].
12. Patrytskyi O. (1867) *Nemetsko-ruskyi slovar / Partyckij E. Deutsch-ruthenisches Handwörterbuch*. [German-Ruthenian Dictionary]. Lviv. V. 1 – 459, V. 2 – 388. [in German and Ukrainian].
13. Pylypchuk D. (2020) *Slovnky ukrainskoi movy: 1596–2018: bibliografichni pokazhchyk*. [Dictionaries of the Ukrainian language: 1596–2018: Bibliographic index]. Kyiv: Prosvita. 1072. [in Ukrainian].
14. Sedliar O. (2021) “My avstriiski rusyny, pivnichni tiroltsi”: natsionalna identychnist halytskykh avstrorusyniv [«We are Austrian Rusyns, North Tyroleans»: the national identity of Galician Austro-Rusyns] / *Rus, Malorossia, Ukraina: halytski ukrainski u poshukakh vlasnoho imeni (XIX – persha polovyna XX stolit) – Rus, Malorossia, Ukraine: Galician Ukrainians in Search of Their Own Name (19th – first half of the 20th centuries)*. Lviv: Lohos. 60–86. [in Ukrainian].
15. Shloer B., Soiko I. (2003) *Nimetsko-ukrainsko-rosiiskiy komentovanyi slovnyk z administratyvnoho prava*. [German-Ukrainian-Russian Commentary Dictionary of Administrative Law] / Edited by B. Schloer and Y. Zaitsev. Kyiv: Ukrainian Centre for Legal Studies. 464. [in Ukrainian].
16. Ilyntzkyj-Zankowytsh Jo. (1939a) *Deutsches und Ukrainisches Militärwörterbuch* [German and Ukrainian military dictionary]. Berlin: Verlag Bernard & Graefe. 507. [in German].
17. Ilyntzkyj-Zankowytsh Jo. (1939b) *Deutsches und Ukrainisches Fliegerwörterbuch / Nimetskyi ta ukrainskyi letunskyi slovnyk* [German and Ukrainian aviation dictionary]. Berlin: Verlag Bernard & Graefe. 217. [in German and Ukrainian].
18. Kuzela Z., Rudnyckij Ja. (1943) *Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch. Unter Mitwirkung von Karl H. Meyer. / Ukrainsko-nimetskyi slovnyk. Za spivpratsi Karla H. Maiera*. [Ukrainian-German Dictionary. With the cooperation of Karl G. Mayer]. Leipzig: Otto Harrassowitz. 1494. [in Ukrainian and German].
19. Moser M. (2002) *Prüfsteine des Austroslawismus: das „allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich“ und die „juridisch-politische Terminologie für die slawische Sprachen Oesterreichs“*. [Touchstones of Austro-Slavism: the «General Imperial Law and Government Gazette for the Empire of Austria» and the «Legal and Political Terminology for the Slavic Languages of Austria»]. *Crossroads of cultures: Central Europe*. Pospíšil, Ivo (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. 75–129. [in German].

UDC 37.018.43:004.89:811.111(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-30>

Viktoriia LIULKA,

orcid.org/0000-0003-4581-6583

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities and Social Studies
Poltava State Agrarian University
(Poltava, Ukraine) viktoriya.lyulka@pdau.edu.ua*

Vlena SAVENKOVA,

orcid.org/0000-0001-8115-9555

*Senior Lecturer at the Department of Humanities and Social Studies
Poltava State Agrarian University
(Poltava, Ukraine) olena.savenkova@pdau.edu.ua*

Alla DEDUKHNO,

orcid.org/0000-0002-9254-3381

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities and Social Studies
Poltava State Agrarian University
(Poltava, Ukraine) dedukhno.alla@pdau.edu.ua*

THE PECULIARITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

This article is dedicated to studying and analyzing the peculiarities of using artificial intelligence in the context of teaching foreign languages in higher education institutions in Ukraine. The authors define the current role of AI in foreign language learning, its significance, and the extent to which it can replace human resources. The authors explore various aspects of the role of AI in education, focusing on the impact of technology on the quality of education and student performance. The article analyzes the use of intelligent agents, machine translation, virtual assistants, and other innovative solutions in this context.

The authors provide an overview of current trends in the development of artificial intelligence and explore the possibilities of its effective implementation in the educational process. The analysis is based on specific practical examples of using artificial intelligence in teaching foreign languages in Ukrainian higher education institutions. The article identifies the positive and challenging aspects of using this technology in the educational process and discusses the prospects for further development in this direction. The article also highlights the ethical aspects of using AI in foreign language learning and the importance of ensuring accessibility and equality in education when implementing technological solutions.

The article examines the peculiarities of using artificial intelligence in teaching foreign languages at higher education institutions in Ukraine. The authors have analyzed the current state of AI utilization in the educational process and identified its advantages and limitations. The article also discusses various AI methods and tools that can be used to enhance the effectiveness of teaching foreign languages. It highlights the opportunities and challenges arising from the implementation of AI in the educational process, and offers recommendations for optimal use of this technology to achieve maximum pedagogical impact.

This article serves as an important contribution to understanding and optimizing the use of artificial intelligence in foreign language learning in Ukrainian higher education institutions. The findings can be valuable for educators, researchers, and education professionals interested in integrating artificial intelligence into the process of foreign language learning.

Key words: *artificial intelligence, foreign language learning, higher education, educational technologies, innovations in education, virtual assistants, personalized education, learning effectiveness.*

Вікторія ЛЮЛЬКА,

orcid.org/0000-0003-4581-6583

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету
(Полтава, Україна) *viktoriya.lyulka@pdau.edu.ua*

Олена САВЕНКОВА,

orcid.org/0000-0001-8115-9555

старший викладач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету
(Полтава, Україна) *olena.savenkova@pdau.edu.ua*

Алла ДЕДУХНО,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету
(Полтава, Україна) *dedukhno.alla@pdau.edu.ua*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ця стаття присвячена вивченню та аналізу особливостей використання штучного інтелекту в контексті навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах України. Визначається актуальна роль ШІ у вивченні іноземних мов, його значущість та ступінь можливості замінити їм людські ресурси. Автори досліджують різноманітні аспекти ролі ШІ у навчанні, зосереджуючись на впливі технологій на якість освіти та результативність студентів. Стаття аналізує використання інтелектуальних агентів, машинного перекладу, віртуальних асистентів та інших інноваційних рішень у цьому контексті.

Автори проводять огляд сучасних тенденцій в розвитку штучного інтелекту та досліджують можливості його ефективного впровадження в освітній процес. В основі аналізу лежать конкретні практичні приклади використання штучного інтелекту у викладанні іноземних мов в українських вищих навчальних закладах. Визначаються позитивні та викликові аспекти використання цієї технології в навчальному процесі та розглядаються перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Стаття також висвітлює етичні аспекти використання ШІ у вивченні іноземних мов та важливість забезпечення доступності та рівності в освіті при впровадженні технологічних рішень.

Стаття розглядає особливості застосування штучного інтелекту у викладанні іноземних мов у закладах вищої освіти України. Автори проаналізували поточний стан використання ШІ в освітньому процесі та визначили його переваги та обмеження. Стаття також розглядає різноманітні методи та інструменти ШІ, які можуть бути використані для підвищення ефективності навчання іноземних мов. Висвітлено можливості і виклики, які виникають у зв'язку з імплементацією ШІ в освітній процес, а також запропоновано рекомендації щодо оптимального використання цієї технології для досягнення максимального педагогічного ефекту.

Ця стаття слугує важливим внеском у розуміння та оптимізацію використання штучного інтелекту при вивченні іноземних мов в українських закладах вищої освіти. Отримані результати можуть бути корисними для педагогів, дослідників та фахівців в галузі освіти, які цікавляться інтеграцією штучного інтелекту в процес вивчення іноземних мов.

Ключові слова: *штучний інтелект, вивчення іноземних мов, вища освіта, освітні технології, інновації в освіті, віртуальні асистенти, індивідуалізація освіти, ефективність навчання.*

Introduction. Artificial intelligence, undoubtedly, becomes a key factor in the modern world, transforming traditional approaches to education. Ukrainian higher education institutions are not left aside from this technological progress, especially when it comes to learning foreign languages. The application of artificial intelligence in the context of foreign language education is not only relevant but also an extremely promising direction. This is driven by the necessity to

support students in achieving language proficiency and developing intercultural interaction in the conditions of globalization. In this context, it is important to consider the peculiarities of using artificial intelligence in the educational processes of foreign languages in Ukrainian higher education institutions, to identify the advantages and challenges of this approach, and to highlight its impact on the quality of education and the preparation of qualified professionals.

Artificial Intelligence (hereinafter referred to as AI) is a field of computer science that studies the development of systems capable of performing tasks that typically require human intelligence. These systems can include algorithms that enable computers to recognize patterns, make decisions, solve problems, learn, and adapt to new situations. The online dictionary gives the following definition of this term: “A particular computer system or machine that has some of the qualities that the human brain has, such as the ability to interpret and produce language in a way that seems human, recognize or create images, solve problems, and learn from data supplied to it.” (Online Cambridge Dictionary).

In modern education, AI plays an important role in many aspects. The first one is personalized learning as the tailoring of educational content, pace, and learning pathways to meet the individual needs, interests, and learning styles of each student. AI systems can adapt educational material to the needs of individual students, developing personalized learning programs. The second aspect is automated assessment. AI enables the automation of knowledge and skills assessment processes, using algorithms to analyze and evaluate the level of material understanding. The third one is learning efficiency. AI systems can provide educational resources, tools, and hints that contribute to improving the quality and effectiveness of learning. Also, AI allows the creation of interactive online courses and platforms for distance learning, making education accessible to a wide range of people. And the last aspect is predictive analysis. AI helps predict learning success, identify potential issues, and propose strategies to address them.

Thus, artificial intelligence plays a crucial role in modernizing the educational process, contributing to the improvement of accessibility, quality, and effectiveness of education.

The aim of the article is to investigate and analyze the specific ways in which artificial intelligence is employed within the context of foreign language instruction in Ukrainian higher education institutions. The article aims to define the current role of artificial intelligence in foreign language education, assess its significance, and explore the extent to which it can potentially replace human resources. Additionally, the article seeks to examine various aspects of the role of AI in education, with a particular focus on its impact on the quality of education and the performance of students.

Research analysis. Nowadays there are a lot of scientists who are actively investigating the peculiarities of using artificial intelligence in the context of teaching foreign languages: Dr. Cristina

Perez-Guillot (**Perez-Guillot, 2019**), her work focuses on natural language processing and its applications in language learning, including the use of AI for personalized language instruction; Dr. Kristina Gulordava (Gulordava, 2020) explores the intersection of artificial intelligence and linguistics, with a focus on developing AI-driven language learning tools; Dr. Diane Litman (Tran N., Pierce B., Litman D., et al., 2023) examines the use of natural language processing and machine learning techniques for intelligent tutoring systems, including those designed for language learning; Dr. Marcello Federico's (Zuluaga-Gomez J., Huang Z., Federico M., et al., 2023) work spans machine translation, speech recognition, and language learning technologies, with a focus on developing AI-driven solutions for multilingual education. These scientists are among many others who are actively engaged in research aimed at harnessing the power of artificial intelligence to enhance language education. Their work contributes to the ongoing advancement of AI-driven approaches in teaching foreign languages.

Researchers and educators from various fields are addressing the issue of using artificial intelligence in the context of teaching foreign languages in higher education institutions in Ukraine: I. Kozubai (Kozubai, 2023) conducts an analysis of the impact of artificial intelligence on the teaching and learning of foreign languages; L. Viktorova (Viktorova, 2021) examines the application of artificial intelligence technologies and chatbots in the study of foreign languages in higher education institutions; L. Kartashova (Kartashova, 2022) investigates artificial intelligence as a means of shaping the educational experience of the future; O. Zubenko (Zubenko, 2023) defines the role of artificial intelligence in studying foreign languages in an academic environment.

Results and discussion. The impact of AI on the process of teaching and learning foreign languages can be significant and has several key aspects. AI systems can adapt educational programs and materials to the needs of each student. This allows students to learn the language according to their level, interests, and individual needs. Some programs and platforms using artificial intelligence can provide interactive exercises, games, and simulations that help students actively engage with the language and gain practical experience. AI can be used for automated assessment of language skills, including grammar, pronunciation, and comprehension. This enables faster and more objective evaluation of students' performance. AI systems can analyze students' progress and automatically adjust educational material and tasks to better accommodate their needs and development.

AI can make learning more accessible for people with various abilities and needs by providing adapted materials and tools.

Overall, AI can significantly improve the effectiveness and accessibility of foreign language learning, providing students with personalized approach, greater interactivity, and quick feedback.

However, alongside the advantages, there are also some limitations to the use of AI: impersonal approach (misuse of AI can lead to alienation and lack of individualized approach to learning, which can affect students' motivation and performance); potential errors (machine learning algorithms may result in mistakes or incorrect conclusions, especially if they are based on limited or incomplete data); lack of flexibility (some AI systems may be less flexible and adaptive to changes in students' needs or learning styles compared to human teachers); cost and accessibility (developing and implementing AI systems can be costly and require significant investment, which may be a limitation for many educational institutions); ethical considerations (the use of AI can raise ethical dilemmas, such as data privacy, biases, and accountability for decisions made).

Although the use of artificial intelligence in education has the potential for significant improvements, it is important to carefully consider these limitations and ethical aspects to ensure effective and responsible use of these technologies.

The use of AI in education brings to the forefront a number of ethical issues that require careful study and discussion. The collection, storage, and processing of students' personal data using AI systems can pose a threat to their privacy. It is important to develop mechanisms for data protection and ensure their confidentiality. The use of autonomous AI systems may raise questions about accountability for the decisions made. It is important to develop mechanisms for control and accountability for the actions of AI systems in educational settings. Machine learning algorithms may be influenced by personal or cultural biases, which can lead to unfair treatment of some students. It is important to develop and apply algorithms that minimize the risks of bias and ensure fairness in data processing. The use of AI systems should be accessible to all students, regardless of their abilities and needs. It is important to consider individual characteristics and provide inclusive access to educational resources. AI can impact labor market needs and educational requirements, creating new challenges for students and educational institutions. It is important to consider these changes and adapt educational programs to meet the modern needs of

the job market. Ethical principles should also be considered in the development and use of AI systems in education, including transparency, fairness, trust, and openness to discussion. These ethical aspects of using artificial intelligence in education require careful study, discussion, and consideration to ensure a fair, accessible, and effective learning process for all participants in the educational environment.

Ukrainian higher education institutions are actively advancing towards the use of AI in the educational process. Some of the projects and initiatives conducted in Ukraine include: utilization of intelligent systems for educational process management; development of interactive learning platforms; research in machine learning and natural language processing; organization of conferences and seminars; partnership with IT companies.

Here are a few specific examples of projects and initiatives from Ukrainian higher education institutions in the field of AI: "AI Hub" project at Kyiv Polytechnic Institute (KPI); "Data Science UA" project at the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" (NTUU "KPI"); "AI Education" project at Lviv Polytechnic University (LPU); "Digital Education" project at ITMO University (Information Technologies, Mechanics, and Optics) in Ukraine; "Smart Campus" project at Kharkiv National University of Radio Electronics (KhNURE), etc.

These projects are just a few examples of the numerous initiatives being implemented in Ukrainian higher education institutions in the field of artificial intelligence. They demonstrate a growing interest in this topic and a commitment to innovation in education.

The field of using AI in language education holds promising avenues for future research and development. Some potential areas for exploration include: advanced adaptive learning systems, natural language processing for language learning, virtual reality and immersive learning environments, ethical considerations and Human-AI interaction, longitudinal studies and educational outcomes, teacher training and support. Overall, continued research and development in these areas have the potential to revolutionize language education, making it more personalized, effective, and accessible to learners worldwide.

Summarizing the above, we can state that the role of AI in the study of foreign languages is quite significant today and continues to grow. AI has great potential in the field of education and teaching foreign languages. However, at the moment, its functionality in this area is limited. Therefore, it is advisable to

apply AI only to tasks where it is most effective and not attempt to completely replace human resources in foreign language education.

Further, we will consider different methods of using ChatGPT in foreign language classes (English and German), which we use at Poltava State Agrarian University at the Department of Humanities and Social Studies.

Method 1. Communicating with a bot, practicing written speech

The first method involves interacting with a bot to improve students' written communication skills. This method may include the following steps:

1. Setting a goal. Determining what exactly they want to improve in their written communication, whether it's grammar, sentence structure, or vocabulary.

2. Choosing the right bot. Finding a bot or application capable of providing feedback on their written communication. This could be artificial intelligence capable of analyzing text and suggesting corrections.

3. Regular interaction. Interacting with the bot on a regular basis. Writing texts, sentences, or even essays, and asking the bot to evaluate them or suggest corrections.

4. Analyzing the feedback. Carefully studying the feedback provided by the bot. Paying attention to the mistakes they make and trying to avoid them in the future.

5. Expanding the vocabulary. Using the bot to expand the vocabulary. Requesting synonyms, expressions, and phrases that can make their written communication more varied.

6. Experimenting with different topics. Writing on different topics to broaden their experience and covering various styles and genres.

This method provides a structured approach to practicing written communication, as well as allowing the use of artificial intelligence technologies to receive feedback.

The idea of conversations with a machine is not new: for example, there is already a tool called Character.ai (<https://beta.character.ai/>), where students can choose a character and communicate in their style. But simply conversing often does not improve language skills: students just discuss what they already know. In ChatGPT, we are interested in the ability to communicate on various topics, with the level gradually increasing. This requires an influx of new vocabulary and its constant training, and constant practice, integrating it into active vocabulary. Also, there should be feedback and error correction. It's necessary to determine the topic that needs practice.

It could be something as simple as "how are you" if students are just beginning to learn the language. Similarly, it could be practicing a complex topic where reaching a professional level is important (for example, being able to discuss AI in detail). Asking questions oneself and asking to be asked something. Studying the machine's response for interesting constructions and words. In return, students write a mini-composition on the given topic, trying to use new vocabulary or grammatical structures. Asking for their mistakes to be corrected.

Method 2. Requesting theory: the difference in words

This method involves several steps to deepen students' understanding of the difference in meanings of words. They determine a set of words whose differences in meanings they would like to study. These could be synonyms, antonyms, or words with similar but not identical meanings. After that, they request theoretical information about the differences in meanings of the selected words from a bot or other resources. This may include definitions, usage contexts, and example sentences. Then they see how these words are used in real contexts. They can do this by reading texts, looking at examples of usage in dictionaries, or even discussing them with native speakers. Further, they practice by creating their own sentences using the words they're studying. This will help them solidify the difference in their meanings. If possible, they discuss their examples with native speakers, teachers, or even with a bot. After that, students keep track of their own list of words with differences in meanings and add new words to it as they study them. This method allows for actively studying the differences in meanings of words, while also providing a structured approach to assimilating them.

It's true that explanations might not be perfect, and working with primary sources like dictionaries and grammar guides will likely be more accurate. However, for many of us, the fact that we can request explanations right away, without additional searching on Google, often compensates for any inaccuracies.

Method 3. Generating educational materials

Learning a language is most enjoyable for students when they're engaging with content that interests them. However, finding texts and audio on topics they're interested in can be challenging for several reasons. Native materials are often either lengthy, complex, or in an inappropriate format. Here, they can specify the topic, indicate the maximum number of words, and state whether they want a text, dialogue, or abstract. They can also request a text in a specific tense (for example, Present Continuous). From there, various options are possible:

- Simply learn new words in context.
- Input the text into a speech reader (<https://www.naturalreaders.com/online/>) and listen, improving their listening skills.
- Enhance their spoken language skills by retelling the text based on the new vocabulary.

Method 4. Paraphrasing text, changing the tone of voice

Often in language, we rely on the same constructions. On one hand, this helps us feel confident, but on the other hand, it simplifies our speech and deprives it of nuances. In some cases, communication can be perceived as too direct and even negatively affect relationships. ChatGPT can be asked to rephrase a message to find synonyms and enrich students' speech. Or they can ask it to convey the same idea with a friendlier context, for example.

Method 5. Prepare for specific situations

One of our favorite ways to use ChatGPT is for preparing for specific situations. It's great for students who want to prepare for a particular scenario but aren't quite sure how conversations typically unfold or what they should ask. Students can engage in role-playing exercises where they simulate real-life situations such as ordering food at a restaurant, checking into a hotel, or resolving a customer service issue. They can interact with ChatGPT to practice their conversational skills and receive immediate feedback. The suggested phrases can be learned and rehearsed right in the chat.

These examples demonstrate how ChatGPT can be a valuable tool for language learning and teaching, offering opportunities for practice, feedback, and exploration across various language skills and contexts.

Conclusions. The use of artificial intelligence in the context of teaching foreign languages in higher education institutions in Ukraine has significant potential to improve the quality of education and the effectiveness of the learning process. Firstly, artificial intelligence can provide a personalized approach to learning, taking into account the needs of each student and offering personalized materials and tasks. Additionally, AI systems can provide real-time instruction, providing instant feedback and hints to students during task completion or learning exercises.

Furthermore, the use of artificial intelligence contributes to the improvement of assessing students' academic achievements. Automated systems can analyze written and oral responses, evaluate pronunciation and grammar, thereby ensuring objective assessment and prompt feedback to enhance learning outcomes.

Moreover, artificial intelligence can serve as a source of additional educational resources and materials for students, providing access to a vast number of texts, audio, and video materials for independent language learning. This expands students' opportunities for in-depth language learning and skills practice in various situations.

Overall, the use of artificial intelligence in teaching foreign languages in higher education institutions in Ukraine is a promising direction that can contribute to enhancing the quality of education, increasing student motivation, and improving their learning outcomes. However, it is essential to ensure appropriate technological and methodological support for the implementation of such systems, as well as to carefully consider ethical and confidentiality issues in their use.

BIBLIOGRAPHY

1. Вікторова Л.В., Кочарян А.Б., Мамчур К.В., Коротун О.О. Застосування штучного інтелекту та чат-ботів під час вивчення іноземної мови. *Інформаційно-комунікаційні технології в освіті*. Вип. 32. Т. 2. 2021. С. 166–173.
2. Зубенко О.В. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 27. Т. 2. 2023. С. 80–85. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_2/27-2_2023.pdf#page=80 (date of access: 25.03.2024).
3. Карташова Л., Сорочан Т., Шеремет Т. Штучний інтелект як засіб формування освітнього досвіду майбутнього. *Science and Education: XVI International Conference. Секція інформаційних технологій в освіті*. 2022. С. 97–102. URL: http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/SE-2022_Kartashova.pdf (date of access: 25.03.2024).
4. Козубай І. Комплексний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання та вивчення іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 63. Т. 1. 2023. С. 210–214. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/63_2023/part_1/32.pdf (date of access: 25.03.2024).
5. Gulordava K., Brochhagen T., Boleda G. Which one is the dax? Achieving mutual exclusivity with neural networks. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/340523210_Which_one_is_the_dax_Achieving_mutual_exclusivity_with_neural_networks (date of access: 25.03.2024).
6. Online Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/artificial-intelligence> (date of access: 25.03.2024).
7. Perez-Guillot C. Controlled use of multimedia items and other objects for computer-based second language assessment. 2019. URL: https://www.academia.edu/38787811/Controlled_use_of_multimedia_items_and_other_objects_for_computer_based_second_language_assessment (date of access: 25.03.2024).
8. Tran N., Pierce B., Litman D., et al. Utilizing Natural Language Processing for Automated Assessment of Classroom Discussion. *International Conference on Artificial Intelligence in Education*. 2023. P. 490–496. URL: <https://arxiv.org/pdf/2306.14918.pdf> (date of access: 25.03.2024).

9. Zuluaga-Gomez J., Huang Z., Marcello F., et al. End-to-End Single-Channel Speaker-Turn Aware Conversational Speech Translation. 2023. URL: <https://arxiv.org/pdf/2311.00697.pdf> (date of access: 25.03.2024).

REFERENCES

1. Viktorova L.V., Kocharian A.B., Mamchur K.V., Korotun O.O. (2021) Zastosuvannia shtuchnoho intelektu ta chatbotiv pid chas vyvchennia inozemnoi movy [Application of artificial intelligence and chatbots during foreign language learning] *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti*, 32. 2. 166–173. [in Ukrainian].
2. Zubenko O.V. (2023) Shtuchnyi intelekt i vyvchennia inozemnoi movy [Artificial Intelligence and learning a foreign language] *Zakarpatski filolohichni studii*, 27. 2. 80–85. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_2/27-2_2023.pdf#page=80 (date of access: 25.03.2024) [in Ukrainian].
3. Kartashova L., Sorochan T., Sheremet T. (2022) Shtuchnyi intelekt yak zasib formuvannia osvitnoho dosvidu maibutnoho [Artificial intelligence as a means of shaping the educational experience of the future] *Science and Education: XVI International Conference. Section of IT in education*. 97–102. URL: http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/SE-2022_Kartashova.pdf (date of access: 25.03.2024) [in Ukrainian].
4. Kozubai I. (2023) Kompleksnyi analiz vplyvu shtuchnoho intelektu na vykladannia ta vyvchennia inozemnykh mov [Comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence on teaching and learning foreign languages] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 63. 1. 210–214. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/63_2023/part_1/32.pdf (date of access: 25.03.2024) [in Ukrainian].
5. Gulordava K., Brochhagen T., Boleda G. (2020) Which one is the dax? Achieving mutual exclusivity with neural networks. URL: https://www.researchgate.net/publication/340523210_Which_one_is_the_dax_Achieving_mutual_exclusivity_with_neural_networks (date of access: 25.03.2024).
6. Online Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/artificial-intelligence> (date of access: 25.03.2024).
7. Perez-Guillot C. (2019) Controlled use of multimedia items and other objects for computer-based second language assessment. URL: https://www.academia.edu/38787811/Controlled_use_of_multimedia_items_and_other_objects_for_computer_based_second_language_assessment (date of access: 25.03.2024).
8. Tran N., Pierce B., Litman D., et al. (2023) Utilizing Natural Language Processing for Automated Assessment of Classroom Discussion. *International Conference on Artificial Intelligence in Education*. 490–496. URL: <https://arxiv.org/pdf/2306.14918.pdf> (date of access: 25.03.2024).
9. Zuluaga-Gomez J., Huang Z., Marcello F., et al. (2023) End-to-End Single-Channel Speaker-Turn Aware Conversational Speech Translation. URL: <https://arxiv.org/pdf/2311.00697.pdf> (date of access: 25.03.2024).

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-31>**Svitlana MAKUKHINA,***orcid.org/0000-0001-6269-8406*

Senior Lecturer at the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business and Foreign Languages
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson, Ukraine) makukhina.svetlana@gmail.com

POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article is devoted to the research of issues related to the development of artificial intelligence. It is studied the possibilities of information and communication technologies using in general and specifically of artificial intelligence, from the perspective of their suitability for foreign language teaching. Some of the advantages and disadvantages that can be encountered by students in the study of foreign languages are analyzed. The specific areas of work with AI, which can increase the efficiency of foreign languages teaching, are described. It is briefly reviewed and differentiated some digital learning systems as alternative resources for foreign language learning. The author justifies the use of virtual linguistic interaction in the information and educational space: virtual teachers in the e-learning environment, interactive agents (chatbots) in the process of learning foreign languages. Classical pedagogical technologies with the concomitant use of digital intelligence allow for alternative learning models implementation and make the transition from reproductive means of learning to innovative-reflexive ones. Artificial intelligence with a written or verbal interface language should make the work of a teacher more meaningful, taking on the implementation of repetitive tasks. Artificial intelligence is an area of innovative technologies that is currently developing rapidly, which necessitates the development of appropriate legislative support in this area, which is difficult without a correct understanding of the term "artificial intelligence." The main goal of artificial intelligence research can be considered the development of software products, methods and models that will allow artificial devices to implement purposeful behavior and intelligent thinking.

Key words: artificial intelligence, foreign languages, educational process, modern technologies, communication.

Світлана МАКУХІНА,*orcid.org/0000-0001-6269-8406*

старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов
Херсонського державного аграрно-економічного університету
(Херсон, Україна) makukhina.svetlana@gmail.com

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Стаття присвячена вивченню та дослідженню поняття штучного інтелекту. Досліджено можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій загалом і штучного інтелекту зокрема з точки зору їх придатності для навчання іноземних мов. Проаналізовано деякі переваги та недоліки, з якими можуть зіткнутися студенти під час вивчення іноземних мов. Описано конкретні напрями роботи з ШІ, які можуть підвищити ефективність викладання іноземних мов. Коротко розглянуто та виокремлено такі цифрові системи навчання як альтернативні ресурси для вивчення іноземної мови. Обґрунтовано використання віртуальної лінгвістичної взаємодії в інформаційно-освітньому просторі: віртуальних викладачів у електронному навчальному середовищі, інтерактивних агентів (чат-ботів) у процесі вивчення іноземних мов. В статті наголошено на тому, що класичні педагогічні технології з супутнім використанням цифрового інтелекту дозволяють реалізовувати альтернативні моделі навчання та здійснюють перехід від репродуктивних засобів навчання до інноваційно-рефлексивних. Штучний інтелект з письмовою або вербальною мовою інтерфейсу повинен зробити роботу вчителя більш змістовною, взявши на себе виконання повторюваних завдань. Проаналізовано штучний інтелект як сферу інноваційних технологій, які наразі стрімко розвиваються, що зумовлює необхідність розробки відповідного законодавчого забезпечення в цій сфері. Викладено перспективи розвитку штучного інтелекту, у т.ч. основні передбачення та переваги його можливостей найближчим часом. Зазначено, що основною метою досліджень штучного інтелекту як інформаційної технології можна вважати розробку програмних продуктів, методів і моделей, які дозволять штучним пристроям реалізовувати цілеспрямовану поведінку та розумні міркування. Окрім цього, визначено, що штучний інтелект як сучасний педагогічний механізм має важливе методологічне значення в процесі єднання освіти та науки.

Ключові слова: штучний інтелект, іноземні мови, освітній процес, сучасні технології, спілкування.

Problem setting. Artificial intelligence (AI) as a direction of modern science is becoming increasingly widespread in everyday life, becomes an integral part of e-commerce, marketing, manufacturing, medicine, automotive industry, and also plays an increasingly important role in education, including the study of foreign languages. Artificial intelligence not only makes it possible to digitalize many processes, but to make them more efficient, increasing labor productivity and complementing human capabilities. The term artificial intelligence was first coined by John McCarthy in 1956 when he held the first academic conference on the subject.

Analysis of recent researches and publications. Paulus Cerka, Jurgita Grigene and Gintare Sirbikitė note that artificial intelligence is, in a number of ways, a clearly insufficiently studied phenomenon. Jost N. Kok, Egbert J. W. Burse, Walter A. Kosters point out that the precise definition and meaning of the term “intelligence,” and even more so “artificial intelligence,” is a subject of heated debate. Some authors define artificial intelligence broadly as a computerized system that exhibits behavior that is widely perceived as requiring intelligence. Others define artificial intelligence as a system that can rationally solve complex problems or take appropriate actions to achieve its goals, regardless of conditions. Ronal Chandra and Yoga Prihastomo note that artificial intelligence can be considered as the field of study and development of computer programs that act intelligently, which in many ways is the ultimate goal of computer programming. According to the standard definition, artificial intelligence is the theory and development of computer systems capable of performing tasks that require human intelligence, such as visual perception, speech recognition, decision making and translation between languages.

The objectives of this study are: 1) to reveal the fundamental concepts of artificial intelligence technologies in the educational process; 2) to form competences for effective use of artificial intelligence tools in future professional activities; 3) to analyze the capabilities of artificial intelligence in teaching foreign languages to students of non-linguistic specialties.

Presentation of the main material. The use of intelligent systems in the educational process of foreign languages has its advantages and may become promising in the future. The feasibility of developing the topic under study lies in the need research on the problem of using AI for teaching a foreign language in modern conditions in order to increase the richness of the educational process:

– organizing cognitive communication activities with native speakers and members of the online community learning a foreign language;

– formation of information culture based on linguistic knowledge, allowing you to work in a telecommunications environment (Вікторова та ін., 2021: 166).

We believe that artificial intelligence in the higher education system is one of the digital learning technologies that is capable to perform simple logical tasks, communicate with students, simulating various professional situations, process large amounts of information and reproduce requested data in the shortest possible time, which can significantly help students in performing routine work. According to research data from large corporations such as Intellias, Alphary, Microsoft, working on the development and implementation of AI, artificial intelligence algorithms have great potential for the development of e-learning in all spheres of life. International corporations are already using AI to train their employees in foreign languages. It should be noted that learning a new language is a very difficult, but useful and popular activity. New acquaintances, business opportunities, travel and access to a wealth of information are just some of the benefits. Artificial intelligence claims that it is possible to truly understand the features of a language without speaking to native speakers (Поліщук та ін., 2022: 105).

Let’s take a look at some of the technologies enabled by AI.

1. Language bots. Chatbots have come a long way from often useless “dummies” to intelligent assistants, communication with which is sometimes indistinguishable from a conversation with an educated person with a good sense of humor. Students at any time can enter into a dialogue with the bot and learn in the process of foreign language communication, which is lacking in real life. Chatbots provide personalized responses to a person’s queries and can even assess their language skills or give advice on what they need to improve. At the same time, students are not afraid to make mistakes, as if they were communicating with a real teacher. Today, there are a large number of chatbots that are most often used on the Internet: A.L.I.C.E., Mitsuku, Splotchy, Cleverbot, Existor, Elbot, iGod, etc. Language communication with such chatbots is useful for overcoming the language barrier and providing the opportunity for unlimited foreign language communication.

2. Personalized textbooks. You cannot assume that using the same textbook will be effective for all students because people learn differently and at different speeds. This is why personalized textbooks are in high demand. When AI is able to assess a

learner's level of preparation and the speed of his progress, it can adapt to his needs and also provide him with the necessary training materials. Customizing textbooks can also be useful for teachers. If teachers could upload their educational programs into an artificial intelligence system, the system would be able to generate textbooks customized for a specific institution, course, or even group of students.

3. Algorithms for studying artificial intelligence. There are hundreds of algorithms that combine artificial intelligence and language learning to help computers become smarter. AI needs to think fast, and algorithms can help when there is too much data. Language processing allows machines to read and understand human language; collocation extraction can be used to extract information, classify documents, and solve language generation problems.

4. Experience of Intellias with AI in learning foreign languages. When it comes to implementing artificial intelligence in language learning, German IT company Intellias is considered as a leader in this process. Together with Alphary, it has created a suite of smart Android, iOS, and web language learning apps that help students master English vocabulary. These apps use the Oxford set of dictionaries and integrated AI called FeeBu (Feedback Butterfly) to mimic the behavior of an English teacher who provides automated intelligent feedback. The app accesses a wide variety of authentic English texts to provide contextualized vocabulary practice. FeeBu uses four main criteria to assess a learner's success in language acquisition: grammar, spelling, meaning and lexical choice. The Intellias team has implemented a component that automatically generates blank-spaced exercises and answer choices when given a title and semantic context. A system has also been created that automatically evaluates the letter and analyzes it for grammatical errors (Погореленко, 2018: 24).

The app, created by Intellias and Alphary, was so successful that Oxford University Press, the world's largest publisher of English language teaching materials, acquired it and licensed the technology for worldwide distribution. Years of experience in the field of e-learning has allowed Intellias to develop an original language learning application based on the internationally recognized Leitner flashcard methodology and intelligent native language learning algorithms, including data mining, machine learning, corpus statistics and semantic analysis. The Intellias team analyzed and redesigned the multilingual dictionary, created different types of language practices for better use, and also added the ability to receive rewards, prizes, and record achievements to motivate users (Пельчер, 2018: 73).

It should be said that once artificial intelligence and education finally come together, the challenges of acquiring learning experiences will reach a new level. Personalization of learning, instant feedback and adaptation to individual needs will have a significant impact on learner development.

From a didactic point of view, online communication processes using AI not only represent a path to achieving a goal, but also may be the target or one of them. Learning a language is about using it, as language is learned through receptive and active use. The main task when teaching a foreign language is to provide students with as much variety as possible ways to use it. The didactics of using chats for self-study in a foreign language are relatively well studied. Chats are suitable for supporting organizational work and collaboration, for example in the context of cross-network projects between two groups of students: since direct feedback is possible, suggestions and agreements can be quickly exchanged. Quick response in chat facilitates virtual brainstorming or "cyberstorming" based on the spontaneity of interaction and the inverse dynamics of effectively collecting common thoughts. Computer communication, imitation of interaction in natural language with a virtual interlocutor expands these possibilities (Левчук, 2015: 206).

Conversational systems follow the principle of simple chats, which are designed for intuitive communication in language. The student can communicate freely, for example within certain keywords. It should be noted that the AI interlocutor is capable of conducting a discussion within the framework of correctly selected keywords. The problem is that most systems only respond to simple keywords and have serious problems with grammatical correctness. Such interactive artificial learning systems operate within clearly defined scenarios with prescribed dialogue cues and an associated error matrix. In this context, they can distribute learning content, ask questions and provide progressive feedback.

The use of "conversational agents" (chatbots) capable of creating responses to input sentences taking into account language norms and rules in the educational process in foreign languages is becoming increasingly justified. The already achieved level of syntactic processing of the language allows developers to create more advanced versions of chatbots containing a sufficient number of templates for response. Jabberwacky, developed in the late 1990s, was the first AI bot capable of "simulating natural human chat in an interesting, entertaining and humorous manner." "Jabberwacky" learns from

his previous conversations with people. It functions by storing everything said, uses contextual pattern matching techniques to select the most appropriate response, has no hard-coded rules, rather relying solely on previous conversations, and is designed to communicate. Cleverbot is a chatterbot web application. It was created by British AI scientist Rollo Carpenter and launched in October 2008. It was preceded by Jabberwacky. Using “Cleverbot” allows you to practice written English/German for free, in Japan, for example, students pay to learn a foreign language with chatbots or robots. Despite the availability of use and the ability to conduct meaningful conversation, most of the answers from Cleverbot don’t correlate with the input context, which doesn’t make it possible to maintain a conversation on one topic for a long time, confirming the insufficient “reasonableness” of the service. Modern commercial chats, for example, developed using LinguaBot technology, are conversational agents with complex, goal-directed behavior, capable of analyzing both individual words and grammatical structures of input using “customizable” templates. These models are used in a conversational context and are composed of specific token qualifiers for the response from the chatbot. Various communication scenarios are possible – a conversation with a user, reading or writing information, opening a web page or updating a database, combining abstracts. This rich range of responses allows for intelligent conversation with the user and also provides the ability to return to the original task. The communication capabilities of AI are actively developing, so we can talk about exponential growth in the capabilities of conversational agents. Virtual learning environments or educational virtual worlds, where students and teachers are present at the lesson in the form of three-dimensional characters – avatars, and the virtual lesson is similar to a traditional “live” one, including gestures and facial expressions (embodiment), represent the most advanced developments. For example, the “Academia” environment, which allows for virtual recording of classes and the creation of virtual content for a new type of distance learning, or the “Max” pedagogical agent, which is being developed as a virtual museum guide at the Bielefeld University in Germany (German: Universität Bielefeld).

The undeniable advantage of using virtual learning environments for learning a foreign language is that an online course is cheaper than a traditional one, and there are free resources for self-paced online learning. Such resources make it possible to return to the material covered, repeat more complex topics,

study at a convenient time, having the opportunity to continuously communicate with the teacher. This is why chatbots are the most logical and affordable alternative for in-person training.

But it should be noted that the idea of completely robotizing the educational process has a number of significant drawbacks. In the educational process, the teacher plays the role of a mentor who is able to intuitively choose the right reactions to different life situations. A machine as an information carrier is not able to choose the right action intuitively, but only after analyzing a large number of available options. Thanks to its ability to learn, AI can learn both “good” and “bad”. But who will be responsible for AI errors that can harm the learning of educational material? Therefore, artificial intelligence at the present stage can only be considered as an effective assistant that is capable of analyzing the educational process. Unlike a living person, a robot cannot think logically. In modern linguistics, consideration of the basic logical relations in natural language using simplified models allows us to determine the basis for creating an artificial thinking mechanism identical to the human thinking mechanism. Any language, as an example of a natural living language, can be characterized as a fairly complex and multifaceted system. A statement, having a certain semantic meaning, pursues a specific goal and is guided by logic. In this regard, it becomes increasingly important to analyze the meaning and structure of each statement in speech with the aim of analyzing it from the point of view of logic. Linguists pay special attention to the study of simplified logical models in order to reveal the essence of more complex structures. Interaction with a dialogue agent within the framework of the question-answer system designed by the developers creates problems for building productive and correct communication. The fact that the linguistic behavior of most people is only partially predictable and occurs outside of dialogue scenarios with chatbots makes these scenarios unstable, incoherent, i.e. incapable of logical-semantic, stylistic and grammatical correlation with the integrity of the input text.

Conclusions. Thus, AI is already used today in the practice of teaching foreign languages in universities, so it is impossible to ignore its presence. Now is the time for universities to rethink their roles and relationships with AI technologies and their owners. At the same time, higher education institutions must be aware of the full range of opportunities and challenges that are emerging thanks to AI. These new opportunities will promote lifelong learning in a strengthened model that can maintain the integrity of the core values and goals of higher education. It is

important to conduct further research to identify new roles for teachers in the educational process, as well as new ways of learning in higher education institutions, with an emphasis on imagination, creativity and innovation, which are unlikely to ever be replicated by machines.

BIBLIOGRAPHY

1. 1. Viktorova L. V., Kocharian A. B., Mamchur K. V., Korotun O. O. Artificial intelligence and chatterbots application in foreign language learning. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 32, т. 2. С. 166–173.
2. Левчук А. Штучний інтелект: лінгвістичні аспекти. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 4. С. 205–209.
3. Пельчер М. Переваги та недоліки застосування штучного інтелекту у сферах управління. Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : Міжнар. студ. наук-техн. конф. 2018. С. 72–73.
4. Погореленко А. К. Штучний інтелект : сутність, аналіз застосування, перспективи розвитку. *Науковий вісник херсонського державного університету*. 2018. № 32. С. 22–27.
5. Поліщук О., Поліщук О., Дудченко В. Філософія штучного інтелекту в освітньому процесі. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. 2022. Вип. 13 (90). С. 103–109.

REFERENCES

1. Viktorova L. V., Kocharian A. B., Mamchur K. V., Korotun O. O. (2021) Artificial intelligence and chatterbots application in foreign language learning. *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti. Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 32, t. 2. S. 166–173.
2. Levchuk A. (2015) Shtuchnyi intelekt: lnhvistychni aspekty. [Artificial intelligence: linguistic aspects] *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 4. S. 205–209. [in Ukrainian].
3. Pelcher M. (2018) Perevahy ta nedoliky zastosuvannia shtuchnoho intelektu u sferakh upravlinnia. [Advantages and disadvantages of using artificial intelligence in the spheres of management] *Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia : Mizhnar. stud. nauk-tekhn. konf.* S. 72–73. [in Ukrainian].
4. Pohorelenko A. K. (2018) Shtuchnyi intelekt : sutnist, analiz zastosuvannia, perspektyvy rozvytku. [Artificial intelligence: essence, analysis of application, prospects of development]: *Naukovyi visnyk khersonskoho derzhavnoho universytetu*. № 32. S. 22–27. [in Ukrainian].
5. Polishchuk O., Polishchuk O., Dudchenko V. *Filosofia shtuchnoho intelektu v osvithomu protsesi*. [The philosophy of artificial intelligence in the educational process]: *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. 2022. Vyp. 13 (90). S. 103–109. [in Ukrainian].

УДК 81'225.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-32>

Svitlana MASLOVA,

orcid.org/0000-0002-3600-8501

Candidate of Science in Pedagogics,

Associate Professor at the Department of Philology

Odesa National Maritime University

(Odesa, Ukraine) stephaniabw@ukr.net

VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF ATTRACTING ATTENTION IN ADVERTISING DISCOURSE: PECULIARITIES OF TRANSLATION

This study examines how modern English-language advertising texts utilize verbal and non-verbal elements to capture consumer attention. The growing significance of advertising as a distinct linguistic genre is linked to its reflection of national mentalities and cultural specificities. The research emphasizes advertising's pervasiveness in modern life, extending beyond product promotion to influence lifestyles and even worldviews. It underscores the value of analyzing advertising texts to understand their construction principles and the linguistic tools employed to achieve advertising's goals. Given the rise of globalization and increased competition, effectively attracting consumer interest through advertising strategies is paramount. This study focuses on advertising communication, acknowledging the limited research on its manipulative influence. The specific focus is on identifying methods used to grab attention in advertising. Advertising itself is the object of study, situated within the broader field of marketing communication. The main objective is to reveal the unique genre characteristics of advertising texts by analyzing their content and compositional structure, particularly regarding language and stylistic features. The research explores the development of advertising, the concept itself, and its structural and functional components within marketing communication. It acknowledges the persuasive nature of advertising messages and the need for them to meet specific criteria for effectiveness. The study recognizes the ambiguity surrounding the definition of «advertising text» and explores its dual functionality: influencing through language and influencing through mass communication techniques like layout, font variations, color schemes, and visual effects.

Key words: advertising, verbal, non-verbal, means, structural, functional approach.

Світлана МАСЛОВА,

orcid.org/0000-0002-3600-8501

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філології

Одеського національного морського університету

(Одеса, Україна) stephaniabw@ukr.net

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ: ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядається, як сучасні англомовні рекламні тексти використовують вербальні та невербальні елементи для привернення уваги споживачів. Зростаюче значення реклами як окремого лінгвістичного жанру пов'язане з відображенням у ній національних менталітетів та культурних особливостей. У дослідженні підкреслюється всепроникність реклами в сучасному житті, яка виходить за рамки просування товарів і впливає на спосіб життя і навіть світогляд. Вона підкреслює цінність аналізу рекламних текстів для розуміння принципів їхньої побудови та лінгвістичних засобів, що використовуються для досягнення рекламних цілей. В умовах глобалізації та посилення конкуренції ефективність привернення уваги споживачів за допомогою рекламних стратегій має першорядне значення. Це дослідження зосереджується на рекламній комунікації, визнаючи обмеженість досліджень її маніпулятивного впливу. Особлива увага приділяється визначенню методів, які використовуються для привернення уваги в рекламі. Сама реклама є об'єктом дослідження, що знаходиться в ширшому полі маркетингових комунікацій. Основна мета – виявити унікальні жанрові характеристики рекламних текстів шляхом аналізу їхньої змістової та композиційної структури, зокрема мовних і стилістичних особливостей. Дослідження розглядає розвиток реклами, самої концепції та її структурних і функціональних складових у межах маркетингової комунікації. Визнається переконуюча природа рекламних повідомлень і необхідність їхньої відповідності певним критеріям ефективності. Дослідження визнає неоднозначність визначення поняття «реklamний текст» і досліджує його подвійну функціональність: вплив через мову і вплив через техніку масової комунікації, таку як макет, варіації шрифтів, кольорові схеми і візуальні ефекти.

Ключові слова: реклама, вербальні, невербальні, засоби, структурний, функціональний підхід.

Problem statement. The article is devoted to the study of verbal and non-verbal means of attracting attention in modern English-language advertising texts. The specificity of the advertising text as a special linguistic genre is increasingly attracting the attention of linguists, which is primarily due to the fact that advertising is directly related to the national mentality and cultural peculiarity of the language group.

There is no doubt that today's life is unthinkable without advertising, which is one of the leading forms of communicative interaction in the life of a modern person. And the use of such a powerful tool as language in advertising is as necessary as it is difficult.

Despite the fact that advertisers in the process of creating advertising texts aim only to convince recipients of the need to buy goods as efficiently and quickly as possible, advertising often becomes one of the links in the formation of a lifestyle, as some slogans are used in the urban linguistic subculture.

Advertising texts can be used to trace the national mentality, as they often reflect the general level of linguistic culture quite accurately. **The relevance of the study** is determined by the need for a multilevel study of the principles of advertising text construction and the patterns of use of certain linguistic means that ensure the realisation of the goals of advertising influence.

Today, new ideological values are being introduced into society through commercial advertising. In the context of market globalisation, widespread mass production and development of trade exchange, as well as increased competition in the field of sales and marketing of products, the need to attract consumer interest with the help of certain advertising means is becoming more urgent. Moreover, the role of advertising, according to most researchers, is extremely important for shaping lifestyles and worldviews. It also contributes to progress by introducing new knowledge and new ideas about ways to improve one's life into the minds of people.

In society, an advertising message (text, slogan) is an important and integral element of social communication. The stages of influence of an advertising text on the mind of a potential consumer include: attracting attention, generating interest in the advertised product, as well as the desire to buy it, and finally performing the action that the advert is aimed at. (Zaiets, 2010).

Communication plays a huge role in society, performing various functions: from establishing a connection between objects of the material world to determining a communicative attitude with the aim of having a planned impact on a person or group

of people. A special place is currently occupied by advertising communication, which uses a wide range of linguistic and non-linguistic means to achieve the desired effect.

This study focuses on the verbal and non-verbal means of attracting attention in advertising communication.

Aspects of communication, its analysis shows that scientific research in the field of manipulative influence of advertising is insufficiently studied.

The object of research is advertising as an integral part of marketing communication.

The subject of the study is the formation of verbal and non-verbal means of attracting attention in advertising.

The aim of the study is to reveal the genre specificity of linguistic and stylistic aspects of attracting attention in an advertising text by identifying the features of its content and compositional structure.

In accordance with this goal, the following **tasks** were formulated:

- to analyse the development of the institute of advertising as an element of marketing communication;
- to study the essence of the category “advertising”;
- to determine the structural and functional components of advertising in the context of marketing communication.

The presentation of the main material. An advertising aims to encourage its recipient to take action in response. To have an impact and to be effective, it must meet certain criteria. In linguistic and psychological research, there are three types of influence on the human psyche: 1) informing; 2) persuasion; 3) suggestion (or perception without criticism). In the process of speech, persuasion and suggestion are inseparable, they complement each other (Areshnikova, 2014).

We have found that the concept of advertising is ambiguous. And in connection with its development, scientists began to study the advertising text and, accordingly, the language of advertising. The language of advertising is the verbal means by which a certain meaning is conveyed. Thus, an advertising text is a combination of content and form. It is the text that reveals the main meaning of an advertising message.

From the functional point of view, advertising texts seem to combine the implementation of two functions of influence: the function of influence as a function of language, implemented with the help of the entire arsenal of linguistic means of expression, and the function of influence as a function of mass communication, denoted in the English-speaking tradition by the stable term “persuasion” or “persuasive

function” (the function of persuasion or influence with the aim of persuasion) and implemented with the use of all the latest technologies of influence available to a particular mass medium.

In addition to verbal content, advertising text includes such methods of persuasion as the special location of the advert on a magazine page, font variations, colour contrasts, and visual effects that accompany the text on television or radio. This statement is confirmed in the work of A. Goddard: “The word “text” here (as applied to advertising) is used in its broadest sense, including visual artifacts as well as verbal language” (Avdieieva, 2021).

The term “text” in this context refers to advertising and is used in its broadest sense, including both visual and verbal components). The choice of linguistic means in advertising is never arbitrary. The chosen means represent an attempt to use language to achieve the intentions of the speaker. The words used in a particular advertisement are the product of a careful and conscious choice. For this purpose, along with other means, a variety of stylistic techniques are used that activate the addressee’s interest and create favourable conditions for consolidating the advertising discourse in the recipient’s mind (Areshnkova, 2014).

Any advertising text is subject to consideration only in the combination of all three of its components: text, sound and video sequences. Meanwhile, according to scholars, it is the verbal component of advertising that is of paramount importance. After all, it is through the text that advertising gets its real embodiment. However, none of the above definitions covers the concept of advertising text in its entirety.

To draw up a complete definition, it is worth considering the functions of the advertising text and

their direct implementation both at the linguistic and extralinguistic levels, because, as mentioned earlier, it is impossible to consider only the verbal component of advertising in isolation from its extralinguistic and pragmatic components.

In order to define the functions of advertising text, we will determine its place among functional styles. An advertising text, like any text, belongs to one of the functional styles. There are many classifications of functional styles based on the criterion of their scope.

Quite popular is the AIDA system proposed by E. Levis (1908), which is an abbreviation where each of the capital letters denotes a stage of message perception: A – attention, I – interest, D – desire, A – action, which includes:

1. Awareness level. That is, the recipient’s perception of the information contained in the advert.
2. The level of evaluation, which consists in comprehending and evaluating the information received and forming an attitude towards it.
3. The level of action. The recipient has a desire to take certain actions (purchase of the advertised product) (Levis, 1908) (Fig. 1).

In the modern world, advertising as a complex, integrated, multifunctional phenomenon based on the interconnection of many economic and social factors has become an integral part of the socio-cultural, political and economic life of society.

The creation of an advertising text is impossible without an appropriate syntactic organisation, which is realised by creating a certain syntactic unity that unites individual phrases. Without a close syntactic connection, it is impossible to update advertising information and, therefore, to successfully promote the advertising idea. Exclamations at the beginning

Fig. 1. The purchase funnel illustrates the relative number of prospective purchasers over time (Levis, 1908)

of the text, question and answer forms, rhetorical questions – all these linguistic means are used to attract the attention of the audience (Zaletz, 2012, p. 13).

The effectiveness of an advertising text often depends on the manifestation of various functions on which the use of expressive means is based. Advertisers use different means of expressive language and they have the following main functions (Avdieieva, 2021).

– Call to action – creating a desire in the target audience to purchase a product.

– Attraction of attention – formation of a sense of interest in the target audience.

In advertising communication, there is a theory of goal setting that forms the goals of advertising in each case based on the desire for a certain effect to be obtained as a result of the entire process of advertising communication. In order to achieve the goal, an advertising text – an informational message for the audience – must be created within the framework of each advertising event.

Considering advertising texts as specific systems, they should be distinguished by their structure (there are much shorter texts that include several nominal sentences, as well as texts that are close to journalistic in content) and the nature of the subjects they are dedicated to. They are also divided into informative, reminding and persuasive texts.

All advertising texts perform the main function of influencing the recipient (the one who perceives the information) to some extent.

To achieve the effect on the recipient to varying degrees, authors of advertising texts use verbal and non-verbal means of attracting attention, which are the main object of our study.

Let's turn to the advertising texts of well-known companies that carry the function of persuasion using various expressive means.

Here is an example of another advertising text by an automotive company. “*Can a midsize car be both luxurious and sporty? See for yourself.* Чи може автомобіль середнього розміру бути одночасно розкішним і спортивним? Переконайся в цьому сам”. This example shows the use of the rhetorical question “*Can a midsize car be both luxurious and sporty?*” and the epithet “*luxurious*”.

Expressive means are an effective method of attracting attention and forming a positive emotional assessment by creating an extraordinary advertising message. The translator has skilfully preserved the expressive means in the translation, and, importantly, used such a transformation as the modulation “*See for yourself – Переконайся в цьому сам*”, which significantly enhances the communicative effectiveness of the advertising message as a whole.

It is well known that one of the main verbal functions of an advertising text is to call for action and influence the audience, hence the frequent use of epithet, hyperbole and one-syllable sentences compared to other means of expression. They carry a huge functional load, as they can influence the recipient to the right extent and encourage them to buy the product. It is a very important task to choose the right expressive means with the most appropriate meaning in order to leave a vivid impression of the message and create motivation to buy the product.

Let's take an example of a non-verbal advertising slogan for the Belgian beer brand Stella Artois: “*Excellence is priceless. Досконалість безцінна = Stella Astroi beer.*”

The adverb “*reassuringly*” in combination with the adjective “*expensive*” carries the meaning of complete confidence in the pricelessness of this product.

With the help of emotionally coloured vocabulary, the manufacturer can name the real positive properties of the product, as well as emotionally influence the consumer, urging him to try the product.

Once you pop the fun doesn't stop/ Спробувавши раз, є і зараз = чунцу Pringles. There is an emotional component (*pop the fun*) and a simultaneous call to try the product. Or New Pringles...

Bursting and more flavour/ New Pringles... / Crispy and with more flavour = Хрусткі і з більшим смаком = Чунцу Pringles. In this case, the adjective *bursting* (розривний, вибуховий, що лопається, набуває позитивної), acquires a positive connotation associated with the feeling of a crispy, or rather pleasantly crispy product. And the expression *more flavour* indirectly indicates a new, unique taste, a sensation that should definitely be experienced.

However, according to some researchers, non-verbal emotionally coloured words that denote the uniqueness of a product and its positive properties are much less common in English advertising than in Ukrainian. Most often, advertisers do this through negative constructions. *Nobody does chicken like KFC/ Ніхто не готує курку так, як KFC.*

Often, English-language advertising emphasises the presence of product properties that were not previously present, the improvement of its qualities and cooking technologies. Taking into account the natural curiosity of the recipient, manufacturers often use such expressions as “*novelty*”, “*new*”, etc. *larger-size dinners; larger-size dinners/нові більші обіди; new corn flakes with real bananas/нові кукурудзяні пластівці зі справжніми бананами; new full, richer flavor/новий насичений багатий смак; new carb control/новий контроль за вмістом солей.*

This includes adverbs such as *never before, now, and others*.

The intensity of information is realised in advertising texts by non-verbal means with the help of font emphasis. For example, advertising texts use non-standard fonts, different letter sizes in one word or sentence, use of several colours at the same time, and combine photos and drawings with letters.

Various variations with the size, value, properties, features in the direction of their increase or decrease are possible both at the non-verbal level (increase or decrease of graphic images) and at the verbal level, when authors use grotesque or hyperbole.

Conclusion. There is a large number of both verbal and non-verbal means of drawing attention to advertising communication. However, it is very important to remember that any influencing communication, including advertising, in order to be successful, must be clearly targeted at the object of influence in accordance with its interests, needs and motives. Advertising experts carry out segmentation, i.e. the division of the market into consumer groups.

Thus, manipulative influence in a modern advertising text, on the one hand, includes a set of the most effective means of creating the image of the subject of advertising, and on the other hand, optimising coordination of the effect of various means. There are many techniques that can be used

here, but they all have one of two goals: the final goal (purchase of a product/service) or the preliminary goal (overcoming resistance to influence).

The ultimate goal of changing attitudes towards a product/service and stimulating sales is achieved by creating a strong advertising image. The goal of overcoming resistance to influence is to use the possibilities of communicative mimicry.

It should be noted that advertising is a rapidly changing field of activity. The main factors behind the development of advertising are the needs of production, forms of government, trade and finance, as well as the goals of religious denominations, politicians and citizens. In addition, advertising is a part of culture that develops according to its own laws.

Each advertisement is characterised by a set of its own verbal means (headline, slogan, advertising text), which are simultaneously supplemented by non-verbal means (photographs, illustrations, logo, a set of stylised fonts, colour, a certain placement of advertising elements on the plane).

The success of an advertisement depends to a large extent on the successful combination of verbal and non-verbal components. It is this interaction of verbal and non-verbal means that helps to maintain semantic connections in advertising, ensures its adequate perception, and successfully implements the mechanism of influence on the individual.

BIBLIOGRAPHY

1. Авдєєва Т. Відповідність блокування соціальних мереж європейським стандартам свободи вираження поглядів. *Центр демократії та верховенства права*. № 29, 2021. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/social-media-blocking/>
2. Арешенкова О. Ю. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії*. 2014. № 10. С. 5–11.
3. Заєць Д. О. Нові медіа та публічність: класичні концепції та соціокультурне осмислення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 993. С. 48–52.
4. Заєць Д. О. Мистецтво публічності: до нового формату соціологічної інтерпретації. *Український соціум*. 2010. № 2(33). С. 20–30.
5. Koliasa O., Koval N., Shostak U. Realia as a representation feature of English tourism text. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. Львів, 2022. Випуск 12, С. 92–98. DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2022-12.15>
6. Lewis, E. *Financial Advertising*. (The History of Advertising), USA, Levey Brothers, 1908.

REFERENCES

1. Areshenkova, O. Yu. (2014). Reklamnyi tekst yak funktsionalnyi riznovyd movlennia. [Advertising text as a functional type of speech]. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytetu. Filolohichni studii*, 10. S. 5–11. [in Ukrainian]
2. Avdieieva, T. (2021). Vidpovidnist blokuvannia sotsialnykh merezh yevropeiskym standartam svobody vyrazhennia pohliadiv. [Compliance of social media blocking with European standards of freedom of expression]. *Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava*, 29. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/social-media-blocking/> [in Ukrainian]
3. Koliasa, O., Koval, N., Shostak, U. (2022). Realia as a representation feature of English tourism text. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho univertsytetu bezpeky zhyttiediialnosti "Lvivskiy filolohichnyi chasopys"*, 12, Lviv, S. 92–98.
4. Lewis, E. (1908). *Financial Advertising*. (The History of Advertising), USA, Levey Brothers.
5. Zaiets, D. O. (2010). Mystetstvo publichnosti: do novoho formatu sotsiolohichnoi interpretatsii. [The art of publicity: to the new format of social interpretation]. *Ukrainskyi sotsium*, 2(33). S. 20–30. [in Ukrainian]
6. Zaiets, D. O. (2012). Novi media ta publichnist: klasychni kontseptsii ta sotsiokulturne osmyslennia. [New media and publicity: classical concepts and socio-cultural understanding]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho univertsytetu imeni V. N. Karazina*, 993. S. 48–52. [in Ukrainian]

УДК 811.161.2'271.1'367

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-33>**Оксана МЕЛЬНИЧУК,***orcid.org/0000-0002-1725-7270*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

(Івано-Франківськ, Україна) *melnychuk27@gmail.com*

СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ТВОРІ ОКСАНИ КУЗИВ «БЕЗСМЕРТІЄ»

Здійснене дослідження є першою спробою аналізу та систематизації семантичних і стилістичних особливостей етикетних висловлень у творі Оксани Кузів «Безсмертіє». Ми охарактеризували семантико-функціональні особливості конструкцій ввічливості, що зафіксовані у мовленні персонажів художнього твору прикарпатської письменниці. Нами використано методи компонентного, концептуального, дискурсивного та функціонального аналізу граматичних одиниць.

Проведений аналіз дає можливість зробити певні висновки. У семантичному плані етикетні висловлення не є однорідними. Серед зафіксованих етикетних висловлень ми виділили такі семантико-функціональні різновиди: привітання, звертання, подяка, застереження, вибачення, прохання, компліменти, присягання, побажання, прощання. Найповніше представлені конструкції звертання, для яких типовими є такі функції: власне контактна, спонукальна, етикетна, соціально-регулювальна, оцінно-характеризуюча.

Проаналізовані етикетні висловлення мають яскраві стилістичні особливості, які передусім властиві мові персонажів художньої літератури та розмовно-побутовому стилю. Емоційно нейтральні, а також характерні ласкаві, нестливі етикетні висловлення фіксуємо при відтворенні авторкою неофіційних комунікативних ситуацій.

Емоційне забарвлення, експресивність етикетних висловлень розкривається: у звертаннях-персоніфікованих іменниках («пташко», «зіронько», «квіточко»); у стилізованих «під високий стиль» звертаннях («моя князівно», «ваша величність»); у повтореннях етикетних висловлень («вибач-вибач!», «Вибачте...Вибачте, будь ласка...») тощо.

Зафіксовані у мовленні персонажів твору Оксани Кузів «Безсмертіє» етикетні висловлення репрезентують особливості національного мовленнєвого етикету, засвідчуючи такі загальнолюдські цінності, як шанобливе ставлення до співрозмовника, доброзичливість, толерантність, що є невід'ємною складовою повсякденного спілкування українців.

Ключові слова: етикетні висловлення, конструкції ввічливості, семантико-функціональні вияви, стилістичні особливості.

Oksana MELNYCHUK,*orcid.org/0000-0002-1725-7270*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Linguistics

Ivano-Frankivsk National Medical University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *melnychuk27@gmail.com*

SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF ETIQUETTE STATEMENTS IN THE WORK OF OKSANA KUZIV "IMMORTALITY"

The study is the first attempt to analyze and systematize the semantic and stylistic features of etiquette statements in the work of Oksana Kuziv "Immortality." **The purpose** of our work is to analyze the semantic and functional features of politeness constructions that are fixed in the speech of the characters of the artistic work of the Carpathian writer. To achieve the stated goal, **the methods** of component, conceptual, discursive and functional analysis of grammatical units were used.

The relevance of the work is due to the importance of the object of study and the lack of research on the lexical-semantic and structural-grammatical characteristics of etiquette expressions in the writer's work. **The scientific novelty** of the study lies in the fact that a new analysis of Oksana Kuziv's language creation is proposed, in particular, the study and systematization of etiquette expressions in the speech of the characters of the work, taking into account their communicative-stylistic and ethnopsychological features.

This analysis makes it possible to draw certain **conclusions**. In semantic terms, etiquette expressions are not homogeneous. Among the analyzed etiquette statements, we identified the following semantic-functional varieties:

congratulations, appeals, gratitude, reservations, apologies, requests, compliments, oaths, wishes, farewells. The most complete representation is given to the constructions of address, for which the following functions are typical: contact, motivational, etiquette, social-regulatory, evaluative-characterizing.

The etiquette expressions recorded in the speech of the characters of Oksana Kuziv's work "Immortality" represent the features of national speech etiquette, certifying such universal values as respect for the interlocutor, friendliness, tolerance, which is an integral part of the daily communication of Ukrainians.

Key words: *etiquette expressions, politeness constructions, semantic-functional manifestations, stylistic features.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Мова етносу, як зазначає відомий український науковець Олександр Губко «дає найбільш багатий і вірогідний матеріал для осягання історичного зрізу його психічного складу. Мова є найбільш чітким і повним відбитком психологічного обличчя народу» (Губко, 2013: 84). «Тут відбиваються, як у воді безмежна блакить неба, усе душевне багатство народності – її світосприймання й уявлення про довкілля, її уважність до явищ природи, її історична пам'ять, її мислення, уява-фантазія, темперамент, характер, здібності, уся індивідуальність і натура» (Губко, 2013: 84).

Виокремлюючи з-поміж типових етнопсихологічних рис українців емоціоналізм, сентиментальність, ліризм, сердечність, дослідники акцентують на таких рисах вдачі, як саможертвоність, непокірність козацького духу, почуття незалежності та власної гідності, патріотизм, життєрадісне світовідчуття. До висвітлення цих та інших ознак національного характеру українців зверталися Г. Сковорода, В. Шухевич, М. Костомаров, Д. Чижевський, Ю. Федькович, І. Франко, Леся Українка, В. Сімович, Є. Маланюк, М. Шлякєвич, Ю. Липа, В. Працьовитий, І. Драч, Л. Орбан, Є. Онацький, С. Богдан, О. Губко та багато інших науковців.

«Дайте нам бодай одне речення ... і ми вам реконструємо всю психіку мовця – його інтелектуальний рівень, його свідомість, його сенсоріку, художньо-естетичний розвиток та емоційну сферу – словом, увесь його душевний світ та етнічну характерність останнього» (Губко, 2015: 169). Ця унікальність, неповторність виражається і в його системі мовленнєвого етикету.

Під мовленнєвим етикетом розуміють «використання засобів мовного коду конкретної ідіоетнічної мови, якою здійснюється міжкультурна комунікація, у повній відповідності з мовленнєвою ситуацією; система стійких формул і знаків спілкування, прийнятих у конкретній національній лінгвокультурній спільноті, скерованих на встановлення оптимального мовленнєвого контакту між співбесідниками» (Бацевич, 2007: 48). Яскравим свідченням цього є мовотворчість наших прикарпатських письменників.

Зокрема своєрідну систему етикетних висловлень репрезентує новий твір Оксани Кузів. Цікаво, що сама авторка окреслює жанрову належність твору так: «БезсмертіЄ» – це навіть не художній твір, це частина мого життя, моїх здогадів, снів, рефлексій, медитаційних, підсвідомих станів про мене первісну (звичайно, з художнім домислом і баченням)...» (Кузів, 2023: 3).

Актуальність роботи зумовлена важливістю об'єкта дослідження та відсутністю розвідок щодо лексико-семантичної та структурно-граматичної характеристики етикетних висловлень у творчості письменниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська мовознавча наука велику увагу приділяла характеристиці системи українського мовленнєвого етикету в різних аспектах ще з кінця XIX століття. Наприклад, у працях В. Шухевича, І. Свенціцького. Описовій та науковій інтерпретації цієї проблематики присвячені праці сучасних мовознавців С. Богдан, Л. Мацько, М. Білоус, О. Завгороднього, І. Гамрецького, С. Караванського, Т. Панько, М. Телеки, О. Миронюк, О. Пазяк, Г. Кисіль.

Привертала увагу до визначення загальних закономірностей, найсуттєвіших ознак етикетних висловлень українського народу в наукових розвідках І. Білодід, П. Дудик, Є. Чак, Л. Мацько, Л. Масенко, Т. Панько, А. Коваль, С. Караванський, М. Білоус, С. Єрмоленко, О. Миронюк, Н. Плющ, М. Стельмахович, О. Тараненко та інші.

Винятково важливими є дослідження етнопсихологічних рис етикетного спілкування українців у лінгвістичних працях Н. Бабич, Н. Гуйванюк, Я. Радевича-Винницького, Н. Журавльової, Г. Татаревич, М. Скаба, О. Кульбабської, В. Працьовитого, Л. Корновенко та багатьох інших дослідників, адже «лише в літеплі материнської мови юна особистість викохується щасно, природно, могутньо. У чужомовному силовому полі вона хиріє, як тропічна квітка, пересаджена на північний ґрунт. Тим-то нації (і передусім українці), які століттями зазнавали мовного гніту, багато втрачали у своєму духовному, інтелектуальному розвитку. І лише могутнє праісторичне коріння дозволяє нам залишатися однією з духовно багатих націй світу» (Губко, 2015: 169–170).

Мета роботи полягає в аналізі семантичних та стилістичних особливостей етикетних висловлень у творі Оксани Кузів «БезсмертіЄ».

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити семантичні та стилістичні особливості етикетних висловлень у творі Оксани Кузів «БезсмертіЄ»; з'ясувати етнопсихологічні особливості зафіксованих формул ввічливості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано новий аналіз мовотворчості Оксани Кузів, зокрема вивчення та систематизування етикетних висловлень у мовленні персонажів твору з урахуванням їхніх комунікативно-стилістичних та етнопсихологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етикетні висловлення *привітання* в контактнотворчості виконують функції чисельно не представлені у мовленні героїв твору «БезсмертіЄ». Найпоширенішою формулою є традиційне й стилістично не обмежене висловлення «Привіт!». Такі конструкції містять повтори комунікативної ввічливості, наприклад: – *Привіт, матусю, привіт!* – Марта кинулася на шию. – *Привіт-привіт!*, – міцно зажмурила очі (Кузів, 2023: 148).

Більшою різноманітністю та варіативністю характеризуються у творі Оксани Кузів формули *звертань*.

Переважає у цій етикетній функції використання власних імен персонажів, вжиті у повній формі, як-от: – Неправда, *Марто!* Вас же так зовуть?! – чи то запитав, чи то ствердив чоловік (Кузів, 2023: 6); – А ви, *Марто*, маєте напрочуд розвинену фантазію (Кузів, 2023: 11); – Чуєш, *Дзвінко*, ти зможеш вибратися звідти!!! (Кузів, 2023: 124); – Я думаю, що згадала... точніше, *Августине*, ви допомогли мені пригадати.. (Кузів, 2023: 94). Фіксуємо також такі найменування адресата мовлення із повторенням, як-от: – Ти думаєш, розчинитися у Бозі – гріх??? *Марто!!! Марто!!!* (Кузів, 2023: 44).

У мовленні персонажів лунають і загальні нейтральні форми звертання, які виконують власне контактну функцію, наприклад: – Прошу, *пані*, ручку... (Кузів, 2023: 6); Визначся, *дівчино*, і, взагалі, думай, перше, ніж маєш щось дурне ляпнути! (Кузів, 2023: 16).

Представлені загальні звертальні етикетні висловлення і в зменшено-пестливій формі, як-от: – Та що ви, *панночко*, що ви? (Кузів, 2023: 7); – Хто зна, хто зна, *моя панночко*... (Кузів, 2023: 9); – Та що ти, *дівчинко*, я лише побачив між рядками, – уточнив... (Кузів, 2023: 27); – Ніякої містики, *дівчинко!* (Кузів, 2023: 68).

Такі звертання можуть містити поширювачі означального типу, як-от: – Що ви?! Що ви, *моя дівчинко!*?! (Кузів, 2023: 8); – Ні, *моя дівчинко*, не все! Завтра буде інший день... (Кузів, 2023: 10); – *Дівчинко моя*, це закономірно, і зветься це, називається досвідом, життєвим досвідом – і не інакше! (Кузів, 2023: 86); – А це означає, *люба дівчинко*, що я прощаюся з тобою назавжди, – поспіхом заціпає гудзики піджака (Кузів, 2023: 138). Поширені такі форми звертань у спілкуванні дорослих і дітей, засвідчуючи доброзичливе ставлення до адресата. Таким номінаціям адресата мовлення притаманна спонукальна функція.

Соціально-регулювальну функцію апеляції репрезентують конструкції товариських звертань, як-от: – То нічого, *браття*, скоро ми подивимося, як плавиться те «золото» у багатті! – підморгнув до всіх найстарший (Кузів, 2023: 128); – ... Пийте, *браття*, пийте, аби не боятись її, аби мати супроти нечисті сили!!! (Кузів, 2023: 128).

Вживаються в етикетній функції звертання й висловлення, що відображають фольклорну, народнопісенну традицію прикарпатців. Таку функцію виконують персоніфіковані іменники, порівняймо: – Ти не сама... Ти – з ним... – ніжно гладив її по голові. Не журися, *пташко*, дай Богові покерувати часом і розв'язати всі твої сьогоднішні вузлики, а «завтра» – настане лише завтра! (Кузів, 2023: 63); – Летить, *пташко*, час лише летить! (Кузів, 2023: 28); – ...А тепер – біжи! Лети, *моя пташко!* (Кузів, 2023: 141); – Ось як ти защебетала, *моя пташечко*, бідна, кажеш! (Кузів, 2023: 64); – Хтозна... Хтозна, *моя люба пташечко*... (Кузів, 2023: 95); – Е, *голубонько*, досвід досвідом, а життя така штука, що і з досвідом нагинає, скручує в дугу і лупить таким струмом, що й Вольф не розбереться! (Кузів, 2023: 116); – Якби ж то, *моя зіронько*, було так, то я б тут з тобою сьогодні не сидів та не втішав... (Кузів, 2023: 16); – Ні, *моя квіточко*, точно ні, знаю лише, як би це дивно не звучало, що цей перстень мені замовив зробити ювелірному майстрові мій чоловік зі сну... (Кузів, 2023: 158).

Деяко архаїзовано та стилізовано «під високий стиль» звучать звертання до дівчини «моя князівно», «ваша величність», напр.: – Якби ж то... Якби ж то, *моя князівно*... (Кузів, 2023: 93); – Ні... Я не міг тому, бо *ваша величність*, через мою маломовність, наказала мені відрізати язик (Кузів, 2023: 93).

У функції апеляції ми зафіксували й використання прикметників, які звучать як самостійні звертання, наприклад: – ...А ви, *шановний*, як там вас величати, бо я забула? (Кузів,

2023: 14); – *Дурнесенька*, то ти ще мріяла у моєму помісті лягти – і заснути??? – розреготався (Кузів, 2023: 45); – Чому ти така збуджена, чому це ім'я так збентежило тебе? Заспокойся, *ріднесенька*, не можна ж так емоційно сприймати, ти – вагітна, а це лише сон! (Кузів, 2023: 159); – О так, *ріднесенька*, вірю! (Кузів, 2023: 160). На нашу думку, зазначені номінації адресата мовлення виконують, окрім етикетної та власне контактної функції, ще й оцінно-характеризуючу функцію.

З-поміж родинних звертань фіксуємо як повні форми констукцій у кличному відмінку, так і усічені варіанти, порівняймо: – Тішуся за тебе, *доню*, тішуся, – витирала долонями сльози, а ті котилися й котилися. – За нас, *мамо*, за нас (Кузів, 2023: 148–149); – А як звали, *мамо*, ту жінку з твоїх снів? (Кузів, 2023: 158). – *Мам*, а чого ж на «ви» і відкіля тобі відомо, що син, – розщипала ремінці босоніжок, які від спеки аж в'їлися в шкіру. – *Мам*, а ти мала рацію!.. – і вони пирснули сміхом... (Кузів, 2023: 160); – *Ма-ам*, а ходи-но сюди! (Кузів, 2023: 150). Зазначені іменники – загальні назви реалізують соціально-регулювальну функцію звертання. У досліджуваному матеріалі ми фіксуємо їхнє використання в неофіційних комунікативних ситуаціях.

З комунікативно-етикетною функцією *вибачення* у досліджуваному матеріалі вживається формула *вибач/вибачте, пробач*, як-от: – *Вибач*, що перебив, та все ж, звідки ти знаєш, що з найбідніших? (Кузів, 2023: 104); – *Вибачте*, – відповіла не озираючись (Кузів, 2023: 49); – *Пробач*, – ніби й не чула його слів. – За вчора – *пробач*... (Кузів, 2023: 144). До особливостей письменницького стилю у творі Оксани Кузів належить використання повторів зазначених етикетних форм, як самостійно, так і в поєднанні з іншими зворотами ввічливості. Такі повторення етикетних висловлень свідчать про особливе ставлення до адресата, делікатність та зворушливість моменту комунікації, напр.: *Вибач-вибач*, я ж не винен у тому, що читаю тебе, як книжку... (Кузів, 2023: 27); – ... *Вибач-вибач!* – посміхнувся і підняв руки угору, капітулюючи (Кузів, 2023: 52); – *Вибач-вибач* (Кузів, 2023: 87); – *Вибачте... Вибачте, будь ласка...* – мовила стиха (Кузів, 2023: 71).

До таких своєрідних рис мовостилу належить і використання чужомовних формул ввічливості, як-от: – О Боже, ви думаєте, що я усю ніч слухатиму ваші, *пардон*, теревені й віритиму кожному вашому слову, а після, розказуватиму про себе, виноситиму сміття з власної хати, тобто з душі, і проситиму у вас поради чи то розради?! (Кузів, 2023: 45).

Стосунки, що побудовані на повазі та взаєморозумінні, засвідчують вибачення з відтінком благання, як-от: ...*Заради Бога, лише не тримайте на мене зла...* (Кузів, 2023: 71); – *Та не ображайся на мене, дівчинко, не ображайся!* – погладив по-батьківськи дівчину по голові (Кузів, 2023: 74).

У функції *прохання* ми зафіксували висловлення з компонентами «*прошу*» та «*будь ласка*». – *Ні, прошу!* Лише не здавайся! (Кузів, 2023: 131); – ...Марто, я кажу тобі про смерть, чуєш, про смерть, тому *прошу тебе* піти звідси швидше, аніж це все станеться! (Кузів, 2023: 138); – Не лякайте, *будь ласка*, а то я... (Кузів, 2023: 58); – Я – така? Зупиніться-зупиніться!!! Із цього місця, *будь ласка*, якщо можна звичайно, якомога детальніше! (Кузів, 2023: 81). Зазначені етикетні висловлення характеризуються модальністю люб'язності та вживаються з метою налаштувати співрозмовника на доброзичливий тон репліки-відповіді, сподіваючись на позитивне вирішення прохання.

Почуття вдячності персонажі твору «БезсмертіЄ» висловлюють за допомогою традиційних формул «*дякую*» та «*спасибі*», напр.: – *Дякую*. Хотіла би дізнатися чи... (Кузів, 2023: 60); – *Дякую*, ще краще! (Кузів, 2023: 81); – ...*Спасибі*, Августине, за те, що відкрили мені правду про себе, про мене теперішню і колишню, про любов, про життя і смерть, як продовження самого життя! (Кузів, 2023: 143).

Різновидом таких конструкцій є речення з прикметником *вдячний* із зазначенням адресата подяки і предмета подяки, як-от: – Звичайно, *я безмежно вдячний тобі за доброту, за довіру...* (Кузів, 2023: 138); – *Це тобі дякую за вибачення!* Я чекав на нього не рік і не два – пару століть... (Кузів, 2023: 96).

Спостерігаємо у фактичному матеріалі усталені вислови подяки з компонентами «*Бог*» та «*Всевишній*», які вживаються у певних комунікативних ситуаціях із значенням схвального ставлення мовця до повідомлюваного. Порівняймо: – *Та й слава Богу*, – прошепотіла їй у відповідь, – *слава Богу*, – пустила рясну щедру сльозу (Кузів, 2023: 148). – Так, моя князівно, мій язик залежав тоді теж тільки від вас, – проказав з іронією, – та, *дякувати Всевишньому*, все минулося (Кузів, 2023: 95).

З компонентом «*Бог*» фіксуємо формули *застереження*. Етикетні висловлення цієї групи засвідчують релігійність та побожність прикарпатців як їхню етнокультурну своєрідність та християнський світогляд. Наприклад: – Ні, навіть не смій думати собі, дорогий читачу, що Августин щоднини вишукує якусь/якогось

родичку/родича бозна по якій родовій лінії і вчить, як правильно жити, чи розповідає комусь з них, **не приведи Боже**, про те, що було у них вчора, сьогодні чи що буде завтра... (Кузів, 2023: 65).

На сторінках твору «БезсмертіЄ» фіксуємо етикетні висловлення у функції **компліментів**, які відповідають нормам сучасної мовленнєвої поведінки і наділені виразними смисловими відтінками. Наприклад: – Ось бачиш, **ти мудра дівчинка**, яка вміє аналізувати ситуацію (Кузів, 2023: 66); – **А ти кмітлива!** (Кузів, 2023: 75); – **...Браво, ви – геній, Августине!!! Геній!!!** (Кузів, 2023: 110).

Надзвичайною емоційністю та оригінальним світовідчуттям мовців позначені етикетні висловлення **присягання**, наприклад: – **Клянуся**, я цей перстень уже бачила, – Марта зауважила, як змінився вираз обличчя у мами. – **Клянуся**, що бачила... (Кузів, 2023: 155); – ...Все, більше не можу! **Клянусь найсвятішими небесами, що це мені не під силу!**... – кричала в безнадії (Кузів, 2023: 132).

Письменниця у мовленні героїв своїх творів відтворює традиційні етикетні висловлення **прощання**, добираючи хвилюючі, сповнені щирості слова, напр.: – **Прощайте, Августине! Прощайте назавжди! Я ніколи не забуду цю зустріч!!! Ніколи!** – **До зустрічі колись... Вдома!** – він посміхнувся і зажмурих очі (Кузів, 2023: 142). Переважають традиційні формули із конкретно адресованими побажаннями, які характерні усному мовленню українців, як-от: – **Будь здорова, дівчинко... ти, твій син і чоловік!** Сьогодні для тебе розпочнеться приголомшливий день, як, зрештою, і в мене (Кузів, 2023: 138); – **На все добре, дівчинко**, – тихо мовив чоловік. –

Мені – час перепочити... А можна, я поцілую тебе на останок? (Кузів, 2023: 122).

Окрему групу етикетних висловлень становлять формули **побажання на ніч**. Дослідники мовленнєвого етикету зараховують їх до конструкцій **прощання**. Наприклад: – Ви мене втомили безкінечною маячнею, я хочу спати! **На добраніч!** (Кузів, 2023: 59); – ...А тепер – **на все добре, солодких снів** (Кузів, 2023: 70); – **Хай щастить тобі у цьому сні, як і, зрештою, в наступних... Бувай!..** (Кузів, 2023: 123).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зафіксована у творі «БезсмертіЄ» Оксани Кузів система етикетних висловлень відображає загальнонародні тенденції, позначені особливостями світосприйняття прикарпатців, а також містить індивідуальні риси. Окремі формули ввічливості відображають архаїчні та стилістичні риси.

Серед проаналізованих етикетних висловлень ми виділили такі семантико-функціональні різновиди: **привітання, звертання, подяка, застереження, вибачення, прохання, компліменти, присягання, побажання, прощання.**

Найчисельніше представлені етикетні висловлення звертання. Також вони характеризуються найбільшою різноманітністю та варіативністю форм.

У мові творів Оксани Кузів віддзеркалюється образ авторки, людини високоосвіченої та інтелегентної, з чутливою та неповторною душею. Про це свідчить і своєрідна система мовленнєвого етикету, відтворена на сторінках творів письменниці, яку вона майстерно використовує у функціях етикетно-комунікативних одиниць.

Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямі може бути аналіз екстралінгвістичних засобів вираження модальності ввічливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра. 2007. 205 с.
2. Губко О. Психологія українського народу. Київ: ФОП Стебляк О. М. 2015. Кн. 1. 504 с.
3. Губко О. Психологія українського народу. Київ: ТОВ «Видавництво друкарня «Діло». 2013. Кн. 2. 400 с.
4. Кузів Оксана. БезсмертіЄ (казка для дорослих). Львів: ЛА «Піраміда». 2023. 164 с.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2007) Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. [Dictionary of terms of intercultural communication]. Kyiv : Dovira. 205 s. [in Ukrainian].
2. Hubko O. (2015) Psykholohiia ukrainskoho narodu. [Psychology of the Ukrainian people]. Kyiv: FOP Steblyak O. M. Kn. 1. 504 s. [in Ukrainian].
3. Hubko O. (2013) Psykholohiia ukrainskoho narodu. [Psychology of the Ukrainian people]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo drukarnia "Dilo". Kn. 2. 400 s. [in Ukrainian].
4. Kuziv Oksana. (2023) BezsmertiE (kazka dlia doroslykh). [There is immortality (a fairy tale for adults)]. Lviv: LA "Piramida". 164 s. [in Ukrainian].

Тетяна МІШЕНІНА,

orcid.org/0000-0002-5992-4035

*доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук,
професор кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна) t.mishenina@gmail.com*

САКРАЛЬНИЙ КОД У КОНЦЕПТОСФЕРІ ЛІТЕРАТУРНОГО ДОРОБКУ ПИСЬМЕННИКА-ФІЛОСОФА БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

У публікації здійснено спробу розв'язання питання концептуалізації сакральних понять, вербалізованих у сакральному коді, складників концептосфери літературного доробку Бориса Антоненка-Давидовича.

Окреслено лінгвістичне (вербалізація лінгвокультурної інформації, деривація семантичних смислів, зумовлених історико-культурними чинниками) й літературознавче (ідейна настанова, художня інтерпретація ціннісних настанов) прочитання концепту. Концепт розглянуто як джерело лінгвокультурної інформації базовий складник концептуальної картини світу, а також як складник мовомислення представників лінгвокультури, визначальний чинник лінгвофілософії.

Змістово-смілова архітектоніка новели Бориса Антоненка-Давидовича репрезентує сакральний код, який утворюють поняття «Бог», «душа», «віра», «істина». Новеліст розглядає еволюцію понять з позиції філософського осмислення історії, зіставляючи біблійні історії з суспільно-політичним станом України у складі СРСР, апелює до розмірковування над тим, що є істиною на тлі тогочасних суспільних перетворень.

Вибудовуючи сюжетну канву, письменник застосовує прийом зіставлення ситуацій: опис картини Миколи Ге «Що є істина? Христос і Пилат» і перебування в таборі як політв'язень / в'язень за релігійними переконаннями. Діалог у новелі відтворено на рівні опору безправних в'язнів і всевладної верхівки табору, з одного боку, внутрішній діалог головного героя розростається через філософське осмислення розмови, оприявленої в біблійному тексті, Пилата і Христа.

Задля створення комунікативного портрета письменник використовує жаргонізми, тим самим надає негативну оцінку керівництву табору через мовленнєвий чинник. Сакральний код відтворено через зіставлення аналізованих концептів на рівні комунікації (комунікативний портрет) і світоглядного каркасу (декларація цінностей). Розмірковування про сутність концептів Бог, душа, віра, істина апелюють до історичних зіставлень на рівні інтертекстуальності (біблійний сюжет) і мистецької реляції (через художнє сприйняття образотворчого й літературного мистецтва).

Ключові слова: *концепт, концептосфера, Борис Антоненко-Давидович, українська література, картина світу, сакральний код, новела, художньо-філософське осмислення історії, інтертекстуальність.*

Tetiana MISHENINA,

orcid.org/0000-0002-5992-4035

*Doctor of Pedagogic Sciences, Candidate of Philological Sciences,
Professor at the Department of Ukrainian Language,
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Ukraine) t.mishenina@gmail.com*

THE SACRED CODE IN THE CONCEPTOSPHERE OF THE LITERARY WORK OF THE WRITER-PHILOSOPHER BORYS ANTONENKO-DAVYDOVYCH

The sacred code in the conceptual sphere of the literary work of the writer-philosopher Borys Antonenko-Davydovych.

The publication attempts to resolve the issue of conceptualization of sacred concepts, verbalized in the sacred code, components of the conceptual sphere of the literary work of Borys Antonenko-Davydovych.

Linguistic (verbalization of linguistic and cultural information, derivation of semantic meanings conditioned by historical and cultural factors) and literary (ideological guidelines, artistic interpretation of value guidelines) reading of the concept is outlined. The concept is considered as a source of linguistic and cultural information, a basic component of the conceptual picture of the world, as well as a component of language thinking of representatives of linguistic culture, a determining factor of linguistic philosophy.

The content-semantic architecture of Borys Antonenko-Davydovych's novel represents the sacred code formed by the concepts of "God", "soul", "faith", "truth". The novelist examines the evolution of concepts from the standpoint of a philosophical understanding of history, comparing biblical stories with the socio-political state of Ukraine as part of the USSR, appeals to reflect on what is the truth against the background of contemporary social transformations.

While building a plot canvas, the writer uses the technique of juxtaposing situations: the description of Mykola Ge's painting "What is the truth? Christ and Pilate" and stay in the camp as a political prisoner / prisoner of religious beliefs. The dialogue in the novel is reproduced at the level of the resistance of the disenfranchised prisoners and the all-powerful top of the camp, on the one hand, the internal dialogue of the main character grows through the philosophical understanding of the conversation, revealed in the biblical text, between Pilate and Christ.

In order to create a communicative portrait, the writer uses jargon, thereby giving a negative assessment to the camp management through the speech factor. The sacred code is reproduced by comparing the analyzed concepts at the level of communication (communicative portrait) and worldview framework (declaration of values). Reflections on the essence of the concepts God, soul, faith, truth appeal to historical juxtapositions at the level of intertextuality (biblical plot) and artistic relation (through the artistic perception of visual and literary art).

Key words: *concept, concept sphere, Borys Antonenko-Davydovych, Ukrainian literature, picture of the world, sacred code, novel, artistic and philosophical understanding of history, intertextuality.*

Постановка проблеми. Осмислення концептосфери апелює до співвідношення мовної й концептуальної картин світу, з одного боку, системних відношень між складниками того чи того концепту, – з іншого. Звернення до словників, у яких витлумачують сакральні поняття із застосуванням різних дескрипторів, розкриває вагомий пізнавальний ресурс, який дозволяє подати узагальнення стосовно тенденцій, у межах яких розглядають структуру й семантичні актуалізатори того чи того концепту. Лінгвістичне прочитання концепту спирається на лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи, де визначальною є ментальна реляція осмисленого фрагменту дійсності, відтворення з допомогою знаків культури, що визначає цінності як константи культури. Літературознавче моделювання концепту визначає ціннісно-смісловий конструкт свідомості письменника, який він репрезентує в ідейному навантаженні твору, з одного боку, відображає цінність як константу культури, тому визначає національно-культурний вектор осмислення дійсності, – з іншого. З огляду на те, що аксіологічні координати в концептуальній картині світу є змінними, зазнають трансформації в процесі історико-культурного розвитку, розгляд концептосфери в літературній творчості з позиції когнітивного й культурологічного підходів дозволить вивчення складників концептів як детермінант культури, способів кодування й категоризації інформації в художній дійсності. Творчий доробок Бориса Антоненка-Давидовича репрезентує глибокодумне осмислення сакральних цінностей, утілених у концептах, засвідчує універсальний діахронний історико-культурний чинник розвитку сакральної концептосфери в картині світу українців. Художня майстерність письменника-філософа Бориса Антоненка-Давидовича, творчість якого Л. Бойко схарактеризував через перифрази *подвижник духу, лицар правди і добра*, полягає в наскрізному діалозі через мистецькі знаки з читачем, що дозволяє акумулювати накопичену й інтеріоризовану інформацію стосовно цінніс-

них настанов задля подальшої проєкції елементів культури у складі концептів.

Аналіз досліджень. Онтологію концепту, особливості його побудови, узаємозв'язок мовної й концептуальної картин світу досліджують В. Жайворонок, В. Кононенко, П. Мацків, М. Скаб (Мацків, 2007: 36–38; Скаб, 2008: 48–50).

Закономірності концептуалізації сакральної сфери в українській культурі знайшли послідовне відтворення у лінгвістичних, літературознавчих і філософських працях (Л. Савченко, В. Храмова, М. Скаб, Л. Шевченко, В. Янів).

Розвідки, присвячені розкриттю життєвого і творчого шляху Бориса Антоненка-Давидовича, значною мірою розширюють уявлення про художній метод письменника, його художньо-ідейну декларацію (Л. Бойко, С. Жигун, В. Дмитренко, О. Хамедова).

Мета статті, завдання. Мета публікації полягає у виокремленні й подальшому описі складників сакрального коду у концептосфері творчого доробку Бориса Антоненка-Давидовича (на матеріалі новели «Що є істина?»).

Завдання дослідження:

- розкрити поняття «концепт» у сучасній науковій літературі;
- визначити сакральний код концептосфери в новелі «Що таке істина?»;
- схарактеризувати художній концепт у творчості Бориса Антоненка-Давидовича.

У дослідженні застосовували аналітико-синтетичний метод задля застосування понятійного апарату у визначенні сакрального коду через філософсько-релігійну й національно-культурну природу концепту. Метод порівняння уможливив простеження паралелей моделювання концептів у мистецькому дискурсі (літературний й образотворчий художній виміри). Концептуальний аналіз апелює до виокремлення складників концепту, з'ясування його структури й семантичних актуалізаторів, опису мовного знака як об'єктиватора фрагмента мовної картини світу, окреслення параметрів конверсійності концепту як міжгалузевого поняття.

Виклад основного матеріалу. Творчий доробок Бориса Антоненка-Давидовича репрезентує досвід осмислення сакральних понять, культуру релігійного пізнання дійсності загалом, надання оцінки соціально-культурної дійсності часів перебування України у складі СРСР зокрема. «Табірна тема», яка знайшла послідовне висвітлення у творчості письменника-філософа, не лише відтворює тогочасну атмосферу, де правова дійсність засвідчує обмеження прав людини, де «злочинцями, грабіжниками і вбивцями, а також ворогами народу», або контриками, засудженими за політичною 58-ю статтею Кримінального кодексу» (Антоненко-Давидович, 2005: 191).

Через діалог, портретування автор майстерно відтворює тогочасну дійсність з «перевернутими» цінностями добра і зла, істини й неправди, які становлять основу концептів «Бог», «душа», «віра», «істина». Простежимо особливості вербалізації концептів, художньо-філософське осмислення новелістом історії на прикладі новели «Що таке істина?».

Насамперед слід звернути увагу на подання заголовка новел у формі запитання, яке не становить риторичне за своїм змістом, навпроти, після прочитання новели розуміємо, що автор намагається спростувати через запитання поняття, що становлять сакральний код (Скаб, 2008: 10–12; Шевченко, 2004: 313) – *Бог, істина, віра, істина*, і які, водночас, були знеціненими в часових межах суспільно-політичного ладу Радянського Союзу.

Сакральний (біблійний) текст дозволяє виокремити позицію *істина / правда* через духовні настанови, які спрямовують дії людини, забезпечують інтеріоризацію цінностей. Звернення до філософського і тлумачного словників дозволяють визначити співмірність розглядуваних понять. Якщо з філософської позиції правда означає «адекватне відтворення об'єкта суб'єктом, який себе пізнає, відтворення його та, як він існує сам по собі, поза й незалежно від людини і її свідомості; об'єктивний зміст чуттєвого, емпіричного досвіду, понять, суджень, теорій, учень і цілісної картини світу в діалектиці її розвитку» (Філософський словник, 2020: 230), то в загальному тлумаченні *правда* визначає те, що відповідає дійсності; *істина*. // Певна сукупність достовірних відомостей про що-небудь. // Дійсний стан речей (Словник української мови, 1980, Т. 7: 497). У загальному тлумаченні *істина і правда* суголосні за семантичним навантаженням. Те саме, що правда; Положення, твердження, судження, перевірене практикою, досвідом (Словник української мови, 1980, Т. 4 : 50). У сакральному тексті

правда / істина є від Бога, відповідно, мудрість безпосередньо пов'язана з законами буття, відтвореними в настановах Божих – заповідях. Концепт *Бог* вербалізовано в біблійному тексті як причина *істини – правди – мудрості*.

Сакральний код ґрунтований на християнському континуумі, що вербалізується через концепт Бог, відтворює релігійну картину світу. З огляду на те, що релігійна картина світу є складником концептуальної, системне висвітлення сакральних понять, що корелюють із категорією священного, дозволяє окреслити художній вимір творчого доробку Бориса Антоненко-Давидовича з позиції інтертекстуальності (апеляція до священного тексту; мистецький вимір осмислення сакральних цінностей). У мовній картині світу українців лексема *священний* розглядається на рівні синонімічних відношень із відповідниками *святий, священний, сакральний*, що охоплюють такі найменування, як-от: церковні свята (дійства), місця, персоналії. Узагальнимо, що мовна картина світу українців є суголосною релігійній (християнській), екстраполює сакральні поняття в межах концептів академічного релігієзнавства.

Художній простір новели «*Що таке істина?*» автор відтворює у двох вимірах: літературному й мистецькому. Автор застосовує прийом паралельних реальностей: з одного боку, оповідає про розмову головного персонажа й начальника; сутичку «христосика» й перевіряючого Большакова, з іншого, – крізь оповідь головний герой апелює до змісту картини українського художника Миколи Ге на релігійну тематику «Що є істина? Христос і Пилат» (1890 р.), відтворюючи власні роздуми в інтерпретації мистецького твору, що основою якої стала відображена в Біблії розмова Христа з Пилатом. Микола Ге описує сюжет картини як іронічне заперечення Пилата Христу на його відповідь до запитання «То ти цар?» і пояснення, що Христос задля того народився, щоб свідчити про Істину, і що, хто від Істини, той слухає й розуміє його. Уведення новелістом до сюжету новели «Що є істина?» витворює ніби два паралельних світи, наближені в часі, а саме: античний світ і період раннього християнства, коли цінності, які Ісус Христос розкриває перед народом, не приймаються однозначно, мають місце протистояння на релігійному ґрунті. Окрім того, художник Микола Ге, намагаючись відтворити історію в мистецькому вимірі, апелює до філософського осмислення, фактично, на прикладі картини «Що є істина?» ми споглядаємо головні віхи філософії історії через портретні й композиційні акцентатори. Портрет Ісуса Христа на картині відтворює

змучений, утомлений, водночас мудрий і глибоко-думний погляд, тому Ісус відповідає референтно-ототожнювально «Ти так сказав». Композиційна і спектральна панорама картини Миколи Ге представляє портрет зверхнього, з презирством у погляді, недбалих рухах і самій поставі Пилата, який з огидою і презирством ставиться до беззахисного народу й Ісуса, оскільки на цей час історичного поступу він має абсолютну владу. Пилат навіть не цікавиться змістом понять «істина», «правда», оскільки переконаний у своїй непохитній позиції, не вважаючи вчення Христа таким, що містить філософію пізнання, є глибоким і сокровеним. Недбалий жест Пилата ніби зацентровує на тому, що він має верховну владу. Неабияку роль у створенні протистояння між Пилатом і Христом у портретному вирішенні художник застосовує контраст світла / тіні (сонячне світло відтіняє тінь від постаті Пилата, яка є темнішою, майже чорною, ніж кольори, у яких намальований Христос, відтиснений «владарем» до тіньового боку).

Філософія діалогу полягає також у протиставленні праксемічних дескрипторів: якщо Пилат почувачється владно (про це свідчать рухи правої руки, вільно простягнутої уперед із конотацією виклику; постава персони, яка вільно рухається в просторі, добре зодягнена, як владар, самовпевнена, оскільки має право можновладця), то Христос зображений статуарно, рухи відсутні, постать відображає усталеність позиції та її непорушність, тобто непорушність у переконаннях, головна духовна міць зосереджена в погляді, змученому, але спокійному і сильному, бо Істина струменить крізь духовність. Істина в кожного різниться, тому Христос не зможе пояснити безодню, у якій перебуває Пилат (майже чорна тінь від Пилата засвідчує не лише його невігластво, але також глибокий моральний занепад). Додатковим дескриптором у сюжетній лінії картини є одяг Христа і Пилата: контрастне протиставлення розкішного, яскраводемонстаційного одягу Пилату й убогого вбрання Христа незримо прописує біблійні рядки про те, що істина руйнує недоладності, світи, не зважає на владу, розкіш і супровідні оповідні легенди стосовно верховенства тієї чи тієї персоналії.

Картина «Що є істина? Христос і Пилат» Миколи Ге є емоційно напруженою, вимагає герменевтики, успішної за умови глибокого розуміння сакрального тексту – Біблії. Філософія сюжету картини, що має основою протистояння тимчасово владарюючого римського Пилата й знеціненого Христа зі вченням про істину, відтворює філософію історичної закономірності, яка поля-

гає в невідворотності справедливості, заповіданої Богом.

Оприявлений докладний аналіз картини Миколи Ге «Що є істина? Христос і Пилат» покладений як супровідний паралельний історичний дискурс, пам'ять українського народу.

Заголовок новели «*Що таке істина?*» актуалізує риторичне питання як дихотомію, встановлює асиметричний вимір сакральних цінностей, де істина інтерпретована як гасла радянської влади, створені на основі так званої «сталінської конституції» – Конституції СРСР, затвердженої в 1936 році. Антипатріотичним уважався національний рух, який отримав визначення «українського буржуазного націоналізму». Зміст новели спростовує задекларовані «єдино правильні істинні цінності радянської людини», позицію автор подає як життєву оповідь, в основу якої закладено колізію: протистояння наділених владою керівників закладів позбавлення волі (пеніціарних) і позбавлених прав арештантів. Простежимо колізію, побудовану на основі інтертекстуального діахронного зіставлення сюжету, відтвореного Миколою Ге в картині «Що є істина? Христос і Пилат», і сюжету новели, побудованої на протистоянні керівництва табору й засуджених, окресленому в сакральних координатах: «*Здається, відповідь – одна: де сила, там і право і істина. Але йдуть вони, Христос і Пилат, через віки й континенти, падають старі імперії й постають нові, зникають нові релігії й народжуються інші, але що далі, то більше тьмяніє постать Пилата, й, певно, давно б уже на скрижляях історії стерлось його ім'я, якби він не віддав розіп'ясти Христа...*» (Антоненко-Давидович, 2005: 87). Автор застосовує прийом подвійного історичного зіставлення, накладаючи на семантику тіні Пилата, зображеного на картині Миколи Ге, семантику суспільно-політичних зрушень, що мали місце в часи масових репресій в Україні, а також розгортання терору, спрямованого проти «міфічних ворогів», які здійснювали контрреволюційну діяльність. Письменник ставить у центр колізії концепти *Бог і людина*, розгортаючи сюжетну канву через протистояння дій можновладця й беззахисної людини, яка має віру. Саме нібито зовнішня беззахисність людини спокушає на беззастережний переступ у порушенні її прав, приниженні через відчуття безкарності. Філософія історичної правди полягає в тому, що саме результати духовного поступу, моральний прогрес визначає подальшу еволюцію; будь-яка ситуація є індикатором для вияву сутності людини, саме так відбувається Суд Божий. Розмірковування про велич людини автор відтворює через внутрішній

монолог, у якому аналізує описувані події. Таким способом Борис Антоненко-Давидович через світоглядні домінанти філософського-релігійного світогляду висновковує про справжню тінь, яка залишається від людини, позбавленої духовності. *Тінь великого імені / magni nominis umbra* (наведено вислів нами) стає дзеркально протилежною: «... <його (Христа) безсила жертва з праху й тліну Голгофи високо підноситься над світами й горне до себе людські серця...>» (Антоненко-Давидович, 2005: 187). Письменник зіставляє сучасні події, де начальника Урульгинського таборного відділу Большакова «*несподівано для всіх арештовано, ... засуджено на десять років... <за тою клятою п'ятдесять восьмою статтею, яку він так ненавидів – за контрреволюційну агітацію! >*» (Антоненко-Давидович, 2005: 187).

Письменник крізь призму сакральних понять *духовність, духовна їжа* відтворює хибні цінності тогочасної влади, тим самим спростовуючи їх: *Але Большаков вирішив наснажити нас перше духовною їжею* (Антоненко-Давидович, 2005: 180). Штучність і духовна нищість задекларованих «цінностей» новеліст передає через уживання оцінних словосполучень *шаблонна промова, трафаретна фраза, спаровані слова, вихідні пункти: ... Він почав шаблонну промову, в якій раз у раз чулися спаровані слова – «партія і уряд», «робітники й селяни», «капіталісти й поміщики», що правила Большакову за вихідні пункти, з котрих він починав кожну нову фразу* (Антоненко-Давидович, 2005: 180) – спаровані слова визначають політику, яка не спрямована на увагу до кожного громадянина, письменник підкреслює змістову порожнечу, абстрактність гасел, протиставляючи тим самим духовно-особистісний культурний код, утілений у структурі сакральних понять *Бог, душа; Закінчив він трафаретною фразою, яку ми не раз уже й бачили на таборових написах: «У гарячій роботі тане ваш строк!»* (Антоненко-Давидович, 2005: 180) – шаблонність і трафаретність використано на позначення відсутності розвою, «мертвості» нав'язуваних суспільству соціалістичних цінностей. Викладений сюжетний фрагмент спонукає читача до розмірковувань про те, яку істину повинні відтворювати закони, яким має бути державницьке мислення задля забезпечення демократичного поступу?

Приєм спростування задекларованих цінностей радянської влади новеліст провадить через опис умов перебування, де шляхом сатиричної акцентуації на дотриманні культури спілкування, вияву поваги до людини (в'язнів) як виняткової ситуації: «... *Де ви бачили, щоб таборовий началь-*

ник називав підлеглого йому в'язня не тільки через «ви», а ще й на ім'я та по батькові?!» (Антоненко-Давидович, 2005: 180).

Демонстрацією духовної переваги людини, яка дотримується моральних настанов, виявляє релігійну культуру, є діалог Абрамова, начальника району, й головного героя: *А якщо я запропоную вам бути моїм секретарем, ви погодитесь? / У мене дуже погана стаття й великий строк. /... Знаю, що в мене працюватиме чесна, порядна людина* (Антоненко-Давидович, 2005 : 180). Безумовно, людина, яка дотримується морального кодексу, відчуває внутрішню потребу вибудувати життєву путь відповідно до правил взаємоповаги, виявляти емпатію, демонструвати культуру спілкування й засвідчувати високий рівень аксіологічної семантики у сприйнятті ціннісних людино центричних орієнтацій. Наведений діалог становить доведення переваги духовних якостей людини попри швидкоплинної «тіні» оцінки її діяльності в умовах штучно створених законів тогочасної держави.

На окрему вагу заслуговує уведення до тексту новели фразеологізмів. Фразеологізм *Мокрий води не боїться, й голого не обдереш* (Антоненко-Давидович, 2005: 180) відтворює оцінку головним героєм умов перебування в таборі, підкреслює тотальне безправ'я в'язнів.

Спостерігаємо білійно-теонімне вживання на прикладі фразеологізму *Бог не видасть, свиня не з'їсть* (Мацків, 2007: 183; Савченко, 2013: 209). Концепт *Бог* об'єктивовано на поняттєвому рівні, актуалізує філософію пізнання, вектор визначення екзистенції людини, яка на рівні внутрішнього діалогу чуттєво усвідомлює значення незалежності влади й досконалості Бога. Фразеологізм відтворює глибоку когнітивно-чуттєву роботу представників української лінгвокультури, апелюючи до протиставлення людського втручання (*свиня* – стереотип людини, яка намагається превалювати над поступом, визначеним Богом) і несхибність основного постулату християнської моралі, яка має формулювання в біблійному тексті як: «...*Помста прийде, як Божа відплата, Він прийде й спасе вас*» (Іс 35:4). Бог є Вседержителем, «має владу над усім Своїм творінням як володар світу» (Мацків 2007 : 45), тому Бог визначає за вчинками, хто служить істині. Констатуємо внутрішню віру в Бога головного героя, який стійко виносить складні обставини. У тлумачному словнику української мови віднаходимо визначення віри як *Визнання існування бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного* (Словник української мови, 1980, Т. 1: 679). У новелі віра

становить внутрішню суть головного героя, що засвідчує його непохитність у складних умовах й утискання прав людини.

Повертаючись до картини Миколи Ге «Що є істина? Христос і Пилат», звертаємо увагу на місткий діалог, який має вияв як на рівні внутрішньої реляції (конфлікт світоглядів), так на зовнішньому протистоянні (конфлікт учинків Пилата і Христа).

Новеліст паралелізує історичну сцену на прикладі діалогу начальника Большакова і в'язня-сектанта: – *А чому цей не на трасі? – суворо спитав Большаков завурчє. / – Це «христосик». / «Христосиками» в таборах звали сектантів, що були засуджені за свої релігійні переконання, але затято трималися своєї віри* (Антоненко-Давидович, 2005: 185). Констатуємо непохитність у релігійній позиції в'язня, з одного боку, ворожий опір і несприйняття віруванням інших представників радянської верхівки, з іншого.

Важливим у відтворенні письменником дійсності стали записи, які він використав задля досягнення правдивості зображуваної дійсності. Записи були зроблені автором безпосередньо як колишнього арештанта, де спостерігаємо психологічні портрети описуваних персоналій, з одного боку, репрезентації їх комунікативного портрета, – з іншого. Тому в портретуванні головних персонажів, представників «табірного керівництва» і засуджених, вагомим є мовленнєвий складник, який моделює їх психотип через мовленнєвий дискурс, як-от: кримінальний жаргон (*вишка* – вища міра покарання через смерть, розстріл, *вкалувати* – працювати, *горбушка* – хлібна пайка, *кантуватися* – відпочивати, *байдикувати*, *контрики* – засуджені за статтею 58 Кримінального кодексу СРСР як політичні опоненти, «вороги народу», *христосики* – сектанти, *попка* – вартовий на вишці, *тиснути* – оповідати історію, *чуні* – табірне взуття з відходів автомобільних шин) <із записів Бориса Антоненка-Давидовича> (Антоненко-Давидович, 2005: 179–196), формулювання думки про суть тих чи тих цінностей, ставлення до громадянина, сприймання ситуації.

Большакова характеризує мовлення, насичене жаргонізмами й інвективною лексикою, що законотмірно засвідчує низький рівень зовнішньої і внутрішньої культури, духовну ницість: – *Та чого ж ви з ним міндальничаєте? Якщо він христосик, то його в першу чергу треба було послати вкалувати на найтяжчу роботу! – заревів Большаков* (Антоненко-Давидович, 2005: 185).

Дискусія між Большаковим і в'язнем-сектантом набуває протистояння не лише харак-

терів, але також філософії життя, відстоювання кредо: – *Божий! – коротко, але твердо відповів Светлов* (Антоненко-Давидович, 2005: 187); *Для християн усе роблю, душу свою віддам за них; для дракона ж – і пальцем не поворухну! – рішуче проказав Светло, і в темно-карих очах його блиснув вогонь фанатика, готового прийняти всяку муку* (Антоненко-Давидович, 2005: 187); – *Мучити мене, терзати – ти можеш: тобі дано. Але душу мою здолати ... тобі несила* (Антоненко-Давидович, 2005: 188). Окрім висвітлених вище складників сакрального коду виокремлюємо поняття *душі*, яка з релігійної позиції апелюють до безсмертної нематеріальної основи людини, підвладної лише Богу; *мука*, яке моделюється як кореляція трагічного оптимізму внутрішнього поступу душі. Через муку уможливлене розв'язання суперечності спасіння, коли принцип гармонії протилежностей – внутрішнього, зовнішнього й соціального світів – розв'язується визначає діалектичний шлях пізнання себе через релігійні цінності й беззастережну віру, накреслення життєвої путі шляхом дотримання настанов Божих, обернення до камертону душі – совісті. Людина, яка вірить, не визнає муку тілесну чи моральну, завдану іншою людиною, за справжню, оскільки її судить лише Бог.

Автор вдається до прийому повтору при наданні характеристики представникові влади табору, зокрема називає його алегорично – *слуги дракона*, семантичними актуалізаторами є такі якості, як *жорстокий, несправедливий, лихий, у переносному значенні – диявол, аморальне чудовисько*. Таке зіставлення створює панорамне протиставлення «антигуманного світу, створеного драконом» і світу, яким керує Бог.

Протистояння атеїста й віруючої людини головний герой спостерігає ніби крізь тисячолітню призму, через діалог Пилата і Христа, відтвореному в картині Миколи Ге: ... *Пригадалася картина художника Ге: годований, самовпевнений Пилат питає художого, змученого бичуванням Христа: «Що таке істина?»* (Антоненко-Давидович, 2005: 187); *Так де ж істина? І хто переможе зараз: наділений майже необмеженою владою в таборі Большаков чи безправний, але незламний у своїй вірі Светлов?* (Антоненко-Давидович, 2005: 188). Автор відтворює діалог через дихотомію *істина* (людська / від Бога); *влада* (людська / від Бога); *право* (закон радянської влади / закон Бога). У діалозі простежуємо неспівмірність тимчасового переступу і вічного правопорядку, визначеного Богом.

Новела завершується розмірковуваннями головного героя про «мінливість Большакової доли»: «... Ніяк не міг собі уявити намісника римського імператора в далекій Юдеї, прип'ятого до такого ж хреста, як і той, на якому розп'яли колись з його наказу невідомого Ісуса з Назарета» (Антоненко-Давидович, 2005: 190).

Викладене вище дозволяє подати узагальнення про те, що уводячи в сюжетну канву новели історичний діалог Пілата і Христа, що знайшов відтворення в біблійному тексті, письменник надає відповідь сюжетом картини: істину відкрив історія; істинною є правда, викладена в сакральному Слові; справжній справедливий суд здійснює Бог.

Висновки. Сакральний код у концептосфері письменника-філософа Бориса Антоненка-Давидовича розкрито через поняття *Бог, істина, душа, віра*. Новеліст використовує прийом паралельного використання сюжетів шляхом візуального супроводу через образотворче мистецтво (тематика філософського осмислення історії) й художню інтерпретацію. Сакральні поняття становлять архітектоніку дискусії, яка полягає в обґрунтуванні позиції історичної правди, потенції демократичних цінностей на протизагу «неістинним» цінностям, які були задекларовані радянською владою; демократичні цінності співвідносні з викладеними настановами в сакральному тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Що таке істина? Смерть; Сибірські новели; Завищені оцінки / Вступ. слово Л. Бойка. Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2005. С. 179–190.
2. Мацків Петро. Референти / кореференти Бога: когнітивний аспект. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. С. 36–54.
3. Онлайн-версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua>
4. Савченко Л. В. Релігійний етнокод в образах фразеологізмів. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнологічний аспекти : монографія. Сімферополь: Доля, 2013. С. 208–222.
5. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
6. Філософський енциклопедичний словник онлайн. URL: <https://9.slovaronline.com/>
7. Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства: словник. Київ: Наукова думка, 2004. 560 с.

REFERENCES

1. Antonenko-Davydovych B. D. (2005) Shcho take istyna? Smert; Sybirski novelty; Zavyshcheni otsinky [What is truth? Death; Siberian short stories; Overestimated]. 179–190. [in Ukrainian]
2. Matskiv P. (2007) Referenty / koreferenty Boha: kohnityvnyy aspekt. Kontseptosfera Boh v ukrayinskomu movnomu prostori [Referents / co-referents of God: the cognitive aspect. The conceptual sphere of God in the Ukrainian language space] : monohrafiya [monograph]. 36–54. [in Ukrainian]
3. Onlaynova versiya akademichnoho tлумachnoho “Slovyka ukrayinskoyi movy” (1980) [Online version of the academic explanatory “Dictionary of the Ukrainian language”]. [in Ukrainian]
4. Savchenko L. V. (2013) Relihiyny etnokod v obrazakh frazeolohizmiv. Fenomen etnokodiv dukhovnoyi kultury u frazeolohiyi ukrayinskoyi movy: etymolohichnyy ta etnolohichnyy aspekty [Religious ethnocode in the form of phraseological units. The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnological aspects]: monohrafiya [monograph]. 208–222. [in Ukrainian].
5. Skab M. (2008) Zakonomirnosti kontseptualizatsiyi ta movnoyi katehoryzatsiyi sakralnoyi sfery [Patterns of conceptualization and linguistic categorization of the sacred sphere] : monohrafiya [monograph]. [in Ukrainian].
6. Filosofskyy entsyklopedychnyy slovyk onlayn (2020) [Philosophical encyclopedic dictionary online]. [in Ukrainian].
7. Shevchenko V. (2004) Slovyk-dovidnyk z relihiyevnavstva [Dictionary-reference of religious studies] : slovyk [dictionary]. [in Ukrainian]

УДК 821.161.«Черкасенко»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-35>

Марія МОШНОРИЗ,
orcid.org/0000-0001-6850-9610
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри мовознавства
Вінницького національного технічного університету
(Вінниця, Україна) opanasuk.mm@gmail.com

ЖІНОЧІ АРХЕТИПНІ ОБРАЗИ В ПОЕЗІЇ С. ЧЕРКАСЕНКА

У статті здійснюється системний аналіз творчої спадщини С. Черкасенка в міфологічному ключі. Розглядаються архетипні жіночі образи у творчості С. Черкасенка, які відображають його міфопоетичне світосприйняття та мислення. Визначаються основні міфологічні мотиви, пов'язані з жіночими образами. Окреслено систему інваріантів архетипного образу Жінки як основних складових міфопоетичної моделі світоустрою у творчості С. Черкасенка: Діва, Мати, стара жінка, фатальна жінка, жінка-воїн.

Найпоширенішим у творчості письменника є архетипний образ матері, що увібрав в себе всі ідеальні характеристики жіночого світу та відображає величезну роль матері у формуванні особистості, і в житті нації загалом. Серед архетипів-інваріантів, які утворюють основу образу Батьківщини-матері у творчості С. Черкасенка, можна виділити такі: «неня-Україна», «окривджена мати-Україна», «Мати-Страдниця». Архетипний образ Діви письменник зреалізував через мотив жертви, молодої дівчини-України, яка є потенційною новою офірою Спрута (більшовизму). Архетипний образ Старої жінки в поезії С. Черкасенка марковано семантично негативно та асоціюється зі смертю. Негативну форму має жіночий архетип фатальної жінки, представлений міфологемами ночі та міста. У ліриці автора подано інноваційне зображення міфологеми ночі в образі «вакханки»-жінки, нестримної в проявах своєї пристрасті, ототожненої з мотивом смерті як фізичної, так і духовної. Міфологеми міста лірик розкрив через жіночі образи матері-розпусниці, жінки-повії. Архетипний образ жінки-воїна постає як сильна та войовнича покровителька поезії, Муза «ненависті й співу».

Визначено, що архетипні жіночі образи в ліриці С. Черкасенка є одними із головних елементів у створенні сюжету та відображенні національних і культурних рис української жінки.

Ключові слова: архетип, міф, міфопоетика, міфологічний аналіз, реміфологізація, символ.

Mariia MOSHNORIZ,
orcid.org/0000-0001-6850-9610
Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Department of Linguistics
Vinnytsia National Technical University
(Vinnytsia, Ukraine) opanasuk.mm@gmail.com

FEMALE ARCHETYPAL IMAGES IN THE POETRY BY S. CHERKASENKO

The article carries out a systematic analysis of S. Cherkasenko's creative heritage in a mythological way. Archetypal female images in S. Cherkasenko's work, which reflect his mythopoetic worldview and thinking, are considered. The main mythological motifs associated with female images are determined. The system of invariants of the archetypal image of the Woman as the main components of the mythopoetic model of the world system in S. Cherkasenko's work is outlined: the Virgin, the Mother, the old woman, the fatal woman, the warrior woman.

The most common in the writer's work is the archetypal image of the mother, which has absorbed all the ideal characteristics of the female world and reflects the enormous role of the mother in the formation of the individual, and in the life of the nation as a whole. Among the invariant archetypes that form the basis of the image of the Motherland in the works by S. Cherkasenko, the following can be distinguished: "Mother-Ukraine", "offended Mother-Ukraine", "Mother-Sufferer". The writer realized the archetypal image of the Virgin through the motive of the victim, a young Ukrainian girl who is a potential new victim of the Sprut (Bolshevism).

The archetypal image of the Old Woman in S. Cherkasenko's poetry is marked semantically negatively and is associated with death. The female archetype of the fatal woman, represented by the mythologemes of the night and the city, has a negative form. The author's lyrics present an innovative image of the mythologeme of the night in the image of a "bacchanalian" woman, unrestrained in the manifestations of her passion, identified with the motif of both physical and spiritual death. The lyricist revealed the mythology of the city through female images of a promiscuous mother, a prostitute. The archetypal image of the warrior woman appears as a strong and warlike patroness of poetry, the Muse of "hatred and singing".

It was determined that archetypal female images in S. Cherkasenko's lyrics are one of the main elements in creating the plot and reflecting the national and cultural features of the Ukrainian woman.

Key words: archetype, myth, mythopoetics, mythological analysis, mythopoetic model of the world, remythologization.

Постановка проблеми. Наприкінці XIX – на початку XX століття, в добу розвитку національної свідомості та культури, українські літератори активно культивують міфопоетичне мислення. Враховуючи найактуальніші проблеми самовизначення українського народу С. Черкасенко у власних художніх текстах запозичив та трансформував, надав нового осмислення міфологічним елементам, що сприяло інтеграції українського письменства в загальноєвропейські процеси реміфологізації буття кінця XIX – початку XX ст.

Активний громадянський і культурний діяч початку XX ст., Спиридон Черкасенко жив у важкий історичний час (революції (1905 та 1917 років), світові війни (Перша світова і Друга світова), що позначилося «на його творчості, зробило його своїм літописцем, змусило пити гірку чашу неволі разом зі своїм народом» (Мишанич, 1991: 9).

Аналіз досліджень. Творчість письменника досліджувалася в роботах багатьох науковців. Лірику та ліро-епос С. Черкасенка досліджували Л. Дем'янівська, Л. Дякунова, С. Дяченко, О. Кузьма, В. Погребенник. Громадську та освітньо-педагогічну діяльність С. Черкасенка в українському суспільстві XX ст. простежила Г. Калантаєвська. В. Погребенник аналізував взаємодію літературного та народного факторів у ліриці С. Черкасенка. С. Хороб досліджував драматичні твори автора. Міфологічний аспект художнього осмислення творчості С. Черкасенка в дисертаційному дослідженні проаналізувала М. Мошноріз.

Варто зазначити, що архетипи розуміємо як універсальні, загальнолюдські концепції, тоді як архетипні образи, що виникають із них, розглядаємо як специфічні явища для певної національної культури.

Мета цього дослідження – простежити міфологічні мотиви й архетипні жіночі образи у творчості С. Черкасенка, що сприятиме глибшому аналізу творчої спадщини С. Черкасенка в міфологічному ключі, розкриттю цілісності міфопоетичної моделі світу письменника.

Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: визначити основні міфологічні мотиви, пов'язані з жіночими образами; з'ясувати особливості трактування письменником образу жінки та переосмислення міфопоетичних традицій у його зображенні.

Архетип жінки в літературі відображає універсальні теми, риси та ролі, які часто пов'язані із жіночими персонажами в різних культурах та літературних традиціях. Ці архетипи можуть виникати з глибоких культурних уявлень та пси-

хологічних шаблонів, але і також допомагають створювати багатозарові та змістовні образи жінок у літературі.

У статті використовуємо напрацювання К. Г. Юнга, в яких дослідження архетипних жіночих образів представлено через архетипічні образи Анімуса та Аніми (Юнг, 2018); Д. Болен (Boelen, 1984), яка проаналізувала сім архетипів давньогрецьких богинь (Гера, Персефона, Деметра, Афіна, Гестія, Артеміда та Афродіта), що дало змогу виокремити аспекти ролей жінки в соціумі; А. Нямцу (Нямцу, 2007), прослідкував літературну еволюцію міфологічних жіночих образів; К. Хоптинської (Хоптинська, 2021), яка виділяє 8 базових національних архетипів, чотири з яких жіночі (Панночка, Кайдашиха, Солоха, Мавка).

Виклад основного матеріалу. З міфологічними жіночими персонажами світова література різних культурно-історичних епох часто зв'язує загальнозначущі соціально-ідеологічні та моральні проблеми, що ставили цивілізацію в ситуацію екзистенційного вибору (Нямцу, 2007:81). Починаючи з античної літератури, опозиції жінка і суспільство, жінка і війна, жінка, яка дає й забирає життя, художньо осмисленні на матеріалі міфологічних структур.

Як і будь-який інший архетип, так і архетип жінки є поліаспектним. У поезії С. Черкасенка виділимо такі архетипні жіночі образи.

Діва: цей архетипний образ часто відображає молоду, невинну жінку, яка опиняється у скрутному становищі та потребує порятунку.

Архетип Діви автор зреалізував через мотив жертви в циклі «Спрут», що має національно-патріотичну спрямованість. Україна – молода дівчина, яка потрапила «в лабета» закоханого парубка-перелесника Спрута. «Лабета пестливі» – символізують безвихідь України в чотирикутнику смерті. Це своєрідна засторога Україні на майбутнє і висновок із політичного досвіду автора та політичної долі його країни. Для змалювання України автор використовує поетичні засоби, властиві українським пісням про кохання: «рожевий мій квіте, ясна зоре». Автор використовує міфологему Спрута для узагальнення більшовизму, спорідненого із вогненною Зіркою небес, промені світла якої, як щупальця спрута, пронизують усе. У диптиху – «ласкавий, ніжний Спрут», який не несе загрози, «в обіймах якого, – обіцяє він дівчині, – ти знайдеш спокій». Але за цим спокоем уже відчувається загроза. Мотив жертви, яка потрапила в обійми Спрута, підтверджується вимогою: «*Не борсайся, дівчинко неслухняна*» (Черкасенко, 1991: 267).

У баладі «Бранка» зrealізовано національний мотив новочасного міфу визволення дівчини-України, яка викрадена Змієм (архетип загарбника). У такий спосіб автор розкриває зміну політичної ситуації в країні, відновлення й утрату державності України початку ХХ ст. З дівчиною-бранкою автор асоціює Україну в часи занепаду країни, духовної темряви: «*А бранка Дівчина, / Що в замку, аж поки прийшли козаки, / Закута в кайдани, марніла віки, / То любя Вкраїна*» (Черкасенко, 1991: 139). У циклі «На варті» (1919) найчіткіше виведено міфологему Діви-красуні із золотими косами через архетип «святої землі», що засвідчує поетизацію високого стилю і створює позитивну міфологізацію краю: «*Красуне в косах золотих / Своїх незміряних ланів, / З очима глибинь голубих / Зірниць устами ранкових / І серцем зоряних світів*» (Черкасенко, 1991: 133). Цей образ нагадує Панну-Сонце, згадану в дослідженнях І. Нечуя-Левицького (Нечуй-Левицький, 1992:266), яка несе людям й природі живильне тепло і світло.

Мати: у міфологічній моделі світу образ Великої Богині полісемантичний, але найчастіше її образ ототожнюють із землею, і в ширшому значенні – з жіночим творчим началом у природі. У міфології початково образ Матері взаємопов'язаний, в першу чергу, із природою. Архетип Матері, як правило, присутній у більшості міфологій світу. У грецькій міфології Гея, Мати-Земля, у римській традиції – Деметра та Рея. У слов'янській міфології поширений синкретичний образ Матері-Землі, з чийого лона виросло все живе і неживе. Запліднена дощем земля дарує врожай, годує людей і сприяє продовженню роду. У християнській культурі відлунням давнього культу Матері-Землі є образ християнської Богородиці (Moshnorig, 2023: 181).

Найпоширенішою формою архетипного образу Матері в поезії С. Черкасенка є Мати-Україна, Батьківщина-мати, мати-природа, Мати-Земля. А. Кульчицький пов'язує цей архетип з віковим досвідом існування хліборобського народу з доброю ненькою – землею (Кульчицький, 1992: 55). Концепт Батьківщини є одним із базових цінностей культури, відображенням національних архетипів та менталітету. Тема Батьківщини, патріотизму, зв'язку людини зі своєю землею та народом, своєрідно інтерпретована в античній міфології, актуалізувалась і в долі С. Черкасенка 1923 року після вимушеного переїзду до Ужгорода. Центром міфопростору поезії С. Черкасенка є Україна, яка асоціюється з раєм, а український народ зіставляється з нездолан-

ним Антеєм через тактильний зв'язок із матір'ю-Землею. Автор переконаний, що будь-який народ нездоланий, доки житиме на своїй рідній землі, плекатиме традиції і віру предків.

У поезії С. Черкасенка жіночі образи, які є уособленням неба, є роздвоєнням одного і того ж міфологічного образу, який є символом персоніфікованої землі як матері роду людського: «*Неба ясного усміх досвітній / В твоїх очах, / Ранок рожевий, ранок привітний / В твоїх устах*» (Черкасенко, 1991: 93). У міфології з матір'ю-землею тісно пов'язані уявлення про «священний шлюб» неба і землі.

У поезії «До сонця» (1920) автор трансформує космогонічний міф. У Хаосі могутня, благодатна Земля породила безмежне блакитне Небо – Сонце, що огріло Землю. У постаті жінки-матері відтворив рідну Землю. Оригінально й експресивно автор відтворив народження Сонця Землею: «*Огонь в душі твоїй не згас: / Ти розірвала зсохлі груди / І невгасимий серця жар / В піснях у наші переклала / І навела предивний чар, / Щоб Сонцем блиснув серед хмар, / Ти Сонце над усе кохала!*» (Черкасенко, 1991: 208).

У циклі «В огні наш край» (1919) архетип Матері окреслено через мотив необхідності захисту своєї Батьківщини-матері від ворогів. Цикл своїм пасіонарним чином оновлює не тільки українське буття, а й відкриває світові нову екзистенційну перспективу з одвічною Великою Матір'ю, завжди присутньою в основі життєдіяння. Вона дає життя і благословляє на збройний захист Рідного Краю: «*О Нене рідна, ще не край, – / Ще хресна путь далеко в'ється, / Але ми дужі ще, – нехай / Лукавий ворог не сміється!*» (Черкасенко, 1991: 144). Генералізація патріотичних почуттів припадає на час грізної небезпеки для Батьківщини: «*Бо з великої любові / До рідненької землі / Буде бою, буде й крові / По потоках і ріллі*» (Черкасенко, 1991: 141). У поезії домінує міфологема пошуку втраченого Раю. Погодимось з О. Кузьмою, що в поезії «Біла Панна», образ України «має глибоку закоріненість у національну традицію» (Кузьма, 2016: 163).

Стара жінка: образ персоніфікованої смерті, уявлення про продовження життя в іншому вигляді, що є одним із способів людства побороги її. Міфологема Смерті в поезії С. Черкасенка маркована семантично негативно. Звичними є епітети «смерть з косою», «кошача», «голодна», «пекельна», «дихає духом безодні». Міфологему Смерті в поезії відтворено як симбіоз міфологічних елементів та біблійно-християнських первнів: традиційно її зображено у вигляді старої кістлявої

жінки з косою. Смерть виконує роль володарки, яка господарює на полях битв, які поглинули Україну у війсьній вир. У поезії «Пекельний вальс» автор з міфологемою смерті пов'язує есхатологічний мотив, що ґрунтується на семантичній опозиції «життя – смерть». С. Черкасенко зображає війну як бенкет Смерті: *«Нумо до танцю! Нам грають гармати, / Дріб вибивають чимдуж кулемети! – / Крутиться, віється, хоче обняти, / Хоче затиснути Смерть у лабету»* (Черкасенко, 1991: 163). Прихід Смерті під час війни – це не вічний спокій. Це хаос, що вирвався із темної безодні й приніс пожежі, «поля червоного пива», пекельні танці, в яких пари падають «снопами, як в добрії жнива». Смерть приходить не сама, а затуляє всіх у свій пекельний вальс: марища сонні, відьми, вовкулаки, пугачі.

Фатальна жінка: ця міфологема має негативну форму жіночого архетипу. У ліриці С. Черкасенка міфологема ночі, ототожнена з мотивом смерті як фізичної, так і духовної. Таке поєднання є інноваційним у літературі. Негативного значення набуває міфологема ночі в образі «вакханки»-жінки, нестримної в проявах своєї пристрасті. Негативної семантики міфологемі ночі надають порівняння ночі зі звіром (*«Але вже звіром лукавим чигає, / Десь притаївшись ніч»*) (Черкасенко, 1991: 130) і періодом апокаліпсиса (*«... Нехай довкола / Режоче ніч як сатана»*) (Черкасенко, 1991: 133). Властивим є, зокрема й те, що міфологема ночі має антропоморфний вигляд, зафіксований ще в язичницьких світоглядних уявленнях наших предків. Мара – богиня зла, темної ночі, ворожнечі, смерті (Черкасенко, 1991: 288), вдень її ніхто не бачить, а вночі вона творить свої темні справи: *«Хто не втоне в царство сонне – / Всіх розбудить і розпудить / Мари сну і забуття»* (Черкасенко, 1991: 63).

Дуалізм життя – смерті виявляється в зображенні образу ночі. У ліриці С. Черкасенка ця міфологема в нічному місті – час, коли в людській душі активізуються тілесні пристрасті та плотські бажання: *«Нічка дрімлива, / Нічка пестлива – / Мати кохання – / Розкоші, пестоців, / Любоців, лестоців / Родить бажання»* (Черкасенко, 1991: 96). Не випадково супутниками інфернальної ночі є Смерть, яка співає гіпнотичну колискову, мати-Хвороба, чорний Сум, мертвий Жах, характерні для міфосимволіки нещастя модерністської поезії. Саме в місті ніч виконує роль володарки, яка опановує усе місто з його проблемами та турботами. У грецькій міфології та й в

українського поета ніч – «мати богів», яка породила Обман, Хтивість, Старість, Смерть, Печаль, Голод, Забуття, Беззаконня. У рецепції ліричного героя місто – місце, де присутні всі ці гріхи: *«Ніч убирає страждання, / Розпач, злочинство, і гріх»* (Черкасенко, 1991: 92).

У циклах «Місто» (1920), «Діти міста» (1913) дієвим засобом конструювання жіночого архетипу є контрастність поетики. Мова про постаті жінки-повії («Справляє свято май»), панночки в білому з однойменної поезії; матері, яка веде розгульне життя, забувши про своє дитя.

Міфологему міста автор розкрив і через жіночий образ матері-розпусниці. Жінка-повія поєднує своє життя з «отруйним гадом», автор пояснює її гріховність і протиставляє її панночці в білому – втіленню «священного шлюбу» неба і землі, надії міста на нове життя без тягара гріхів. У тканину вірша вплетено християнський мотив покарання: *«І дітей її не помилую, оскільки це діти народжені від розпусти, бо перелюб чинила їхня мати»* (Книга пророка Осії, Гл. 2). Місто, новочасні Содом і Гомора, мешканці якого потонули в розпусті, не може очікувати на прощення. Показово, що автор циклу застосовує ритм колискової, характерні для цього жанру фольклору і літератури зменшено-пестливі слова, повтори. Погодимося з О. Кузьмою, що «колискова пісня несе на собі семантику музично-словесного материнського обереха. С. Черкасенко увиразнює ідею «перевернутих» людських цінностей, адже в хаосі міського життя матір не виконує свого прямого зобов'язання – оберегти дитину, створювати їй атмосферу спокою і захищеності» (Кузьма, 2026: 108).

Жінка-воїн: цей архетип зображено традиційним образом Музи «ненависті й співу», що відображає сильну та войовничу жіночу постать, покровительку поезії, яка веде поета у вир боротьби до пошуків Щастя на *«хресний шлях / До вищих меж»* (цикл «Моя Муза») (Черкасенко, 1991: 108).

Висновки. Отже, окреслено систему інваріантів архетипного образу Жінки як основних складових міфопоетичної моделі світоустрою у творчості С. Черкасенка. Серед архетипів-інваріантів, можна виділити такі: Діва, Мати, стара жінка, фатальна жінка, жінка-воїн. Архетип жінки у творах письменника зображено різними способами – від ніжності та любові до конфліктів та жертвовності. Жіночі образи є символом добра, захисту, але також і жінки-тіні, яка несе в собі темні аспекти архетипу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bolen J. S. *Goddesses in every woman: a new psychology of women*. New York. 1984. 335 p.
2. Кузьма О. Цикл «Біла Панна» С. Черкасенка крізь призму текстобіографії митця. Науковий вісник Ужгородського університету. Ужгород. 2016. Вип. 2 (36). С. 161–165.
3. Кульчицький А. Світовідчужання українців. Українська душа. Київ. 1992. С. 48–65.
4. Луценко О. Філософія та культура статі: гендерний аналіз: монографія. Суми. 2019. 350 с.
5. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини. (Повернення Спиридона Черкасенка). Твори: у 2-х т. Київ. 1991. Т. 1: Поезії. С. 5–42.
6. Moshnoriz M. The of the mother in the poetic world of S. Cherkasenko. *Innovative Management of Business Integration and Education in Transnational Economic Systems: Collective monograph*. Riga. 2023. P. 181–189.
7. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Київ. 1992. 85 с.
8. Нямцу А. Міф. Легенда. Література (теоретичні аспекти функціонування): монографія. Чернівці. 2007. 520 с.
9. Tatar M. *The Heroine with 1001 Faces*. Liveright. 2021. 368 p.
10. Черкасенко С. Твори: в 2 т. Поезія. Драматичні твори. Київ. 1991. Т. 1. 891 с.
11. Хоптинська К. Базові українські архетипи. Система національних архетипів. 2021. URL: <https://medium.com/khoptynska/базові-українські-архетипи-с581204900ea>.
12. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Переклад К. Котюк. Львів. 2018. 608 с.

REFERENCES

1. Bolen J. (1984) *Goddesses in every woman: a new psychology of women*. New York. 335 p.
2. Kuzma O. (2016) Tsykl “Bila Panna” S. Cherkasenko kriz pryзму tekstobiohrafii myttsia. [The cycle “White Lady” of S. Cherkasenko through the light of artist’s biography] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Uzhhorod. – Scientific Bulletin of the Uzhhorod University*, 2 (36). 161–165. [in Ukrainian].
3. Kulchytskyi A. (1992) Svitovidchuvannia ukrainsiv. Ukrainaska dusha. [World perception of Ukrainians. Ukrainian soul]. Kyiv. 48–65. [in Ukrainian].
4. Lutsenko O. (2019) *Filosofia ta kultura staty: gendernyi analiz: monohrafiia*. [Philosophy and culture of floor: gender analysis: monograph.]. Sumy. 350 p. [in Ukrainian].
5. Myshanych, O. (1991) *V bezmezhhzi zym i chuzhyny. (Povernennia Spirydona Cherkasenko)*. [In the boundless winters and foreign lands. (Return of Spirydon Cherkasenko)]. V 1. Kyiv. 5–42. [in Ukrainian].
6. Moshnoriz M. (2023) *The of the mother in the poetic world of S. Cherkasenko. Innovative Management of Business Integration and Education in Transnational Economic Systems: collective monograph*. Riga. 181–189.
7. Nechui-Levytskyi I. (1992) *Svitohliad ukrainskoho narodu*. [Worldview of the Ukrainian people]. Kyiv. 85 p. [in Ukrainian].
8. Niamtsu A. (2007) *Mif. Lehenda. Literatura (teoretichni aspekty funktsionuvannia): monohrafiia*. [Legend. Literature (theoretical aspects of functioning)]. Chernivtsi. 520 p. [in Ukrainian].
9. Tatar M. (2021) *The Heroine with 1001 Faces*. Liveright. 368 p.
10. Cherkasenko S. (1991). *Tvory: v 2 t. Poezii. Dramatychni tvory*. [Works: in 2 volumes. Poetry. Dramatic works]. Kyiv. Volum 1. 891 p. [in Ukrainian].
11. Khoptynska K. (2021) *Bazovi ukrainski arkhetypy. Systema natsionalnykh arkhetypiv*. [Basic Ukrainian archetypes. System of national archetypes]. URL: <https://medium.com/khoptynska/базові-українські-архетипи-с581204900ea>. [in Ukrainian].
12. Yunh K. (2018) *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome*. [Archetypes and the collective unconscious]. Lviv. 608 p. [in Ukrainian].

УДК 821.161.2'06-31.09(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-36>

Сніжана НОВАК,

orcid.org/0000-0001-8423-1655

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *snizhana.n@dspu.edu.ua*

РОМАН ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЩА»: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОМІНАНТНИХ МОТИВІВ

Статтю присвячено аналізу роману Василя Шкляра «Троща» (2017), а саме: виявленню домінантних мотивів у творі на історичну тематику. Детально розглянуто порушені письменником проблеми зради та вірності присязі, честі й безчестя; готовності впасти в боротьбі за незалежність самостійної України та жадоби життя і намагання врятуватися хоч би й ціною приречення на тортури та смерть побратимів по зброї; віри в не даремність самопожертви досвідчених повстанців і тяжкої зневіри через не силу подолати незліченну кількість підступних, диких у своїй нещадній жорстокості московитів-червонопогонників; двобою добра і зла у свідомості представників підпілля ОУН–УПА, які опинилися в межовій ситуації в часі найскладнішого періоду протистояння більшовицькій владі виснажених боями та поріділих через зради рядів українських патріотів в 1947 році. Наголошено, що письменник набув досвіду творення художньої прози на історичну тематику, яка спирається на оповіді очевидців про бойові дії, на ґрунтовні дослідження документів з архівів. Вказано, що сюжет роману «Троща» нелінійний, що В. Шкляр надає перевагу оповіді від першої особи, незважаючи на те, що це ускладнює перехід з одного часу чи простору в інший. Акцентовано, що психологічні портрети ключових образів-персонажів ретельно продумані, вивірені, переконливі: герої-повстанці не ідеалізовані, а лють автора на ворогів не приміщує воєнної хитрості чи ситуативної поблажливості останніх. Доведено, що в романі про діяльність Української Повстанської Армії прозаїк порушує екзистенційні питання, на які немає простих відповідей. Розглянуто психологізм творення образів-персонажів, багатогранність їхніх характерів. Відзначено, що прозаїк показує роздвоєння особистості в окремих героїв та описує причини розколотого «Я» кожного з них, доводячи: причиною такого стану є численні хвороби цілого поневоленого суспільства, як це було в підрадянській Україні. Наголошено: гостросюжетності роману письменник досягає не карколомними подіями, а оповідацьким хистом.

Ключові слова: домінантні мотиви, тема зради, психологізм, роздвоєння особистості, концепція, вибір і відповідальність, потенційний пласт тексту.

Snizhana NOVAK,

orcid.org/0000-0001-8423-1655

PhD in Philology,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *snizhana.n@dspu.edu.ua*

VASILY SHKLYAR'S NOVEL "TROSHCHA": INTERPRETATION OF DOMINANT MOTIVES

The article is devoted to the analysis of Vasyl Shklyar's novel "Troshcha" (2017), namely: the identification of dominant motives in the work on historical themes. The problems of treason and loyalty to the oath, honor and dishonor raised by the writer are considered in detail; the readiness to fall in the struggle for the independence of an independent Ukraine and the desire for life and the effort to save oneself, even at the cost of being sentenced to torture and the death of comrades in arms; faith in the worthlessness of the self-sacrifice of experienced insurgents and severe despair due to the inability to overcome the innumerable number of insidious, wild in their merciless cruelty Muscovites-red fighters; the duel between good and evil in the minds of underground representatives of the OUN-UPA, who found themselves in a borderline situation during the most difficult period of opposition to the Bolshevik government, exhausted by battles and thinned out by the betrayal of ranks of Ukrainian patriots in 1947. It is emphasized that the writer has gained experience in creating fiction on historical topics, which is based on eyewitness accounts of combat operations, on thorough research of documents from the archives. It is indicated that the plot of the novel "Troshcha" is non-linear, that V. Shklyar prefers a first-person narrative, despite the fact that it complicates the transition from one time or space to another. It is emphasized that the psychological portraits of the key characters are carefully thought out, verified, and convincing: the rebel heroes are not idealized, and the author's fury against the enemies does not diminish the latter's military cunning or situational

condescension. It is proved that in the novel about the activities of the Ukrainian Insurgent Army, the novelist raises existential questions to which there are no simple answers. The psychologism of the creation of images-characters, the multifaceted nature of their characters is considered. It is noted that the novelist shows the split personality of individual heroes and describes the reasons for the split "I" of each of them, proving that the cause of this condition is the numerous diseases of an entire enslaved society, as it was in sub-Soviet Ukraine. Emphasized: the writer achieves the dramatic plot of the novel not by heart-breaking events, but by storytelling flair.

Key words: *dominant motives, theme of betrayal, psychologism, split personality, concept, choice and responsibility, potential layer of the text.*

Постановка проблеми. Незаперечно затребуваність романів В. Шкляра на історичну тематику спонукає літературознавців вивчати феномен популярності творів про останні сто років боротьби українців проти московської орди. З огляду на це, інтерпретація домінантних мотивів роману «Троща» (2017) В. Шкляра є потрібною та дуже актуальною.

Аналіз досліджень. Творчість В. Шкляра перебуває в полі зору багатьох літературознавців. К. Родик здійснив стислий огляд всієї романістики письменника. Я. Голобородько проаналізував «чоловічу» прозу Шкляра. А. Вегеш вивчала інформаційний потенціал літературно-художніх псевдонімів роману «Троща». Рецензії на повстанський роман «Троща» написали Н. Герасименко та Я. Поліщук. М. Карасьов оприлюднив «Замітки до роману Шкляра "Троща"». В. Буда проаналізував лексичні засоби творення емоційності в мові романів «Чорний Ворон» і «Троща». С. Жила запропонувала методіку вивчення роману «Троща» на семінарському занятті у виші. За творами В. Шкляра написано чимало дисертацій і кваліфікаційних магістерських робіт.

Мета статті – виявити домінантні мотиви роману «Троща» В. Шкляра та здійснити їх інтерпретацію. Розглянути порушені письменником проблеми зради та вірності присязі; честі й безчестя; готовності загинути за незалежність України та жадоби життя і намагання врятуватися за всяку ціну.

Виклад основного матеріалу. Назва роману «Троща» В. Шкляра має подвійне смислове навантаження: фітонім «троща» буквально означає величезні зарості очерету в плавнях мальовничої річки Стрипи на Тернопільщині, а символічно – руйнацію життя молодих вояків, що гинули через обов'язок боронити рідну землю. Цю трощу влаштували московити, які приїхали на нашу землю знищувати осередки українського спротиву радянській владі. Письменник набув досвіду творення художньої прози на історичну тематику, яка спирається на оповіді очевидців, на ґрунтовні дослідження документів з архівів чи наданих учасниками визвольних змагань, їхніми нащадками. Скриптор настільки занурився в епоху, що

жив нею, і, за словами польської літературознавиці Д. Уліцької, «твір як об'єктивізована експресія був лише засобом, що уможливив доступ до психічних переживань творця» (Уліцька, 2007: 119). Використання історичних матеріалів суттєво обмежує свободу творчості, політ фантазії митця, впливає на художність письма. У «Трощі» прототипом провідника Лемеша став Василь Кук – визначний діяч ОУН, «який після загибелі Романа Шухевича став головним командиром УПА» (Шкляр, 2017: 122). Реальними особами були зображені у творі Олександра Паєвська (псевдо Оріся) та її син Юрій (псевдо Жук). «Але предмет мистецтва є художнім тільки тоді, коли він нереальний. (...) Реальна людина і її портрет – це абсолютно різні речі: ми цікавимося або тим, або іншим», – вважав іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет (Ортега-і-Гасет, 1994: 243).

За твердженням В. Шкляра, жоден історик не дорікнув йому тим, що в його твори закралася неправда. Звернення прозаїка до патріотичної тематики зумовлене тим, що «в нас немає літератури, яка робила б з нас націю», тобто її замало, тому письменник «поставив перед собою завдання створити цикл романів про російсько-українську війну на різних етапах нашої історії» (Шкляр, 2017: 280). Особливу нішу в сучасній літературі займають художні версії періодів збройної боротьби УПА, «хлопців з лісу», що, завдяки придуманим ними криївкам, 15 років чинили спротив більшовицькій владі на українських землях. Шкляр не був першим письменником, який звернувся до теми звитяги УПА: ще в 1993 році бандерівська тема прозвучала у творі Р. Федоріва «Єрусалим на горах», а Р. Іваничук (на чийх «Мальвах» і «виріс» Шкляр-письменник) у 2006 році написав тетралогію «Вогненні стовпи», в якій відтворив «настрій народу під час боротьби УПА за незалежність» (Іваничук, 2013: 506). Іваничук устами персонажа тетралогії Мирона мовить: «Нині треба писати прямим текстом про те, що пережив народ, щоб наші нащадки не подумали колись, бува, що вільна Україна народилася, немов Афродита з морської піни...» (Іваничук, 2013: 494). А в «Єрусалимі на горах» Р. Федоріва взяті за епіграф слова митрополита Іларіона, звернені до Бога, є

надзвичайно актуальними сьогодні, в часі повномасштабної війни з московськими зайдами: «І поки стоїть світ, ... не передай нас у руки чужих, щоб не прозвався город Твій полоненим городом, ... щоб не сказали сусіди: де є Бог їхній?» (Федорів, 1993: 3). Обидва твори цих відомих авторів не мали такої реклами та розголосу, які є в романів В. Шкляра. «Без реклами тяжко на світі жити» (Шкляр, 2017: 90), – мовить Місяць, протагоніст «Трощі». Так чи інак – у дослідженнях дискурсу жертвовної боротьби ОУН–УПА досі не бачимо надміру скрупульозного аналізу компонентів безпрецедентного героїзму, звияги, сподівань бандерівського підпілля здобути «хоч синам, як не собі кращу долю в боротьбі» (І. Франко). Нині Україну боронять нащадки тих, які, вцілівши в радянських концтаборах, розповіли своїм дітям і онукам, що історія повторюється, що ненависть московитів до Української держави – поняття стале в віках, що в ХХІ ст. наші захисники зазнають в полоні тих самих тортур, провокацій, вербувань, про які писали І. Багряний в романі «Сад Гетсиманський», Б. Антоненко-Давидович в повісті «Смерть»; що на окупованих територіях знову віє затхлою атмосферою, зображеною М. Хвильовим у повісті «Санаторійна зона», і тій «атмосфері» ніщо не заважає перерости в жахаючу дійсність, відображену в повістях Т. Осьмачки «План до двору» та «Ротонда душолюбців». І лише неймовірна відвага та самопожертва Збройних сил України віддаляє нас від жахів нового етноциду або Голодомору, правдиво змальованого в романі «Чорторій» з художньої епопеї М. Олефіренка «Пора цвітіння терну». Тому тема боротьби українського народу з московськими загарбниками вельми начасна, як злободенним є художнє осмислення проблеми вірності та зради, честі та безчестя в умовах протистояння українців цій «армії здичавілих» ХХІ століття.

Сюжет роману «Троща» нелінійний. Бойові дії осередків українського підпілля у творі розгортаються в 1947 році. Цю дату засвідчують записи протоколів допиту в романі та світлина на згадку, датована 1947 роком Стодолею (Василем Мандзюком). А сучасні вже 50-річному протагоністові Місяцеві події (після його повернення з 25-річного заслання) відбуваються в 1972–1973 рр. Прямою вказівкою на це є розповідь Жука (Юрія Паєвського) про нову хвилю арештів українських дисидентів: «Чули-сьти, знов наших садять, – сказав Жук. – Пішла нова хвиля. (...) То значить, що нас бояться, тому й ховають за дріт» (Шкляр, 2017: 319). Як свідчать тогочасні документи, «...лише 12–14 січня

1972 року співробітники КДБ УРСР у Києві та Львові арештували 14 осіб. Операція «Блок» була спрямована проти людей, які дозволяли собі... виготовлення і поширення самвидаву» (Шурхало, 2024). Впродовж 1972–1973 років заарештували близько 90 дисидентів, серед яких були В. Стус, І. Світличний, Є. Сверстюк, Л. Плющ, В. Чорновіл, І. Дзюба, Ір. Калинець та десятки інших. Недарма у «Трощі» головний герой Місяць згадує про «хлопців у чорних плащах», кількість яких на вулицях індустріального міста «перевищує соціальне замовлення чи потребу» – провокацій на душу населення було чимало... Агенткою з примусу та з відома Місяця стає навіть його наречена-галичанка Стефа: її зобов'язали доносити на неблагоннадійного колишнього бандерівця.

У «Трощі» оповідачем виступає головний герой твору – референт служби безпеки ОУН (есбіст) на псевдо Місяць. В. Шкляру подобаються оповіді від першої особи, хоча, зазначає прозаїк, це ускладнює перехід з одного часу чи простору в інший. «Але такий підхід дозволяє письменникові бути гранично щирим і тримати найтісніший контакт із читачем» (Шкляр, 2017: 278). Життєвий шлях Місяця стає зв'язною ланкою між двома сюжетними лініями в романі: першою, побудованою на документах і спогадах про діяльність підпільників УПА, виписаною рельєфніше завдяки стереоскопічному баченню давніх подій, та другою, що пов'язана з подіями в «місті на Дніпрі» (в якому нескладно впізнати зросійщене Запоріжжя, куди фатум закинув Місяця) – більш схематичною, де зовсім не показано життя важливих в долі головного героя постатей: Волошки, Броза, Влодка. Письменник пояснює це так: «Я не намагаюся у своїх історичних романах максимально розкрити психологію героїв, бо у мене зовсім інші завдання. Хоча в «Трощі» цього психологізму, може, аж забагато. А взагалі, я не впевнений, що основна чеснота літератури – показати трансформацію персонажів» (Шкляр, 2017: 278). Шкляр надає перевагу «гіперпсихологічним книжкам – тим, які змінюють психологію не героя, а читача» (Шкляр, 2017: 274–275).

В. Пахаренко називає психологізм однією з головних властивостей мистецтва (поряд з антропоцентризмом, естетизмом, образністю, надкласовістю, націоцентризмом), завдяки якій найбільшу увагу те мистецтво зосереджує на дослідженні глибин душі внутрішньо суперечливої людини, яка одночасно належить до двох світів: духовного та матеріального. «Тому цілковиту рацію має М. Хвильовий, коли твердить, що надзавдання митця – виявити подвійність осо-

бистости, показати її справжнє, розколене “Я”» (Пахаренко, 2002: 84). Своїми творами «Я (Романтика)», «Санаторійна зона» Хвильовий довів, що так зване шизофренічне роздвоєння особистості найбільше проявляється там, де наявні численні хвороби цілого поневоленого суспільства, як це було в підрадянській Україні.

В романі «Троща» В. Шкляра мотив роздвоєння особистості присутній у розкритті образу колишнього досвідченого есбіста Стодолі-Василя, що вимушено, заради порятунку, перейшов на бік ворога, але не видав нікого зі своїх, водячи за ніс енкаведистів, обіцяючи їм голову провідника Буревія, якого насправді не збирався вбивати, а лише викликати на зустріч і довести, що його, Стодолю, обмовили безпідставно. В довірливій розмові з нареченою Волошкою-Михасею Василь зізнається, що чувається опосередковано причетним до «всипи» (зради) трощі: вороги знайшли в мертвого провідника записку, в якій Стодоля писав, що в червні повстанці переберуться в трощу. Водночас Стодоля змушує Міська стати агентом МГБ (емгебістом), і хоча Місько відразу доповідає про це есбістам ОУН, йому наказують тимчасово стати подвійним агентом.

Роздвоєння читач спостерігає і в душі Михасі-Волошки, яка обіцяла Василеві-Стодолі власноруч застрелити його у випадку, якби той зрадив їхню українську справу. Але коли так і сталося, дівчина не в змозі ані виконати погрозу самотужки, ані доповісти про зраду СБ ОУН, ані пристати на пропозицію Стодолі покинути все і втекти з ним на схід України. Тому Михася внутрішньо готова до розплати за зраду Організації. Важливу роль тут відіграють і мотиви кохання та обов'язку (вірності ОУН-УПА), які суголосні з екзистенціалістською проблемою вибору та відповідальності і стосуються двох закоханих пар: Стодоля – Волошка, Місько (Пасічник) – Веселка (Марія Мандзюк). Про перебіг взаємин закоханої пари Стодоля – Волошка читач дізнається з протоколу допиту Волошки слідчим СБ ОУН Місяцем. Лінія кохання Місько – Веселка у творі не розкрита: про ці стосунки кількома словами повідомляє повстанець Сірко, якого Місько попросив передати золоту обручку Веселці-Марії в разі його смерті. Вимушений подвійний агент гине під час виконання невдалого атентату Стодолі. Місько усвідомлював, що втратить кохану Веселку, яка була рідною сестрою Стодолі, і загине сам. Але незаплямована честь і вірність декалогу націоналіста для героя важливіші за все. А от закоханий у Волошку зрадник Броз, на чіих руках кров невідомо скількох побратимів, роздвоєння особис-

тості не відчував. Він рятує від розстрілу Михасю руками свого охоронця Змія, а власне життя – ціною «всипи». Автор не розповідає про життя Броза після «загибелі» в Струсівському лісі, але читач сам спроможний дійти потрібного висновку: юда служив системі вірно, бо дослужився до офіцерського звання, був нагороджений медаллю, похований з почестями... Не «заломлені» колишні бандерівці того всього не мали – це одразу зрозумів у перших рядках роману протагоніст Місяць.

Оповідач Місяць – це досвідчений, уважний до деталей есбіст із твердими переконаннями, але «м'яким серцем», наділений витримкою, вмінням помічати найменші порухи душ друзів і ворогів. Його життєва дорога – це серія здобутків і втрат. А втрачати довелося багатьох: провідника Бондаренка, побратимів Міська, Сірка, Броза; кохану Улю-Зорю, поруч з якою він вперше відчув, що в нього є серце; таємну симпатію – Волошку. Новий період життя після заслання дарує Місяцеві доброзичливого начальника Миколу Довбню, кохану дружину Стефу, давно не баченого друга Жука (Юрія Паєвського) і бездомного собаку Кріса. Впродовж цілого роману оповідач Місяць розплутує моток різноманітних переживань, пов'язаних із дружбою, коханням, докорами сумління, емпатією, загрозою голодної та холодної смерті, звістками про чергові «всипи» та смерті побратимів; з тягарем очікування: чеканням повернення з завдання пропалого товариша (Міська), який міг би, але не виявився зрадником; очікуванням бою, яке було психологічно важчим, ніж сам бій (облава у трощі, атентат Стодолі, «всипа» у Струсівському лісі). За висловом М. Слабошпицького, кожна людина стає «горбатою» своєю професією. Не оминули такі «викривлення» і Місяця. Споглядання ним у полоні в більшовиків світлин з мертвими побратимами (Брозом, Сірком, Змієм, Сулимою, Сомом, Вербою), чії спотворені смертю лики змушували впізнавати емгебісти (фото загиблих були потрібні для звіту про їхню смерть), викликали в нього несприйняття надісланої батьком світлини мертвої мами, яка на засланні, у Красноярському краї, відійшла в засвіти. Місяць не розумів, нащо люди роблять такі світлини.

Пам'ять оповідача роману «Троща» зберегла десятки імен живих і мертвих побратимів по зброї з сотень «Холоднорців», «Лісовиків», «Чорноморців», «Риболовців». Твір дуже густонаселений. Історії життя та боротьби одних персонажів виписані досить докладно, других – схематично, третіх лише згадано поіменно – їхні долі залишаються в потенційному пласті тексту. Автор змальовує повстанців молодими людьми, залюбленими

в художню літературу, образне слово, українську пісню: Сірко перечитував і цитував напам'ять уривки з «Мазепи» Б. Лепкого: «Невеличкий числом, але сильний духом гурток людей... душ чистих і чесних, які жертвували... усім... ради ідеї...» (Шкляр, 2017: 378); Броз декламував рядки віршів В. Сосюри: «Тіні... губи... мрійна шаль... в небі місяць і печаль» (Шкляр, 2017: 143) або «Кров – у щоки, кров – у скроні... Сніг... і тіні лав... На протягнену долоню перстень я поклав...» (Шкляр, 2017: 182); Дзідзьо-Чайка мав чудовий голос, співав пісню, рядок з якої звучить лейтмотивом упродовж усього твору: «Вітер трощу гойдає, з гнізда чайку зганяє...» (Шкляр, 2017: 284), Місяць знався на поезії «зеленого євангеліста» Антонича, молодомузівця В. Пачовського: «Оркестра грала нам сумне: забудь мене, забудь мене...» (Шкляр, 2017: 144). У криївках, де жили Місяць, Місько та Сірко, завжди були книжки, патефон із платівками.

Прозаїк «делегував» оповідачеві власну звичку заходити на цвинтар в незнайомому населеному пункті, куди закидала потреба чи цікавість: там прізвища на надгробках «стрельцов-маладцов, сініцин-куніцин» свідчили про те, як нещадно нищили український генофонд московити. Чим менше українських прізвищ було на могилах, тим більшої наруги зазнав той край від московської орди. Місяць, який після заслання не мав права повертатися додому, на Галичину, опинився на цвинтарі великого промислового міста і на одному з надгробків угледів знайомі прізвище та ім'я: Михайло Степанович Тимчак, чия «загибель» Місяць на власні очі бачив 25 років тому у Струсівському лісі (до останніх сторінок твору читач не знає, що Михайло Тимчак – це і є Броз). Але надпис на габро над могилою свідчив, що після інсценізованої «смерті» Михайло прожив ще двадцять три роки. Саме цим епізодом потрясіння внаслідок розкриття таємниці «всипи» у Струсівському лісі, де через несправну гранату не загинув, а потрапив у полон Місяць, де полягли найвідданіші ОУН–УПА вояки: генеральний хорунжий Сулима, його охоронці Сом і Верба, товариш Місяця Сірко, охоронець Броза Змій, і, як гадалося, Броз, розпочинається ретардований плин сюжету.

Домінантним мотивом роману «Троща» Василь Шкляр заявив «зраду». Твір складається з трьох частин із промовистими назвами: «Зрада», «Слідство», «Вирок». Це мало реалістичне підґрунтя: і в тодішньому житті, й у художньому творі ті, кому залишалися лічені секунди до загибелі, до арешту, тортур, заслання, і ті, хто вижив

після «всипи», і їхні нащадки прагнули знати ім'я ймовірного юди. Головний герой твору, Місяць, ховаючись у трощі від «шміраків» (зневажлива назва енкаведистів), міркував: «Це була зрада. «Хто? Хто?» – свердлила мене невідчепна думка, і навіть тоді, коли я, знеможений, впадав у сон, у голові пульсувало: хто, хто, хто?» (Шкляр, 2017: 72). Побратим Місяця Місько теж постановив собі знайти «внутрішника» (зрадника), через якого в трощі загинули крайовий референт СБ, провідник Корнило та його охоронець Пластун, підпільники Голий, Шпак, Лоза, Стодоля (останній, як з'ясувалося згодом, лише лежав серед мертвих, вимазаний свинячою кров'ю). Місько мовив: «...Треба шукати і юду. Поки його не знайдемо, ми всі ходитимемо замінованим полем із зав'язаними очима» (Шкляр, 2017: 87). Коваль Васюта, який активно допомагав повстанцям, сказав: «Тепер нікому не можна вірити. Всяк рятує себе по-своєму» (Шкляр, 2017: 74), – коли через «внутрішника» впала «всипана» криївка на Драгоманівці, де переховувалися провідник Шах, його друкарка Ольга, двоє охоронців і друг Сокіл. Це був не перший випадок «всипи». «Внутрішник» видав криївку в селі Вівся, де курінний Бондаренко разом з повстанцями Рисем, Ліщиною, Вірою та Остапом змушені були пострілятися. Французький дослідник Е. Дюркгайм писав: «... Мотиви, які лежать в основі деяких видів альтруїстичного суїциду, майже в незмінному вигляді становлять основу тих вчинків, які прийнято вважати моральними» (Дюркгайм, 1998: 288). Такої ж думки дотримувалися представники українського підпілля, бо йшлося насамперед про безпеку інших вояків ОУН–УПА, яких захоплені в полон могли мимоволі видати ворогові, божевільючі від тортур московських «братів». Не випадково слова Бондаренка: «Працювати і гідно вмерти!», – звучать рефреном у свідомості протагоніста впродовж твору: не один хотів наслідувати героїчну боротьбу відважного курінного. Це свідчить і про авторитет бойового командира, і про величезну шкоду, якої завдавали завербовані агенти МГБ. Надія на визволення від більшовицької навали згасала, втрата сотень побратимів змушувала слабших духом переходити на бік численного ворога, а есбістів – вдаватися до жорстоких методів очищення своїх рядів від більшовицьких агентів.

Не розкриваючи псевдо Михайла Тимчака, якого Місяць назвав своїм другом, В. Шкляр вправно втримує напруженість сюжету до останньої сторінки. Тому читач спершу може припускати, що зрадником став ще один із друзів

Місяця – Місько (Пасічник). Бо «Пасічник» – це міг бути додатковий позивний. Реципієнта збиває з пантелику також звістка про те, що Стодоля змусив Міська підписати заяву про відречення від ОУН–УПА. І лише смерть Міська після замаху на атентат Стодолі доводить вірність цього молодого чоловіка своєму кодексу честі. Таким чином, пошуки «внутрішника» у творі тривали. На питання, чому стільки зрадників було в лавах ОУН–УПА в 1947 році, В. Шкляр відповідав: через величезну зневіру в результатах боротьби та через бажання вижити – це створювало підґрунтя для роздумів про «зраду, яку не можна виправдати, але можна зрозуміти» (Громадська, 2017). В. Агеєва зазначала, що для людини, яка живе під імперським гнітом, «поняття зради й вірності втрачають однозначність і не завжди надаються до чіткого розрізнення. (...) Для представників колонізованої нації співіснування з переможцями означає неунікність компромісів і необхідність примиряти непримиренні за нормальних умов ціннісні настанови. Так, людина в кайданах ходить інакше, аніж без них» (Агеєва, 2020).

Психологізм роману зосереджений на внутрішній боротьбі між добром і злом у душах тих відданих справі ОУН–УПА повстанців, яких охопило розчарування. В таких умовах служба безпеки ОУН мусила бути особливо пильною та нещадною до провокаторів. Прозаїк не уникає жорстоких сцен розправи над цілими сім'ями зрадників на Степку (місці для страти) у «Трощі». Мотив зради в романі «Троща» тримається на вчинках Броза; Стодолі; Гака (Олексія Пронишина, дядька Стодолі); Сума (Ярослава Мандзюка, брата Стодолі); Веселки; Анни Сенів-Мандзюк (матері Стодолі, Сума, Веселки і малого Влодка, яка погрожує «всипати» всіх повстанців з помсти за страту синів Василя та Ярослава); Волошки; Кліма (зрадив Орісю, Жука та інших); Дзідзя-Чайки (37-річного Івана Качура, найстаршого серед вояків); а також схематично зображених вуйка Теодора; командира «стрибків» Петра Мілонького; санітарки Магдаліни; агентів Арсена, Сокири, Остапа. На вербування «внутрішників» енкаведисти не шкодували грошей, розглагольствуючи про «мир». Але Є. Маланюк не дарма писав, що «...російська імперія – війна! І при тім послідовно-систематична» (Маланюк, 2008: 74). Однак багато хто з повстанців не встояв перед спокусою «легалізації».

Мотив непохитної стійкості реалізований в образах Місяця, Сірка, Міська; головного командира УПА Леміша; Бондаренка, Корнила, Пластина; Сулими, Сома, Верби, Орісі, Жука; зали-

шення Стрийка; в'язня радянського концтабору Івана Семенюка; хуторян, які переховували, рятували, годували вояків ОУН–УПА: коваля Васюти, Матвія та Юстини Очкусів. Сторінки героїчної боротьби УПА зберігають в собі нескорений дух української нації. УПА діяла та виживала за підтримки населення краю. Мету і завдання діяльності ОУН–УПА того періоду чітко окреслив ідеолог українського націоналістичного руху ХХ ст., Степан Бандера: «Втримування повстанських форм і розмірів боротьби в наступні повоєнні роки, після 1947 року, було надто важке і вже не кінцеве. Як міжнародня ситуація, так і внутрішнє становище в СРСР почали входити в стан відносної стабілізації на довший час. Після широкого розповсюдження ідей і акцій визвольної революції, найважливішим завданням було забезпечити існування і дію революційних сил на довший час, щоб вони надмірно не вичерпались і щоб іскра боротьби не згасла» (Бандера, 2008: 342).

Концепцію подальшої боротьби, необхідності збереження патріотичних сил в романі «Троща» озвучує колишній в'язень радянських концтаборів, Юрій Паєвський (Жук). Для нього боротьба не закінчилася, він вірить, що злочинці будуть покарані, а «українська справа» вирішена на нашу користь. Жук не втратив навиків конспірації, він адаптувався до законів системи, поки не настала можливість її подолати. Син замордованого старшини армії УНР Дениса Паєвського і страченої більшовиками зв'язкової ОУН–УПА Олександри Паєвської, тоді ще 17-річний сирота Юрій постановив собі, що знайде юду на псевдо Клим, а потім відшукає могилу матері. Старшому товаришеві Місяцю, з яким не бачився 18 років, Жук оповідає новини: «Є дані, що контора знов візьметься за бандерівців... Захід протестує проти репресій інтелігенції. Щоб відвернути увагу від процесів над інакодумцями, кагебістам треба змішати все до купи й показати світові, що вони карають не правозахисників, а націоналістів-убивць...» (Шкляр, 2017: 320). Кагебісти «через наново відкриті обставини» ув'язнювали бандерівців, які щойно повернулися з заслання. І саме про небезпеку цих «наново відкритих обставин» Юрко приїхав попередити Місяця. Агента Кліма Жук знайшов у Києві. Юрій також викрив ще одного «внутрішника» – вуйка Теодора, якому більшовики, щоб відвести від нього підозру есбістів, свого часу дозволили вбити біля сільради уповноваженого МГБ. Згодом Теодор викладав у лісотехнічному інституті, мав помешкання в центрі Львова, як і належало прихвостневій радянської системи. Жук був сповнений оптимізму та енергії: «Гадаєте,

лише КГБ не спить? Е, ні, шановні, СБ також працює. Надійде час, і ми ще спитаємо, почім кози на Лук'янівському базарі» (Шкляр, 2017: 324). Чоловік вірив у пробудження національно свідомих сил і продовження боротьби за незалежність України. Устами Паєвського автор вселяє в читача віру в те, що в ХХІ ст. московська імперія впаде. Залишилося недовго почекати: «Іноді ліпше працювати потиху. СБ це вміє» (Шкляр, 2017: 325), – стверджував Жук. І Місяць, і Жук у романі наділені всіма необхідними цінностями, які становлять основу моральної самосвідомості особистості: навіть у концтаборах вони накопичували почуття внутрішньої свободи, не втратили совість, зберегли гідність. Юрій як каталізатор пробуджує в Місяцеві приспані з необхідності думки про продовження боротьби, яку наново розпочали ті «наші», за яких знову взялася контора, за висловом Жука. Паєвський організував однодумців, про що інформує Місяця: «Ну, я долучив людей, знайомих, друзів, і все виявилось значно простіше, ніж до того мені здавалося» (Шкляр, 2017: 324). Звісно, що це мусили бути перевірені люди. Письменник зумів вловити колорит і відчути запах епохи, вивчити повстанський побут і влучно застосувати в романі галицький діалект. Автор говорив, що мав на меті наснажити роман «елементами детективу, еротики й трилера». Він також зазначив, що твори на історичну тематику не мають розголосу за кордоном, бо чим глибше національне коріння тексту, тим важче його перекласти (Шкляр, 2017: 280).

Висновки. Таким чином, В. Шкляр у романі про діяльність УПА порушує екзистенційні питання, на які немає простих відповідей, а також актуальні проблеми національної ідентичності персонажів, їхньої участі в процесі відновлення історичної справедливості. Не поділяємо думки Т. Кохановської та М. Назаренка, які, порівнюючи

творчість Шкляра (ще до «Трощі») лише з Акуніним (?!), дійшли висновків: «Естетична модель, запропонована Шкляром, – безперспективна і (сподіваємося) не плідна, ідейна – підкреслено спрощена. Те, що Шкляр пропонує як відповіді, насправді є питаннями, ба навіть викликами» (Кохановська, Назаренко, 2012: 229). Перефразовуючи цитату з «Вогненних стовпів» Р. Іваничука, можемо сказати: «Цей роман не має композиційних меж, він без початку і кінця – як наша історія...» (Іваничук, 2013: 495). В. Шкляр виступає літописцем виснажливої боротьби українського підпілля з більшовицькою владою в найтяжчий для УПА період. Гостросюжетності письменник досягає не карколомними подіями, а оповідацьким хистом. Протагоніст твору Місяць – гідне поповнення галереї персонажів історичної прози митця. Образ цього повстанця – своєрідне «передчуття» прозаїком найкращих рис героїв сучасної російсько-української війни. Автор, тримаючи інтригу, веде читача шляхами роздумів над домінантними мотивами роману: вірності та зради; кохання та обов'язку; роздвоєння особистості та непохитної стійкості, цілісності; вибору та відповідальності; боротьби між добром і злом у душах тих повстанців, яких охопило розчарування; мотивом продовження боротьби за незалежність України. Психологічні портрети ключових образів-персонажів ретельно продумані, вивірені, переконливі: герої-повстанці не ідеалізовані, а лють автора на ворогів не применшує воєнної хитрості чи ситуативної поблажливості останніх. В. Шкляр не ставить перед собою завдання дати чіткі відповіді на всі питання, він змушує читача мислити, самотужки шукати пояснення вчинкам, подіям, словам і наслідкам, тобто пройти шляхом пошуковця, як це зробив сам письменник. Символічні образи твору перегукуються з актуальними проблемами сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Ідентичність підпорядкованих: двійництво, маскування і «зрада» // Український тиждень. Ч. 37 (669) від 20.09.2020. URL: <https://tyzhden.ua/identychnist-pidporiadkovanykh-dvijnytstvo-maskuvannia-i-zrada/>
2. Бандера С. Перспективи Української Революції: Третє репринтне вид. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 712 с.
3. Громадська Л. Василь Шкляр презентував роман про УПА. 21.11.2017. URL: <https://ukrnationalism.com/news/ukrainian-book/2977-vasyl-shkliar-presentuvav-roman-pro-upa.html>
4. Дюркгайм Е. Альтруїстичний суїцид. Самогубство. К.: Основи, 1998. С. 255–289.
5. Іваничук Р. Вогненні стовпи: тетралогія. Харків: Фоліо, 2013. 507 с.
6. Кохановська Т., Назаренко М. Василь Шкляр – через жанр до міфу. Літературна дефіляда: Сучасна українська критика про сучасну українську літературу. Бібліотека «ЛітАкценту». К.: Темпора, 2012. С. 209–229.
7. Маланюк С. Нотатники (1936–1968): Документально-художнє видання. К.: Темпора, 2008. 336 с.
8. Ортега-і-Гасет Х. Дегуманізація мистецтва. Вибрані твори. К.: Основи, 1994. С. 238–272.
9. Пахаренко В. Властивості мистецтва. Українська поезика. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. Вид. друге, доповнене. С. 81–84.
10. Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури. Література. Теорія. Методологія / Перекл. з польськ. С. Яковенка / Упор. і наук. ред. Д. Уліцької. К.: ВД «Киево-Могилянська академія», 2007. С. 114–135.

11. Федорів Р. Єрусалим на горах: роман. Львів: Червона Калина, 1993. 501 с.
12. Шкляр В. Троща. Роман. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 417 с.
13. Шкляр В. «Нам бракувало літератури, яка творить націю». Терен Т. RECВІЗИТИ: Антологія письменницьких голосів. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. Кн. 3. С. 260–287.
14. Шурхало Д. 50-річчя операції КДБ «Блок»: арешт в Україні близько 90 дисидентів. 29.02.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kdb-operatsiya-blok/31648911.html>

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2020). Identychnist pidporiadkovanykh: dviinytstvo, maskuvannia i “zrada” [The identity of subordinates: duplicity, disguise and “betrayal”] *Ukrainskyi tyzhden*. Ch. 37 (669). URL: <https://tyzhden.ua/identychnist-pidporiadkovanykh-dviinytstvo-maskuvannia-i-zrada/> [in Ukrainian].
2. Bandera, S. (2008). Perspektivy Ukrainskoi Revoliutsii [Prospects of the Ukrainian Revolution]: Tretie reprintsne vyd. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 712 s. [in Ukrainian].
3. Hromadska, L. (2017). Vasyl Shkliar prezentuvav roman pro UPA [Vasyl Shklyar presented a novel about the UPA]. URL: <https://ukrnationalism.com/news/ukrainian-book/2977-vasyl-shkliar-prezentuvav-roman-pro-upa.html> [in Ukrainian].
4. Diurkhaim, E. (1998). Altruistychnyi suitsyd [Altruistic suicide] *Samohubstvo*. K.: Osnovy. S. 255–289. [in Ukrainian].
5. Ivanychuk, R. (2013). Vohnenni stovpy [Pillars of fire]: tetralohiia. Kharkiv: Folio. 507 s. [in Ukrainian].
6. Kokhanovska, T., Nazarenko M. (2012). Vasyl Shkliar – cherez zhanr do mifu [Vasyl Shklyar – through the genre to the myth] *Literaturna defiliada: Suchasna ukrainska krytyka pro suchasnu ukrainsku literaturu*. Biblioteka “LitAksentu”. K.: Tempora. S. 209–229. [in Ukrainian].
7. Malaniuk, Ye. (2008). Notatnyky (1936–1968) [Notebooks (1936–1968)]: Dokumentalno-khudozhnie vydannia. K.: Tempora. 336 s. [in Ukrainian].
8. Orteha-i-Haset, Kh. (1994). Dehumanizatsiia mystetstva [Dehumanization of art] *Orteha-i-Haset, Kh. Vybrani tvory [Selected works]*. K.: Osnovy. S. 238–272. [in Ukrainian].
9. Pakharenko, V. (2002). Vlastyvoli mystetstva [Properties of art] *Ukrainska poetyka*. Cherkasy: Vidlunnia-Plus. Vyd. druhe, dopovnene. S. 81–84. [in Ukrainian].
10. Ulitska, D. (2007). Fenomenolohichna filosofiiia literatury [Phenomenological philosophy of literature] *Literatura. Teoriiia. Metodolohiia / Perekl. z polsk. S. Yakovenka / Upor. i nauk. red. D. Ulitskoi*. K.: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”. S. 114–135. [in Ukrainian].
11. Fedoriv, R. (1993). Yerusalym na horakh [Jerusalem on the mountains]: roman. Lviv: Chervona Kalyna. 501 s. [in Ukrainian].
12. Shkliar, V. (2017). Troshcha [Trout]. Roman. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozwillia. 417 s. [in Ukrainian].
13. Shkliar, V. (2017). “Nam brakuvalo literatury, yaka tvoryt natsiiu” [“We lacked literature that creates a nation”] Teren T. RECvizyty: Antolohiia pysmennytskykh holosiv. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. Кн. 3. S. 260–287. [in Ukrainian].
14. Shurkhalo, D. (2024). 50-richchia operatsii KDB “Blok”: aresht v Ukraini blyzko 90 dysyidentiv [The 50th anniversary of the KGB operation “Block”: the arrest of about 90 dissidents in Ukraine]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kdb-operatsiya-blok/31648911.html> [in Ukrainian].

Оксана ПАГАВА,
orcid.org/0000-0002-8626-6541
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(Київ, Україна) hfufdf2017@gmail.com

МОТИВАЦІЯ ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА СКЛАДОВА В ОВОЛОДІННІ ДРУГОЮ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ, ФРАНЦУЗЬКОЮ, ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ПЕРЕКЛАДАЧАМИ Й ФІЛОЛОГАМИ

У статті досліджується актуальне питання щодо мотивації в освітньому процесі, зокрема, під час оволодіння другою іноземною мовою, французькою, здобувачами вищої освіти, майбутніми перекладачами та філологами. Мотивування є рушійною силою в досягненні успіху під час реалізації будь-якої діяльності, відображенням досконалої активності психічного розвитку особистості. Мотивація є процесом завершення, перехідним етапом від окреслення, уявлення, міркування, мрії про життєву ситуацію до реалізації мети, здійснення вчинку та досягнення бажаного результату. Мотивація як вектор успішності є безперервним процесом набуття нового знання, умінь та навичок, удосконалення особистих якостей, вибудови структури особистості взагалі, досягнення життєвого та діяльнісного балансу, задоволення та особистого зростання. Окрім того, мотивація розглядається як одна з психолінгвістичних складових під час оволодіння другою іноземною мовою, французькою, здобувачами вищої освіти, майбутніми філологами та перекладачами, оскільки психолінгвістика досліджує мовленнєву дієвість, що забезпечує реалізацію дій під час продукування та сприйняття мовлення, завдяки упровадженню психолінгвістичних одиниць, що співвідносяться з мовленнєвою діяльністю. З метою висвітлення значущості зазначеного питання, в науковій статті ретельному розгляду піддається вивчення базової моделі мотивації, що містить важливі складові актуальних теорій, які знаходять застосування в сучасній освіті. Інтегративна модель в основному є віддзеркаленням загальної моделі мотивації та містить деякі доопрацьовані сучасними фахівцями інтеграційні компоненти з різних теорій, що стосуються питання мотивації взагалі, та в сучасній освіті зокрема. В базовій моделі виокремлені основні мотиваційні складові, в той час як деякі з них входять також до складу різноманітних шести найбільш відомих в наш час теорій мотивації, як-то: теорія очікуваної цінності, соціальна когнітивна теорія, теорія самовизначення, теорія інтересів, теорія досягнення мети та теорія атрибуції. В свою чергу, всі вони надають розуміння того, чому, коли та як люди вчаться. Результати навчання, що набуваються внаслідок реалізації базової мотиваційної моделі, надають можливість спостерігати, яким чином формується показник цілеспрямованої поведінки. Сучасні дані свідчать, що існує емпіричний зв'язок між мотиваційними складовими шести провідних теорій та академічними досягненнями. Останні мають докази та підтверджують цінність кожної теорії в здобутті освіти. Особливостями базової моделі є провідна роль ситуації, власне особистісний чинник, мета тощо, на які в основному й спираються сучасні автори під час вибудови нових теорій мотивації. Дослідники мотивації надають перевагу моделям з меншою кількістю складових, оскільки меншу кількість змінних, що знаходяться в чіткому, логічному взаємозв'язку, можна легше перевірити та, в свою чергу, це призводить до швидких висновків, ніж під час утворення більш складної теорії-моделі. Саме з цих міркувань базову мотиваційну модель, що знаходить своє застосування в системі здобуття освіти, доречно створювати простою, виокремлюючи найважливіші складові та звертаючи увагу на значущі етапи та вирішальні чинники. Так, сучасні дослідження щодо мотивації в освітньому процесі вказують на те, що здебільшого ретельному емпіричному вивченню піддаються, як правило, певні складові широкого кола існуючих психологічних чинників провідних теорій, наприклад, очікування самоефективності, що є постулатом у соціальній когнітивній теорії, очікування та цінності переконання, що є віддзеркаленням ситуативної теорії та теорії очікуваної цінності або причинно-наслідковій зв'язки в теорії атрибуції тощо.

Ключові слова: здобувач освіти, французька мова, академічна успішність, базова мотиваційна модель, психолінгвістика, філолог, перекладач, наукове дослідження, особистісно-орієнтований підхід, освітній процес, практична діяльність.

Oksana PAGAVA,

orcid.org/0000-0002-8626-6541

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

(Kyiv, Ukraine) hfufdf2017@gmail.com

MOTIVATION AS A PSYCHOLINGUISTIC COMPONENT IN THE PROCESS OF LEARNING A SECOND FOREIGN LANGUAGE, FRENCH, APPLICANTS FOR HIGHER EDUCATION, TRANSLATORS AND PHILOLOGISTS

The article examines the topical issue of motivation in the educational process, in particular, during the acquisition of a second foreign language, French, by applicants for higher education, future translators and philologists. Motivation is the driving force in achieving success in the implementation of any activity, a reflection of the perfect activity of the mental development of the individual. Motivation is a process of completion, a transitional stage from defining, imagining, reasoning, dreaming about a life situation to realizing a goal, committing an action and achieving the desired result. Motivation as a vector of success is a continuous process of acquiring new knowledge, skills, improving personal qualities, building a personality structure in general, achieving life and activity balance, satisfaction and personal growth. In addition, motivation is considered as one of the psycholinguistic components during the acquisition of a second foreign language, French, by applicants for higher education, future philologists and translators, since psycholinguistics studies speech activity, which ensures the implementation of actions during the performance of a speech act and directly during the perception of speech, thanks to the introduction of psycholinguistic units that correlate with speech activity. In order to highlight the significance of this issue, in a scientific article a thorough examination of the basic model of motivation, which contains important components of current theories that are used in modern education, lends itself to careful consideration. The integrative model is mainly a reflection of the general model of motivation and contains some modified modern specialists integration components from different theories that relate to the issue of motivation in general, and in modern education in particular. The basic model identifies the main motivational components, while some of them are also included in various six most famous theories of motivation in our time, such as: expected value theory, social cognitive theory, self-determination theory, interest theory, goal achievement theory and attribution theory. In turn, they all provide insight into why, when, and how people learn. The learning results acquired as a result of the implementation of the basic motivational model make it possible to observe how the indicator of goal-directed behavior is formed. Current evidence suggests that there is an empirical relationship between the motivational components of the six leading theories and academic achievement. The latter have evidence and confirm the value of each theory in obtaining education. The features of the basic model are the leading role of the situation, the personal factor itself, the goal, etc., on which modern authors mainly rely when constructing new theories of motivation. Motivation researchers prefer models with fewer components because fewer variables in a clear, logical relationship can be more easily tested and, in turn, lead to quicker conclusions than would a more complex theory model. It is for these reasons that it is appropriate to create a simple motivational model that finds its application in the education system, highlighting the most important components and paying attention to significant stages and decisive factors. Thus, modern research on motivation in the educational process indicates that, in general, certain components of a wide range of existing psychological factors of leading theories are subject to careful empirical study, for example, self-efficacy expectations, which are a postulate in social cognitive theory, expectations and values, which are a reflection of situational theory and expected value theory or cause-and-effect relationships with attribution theory, etc.

Key words: applicant for education, French language, academic performance, basic motivational model, psycholinguistics, philologist, translator, scientific research, student-oriented approach, educational process, practical activity.

Постановка проблеми. Звертаючись до питання щодо психолінгвістичних складових в оволодінні другою іноземною мовою, французькою, здобувачами вищої освіти, майбутніми філологами та перекладачами, вважаємо за потрібне зануритись у дослідження психічних чинників. Оскільки саме вони спонукають до здійснення мовленнєвої діяльності в будь-якому її прояві, що стимулюється завдяки аналізу поточної ситуації, створюючи в свідомості людини необхідні образи (Басок, 2006; Гусейнзаде, 2001). Сучасні дослідження вказують на те, що володіння хоча

би однією нерідною мовою, пред'являє особливі когнітивні вимоги до тих, хто говорить, і призводить до поліпшення реалізації загальних здібностей, що знаходить віддзеркалення в когнітивному контролі та певних видах пам'яті. Засвоєння іншомовної лексики означає засвоєння нової сукупності слів у єдності їхньої форми та змісту, тобто значення. Володіння словом передбачає можливість його використання в усіх видах мовної діяльності. Дослідження в психології та методиці викладання нерідної мови показали, що на успішність оволодіння іноземною мовою

впливають як когнітивні процеси, так і емоційна сфера особистості. Окрім того, на сучасному етапі відомо, що білінгви, порівняно з монолінгвами, демонструють значно сильніші нейронні реакції на виконавчу задачу (просторову робочу пам'ять) і більшу різницю між більш складними та легшими умовами завдання в мережі MD. Ці сильніші нейронні реакції супроводжуються кращими поведінковими показниками при виконанні завдання на робочу пам'ять (Malik-Moraleda, Cusu, Lipkin, Fedorenko, 2021). Серед якостей особистості, важливих для вивчення іноземної мови, вчені виокремлюють перш за все мотивацію. Автори вважають, що мотивація є пусковим механізмом будь-якої діяльності, бо здатна збільшувати успіхи в діяльності (Rogers, 1957; Rogers, 1969).

Виходячи з зазначеного, заслуговує на увагу необхідність розглянути важливість мотивації та її технологій, що відіграють в педагогічній діяльності провідну роль. Саме мотивація в процесі здобуття освіти виступає тією складовою, що спонукає до прояву активності та зацікавленості під час навчання, в процесі реалізації певних завдань, в навчально-пізнавальній, пошуково-дослідницькій або самостійній роботі здобувачів освіти. Мотивування в освітньому процесі під час оволодіння іноземною мовою залишається наразі актуальною проблемою. Важливість мотивації в навчанні зумовлена перш за все тим, що вона є певним чином орієнтацією на навчання, впливаючи на те, чи буде здобувач, спираючись на усвідомлення значущості навчання, проявляти працелюбство та рухатися вперед, досягати успіхів, розвиватися, особистісно зростати або гальмуватиме на місці, виявляючи лінь. Головною метою в такому процесі вдосконалення є отримання максимальної віддачі від використання наявних трудових ресурсів, що надасть можливість збільшити загальну результативність під час роботи в команді чи значним чином вплинути на прибутковість в діяльності освітньої організації й т. ін.

У перекладі з латинської мови «мотивація» значить «рухати». Це рушійна сила, що спонукає людину виконувати ті чи інші дії, необхідні для отримання бажаного. Так, мотивація в умовах здобуття освіти передбачає отримання нового знання, що стане в пригоді задля досягнення мети та взагалі в контексті вибудови стратегії цілепокладання життєдіяльнісного успішного шляху. Не викликає сумнівів, що провідна роль у забезпеченні успішності навчальної та освітньої діяльності належить силі мотивації та її структурі. Відповідно до закону Йеркса – Додсона, що вказує на

залежність ефективності діяльності особистості від мотивації: чим вища сила мотивації, тим вищий результат діяльності. Однак слід пам'ятати, що цей прямий зв'язок зберігається лише до певної межі. Якщо після досягнення деякого оптимального рівня сила мотивації продовжує зростати, то ефективність діяльності починає знижуватися (Синявський та ін., 2007). Найкращі результати залежать від середньої інтенсивності мотивації. Існує певна межа, за якою подальше збільшення мотивації призводить до погіршення результатів. Найсприятливішою є середня інтенсивність мотивації. Відомо, що для того, щоб здійснювалася діяльність, необхідна достатня мотивація. Однак, якщо мотивація занадто сильна, збільшується рівень активності та напруги, внаслідок чого в діяльності (і в поведінці) наступають певні розлади, тобто ефективність роботи погіршується. В такому випадку високий рівень мотивації викликає небажані емоційні реакції (напруга, хвилювання, стрес тощо), що призводить до погіршення діяльності. Експериментально встановлено, що існує певний оптимальний рівень мотивації, при якому діяльність виконується найкраще (для конкретної особистості, в конкретній ситуації). Так, рівень мотивації, який умовно можна оцінити в сім балів, буде найсприятливішим, а подальше збільшення мотивації (до 10 і більше балів) призведе не до покращення, а до погіршення ефективності діяльності. Таким чином, дуже високий рівень мотивації не завжди є найкращим (Urhanne, Wijnia, 2023).

Негайна мотивація показує найкращі результати порівняно з відкладеною за часом. Також результати досліджень свідчать, що несподівані заохочення нехай навіть невеликого розміру, працюють краще, ніж регулярні, якими можуть бути, наприклад, грошові винагороди, бо до таких постійних виплат особистості швидко звикають. Таким чином, із збільшенням мотивації досягнення якості виконання діяльності та рівень досягнень збільшуються, але якщо рівень мотивації переходить межі, ефективність діяльності погіршується. При надмірній мотивації досягнення слід очікувати зниження продуктивності діяльності та рівня досягнень. У процесі навчання мотивація може змінюватись, і впливає на це низка чинників: організація освітнього процесу в закладі освіти; індивідуальні та психологічні особливості здобувача освіти; суб'єктивні особливості викладача; специфіка навчальної дисципліни тощо. Основу мотивації становлять власне амбіції особистості, прагнення досягнення своєї мети, задоволення особистих потреб і т. ін.

Мотивація дуже пов'язана з такими поняттями, як потреба, мотив. Провідним у мотивації є її тісний зв'язок з потребами, що в процесі навчання віддзеркалюються в зовнішніх чинниках. Адже, загальна складова поведінки людини виявляється у її потребах (Коханова, 2016; Лозова, 2010).

Провідне місце в моделі продукування мови займає мотив (від. лат. *moveo* «рухаю») як багатозначне поняття, а поряд із ним і сам процес мотивації, що визначається як динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, який управляє поведінкою людини та визначає її спрямованість, організованість, активність, стійкість тощо (Синявський та ін., 2007). Основними та найбільш значущими мотивами в здобутті освіти є пізнавальні, комунікативні, емоційні, а також мотиви саморозвитку, позиції, досягнення, зовнішні (заохочення, покарання) тощо. Мотиви досягнення успіху та уникнення невдач впливають на розвиток принципово різних особистісних якостей. Мотивація досягнення успіху сприяє розвитку в людини прагнення долати перепони та чинити опір труднощам – це те, що робить індивіда особистістю. Існують певні способи, що покликані спрямовувати вчитися та посилювати самомотивацію, в тому числі в здобутті освіти: визнання мотивації, усвідомлення обмежень, планування, цілепокладання, визнання проміжних результатів діяльності, стратегічне мислення, емоційна стабільність, стресостійкість тощо (Коханова, 2016; Лозова, 2010).

Аналіз досліджень. В умовах сьогодення щодо реалізації мотивації в освітньому процесі фахівці спираються на теорію очікуваної цінності, соціальну когнітивну теорію, теорію самовизначення, теорію інтересів, теорію цілі (досягнення) та теорію атрибуції, що інтегровані в структурованій моделі дії (Urhanne, Wijnia, 2023). Остання складається з шести етапів, які передбачають почергову реалізацію наступних складових: ситуація, особистість, мета, дія, результат та наслідки. Таким чином, результати навчання віддзеркалюються в цілеспрямованій поведінці, на що вказує емпіричний зв'язок між мотиваційними складовими вищезазначених теорій та академічними досягненнями, які доводять цінність впровадження інтегрованої моделі мотивації в процесі здобуття освіти (Heckhausen H., Heckhausen J., 2018).

Мотивація є процесом дозрівання, переходу від життєвої ситуації до мети, дії, вчинку. Саме вона визначає також і мовленнєву активність. Чисельних дослідників привертає увагу психологічний шлях продукування мовлення, що починається від думки людини, від формування мовленнє-

вого висловлювання, проходячи крізь внутрішню схему висловлення та внутрішнє мовлення, до розгорнутого зовнішнього процесу артикуляції, говоріння, промови (Koenka, 2020).

В науковій літературі мотивацію розглядають як процес, що надає певної енергії діям людей або як процес, в якому виникає та підтримується цілеспрямована діяльність (Eccles et al., 1998; Jansen et al., 2022; Schunk et al., 2014).

Окрім того, вченими створено декілька основних теорій для опису, пояснення та прогнозування напрямку, початку, інтенсивності й стійкості навчальної поведінки, а також виокремлюються аспекти мотивованої поведінки (Linnenbrink-Garcia, Patall, 2016). Так, теорія мотиваційного контролю спирається на систему ієрархічно організованих циклів управління для пояснення спрямування та інтенсивності цілеорієнтованої поведінки (Hyland, 1988). Деякі автори розглядають інтегровану модель теорій трудової мотивації, що починається з потреб, цінностей і особистісних та екологічних стимулів й, завдяки вибору мети, її механізмів, досягає ефективності, результативності, задоволення та успішності (Locke, Latham, Erez, 1988). Інші розглядають мотивацію досягнення як таку, що складається з чотирьох компонентів: мети, інтересу, внутрішньої та зовнішньої мотивації та самопроекування (Murphy, Alexander, 2000). Є автори, що в якості провідних категорій особистісно-орієнтованої мотивації виокремлюють компетентності, мету та завдання щодо досягнення результату (Linnenbrink-Garcia, Wormington, 2019). На думку провідних дослідників, мотивація складається з наступних чинників: особистісних, соціальних, когнітивних, а також мети, завдань, умовних витрат, вигоди тощо (Nattie, Hodis, Kang, 2020). Заслуговує також на увагу розгляд мотивації в сучасних умовах пандемії в межах мінливого соціокультурного контексту (Fong, 2022).

Мета статті – дослідити сучасний стан мотивації як психолінгвістичної складової в оволодінні другою іноземною мовою, французькою, здобувачами вищої освіти, перекладачами й філологами.

Виклад основного матеріалу. Академічна успішність не є єдиною змінною, що пов'язана з мотивацією. Однак вона є індикатором, показником, «свідомством» навчання, що здатне сповіщати людству про необхідність та цінність здобуття освіти: теоретичного та практичного знання. Сучасні вчені зазначають, що навчання мови – це власне навчання мовної діяльності в контексті реалізації діяльності взагалі, що передбачає реалізацію певних етапів. Принципово звер-

тається увага на дві важливі складові: положення про єдність психіки й діяльності та діяльність як рушійну силу розвитку психічного відображення (Коханова, 2016; Лозова, 2010).

Виходячи з зазначеного, важливим є те, що саме вищі психічні функції формуються в діяльності, а не навпаки. Складові, що визначають умови мовленнєвої діяльності, входять у поняття мовного процесу, що віддзеркалює реалізацію мовним колективом у певних соціально-економічних і культурних умовах мовну здібність, як із метою комунікації, так і для забезпечення мислення. Мовленнєва діяльність містить у собі всі ознаки діяльності взагалі, як-то: предметність, цілеспрямованість, мотивованість, ієрархічність, має фази. Окрім того, психолінгвістичні одиниці, що лежать в основі структурно-функціонального розгляду будови мовленнєвої діяльності, є відмінними від лінгвістичних та психологічних одиниць. Адже, психолінгвістика спирається на аналіз по одиницям (психолінгвістичні одиниці), які визначаються як «мовленнєві дії та операції, що знаходяться одні з іншими в ієрархічних відносинах. Це єдині в процесі кодування та декодування сегменти повідомлення. Вони є такими продуктами аналізу, які містять у собі всі ознаки та властивості цілого, а також ряд нових властивостей і далі ці одиниці вже не розкладаються (Гусейнзаде, 2001; Лозова, 2010). Таким чином, психолінгвістичні одиниці – це оперативні, функціональні одиниці, що діють під час породження та сприйняття мовлення. Мовні одиниці співвіднесені з мовою, як з об'єктивно існуючою мовною системою та мовною нормою, психологічні – з віддзеркаленням у свідомості та психіці в цілому побудови мовленнєвої здатності, що об'єднує всі аспекти людської психіки, які зумовлюють мовленнєві процеси, психолінгвістичні – з мовленнєвою діяльністю (Коханова, 2016; Лозова, 2010).

Наразі автори розглядають мотивовані дії в освіті, процес мотивування, зокрема й задля досягнення академічної успішності в опанування нерідної мови, спираючись при цьому на інтегративну модель дії, що ґрунтується на шести основних теоріях мотивації, які є дотичними до сучасного освітнього процесу. Модель дії орієнтована на академічну мотивацію та включає теорію очікуваної цінності, соціальну когнітивну теорію, теорію самовизначення, теорію інтересів, теорію цілі (досягнення) та теорію атрибуції. Провідна базова мотиваційна модель, що ґрунтується на загальній когнітивній моделі мотивації, є універсальною та характеризує будь-які мотивовані дії особистості. Спочатку було виокремлено чотири її скла-

дові. Пізніше модель було розширено, завдяки визначенню фаз дії з метою окреслення чіткої межі поміж фазами мотиваційного та вольового мислення (Urhahne, Wijnia, 2023). Чотири фази моделі Рубікона, вказаної вище так званої фазової моделі дій, що розроблена Х. Хекхаузеном та П. Голвітцером у межах когнітивної психології для опису окремих кроків на шляху прийняття рішення та досягнення мети, можна окреслити наступним чином: на етапі мотивації перед прийняттям рішення люди вибирають або встановлюють мету дії на підставі своїх бажань та побажань. Фаза волі після ухвалення рішення – це час підготовки та планування для втілення мети в дію. За цим слідує активна фаза волі, яка включає реальний процес дії. Як тільки дія завершена або припинена, розпочинається постакційна фаза оцінки результату та його наслідків. Оскільки модель Рубікона описує весь процес дії від бажання, що виникає, до остаточної оцінки результату дії, вона забезпечує широку основу для класифікації різних сучасних мотиваційних теорій. Схематично тлумачення детермінантів та перебіг мотивованої дії, що представлені в базовій мотиваційній моделі Рубікона, віддзеркалюються наступним чином: ситуація; особистість; мета, дія; результат; наслідки (Heckhausen H., Heckhausen J., 2018).

Передбачено, що мотивована поведінка виникає в результаті взаємодії людини та навколишнього середовища. Можливі стимули, такі як перспектива винагороди та можливості ситуації, стимулюють мотиви, потреби, бажання та емоції особистості, які втілюються в життя за допомогою генерації мети, дії. Поточна мета людини перетворюється за можливості на дію. Дія виконується, а результат дії показує, чи досягнута окреслена мета, і якщо так, то якою мірою. Результат слід відрізнити від наслідків дії, які можуть складатися з самооцінки та інших оцінок, винагород та покарань, емоцій досягнення чи впливу результату на довгострокові цілі. Базова мотиваційна модель цілком і певною мірою відображає міркування деяких фахівців щодо інтеграції теорій мотивації, які розрізняють «я», цілі, завдання (дії), а також результат і наслідки як основні виміри мотивації. Цієї думки дотримуються й інші дослідники, що засновують інтегративну модель теорій трудової мотивації на порівнянні послідовності дій, що зіставляються (Urhahne, Wijnia, 2023).

Постає необхідність зануритись у розгляд особливостей кожного компонента базової мотиваційної моделі. Так, будь-яка ситуація являє собою соціальний, культурний і екологічний контекст, у якому люди здійснюють мотивовані дії. Останнім

часом у дослідженнях мотивації спостерігається тенденція приділяти більше уваги визначенню поняття «мотивація» (Eccles, Wigfield, 2020; Pekrun, Marsh, 2022; Wentzel, Skinner, 2022). Наразі дослідники вважають за потрібне враховувати соціальні та культурні відмінності між людьми або брати до уваги включеність людей у різні контексти життєдіяльності (Nolen, Horn, Ward, 2015; Usher, 2018). Базова мотиваційна модель включає в себе складові сучасних теорій мотивації і належить до ситуативності мотивації. Ситуація є всеосяжним контекстом для всієї послідовності дій, хоча в базовій мотиваційній моделі вона представлена лише один раз на самому початку. Ситуація та особистість людини тісно переплетені, і мотивацію можна розглядати як результат їхньої взаємодії. Ситуація викликає у «я» мотиваційні тенденції, а «я» містить переживання про мотивацію, тобто уникати чи справлятися з певними ситуаціями, що виникають та постають задля розв'язання (King, McInerney, 2014).

Особистість довгий час не відіграла важливу роль у дослідженнях мотивації. На думку дослідників, частково це відбувалось через психоаналітичну теорію З. Фрейда, що визнавала Ід, а не Его, мотиваційною рушійною силою поведінки. Більше того, біхевіористські підходи, які характеризували мотивацію та навчання як повністю контрольовані ззовні, також ігнорували особистість. І лише зі зростанням кількості та поширенням когнітивних та соціально-когнітивних теорій особистість привернула до себе увагу в контексті досліджень мотивації. «Самість» розглядається в таких поняттях, як «самоєфективність», «самовизначення», «саморегуляція», «теорія самості», «Его-орієнтація», «егоїстичні цілі», «корислива упередженість», «самоідентичність», «самопроєктування» тощо (Urhanne, Wijnia, 2023). У запропонованій моделі особистість є відправною точкою вмотивованої дії. Це дозволяє людям вибирати цілі, ініціювати поведінку й підтримувати її доти, доки цілі не будуть досягнуті. Таким чином, особистість є саме тим активним учасником, який перетворює основні психологічні потреби, мотиви, почуття, цінності та переконання людини у вольові дії (Roeser, Peck, 2009). Американський психолог У. Джеймс першим запропонував ідею «Я-концепції» та зробив ваговий внесок у її розробку (James, 2005). Згідно з Джеймсом, «глобальне Я» (особистість) містить у собі два аспекти: емпіричний об'єкт (Me), що пізнається суб'єктивною оцінюючою свідомістю (I). «Я» як об'єкт складається з чотирьох аспектів: духовне Я, матеріальне Я, соціальне Я і тілесне Я, що

утворюють для кожної людини унікальний образ або сукупність власних особистісних уявлень. На основі «Я-концепції» індивід вибудовує взаємодію з іншими людьми та з самим собою. Вчений в контексті особистісної складової «Я-глобальне», власне мислячої та діючої людини, розрізняє «Я-свідоме» та «Я-емпіричне», де в останньому центральне місце займає самооцінка, самоповага, почуття власної гідності тощо, що залишаються важливими компонентами в різних мотиваційних складових у ході реалізації дії. Однак у базовій мотиваційній моделі «Я-свідоме» є сховищем мотиваційних тенденцій та джерелом мотивації мотивованої дії (King, McInerney, 2014). Таке споглядання себе відповідає відкриттям нейробіологічних досліджень. Так, у базовій моделі самоспецифічності (самоунікальності, неповторності) особистість і, зокрема самоспецифічність, розглядається як найбільш фундаментальна функція мозку (Christoff, Cosmelli, Legrand, Thompson, 2011). Самоспецифічність складається зі спонтанної активності мозку – стан спокою мозку, незалежний від конкретних завдань або зовнішніх по відношенню до мозку стимулів, і розглядається як фундаментальний засіб впливу на базові психічні функції й функції вищого порядку, такі як сприйняття, обробка винагороди, емоції, пам'ять та прийняття рішень (Hidi, Renninger, Northoff, 2019; Northoff, 2016). Більше того, деякі автори довели, що обробка інформації, пов'язана із самим собою, діє як «інтегративний клей», який впливає на інтеграцію різних етапів обробки, наприклад, на прив'язку уваги до прийняття рішень (Sui, Humphreys, 2015). Таким чином, результати нейробіології, скоріше підтверджують думку щодо особистості як відправної точки, власне початку мотивованої поведінки.

Мета містить когнітивне уявлення очікуваних стимулів та наслідків дії. Цілі є основою будь-якої мотивованої поведінки: ця думка співпадає з вченими, які визначили мотивацію як процес стимулювання та підтримання цілеспрямованої поведінки (Schunk, DiBenedetto, 2021). Когнітивні теорії мотивації приділяють особливу увагу цілям, які переслідують особистості. Цілі носять навмисний, а не імпульсивний характер, моделюються свідомо чи несвідомо і спрямовують поведінку людини. Остання не завжди усвідомлює різні впливи на свої цілі. Відчуття, сприйняття, думки, переконання та емоції, що впливають на досягнення мети, потенційно є емпіричними, але зазвичай не сприймаються свідомо (Bargh, Gollwitzer, 2023; Dweck, Dixon, Gross, 2023). Цілі тісно пов'язані з особистістю людини. Зважаючи

на думки деяких дослідників, «зміст особистості – самовизначені переконання й цінності – втілюються в життя через цілі людей» (Urhahne, Wijnia, 2023).

На наступному етапі відбувається дія, що здійснюється для того, щоб наблизитися або уникнути випереджуючого цільового стану. Таким чином, мотивована поведінка може бути спрямована або на наближення до позитивної події, або уникнення негативного, несприятливого. Дія може бути короточасною, коротривалою або розгорнутою впродовж тривалого періоду. Якщо мета дії вважається недосяжною, вона знецінюється, і дія спрямовується на інші, більш привабливі цілі (Heckhausen H., Heckhausen J., 2018). Дія може бути також видимою або невидимою для спостерігача. Таким чином, діяти означає брати участь у будь-якій формі помітної або нерозрізної поведінки, особливо когнітивної поведінки, щоб досягти бажаного цільового стану або уникнути небажаного цільового стану.

Результатом є будь-яке фізичне, афективне чи соціальне завершення поведінки людини. Результат дії є важливим показником досягнення стандартів якості. Це часто супроводжується внутрішніми особистісними показниками, такими як почуття власної гідності, самореалізація чи відповідні досягнення (Heckhausen, 1991; Mitchell, Albright, 1972).

Наразі наслідки дії набагато різноманітніші, ніж просто результат. Теорія інструментальності В. Врума розглядала результат дії як інструмент досягнення наступних наслідків (Vroom, 1964). Автор припустив, що валентність результату залежить від валентності наслідків. Наприклад, цінність оцінок повинна залежати від того, як самі здобувачі освіти, їхні друзі та батьки оцінюють досягнуті бали, які нагороди, покарання та емоції досягнень пов'язані з оцінками, чи допомагають оцінки досягати довгострокових цілей, наприклад, перехід до наступного рівня навчання тощо. Наслідки дії часто супроводжуються зовнішніми валентностями, такими як авторитет, престиж, безпека, визнання тощо (Mitchell, Albright, 1972). Крім того, різноманітні наслідки дії впливають на проектування майбутніх ситуацій та цілі, які можна переслідувати у цих ситуаціях. Відкриваються нові можливості діяти і нові стимули ситуації починають взаємодіяти з особистістю. Так, розпочинається нова послідовність тих самих дій, що розглянуті в тексті статті вище.

Отже, на практичних заняттях навчальної дисципліни «Практичний курс перекладу з другої іноземної мови (французької)» зі здобувачами освіти

спеціальності 035 «Філологія», спеціалізації 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» першого рівня вищої освіти 4 року навчання (7 та 8 семестр) з метою мотивування майбутніх перекладачів і філологів в процесі оволодіння нерідною мовою, французькою, нами застосовується вище розглянута базова мотиваційна модель в якості шляху задля отримання високих показників академічної успішності. Таку можливість надає впровадження та реалізація особливостей кожного компонента моделі. Так, перевага надається моделюванню мовленнєвої ситуації, що передбачає соціокультурний контекст, віддзеркалення, врахування та увагу до відмінностей між людьми з різних суспільств життєдіяльності, оскільки вони значно впливають на можливості задля мотивування дій. Це може бути також зануренням в ситуативну мотивацію, завдяки перегляду відео, прослуховуванню пісні, міжособистісному діалоговому спілкуванню (за можливості з носієм нерідної мови), бесіді тощо за певною темою з силабусу дисципліни, наприклад, «Публіцистичний функціональний стиль та його жанри. Особливості перекладу статей, есе, нарисів». В свою чергу відпрацювання теми передбачає реалізацію низки завдань: переклад текстів з французької мови на українську та навпаки. Виконання вправ: Traduction des citations et des titres d'œuvres. Valeur modale du futur antérieur du point de vue de la traduction. Traduction de certains abréviations et sigles relevant du langage médical professionnel. Traduction des formes verbales à valeur modale (conditionnel). Particularités stylistiques de la traduction de la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. Traduction des participes, des tours participiaux et des propositions participes absolues. Traduction des tournures restrictives.

Наступний крок щодо забезпечення академічної успішності передбачає підтримку особистості здобувача, завдяки впливу на адекватність виявлення та прояву самооцінки, самосприйняття, самоповаги, самопрояву, саморегуляції через побудову конструктивного спілкування, інтерактивної міжособистісної комунікації, визнання самоунікальності учасника освітнього процесу, схвалення, похвалу, залучення до співпраці тощо. На наступному етапі роботи важливим є досягнення мети через механізми впливу на відчуття, сприйняття, думки, переконання та емоції здобувача, що стають самовизначеними переконаннями й цінностями та втілюються в діяльності. Досягти цього можна завдяки реалізації певних методів психологічного впливу, як-то: зараження тощо. Наступним кроком є дієвість, участь у здійсненні

будь-якої когнітивної поведінки: наприклад, безпосереднє виконання окреслених вище завдань. Результатом стане завершення поведінки, а також показник та відповідність досягнення стандартам якості, оцінювання (отримання балів). І наразі наслідки дії – це певним чином віддзеркалення успішності, інколи вони є небезпосередніми, а проявами певного часового періоду або навіть довгостроковими перспективами, такими як престиж, визнання, авторитет, позанавчальна активність, особистісне зростання здобувача освіти тощо. Важливим є те, що вони мають вплив на проектування майбуття, нові можливості окреслення послідовності наступних дій.

Висновки. Отже, в світі вченими пропонується велика кількість теорій, що покликані занурити в питання забезпечення мотивації в процесі здобуття освіти, взагалі, та вищої, зокрема. Більшість зарубіжних авторів звертаються до виокремлених шести основних теорій мотивації, що знаходять віддзеркалення в моделі інтегративної дії, так званій базовій мотиваційній моделі. На сучасному етапі теорії мотивації щодо освіти продовжують розроблятися, узагальнюватися, структуруватися та диференціюватися. Існуюча базова модель покликана занурити в більш глибоке осмислення питання щодо теорій академічної мотивації з метою занурення в сутність кожної концепції. Різні підходи до розуміння питання мотивації, що відтворюються завдяки теорії базової моделі, не можна поєднати, однак існує можливість для окреслення інших механізмів та різних взаємозв'язків мотиваційних

теорій. Розвиток та бачення даного питання підштовхує до роздумів та пошуку в мінливих умовах сьогодення нових актуальних мотиваційних складових в забезпеченні успішності освітнього процесу. Умови сучасності висувають безліч ідей щодо вибудови питання мотивації в освіті з урахуванням, наприклад, ситуаційних, соціальних, культурних та інших чинників, результатів досліджень у нейробіології, психологічних дискусій щодо взаємодії мотивації та емоцій під час аналізу мотиваційних профілей та вироблення стратегій з метою забезпечення високого рівня мотивації в навчанні та практичній діяльності. Тож не викликає сумнівів, що слід продовжувати пошук моделей та концепцій в питанні дослідження мотивації в освітньому процесі, спираючись на сучасні актуальні теорії та виокремлюючи найважливіші складові мотивації в інтегративні моделі. Відомо, що цілі, що сприяють прояву академічної успішності здобувачів освіти або їхній практичній майстерності пов'язані з наявністю конструктивних, позитивних емоцій: під час виконання цікавих дій в досягненні мети випробовуються значною мірою задоволення, інтерес, радість. До того ж отримані позитивні результати також є віддзеркаленням почуття щастя й т. ін. Переважання таких емоцій, як гордість, полегшення та подяка в ситуації успіху впливають на наслідки дії, що віддзеркалює незаперечний взаємозв'язок між мотивацією та емоціями та сприяє проектуванню наступних мотивованих кроків задля досягнення нових навчальних задач.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний прагматичний аспекти: автореф. на здоб. наук. ст. канд. філол. наук: спец.10.02.04 «Германські мови». Київ, 2006. 20 с.
2. Гусейнзаде Г. Д. Навчання мовленнєвої комунікації іноземною мовою. Баку: Мутарджим, 2001. 131 с.
3. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посібник / Авт.-уклад. О. П. Коханова, 2016. НВП «Інтерсервіс». 235 с.
4. Лозова О. М. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови: Навчально-методичний посібник. Київ. 2010. 143 с.
5. Психологічний словник [Текст] / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.
6. Bargh J. A., Gollwitzer P. M. (2023). The unconscious sources of motivation and goals. In M. Bong, J. Reeve, S. Kim (Eds.), *Motivation science*. 2023. Pp. 175–182. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197662359.003.0030>
7. Christoff K., Cosmelli D., Legrand D., Thompson, E. Specifying the self for cognitive neuroscience. *Trends in Cognitive Sciences*, 2011. 15 (3). Pp. 104–112. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.01.001>
8. Dweck C. S., Dixon M. L., Gross J. J. What is motivation, where does it come from, and how does it work? In M. Bong, J. Reeve, S. Kim (Eds.), *Motivation science*. 2023. Pp. 5–9. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197662359.003.0001>
9. Eccles J. S., Wigfield A., Schiefele U. Motivation to succeed. In W. Damon, N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*. 1998. Pp. 1017–1095.
10. Eccles J. S., Wigfield A. From expectancy-value theory to situated expectancy-value theory: A developmental, social cognitive, and sociocultural perspective on motivation. *Contemporary Educational Psychology*, 2020. 61, 101859. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101859>
11. Fong C. J. Academic motivation in a pandemic context: A conceptual review of prominent theories and an integrative model. *Educational Psychology*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1080/01443410.2022.2026891>

12. Hattie J., Hodis F. A., Kang S. H. K. Theories of motivation: Integration and ways forward. *Contemporary Educational Psychology*. 2020. 61, 101865. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101865>
13. Heckhausen H. *Motivation and action*. Springer Berlin. 1991. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-75961-1>
14. Heckhausen J., Heckhausen H. (2018). Motivation and action: Introduction and overview. In J. Heckhausen, H. Heckhausen (Eds.), 2018. Pp. 1–14. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-65094-4_1
15. Hidi S. E., Renninger K. A., Northoff G. (2019). The educational benefits of self-related information processing. In K. A. Renninger, S. E. Hidi (Eds.), *The Cambridge handbook of motivation and learning*, 2019. Pp. 15–35.
16. Hyland M. E. Motivational control theory: An integrative framework. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988. 55 (4). Pp. 642–651. URL: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.4.642>
17. James W. *Great Men and Their Environment*. Kila, MT: Kessinger Publishing, 2005.
18. Jansen T., Meyer J., Wigfield A., Möller J. Which student and instructional variables are most strongly related to academic motivation in K-12 education? A systematic review of meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 2022. 148 (1–2). Pp. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1037/BUL0000354>
19. King R. B., McInerney D. M. Culture's consequences on student motivation: Capturing cross-cultural universality and variability through personal investment theory. *Educational Psychologist*, 2014. 49 (3). Pp. 175–198. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520.2014.926813>
20. Koenka A. C. Academic motivation theories revisited: An interactive dialog between motivation scholars on recent contributions, underexplored issues, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 2020. 61, 101831. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.101831>
21. Linnenbrink-Garcia L., Patall E. A. Motivation. In L. Corno, E. M. Anderman (Eds.), *Handbook of educational psychology* (3rd ed.). 2016. Pp. 91–103.
22. Linnenbrink-Garcia L., Wormington S. V. (2019). An integrative perspective for studying motivation in relation to engagement and learning. In K. A. Renninger, S. E. Hidi (Eds.), 2019. Pp. 739–758. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316823279.031>
23. Locke E. A., Latham G. P., Erez M. The determinants of goal commitment. *The Academy of Management Review*, 1988. 13 (1). Pp. 23–39. URL: <https://doi.org/10.2307/258352>
24. Malik-Moraleda S., Cucu T., Lipkin B., Fedorenko E. The Domain-General Multiple Demand Network Is More Active in Early Balanced Bilinguals Than Monolinguals During Executive Processing. *Neurobiology of Language*. 2021; Volume. 2 (Issue 4): 647–664. URL: https://doi.org/10.1162/nol_a_00058
25. Mitchell T. R., Albright D. W. Expectancy theory predictions of the satisfaction, effort, performance, and retention of naval aviation officers. *Organizational Behavior and Human Performance*, 1972. 8 (1). Pp. 1–20. URL: [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(72\)90033-5](https://doi.org/10.1016/0030-5073(72)90033-5)
26. Murphy P. K., Alexander P. A. A motivated exploration of motivation terminology. *Contemporary Educational Psychology*, 2000. 25 (1). Pp. 3–53. URL: <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1019>
27. Nolen S. B., Horn I. S., Ward C. J. Situating motivation. *Educational Psychologist*, 2015. 50 (3). Pp. 234–247. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520.2015.1075399>
28. Northoff G. Is the self a higher-order or fundamental function of the brain? The “basis model of self-specificity” and its encoding by the brain's spontaneous activity. *Cognitive Neuroscience*, 2016. 7 (1–4). Pp. 203–222. URL: <https://doi.org/10.1080/17588928.2015.1111868>
29. Pekrun R., Marsh H. W. Research on situated motivation and emotion: Progress and open problems. *Learning and Instruction*, 2022. 81, 101664. URL: <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101664>
30. Roeser R. W., Peck S. C. An education in awareness: Self, motivation, and self-regulated learning in contemplative perspective. *Educational Psychologist*, 2009. 44 (2). Pp. 119–136. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520902832376>
31. Rogers C. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1957. 21. Pp. 95–103.
32. Rogers C. *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. (1st ed.) Columbus, Ohio: Charles Merrill. 1969.
33. Schunk D. H., Meece J. L., Pintrich P. R. *Motivation in education: Theory, research, and applications* (4th ed.). 2014.
34. Schunk D. H., DiBenedetto M. K. Self-efficacy and human motivation. In A. J. Elliot (Ed.), 2021. Pp. 153–179.
35. Sui J., Humphreys G. W. The integrative self: How self-reference integrates perception and memory. *Trends in Cognitive Sciences*, 2015. 19 (12). Pp. 719–728. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.08.015>
36. Vroom V. H. *Work and motivation*. Wiley. 1964.
37. Wentzel K. R., Skinner E. The other half of the story: The role of social relationships and social contexts in the development of academic motivation. *Educational Psychology Review*, 2022. 34 (4). Pp. 1865–1876. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-022-09713-1>
38. Urhahne D., Wijnia L. Theories of Motivation in Education: an Integrative Framework. *Educ Psychol Rev*. 2023. 35. 45 p. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09767-9>
39. Usher E. L. Acknowledging the whiteness of motivation research: Seeking cultural relevance. *Educational Psychologist*, 2018. 53 (2). Pp. 131–144. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520.2018.1442220>

REFERENCES

1. Basok V. A. (2006) Kontekstualna sinonimiia: semantyko-stylistychnyj ta prahmatychnyj aspekty. [Contextual synonymy: semantic-stylistic and pragmatic aspects] *Avtoref. na zdob. nauk. st. kand. filol. nauk: spets.* 10.02.04 “Hermanski

movy”, Kyiv. Autoref. on of science Art. Ph.D. philol. Sciences: special. 10.02.04 “Germanic languages”, Kyiv. 20. [in Ukrainian].

2. Husejnzade H. D. (2001) *Navtchannia movlennevoy kommunykatsyy inozemvoj movoj*. [Teaching verbal communication in a foreign language] Baku: Mutardzhym. Baku: Mutardzhim. 131. [in Ukrainian].

3. *Istoriia psykholohii: vid antychnosti do pochatku XX stolittia* (2016): navch. posibnyk. [History of psychology: from antiquity to the beginning of the 20th century: education. manual] Avt.-uklad. O. P. Kokhanova, NVP “Interservis”. Auto layout. O. P. Kokhanova, NVP “Interservis”. 235. [in Ukrainian].

4. Lozova O. M. (2010) *Psykholohichni aspekty zasvoiennia inozemnoi movy. Navchalno-metodychnyj posibnyk*. [Psychological aspects of learning a foreign language. Educational and methodological guide] Kyiv. 143. [in Ukrainian].

5. *Psykholohichnyj slovnyk [Tekst]* (2007). [Psychological dictionary [Text] Avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova; red. N. A. Pobirchenko. Kyiv: Naukovyj svit. Authors.-comp. V. V. Sinyavskiy, O. P. Sergeenkova; ed. N. A. Pobirchenko. Kyiv: Scientific world. 274. [in Ukrainian].

6. Bargh J. A., Gollwitzer P. M. (2023) The unconscious sources of motivation and goals. In M. Bong, J. Reeve, S. Kim (Eds.), *Motivation science*. 175–182. Oxford University Press. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197662359.003.0030>

7. Christoff K., Cosmelli D., Legrand D., Thompson E. (2011) Specifying the self for cognitive neuroscience. *Trends in Cognitive Sciences*. 15 (3). 104–112. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.01.001>

8. Dweck C. S., Dixon M. L., Gross J. J. (2023) What is motivation, where does it come from, and how does it work? In M. Bong, J. Reeve, S. Kim (Eds.), *Motivation science*. 5–9. Oxford University Press. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197662359.003.0001>

9. Eccles, J. S., Wigfield, A., Schiefele, U. (1998) Motivation to succeed. In W. Damon, N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*. 1017–1095.

10. Eccles, J. S., Wigfield, A. (2020) From expectancy-value theory to situated expectancy-value theory: A developmental, social cognitive, and sociocultural perspective on motivation. *Contemporary Educational Psychology*. 61. 101859. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101859>

11. Fong C. J. (2022) Academic motivation in a pandemic context: A conceptual review of prominent theories and an integrative model. *Educational Psychology. Advance online publication*. URL: <https://doi.org/10.1080/01443410.2022.2026891>

12. Hattie J., Hodis F. A., Kang S. H. K. (2020) Theories of motivation: Integration and ways forward. *Contemporary Educational Psychology*. 61. 101865. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101865>

13. Heckhausen H. (1991) *Motivation and action*. Springer Berlin. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-75961-1>

14. Heckhausen J., Heckhausen H. (2018) Motivation and action: Introduction and overview. In J. Heckhausen, H. Heckhausen (Eds.), *Motivation and action*. 1–14. Springer International Publishing. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-65094-4_1

15. Hidi S. E., Renninger K. A., Northoff G. (2019) The educational benefits of self-related information processing. In K. A. Renninger, S. E. Hidi (Eds.), *The Cambridge handbook of motivation and learning*. 15–35.

16. Hyland M. E. (1988) Motivational control theory: An integrative framework. *Journal of Personality and Social Psychology*. 55 (4). 642–651. URL: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.4.642>

17. James W. (2005) *Great Men and Their Environment*. Kila, MT: Kessinger Publishing Dzehejms (1999).

18. Jansen T., Meyer J., Wigfield A., Möller J. (2022) Which student and instructional variables are most strongly related to academic motivation in K-12 education? A systematic review of meta-analyses. *Psychological Bulletin*. 148 (1–2). 1–26. URL: <https://doi.org/10.1037/BUL0000354>

19. King R. B., McInerney D. M. (2014) Cultures consequences on student motivation: Capturing cross-cultural universality and variability through personal investment theory. *Educational Psychologist*. 49 (3). 175–198. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520.2014.926813>

20. Koenka A. C. (2020) Academic motivation theories revisited: An interactive dialog between motivation scholars on recent contributions, underexplored issues, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*. 61. 101831. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.101831>

21. Linnenbrink-Garcia L., Patall E. A. (2016) Motivation. In L. Corno, E. M. Anderman (Eds.), *Handbook of educational psychology* (3rd ed.). 91–103.

22. Linnenbrink-Garcia L., Wormington S. V. (2019) An integrative perspective for studying motivation in relation to engagement and learning. In K. A. Renninger, S. E. Hidi (Eds.), *The Cambridge handbook of motivation and learning*. 739–758. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316823279.031>

23. Locke E. A., Latham G. P., Erez M. (1988) The determinants of goal commitment. *The Academy of Management Review*. 13 (1). 23–39. [in English]. URL: <https://doi.org/10.2307/258352>

24. Malik-Moraleda S., Cucu T., Lipkin B., Fedorenko E. (2021) The Domain-General Multiple Demand Network Is More Active in Early Balanced Bilinguals Than Monolinguals During Executive Processing. *Neurobiology of Language*. 2 (4). 647–664. URL: https://doi.org/10.1162/nol_a_00058

25. Mitchell T. R., Albright D. W. (1972) Expectancy theory predictions of the satisfaction, effort, performance, and retention of naval aviation officers. *Organizational Behavior and Human Performance*. 8 (1). 1–20. URL: [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(72\)90033-5](https://doi.org/10.1016/0030-5073(72)90033-5)

26. Murphy P. K., Alexander P. A. (2000) A motivated exploration of motivation terminology. *Contemporary Educational Psychology*. 25 (1). 3–53. URL: <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1019>

27. Nolen S. B., Horn I. S., Ward C. J. (2015) Situating motivation. *Educational Psychologist*. 50 (3). 234–247. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520.2015.1075399>

28. Northoff G. (2016) Is the self a higher-order or fundamental function of the brain? The “basis model of self-specificity” and its encoding by the brain’s spontaneous activity. *Cognitive Neuroscience*. 7 (1–4). 203–222. URL: <https://doi.org/10.1080/17588928.2015.1111868>
29. Pekrun R., Marsh H. W. (2022) Research on situated motivation and emotion: Progress and open problems. *Learning and Instruction*. 81. 101664. URL: <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101664>
30. Roeser R. W., Peck S. C. (2009) An education in awareness: Self, motivation, and self-regulated learning in contemplative perspective. *Educational Psychologist*. 44 (2). 119–136. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520902832376>
31. Rogers C. (1957) The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 21. 95–103.
32. Rogers C. (1969) *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. (1st ed.) Columbus, Ohio: Charles Merrill.
33. Schunk D. H., Meece J. L., Pintrich P. R. (2014) *Motivation in education: Theory, research, and applications* (4th ed.). Pearson.
34. Schunk D. H., DiBenedetto M. K. (2021) Self-efficacy and human motivation. In A. J. Elliot (Ed.), *Advances in motivation science*. 153–179.
35. Sui J., Humphreys G. W. (2015) The integrative self: How self-reference integrates perception and memory. *Trends in Cognitive Sciences*. 19 (12). 719–728. [in English]. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.08.015>
36. Vroom V. H. (1964) *Work and motivation*. Wiley.
37. Wentzel K. R., Skinner E. (2022) The other half of the story: The role of social relationships and social contexts in the development of academic motivation. *Educational Psychology Review*. 34 (4). 1865–1876. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-022-09713-1>
38. Urhahne D., Wijnia L. (2023) Theories of Motivation in Education: an Integrative Framework. *Educ Psychol Rev*. 35. 45. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09767-9>
39. Usher E. L. (2018) Acknowledging the whiteness of motivation research: Seeking cultural relevance. *Educational Psychologist*. 53 (2). 131–144. URL: <https://doi.org/10.1080/00461520.2018.1442220>

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-38>

Олена ПЕТУХОВА,

orcid.org/0000-0003-2368-3177

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, української та іноземної філології
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) *eip019680@gmail.com*

Алла ГОВОРУН,

orcid.org/0000-0002-5392-9003

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, української та іноземної філології
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) *hovorunalla@gmail.com*

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Стаття присвячена дослідженню лінгвальних вербалізаторів емоцій в англomовному публіцистичному тексті. Актуальність статті полягає в необхідності розуміння та аналізу мовних засобів, що використовуються для вираження емоцій в публіцистичних текстах. З урахуванням поширеності та впливу масмедіа, розуміння способів передачі емоцій через мову стає важливим аспектом для мовознавців, психологів, журналістів та всіх, хто цікавиться вивченням комунікації. Окрім того, зростання інтересу до психолінгвістики та когнітивної лінгвістики підкреслює важливість дослідження емоційного вираження у текстах. Дослідження цього питання допоможе краще зрозуміти взаємозв'язок між мовою та емоціями, а також вплив мовлення на сприйняття та реакцію аудиторії. Мета статті полягає у дослідженні лінгвальних засобів, що використовуються для вербалізації емоцій в англomовних публіцистичних текстах. У статті систематизовано та класифіковано лінгвальні засоби, які застосовуються для передачі емоційної інформації, та зосереджено увагу на їхньому впливі на сприйняття та реакцію аудиторії. Дослідження здійснено на матеріалі текстів сайту www.theguardian.com. Автори статті дослідили вербалізатори емоцій на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Крім того, розглянуто важливість вивчення лінгвальних засобів вербалізації емоцій у контексті англomовної публіцистики та їхній вплив на формування суспільної думки та комунікативну взаємодію. На думку авторів, результати дослідження сприятимуть кращому розумінню природи емоційного вираження у публіцистичних текстах та розвитку ефективних комунікативних стратегій для взаємодії з аудиторією.

Ключові слова: англійська мова, емоція, лінгвальні засоби, лінгвістика, публіцистичний текст.

Olena PETUKHOVA,

orcid.org/0000-0003-2368-3177

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Ukrainian and Foreign Philology
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) *eip019680@gmail.com*

Alla HOVORUN,

orcid.org/0000-0002-5392-9003

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Ukrainian and Foreign Philology
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) *hovorunalla@gmail.com*

LINGUAL MEANS OF VERBALIZATION OF EMOTIONS IN AN ENGLISH PUBLISHING TEXT

The article is devoted to the study of lingual verbalizers of emotions in an English publishing text. The relevance of the article lies in the need to understand and analyze the linguistic means used to express emotions in journalistic texts. Given the prevalence and influence of mass media, understanding the ways in which emotions are conveyed through

language is becoming an important aspect for linguists, psychologists, journalists and anyone interested in the study of communication. In addition, the growing interest in psycholinguistics and cognitive linguistics emphasizes the importance of studying emotional expression in texts. The study of this issue will help to better understand the relationship between language and emotions, as well as the impact of speech on the perception and reaction of the audience. The purpose of the article is to study the linguistic means used to verbalize emotions in English-language journalistic texts. The article systematizes and classifies the linguistic means used to convey emotional information and focuses on their impact on the audience's perception and reaction. The study is based on the texts of the website www.theguardian.com. The authors of the article have investigated the verbalizers of emotions at the phonetic, morphological, lexical and syntactic levels. In addition, the importance of studying the linguistic means of verbalizing emotions in the context of English-language journalism and their impact on the formation of public opinion and communicative interaction is considered. The results of the study will contribute to a better understanding of the nature of emotional expression in journalistic texts and the development of effective communication strategies for interaction with the audience.

Key words: *English, emotion, lingual means, linguistics, publishing text.*

Постановка проблеми. У сучасному світі англomовні публіцистичні тексти відіграють значну роль у формуванні та вираженні суспільної думки. Однак сьогодні лінгвальні засоби вербалізації емоцій у текстах цього жанру залишаються недостатньо вивченими. Проблема полягає у нестачі наукових досліджень, що концентрувалися б на вивченні механізмів вираження емоцій через мовні засоби в англomовних публіцистичних текстах. У цьому контексті, варто зазначити, що потребує уваги аналіз лінгвальних засобів, які використовуються для вербалізації емоцій в англomовних публіцистичних текстах. Вирішення цієї проблеми дозволить краще зрозуміти природу та механізми вираження емоцій в аналізованих текстах, а також сприятиме розвитку ефективних комунікативних стратегій для взаємодії з реципієнтами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує зростаючий інтерес до цієї проблематики серед лінгвістів та дослідників комунікації. Багато останніх досліджень зосереджуються на аналізі конкретних мовних прийомів та стратегій, які використовуються для вираження емоційного стану (Бондарчук, 2016; Степанюк, 2014). Деякі дослідження розглядають вплив цих засобів на реакцію аудиторії та сприйняття інформації (Кайсіна, 2018; Мандер, 2014), інші – ставлять за мету класифікацію лінгвальних засобів вербалізації емоцій на прикладі різних мов (Малиненко, 2014; Мілова, 2014; Падалка, 2014). Н. Цинтар (2018) аналізує культурну специфіку емотивності в міждисциплінарній парадигмі. Проблеми перекладу лінгвальних засобів розглядають Н. Глушак (2014), Л. Тараненко (2017), І. Шахновська (2017) та інші дослідники.

Отже, наукові дослідження останніх років надають важливі висновки про студіювання емоцій в лінгвістичному аспекті, однак засвідчують про необхідність нових підходів до розуміння їхньої вербалізації у публіцистичному мовленні, що зумовило тему нашого дослідження.

Метою статті є дослідження лінгвальних засобів, які використовуються для вербалізації емоцій в англomовних публіцистичних текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова постає не лише як інструмент культурних цінностей, але й як засіб формування емоцій, що відображають особливий спосіб, яким людина сприймає світ навколо себе. Науковці, які досліджують емоції в лінгвальному аспекті, вважають, що коли мови ще не існувало, були почуття (Бондарчук, 2016; Штефанюк, 2017), тому спочатку позначення предметів та явищ навколишнього світу базувалися на людських емоціях. Упродовж багатьох років науковці дискутували про те, чи повинна лінгвістика брати до уваги емоційні елементи.

Деякі вчені вважають, що мова насамперед використовується для трансляції релевантної інформації, її обробки та передачі знань між поколіннями. Всі ці аспекти супроводжуються емоційними реакціями, переживаннями і потребами, які відтворюються в мовленні. Така позиція, ймовірно, походить від теорії Е. Сепіра, яка полягає в тому, що мова є інстинктивним інструментом і що формування ідей є важливішим для мови, ніж вираження волі та почуттів. Сьогодні ця думка вважається хибною, адже «емоції є рушійною силою творчого мислення, поведінки та мовних рефлексів людей» (Штефанюк, 2017). У цьому контексті варто зазначити, що в сучасному мовознавстві використовуються різноманітні терміни для позначення наук, що досліджують емоції, такі як емоціологія, емотіологія, лінгвістика емоцій та інші. Термін «емоціологія» є комплексним і охоплює не лише лінгвістику емоцій, але й психологію, філософію та інші галузі. У лінгвістиці емоцій досліджуються різні аспекти, такі як «використання мовних засобів для вираження емоцій на різних рівнях мови, функціонально-семантичний аспект, семасіологічний аспект (включаючи семантичні ознаки, які сигналізують емотивність мовної одиниці, та їх адресованість та

інгерентність), аспект вираження в соціальному контексті, аспект взаємозв'язку емоцій з лінгвістичними категоріями оцінки, експресії, модальності, прагматики та інші» (Білас, 2011: 19).

Відомо, що мова реалізує комунікативну, ідентифікаційну, емотивну, гносеологічну, мислетворчу, естетичну, культурологічну та інші функції (Бондарчук, 2016; Загнітко, 2020). Серед них «емотивна функція відіграє значущу роль у вираженні почуттів мовця, його ставлення до подій або у намірі викликати у співрозмовника певну реакцію» (Штефанюк, 2017). Інакше кажучи, емотивна функція мови призначена для вербалізації емоцій.

У «Сучасному тлумачному психологічному словнику» надається таке трактування поняття «ЕМОЦІЯ (від лат. *emovere* – збуджувати, хвилювати) – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовленого відношенням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта» (Шапар, 2007: 127). У психолінгвістиці емоція позначається як «різноманітні психічні явища, що у формі переживань виражають значущість для індивіда певних об'єктів, предметів, ситуацій тощо» (Загнітко, 2020: 178). На думку Г. Кузенка, мовні засоби, що виражають категорію емотивності у тексті, проявляються на всіх рівнях: фонетико-графічному, морфологічному, лексичному і синтаксичному, графічному (Кузенко, 2000: 77).

Для нашого дослідження релевантним є аналіз публіцистичних текстів в аспекті вербалізації емоцій. Зазначимо, що публіцистика – це «особливий рід літератури та журналістики, звернений до найактуальніших проблем, вирішення яких має велике значення для суспільства» (Літературна енциклопедія, 2020). Інакше кажучи, публіцистичні тексти є доступними та цікавими для широкої аудиторії, а значить, мають вплив на думку значної кількості реципієнтів. Розглянемо, як продуценти публіцистичних текстів застосовують лінгвальні засоби для емоційного впливу на читачів на прикладі статей англomовного сайту www.theguardian.com.

Емоційні елементи та емотивні засоби на фонетичному рівні несуть додаткову інформацію, яка виражається «інтонацією, темпом, мелодією, тембром, наголосом, сполученням фонем, різними видами пауз, стиків, ритмів, а також подвоєнням чи римуванням комбінацій типу: *helter-skelter*, *teeny-weeny*, *hickety-pickety*, більшість з яких мають жартівливий відтінок» (Глушак, 2014: 77). До таких засобів належать «знак оклику (*Paula:*

After a hard campaign – victory!), знак питання та знак оклику (*You adorable child?!*), великі літери (*I KNOW ALL THAT!*), три крапки (*It's ... exhilarating*), тире й дефіс (*“No – thank you!” said Bertha*)» (Мілова, 2014: 107).

Фонетичний аналіз тексту в аспекті емоційності може включати різноманітні аспекти звуків, інтонації та ритму мовлення, наприклад, у статті під назвою *“Forget regret! How to have a happy life – according to the world's leading expert”* (06.02.2023) – *«Забудьте про жаль! Як прожити щасливе життя – за версією провідного світового експерта»*. В такому випадку, текст *“Forget regret! How to have a happy life – according to the world's leading expert”* має деякі фонетичні характеристики, які можуть підсилити певні емоційні відтінки. Фраза *“Forget regret!”* має енергійний та рішучий тон, який може викликати позитивні емоції, виділяючи впевненість та оптимізм. Окрім того, речення містить знак оклику. Аналізуючи заголовки, можна припустити, що текст має позитивний тон, оскільки використовується слово *“happy”* (щасливий) та заклик до того, щоб ні про що не жаліти (*“Forget regret”*).

Слово *“regret”* (жаль) може викликати негативні емоції, але автор закликає забути про нього. Використання фрази *“according to the world's leading expert”* (згідно з провідним експертом світу) може підсилити довіру до вмісту тексту і викликати позитивні емоції. Текст, ймовірно, адресований тим, хто прагне щастя і хоче дізнатися поради від експерта. Цільова аудиторія, ймовірно, зацікавлена в позитивних емоціях та радості. Читачі, можливо, реагують на текст з позитивними емоціями, сподіваючись отримати поради, як стати щасливішими. Отже, загальний емоційний тон тексту відображає позитивний настрій та спрямований на виклик радості та оптимізму.

На морфологічному рівні емоції відтворюються в словах, в яких емоційне ставлення до об'єкта реалізується граматичними способами та певними афіксами. Наприклад, суфіксами *-ard*, *-eer*, *-ster/-aster* (*hipster*) та напівафіксом *-monger* (*scare-monger*), що надають словам негативної конотації. Зі свого боку, суфікс *-y* (*daddy*) створює позитивну конотацію. Наприклад, іменник **hipster**, що має суфікс *-ster*, зафіксовано у заголовку статті *“It's not all coffee shops and hipsters: what we get wrong about gentrification”* (05.09.2022) – *«Це не лише кав'ярні та хіпстери: як ми помиляємось у розумінні джентрифікації»*.

Іменник **hipster** має емоційне забарвлення та може викликати емоційну реакцію у читачів.

У цьому випадку, обговорення джентрифікації може викликати різні емоції в аудиторії, такі як обурення, співчуття, захоплення тощо. З погляду синтаксичного аналізу, речення, в якому вжито слово **hipster** є доволі довге як для заголовка, що може передавати напруженість або емоційне навантаження.

Аналізоване слово, що містить негативну конотацію, трапляється ще в одному заголовку: *“When ‘hipster fascists’ start appearing in the media, something has gone very wrong”* (23.05.2018) – «Коли в ЗМІ починають з’являтися «хіпстерські фашисти», це дуже погано». Негативну конотацію самого слова **hipster** посилює його взаємодія з іменником **fascists**, семантика якого відома кожній людині у світі та може викликати лише негативні емоції. При розгортанні теми статті вжито словосполучення *“dangerous trend of humanising extremists”* (небезпечна тенденція гуманізації екстремістів), яке взаємодіє із заголовним словосполученням **‘hipster fascists’**, посилюючи негативні емоції: *“The Sunday Times profiled members of Generation Identity with a picture that made them look like members of a boyband. This dangerous trend of humanising extremists must stop”* – «Газета Sunday Times опублікувала портрет членів організації «Ідентичність покоління», на якому вони виглядають як учасники бойз-бенду. Ця небезпечна тенденція гуманізації екстремістів має бути зупинена».

У заголовку наступної статті зафіксовано два іменники, що утворені за допомогою суфіксів, які викликають у читача позитивні (-y) та негативні емоції (-ster) одночасно. Іменник **Daddy** в ініціалній позиції заголовка викликає емоцію умиротворення, а от словосполучення **hipster dads**, зафіксоване у медіальній позиції заголовка, нівелює позитивну емоцію від іменника **daddy**: *“‘Daddy’ not cool: why hipster dads want their kids to call them ‘Papa’* (4.12.2016) – «Тато» – це не круто: чому татусі-хіпстери хочуть, щоб їхні діти називали їх «Папа»». У вступному блоці статті вжито епітети, які характеризують, як сприймається слово **daddy**: *“Some American parents want their kids to reject the very bland and drab name ‘Dad’ and to start calling them ‘Papa’. Will it catch on?”* – «Деякі американські батьки хочуть, щоб їхні діти відмовилися від дуже м’якого і сірого імені «тато» і почали називати їх «татко». Чи приживеться це?».

На лексичному рівні в англomовних публіцистичних текстах вербалізуються власні емоційні стани та емоційні стани інших осіб. При цьому М. Степанюк (2014: 259) зазначає, що «під час вербалізації емоційних станів інших мовець

робить припущення про емоційний стан іншої людини, орієнтуючись на ситуацію». Для вербалізації емоційного стану використовуються різні частини мови (*seriousness, angry, unhappy, hope, happy, happiness, despair, interest* тощо). Наприклад, у статті під заголовком *“You’re not poor. You’re broke”* (12.03.2019) у контексті: *“My heart breaks when my friends conflate the two terms: understanding the difference between ‘broke’ and ‘poor’ is the first step toward building a more equitable society”* – «Моє серце розривається, коли мої друзі змішують ці два терміни: розуміння різниці між «збанкрутілим» і «бідним» – це перший крок до побудови більш справедливого суспільства».

Словосполучення *“my heart breaks”* викликає сум та розчарування, вказуючи на те, що автор відчуває глибоке емоційне зворушення, можливо, з приводу чогось болісного або неприємного. Слово *“conflate”* вказує на те, що автор реагує на певне непорозуміння або помилкове зіставлення двох термінів. Це може викликати емоції розчарування або подиву. Вживання слова *“understanding”* вказує на те, що автор підкреслює важливість осмислення та розуміння певної концепції. Це може викликати емоції зацікавленості та мотивації. Словосполучення *“equitable society”* вказує на прагнення до справедливості та рівності у суспільстві, що викликає емоції співчуття, надії та бажання змінити стан речей на краще. Аналізований уривок публіцистичного тексту містить слова та словосполучення, які викликають різні емоційні реакції, від суму та розчарування до надії та мотивації.

На синтаксичному рівні емоції виражаються шляхом вживання окличних, питальних, еліптичних, інвертованих речень, вставних елементів, клішованих (*how, what a, such a*) та емотивно-підсилюючих структур (*how much, very much, those*) (Кондратьєва, 2014). Як зазначають науковці, «чим вищий ступінь емоційного напруження, тим вищий ступінь дезорганізації синтаксичної структури: перерваність, повтори, незакінченість синтаксичних конструкцій, які характерні для високої концентрації емоцій» (Мац, 2003 : 182). Реалізацію лінгвального відтворення емоції спостерігаємо у заголовку *“What a trip! Psychedelic hair designs inspired by Grateful Dead gigs – in pictures”* (7.10.2023) – «Ось це подорож! Психоделічні зачіски, натхненні концертами Grateful Dead – у фото». Заголовок починається з вигуку *“What a trip!”*, що вказує на враження або емоції автора, які можуть бути викликані асоціацією з чимось цікавим, захоплюючим або неймовірним. Описова фраза *“Psychedelic hair designs”* окрес-

лює тему, а словосполучення *“inspired by Grateful Dead gigs”* позначає джерело натхнення. Загалом, ця фраза передає емоції та асоціації, пов'язані з психоделічними музичними виступами і творчістю. Додавання словосполучення *“in pictures”* у фінальній позиції заголовка підсилює ідею візуального зображення та може викликати емоції подиву або захоплення, оскільки читач очікує побачити якісь цікаві зображення.

У наведеному прикладі синтаксична структура речення допомагає виразити емоційне навантаження тексту, зокрема за допомогою вигуку, описових фраз та додаткової інформації.

У наступному заголовку речення починається з вигуку *“What a waste”*, що вказує на враження або емоції автора. У цьому випадку вираз *“What a waste”* виражає розчарування або невдоволення тим, що відбувається: *“What a waste: New York City budget cuts eviscerate community composting groups”* (12.02.2024) – *«Яке марнотратство: скорочення бюджету Нью-Йорка знищує громадські групи з компостування»*. Заголовок описує ефект бюджетних скорочень на спільноти, які займаються компостуванням. Використання слова *«eviscerate»* (випотрошити) може передавати сильну емоційність, оскільки це вказує на дуже серйозний негативний вплив.

У вступному блоці аналізованого публіцистичного тексту вжито поширене речення *“City’s waffling on food scrap programs not only harms environment but also hinders participation in waste management schemes”* – *«Вагання міської влади щодо програм з переробки харчових відходів не лише шкодить довкіллю, а й перешкоджає участі у схемах поводження з відходами»*. У цьому реченні розглядається більше аспектів проблеми. Використання *“not only... but also”* вказує на те, що проблема має подвійний негативний вплив. Словосполучення *“Harms environment”* та *“hinders participation”* також виражають емоційність, негативне ставлення до окресленої ситуації.

У наведеному прикладі синтаксична структура речень допомагає виразити емоційне навантаження тексту, зокрема за допомогою вигуку, описових речень та поширених речень, які вказують на негативні наслідки.

Цікавим для синтаксичного аналізу в аспекті емоційності видається заголовок *“Our political situation is such a fragile thing”: Robert De Niro on fatherhood, family – and Trump”* (16.10.2023) – *«Наша політична ситуація – така крихка річ»: Роберт Де Ніро про батьківство, сім'ю та Трампа»*.

Цитата *“Our political situation is such a fragile thing”* звучить як риторичне питання, що може передавати стурбованість або невпевненість у політичному стані справ. Словосполучення *“such a fragile thing”* викликає емоцію обережності та нервовості.

Після двокрапки наведено теми, які обговорюються в інтерв'ю – *“Robert De Niro on fatherhood, family – and Trump”*. Ця конструкція допомагає читачеві зрозуміти, що буде обговорюватися в статті, та може викликати емоції зацікавлення та очікування.

Використання антропоніма *“Trump”* у заголовку може викликати різні емоції в читачів, залежно від їхнього ставлення до цієї особи. У деяких реципієнтів це може викликати зацікавленість або підтримку, а в інших – роздратування або невдоволення.

У наведеному прикладі синтаксична структура речення та його компонентів допомагає відтворити емоційне навантаження тексту, зокрема через вираз стурбованості, зацікавлення та можливого політичного підтексту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження лінгвальних засобів вербалізації емоцій в англійських публіцистичних текстах підтверджує їхню важливу роль у формуванні емоційного висловлювання та сприйнятті інформації. Засвідчено широкий спектр прийомів, які використовуються для вираження емоційної зарядженості у публіцистичних матеріалах, від інтонаційних засобів до синтаксичних. Встановлено, що ефективне використання лінгвальних засобів вербалізації емоцій сприяє покращенню комунікативної ефективності тексту та його впливу на аудиторію. Дослідження підтверджує необхідність подальших наукових розробок у цьому напрямі з метою розширення знань про роль емоційного виразу у публіцистичному мовленні.

Перспективи подальших досліджень можуть охоплювати вивчення емоційного висловлювання в різних жанрах англійського публіцистичного дискурсу з метою виявлення загальних та специфічних особливостей; розробку нових методик та практичних рекомендацій для використання емоційного виразу у публіцистичному мовленні з метою забезпечення його максимальної ефективності, а також вивчення міжкультурних відмінностей у використанні лінгвальних засобів вербалізації емоцій у публіцистичних текстах різних національних та культурних контекстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білас А. А. Категорія емотивності у лінгвістиці. Мова і культура (Науковий журнал). Київ: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2011. Вип. 14. Т. III (119). С. 17–24.
2. Бондарчук Т. І. Лексичні засоби вираження емотивного значення в сучасній німецькій мові. Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. 2016. № 5 (330). С. 285–289.
3. Глушак Н. Особливості відтворення емотивності в романі «Таємний сад» Ф.Г. Бернет. Актуальні питання гуманітарних наук. 2014. Вип. 10. С. 100–104.
4. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. Х, 920 с.
5. Кайсіна Д. М. Англomовний дискурс ідеації: стратегії комунікативного впливу (на матеріалі інтернет-платформи TED): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2018. 318 с.
6. Кондратьєва О., Шахновська І. Відтворення емотивних синтаксичних засобів в українському перекладі англomовної драми. Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: зб. наук. праць. Київ: Аграр Медіа Груп, 2014. С. 169–173.
7. Кузенко Г. М. Мовні засоби вираження емотивності. Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2000. Т. 18. С. 76–83.
8. Літературна енциклопедія. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=144>
9. Малиненко О. Є. Особливості лінгвістичної категоризації емоцій. Нова філологія. 2014. № 62. С. 186–192.
10. Мандер С. М. Емоції та їх вербальна репрезентація в українській та американській лінгвокультурах. Мовні і іконцептуальні картини світу. 2014. Вип. 50(2). С. 42–48.
11. Мац І. І. Різновиди емоцій та способи їх вербалізації (на матеріалі англійської мови). Вісник Житомирського педагогічного університету. Житомир: Вид-во ЖДПУ ім. І. Франка, 2003. Вип. 11. С. 181–183.
12. Мілова М. М. «Експресивність» та «емотивність» у мові та мовленні. Рівні передачі емоцій у художньому англomовному тексті. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2014. Вип. 9. С. 104–107.
13. Падалка Ю. М. Емотивність як підкатегорія модальності (на матеріалі іспанської мови). Мовні і концептуальні картини світу. 2014. Вип. 50(2). С. 174–181.
14. Степанюк М. П. Лексичні та лексико-стилістичні засоби вираження емоцій у романах Ш. Бронте та Е. Бронте. Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. 2014. Вип. 692–693. С. 258–260.
15. Тараненко Л. І. Специфіка перекладу емотивних конструкцій на позначення невдоволення (на матеріалі англomовної художньої прози). Молодий вчений. 2017. № 7. С. 239–243.
16. Цинтар Н. В. Аналіз культурної специфіки емотивності в міждисциплінарній парадигмі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2018. № 34. Т. 2. С. 55–58.
17. Шапар В. Б. Сучасний глумачий психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
18. Шахновська І. І. Емотивна забарвленість як проблема перекладу (на матеріалі дитячої та підліткової літератури науково-популярного та наукофантастичного спрямування). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 8–9 грудня 2017 р. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. С. 23–26.
19. Штефанюк Н. С. Дослідження емотивності як лінгвістичної категорії у сучасному мовознавстві. Сучасні дослідження з іноземної філології. 2017. Вип. 15. С. 199–207.

REFERENCES

1. Bilas A. A. (2011). Katchorriia emotyvnosti u lnhvistytsi [Category of emotionality in linguistics]. Mova i kultura (Naukovyi zhurnal) – Language and culture (Scientific journal). Kyiv: Vydavnychy Dim Dmytra Buraho, 14. T. III (119), 17–24 [in Ukrainian].
2. Bondarchuk T. I. (2016). Leksychni zasoby vyrazhennia emotyvnoho znachennia v suchasni nimetskii movi [Lexical means of expressing emotional meaning in the modern German language]. Naukovyi visnyk Skhidnoievrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo – Scientific Bulletin of Eastern Europe. national University named after Lesya Ukrainka. Philological sciences. Linguistics, № 5(330), 285–289 [in Ukrainian].
3. Hlushchak N. (2014). Osoblyvosti vidtvorennia emotyvnosti v romani “Taiemnyi sad” F.H. Bernet [Peculiarities of reproducing emotionality in the novel “Secret Garden” F.G. Burnet]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences, 10, 100–104 [in Ukrainian].
4. Zahnitko A. (2020). Suchasnyi lnhvistychnyi slovnyk. Vinnytsia: TVORY [in Ukrainian].
5. Kaisina D. M. (2018). Anhlmovnyi dyskurs ideatsii: stratehii komunikatyvnoho vplyvu (na materialii internet-platformy TED): dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. [English-language discourse of ideation: strategies of communicative influence (on the material of the Internet platform TED): diss. ... candidate philol. Sciences: 10.02.04] Kharkiv [in Ukrainian].
6. Kondratieva O., Shakhnovska I. (2014). Vidtvorennia emotyvnnykh syntaksychnykh zasobiv v ukrainskomu perekladii anhlmovnoi dramy [Reproduction of emotional syntactic devices in the Ukrainian translation of an English-language drama]. Fakhovyi ta khudozhnii pereklad: teoriia, metodolohiia, praktyka: zb. nauk. prats. – Professional and artistic translation: theory, methodology, practice: coll. of science works, Kyiv: Ahrar Media Hrup, 169–173 [in Ukrainian].
7. Kuzenko H. M. (2000). Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti [Linguistic means of emotional expression]. Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Philological sciences, 18, 76–83 [in Ukrainian].
8. Literaturna entsyklopediia [Literary encyclopedia]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=144> [in Ukrainian].

9. Malynenko O. Ye. (2014). Osoblyvosti linhvistychnoi katehorizatsii emotsii [Peculiarities of linguistic categorization of emotions]. *Nova filolohiia – New philology*, 62, 186–192 [in Ukrainian].
10. Mander S. M. (2014). Emotsii ta yikh verbalna reprezentatsiia v ukrainskii ta amerykanskii linhvokulturakh [Emotions and their verbal representation in Ukrainian and American linguistic cultures]. *Movni i ikontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world*, 50(2), 42–48 [in Ukrainian].
11. Mats I. I. (2003). Riznovydy emotsii ta sposoby yikh verbalizatsii (na materialy anhliiskoi movy) [Types of emotions and methods of their verbalization (on the material of the English language)]. *Visnyk Zhytomyrskoho pedahohichnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr Pedagogical University*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDPU im. I. Franka, 11, 181–183 [in Ukrainian].
12. Milova M. M. (2014). “Ekspresyvnist” ta “emotyvnist” u movi ta movlenni. Rivni peredachi emotsii u khudozhnomu anhlomovnomu teksti [“Expressiveness” and “emotionality” in language and speech. Levels of emotion transfer in an English-language literary text]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 9, 104–107 [in Ukrainian].
13. Padalka Yu. M. (2014). Emotyvnist yak pidkatehoriia modalnosti (na materialy ispanskoi movy) [Emotionality as a subcategory of modality (based on material from the Spanish language)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world*, 50(2), 174–181 [in Ukrainian].
14. Stepaniuk M. P. (2014). Leksychni ta leksyko-stylistychni zasoby vyrazhennia emotsii u romanakh Sh. Bronte ta E. Bronte [Lexical and lexical-stylistic means of expressing emotions in the novels of Sh. Bronte and E. Bronte]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Hermanska filolohiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Germanic philology*, 692–693, 258–260 [in Ukrainian].
15. Taranenko L. I. (2017). Spetsyfika perekladu emotyvnnykh konstrukttsii na poznachennia nevdovolennia (na materialy anhlomovnoi khudozhnoi prozy) [The specificity of the translation of emotional constructions to indicate dissatisfaction (on the material of English-language literary prose)]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 7, 239–243 [in Ukrainian].
16. Tsyntar N. V. (2018). Analiz kulturnoi spetsyfiky emotyvnosti v mizhdystsyplinarnii paradyhmi [Analysis of the cultural specificity of emotionality in the interdisciplinary paradigm]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Philology*, 34(2), 55–58 [in Ukrainian].
17. Shapar V. B. (2007). Suchasnyi tлумachnyi psykholohichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. X.: Prapor, 2007 [in Ukrainian].
18. Shakhnovska I. I. (2017). Emotyvna zabarvlenist yak problema perekladu (na materialy dytiachoi ta pidlitkovoi literatury naukovo-populiarnoho ta naukovofantastychnoho spriamuvannia) [Emotional coloring as a problem of translation (on the material of children’s and adolescent literature of popular science and science fiction)]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: m. Lviv, 8-9 hrudnia 2017 r. Lviv: HO “Naukova filolohichna orhanizatsiia “LOHOS”, 23–26 [in Ukrainian].*
19. Shtefaniuk N. S. (2017). Doslidzhennia emotyvnosti yak linhvistychnoi katehoriï u suchasnomu movoznavstvi [The study of emotionality as a linguistic category in modern linguistics]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii – Modern research on foreign philology*, 15, 199–207 [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.147:81'243

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-39>

Надія ГРЕБІНЬ-КРУШЕЛЬНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-3478-6975

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри тюркології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) nadiia.hk05@gmail.com

Vіma КАТРЕНКО,

orcid.org/0009-0000-5513-213X

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) kvi09tz62@gmail.com

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОМУНІКАТИВНО-ІГРОВОМУ МЕТОДІ НАВЧАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розкрито сутність компетентнісного підходу та шляхи його реалізації у процесі навчання. Розглянуто іншомовну комунікативну компетентність як мету вивчення іноземних мов та окреслено її компоненти. Визначено комунікативно-ігровий метод як один із сучасних та провідних методів, який спрямований на розвиток іншомовної комунікативної компетентності. Проаналізовано сутність поняття «комунікативно-ігровий метод» та надано варіанти його застосування. Наведено думку про застосування методу для дітей дошкільного віку з аргументацією елемента гри, що є провідною діяльністю дітей цього віку. Розглянуто приклад дослідження, за результатами якого визначено частотність використання цього методу на уроках іноземної мови. Запропоновано думку про можливість використання методу для учнів середніх та старших класів. Розглянуто причини введення інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес. Актуалізовано важливість використання інформаційних технологій в освітньому процесі як ключового елемента у формуванні учня як члена інформаційного суспільства. Зосереджено увагу на технологіях, які застосовують для покращення якості навчання, наприклад, використання онлайн-ресурсів, ігор і мультимедіа. Розглянуто шляхи впровадження ІКТ у навчальний процес. Доведено, що використання аудіо- та відео матеріалів справляє вагомий вплив на пам'ять та органи чуття людини. Визначено інтерактивні платформи як один із мультимедійних засобів інформаційно-комунікаційних технологій. Надано перелік інтерактивних платформ. Продемонстровано приклади застосування комунікативно-ігрового методу на основі мультимедійних платформ. Доведено думку про важливість застосування зазначеного методу на всіх етапах вивчення турецької мови.

Ключові слова: *комунікативно-ігровий метод, інформаційно-комунікаційні технології, компетентнісний підхід.*

Nadiia HREBIN-KRUSHELNYTSKA,

orcid.org/0000-0002-3478-6975

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Turkology Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) nadiia.hk05@gmail.com

Vita KATRENKO,

orcid.org/0009-0000-5513-213X

3rd year Student

Educational and Scientific Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) kvi09tz62@gmail.com

EFFICIENCY OF USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE COMMUNICATIVE-GAME METHOD OF LEARNING THE TURKISH LANGUAGE

The article reveals the essence of the competence approach and ways of its implementation in the learning process. Foreign language communicative competence as a goal of studying foreign languages is considered and its components are outlined. The communicative-game method is defined as one of the modern and leading methods aimed at the development of foreign-language communicative competence. The essence of the concept of “communicative-game method” is analyzed and variants of its application are given. The idea of applying the method for preschool children with the argumentation of the game element, which is the leading activity of children of this age, is presented. An example of a study is considered, the results of which determine the frequency of using this method in foreign language lessons. An opinion on the possibility of using the method for middle and high school students is proposed. The reasons for the introduction of information and communication technologies in the educational process are considered. The importance of using information technologies in the educational process as a key element in the formation of the student as a member of the information society is actualized. The focus is on technologies that are used to improve the quality of learning, for example, the use of online resources, games and multimedia. The ways of introducing ICT into the educational process are considered. It is proved that the use of audio and video materials has a significant impact on the memory and senses of a person. Interactive platforms are defined as one of the multimedia means of information and communication technologies. A list of interactive platforms is provided. Examples of using the communicative-game method based on multimedia platforms are demonstrated. The opinion on the importance of using this method at all stages of learning the Turkish language is proved.

Key words: *communicative-game method, information and communication technologies, competence approach.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, розвитку суспільства відбувається реформація в усіх сферах життя людини, зокрема в освіті. Сучасний світ потребує спеціалістів, які будуть компетентними у своїй галузі, зможуть легко вести комунікацію різними мовами та будуть обізнані із сучасними технологіями. Саме такий запит суспільства формує концепцію освіти, вказує на її складові.

Вивчення іноземних мов стало звичним явищем у суспільстві. Позаяк англійська мова вважається міжнародною мовою, вона є обов'язковою для вивчення в кожному навчальному закладі. Однак останніми роками спостерігається тенденція вивчення ще однієї іноземної мови. Дедалі більшої популярності набуває турецька мова, яка є офіційною мовою Туреччини та надає можливості спілкування з понад 80 млн людей у світі. Турецьку мову можна назвати «універсальною» мовою, тому що вона відкриває шлях до розуміння ще кількох тюркських мов.

Інформаційно-комунікаційні технології вдало вписуються в концепцію вивчення іноземних мов. Така інтеграція зумовлена зручністю використання технологій та різноманітністю мультимедійних ресурсів, які спрямовані на формування та розвиток іншомовного мовлення. З усіх відомих методів вивчення іноземної мови значного поширення інформаційно-комунікаційні технології набули в комунікативно-ігровому методі навчання.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Одними з найвідоміших дослідників, що пра-

цювали над розробкою та дослідженням комунікативно-ігрового методу, є вітчизняні вчені О. О. Паршикова, Г. І. Крохмальна, О. Р. Ключфінська, Л. І. Байдак. Над упровадженням та застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні працювали О. Б. Ланських, Т. А. Дернова, І. А. Рябцева, І. В. Мартинюк, О. В. Овчарук. Незважаючи на значну кількість досліджень із цих тем, мало розглянуто питання про шляхи та ефективність їх взаємодії та застосування під час вивчення іноземних мов.

Мета статті – розглянути використання інформаційно-комунікаційних технологій у комунікативно-ігровому методі на прикладі турецької мови та підтвердити ефективність їх використання у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Глобальні процеси, що відбуваються у сучасному світі, потребують освічених, ерудованих людей, які будуть володіти не лише багажем знань із конкретної галузі, а й однією чи кількома іноземними мовами (ІМ). Саме знання іноземних мов відкриває перед людиною безліч можливостей для розвитку себе як інтелектуальної особистості, так і для висококваліфікованого спеціаліста в певній галузі.

У розвитку методики викладання іноземних мов, можемо простежити, наскільки змінювалося використання підходів, методів та принципів навчання. Цей розвиток полягав у переході від механічного запам'ятовування слів, граматичних форм до їх практичного застосування у спілкуванні. Тобто простежувалася переорієнтація з процесу навчання на його результат, що зумовило

перехід до компетентнісного підходу в освіті. Цей перехід був спричинений виробленням Радою Європи переліку ключових компетенцій для європейських країн.

У сучасному світі рівень освіченості не визначається обсягом знань та їх енциклопедичністю. З позицій компетентнісного підходу рівень освіченості визначається здатністю розв'язувати проблеми різної складності на основі наявних знань. Реалізація компетентнісного підходу передбачає використання відповідних освітніх технологій у навчанні, рефлексію учнів, самостійність застосування у практичній діяльності професійних умінь і навичок (Рудницька, 2016: 241).

Варто зазначити, що реалізація компетентнісного підходу має на меті сформувати в учня низку компетенцій під час навчального процесу. Формування компетенцій відбувається на основі здобутих знань, досвіду, шляхом вирішення проблемних завдань, синтезу та аналізу. Проблемні завдання, зі свого боку, мають містити рушійний елемент, що буде налаштовувати учнів на критичне та аналітичне мислення, застосовуючи водночас усі знання, уміння та навички.

Основне призначення іноземної мови як предметної галузі шкільного навчання – сприяти в оволодінні учнями уміннями і навичками спілкування в усній і писемній формах відповідно до мотивів, цілей і соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях (Теличко, 2011: 192). Отже, метою вивчення іноземної мови є оволодіння учнями іншомовною комунікативною компетенцією (ІКК), а імплементація компетентнісного підходу буде передбачати формування низки компетенцій, що будуть спрямовані на вільне оволодіння ІМ.

Отже, іншомовну комунікативну компетентність розглядають як інтегровану характеристику особистості школяра, яка передбачає оволодіння досвідом іншомовного спілкування в усній та письмовій формах у межах програмових вимог і засвоєння культурних цінностей народу, мова якого вивчається (Редько, 2021: 74–75). На думку Н. М. Бідюк, ІКК є сукупністю здібностей, знань, умінь, навичок, ставлень, цінностей, ініціатив та комунікативного досвіду особистості, необхідних для розуміння чужих та продукування власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям та ситуаціям спілкування (Бідюк, 2012: 160).

У «Плані дій щодо створення єдиного європейського індикатора провідних компетентностей» (The European Indicator of Language Competence) іншомовна компетентність розкривається через такі три компоненти, як:

– лінгвістична компетентність (система внутрішньо засвоєних комунікантом знань щодо функціонування іноземної мови, що виявляється в їх використанні у мовленнєвій діяльності);

– соціальна компетентність (охоплює соціокультурну, соціолінгвістичну та професійну складові, які сприяють реалізації основної мети сучасної освіти, коли іноземна мова постає засобом соціокультурного розвитку особистості, збагачення знаннями нової культури);

– комунікативна компетентність (володіння властивими кожному висловлюванню правилами, які підпорядковуються загальним правилам граматики, що забезпечує здатність використання мови в процесі комунікації) (The European Indicator..., 2002).

Визначивши мету вивчення іноземних мов та її складові, можемо проаналізувати методи, що спрямовані на розвиток ІКК, які є ефективними та провідними у процесі вивчення іноземних мов загалом та турецької мови зокрема.

Одним із таких методів вважаємо комунікативно-ігровий метод. На основі аналізу низки наукових досліджень було виявлено, що метод гри є ефективним засобом вивчення ІМ. «Гра для школяра початкової школи виступає необхідним засобом активізації його навчально-пізнавальної діяльності, без чого неможливо отримати успішних і позитивних результатів навчання (Чосік, Мандзюк, 2017: 41).

Комунікативно-ігровий метод був розроблений О. О. Паршиковою (Україна) у першому десятиріччі ХХІ ст. На основі узгодження вікових можливостей та особливостей молодших школярів автором було розроблено теоретичні основи і систему економічного природовідповідного комунікативно-ігрового навчання ІМ у початковій школі (Методика навчання..., 2013, 558–559).

Особливість цього методу полягає у використанні комунікативно-ігрових технологій. Під цими технологіями розуміють прийоми, що допомагають моделювати ситуації іншомовного спілкування в процесі навчання молодших школярів за допомогою гри, яка є провідною діяльністю дітей цього віку.

Автором згаданого методу О. О. Паршиковою було виділено групи комунікативно-ігрових прийомів з елементами: змагання (ігри, конкурси, вікторини), відгадування (шаради, загадки, кросворди), перевтілення (ігри-пантоміми, скетчі, інсценівки, рольові ігри), художнього виконання (лічилки, скоромовки, римування, вірші, пісні), сюжетної організації (казки, легенди, байки та інші історії) (Паршикова, 2015: 11). З огляду на

зазначене, можемо констатувати, що є велика різноманітність прийомів використання цього методу. Саме перелічені прийоми надають учителю можливість створювати цікаві, різноманітні уроки, що, своєю чергою, впливає на емоційну, мотиваційну та когнітивну складові учня як суб'єкта навчального процесу.

Незважаючи на всі переваги застосування цього методу, не всі вчителі використовують його в навчальному процесі. На основі дослідження, що було проведено Г. І. Крохмальною та О. Р. Ключінською, зроблено висновок, що лише 25% опитуваних вчителів використовують комунікативно-ігровий метод кожного уроку. Решта опитуваних відповіли, що використовують його або на етапі презентації (вивчення нової теми) нової теми або на етапі її закріплення. Проаналізувавши здобуті результати, дослідники визначають, що вчителі використовують можливості ігрових технологій не «на повну потужність» і не завжди усвідомлюють цінність та важливість використання цього методу, особливо на початковому етапі вивчення ІМ (Крохмальна, Ключінська, 2019: 912–913).

Комунікативно-ігровий метод прийнято використовувати для учнів молодших класів, однак, на нашу думку, його використання є доцільним також для середніх та старших класів, оскільки сучасні технології дають змогу трансформувати методи в різні форми для різних вікових категорій.

Розвиток сучасних технологій впливає на всі без винятку процеси, що відбуваються у світі. Освітній процес не є винятком. Час нам кидає виклики, на які маємо реагувати. Формат освіти зазнав значних змін за останні 5 років, як і методи навчання, а саме змінилася форма їх застосування. У методичній літературі останніх років з'являється таке поняття, як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

До сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання належать Інтернет-технології, мультимедійні програмні засоби, офісне та спеціалізоване програмне забезпечення, електронні посібники та підручники, системи дистанційного навчання (системи комп'ютерного супроводу навчання) (Мартинюк).

Спостерігаючи за модернізацією навчання останніх років, можемо зауважити бачимо, що ІКТ стають повноцінною частиною навчального процесу та чудовим засобом для застосування методичних матеріалів, прийомів та загалом подання навчального матеріалу.

Сьогодні європейські країни розглядають стратегії впровадження ІКТ у галузь освіти як невід'ємну складову державної політики. До них

належать: комп'ютеризація шкіл, навчання всіх вчителів та учнів комп'ютерної грамотності, створення нових освітніх програмних засобів, просування технологій, що сприяють швидкому та ефективному набуттю ІКТ-компетентностей населенням (Овчарук, 2011: 2–3).

У галузі освіти ці технології знаходять застосування в багатьох напрямках діяльності, зокрема, оновлюється зміст освіти, започатковується дистанційне навчання, упроваджуються нові форми спілкування: через електронну пошту, відеоконференції, участь у роботі інтернет-конференцій, форумів, веб-сеінарів тощо. А це все потребує вищого рівня та якості запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес і управлінську діяльність (Впровадження..., 2015).

Проаналізувавши актуальність використання ІКТ в освіті, чітко бачимо, що необхідність упровадження цих технологій зростає разом із формуванням інформаційного суспільства та необхідністю відповідати всім його вимогам, найголовніша з яких – бути інтелектуально збагаченим та вміти використовувати сучасні технології.

Застосування комп'ютера, мультимедіа та інформаційних технологій як дидактичних засобів використовується для підвищення мотивації та індивідуалізації навчання, розвитку творчих здібностей дітей та для створення благополучного емоційного фону (Впровадження..., 2015, 5–6).

Згідно з даними досліджень ЮНЕСКО, коли людина слухає, вона запам'ятовує 20% мовної інформації, коли дивиться – 30% видимої інформації, коли бачить і слухає – понад 50% усієї інформації. Тому на основі цього дослідження ми можемо зробити висновок, що необхідність застосування в навчальному процесі дітьми молодшого шкільного та дошкільного віку мультимедійних засобів ІКТ, які також можуть впливати на різні органи чуття, є беззаперечною.

Прикладом мультимедійних засобів ІКТ є інтерактивні платформи. Інтерактивна платформа визначається як особистісно-орієнтований інтернет-ресурс або обмежена інтерактивна мережа, яка повністю присвячена предметному та розвивальному змісту, наповнена навчальними матеріалами та надає їх користувачам на тих чи інших умовах (Ланських, Дернова, Рябцева, 2022: 19).

Саме інтерактивні платформи дають нам змогу опрацювати матеріал з учнями за допомогою зрозумілого інтерфейсу, із великою кількістю різноманітних завдань, що спрямовані на відпрацювання конкретної граматичної чи лексич-

ної теми зі збереженням емоційної та розумової активності учня впродовж усього уроку. На сьогодні в навчальному процесі використовують такі програми як “Wordwall”, “Genial.ly”, “Animaker”, “Kahoot” тощо.

На основі цих платформ пропонуємо розглянути застосування комунікативно-ігрового методу. Перший приклад, який розглядатимемо, буде полягати у використанні компонента змагань. Основою для створення цього завдання ми вирішили взяти відоме шоу-вікторину під назвою «Що? Де? Коли?». Весь клас ділять на групи. За зразком цієї вікторини кожній групі ставлять питання із візуальним зображенням та текстовим елементом. Ознайомлення із завданням ми можемо проводити за допомогою використання таких програм, як “Genial.ly”, “Wordwall” або “Kahoot”. Питання мають бути підібрані так, щоб наптовхнути учнів на роздуми та обговорення. Ось кілька прикладів запитань: “Çay bardağının üst kısmının Türkiye’deki adı nedir?” («Як у Туреччині називають верхню частину склянки для чаю?»); “Berlin Uluslararası İlişkiler Enstitüsü tarafından dünyanın en güzel kelimesi olarak belirlenen Türkçe kelime hangisidir?” («Яке турецьке слово Берлінський інститут міжнародних відносин визнав найкрасивішим словом у світі?»); “Hangi Türk şehri iki kıtada yer almaktadır?” («Яке турецьке місто розташоване на двох континентах?»); “Türkiye’de kahve neden küçük fincanlarda içilir?” («Чому в Туреччині каву п’ють маленькими чашками?»). Учасники кожної команди повинні обговорити це питання турецькою мовою та дійти згоди. Така форма гри має елемент змагання, тому кожна група має постаратися дати відповідь якомога на більшу кількість запитань. На нашу думку, завдання такого типу варто опрацьовувати з учнями середніх та старших класів, оскільки передбачається, що в них уже є сформований початковий рівень іншомовної комунікативної компетентності, що дає змогу проводити дискусії та відстоювати свою думку, підкріплюючи її аргументами.

Наступний приклад, який розглянемо, буде комунікативна гра з елементами відгадування на прикладі вивчення теми “Türk şehirleri ve turistik yerleri” («Турецькі міста та туристичні місця»). Мета полягає у тому, що учні повинні дати відповідь кількома словами на прості запитання. Запитання повинні бути приблизно такими: “Resimde görülen caminin adı nedir?” («Як називається мечеть, що зображена на фото?»); “Fotoğrafta gösterilen Türkiye’deki şehrin adı nedir?” («Як називається місто Туреччини, зображене на фото?»); “Resimdeki çiçeklerden hangisi Osmanlı

İmparatorluğu’nun sembolüdür?” («Які із зображених квітів є символом Османської імперії?») тощо. Завдання до цієї гри можемо створити на таких платформах, як “Wordwall” або “Kahoot” тощо. Серед усієї різноманітності шаблонів згаданих програм обираємо ті, що будуть містити картинку та короткий текст. Під час створення завдання звертаємо увагу на те, що воно розраховане на дітей молодшого шкільного віку. Це означає, що в процесі гри діти мають навчитися вимовляти назви міст чи будь-яких визначних пам’яток Туреччини турецькою мовою. Такий вид завдання спрямований на формування в молодших школярів фонетичної та комунікативної компетенцій.

Ще одним яскравим прикладом застосування комунікативно-ігрового методу за допомогою ІКТ на уроках турецької мови є проведення екскурсії. Це завдання містить у собі компоненти перевірки. Один учень на уроці постає в ролі екскурсовода, а інші – у ролі туристів. Проведення екскурсії такого формату відбувається за допомогою платформ “Google Arts & Culture”, «Україна Incognita» тощо. На перший погляд може здатися, що такий формат не є ефективним, тому що всі учні пасивно слухають одного, а він, зі свого боку, може просто завчитати текст, що не є ефективним у розвитку іншомовного мовлення. Щоб не виникло подібної ситуації, потрібно заохочувати «туристів» до того, щоб вони ставили додаткові запитання «екскурсоводу». Мотиваційним елементом може бути оцінка за урок. Учителю заздалегідь може встановити шкалу, за якою буде відбуватися нарахування балів. Наприклад, 1 питання – 1 бал тощо.

Наведені приклади є підтвердженням того, що комунікативно-ігровий метод є ефективним та актуальним для використання на будь-якому етапі навчання та для учнів будь-якого віку. Так, тож вважаємо, що гра – це діяльність, яка є цікавою для будь-якої вікової категорії. Якщо для учнів молодшої школи гра є провідною діяльністю, то для інших – цікавою формою проведення уроків.

Висновки. Отже, на нашу думку, використанні ІКТ у комунікативно-ігровому методі є ефективними та необхідними для кращого сприймання та запам’ятовування учнями навчального матеріалу. Саме під час комунікації за допомогою гри в учнів зникає мовний бар’єр, з’являється мотивація та зацікавленість у вивченні турецької мови. У процесі застосуванні даного методу варто враховувати компетентнісний та комунікативний підходи. Комунікативний підхід передбачає активне використання мови у спілкуванні, тоді як компетентнісний спрямований на досягнення високого

результату відповідно до мети вивчення іноземної мови.

Використання ІКТ у навчанні іноземних мов, зі свого боку, може здійснювати кореляцію та сприяти розвитку обох зазначених підходів. Наприклад, використання інтерактивних платформ і спеціальних програм може допомогти розвинути й сформуванню в учнів навички мовлення і спілкування, що є ключовим елементом комунікативного

підходу. Крім того, за допомогою комп'ютерних технологій можна створювати інформативні уроки, які будуть спрямовані не лише на оволодіння ІКК, а й на вивчення культури, традицій, звичаїв країни, мова якої вивчається.

Отже, на наше переконання, побудувати сучасний цікавий та ефективний урок із використанням ІКТ можливо і навіть потрібно для забезпечення найкращих результатів навчання турецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бідюк Н. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя філолога: зміст та структура. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* : Зб. наук. пр. третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (12–14 листоп. 2012 р.). Львів, 2012. С. 158–160.
2. Впровадження та поширення інформаційно-комунікаційних технологій у роботі дошкільного навчального закладу з дітьми, педагогами, батьками та громадськістю : темат. зб. пр. / упоряд.: А. А. Волосюк ; за заг. редакцією Л. А. Шишолік. Рівне : РОІППО, 2015. 85 с.
3. Крохмальна Г. І., Ключіньська О. Р. Використання ігрового методу на уроках англійської мови у початкових класах. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (2). С. 912–916.
4. Ланських О. Б., Дернова Т. А., Рябцева І. А. Роль інтерактивних платформ у вивченні іноземних мов. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44 (2). С. 18–23.
5. Мартинюк І. В. Особливості використання ІКТ в освітньому процесі. URL: <https://genezum.org/library/osoblyvosti-vykorystannya-ikt-v-osvitnomu-procesi-pochatkovoi-shkoly> (дата звернення: 17.03.2024).
6. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класич., пед. і лінгвістич. ун-тів / Бігич О. Б. та ін. / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
7. Овчарук О. В. Загальні підходи до стандартизації ІКТ компетентностей в країнах зарубіжжя. *Педагогічна компаративістика 2011: компаративістські підходи підтримки та розвитку обдарованості* (Ч. I) : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 6 черв. 2011 р.) / за ред. Локшиної О. І., Поліхун Н.І. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2011.
8. Паршикова О. О. Застосування комунікативно-ігрових прийомів у формуванні іншомовної лексичної компетентності молодших школярів. *Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2015. Вип. 82. С. 9–14.
9. Редько В. Г. Міжкультурна іншомовна комунікативна компетентність як феномен предметної компетентності In: *Using the latest technologies. Abstracts of III-rd International Scientific and Practical Conference (February 26–27). European Conference, s. Groningen, Netherlands, 2021. С. 74–76.*
10. Рудницька К. Сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми. *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 1. С. 241–244.
11. Теличко Н. Зміст навчання іноземної мови з використанням культурологічного підходу. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 21. С. 191–195.
12. Чосік Л., Мандзюк С. Використання дидактичних ігор з метою активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів з математики. *Наук. вісн. СНУ ім. Лесі Українки. Серія : Педагогічні науки*. Луцьк, 2017. № 2 (351). С. 40–44.
13. The European Indicator of Language Competence. Report from the Educational Council to the European Council. Barcelona, March 2002. URL: <http://www.edu.languagelearning.com.ua>. (дата звернення: 17.03.2024).

REFERENCES

1. Bidiuk N. M. (2012) Komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia filoloha: zmist ta struktura. [Communicative Competence of the Future Teacher of Philology: Content and Structure] *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v suchasni osviti: dosvid, problemy, perspektivy*: Zb. nauk. pr. tretoi Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Information and Communication Technologies in Modern Education: Experience, Problems, Prospects: Collection of scientific papers of the Third International Scientific and Practical Conference, 158–160. [in Ukrainian].
2. Shysholik L. A. (Ed.) (2015) Vprovadzhenia ta poshyrennia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u roboti doshkilnoho navchalnoho zakladu z ditmy, pedahohamy, batkamy ta hromadskistiю. [Implementation and dissemination of information and communication technologies in the work of preschool educational institution with children, teachers, parents and the public] : temat. zb. pr. / uporiad.: A. A. Volosiuk – Thematic collection of works / compiled by A. A. Volosiuk. [in Ukrainian].
3. Krokmalna H. I., Kliufinska O. R. (2019) Vykorystannia ihrovoho metodu na urokakh anhliiskoi movy u pochatkovykh klasakh. [Using the game method in primary school English lessons] *Molodyi vchenyi*. A young scientist, 11 (2). 912–916. [in Ukrainian].

4. Lanskykh O. B., Dernova T. A., Riabtseva I. A. (2022) Rol interaktyvnykh platform u vyvchenni inozemnykh mov. [The role of interactive platforms in learning foreign languages] *Innovatsiina pedahohika*, 44 (2). 18–23. [in Ukrainian].
5. Martyniuk I. V. (2020) Osoblyvosti vykorystannia IKT v osvithomu protsesi. [Features of the use of ICT in the educational process] Retrieved from: <https://genezum.org/library/osoblyvosti-vykorystannia-ikt-v-osvithomu-procesi-pochatkovoi-shkoly> (Accessed: 17.03.2024) [in Ukrainian].
6. Bihych O. B. et al. (2013) *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka : pidruchnyk dlia stud. klasych., ped. i linhvistykh. un-tiv.* [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities] S. Yu. Nikolaieva (Ed.) Kyiv : Lenvit [in Ukrainian].
7. Ovcharuk O. V. (2011) *Zahalni pidkhody do standartyzatsii IKT kompetentnosti v krainakh zarubizhzhia.* [Common approaches to standardization of ICT competencies in foreign countries] *Pedahohichna komparatyvistyka 2011: komparatyvistycki pidkhody pidtrymky ta rozvytku obdarovanosti (Ch. I) : materialy nauk.-prakt. seminaru. / za red. O. I. Lokshynoi, N. I. Polikhun.* Kyiv : In-t obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. – Pedagogical comparativistics 2011: Comparative approaches to support and development of giftedness (Part I): materials of the scientific and practical seminar / O. I. Lokshynoi, N. I. Polikhun. (Eds.) Kyiv : Institute of Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
8. Parshykova O. O. (2015) *Zastosuvannia komunikatyvno-ihrovyykh pryiomiv u formuvanni inshomovnoi leksychnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv.* [The use of communicative and game techniques in the formation of foreign language lexical competence of junior schoolchildren] *Visnyk Khark. nats. un-tu im. V. N. Karazina. Seriiia : Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov.* – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign philology. Methods of teaching foreign languages, 82. 9–14. [in Ukrainian].
9. Redko V. H. (2021) *Mizhkulturna inshomovna komunikatyvna kompetentnist yak fenomen predmetnoi kompetentnosti* [Intercultural Foreign Language Communicative Competence as a Phenomenon of Subject Matter Competence] In: *Using the latest technologies. Abstracts of III-rd International Scientific and Practical Conference (February 26–27). European Conference, c. Groningen, Netherlands, 74–76.* [in Ukrainian].
10. Rudnitska K. (2016) *Sutnist poniat “kompetentnisnyi pidkhid”, “kompetentnist”, “kompetentsiia”, “profesiina kompetentnist” u svitli suchasnoi osvithoi paradyhmy.* [The essence of the concepts of “competence-based approach”, “competence”, “competence”, “professional competence” in the light of the modern educational paradigm] *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Seriiia : Pedahohika. Sotsialna robota.* – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work. 1. 241–244. [in Ukrainian].
11. Telychko N. (2011) *Zmist navchannia inozemnoi movy z vykorystanniam kulturolohichnoho pidkhodu.* [Content of foreign language teaching using the cultural approach] *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Seriiia : Pedahohika. Sotsialna robota.* – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work., 21. 191–195. [in Ukrainian].
12. Chosik L., Mandziuk S. (2017) *Vykorystannia dydaktychnykh ihor z metoiu aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti molodshykh shkoliariv z matematyky.* [The use of didactic games to intensify the educational and cognitive activity of junior schoolchildren in mathematics] *Nauk. visn. SNU im. Lesi Ukrainky. Seriiia : Pedahohichni nauky.* – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Series: Pedagogical sciences, 2 (351). 40–44. [in Ukrainian].
13. *The European Indicator of Language Competence. Report from the Educational Council to the European Council.* Barcelona, March 2002. URL: <http://www.edu.languagelearning.com.ua>. (Accessed: 17.03.2024) [in Ukrainian].

УДК 373.015.31:613.955:796.011.3
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-40>

Наталія ГУК,
orcid.org/0009-0004-2209-8157
кандидат економічних наук, доцент,
директор
Ліцею №4 імені Лесі Українки Дрогобицької міської ради Львівської області
(Дрогобич, Львівська область, Україна) nata.huk6@gmail.com

Галина ПУРІЙ,
orcid.org/0000-0001-6039-3799
кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора з навчальної роботи
Ліцею №4 імені Лесі Українки Дрогобицької міської ради Львівської області
(Дрогобич, Львівська область, Україна) galunapyriy@gmail.com

РОЗВИТОК ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті досліджено теоретичні аспекти розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи, охарактеризовано дефініції понять «компетентність» та «здоров'язбережувальна компетентність». Визначено компетентність як спроможність здобувачів освіти через систему знань, вмінь та навичок самостійно вирішувати ситуації, пов'язані із зміцненням і збереженням здоров'я. Обґрунтовано, що саме на освітню галузь покладається провідна та вирішальна роль у процесі розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнівської молоді. Аргументовано важливість впровадження компетентнісного підходу в національну систему освіти та необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу на процес розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів. Встановлено, що ефективне формування здоров'язбережувальної компетентності забезпечується впливом системи педагогічних методів на свідомість і поведінку учнів шляхом формування у них життєвих навичок, сприятливих для їхнього здоров'я, безпеки та гармонійного розвитку. Досліджено, що ефективний розвиток здоров'язбережувальної компетентності учнів можливий лише за умови системного, комплексного та цілісного підходу до організації освітнього процесу. Для того, щоб відобразити в єдності та взаємодії усі складові педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи, доцільно використовувати метод педагогічного моделювання. Практична реалізація запропонованої структурно-функціональної моделі розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи, за умови дотримання окреслених педагогічних умов, дасть можливість забезпечити розвиток цієї компетентності у здобувачів освіти та задасть вектор на формування у них внутрішньої потреби та осмисленої спрямованості на здоровий спосіб життя.

Ключові слова: компетентність, здоров'язбережувальна компетентність, здоровий спосіб життя, структурно-функціональна модель.

Nataliia HUK,
orcid.org/0000-0001-6039-3799
PhD in Economics, Associate Professor,
Director
Lyceum № 4 named after Lesya Ukrainka of the Drohobych City Council of the Lviv region
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) nata.huk6@gmail.com

Galyna PURIY,
orcid.org/0000-0001-6039-3799
PhD in Economics, Associate Professor,
Deputy Director for Educational Work
Lyceum № 4 named after Lesya Ukrainka of the Drohobych City Council of the Lviv region
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) galunapyriy@gmail.com

DEVELOPMENT OF HEALTH-SAVING COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article examines the theoretical aspects of the development of health-saving competence among primary school students, characterizes the definitions of the concepts of "competence" and "health-saving competence". Competence is defined as the ability of students to independently solve situations related to the promotion and preservation of health through a system of knowledge, skills, and abilities. It is substantiated that the educational sector has a leading and decisive role in the process of developing the health-saving competence of students. The importance of introducing a competency-based approach to the national education system and the need for targeted pedagogical influence on the development of students' health-saving competence are argued. It is established that the effective formation of health-saving competence is ensured by the influence of the system of pedagogical methods on the consciousness and behavior of students through the formation of life skills that are favorable for their health, safety, and harmonious development. It has been studied that the effective development of students' health-saving competence is possible only with a systematic, comprehensive, and holistic approach to the organization of the educational process. In order to reflect in unity and interaction all the components of pedagogical activity aimed at developing the health-saving competence of primary school students, it is advisable to use the method of pedagogical modeling. The practical implementation of the proposed structural and functional model of the development of health-saving competence of primary school students, subject to the outlined pedagogical conditions, will make it possible to ensure the development of health-saving competence in students and set a vector for the formation of their internal needs and a meaningful focus on a healthy lifestyle.

Key words: competence, health, health-saving competence, healthy lifestyle, structural and functional model.

Постановка проблеми. Україна належить до тих держав світу, які у своїй політиці декларують здоров'я як найвищу цінність людини. Створення оптимальних умов для формування, збереження та зміцнення здоров'я учнівської молоді, розвитку фізично здорової та духовно багаті особистості є одним із пріоритетів державної освітньої політики.

Ефективне вирішення проблеми формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів може забезпечуватися лише спільними зусиллями системи освіти, охорони здоров'я та інших інституцій. Зважаючи на те, що кожна дитина має доступ до системи освіти, а розвиток здоров'язберезувальної компетентності є результатом впливу системи науково-методичних і педагогічних засобів на учнів, то саме на освітню галузь покладається провідна та вирішальна роль у цьому процесі.

Системний педагогічний супровід є механізмом усвідомленого впливу на процеси формування та розвитку життєвих навичок, що сприятимуть відповідальному ставленню, збереженню та зміцненню усіх складових здоров'я людини впродовж усього життя. Таким чином, на заклад освіти та педагога, який може застосувати комплекс освітніх ресурсів і заходів щодо організації здоров'язберезувальної взаємодії з метою цілісного розв'язання проблеми збереження і зміцнення фізичного, духовного та соціального здоров'я учнів, а також формування у них здоров'язберезувальної компетентності, покладається ключова роль. Створення умов для розвитку природних здібностей дітей, сприяння формуванню та розвитку у них навичок здорового

способу життя, необхідність постійного піклування про фізичне здоров'я та психологічний стан учнів задекларовано у Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020).

Постановка проблеми. Розвиток здоров'язберезувальної компетентності учнів є об'єктом дослідження багатьох науковців: О. Антонової, Т. Бойченко, О. Овчарук, Н. Поліщук, О. Пометун, Т. Шаповалової, М. Шеян та ін. Аналіз наукових праць щодо теоретико-методологічних та організаційних аспектів розвитку здоров'язберезувальної компетентності доводить необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу на цей процес. Дослідники проблеми розвитку здоров'язберезувальної компетентності наголошують на необхідності виховання в учнів свідомого ставлення до власного здоров'я, створення здоров'язберезувального освітнього середовища і широкого застосування здоров'язберезувальних технологій. Відтак, пошук ефективних технологій розвитку здоров'язберезувальної компетентності учнів залишається на сьогоднішній день вкрай актуальним завданням.

Мета статті полягає у розкритті сутності дефініцій «компетентність» та «здоров'язберезувальна компетентність», розробці структурно-функціональної моделі розвитку здоров'язберезувальної компетентності учнів основної школи.

Виклад основного матеріалу. Впровадження концепції Нової української школи супроводжується інноваційними перетвореннями в системі національної освіти, в основі яких лежить орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід, який передбачає практичну спрямованість

освіти. Компетентнісно орієнтована освіта наповнює результати навчання реалістичним змістом, орієнтованим на конкретну компетентність як інтегрований вираз рівня освіченості людини (Марущак, 2016).

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти компетентнісний підхід визначається як спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, яким є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності (ДСБПЗСО, 2011). Важливість впровадження компетентнісного підходу в національну систему освіти обґрунтовано й у колективній монографії під загальною редакцією О. Овчарук «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи», де під компетентністю розуміється спеціально структурований набір знань, умінь, навичок і ставлень, що набуваються у процесі навчання. В основі компетентнісного підходу лежить спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових і предметних компетентностей особистості (Овчарук та ін., 2004). За допомогою навчання, заснованого на компетентностях, відбувається перехід від традиційної освіти, в центрі якої лежить викладання, до навчання, у центрі якого стоїть здобувач освіти. Відтак, перед сучасним учителем стоять значно складніші завдання, які полягають уже не у передачі учням готових знань, а у формуванні та розвитку у них ключових компетентностей, у тому числі і здоров'язбережувальної. Таким чином, реалізація компетентнісного підходу у навчанні передбачає перенесення акценту із засвоєння учнями нормативно визначеної системи знань на розвиток здатності самостійно діяти, адекватно застосовуючи здобуті знання та власний досвід у різноманітних життєвих ситуаціях (Андрющенко, 2012: 124).

Проведений аналіз наукової літератури дав підстави стверджувати, що поняття «компетентність» та «здоров'язбережувальна компетентність» доволі широко вживаються у галузі педагогіки. Водночас, на сьогодні серед науковців немає єдності щодо визначення сутності та змістового наповнення цих понять. Так, в «Енциклопедії освіти» зазначається, що слово «компетентність» походить від лат. *competentia*, що означає коло питань, в яких людина добре розуміється. Компетентності набуваються людиною не лише під час вивчення навчальних предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, впливу певного середовища тощо (Енциклопедія освіти, 2008: 408).

У Законі України «Про освіту» компетентність визначено як динамічну комбінацію знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначають здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Про освіту, 2017). Термін «компетентність» у значенні наведеному в Законі України «Про освіту» вживається й у Державному стандарті базової середньої освіти (ДСБСО, 2020). У Законі України «Про вищу освіту» компетентність трактується як здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей та інших особистих якостей (Про вищу освіту, 2004). У Національній рамці кваліфікацій України зазначається, що компетентність/компетентності – це здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості; результати навчання – компетентності (знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості), які набуває та/або здатна продемонструвати особа після завершення навчання (НРКУ, 2011). Державний стандарт початкової освіти визначає компетентність як набуту у процесі навчання інтегровану здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці (ДСПО, 2018).

У концепції Нової української школи визначено, що ключові компетентності здатні забезпечити людині особисту реалізацію і життєвий успіх протягом усього життя (Концепція НУШ, 2016). Компетентності є своєрідними індикаторами, що дозволяють визначити рівень готовності людини до конкретної діяльності, вони дають можливість ідентифікувати та вирішувати проблеми, характерні для певної сфери. Необхідність оволодіння людиною компетентностями, пов'язаними із добробутом і здоровим способом життя, задекларовано у Законі України «Про освіту» та Державному стандарті базової середньої освіти як один із основних ціннісних орієнтирів сучасної освіти.

Феномен розвитку здоров'язбережувальної компетентності є об'єктом дослідження багатьох учених. Під здоров'язбереженням в освіті розуміється комплекс дій і заходів щодо збереження і покращення фізичного, духовного та соціального здоров'я учасників освітнього процесу, формування і розвитку у них здоров'язбережувальної компетентності. У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти здоров'язбережувальну компетентність визначено як здатність учня засто-

совувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей (ДСБПЗСО, 2011).

У колективній монографії «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» українські науковці під поняттям «здоров'язбережувальна компетентність» розуміють набір характеристик і властивостей людини, які спрямовані на збереження її фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я (Овчарук та ін., 2004: 87). Досліджуючи сутність здоров'язберігаючої компетентності, А. Антонова та Н. Поліщук визначили її структуру через сукупність життєвих навичок, що сприяють фізичному, соціальному, духовному та психічному здоров'ю людини (Антонова, Поліщук, 2011: 30–31). Поряд з тим, Т. Андрющенко, акцентує увагу на тому, що в основі формування і розвитку здоров'язберігаючої компетентності має бути цілісна система знань про здоров'я та ціннісне ставлення до нього, а також життєві навички, які сприяють зміцненню здоров'я людини і забезпечують їй у подальшому здоровий спосіб життя (Андрющенко, 2012: 124). Качур Б. та Шеян М. звертають увагу на те, що саме знання, вміння і навички здорового способу життя сприяють формуванню та розвитку здоров'язберігаючої компетентності підростаючого покоління (Качур, Шеян, 2015: 79). Шаповалова Т. трактує здоров'язбережувальну компетентність як інтегральну динамічну рису особистості, що проявляється у її здатності організувати здоровий спосіб життя й регулювати діяльність, спрямовану на збереження здоров'я (Шаповалова, 2012: 196). Аналізуючи підходи до вивчення сутності здоров'язбережувальної компетентності, Т. Бойченко виокремлює ряд її характерних ознак: поліфункціональність, надпредметність та міждисциплінарність, забезпечення широкої сфери розвитку особистості та особистісне спрямування (Бойченко, 2008: 6–7). Таким чином, здоров'язбережувальну компетентність можна визначити як спроможність здобувачів освіти через систему знань, вмінь та навичок самостійно вирішувати ситуації, пов'язані із зміцненням і збереженням здоров'я.

На значній ролі закладу освіти у формуванні ціннісного ставлення до здоров'я у молодого покоління акцентує увагу Г. Воскобойнікова, зазначаючи, що здоров'язбереження є соціальною місією, яку має виконати сучасний педагог у формуванні здорового покоління – майбутнього держави (Воскобойнікова, 2013: 128). Ефективне формування

здоров'язбережувальної компетентності забезпечується впливом системи педагогічних методів на свідомість і поведінку учнів шляхом формування у них життєвих навичок, сприятливих для їхнього здоров'я, безпеки та гармонійного розвитку (Федчук, 2019: 149). Водночас, Гаркуша С.В. підкреслює, що завдання збереження і зміцнення здоров'я молоді потрібно розв'язувати, насамперед, педагогічними засобами, розглядаючи освіту в контексті здоров'язбереження комплексно: як передачу інформації, формування навичок здорового способу життя та виховання в душі безумовного пріоритету цінностей здоров'я в усіх його проявах (Гаркуша, 2014: 94). У монографічному дослідженні «Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості» автори акцентують увагу на тому, що формування навичок здорового способу життя в учнів забезпечується лише у результаті цілісного підходу до цього процесу, шляхом повсякденного дотримання певних норм усіма суб'єктами освітнього процесу (Гладуш та ін., 2020: 269).

Розвиток здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи є послідовним та систематичним процесом розширення кола їхніх здоров'язбережувальних знань, формування ціннісного ставлення до власного життя і здоров'я, навичок безпечної поведінки та здорового способу життя. Оскільки процес формування та розвитку здоров'язбережувальної компетентності доцільно розглядати з позиції цілісного підходу до організації освітнього процесу, то для того, щоб розглянути в єдності та взаємодії усі складові педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи, доцільно застосувати метод моделювання, який доволі широко використовується у педагогіці.

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка термін «моделювання» означено як процес дослідження певних явищ, процесів або систем шляхом побудови та вивчення їх моделей (Педагогічний словник, 2001: 206). Ткачов А. під моделлю розуміє створений для певного об'єкта його спрощений уявний образ (аналог), який зберігає суттєві властивості свого прообразу (оригіналу), а тому здатний замінювати його під час вивчення цих властивостей (Ткачов, 2017: 287). Оскільки модель є уявним чи умовним образом певного об'єкта, процесу або явища, що використовується як його подоба чи зразок, то метод моделювання має можливість відтворити об'єктивну дійсність і перенести отримані результати у реальні умови.

Педагогічне моделювання дозволяє дослідити педагогічне явище (педагогічний об'єкт) за допомогою моделювання понятійних, процесуальних, структурно-змістових і концептуальних характеристик освітнього процесу (Грудинін, 2016: 238). Його основна мета полягає у виявленні можливостей і пошуку резервів для удосконалення освітнього процесу на основі аналізу певної моделі (Гончаренко, 2011: 213). Для здійснення моделювання в освітній сфері найчастіше застосовують структурно-функціональні моделі, у яких об'єкт моделювання розглядається як цілісна система

із її складовими частинами – компонентами, елементами, підсистемами, які пов'язані між собою (Гладуш та ін., 2020: 74). Метод структурно-функціонального моделювання дає можливість об'єктивно відтворити певну складову частину освітнього процесу, визначити усі її компоненти, а також проаналізувати та цілісно дослідити їхні властивості та взаємозв'язки (Мосейчук, 2018: 218).

Представлена на рис. 1. структурно-функціональна модель відображає технологію розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів

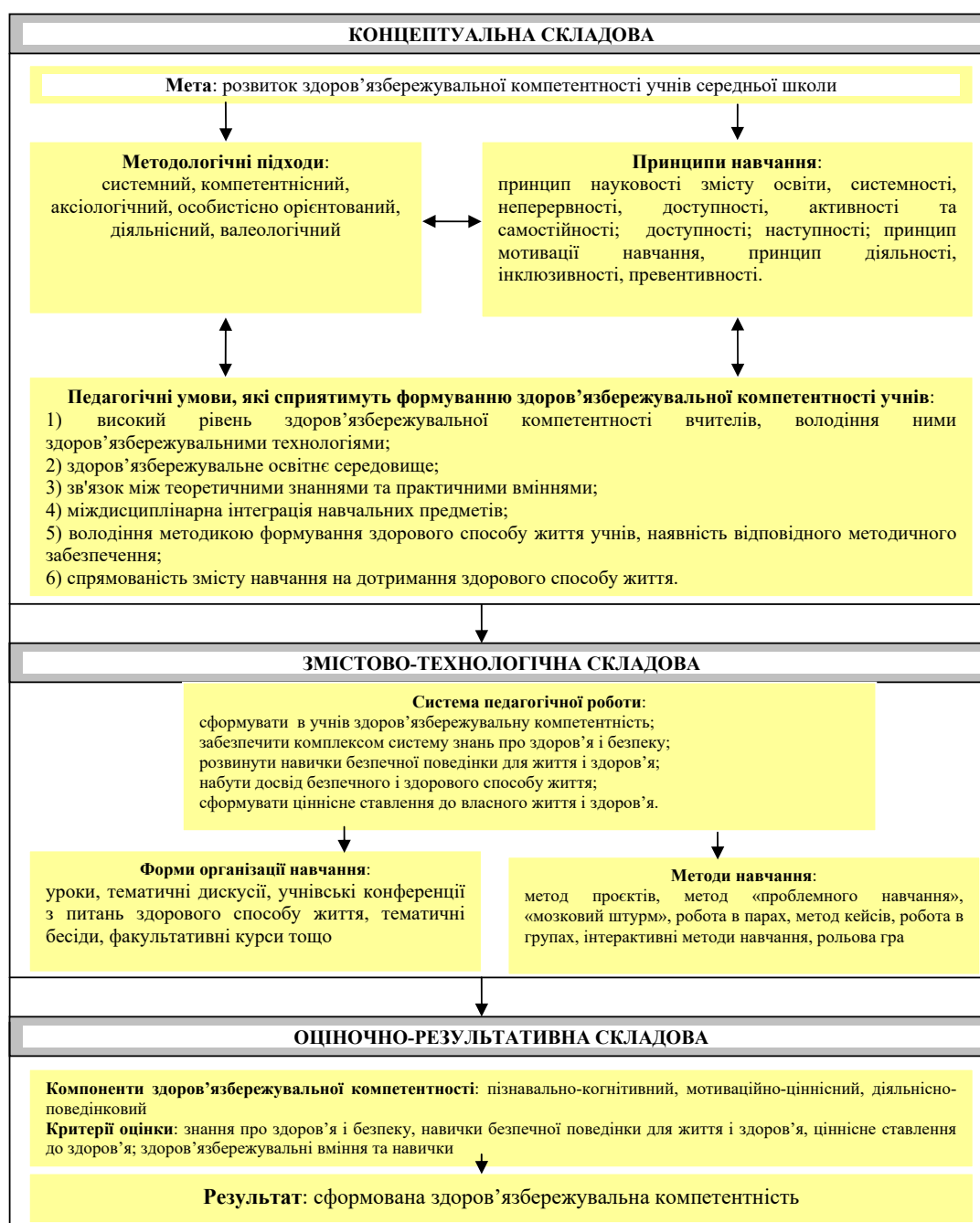

Рис. 1. Структурно-функціональна модель розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи

основної школи. Особливістю представленої моделі є цілісність, послідовність, відкритість та взаємодоповнюваність педагогічних умов і комплексу взаємопов'язаних компонентів. Застосування запропонованої структурно-функціональної моделі розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи дасть можливість, за умови дотримання окреслених педагогічних умов, забезпечити ефективне функціонування її концептуальної, змістово-технологічної та оціночно-результативної складових і на цій основі сприяти розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнівської молоді.

Висновки. Розвиток здоров'язбережувальної компетентності є послідовним процесом формування навичок, що сприяють збереженню, зміц-

ненню та відновленню фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я учнів, усвідомлення ними цінності здорового способу життя і важливості створення навколо себе безпечного середовища. Представлена структурно-функціональна модель наочно відображає складові та способи організації педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи. Лише комплексний педагогічний вплив на розвиток здоров'язбережувальної компетентності учнів забезпечить трансформацію розуміння ними цінності здорового способу життя у сутнісну характеристику життєдіяльності особистості і сприятиме формуванню їхньої активної здоров'язбережувальної позиції упродовж усього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Т. К. Формування здоров'язбережувальної компетентності як соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2012. № 7. С. 123–127.
2. Антонова О. Здоров'язберігаюча компетентність особистості як наукова проблема (аналіз поняття). Вища освіта у медсестринстві: проблеми і перспективи : зб. статей Всеукр. наук.-практ. конференції. Житомир : Полісся, 2011. С. 27–31.
3. Бойченко Т. Здоров'язбережувальна компетентність як ключова в освіті України. Основи здоров'я і фізична культура. 2008. № 11–12. С. 6–7.
4. Воскобойнікова Г. Л. Здоров'язбереження учасників педагогічного процесу професійної підготовки майбутніх педагогів галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини. Вісник Чернігівського університету. Сер. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2013. Вип. 112 (3). С. 126–128.
5. Гаркуша С. В. Формування готовності майбутніх фахівців фізичного виховання до використання здоров'язбережувальних технологій: теоретико-методичний аспект : монографія. Чернігів, 2014. 392 с.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
7. Грудинін Б. О. Педагогічне моделювання як технологія розвитку дослідницької компетентності старшокласників у процесі навчання фізики. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 2 (56). С. 236–245.
8. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.02.2024).
9. Державний стандарт базової середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> (дата звернення: 05.02.2024).
10. Державний стандарт початкової освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
11. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
12. Качур Б.М. Особливості формування навичок здорового способу життя в учнів молодших класів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2015. Випуск 35. С. 78–81.
13. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
14. Концепція Нової української школи. URL: <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення 06.02.2024).
15. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. Креативна педагогіка. 2016. Вип. 11. С. 97–108.
16. Мосейчук Ю. Ю. Теоретико-методологічні основи формування культури здоров'я у майбутніх учителів фізичної культури : монографія. Чернівці : Місто, 2018. 436 с.
17. Національна рамка кваліфікацій України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2024).
18. Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості : монографія / В. А. Гладуш та ін. Дніпро: ЛІРА, 2020. 384 с.
19. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
20. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 05.02.2024).

21. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 05.02.2024).

22. Ткачов А. С. Структурно-функціональна модель формування ключових компетентностей інтелектуально здібних і обдарованих учнів основної школи в процесі навчання. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Випуск 1 (40). С. 287–290.

23. Федчук М. Ю. Роль учителя у формуванні здоров'язбережувальної компетентності учнів початкової школи. Андрагогічний вісник. 2019. Вип. 10. С. 147–152.

24. Шаповалова Т. Г. Формування здоров'язбережувальної компетентності гуртківців у позашкільному навчальному закладі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2012. № 2 (20). С. 191–199.

REFERENCES

1. Andriushchenko T. K. (2012) Formuvannia zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti yak sotsialno-pedahohichna problema [Formation of health care competence as a socio-pedagogical problem] *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 7. 123–127. [in Ukrainian].

2. Antonova O. (2011) Zdoroviazberihaiucha kompetentnist osobystosti yak naukova problema (analiz poniattia) [Health-preserving competence of the individual as a scientific problem (analysis of the concept)] *Vyshcha osvita u medsestrynstvi: problemy i perspektyvy* : zb. statei Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii. Zhytomyr : Polissia, 2011. S. 27–31. [in Ukrainian].

3. Boichenko T. (2008) Zdoroviazberezhuvalna kompetentnist yak kliuchova v osviti Ukrainy [Health care competence as key in the education of Ukraine] *Osnovy zdorovia i fizychna kultura*. № 11–12. 6–7. [in Ukrainian].

4. Voskoboinikova H.L. (2013) Zdoroviazberezhennia uchashnykiv pedahohichnoho protsesu profesiinoi pidgotovky maibutnikh pedahohiv haluzi fizychnoho vykhovannia, sportu i zdorovia liudyny [Health protection of participants in the pedagogical process of professional training of future teachers in the field of physical education, sports and human health] *Visnyk Chernihivskoho universytetu*. Ser. Pedahohichni nauky. Fizyчне vykhovannia ta sport. Vyp. 112 (3). S. 126–128. [in Ukrainian].

5. Harkusha S.V. (2014) Formuvannia hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia do vykorystannia zdoroviazberezhuvalnykh tekhnolohii: teoretyko-metodychnyi aspekt [Formation of readiness of future physical education specialists to use health-saving technologies: theoretical and methodological aspect] : monohrafiia. Chernihiv, 392 s.[in Ukrainian].

6. Honcharenko S. U. (2011) Ukrainyskiy pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Vyd. 2-he, pererobl. i dopov. Rivne : Volynski oberehy. 552 s. [in Ukrainian].

7. Hrudynin B. O. (2016) Pedahohichne modeliuвання yak tekhnolohiia rozvytku doslidnytskoi kompetentnosti starshoklasnykiv u protsesi navchannia fizyky [Pedagogical modeling as a technology for the development of research competence of high school students in the process of learning physics] *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 2 (56). 236–245. [in Ukrainian].

8. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity (2011) [State standard of basic and full general secondary education]: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 05.02.2024). [in Ukrainian].

9. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity (2020) [State standard of basic secondary education] : zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> (data zvernennia: 05.02.2024). [in Ukrainian].

10. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity (2018) [State standard of primary education]: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Entsyklopediia osvity (2008) / za red. V. H. Kremenia. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].

12. Kachur B. M. (2015) Osoblyvosti formuvannia navychok zdorovoho sposobu zhyttia v uchniv molodshykh klasiv [Peculiarities of the formation of healthy lifestyle skills in students of lower grades] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriiia "Pedahohika, sotsialna robota". Vypusk 35. 78–81. [in Ukrainian].

13. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy (2004) [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. Za red. V. Ovcharuk. Kyiv : K.I.S. 112 s. [in Ukrainian].

14. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly (2016) [Concept of the New Ukrainian School]. URL: <http://mon.gov.ua/Novyny%202016/12/05/konceptsiya.pdf> (data zvernennia 06.02.2024) [in Ukrainian].

15. Marushchak O. M. (2016) Poniattia kompetentnosti u pedahohichni diialnosti [The concept of competence in pedagogical activity] *Kreatyvna pedahohika*. Vyp. 11. S. 97–108. [in Ukrainian].

16. Moseichuk Yu. (2018) Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia kultury zdorovia u maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury [Theoretical and methodological foundations of the formation of a culture of health among future physical education teachers] : monohrafiia. Chernivtsi : Misto, 436 s. [in Ukrainian].

17. Natsionalna ramka kvalifikatsii Ukrainy (2011) [National qualifications framework of Ukraine] : zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (data zvernennia: 10.02.2024) [in Ukrainian].

18. Pedahohika zdorovia yak osnova rozvytku potentsialu osobystosti (2020) [Health pedagogy as a basis for the development of the individual's potential] : monohrafiia. Dnipro: LIRA, 384 s. [in Ukrainian].

19. Pedahohichnyi slovnyk (2001) [Pedagogical dictionary]. Za red. M. D. Yarmachenka. Kyiv : Pedahohichna dumka, 516 s. [in Ukrainian].

20. Pro vyshchu osvitu (2014) [About higher education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia 05.02.2024) [in Ukrainian].

21. Pro osvitu (2017) [About education] : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 05.02.2024) [in Ukrainian].

22. Tkachov A.S. (2017) Strukturno-funktsionalna model formuvannia kliuchovykh kompetentnosti intelektualno zdibnykh i obdarovanykh uchniv osnovnoi shkoly v protsesi navchannia [A structural and functional model of the formation of key competencies of intellectually capable and gifted elementary school students in the learning process] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: "Pedahohika. Sotsialna robota". Vypusk 1 (40). S. 287–290. [in Ukrainian].

23. Fedchuk M. Yu. (2019) Rol uchytelia u formuvanni zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoii shkoly [The role of the teacher in the formation of health care competence of primary school students] Andrahohichni visnyk. Vyp. 10. S. 147–152. [in Ukrainian].

24. Shapovalova T. H. (2012) Formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti hurtkivtsiv u pozashkilnomu navchalnomu zakladi. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii [Formation of health-preserving competence of students in an after-school educational institution] Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 2 (20). S. 191–199. [in Ukrainian].

УДК 37.014.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-41>**Олександр ДЕРЕВЯНЧУК,**
*orcid.org/0000-0002-3749-9998**кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри професійної та технологічної освіти і загальної фізики
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) o.v.derevyanchuk@chnu.edu.ua*

МОДЕЛЮВАННЯ 3D-ОБ'ЄКТІВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ STEM-ПРОЄКТІВ ЗАСОБАМИ ТРИВИМІРНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Набуття навичок з комп'ютерного моделювання 3D-об'єктів – важливий чинник якісної підготовки здобувачів освіти інженерно-педагогічних спеціальностей до реалізації інноваційної освітньої діяльності. Важливим її напрямком є впровадження проєктних технологій навчання засобами STEM-освіти. Використання таких технологій не лише сприяє глибшому розумінню здобувачами професійної освіти основ інженерних і технологічних концепцій, але й розвиває у них навички критичного мислення, творчості та вирішення практичних проблем, що забезпечує досягнення ними програмних результатів фахової підготовки.

У статті розкрито можливості практичного використання технологій комп'ютерного моделювання 3D-об'єктів у процесі підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта». Запропоновано методику використання програми AutoCAD для розробки проєктів, пов'язаних з моделюванням каркасних, поверхневих, контурних та твердотільних конструкцій. Значна увага приділена методології навчання, яка поєднує теоретичні основи та практичне застосування навичок моделювання, важливих для майбутньої інженерної діяльності. Здійснено аналіз процесу навчання від освоєння базових команд до проєктування та оптимізації 3D моделей.

В описі методики моделювання 3D-об'єктів детально висвітлено виконання тривимірних побудов в ізометрії, зміни в графічному середовищі AutoCAD, такі як переорієнтація піктограми вісей світової системи координат і форми перехрестя курсору, впливають на процес моделювання.

Описано, як початкова робота з простими геометричними формами переростає у створення складних технічних об'єктів, підкреслюючи значення практичної роботи у вирішенні реальних інженерних задач.

Обґрунтовано важливість інтеграції освітніх проєктних і цифрових технологій, що пояснюється необхідністю адаптації освітніх програм до вимог сучасного розвитку інженерно-технологічної галузі. Для досягнення програмних результатів фахової підготовки здобувачів пропонується застосовувати комплексний підхід, що включає як теоретичну підготовку, так і практичні заняття з використанням спеціального програмного забезпечення для моделювання, що дозволяє здобувачам освіти не тільки набувати необхідні навички роботи з 3D-моделями, але й розуміти принципи їх створення та застосування в реальних інженерних задачах.

У роботі описано методику побудови тривимірних об'єктів засобами комп'ютерного 3D-моделювання. Результати її практичного використання свідчать про перспективність підходів до підготовки майбутніх педагогів інженерно-технологічного профілю шляхом їх залучення до виконання STEM-проєктів з елементами комп'ютерного 3D-моделювання, що забезпечує високий рівень професійної компетентності та готовності до вирішення складних технічних завдань у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: цифровізація освіти; STEM-проєкт; STEM-освіта; 3D-модель; здобувачі освіти.

Oleksandr DEREVYANCHUK,
*orcid.org/0000-0002-3749-9998**Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor at the Department Professional and Technological Education and General Physics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) o.v.derevyanchuk@chnu.edu.ua*

MODELING OF 3D OBJECTS FOR THE IMPLEMENTATION OF STEM PROJECTS USING THREE-DIMENSIONAL COMPUTER MODELING

Acquiring skills in computer modeling of 3D objects is an important factor in the quality preparation of students of engineering and pedagogical specialties for the implementation of innovative educational activities. Its important direction is the implementation of project learning technologies by means of STEM education. The use of such technologies not only contributes to a deeper understanding by students of professional education of the basics of engineering and technological concepts, but also develops in them the skills of critical thinking, creativity and solving practical problems, which ensures that they achieve the programmatic results of professional training.

The article reveals the possibilities of practical use of computer modeling technologies of 3D objects in the process of training applicants for higher education in specialty 015 "Professional education". The method of using the AutoCAD program for the development of projects related to the modeling of frame, surface, contour and solid structures is proposed. Considerable attention is paid to the teaching methodology, which combines theoretical foundations and practical application of modeling skills important for future engineering activities. An analysis of the learning process, from mastering basic commands to designing and optimizing 3D models, was carried out.

In the description of the methodology for modeling 3D objects, the execution of three-dimensional constructions in the isometry of changes in the AutoCAD graphic environment, such as the reorientation of the icon of the axes of the world coordinate system and the shape of the cursor intersection, affect the modeling process. It is described how the initial work with simple geometric shapes develops into the creation of complex technical objects, emphasizing the importance of practical work in solving real engineering problems.

The importance of the integration of educational project and digital technologies is substantiated, which is explained by the need to adapt educational programs to the requirements of the modern development of the engineering and technological industry. In order to achieve the programmatic results of the professional training of the applicants, it is suggested to use a comprehensive approach, which includes both theoretical training and practical classes using special software for modeling, which allows the applicants not only to acquire the necessary skills for working with 3D models, but also to understand their principles creation and application in real engineering tasks.

The work describes the method of building three-dimensional objects by means of computer 3D modeling. The results of its practical use testify to the promising approaches to the training of future teachers of the engineering and technological profile by involving them in the implementation of STEM projects with elements of computer 3D modeling, which ensures a high level of professional competence and readiness to solve complex technical tasks in future professional activities.

Key words: digitization of education; STEM project; STEM education; 3D model; education seekers.

Постановка проблеми. Сьогодні на ринку праці великий попит на спеціалістів з різноманітними навичками, які можуть ефективно впоратися з новими викликами. Ці вимоги стосуються різних сфер, від технологій до фінансів, де працедавці шукають фахівців, здатних аналізувати інформацію, приймати обґрунтовані рішення та працювати в команді.

Звіт «Майбутні робочі місця 2023» (The Future of Jobs Report 2023) вказує на те, що найбільш цінними навичками для сучасних працівників є вміння працювати з технологіями, критично мислити, ефективно спілкуватися та бути готовими навчатися постійно. Разом з цим, звіт підкреслює важливість гнучкості та адаптивності, оскільки швидкі технологічні зміни постійно перетворюють робочі процеси та вимоги до працівників.

Наукові дослідження (Voitovych I., Pavlova N., Voitovych O., Horbatiuk R., Dubych (Muzychuk) K., Kovalchuk V., Prylera I., 2023; Derevyanchuk O.V., Kovalchuk V.I., Kramar V.M., Kravchenko H.O., Kondryuk D.V., Kovalchuk A.V., Onufriichuk B.V., 2024; Li Y., Xiao Y. et al., 2022; Li Y., Xiao Y., 2022; Merchant S., Morimoto, Emiko T. A., Khanbilvardi R., 2014; Zhaohao N., 2022) підтверджують, що STEM-освіта є важливим фактором у формуванні ключових навичок, необхідних на сучасному ринку праці. Інтеграція практичних та теоретичних знань в освітній процес, що є основою STEM-освіти, сприяє розвитку не лише технічних навичок, але й критичного мислення, розв'язування проблемних завдань, творчості та комунікаційних вмінь у здобувачів освіти. Ці навички є ключовими для успішної кар'єри, оскільки дозволяють адапту-

ватися до змін та ефективно працювати в команді. STEM-освіта виступає стратегічним напрямком у підготовці фахівців для різних галузей економіки, здатних ефективно розв'язувати складні завдання та впроваджувати інноваційні рішення. Це підтверджує важливість STEM-освіти як інструмента для розвитку конкурентоспроможної робочої сили, яка забезпечить успішний розвиток економіки та суспільства в цілому.

Для вирішення цієї проблеми пропонується використання комп'ютерного моделювання як ефективного інструменту для візуалізації, аналізу та дослідження 3D-об'єктів, що має стати не лише засобом навчання, але й інструментом для реалізації комплексних STEM-проектів. Впровадження такого підходу потребує детального вивчення методів тривимірного моделювання, вибору оптимального програмного забезпечення та розробки ефективних навчальних стратегій, які дозволять інтегрувати ці технології в процес підготовки кваліфікованих спеціалістів, здатних відповідати вимогам швидко змінюваного ринку праці (Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки).

Аналіз досліджень. На сучасному ринку праці існує розбіжність між навичками, які мають випускники вищих навчальних закладів, та вимогами, які ставлять роботодавці (В.І. Ковальчук, 2021). Для зменшення цієї розбіжності були розроблені Стандарти вищої освіти, які включають необхідні компетентності та очікувані результати навчання. Однак, в контексті швидкого технологічного прогресу, цифровізації та інтеграції штучного інтелекту, виникає потреба в оновленні цих

стандартів і покращенні програм освітньо-професійної підготовки. Важливість цифровізації освіти та реалізації STEM-проектів детально аналізується у дослідженнях Ковальчука В.І. (Kovalchuk, V., Shevchenko, L., Iermak, T., Chekaniuk, K., 2021; Voitovych, I., Pavlova, N., Voitovych, O., Horbatiuk, R., Dubych (Muzychuk), K., Kovalchuk, V. and Prylepa, I., 2023; Kovalchuk V., Androsenko A., Boiko A., Tomash V., Derevyanchuk O., 2022; Kovalchuk, V., Maslich S., Tkachenko, N., Shevchuk, S., Shchypyska, T., 2022; Kovalchuk V.I., Maslich S.V., Movchan L.G., Lytvynova S.H., Kuzminska O.H., 2022).

Важливим напрямом цифровізації професійної освіти є впровадження STEM-технологій в освітній процес (Derevyanchuk O.V., Kovalchuk V.I., Kramar V.M., Kravchenko H.O., Kondryuk D.V., Kovalchuk A.V., Onufriichuk B.V., 2024; Li Y., Xiao Y. et al., 2022; Li Y., Xiao Y., 2022; Merchant S., Morimoto, Emiko T. A., Khanbilvardi R., 2014; Zhaohao N., 2022), а також проектування та реалізація здобувачами освіти інженерно-педагогічних спеціальностей STEM-проектів комп'ютерних систем розпізнавання та сегментації зображень (Balovsyak S.V., Derevyanchuk O.V., Fodchuk I.M., 2019; Balovsyak S.V., Odaiska Kh., 2018; Balovsyak S.V., Derevyanchuk O.V., Kravchenko H.O., Kroitor O.P., Tomash V.V., 2021; Balovsyak S.V., Derevyanchuk O.V., Fodchuk I.M., Kroitor O.P., Odaiska Kh. S., Pshenychnyi O.O., Kotyra A., Abisheva A., 2019; Derevyanchuk O.V., Kravchenko H.O., Derevyanchuk Y.V., Tomash V.V., 2024) з використанням нечіткої логіки (Balovsyak S., Derevyanchuk O., Kravchenko H., Ushenko, Y., Hu Z.; Fayek A.R., 2020) та інтелектуальних комп'ютерних систем (Shkurat O. et al., 2020; Lytvyn V., Lozynska O., Uhryn D., Vovk M., Ushenko Yu., Hu Z., 2023; Prokipchuk O., Vysotska V., Pukach P., Lytvyn V., Uhryn D., Ushenko Yu., Hu Z., 2023).

Мета статті. Описати алгоритм побудови 3D-об'єктів засобами тривимірного комп'ютерного моделювання для навчання здобувачів освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта».

Виклад основного матеріалу. Моделювання 3D-об'єктів для реалізації STEM-проектів засобами тривимірного комп'ютерного моделювання є важливим інструментом у сучасній освіті, який забезпечує інтеграцію науки, технологій, інженерії та математики (STEM). Цей підхід не тільки сприяє поглибленому розумінню теоретичних знань через візуалізацію складних концептів і процесів, але й відкриває безмежні можливості для

практичного застосування цих знань у реальному житті. Здобувачі освіти, залучені до тривимірного моделювання, навчаються мислити критично, розв'язувати проблеми та працювати в команді над проектами, які мають пряме відношення до сучасних викликів у галузі інженерії, технологій та дизайну. Використання програмного забезпечення для 3D-моделювання дозволяє здобувачам освіти експериментувати з дизайном, проводити віртуальні тести та аналізувати результати, що значно підвищує якість освітнього процесу та готовність випускників до вирішення складних інженерних завдань у майбутньому.

Розглянемо алгоритм побудови 3D-об'єктів засобами тривимірного комп'ютерного моделювання та конкретизуємо кожний етап.

1. Теоретичні основи переходу із 2D у 3D-простір програми AutoCad

Програма AutoCAD (Autodesk) надає можливість користувачу створювати три типи моделей: каркасні, поверхневі (контурні) та твердотільні.

Каркасні моделі формуються із застосуванням команд підменю “Draw” (Рисування) та подальшим їх редагуванням.

Створення 3D-об'єктів починається з простих моделей – базових фігур, з комбінації яких формуються складні геометричні тіла. Під час виконання тривимірних побудов, у програмі AutoCad змінюється зовнішній вигляд графічного середовища: піктограма вісей світової системи координат (ССК) зміщується до центру й розвертається так, що кут між вісями буде вже не прямим, а 120° . Іншою буде і форма перехрестя курсору.

Для побудови зображення об'ємних фігур, наприклад циліндра, змінюють одну з його характеристик – товщину. Під товщиною, в системі AutoCAD розуміють висоту об'єкта по вісі Z. Коло перетвориться в пустотілий циліндр із віссю, яка спрямована паралельно вісі Z світової системи координат (ССК), а багатокутники – у призми із ребрами, паралельними вісі Z. В ізометрії коло зображується еліпсом.

2. Інтерфейс та налаштування програми

Тривимірні побудови виконують в ізометрії. Для цього використовують пункт “3D Views” (3D види), підпункт, наприклад, 3D-ізометрія падаючого меню “View” (рис. 1, а).

Після створення 3D-ізометрії, в командному рядку з'являється напис “Введіть параметр” [Виберіть варіант] (рис. 1, б).

Далі застосовують поетапний перехід із використанням відповідних команд.

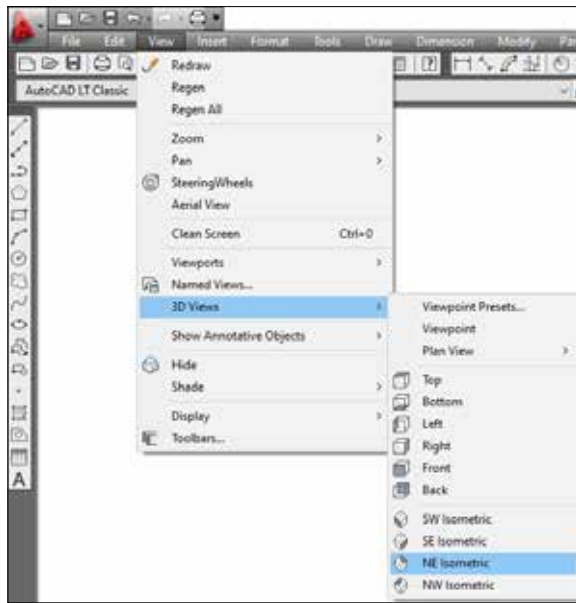

Рис. 1. Меню “View”: (а) вибір ізометричної системи координат; (б) команда: введіть параметр

3. Функції 3D-проектування

Створення об'ємних моделей починається з простих об'єктів – базових фігур, з комбінації яких формуються складні геометричні тіла (рис. 2).

Побудова прямокутного паралелепіпеда

Для побудови паралелепіпедів служить команда “Box” (рис. 3). Запити командного рядка при використанні цієї команди:

– “Corner of box” – координати кута основи паралелепіпеда. Задаємо числові значення координат X, Y, Z або залишаємо діючі і клацаємо <Enter> (рис. 4). За даних умов початок побудови буде починатися в нульовій точці системи координат.

Зауважимо, якщо залишити курсор у довільній точці поля моделі, то натиснувши <Enter>, програма сприйме це положення за координати точки основи моделі. Тому, надалі в командному рядку, початкове значення координат $0, 0, 0$.

AutoCad також пропонує в квадратних дужках ([...]) інші варіанти побудови заданих фігур.

AutoCad також пропонує в квадратних дужках ([...]) інші варіанти побудови заданих фігур (рис. 4).

– Обираємо “Cube”.

– “Length” – довжина сторони паралелепіпеда. Введемо 20, натискаємо <Enter> (рис. 5).

– На запит “Width” вводимо – 5 натискаємо <Enter>.

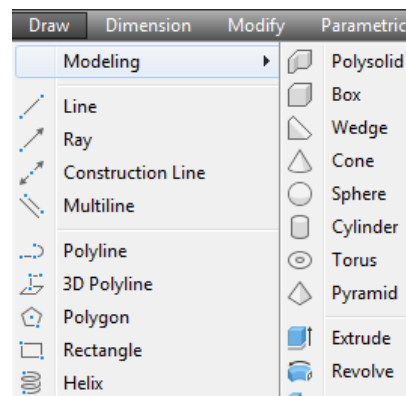

Рис. 2. Базові фігури програми AutoCad

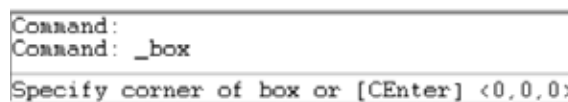

Рис. 3. Команда побудови прямокутного паралелепіпеда

```
Command: _box
Specify corner of box or [CEnter] <0,0,0>: 0,0,0
Specify corner or [Cube/Length]: cube
```

Рис. 4. Введення нульових координат початку побудови моделі паралелепіпеда

```
Specify length: 20
Specify width: 5
Specify height:
```

Рис. 5. Введення значень довжини сторони паралелепіпеда

– Після вводу цього параметру, з'являється запит висоти паралелепіпеда “Height”. Задаємо – 10 і натискаємо <Enter> (рис. 6).

Побудова сфери

Для побудови сфери служить команда “Sphere”. Запити командного рядка при використанні цієї команди:

- “Center of sphere” – координати центральної точки сфери.
- “Radius [Diameter]” – відповідно діаметр чи радіус сфери.

Отримані нами зображення являють собою модель і 3D-каркаси. Перейти до контурного

зображення моделі дозволяє команда “Hide” (Сховати) (рис. 7), а до зображення – команда тонування “Shade” (рис. 7, в).

Побудова циліндра

Для побудови циліндру служить команда “Cylinder”. Запити командного рядка при використанні цієї команди:

- “Specify center point for base of cylinder” – центральна точка основи циліндра.
- “Specify radius for base of cylinder [Diameter]” – відповідно радіус та діаметр основи циліндра.
- “Specify height...” – висота циліндра (рис. 8).

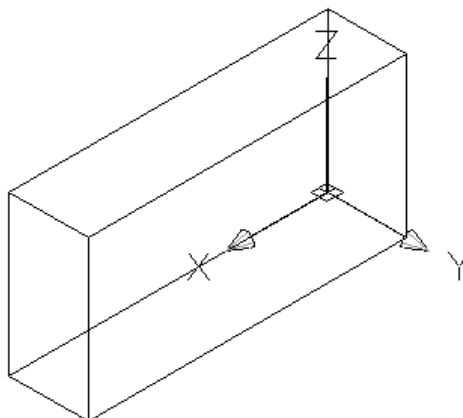

Рис. 6. Вигляд каркасної моделі прямокутного паралелепіпеда

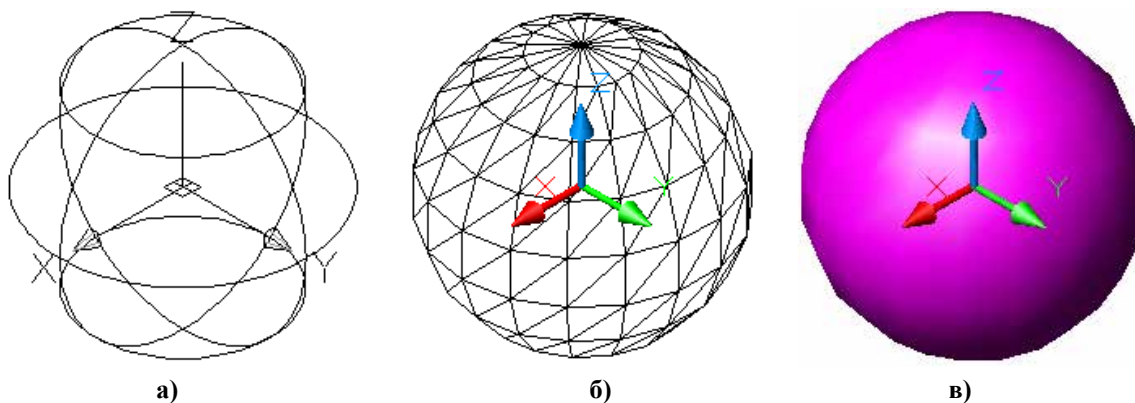

Рис. 7. Побудови сфери: (а) модель каркасу сфери; (б) контурне зображення моделі сфери; (в) тоноване зображення моделі сфери

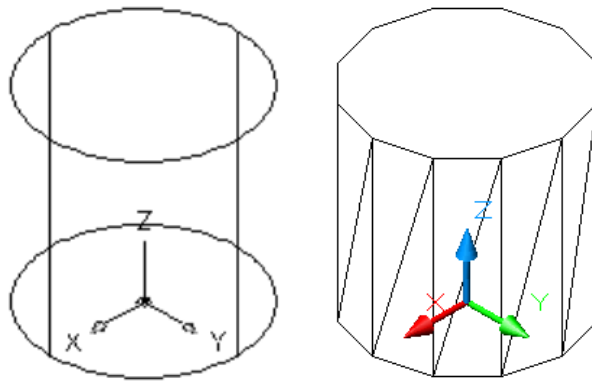

Рис. 8. Каркасне і контурне зображення циліндра

Побудова конуса

Для побудови конуса служить команда “Cone”. Запити командного рядка при використанні цієї команди:

– “Specify center point for base of cone” – координати центральної точки основи конуса. Вводимо 0, 0, 0. <Enter>.

– “Radius for base of cone” – радіус основи конуса.

– Вводимо 10.

– “Specify height of cone” – висота вершини конуса. Вводимо 20. <Enter> (рис. 9).

Побудова клину

Для побудови клину служить команда “Wedge”. Скористаємося двома варіантами побудови клину,

використовуючи команди AutoCad “Cube” і “Length”.

За замовчуванням, верхнє ребро клину паралельне вісі Y, а нижня грань клину витягнута уздовж додатнього напрямку вісі X.

Запити командного рядка при використанні команди “Wedge”:

– “First corner of wedge” – координати кута основи клину. Вводимо 0, 0, 0. <Enter>.

– “Cube” – побудова клину, грані якого рівні. “Length” – довжина основи клину. Вводимо 20 (рис. 10). <Enter>.

При виборі параметру “Length” з’являється запит “Width” – ширина основи клину та “Height” – висота клину (рис. 11).

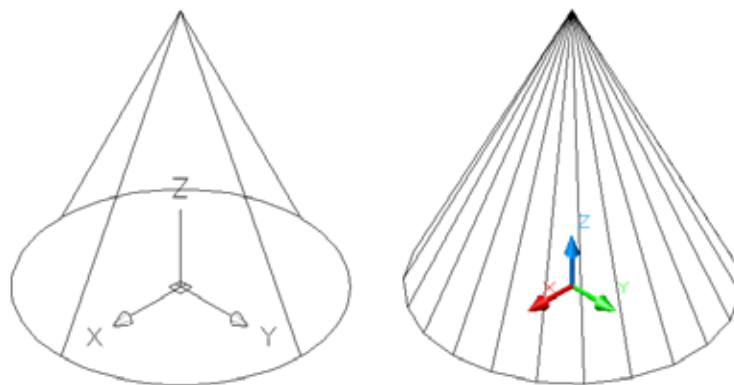

Рис. 9. Каркасне і контурне зображення конуса

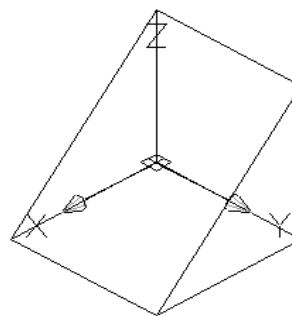
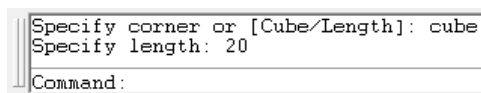

Рис. 10. Побудова клину, грані якого рівні

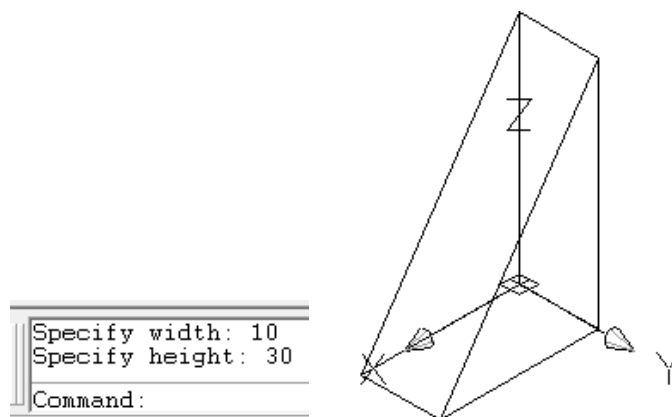

Рис. 11. Побудова клину, грані якого різні

Вводимо відповідно 10 та 30. <Enter>.

Побудова тора

Для побудови тора служить команда “Torus”. Він створюється у вигляді замкненої згорнутої в кільце трубки, для якої задається радіус або діаметр кільця, а потім радіус або діаметр трубки.

Параметри команди:

– “Of torus” – координати центральної точки тора. Вводимо 0, 0, 0. <Enter>.

– “Radius of torus or [Diameter]” – відповідно радіус R або діаметр кільця тора.

– “Radius of tube or [Diameter]” – відповідно діаметр або радіус трубки тора (рис. 12).

Побудовані нами клин і тор є каркасними моделями. Щоб перейти до контурного зображення моделі застосовують команду “Hide” (Сховати).

Команда “Extrude”

Команда “Extrude” служить для побудови конічних та циліндричних твердотільних об’єктів, в основі яких знаходиться замкнена фігура. В якості об’єктів основи фігури можуть бути замкнені полілінії, полігони, кола, еліпси, сплайни та регіони.

Параметри команди Extrude:

– “Select objects” – відмічає об’єкт, який є основою для побудови фігури.

– “Path” – призначений для побудови циліндричної фігури, уздовж заданої висоти. При виборі цього параметру з’являється запит об’єкта, який використовується в якості висоти фігури – “Select path”.

– “Height of Extrusion” – висота фігури.

– “Extrusion tape angle” – кут нахилу конуса в напрямку його висоти.

Таким чином, перед застосуванням команди “Extrude”, потрібно спочатку накреслити хоча б одну основу фігури, яка будеється.

Команда “Subtract”

Способи створення твердотільних тіл шляхом копіювання або обертання твірної, яка, у свою чергу, є плоским об’єктом (координати такого об’єкта розташовані в одній площині) є, безумовно, в AutoCAD основними. Проте на практиці побудовані за їх допомогою фігури, використовуються як проміжні цикли в цілому ряді перетворень.

Для створення більшості реальних деталей, необхідно застосовувати такі операції, як віднімання тіл, об’єднання або взаємодія.

Для створення твердотільних тіл методом віднімання, необхідно попередньо підготувати групу тривимірних об’єктів, розмістивши їх на крес-

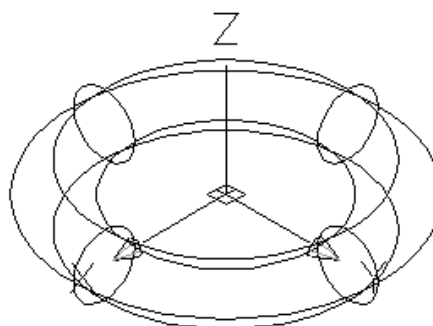
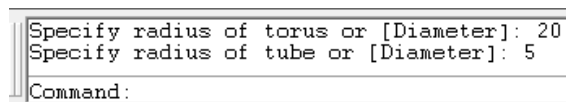

Рис. 12. Побудова тора

ленні так, щоб межі перетину відповідали контурам кінцевого об'єкта. Після цього можна застосувати команду віднімання, після якої два тіла перетворюються на одне шляхом виключення з першого виділеного об'єкта частини другого, яка є для обох фігур загальною.

Для віднімання об'єктів застосовується команда “Subtract”, якій відповідає клавіша “Subtract” (Віднімання), розташована в інструментальній групі “Solid Edition” (Редагування тіл) вкладки “Home” (Головна).

Команда “Hide”

AutoCAD містить команду “HIDE” (Сховати), яка дозволяє перетворювати каркасні моделі у контурне зображення, видаляючи невидимі лінії контуру.

4. Використання командного рядка

Командний рядок у програмі AutoCAD завантажується автоматично при запуску програми. Однак, бувають випадки, коли потрібно приховати або вивести командний рядок на екран.

Для цього використовують комбінацію клавіш “Ctrl+9” або активують команду “Tools” (Інструменти), “Command Line” (Командний рядок) (рис. 13).

Кожен з цих етапів є важливою складовою освітнього процесу, спрямованого на розвиток у здобувачів освіти інженерно-педагогічних спеціальностей глибоких знань і практичних навичок у галузі тривимірного комп'ютерного моделювання.

Висновок. Актуалізовано роль засобів тривимірного комп'ютерного моделювання для формування ключових професійних навичок здобувачів освіти для майбутньої професійної діяльності.

Вивчення AutoCAD та його можливостей для тривимірного моделювання надає студентам змогу розробляти складні проектні рішення. Ово-

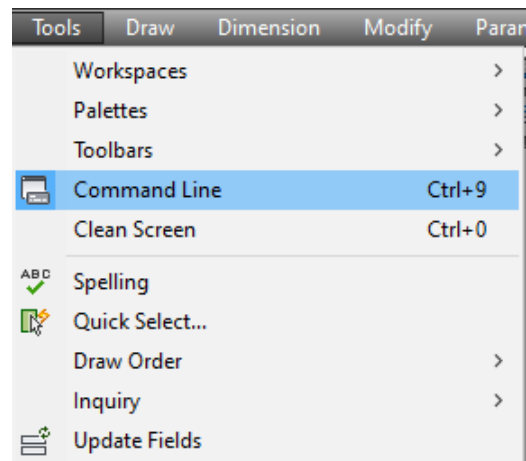

Рис. 13. Команда “Tools”

лодіння інструментами створення та редагування каркасних, поверхневих та твердотільних моделей є ключовим для ефективного проектування.

Практичне застосування теоретичних знань, через створення реальних 3D-моделей, сприяє розвитку критичного мислення та технічної креативності здобувачів освіти. Робота над реальними проектами дозволяє краще зрозуміти інженерні процеси та підвищити якість освіти.

Використання командного рядка як універсального інструменту в AutoCAD, значно підвищує продуктивність роботи з програмою. Здобувачам освіти необхідно оволодіти командами для швидкого доступу до потрібних функцій та ефективної роботи над проектами.

Навички тривимірного моделювання, здобуті в процесі навчання, безпосередньо впливають на готовність здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності. Володіння цими навичками відкриває широкі можливості для реалізації в інженерії, дизайні та інших сферах, де застосовуються 3D-технології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> (дата звернення 03.02.2024).
2. Future of Jobs Report 2023. *World Economic Forum*. May 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf (дата звернення 03.02.2024).
3. Ковальчук В. І. Проблеми кваліфікаційного розриву та роль університетів у їх вирішенні. *Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій. матеріали V Всеукраїнського науково-методичного семінару (5 листопада 2021 р.)*. Глухівський НПУ ім. О. Довженка. Глухів, 2021. С. 14–16.
4. Ковальчук В. І. Шляхи подолання кваліфікаційного розриву в підготовці майбутніх фахівців. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: тези доповідей XI міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25–26 листопада 2021 р.)*. С. 27–28.
5. Kovalchuk V., Shevchenko L., Iermak T., Chekaniuk K. Computer modeling as a means of implementing project-based activities in STEM-education. *Open Journal of Social Sciences*. 2021. Vol. 9, № 10. P. 173–183. DOI: 10.4236/jss.2021.910013.
6. Voitovych I., Pavlova N., Voitovych O., Horbatiuk R., Dubych (Muzychuk) K., Kovalchuk V., Prylepa I. Training of teachers STEM disciplines to work with students in distance education. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-*

Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal. 2023. Vol. I. P. 103–112. URL: <https://www.rj4all-publications.com/product/training-of-teachers-stem-disciplines/> (дата звернення: 17.02.2024).

7. Kovalchuk V., Androsenko A., Boiko, A., Tomash V., Derevyanchuk O. Development of Pedagogical Skills of Future Teachers of Labor Education and Technology by means of Digital Technologies. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. V. 22, № 9. P. 551–560.

8. Kovalchuk V., Maslich S., Tkachenko N., Shevchuk S., Shchypka T. Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol. 11, № 8. P. 329–338. DOI: 10.5430/jct.v11n8p329.

9. Kovalchuk V.I., Maslich S.V., Movchan L.G., Lytvynova S.H., Kuzminska O.H. Digital transformation of vocational schools: Problem analysis. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3085. P. 107–123.

10. Derevyanchuk O.V., Kovalchuk V.I., Kramar V.M., Kravchenko H.O., Kondryuk D.V., Kovalchuk A.V., Onufriichuk B.V. Implementation of STEM education in the process of training of future specialists of engineering and pedagogical specialties. *Proceedings of SPIE*. 2024. Vol. 12938. P. 214–217. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.3012996>.

11. Li Y., Xiao Y. et al. A systematic review of high impact empirical studies in STEM education. *International Journal of STEM Education (IJSTEM)*. 2022. Vol. 9, № 72. P. 1–18.

12. Li Y., Xiao Y. Authorship and topic trends in STEM education research. *International Journal of STEM Education (IJSTEM)*. 2022. Vol. 9, № 62. P. 1–7.

13. Merchant S., Morimoto, Emiko T. A., Khanbilvardi R. An Integrated STEM Learning Model for High School in Engineering Education. *Integrated Stem Education Conference (ISEC)*, [Princeton, NJ, 8-8 March 2014]. 2014. P. 4–9.

14. Zhaohao N. International Comparison of STEM Teacher Education. *Open Access Library Journal*, 2022, Vol. 9, № 8. P. 1–9.

15. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M. Method of calculation of averaged digital image profiles by envelopes as the conic sections. *Advances in Intelligent Systems and Computing (AISC)*. 2019. Vol. 754. P. 204–212. DOI: 10.1007/978-3-319-91008-6_21.

16. Balovsyak S.V., Odaïska Kh. S. Automatic Determination of the Gaussian Noise Level on Digital Images by High-Pass Filtering for Regions of Interest. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 54, № 4. P. 662–670. 2018. DOI: 10.1007/s10559-018-0067-3.

17. Balovsyak S.V., Derevyanchuk O.V., Kravchenko H.O., Kroitor O.P., Tomash V.V. Computer system for increasing the local contrast of railway transport images. *Proc. SPIE, Fifteenth International Conference on Correlation Optics*. 2021. Vol. 12126. P. 121261E1–7. DOI: 10.1117/12.2615761.

18. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M., Kroitor O. P., Odaïska Kh. S., Pshenychnyi O. O., Kotyra A., Abisheva A. Adaptive oriented filtration of digital images in the spatial domain. *Proc. SPIE 11176, Photonics Applications in Astronomy, Communications, Industry, and High-Energy Physics Experiments*. 2019. Vol. 11176. P. 111761A-1–111761A-6. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.2537165>.

19. Derevyanchuk O.V., Kravchenko H.O., Derevyanchuk Y.V., Tomash V.V. Recognition images of broken window glass. *Proceedings of SPIE*, 2024, Vol. 12938. P. 210–213.

20. Balovsyak, S., Derevyanchuk, O., Kravchenko, H., Ushenko, Y., Hu, Z. Clustering Students According to their Academic Achievement Using Fuzzy Logic. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*. 2023. Vol. 15, № 6. P. 31–43. DOI:10.5815/ijmecs.2023.06.03.

21. Fayek A. R. Fuzzy Logic and Fuzzy Hybrid Techniques for Construction Engineering and Management. *Journal of Construction Engineering and Management*. 2020. Vol. 146, № 7. P. 1–12. DOI: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0001854.

22. Shkurat O. et al. Image Segmentation Method Based on Statistical Parameters of Homogeneous Data Set. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. Vol. 902. P. 271–281. DOI: 10.1007/978-3-030-12082-5_25.

23. Lytvyn V., Lozynska O., Uhryn D., Vovk M., Ushenko Yu., Hu Z. Information Technologies for Decision Support in Industry-Specific Geographic Information Systems based on Swarm Intelligence. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*. 2023. Vol. 15, № 2. P. 62–72..

24. Prokipchuk O., Vysotska V., Pukach P., Lytvyn V., Uhryn D., Ushenko Yu., Hu Z. Intelligent Analysis of Ukrainian-language Tweets for Public Opinion Research based on NLP Methods and Machine Learning Technology. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*. 2023. Vol. 15, № 3. P. 70–93.

25. Autodesk. URL: <https://www.autodesk.com/> (дата звернення 03.02.2024).

REFERENCES

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022–2032]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> (Last accessed: 03.02.2024) [In Ukrainian].

2. Future of Jobs Report 2023. *World Economic Forum*. May 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf (Last accessed: 03.02.2024).

3. Kovalchuk V.I. (2021). Problemy kvalifikatsiinoho rozryvu ta rol universytetiv u yikh vyrishenni [Problems of the qualification gap and the role of universities in solving them]. *Pidhotovka maistra vyrobnychoho navchannia, vykladacha profesiinoho navchannia do vprovadzhennia v osvittii protses innovatsiinykh tekhnolohii. Materialy V Vseukrainskoho naukovo-metodychnoho seminaru* (5 lystopada 2021 r.) Hlukhivskiyi NPU im. O. Dovzhenka. Hlukhiv, 2021. S. 14–16. [In Ukrainian].

4. Kovalchuk V.I. (2021). Shliakhy podolannia kvalifikatsiinoho rozryvu v pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [Ways to overcome the qualification gap in the training of future specialists]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy*:

tezy dopovidei KhI mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Khmelnytskyi, 25–26 lystopada 2021 r.). S. 27–28. [In Ukrainian].

5. Kovalchuk, V., Shevchenko, L., Iermak, T. & Chekaniuk, K. (2021). Computer modeling as a means of implementing project-based activities in STEM-education. *Open Journal of Social Sciences*, vol. 9, no 10, pp. 173–183. DOI: <https://doi.org/10.4236/jss.2021.910013>.

6. Voitovych, I., Pavlova, N., Voitovych, O., Horbatiuk, R., Dubych (Muzychuk), K., Kovalchuk, V. and Prylepa, I. (2023). Training of teachers STEM disciplines to work with students in distance education. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal*, vol. I, pp. 103–112. URL: (Last accessed: 17.02.2024).

7. Kovalchuk, V., Androsenko, A., Boiko, A., Tomash, V. & Derevyanchuk, O. (2022). Development of Pedagogical Skills of Future Teachers of Labor Education and Technology by means of Digital Technologies. *International Journal of Computer Science and Information Security*, vol. 22, no 9, pp. 551–560. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.9.71>.

8. Kovalchuk, V., Maslich S., Tkachenko, N., Shevchuk, S. & Shchypyska, T. (2022). Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*. vol. 11, no 8, pp. 329–338. DOI: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n8p329>.

9. Kovalchuk, V.I., Maslich, S.V., Movchan, L.G., Lytvynova, S.H. & Kuzminska, O.H. (2022). Digital transformation of vocational schools: Problem analysis. *CEUR Workshop Proceedings*, 3085, pp. 107–123.

10. Derevyanchuk, O.V., Kovalchuk, V.I., Kramar, V.M., Kravchenko, H.O., Kondryuk, D.V., Kovalchuk, A.V. & Onufriichuk, B.V. (2024). Implementation of STEM education in the process of training of future specialists of engineering and pedagogical specialties. *Proceedings of SPIE*, vol. 12938, pp. 214–217. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.3012996>.

11. Li, Y., Xiao, Y. et al. (2022). A systematic review of high impact empirical studies in STEM education. *International Journal of STEM Education (IJSTEM)*, vol. 9, no 72, pp. 1–18.

12. Li, Y. & Xiao, Y. (2022). Authorship and topic trends in STEM education research. *International Journal of STEM Education (IJSTEM)*, vol. 9 no 62, pp. 1–7.

13. Merchant, S., Morimoto, Emiko T. A., & Khanbilvardi, R. (2014). An Integrated STEM Learning Model for High School in Engineering Education. *Integrated Stem Education Conference (ISEC)*, [Princeton, NJ, 8-8 March 2014], pp. 4–9.

14. Zhaohao, N. (2022). International Comparison of STEM Teacher Education. *Open Access Library Journal*, vol. 9, no 8, pp. 1–9.

15. Balovsyak, S. V., Derevyanchuk, O. V. & Fodchuk, I. M. (2019). Method of calculation of averaged digital image profiles by envelopes as the conic sections. *Advances in Intelligent Systems and Computing (AISC)*, vol. 754., pp. 204–212. DOI: [10.1007/978-3-319-91008-6_21](https://doi.org/10.1007/978-3-319-91008-6_21).

16. Balovsyak, S.V. & Odaiska, Kh. S. (2018). Automatic Determination of the Gaussian Noise Level on Digital Images by High-Pass Filtering for Regions of Interest. *Cybernetics and Systems Analysis*, vol. 54, no 4, pp. 662–670. DOI: [10.1007/s10559-018-0067-3](https://doi.org/10.1007/s10559-018-0067-3).

17. Balovsyak, S.V., Derevyanchuk, O.V., Kravchenko, H.O., Kroitor, O.P. & Tomash, V.V. (2021). Computer system for increasing the local contrast of railway transport images. *Proc. SPIE, Fifteenth International Conference on Correlation Optics*, vol. 12126, pp. 21261E1–7. DOI: [10.1117/12.2615761](https://doi.org/10.1117/12.2615761).

18. Balovsyak, S. V., Derevyanchuk, O. V., Fodchuk, I. M., Kroitor, O. P., Odaiska, Kh. S., Pshenychnyi, O. O., Kotyra, A. & Abisheva, A. (2019). Adaptive oriented filtration of digital images in the spatial domain. *Proc. SPIE 11176, Photonics Applications in Astronomy, Communications, Industry, and High-Energy Physics Experiments*, vol. 11176, pp. 111761A-1–111761A-6. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.2537165>.

19. Derevyanchuk, O.V., Kravchenko, H.O., Derevianchuk, Y.V. & Tomash, V.V. Recognition images of broken window glass. *Proceedings of SPIE*, 2024, vol. 12938, pp. 210–213.

20. Balovsyak, S., Derevyanchuk, O., Kravchenko, H., Ushenko, Y. & Hu, Z. (2023). Clustering Students According to their Academic Achievement Using Fuzzy Logic. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*, vol., no 6, pp. 31–43. DOI: [10.5815/ijmeecs.2023.06.03](https://doi.org/10.5815/ijmeecs.2023.06.03).

21. Fayek, A.R. (2020). Fuzzy Logic and Fuzzy Hybrid Techniques for Construction Engineering and Management. *Journal of Construction Engineering and Management*, vol. 146, no 7, pp. 1–12. DOI: [10.1061/\(ASCE\)CO.1943-7862.0001854](https://doi.org/10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0001854).

22. Shkurat O. et al. (2020). Image Segmentation Method Based on Statistical Parameters of Homogeneous Data Set. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol. 902, pp. 271–281. DOI: [10.1007/978-3-030-12082-5_25](https://doi.org/10.1007/978-3-030-12082-5_25).

23. Lytvyn, V., Lozynska, O., Uhryn, D., Vovk, M., Ushenko, Yu. & Hu Z. (2023). Information Technologies for Decision Support in Industry-Specific Geographic Information Systems based on Swarm Intelligence. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*, 15(2): 62–72.

24. Prokipchuk, O., Vysotska, V., Pukach, P., Lytvyn, V., Uhryn, D., Ushenko, Yu. & Hu Z. (2023). Intelligent Analysis of Ukrainian-language Tweets for Public Opinion Research based on NLP Methods and Machine Learning Technology. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*, vol. 15, no 3, pp. 70–93.

25. Autodesk. URL: <https://www.autodesk.com/> (Last accessed: 03.02.2024).

УДК 378.12:81'243

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-42>**Ірина ДИМОВА,***orcid.org/0000-0003-1687-2658*

старший викладач кафедри англійської мови

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) *iryna.dimova.scientist@gmail.com*

РОЗВИТОК УМІНЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ТЕКСТАМИ ІНШОМОВНИХ ЗМІ

Нині інформація різного ґатунку перетворюється на економічну категорію. Результатом бурхливого розвитку медіа стає насичення ринку глядацьких інтересів, а наслідком – поділ каналів за тематикою, аудиторною, адресною, національною, територіальною, тимчасовою та іншими ознаками. З'являються нові телевізійні канали, періодичні друковані видання, інтернет-сайти. Масмедіа діють як фільтр, що відбирає, компонує та інтерпретує інформацію, бере на себе навчальні, просвітницькі функції, будучи своєрідною «паралельною школою» для молодого покоління.

Незважаючи на простоту і доступність інформації, якою людина, здавалося б, досить легко управляє, вона часом, сама того не помічаючи, стає об'єктом впливу інформаційного світу. Інформація, що передається каналами масмедіа, стає в сучасних умовах «продуктом» індустрії свідомості, але, разом з цим, далеко не завжди є всебічною і достовірною. Одностороння або спотворена інформація (яка передається, наприклад, телебаченням, що має велику силу пропагандистського навіювання), безсумнівно, потребує осмислення. Виникнення глобальної та інтерактивної системи комунікації, широке проникнення медіа в життя багатьох верств суспільства породжують нові проблеми в освіті, спрямовані на розвиток самостійного, критичного мислення, що включає вміння аналізувати та оцінювати медіаінформацію, протистояти її можливому маніпулятивному впливу.

При всій різноманітності визначень критичного мислення, у них можна побачити загальний зміст. Критичне мислення означає мислення оцінне, рефлексивне, що передбачає здатність ставити нові, повні сенсу питання, виробляти різноманітні аргументи, що підкріплюють, приймати незалежні продумані рішення.

Ключові слова: критичне мислення, розвиток мови, приймати рішення, генерувати ідеї, іноземна мова, процес мислення, навчальна програма.

Iryna DYMOVA,*orcid.org/0000-0003-1687-2658*

Senior Lecturer at the English Language Department

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) *iryna.dimova.scientist@gmail.com*

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS IN THE PROCESS OF WORKING ON TEXTS OF FOREIGN LANGUAGE MEDIA

Currently, information of various types is turning into an economic category. The result of the rapid development of the media is the saturation of the market of audience interests, and the consequence is the division of channels by subject, audience, address, national, territorial, temporary and other characteristics. New television channels, periodicals, and Internet sites are appearing. Mass media act as a filter that selects, composes and interprets information, it takes on educational and educational functions, being a kind of «parallel school» for the younger generation.

Despite the simplicity and availability of information, which a person seems to manage quite easily, he sometimes, noticing it himself, becomes an object of influence of the information world. In today's conditions, the information transmitted by mass media channels becomes a «product» of the consciousness industry, but, at the same time, it is far from always comprehensive and reliable. One-sided or distorted information (which is transmitted, for example, by television, which has a great power of propagandistic suggestion), undoubtedly needs to be understood. The emergence of a global and interactive communication system, the widespread penetration of media into the lives of many layers of society, create new problems in education aimed at the development of independent, critical thinking, which includes the ability to analyze and evaluate media information, to resist its possible manipulative influence.

With all the variety of definitions of critical thinking, you can see a common meaning in them. Critical thinking means evaluative, reflective thinking, which involves the ability to ask new, meaningful questions, produce various supporting arguments, and make independent, thoughtful decisions.

Key words: critical thinking, language development, making decisions, generating ideas, foreign language, thinking process, curriculum.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Критичне мислення з одного боку ще відбулася, а з іншого боку, дискусійною областю досліджень у різних дисциплінах протягом тривалого часу. Предмет «критичне мислення» вперше був запроваджений грецькими філософами і використовується з епохи Грецької імперії, отримавши значний, впливовий статус під час своєї подорожі з історії. Багато істориків вважають, що коріння критичного мислення можна простежити з часів Сократа 2500 років тому. Американський філософ, психолог та педагог Джон Дьюї широко відомий як «батько» сучасної традиції критичного мислення. Дьюї назвав критичне мислення як «рефлексивне мислення» та визначив його як активний, наполегливий, ретельний розгляд думок чи знань та подальших висновків, яких людина прагне. Крім того, Дьюї також передбачає, що критичне мислення виявляє тенденції, які потребують постійного регулювання. Визначення Дьюї передбачає, що критичне мислення має як інтелектуальний, так і емоційний компонент (Вукіна, Дементієвська, Сущенко, 2007: 155). Хоча серед фахівців вищої освіти існує спільна думка про важливість навичок критичного мислення, немає ясності щодо того, що таке критичне мислення. Існує цілий ряд визначень критичного мислення:

– Критичне мислення – це спосіб мислення про будь-якому предметі або проблемі, в якому людина покращує якість свого мислення шляхом вмілого аналізу, оцінки та перебудови його.

– Критичне мислення – це цілеспрямоване, саморегульоване судження, результатом якого є інтерпретація, аналіз, оцінка та висновок, а також пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних міркувань, на яких ґрунтується це судження.

– Критичне мислення – це здатність застосовувати міркування та логіку до нових чи незнайомих ідей, думкам та ситуаціям. Бути «просто розумним» сьогодні замало. Важливо вміти мислити продуктивно: без цього неможливий успіх у різних сферах життя. Такі навички мислення, як здатність обробляти інформацію, оцінювати її достовірність, аргументовано відстоювати свою думку, приймати правильні рішення, необхідні всім. При грамотному, системному підході ці та інші навички можна розвинути швидко та ефективно. Навички критичного мислення дають можливість аналізувати все, що бачите та чуєте; вибирати потрібну інформацію для певної мети; відстоювати свою думку за допомогою чітких аргументів;

писати відмінні роботи, робити правильний вибір у будь-якій ситуації (Пометун, 2016: 142). Широко визнано, що критичне мислення є важливою проблемою в сучасній освіті, та багато викладачів зацікавлені у навчанні критичного мислення своїх студентів. Метою навчання критичного мислення в рамках будь-яких навчальних дисциплін є покращення навичок мислення студентів, а також підготовка їх до існування у складному світі. Ми очікуємо, що студенти повинні навчатися, але ми не завжди вчимо їх, як це робити. Ми повинні вчити студентів думати. Натомість ми вчимо їх думати (Кроуфорд, 2006: 215). Використання критичного мислення на заняттях з іноземних мов має велике значення з кількох причин. По-перше, якщо студенти можуть взяти на себе відповідальність за власне мислення, вони можуть більш ефективно відстежувати та оцінювати свої методи навчання. По-друге, критичне мислення розширює навчальний досвід учнів та робить мову більш значущою для них. По-третє, критичне мислення має високий ступінь кореляції зі здобутками студентів. Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми та на які посилається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми Вотсон і Глейзер (1980) визначають концепцію критичного мислення як єдність відносини, знань та здібностей, які включають: а) цікавість і здатність виявляти наявність проблем і приймати докази, що підтверджують те, що вважається істинним; б) знання умов для побудови правильного висновку; с) генерування ідей та узагальнень, що підкріплюються логічними доказами, та д) здатність застосовувати ці відношення та знання (Василенко, 2020: 205).

Здатність критично мислити – те, що зазвичай очікується від випускників вищих навчальних закладів. За словами Пола та Елде (2005), критичне мислення набуло великого значення завдяки чотирьом тенденціям: швидким змінам, збільшенню складності, посилення взаємозалежності та збільшення небезпеки. Критичне мислення є важливою проблемою у вищій освіті, а розвиток навичок критичного мислення є однією з основних цілей бакалаврату (Калиняк, Морська, 2020: 662).

На рівні університету навички критичного мислення є необхідними під час використання інтелектуальних інструментів, за допомогою яких можна правильно оцінити мислення загалом. В цьому випадку, використовуючи навички критичного мислення, студенти можуть використовувати інтелектуальні інструменти, які пропонує критичне мислення – концепції та принципи, які

дозволяють їм аналізувати, оцінювати та покращувати процес мислення.

Студенти зможуть працювати над розвитком інтелектуальних цілісності, інтелектуальної стриманості, інтелектуальної вихованості, інтелектуальної емпатії, інтелектуального почуття справедливості та впевненості у своїх роздумах (Мединська, 2021: 200).

У контексті вищої освіти в Україні передбачається, що обмежене використання навичок критичного мислення та відсутність осмисленої діяльності є причинами, з яких студенти університетах часто не процвітають в обміні ідеями та критичний лист англійською мовою. Вони схильні приймати думки, не оцінюючи їх належним чином. Це, безсумнівно, пов'язано з тим, що більшість із них раніше навчалися у початкових та середніх школах, які, як правило, застосовували підхід, орієнтований на вчителя. Тому висловлюватися англійською мовою, як з метою комунікації, так і критично не завжди легко для студентів.

Формування цілей статті. Метою статті є демонстрація можливостей розвитку та використання навичок критичного мислення на заняттях з іноземної мови. Для того, щоб активізувати навички критичного мислення студентів, викладачі англійської мови повинні представити альтернативи, різні способи інтерпретації текстів та різні концепції світу. Процес мислення в сучасній освіті вимагає використання основної концепції критичного мислення, яка завжди має на увазі більше одного способу бачення речей і завжди людина сама вирішує, де істина при відповіді будь-яке питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що стосується викладання, то одним із можливих способів підвищення поінформованості студентів про критичне мислення є їх безпосереднє залучення до критичного мислення та діалогу з іншими, щоб вони могли замислитися над своїм власним процесом мислення та усвідомили свої розумові процеси за допомогою запитань та обговорення.

Під час викладання англійської мови хтось можете стверджувати, що студентам не потрібно виходити за рамки простого розуміння слів та речень.

Однак ті студенти, які використовують критичне мислення, краще вчаться, тому що вони набагато глибше розуміють сенс. Оскільки навчальні програми з англійської мови продовжують використовувати більше контенту для навчання англійської мови, стратегії критичного мислення дають студентам можливість аналізу-

вати та обробляти інформацію більш підходящими способами.

Нижче наведений приклад демонструє конкретний спосіб, яким можна почати використовувати критичне мислення на заняттях з іноземної мови. Він починається зі словника, одного з будівельних блоків мови. У разі розвитку словникового запасу студенти повинні запам'ятати слово з трьох сторін: за формою, значенням та вживання. Критичне мислення йде ще далі. Студенти повинні дізнатися як слово співвідноситься з іншими словами. Наприклад, припустимо, що студенти повинні вивчити наступний список лексичних одиниць, що містить назви видів транспорту:

bicycle skateboard
sailboat subway train
Airplane cruise ship
hot air balloon bus
rocket taxi

Переконавшись, що студенти правильно розуміють вищезазначені слова, можна запропонувати такі завдання:

1. Розділіть клас на групи із чотирьох осіб.
2. Попросіть студентські групи перерахувати вищезгадані види транспорту в порядку від найповільнішого до найшвидшого.
3. Попросіть кожну групу студентів обговорити свій список з іншою групою (Пометун, 2018: 95).

Ця діяльність, хоч би як це звучало, включає використання логіки і критичного мислення. Наприклад, студенти можуть вирішити, що Скейтборд, ймовірно, найповільніший вид транспорту в списку. Однак після цього стає трохи складніше. Велосипед швидше за вітрильника? Це залежить від швидкості вітру. Отже, вітрильник рухається з тією ж швидкістю, що і повітряна куля, оскільки вони обидва рухаються з вітром? Такі рухається швидше, ніж поїзд метро?

Насправді мета полягає не в тому, щоб отримати правильна відповідь, а в тому, щоб змусити студентів глибше задуматися про слова, про те, що вони уявляють, що вони є частиною великих систем і як вони пов'язані один з одним у цих системах.

Таким чином, студенти повинні використовувати все свої мовні навички у цьому процесі. Заняття таким чином, спрямоване не так на просте запам'ятовування слів, а воно стає цінним досвідом, який набувають студенти. У результаті вони краще запам'ятовують і використовують ці словникові слова після таких завдань.

Як згадувалося вище, студенти діляться на групи для спільної роботи та досягнення цілей кожного виду діяльності. Потім групи представ-

ляють свої ідеї та обговорюють свій вибір. Ці види завдань особливо корисні, тому що потім студенти будують речення, використовуючи ці слова. Крім того, у них є можливість вивчити словникові слова глибше з іншими студентами групи.

Розвиток критичного мислення має на увазі вміння вирішувати проблему, тобто. вміння побачити її, проаналізувати з різних точок зору, виділити складники, розглянути проблему в цілому, оцінити різні варіанти рішення (як власні, так і чужі) та вибрати оптимальний варіант.

Зрозуміло, що вирішити проблему легше, якщо вона є реальною, тобто. співвідноситься з власним життєвим досвідом учня. Серед відповідних для навчання проблем будуть ті, що пов'язані з вивченням різних текстів, аналізом ситуацій, проведення ділових ігор.

Дж. Бремсфорд розробив стратегію вирішення проблем, яка може бути застосована у роботі з текстами та аналізі ситуацій. Ця стратегія називається

«ІДЕАЛ».

I Identify a problem

D Debate a problem

E Essential solutions

A Activity

L Logical conclusions

I – Ідентифікуйте проблему. Проблема визначається у найзагальнішому вигляді.

D – Доберіться до її суті. Школярі формулюють проблему як питання. Він має бути гранично точним, конкретним, починатися зі слова «як» (How), і в ньому повинні бути відсутні заперечення (частка «не»).

E – Є варіанти розв'язання. Генерування якомога більшої кількості варіантів вирішення проблеми здійснюється за допомогою мозкової атаки. Будь-яка критика тут заборонена. Важлива кількість: чим більше рішень, тим краще (для графічної організації ідей можна використовувати кластер).

A – А тепер за роботу! Вибір оптимального варіанта (варіантів). Тепер учні зваживши всі «за» і «проти», обирають найкращий варіант вирішення проблеми.

L – Логічні висновки. Аналіз дій, вжитих для вирішення проблеми, логічні висновки. На

останньому етапі учні аналізують виконану ними роботу.

Список питань для аркуша вирішення проблем може бути наступним:

1. What is the main problem? Яку головну проблему мають вирішити герої?

2. What important information have you found? Який важливою інформацією забезпечив нас автор?

3. What do you know усі про це питання? Що ще знаєте, що допомогло б вирішити проблему? Що ще потрібно знати героям?

4. Find 3 main solution of the problem? Які три Основні методи вирішення проблеми?

5. What is the most suitable solution? Why? Котрий з вибраних вами способів найкращий та чому? (Стеценко, 2018: 153).

Дебати / форум / дискусія можуть також використовуватися для розвитку навичок критичного мислення.

Дебати можуть спонукати студентів критично розглядати теми з різних точок зору. Дебати можуть принести оптимальні результати за умови, що:

a) теми є переважно спірними;

b) теми стосуються заняття та предмета;

c) теми є цікавими та мотивуючими;

d) студенти дізнаються заздалегідь теми;

e) студентам дається достатньо часу, щоб обміркувати тему з різних сторін;

f) студенти мають достатньо можливостей для вільного та критичного самовираження (Шумейко, 2020: 350).

Висновки дослідження та перспективи подальших пошуків даного напрямку. Таким чином, слід підтримувати і вдосконалювати використання критичного мислення серед тих, хто вивчає мову, оскільки воно впливає на ефективність щодо мови. Розвиток мови та процес мислення тісно взаємопов'язані, і навчання навичкам мислення вищого порядку має бути невід'ємною частиною навчальної програми. Студенти, які мають навички критичного мислення, здатні мислити критично та творчо для досягнення цілей навчальної програми; здатні приймати рішення та вирішувати проблеми; здатні використовувати свої навички мислення та розуміти мову або її зміст; здатні розглядати навички мислення як навчання протягом усього життя; і, нарешті, інтелектуально, фізично, емоційно та духовно розвинені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09. Луцьк, 2006. 21 с.
2. Бондарук І. П. Формування критичного мислення дев'ятикласників у процесі навчання історії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Київ. Ін-т педагогіки НАПН України, 2012. 276 с.

3. Вовк Т. В. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування особистості учня. *Педагогічна майстерня*. 2012. № 2 (14).
4. Гупан Н., Пометун О. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання прав людини. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : збірник наук. Праць. Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2008. № 27.
5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затверджений постановою КМУ від 23.11.2011 № 1392. URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards> (дата звернення 12.02.2024).
6. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів/ за ред. О. І. Пометун. Київ: Пляяди, 2006. 220 с.
7. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*, 2006. № 27. С. 17–23.
8. Пометун О. І., Сущенко І. М. Основи критичного мислення. Дніпро: ЛПА, 2016. 156 с.
9. Терно С. О. Роль критичного мислення у громадянському вихованні на уроках історії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького нац.ун-т*. 2013. Вип. 35. С. 374–382.
10. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна. *Вісник програм шкільних обмінів*, 2006. № 27. С. 26–27.
11. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Харків, 2005.

REFERENCES

1. Bielkina – Kovalchuk O. V. (2006) Formuvannia krytychnoho myslennia uchniv pochatkovykh klasiv i v protsesi navchannia [Formation of critical thinking of elementary school students in the learning process] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : 13.00.09. 21. [in Ukrainian].
2. Bondaruk I. P. (2012) Formuvannia krytychnoho myslennia deviatyklasnykiv u protsesi navchannia istorii [Formation of critical thinking of ninth graders in the process of learning history] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / In-t pedahohiky NAPN Ukrainy. 276. [in Ukrainian].
3. Vovk T. V. (2012) Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia yak zasib formuvannia osobystosti uchnia [The technology of developing critical thinking as a means of forming the student's personality]. *Pedahohichna maisternia*. № 2(14). [in Ukrainian].
4. Huran N., Pometun O. (2008) Formuvannia krytychnoho myslennia uchniv u protsesi navchannia prav liudyny [Formation of students' critical thinking in the process of teaching human rights]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly : zbirnyk nauk. prats'.* Umanskyi derzh. ped. un-t im. P. Tychny. № 27. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and complete general secondary education]: zatverdzenyyu postanovoyu KМУ vid 23.11.2011 № 1392. URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards> (data zvernennya 12.02.2024).
6. Krouford A., Saul V., Met'yuz S., Makinster D. (2006) Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Technologies for the development of students' critical thinking]/ za red. O. I. Pometun. Pleyady. 220. [in Ukrainian].
7. Lipman M. (2006) Chym mozhe buty krytychne myslennia [What can be critical thinking]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*. № 27. 17–23. [in Ukrainian].
8. Pometun O. I., Sushchenko I. M. (2016) Osnovy krytychnoho myslennia Basics of critical thinking]. *LIRA*. 156. [in Ukrainian].
9. Terno S. O. (2013) Rol krytychnoho myslennia u hromadskomu vykhovanni na urokakh istorii [The role of critical thinking in civic education in history lessons]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho nats.un-t*. Vyp. 35. 374–382. [in Ukrainian].
10. Tyahlo O. (2006) Pislyamova do statey Metiu Lipmana i Marka Vaynsteina [Afterword to articles by Matthew Lipman and Mark Weinstein]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*. № 27. 26–27. [in Ukrainian].
11. Khachumyan T. I. (2005) Formuvannia krytychnoho myslennia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv zasobamy informatsiynykh tekhnolohii [Formation of critical thinking of students of higher educational institutions by means of information technologies]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.09. [in Ukrainian].

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-43>

Віра ДРАГУНОВА,

orcid.org/0000-0002-5074-5583

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри менеджменту освіти та права

Центрального інституту післядипломної освіти Державного закладу вищої освіти

«Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) *dragunowa.v@ukr.net*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЄКТУВАННЯ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Актуальність оглядового дослідження зумовлена необхідністю осмислення сутності методологічних основ проєктування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти в умовах невизначеності на тлі соціально-економічних криз. Стрімке зростання консалтингових послуг зумовлює розвиток консалтингової діяльності та передусім значним втратам спричиненими через допущення помилок керівниками при управлінській діяльності тощо. Консалтингова діяльність в системі вищої освіти України розширилась від професійного навчання до вирішення проблем в управлінні закладом освіти, у трудових відносинах, службі в органах державної влади, соціальному забезпеченню. Розглянуто та розкрито сутність проєктування консалтингової діяльності в освіті, що спрямоване на підвищення якості управлінської діяльності, є надійним механізмом задоволення потреб суб'єктів освітньої діяльності та забезпечення конкурентоспроможності закладів вищої освіти. У статті підкреслюється необхідність проєктування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти. Здійснено науково-теоретичний аналіз методологічних основ окресленої діяльності, визначено основні вимоги до її упровадження. Розглянуто та розкрито сутність проєктування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти. Виокремлено основні дефініції проєктування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти. Підкреслюється необхідність проєктування консалтингової діяльності в системі вищої освіти. Охарактеризовано напрями співпраці закладів вищої освіти у контексті проєктування їх діяльності. У статті наголошується на важливості проєктування в сучасній освітній діяльності менеджера закладу вищої освіти, особливо в умовах глобальних викликів, таких як інтернаціоналізація, мобільність, демократизація, диверсифікація тощо. Виокремлено труднощі та суперечності, притаманні становленню інформаційно-консультативного середовища закладу вищої освіти та розвитку проєктування консалтингової діяльності у системі вищої освіти.

Ключові слова: консалтинг, консалтингові послуги, консалтингова діяльність, проєктування, вища освіта, управління закладом освіти.

Vira DRAHUNOVA,

orcid.org/0000-0002-5074-5583

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Education Management and Law

Central Institute of Postgraduate Education of University of Education Management

of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *dragunowa.v@ukr.net*

METHODOLOGICAL BASICS OF DESIGNING CONSULTING ACTIVITIES IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

The relevance of the review study is due to the need to understand the essence of the methodological foundations of designing consulting activities in a higher education institution in conditions of uncertainty against the background of socio-economic crises. The rapid growth of consulting services determines the development of consulting activities and precedes significant losses caused by mistakes made by managers in management activities, etc. Consulting activity in the higher education system of Ukraine has expanded from professional training to solving problems in educational institution management, labor relations, service in state authorities, and social security. The essence of designing consulting activities in education, which is aimed at improving the quality of management activities, is a reliable mechanism for meeting the needs of subjects of educational activity and ensuring the competitiveness of higher education institutions. The article emphasizes the necessity of designing consulting activities in a higher education institution. A scientific and theoretical analysis of the methodological foundations of the outlined activity was carried out, the main requirements for its implementation were determined. The essence of designing consulting activities in a higher education institution is

considered and revealed. The main definitions of the design of consulting activities in a higher education institution are highlighted. The necessity of designing consulting activities in the system of higher education is emphasized. The areas of cooperation of higher education institutions in the context of designing their activities are characterized. The article emphasizes the importance of planning in the modern educational activity of the manager of a higher education institution, especially in the conditions of global challenges, such as internationalization, mobility, democratization, diversification, etc. The difficulties and contradictions inherent in the formation of the informational and advisory environment of the institution of higher education and the development of the design of consulting activities in the system of higher education are singled out.

Key words: consulting, consulting services, consulting activity, design, higher education, management of an educational institution.

Постановка проблеми. Створенню системи якості освіти та освітньої діяльності, орієнтації її на суб'єкта освітньої діяльності, побудові діяльності закладу вищої освіти на основі виявлення, формування та задоволення освітніх послуг передувала поява таких тенденцій:

1. Входження консалтингу в діяльність закладів освіти різних рівнів освіти, освітніх установ (організацій), у зв'язку з цим, відбувається перехід від використання елементів консалтингових технологій до проведення широкомасштабного проектування консалтингової діяльності, який має загальнонаціональний характер. Заклади освіти різних рівнів освіти, освітні установи (організації) постійно розширюють територію свого ринку, з'являється потреба у пошуку нових шляхів реалізації консалтингових послуг.

2. Актуальним стає питання задоволення потреб суб'єктів освітньої діяльності, тобто зростає спроможність суб'єктів освітньої діяльності щодо отримання консалтингових послуг. По мірі зростання своїх професійних потреб, суб'єкти освітньої діяльності стають все більш перебірливими при виборі окремих послуг. Надавачам консалтингових послуг усе складніше запрограмувати реакцію споживачів на ті чи інші властивості послуг. Виникає необхідність проведення спеціальних консалтингових досліджень.

3. Перехід від конкуренції в послугах до якісної конкуренції. Надавачі консалтингових послуг усе ширше користуються якісними методами консалтингу, такими, як отримання патентів та авторських свідоцтв, реклама та популяризація результатів діяльності закладів освіти різних рівнів освіти, освітніх установ (організацій). Виникає необхідність у формуванні системи зворотного зв'язку, що забезпечує інформацію про те, як реагує ринок на використання зазначених методів.

Окреслені тенденції сприяли тому, що на сьогоднішній день консалтинг інтенсивно проникає в систему освіти, у тому числі й вищу освіту. Відбувається процес формування та розвитку концепції проектування освітнього консалтингу на основі практики діяльності закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проектування консалтингової діяльності в освіті розглядається у роботах Л. Василевської, Ю. Веселки, Л. Єнотової, В. Киричука, В. Кременя, І. Петроваї, З. Рябової, М. Усімбаєвої.

Поняття проектування, на думку М. Усімбаєвої, виражає прогностичну функцію керування, коли йдеться про майбутню матеріальну або ідеальну реальність. Його метою є реалізація одного з варіантів перетворення об'єктивної дійсності, пов'язаного з прагненням додати бажаних властивостей і рис проєктованому об'єкту (Уйсімбаєва, 2014).

На думку Л. Василевської, проектування складається з таких основних стадій: аналіз проблемної ситуації, синтез та оцінка рішень. Процес проектування розвиває проєктувальні навички його учасників, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати набуті знання на практиці, формувати вміння самостійно конструювати власну діяльність (Василевська, 2014).

Мета статті полягає у виокремленні методологічних основ проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти в умовах невідомості.

Виклад основного матеріалу. Проєктні технології, до впровадження яких так активно закликають сучасних менеджерів, спрямовані на стимулювання інтересу суб'єктів освітньої діяльності, на їх розвиток через вирішення проблем і використання низки знань у конкретній практичній діяльності.

Необхідність набування професійних знань, можливість орієнтуватися в професійному просторі та бачити проблему, приймати рішення реалізується через метод проєктування. В умовах євроінтеграційної практики діяльності закладів освіти, а саме в різних країнах світу, усе більшого розповсюдження набуває метод проєктування. Дослідники звертають увагу на те, що управлінська діяльність дозволяє формувати й розвивати специфічні навички проєктування, а саме вчити:

– проблематизації (розгляду проблемного поля та виділенню під проблем, формулюванню голов-

ної проблеми та задачі, яка впливає з цієї проблеми);

- цілепокладанню та плануванню діяльності;
- самоаналізу та рефлексії (самоаналізу успішності та результативності вирішення проблеми проєкту);

- презентації своєї діяльності та результатів;
- вмінню готувати матеріал для проведення презентації в наочній формі, використовуючи для цього спеціально підготовлений продукт проєктування;

- пошуку потрібної інформації, виокремленню та засвоєнню необхідного знання з інформаційного поля;

- практичному застосуванню знань, умінь, навичок у різноманітних, у т. ч. й нетипових, ситуаціях;

- вибору, освоєнню та використанню адекватної технології створення продукту проєктування;

- проведенню дослідження (аналізу, синтезу, висуванню гіпотези, деталізації та узагальненню) (Дашутіна, 2020).

Проте, в межах нашого дослідження, ми наголошуємо на необхідності застосування проєктних принципів при реалізації консалтингової діяльності в закладі вищої освіти. Зазначимо, що консалтинговий проєкт є інструментом реалізації змін у ЗВО, має чітко визначений порядок початку та завершення, конкретно поставлену ціль, мету й завдання, що призводить до реальних результатів. Консалтинговий проєкт є відмінним від інших проєктів, за його реалізацію несе відповідальність окрема особа (консультант) чи консалтингова організація. Реалізація консалтингового проєкту вимагає фінансових, ресурсних затрат та часу. Згідно з дослідженням, даний проєкт призводить до виявлення потенційних ризиків, сприяє вивченню та визначенню шляхів їх подолання, передбачає використання різноманітних ресурсів та трансфер знань між замовником та консультантом.

Незважаючи на відмінність і різноманітність консалтингових проєктів, які спрямовані на розвиток закладу вищої освіти, вважаємо за необхідне визначити його характерні ознаки.

З огляду на специфічні властивості консалтингового проєкту виокремлюємо:

- 1) активний характер, зумовлений динамічністю процесів розвитку як проєкту, так і його реляційного середовища;

- 2) можливість корегування цільових настанов консалтингових проєктів, що зумовлено динамічною процесу розвитку закладу вищої освіти;

- 3) кількісна невизначеність ключових параметрів проєкту (результатів, бюджету та часу), що

пояснюється високим ступенем непередбачуваності процесів розвитку закладу вищої освіти та його оточення;

- 4) «розмитість» фаз життєвого циклу, що позначається на ускладненні планових процедур підготовки та реалізації проєкту (Бортнікова, 2018; 276).

Беручи за основу дослідження окреслених дефініцій, які відображені в роботах (Верба, 2010; Кремінь, 2008; Рябова, 2022; Хоменко, 2020) та ін., на підставі вивчення теорії і практики, а також проведених власних наукових розвідок щодо ідентифікування видів консалтингових проєктів доцільним ми вважаємо здійснити їх систематизацію та розкрити типологію (табл. 1).

Вважаємо, що для консалтингових проєктів, які спрямовані на розвиток закладу вищої освіти, учасникам проєктної діяльності доцільно узгоджувати процес реалізації, результати консультування, уточнювати якісні та кількісні параметри завдань окремих етапів проєкту (рис. 1).

Варто звернути увагу на те, що заклад вищої освіти під час надання консалтингових послуг розглядає замовника послуг як систему, що дає можливість сформулювати системне бачення потреб замовника, а результатом стає консалтинговий проєкт, в межах якого вирішуватимуться проблемні питання за окремими діяльними процесами.

У контексті нашого дослідження доцільним вважаємо окреслення сутності проєктної діяльності у закладі вищої освіти. Нині проєктна діяльність є однією з найперспективніших складових освітнього та управлінського процесів. Вона сприяє створенню умов творчого саморозвитку та самореалізації суб'єктів освітньої діяльності та формулює важливі життєві та професійні компетенції, які зазначені на раді Європи як головні в XXI столітті. В сучасних умовах ефективно проєктування консалтингової діяльності стає фундаментальною конкурентною перевагою будь якого закладу вищої освіти.

Віповідно до зазначеного вище констатуємо, що головне завдання проєктної діяльності покликане допомогти суб'єктам освітньої діяльності зорієнтуватися у суспільному вирі подій та явищ: соціальних, економічних, інформаційних, трансформаційних. Окрім того, в структурі проєктної діяльності передбачено наступні компоненти: мотив, мета, способи, засоби, предмет, результат.

Варто звернути увагу на те, що проєктування діяльності в закладі вищої освіти передбачає наявні позитивні сторони та суперечності (табл. 2).

Типологія консалтингових проєктів

Класифікаційні ознаки	Типи консалтингових проєктів
За типами консультування	– експертні (консалтингові проєкти, у яких консультант виступає експертом і здійснює діагностику, розроблення рішень та рекомендацій з їх упровадженням); – процесні (консалтингові проєкти, які передбачають послідовність дій, з використанням чітких технологій та інструментів роботи консультанта та замовника); – навчальні (консалтингові проєкти, які передбачають трансфер знань від консультанта (консалтингового центру) до замовника).
За комплексністю	– монопроєкти (консалтингові проєкти чітко визначеного виду та масштабу); – поліпроєкти (низка консалтингових проєктів, що мають спільну мету).
За масштабами	– дрібні; – середні; – великі.
За завданнями*	– операційні (консалтингові проєкти у сфері операційного менеджменту); – стратегічні (консалтингові проєкти, у сфері стратегічного управління); – фінансові (консалтингові проєкти, які регулюють питання у сфері фінансів та аудиту); – кадрові (консалтингові проєкти з управління персоналом); – інформаційні (консалтингові проєкти у сфері інформаційних технологій); – маркетингові (консалтингові проєкти у сфері маркетингу); – рейнжинірингові (консалтингові проєкти у сфері рейнжинірингу).
За тривалістю	– короткострокові (проєкти терміном реалізації до 3 років); – середньострокові (проєкти терміном від 3 до 5 років); – довгострокові (проєкти терміном від 5 до 7 років); – безстрокові (проєкти терміном понад 7 років).
За обов'язковістю реалізації	– директивні (консалтингові проєкти, які є обов'язковими до виконання); – індикативні (консалтингові проєкти, які передбачають комплекс рекомендацій, спрямованих на досягнення цілей закладу вищої освіти, але не є обов'язковими до реалізації).
За кількістю учасників*	– індивідуальні (консалтинговий проєкт реалізується для кожного учасника освітнього процесу); – колективні (консалтинговий проєкт реалізується суб'єктами освітнього процесу).
За результативністю	результативні (впроваджені і повністю виконані); – опосередковані (впроваджені і частково виконані); – нерезультативні (невпроваджені).
За типовістю*	– унікальні (консалтингові проєкти, що передбачають використання нових інструментів та технологій); – уніфіковані (консалтингові проєкти, що передбачають використання стандартних методів та технологій, які були апробовані при реалізації попередніх консалтингових проєктів).

Примітка: * – типи консалтингових проєктів, запропоновані автором.

Відповідно, до факторів успішного впровадження проєктної діяльності відносимо:

- співпраця всіх суб'єктів освітньої діяльності;
- педагогічні умови, які є основою для співробітництва;
- саморозвиток та мотивація учасників проєктної діяльності;
- відсутність змагання, виконання змістовної мети діяльності.

Результати аналізу дефініції «проєктна діяльність» свідчать, що існує велика кількість тлумачень цього поняття. З огляду на окреслену проблему, проєктну діяльність розглядаємо як сукупність способів здійснення технологічних

процесів та операцій будь якого, постійно оновлюваного процесу із внесення якісних та кількісних змін з метою отримання економічного, освітнього, соціального, наукового, технічного та іншого ефекту діяльності.

Базуючись на концептуальних засадах менеджменту, науковці залишають поза увагою природу проєктування консалтингової діяльності та його специфічні ознаки обґрунтовуючи вразливість такої позиції, неможливість застосування стандартних підходів проєктного менеджменту при формулюванні завдань, ідентифікації кількісних і якісних параметрів результату, фінансовому плануванні та ін.

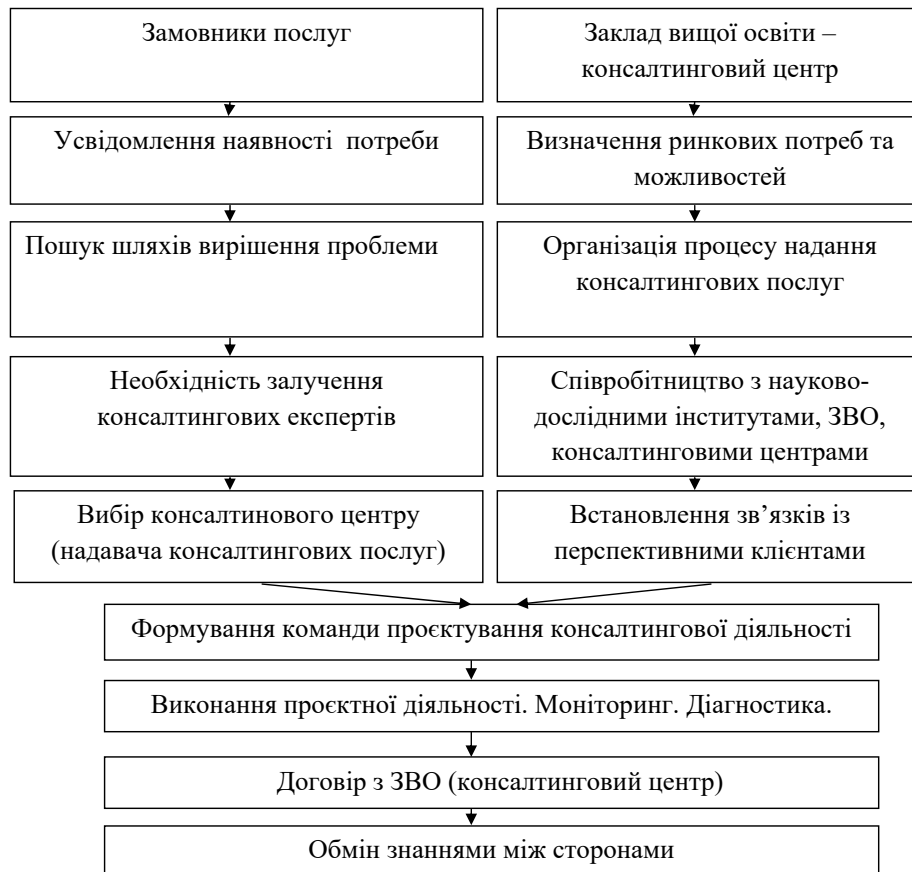

Рис. 1. Схема процесу реалізації консалтингового проекту

Примітка: * – схема процесу реалізації консалтингового проекту, запропоновані автором

Таблиця 2

Позитивні сторони та суперечності при проектуванні діяльності

Позитивна сторона	Проблеми та суперечності, що виникають
<p>Метод варто віднести до управлінського процесу, тому що він сприяє:</p> <ul style="list-style-type: none"> – забезпеченню умов для розвитку професійних компетентностей суб'єктів освітньої діяльності; – орієнтація на інноваційну діяльність; – реалізація компетентнісного підходу до вирішення певної проблеми, поставленої в ході реалізації проектної діяльності; – отримання якісного практичного та теоретичного результату; – стимулюванню ініціативності та зростанню професійного потенціалу працівника; – поєднанню пошукової діяльності з елементами колективних завдань; – розвитку комунікативних якостей; – використанню функцій управління та реалізацією своїх знань; – забезпеченню умов для впровадження моделі «освіта протягом життя», яка сприяє адаптації і розвитку професійних навичок та компетенцій у відповідності до соціально-економічних змін, перетворень на ринку праці та у відповідності до реалізації проектної діяльності. 	<p>Метод потребує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – належної кількості часу та ресурсів для опрацювання великого обсягу матеріалів; – відсутність програми розвитку проектної діяльності; – інтегрованого поєднання декількох напрямів діяльності; – визначення між учасниками змістовних та процесуальних модулів, визначення функцій керівника процесу; – якісної кадрової підготовки; – матеріальних та інші стимулів.

Примітка: * – позитивні сторони та суперечності при проектуванні консалтингової діяльності в закладі вищої освіти, запропоновані автором

Наукові основи проектування консалтингової діяльності використовуються в тих закладах вищої освіти, де намагаються досягти максимально ефективних результатів при мінімальних витратах.

Проектування консалтингової діяльності, як апарат управління інноваційними технологіями в освіті, передбачає створення ієрархічної організаційної структури, до складу якої входять спеціалізовані підрозділи управління, керівники різних

рівнів, які наділяються повноваженнями на прийняття та реалізацію відповідних управлінських рішень і несуть відповідальність за їх результати.

З огляду на окреслену нами проблему, узагальнюючи сутнісні аспекти проектування консалтингової діяльності, стверджуємо, що вони мають схожість з класичними ознаками консалтингової діяльності і мають певні відмінності. Основні порівняльні характеристики консалтингової діяльності та проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти наведено в таблиці 3.

У процесі вирішення актуальних завдань закладів вищої освіти дослідники не мають узгодженості щодо ідентифікації етапів проектування консалтингової діяльності, їх часових меж і відповідальності суб'єктів освітньої діяльності.

Проблематика проектування консалтингової діяльності також досліджується зарубіжними науковцями. Р. Штейнер, Л. Рейхмус зазначають, що під час проектування консалтингової діяльності можуть виникати сумніви щодо легітимності, точності та надійності експертних порад,

Таблиця 3

Основні порівняльні характеристики консалтингової діяльності та проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти

Поняття характеристики	Консалтингова діяльність	Проектування консалтингової діяльності
Сутність	Обслуговування потреб у консультаціях, навчанні, дослідницьких роботах по проблемах функціонування і розвитку.	Модернізація управління на засадах проектування консалтингової діяльності; пошук нових способів дій; розроблення та впровадження інноваційних проєктів в діяльність; розширення наявних та отримання нових знань; перевірка наукових гіпотез; встановлення закономірностей та побудови наукових узагальнень.
Мета	Надання суб'єктам освітньої діяльності та населенню дорадчих послуг із питань застосування сучасних технологій та розвитку освітньої сфери.	Надання консультацій та підтримка участі в різних проєктах, підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок тих, хто залучений до управлінської взаємодії.
Завдання	Забезпечення професійної допомоги суб'єктам освітньої діяльності високої якості консалтингових послуг, консультаційного процесу та консалтингового обслуговування, ефективності консультант-клієнтських відносин.	Технологічне оснащення, практична підготовка та підтримка суб'єктам освітньої діяльності до проектування консалтингової діяльності
Підходи	Комплексний; процесний; нормативний; функціональний; системний; ситуаційний.	Технологічний; управлінський; ринковий; ординарний; поліпшувальний; економічний; маркетинговий; моніторинговий; проєктний; соціальний; правовий та інші.
Взаємодія із суб'єктами	Здійснюється через управлінський процес.	Різні аспекти управління суб'єктами освітньої діяльності, котрі беруть участь у розробці, експерименті чи апробації, впровадженні чи реалізації технології проектування діяльності.
Методи	Загальнонаукові; управління функціональними підсистемами; прийняття управлінських рішень; виконання функцій управління.	Збору інформації; екстраполяція, генерування ідей; експертні оцінки, написання сценаріїв, колективної генерації ідей, прийняття рішень; діагностики; прогнозування та планування; управління змінами; зменшення опору впровадження інновацій.
Засоби	Цілеспрямованість колективу; організованість; чіткість і злагодженість роботи; оперативність і своєчасність рішень; розпорядливість, гнучкість, дисциплінованість й ініціативність.	Моніторинг; маркетинг; інжиніринг; реінжиніринг; бенчмаркінг; бренд-стратегія; фандрайзинг; фронтування ринку.
Результат	Досягнення будь-якою організаційною структурою цілей шляхом раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.	Проектування діяльності з подальшим використанням.

Примітка: * – порівняльні характеристики консалтингової діяльності та проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти, запропоновані автором

що надаються консультантами, враховуючи, що такі поради надалі використовуються суб'єктами освітньої діяльності (Kipping, Matthias, Clark, Timothy, 2012).

Відповідно до зазначеного, під час залучення консультантів для реалізації проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти необхідно:

1) розумно та обґрунтовано оцінювати діяльність отримання консультаційного супроводу для реалізації конкретного проекту консалтингової діяльності;

2) запровадити регулювання порядку відбору консультантів – надання консалтингових послуг/ проектування консалтингової діяльності має здійснюватися з урахуванням законодавства з дотриманням принципів затребуваності та актуальності, підтримки добросовісної конкуренції, недискримінаційної політики щодо учасників;

3) використовувати механізми управління ризиками під час проектування консалтингової діяльності;

4) використовувати критерії якості надання консалтингових послуг, порядок взаємодії та відповідальності сторін (Резнікова, 2020).

Отже, охарактеризовані стадії проектування консалтингової діяльності в закладі вищої освіти розглядаються як комплекс рішень суб'єкта освітньої управлінської діяльності на рівні особистісних структур.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що сучасні тенденції та нововведення в системі освіти вимагають нових підходів управління закладом вищої освіти. В умовах невизначеності, для забезпечення ефективної діяльності закладу вищої освіти, створення його позитивного іміджу, важливим аспектом є налагодження системи проектування консалтингової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортнікова М. Діагностування консалтингових проектів для машинобудівних підприємств. дис кандидата екон. Наук за спеціальністю 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2018. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1352/disbortnikova.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
2. Василевська Л. Проектна діяльність методиста як засіб удосконалення професійної майстерності педагогів. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzsp_2012_6_32.pdf (дата звернення: 20.02.2024).
3. Верба В. Консалтинговий проект: сутність, ознаки та передумови успішної реалізації. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 4, Т. 4.
4. Дашутіна Л. Сутність консалтингу та його місце у сфері послуг. URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6730/1/Дашутіна%20Л.%20Сутність%20консалтингу.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
5. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Резнікова В. Роль консалтингової діяльності для відновлення економіки України в умовах війни. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%92.%D0%92.%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%92.%D0%92.%20(1).pdf) (дата звернення: 20.02.2024).
7. Рябова З. Консалтинг у закладах освіти в умовах невизначеності. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика»*. Серія «Педагогіка». 2022. Вип. 13(25), URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734618/1/500-Article%20Text-1051-1-10-20230127.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
8. Уйсімбаєва М. Проектна діяльність: теоретичні аспекти. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. Вип. 13, с. 258-263 <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2932/1/Uisimbaeva.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Хоменко В. Консалтингові послуги в освіті. *Теорія і методика управління освітою*. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_1/30.pdf (дата звернення: 20.02.2024).
10. Kipping, Matthias & Clark, Timothy. *Oxford Handbook of Management Consulting*. Oxford University Press. 2012.

REFERENCES

1. Bortnikova M. (2018.) *Diahnostuvannia konsaltnykhovykh proektiv dlia mashynobudivnykh pidpriumstv* [Diagnosis of consulting projects for machine-building enterprises]. dys kandydata ekon. Nauk za spetsialnistiu 08.00.04 "Ekonomika ta upravlinnia pidpriumstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)". – Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika" Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Lviv, URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1352/disbortnikova.pdf> (Last accessed: 20.02.2024).
2. Vasylevska L. (2012) *Proektna diialnist metodysta yak zasib udoskonalennia profesiinoi maisternosti pedahohiv* [The project activity of the methodologist as a means of improving the professional skills of teachers]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia*. Ser. : Psykhologo-pedahohichni nauky. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzsp_2012_6_32.pdf (Last accessed: 20.02.2024).
3. Verba V. (2010) *Konsaltnykhovy proekt: sutnist, oznaky ta peredumovy uspushnoi realizatsii* [Consulting project: essence, features and prerequisites for successful implementation]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, № 4, Т. 4.

4. Dashutina L. (2020) Sutnist konsal'tynhu ta yoho mistse u sferi posluh [The essence of consulting and its place in the service sector.]. URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6730/1/Дашутіна%20Л.%20О.%20Сутність%20консалтингу.pdf> (Last accessed: 20.02.2024).
5. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education] (2008) hol. red. V. H. Kremin. K.: Yurinkom Inter. 1040 s.
6. Rieznikova V. (2020) Rol konsal'tynhovoї diialnosti dlia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny [The role of consulting activities for the recovery of the economy of Ukraine in the conditions of war]. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%92.%D0%92.%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%92.%D0%92.%20(1).pdf) (Last accessed: 20.02.2024).
7. Riabova Z. (2022) Konsal'tynh u zakladakh osvity v umovakh nevyznachenosti [Consulting in educational institutions in conditions of uncertainty]. *Elektronne naukove fakhove vydannia "Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka" Seriia "Pedahohika"* Vyp. 13(25). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734618/1/500-Article%20Text-1051-1-10-20230127.pdf> (Last accessed: 20.02.2024).
8. Uisimbaeva M. (2014) Proektna diialnist: teoretychni aspekty. Vytoky pedahohichnoi maisternosti [Project activity: theoretical aspects. Origins of pedagogical skills]. Vypusk 13, s. 258–263 <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2932/1/Uisimbaeva.pdf> (Last accessed: 20.02.2024).
9. Khomenko V. (2020) Konsal'tynhovi posluhy v osviti. Teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu [Consulting services in education. Theory and methods of education management]. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_1/30.pdf (Last accessed: 20.02.2024).
10. Kipping, Matthias & Clark, Timothy (2012). *Oxford Handbook of Management Consulting*. Oxford University Press.

УДК 378.091.12:005.963.2-051 (043.5)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-44>

Оксана ІВАНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-5947-314X
доцент кафедри іноземних мов
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) ksenaiivanytska@ukr.net

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦЕНТРУ ТЬЮТОРСТВА І МЕНТОРСТВА (Т&М ЦЕНТР) У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті на основі теоретико-методологічного потенціалу праць учених та новітніх практик здійснено дослідження функціональних особливостей Центру тьюторства і менторства у закладах вищої освіти України.

Доведено, що ментор через рефлексивно-коригувальний, мотиваційний та когнітивно-аксіологічний супровід передає досвід та формує вектор розвитку менті. Тьютора на основі формування аналітично-діагностичних, мотиваційно-цілевих та індивідуально-емоційних якостей долучається до корегування навчально-пізнавального спрямування і розвитку індивідуальних особливостей тьюті. Співробітники ЗВО зміцнюють регіональні, національні та міжнародні контакти між партнерами, підвищують здатність проводити актуальні та інноваційні освітні і громадські заходи та спроможність працювати на міжнародному рівні.

Акцентовано увагу на тому, що робота в Т&М Центрі є корисною як для менторів, так і тьюторів, адже кожен з них отримує додаткові можливості розвитку і набуття нових компетентностей та досвіду. Спільним позитивним аспектом для усіх сторін, що взаємодіють в межах Т&М Центру є можливість досягнення успіху у кар'єрі на основі здобутого досвіду. Т&М Центри можуть залучати менторів зовні, з практичних підрозділів, для обміну досвідом і ознайомлення студентів з особливостями фаху і перспективами кар'єрного росту.

Аргументовано, що розвиток менторсько-тьюторського супроводу освітнього процесу в закладах вищої освіти України вимагає оновленого підходу з огляду на євроінтеграційні процеси та реформування освітньо-наукового простору. Процес координації у формуванні фахівця професіонала через підтримку навчальної діяльності, культурного та особистісного розвитку, що сприяє формуванню фахових компетентностей і ціннісно-мотиваційних властивостей студента доцільно покладати на Т&М Центри. Діяльність таких центрів у ЗВО України активно впроваджується ще й з огляду на вагому роботу, яку вони проводять зі студентами з числа внутрішньо переміщених осіб по їх адаптації до нових соціальних умов, а також підтримку військовослужбовців, що здобувають вищу освіту.

Ключові слова: *центр тьюторства і менторства, ментор, менті, тьютор, тьюті, Project PROMENT, освітнє середовище, освітні ресурси.*

Oksana IVANYTSKA,
orcid.org/0000-0002-5947-314X
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
Institute of Humanities and Social Sciences of Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) Oksana.S.Ivanytska@lpnu.ua

FUNCTIONAL FEATURES OF THE TUTORING AND MENTORING CENTER (T&M CENTER) AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

In the article, on the basis of the theoretical and methodological potential of the scientists works and the latest practices, a study of the functional features of the Tutoring and Mentoring Center at Higher Educational Institutions of Ukraine was carried out.

It has been proven that a mentor, through reflexive-corrective, motivational and cognitive-axiological support, transfers experience and forms a vector of the mentee's development. Based on the formation of analytical-diagnostic, motivational-targeted and individual-emotional qualities, the tutor participates in the correction of the educational-cognitive direction and the development of the tutee's individual characteristics. The HEI employees will strengthen regional, national and international contacts between partners, increase the ability to conduct relevant and innovative educational and public events as well as the ability to work at the international level.

Attention is focused on the fact that work at the T&M Center is useful for both mentors and tutors, because each of them receives additional opportunities for development and acquisition of new competencies and experience. A common positive aspect for all parties interacting within the T&M Center is the opportunity to achieve career success based on the gained experience. T&M Centers can attract mentors from outside, from practical departments, to share experience and familiarize students with the specifics of the profession and career prospects.

It is argued that the development of mentor-tutor support of the educational process at Higher Educational Institutions of Ukraine requires a renewed approach in view of the European integration processes and the reform of the educational-scientific space. The process of coordination in the formation of a professional specialist through the support of educational activities, cultural and personal development, which contributes to the formation of professional competences and value-motivational properties of the student, should be entrusted to T&M Centers. The activities of such centers are actively implemented at Higher Educational Institutions of Ukraine, also in view of the important work they carry out with students from among internally displaced persons on their adaptation to new social conditions, as well as support of military personnel obtaining higher education.

Key words: tutoring and mentoring center, mentor, mentee, tutor, tutee, Project PROMENT, educational environment, educational resources.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні продовжує активно розвиватися інститут тьюторства і менторства в освітньому просторі закладів вищої освіти (ЗВО). Важливим кроком в цьому напрямі є створення Центрів тьюторства і менторства (T&M Центрів) в межах яких відбувається активна взаємодія між студентами в контексті обміну досвідом, культурного розвитку, навчально-інтелектуальної практики тощо. Якісні показники такої взаємодії залежать від її мотиваційно-компетентнісного та організаційного супроводу досвідченими менторами та тьюторами.

Необхідно розуміти, що процес інтегрування студентів до нових соціально-культурних та освітніх умов під час війни росії проти України важливий для збереження якості освітнього простору і розвитку майбутнього покоління освічених та соціально-активних українців.

Аналіз основних досліджень. Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на теоретико-методологічний потенціал праць учених, а саме: Т. Довженко, Ю. Зарюгіна, Н. Карлова, І. Котенєва, Т. Лелеки, І. Небитова, Т. Спіріна, а також, проєктну діяльність, зокрема, Project PROMENT та міжнародний досвід.

Наукові концепції та програмні практичні результати сприяли тому, що в межах педагогіки, соціології, психології формується новий підхід до розуміння освітньо-наукової і психологічно-мотиваційної координації розвитку особистості студента ЗВО.

Мета статті полягає у дослідженні функціональних особливостей Центру тьюторства і менторства у закладах вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Реалії сьогодення вимагають активної співпраці представників вітчизняних закладів вищої освіти з міжнародними навчальними закладами, зокрема, університетами на основі партнерства і обміну досвідом та запозичення новаторських практик.

Формування всесторонньо розвиненої, активної самодостатньої особистості у ЗВО базується на формуванні освітніх та соціальних компетентностей у студентів.

Компетентність – це динамічна комбінація знань, вмінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, яка визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти, 2017: 4).

Функціонування T&M Центру передбачає взаємодію між менторами, менті, тьюторами і тьюті для досягнення поставлених цілей в освітній, соціальній та культурній площині.

Важливим аспектом діяльності T&M Центру є робота щодо соціально-культурної адаптації студентів з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО), яким ментори і тьютори допомагають не лише в освітньому процесі, а й що не менш важливо, в процесі подолання соціо-культурних і психоемоційних перешкод повноцінної соціалізації.

Окремо ведеться робота з військовослужбовцями, що здобувають вищу освіту. Зокрема, надається підтримка в організації онлайн навчання, виборі навчальних дисциплін, а також, за необхідності, складанні індивідуальних планів навчання.

Спробуємо розкрити особливості розвитку менторсько-тьюторської практики на основі T&M Центру, створеного в Національному Університеті «Львівська політехніка», що є координатором Project PROMENT. Для наочного сприйняття подаємо наведену нижче схем, що окреслює взаємодію членів T&M Центру.

Загалом, термін «тьютор» походить від латинського *tutorem*, що означає наставник, тобто «старший», який опікується студентами на заняттях, фіксується у джерелах з 1580 року». Натомість, «ментор» походить від латинського *mentos* – намір, ціль, дух – тобто керівник, учитель, наставник, вихователь. Під менторством розуміють стосунки між досвідченою особою, працівником та особою, яка не має досвіду (Лелека, 2015: 343).

Ментор – досвідчений і надійний наставник чи консультант, який навчає або надає допомогу, поради та особисту підтримку прикріпленим до нього студентам (менті).

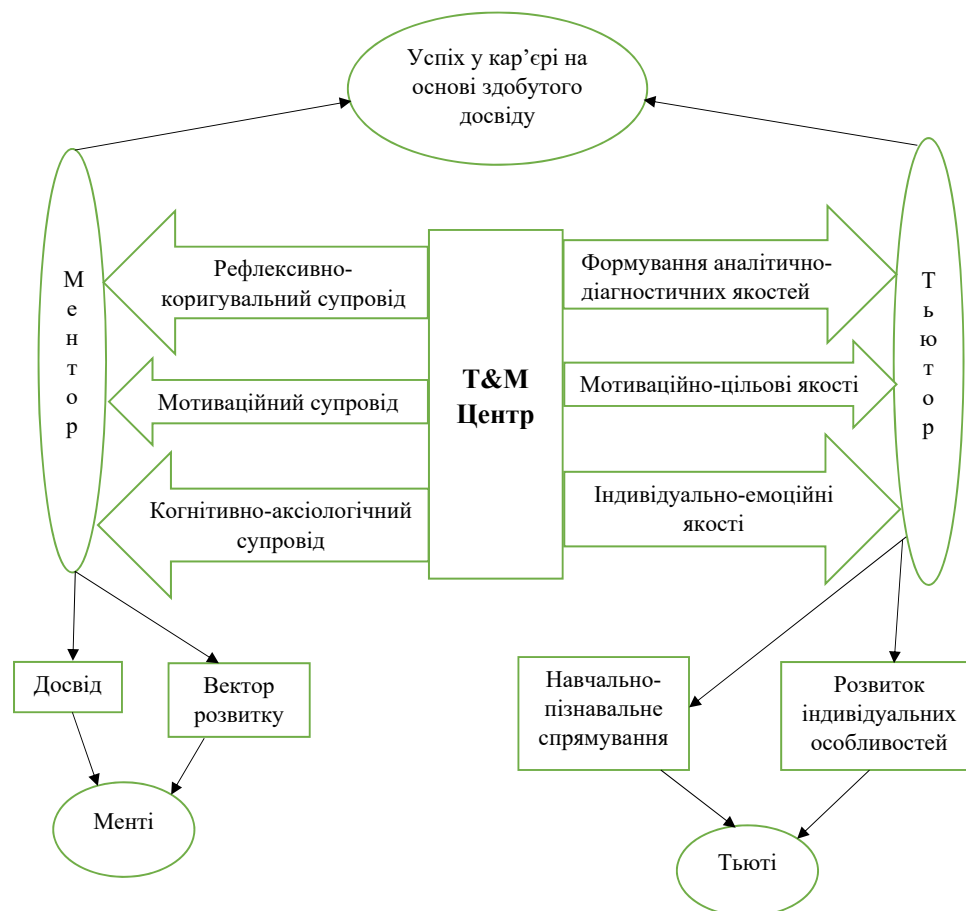

Рис. 1. Особливості функціонування Т&М Центру в ЗВО

Менті – це студент університету, який приймає участь в університетській програмі Т&М, співпрацює з Ментором та отримує додаткові знання, досвід і компетентності для досягнення нових, амбітних цілей власного професійного розвитку.

Тьютор – це студент старших курсів Університету, який допомагає студентам молодших курсів (Тьюті) адаптуватись до режиму навчання в Університеті та супроводжує їх в процесі навчання.

Тьюті – це студент першого/другого курсу, який потребує підтримки в адаптації до університетського середовища.

Як бачимо, робота в Т&М Центрі є корисною як для менторів, так і тьюторів, адже кожен з них отримує додаткові можливості розвитку і набуття нових компетентностей та досвіду.

Зазначимо, що Т&М Центри можуть залучати менторів зовні, з практичних підрозділів, для обміну досвідом і ознайомлення студентів з особливостями фаху і перспективами кар'єрного росту.

Ментор через рефлексивно-коригувальний, мотиваційний та когнітивно-аксіологічний супровід передає досвід та формує вектор розвитку менті.

Щодо тьютора, то він на основі формування аналітично-діагностичних, мотиваційно-цільових та індивідуально-емоційних якостей долучається до корегування навчально-пізнавального спрямування і розвитку індивідуальних особливостей тьюті.

Спільним позитивним аспектом для усіх сторін, що взаємодіють в межах Т&М Центру є можливість досягнення успіху у кар'єрі на основі здобутого досвіду.

Згідно з Project PROMENT, Т&М програма забезпечує професійне зростання і розвиток як для студентів так і для тьюторів/менторів. Тому стислі, прості в освоєнні менторські поради, якісний зворотній зв'язок і чіткі дедлайни дуже важливі для її успіху. Для цього учасники програми – працівники Т&М Центрів, працівники ЗВО, ментори, тьютори та їхні тьюті/менті мають бути забезпечені необхідними відкритими освітніми ресурсами, навчальними матеріалами та підтримані у взаємодії через розроблену ІТ-платформу. Крім того, для успішної та сталої програми Т&М викладачі ЗВО мають стати ключовими представниками процесу тьюторства та менторства в університетах. Їх головна роль полягає у виявленні та агітуванні

активних студентів до участі в програмі спочатку в якості Тьюті або Менті, а згодом – як предметних тьюторів для молодших студентів. Крім того, викладачі ЗВО можуть стати наставниками для конкретних менторських схем, таких як «Гендерне менторство», «Науково-дослідницьке менторство», «Менторство для молодих викладачів» тощо (Project PROMENT, 2023).

Основними завданнями Т&М Центру є:

– впровадження програми Т&М в Університеті, яка забезпечує професійне зростання, соціальну активність та розвиток як студентів Університету, так і викладачів/менторів;

– заохочення до співпраці та зміцнення зв'язків між Університетом та соціально-економічним середовищем шляхом розвитку програми Т&М, залучення фахівців з неакадемічного середовища до навчально-виховного процесу і створення відкритих освітніх ресурсів;

– розроблення, впровадження та вдосконалення інструментів професійного зростання та розвитку як студентів, так і викладачів/менторів;

– розроблення моделей, методів та інструментів для надання студентам нових послуг, покращення співпраці з промисловим та іншими секторами економіки і підвищення стійкості Університету;

– створення алгоритмів для налагодження ефективної взаємодії між академічним та неакадемічним середовищами для покращення зайнятості та самореалізації студентської молоді;

– виявлення активної та цілеспрямованої студентської молоді та її залучення до наукової роботи і суспільної активності.

Також очікується, що студенти (менті/тьюті) підвищать свою активність та залучення до процесів прийняття рішень у ЗВО, свою конкурентоспроможність на ринку праці та матимуть шир-

ший доступ до розвитку кар'єри. Співробітники університету зміцнять регіональні, національні та міжнародні контакти між партнерами, підвищать здатність проводити актуальні та інноваційні освітні і громадські заходи та спроможність працювати на міжнародному рівні (Project PROMENT, 2023).

Звичайно, плануючи відкриття Центру тьюторства та менторства у ЗВО необхідно передбачити організаційно-технічне забезпечення: місце розташування Центру, кількість працівників, обладнання (ноутбуки для працівників Центру, інтерактивні дисплеї, багатофункціональний пристрій; накладний радіомікрофон та інше (Project PROMENT, 2023).

Для успішного функціонування Т&М Центрів необхідна підготовка персоналу ЗВО для університетських Т&М Центрів. Для цього проводяться тренінги для підвищення спроможності викладачів ЗВО впроваджувати систему Т&М у своєму університеті.

Висновки. Отже, розвиток менторсько-тьюторського супроводу освітнього процесу в закладах вищої освіти України вимагає оновленого підходу з огляду на євроінтеграційні процеси та реформування освітньо-наукового простору.

Процес координації у формуванні фахівця професіонала через підтримку навчальної діяльності, культурного та особистісного розвитку, що сприяє формуванню фахових компетентностей і ціннісно-мотиваційних властивостей студента доцільно покладати на Т&М Центри. Діяльність таких центрів у ЗВО України активно впроваджується ще й з огляду на вагому роботу, яку вони проводять зі студентами з числа внутрішньо переміщених осіб по їх адаптації до нових соціальних умов, а також підтримку військовослужбовців, що здобувають вищу освіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти. 2017. 32 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/proekty%20standartiv%20vishcha%20osvita/1648.pdf>
2. Лелека Т. О. Функціонування англо-американських запозичень – синонімів сфери безперервної освіти в українській мові початку ХХІ століття. *Наукові записки національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. № 58, 2015. С. 341–344.
3. Project PROMENT. 2023. URL : <https://www.proment.pro/tm/>.

REFERENCES

1. Methodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity. (2017). [Methodological recommendations for the development of higher education standards]. 32 s. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/proekty%20standartiv%20vishcha%20osvita/1648.pdf> [in Ukrainian].
2. Leleka T. O. (2015). Funktsionuvannia anhlo-amerykanskykh zapozychen – synonymiv sfery bezpererвної osvity v ukrainskii movi pochatku XXI stolittia. [The functioning of Anglo-American borrowings – synonyms of the field of continuing education in the Ukrainian language at the beginning of the 21st century]. *Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii: Filolohichna. № 58, 2015. S. 341–344. [in Ukrainian].
3. Project PROMENT. (2023). URL : <https://www.proment.pro/tm/>. [in Ukrainian].

Марія ІВАНЧУК,

orcid.org/0000-0002-8104-9724

доктор психологічних наук,

*професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Київ, Україна) maria.ivanchuk@chnu.edu.ua*

Ольга ТРЕТЯК,

orcid.org/0000-0002-1160-055X

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.tretiak@kubg.edu.ua*

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АНАЛІЗ ЛІДЕРСТВА У ПРОЦЕСІ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОСВІТЯН

У статті висвітлено результати наукового дослідження лідерства у процесі партнерської взаємодії освітян. У наш час педагогічні працівники повинні мати не лише високий рівень професіоналізму, а й формувати лідерський стиль організації власної діяльності та готовності до самостійних ціннісних рішень. Побудова успішного партнерського простору є одним із головних напрямків діяльності всіх учасників освітнього процесу. Педагогіка партнерства та успішна діяльність педагогів немислимі без активізації лідерства. Охарактеризовано зміст партнерської взаємодії та готовність педагогічних працівників до партнерської взаємодії в закладах освіти. Обґрунтовано, що партнерська взаємодія під керівництвом лідера характеризується безпосереднім впливом суб'єктів одне на одного, що породжує співпрацю, засновану на взаємовигоді та рівноправності, з метою досягнення спільної мети. Розкрито досвід формування готовності до партнерської взаємодії педагогічних працівників під керівництвом лідера. Порівняння результатів констатувального етапу дослідження засвідчило ефективність лідерства до партнерської взаємодії освітян. Формування цих найголовніших рис не можливе без тісної партнерської співпраці всіх учасників освітнього процесу і громадськості. Від лідерської позиції керівника залежить не тільки ефективність роботи освітньої організації, а й його задоволеність роботою та злагодженість партнерської взаємодії у виконанні завдань. Система розвитку лідерських якостей у педагогічних працівників у закладах освіти має забезпечити формування у них лідерського світогляду та отримання досвіду партнерської взаємодії. Зроблено висновок про те, що одним із інноваційних стилів управління освітньою організацією повинен стати лідерський стиль, який здатний стимулювати інноваційну поведінку педагогів, забезпечувати використання новачків на всіх рівнях організації.

***Ключові слова:** лідерство, партнерська взаємодія, освітні організації, педагогічні працівники, стиль управління.*

Maria IVANCHUK,

orcid.org/0000-0002-8104-9724

Doctor of Psychological Science,

*Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary School Teaching
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Kyiv, Ukraine) maria.ivanchuk@chnu.edu.ua*

Olha TRETIAK,

orcid.org/0000-0002-1160-055X

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Preschool and Elementary Education
Institute of In-Service Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) o.tretiak@kubg.edu.ua*

RESEARCH ANALYSIS OF LEADERSHIP IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL PARTNERSHIP

The article highlights the results of a scientific study of leadership in the process of partnership interaction of educators. Nowadays, teaching staff must not only have a high level of professionalism, but also form a leadership style of organizing their own activities and readiness for independent value decisions. Building a successful partnership space is one of the main activities of all participants in the educational process. Pedagogy of partnership and successful activities of teachers are unthinkable without activation of leadership. The content of partnership interaction and the readiness of pedagogical workers for partnership interaction in educational institutions are characterized. It is substantiated that partnership interaction under the leadership of a leader is characterized by the direct influence of subjects on each other, which generates cooperation based on mutual benefit and equality, with the aim of achieving a common goal. The experience of formation of readiness for partnership interaction of pedagogical workers under the leadership of the leader is disclosed. A comparison of the results of the ascertainment stage of the study proved the effectiveness of leadership to the partnership interaction of educators. The formation of these most important features is not possible without close partnership cooperation of all participants in the educational process and the public. Not only the effectiveness of the work of the educational organization depends on the leader's leadership position, but also his job satisfaction and the coherence of partnership interaction in the performance of tasks. The system of development of leadership qualities of pedagogical workers in educational institutions should ensure the formation of a leadership worldview in them and the acquisition of experience in partnership interaction. It was concluded that one of the innovative management styles of an educational organization should be a leadership style capable of stimulating the innovative behavior of teachers, ensuring the use of innovations at all levels of the organization.

Key words: leadership, partnership interaction, educational organizations, teaching staff, management style.

Постановка проблеми. Серед актуальних педагогічних проблем є не лише проблеми партнерської взаємодії у складному суперечливому світі, але й гостра необхідність розуміння сутнісного значення лідерства як унікального соціально-психологічного феномену сучасності, а саме – розвиток лідерських якостей людини, яка виявляє бажання щодо оволодіння новими компетентностями для досягнення подальших професійних звершень. Сучасний заклад освіти може розвиватися лише на основі нових ідей і підходів до створення успішного партнерського простору, який відповідає потребам часу. Саме лідерство – це відношення, воно вже передбачає партнерську взаємодію між людьми. Лідерство розгортається у стосунках між людьми. Таким чином проявляється синергічний ефект від співпраці лідера та членів колективу в партнерській взаємодії. Тому лідерство залежить від домінуючого типу міжособистісних взаємозв'язків і тієї діяльності, на основі якої вони виникають. Значний вплив на ефективність і злагодженість партнерської взаємодії в освітній організації, на виконання завдань та прийняття рішень відіграє лідерська позиція керівника.

Аналіз досліджень. Питання ролі лідера у процесі партнерської взаємодії є не новим, його віднаходимо у науковому доробку як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, парадигму лідерства в освіті досліджують науковці А. Єрмоленко, С. Нестуля, В. Огнев'юк, Н. Семченко, В. Жигір та ін. А основні аспекти розвитку лідерської компетентності педагогічних працівників розкривають наукові розвідки Б. Головешка,

О. Романовського, Ж. Таланової, В. Міляєвої та ін. Вчені мають спільні погляди на розуміння феномену лідерства та акцентують увагу на тотожних лідерських якостях, які необхідні лідеру для організації партнерської взаємодії.

Провідний аналіз наукової літератури свідчить, що від стилю управління керівника-лідера, залежить рівень партнерської взаємодії: здатність освітян приймати спільні рішення і досягати взаємозалежності членів колективу, групової взаємодії, взаємної поваги, толерантних стосунків, референтності щодо один одного і це в підсумку впливає на процес реалізації колективної мети. А керівником-лідером може бути тільки та особистість, яка може проявити найбільш важливі особистісні риси для тієї групи в якій вона є, має ціннісні орієнтири, які властиві цій групі, здатна привести групу послідовників до вирішення тих або інших групових проблем і задач.

Управління освітою – це цілеспрямована зміна її стану. Ефективне й результативне управління потребує знання природи об'єкта управління, наявності відповідної інформації для прийняття управлінських рішень, механізмів і ресурсів їх реалізації (Енциклопедія освіти, 2008). Психологічні та функціональні відмінності між керівником і лідером, що передбачають три типи ситуацій, які накладають свій відбиток на гармонізацію життя й діяльності групи відображені в дослідженнях Заболотної О.А. Вчена виділяє такі варіанти ситуацій: 1) лідер і керівник можуть бути різними особами, які не знаходять спільних точок взаємодії, що невідворотно призводитиме до зниження успішності діяльності групи та гармоніза-

ції міжособистісних стосунків; 2) лідер і керівник можуть бути різними особами, але в ситуації розподілення ролі лідера й менеджера між різними людьми вони знаходять точки взаємодії на основі взаємодопомоги та компромісів, тоді група працюватиме успішно, відчуваючи дух змагання та суперництва; 3) ролі лідера і керівника збігаються в одній особі, і в цьому випадку група працюватиме як єдина команда, стане віддана своєму керівникові в діяльності й буде найбільш гармонійною з погляду людських стосунків (Заболотна, 2021: 86).

Практично кожен дослідник управління галуззю освіти робив (і робить) спроби щодо визначення цього явища.

Наприклад Burns, R.W., вважає, що сучасний учитель має бути інноватором й легко сприймати мінливі умови розвитку освіти. Однією із основних умов розвитку високоякісних викладачів-лідерів є партнерство між школами та університетами, яке має реалізовувати нинішня система вищої освіти (Burns, 2018).

Також важливим є спільний підхід до розвитку та підтримки професійних навчальних спільнот у школах, що є продовженням розвитку лідерського потенціалу вчителів (Modeste, Nguyen, Nafziger, Hermansen, 2022).

Зарубіжні автори роблять акцент на соціально-психологічному аспекті справи, на тому, що більше характерно для лідера (на неофіційних стосунках між лідером й тими, кого він очолює). Вітчизняні ж науковці більше уваги приділяють офіційній вертикалі керівництва, але помітно недооцінюють важливість неформальних стосунків і роль неформальних лідерів (Клочко, 2022: 123).

У таблиці 1 представлено лідерські якості керівника освітньої організації, які розділено на

три рівні розвитку лідера: індивідуальний, внутрішньо групової взаємодії та творчий, кожен з яких містить компоненти, які представлені набором лідерських якостей керівника.

Досліджуючи партнерську взаємодію як інноваційний компонент Нової української школи, Починок Є.А. звертає увагу на необхідне виконання таких умов: створення позитивного мікроклімату спілкування, використання інноваційних форм та методів взаємодії, різноманіття взаємовпливів, відкритість та демократичність спілкування, забезпечення права на автономну діяльність і захист своїх ідей, рефлексія у спілкуванні (Починок, 2023: 100). Проте зауважимо, що педагогіка партнерства реалізується при наявності педагогічних, психологічних, організаційно-правових компонентах (Третяк, 2023: 85). А успішність та ефективність партнерської взаємодії значним чином залежить не тільки від означених факторів, а, насамперед, від професійно-особистісної готовності самих освітян та їх керівника-лідера.

Останнім часом керівників закладів освіти усе частіше ототожнюють із менеджерами. Концепція керівника – менеджера має утилітарний відтінок: які засоби та ресурси найкращі для досягнення визначеної мети розвитку закладу освіти. Фундатори менеджменту стверджують, що для того, щоб бути менеджером, не потрібні ні геніальність, ані героїзм. Для цього треба тільки наполегливість, цілеспрямованість, працьовитість, розум, аналітичні здібності і, мабуть, найголовніше – толерантність й добра воля (Управ. закл. освіти, 2022: 13).

Сучасний учитель – це соціальний лідер, який виконує функції як управлінця, менеджера, так і організатора. На нього покладена значна відповідальність за реалізацію основної мети – усебічно

Таблиця 1

Лідерські якості керівника освітньої організації (автор Клочко А.О. (2020))

Індивідуальний рівень	Індивідуально-особистісний компонент				
	Активність і домінування	Впевненість і самовпевненість в собі	Рефлексивність	Прагнення до успіху	Готовність до ризиків
Рівень внутрішньо-групової взаємодії	Професійно-харизматичний компонент		Соціально-психологічний компонент		
	Професіоналізм у розв'язанні управлінських задач		Комуникативна компетентність		
	Здатність впливати на людей		Діюча емпатія		
	Довіра до людей		Емоційна стриманість		
	Здатність організувати та вести за собою команду		Міжособистісна чуттєвість		
Творчий рівень	Креативно-лідерський компонент				
	Креативність, гнучкість у поведінці		Креативність, гнучкість у поведінці		

розвиненої, компетентної особистості, яка здатна реалізувати свій потенціал і стати гідним членом суспільства.

Актуальності набула проблема формування професійної культури керівників-лідерів закладів освіти на гуманістичних засадах й готовності до впровадження відповідних інноваційних технологій управління.

Метою нашої статті – є дослідницький аналіз лідерства у процесі партнерської взаємодії освітян.

Виклад основного матеріалу. У роботі був використаний цілий комплекс взаємодоповнюючих методів і методик дослідження, зокрема: бесіда, самооцінювання, спостереження, інтерв'ювання, онлайн анкетування, тестування.

На етапі констатувального експерименту під час дослідницького аналізу лідерства у процесі партнерської взаємодії освітян взяли участь 107 досліджуваних міста Києва. З них із педагогічним стажем до 5 років – 8 осіб (7,5%), до 10 років – 9 особи (8,4%), до 20 років – 31 особа (29,0%), до 30 років – 24 особи (22,4%), більше

30 років – 35 осіб (32,7%). Жіночої статті 99 осіб (92,5%), а чоловічої – 8 осіб (7,5%) (рис. 1).

У онлайн анкетуванні взяли участь освітяни таких спеціальностей: учителі – 56 (62,3%), вихователі ЗДО – 14 (13,1%), вихователі ГПД – 3 (3,1%), помічники вчителя – 2 (2,1%), заступники директора – 10 (9,3%), викладачі ЗВО – 9 (8,2%), директори – 3 (2,3%), методисти – 10 (9,6%).

Під час спостережень та інтерв'ювання нами було з'ясовано, про отримання необхідної підготовки до лідерства та партнерської взаємодії під час навчання у ЗВО. Аналізуючи результати, дійшли висновку, що тільки у – 50% педагогічних працівників пройшли таку підготовку під час навчання у ЗВО.

Суттєвим доповненням нашого дослідницького аналізу лідерства у процесі партнерської взаємодії освітян стало і самооцінювання за допомогою опитувальника «Про стиль поведінки у колективі». Нами було визначено готовність педагогічних працівників зайняти лідерську позицію у своїх освітніх закладах (рис. 2).

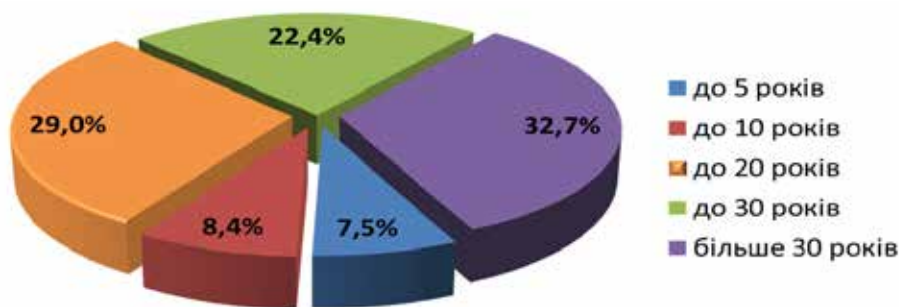

Рис. 1. Про досвід роботи у закладі освіти учасників освітнього процесу

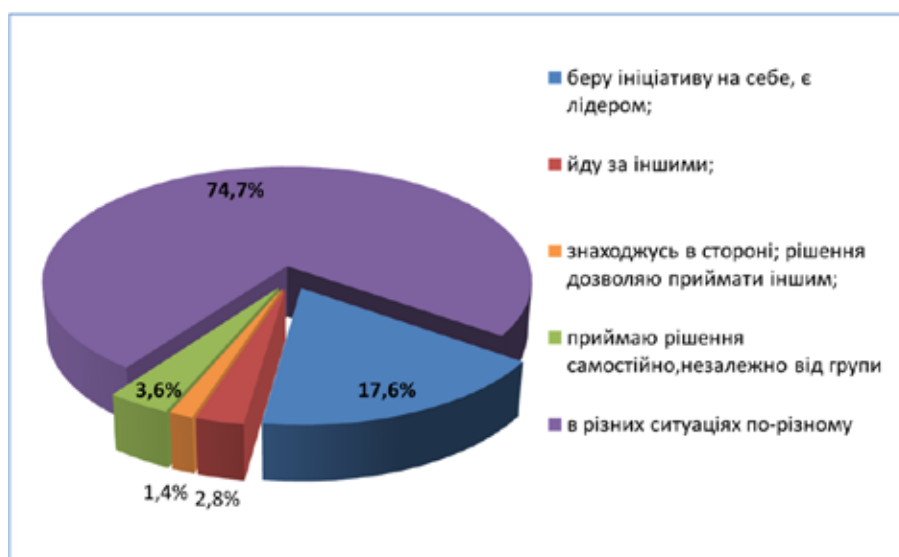

Рис. 2. Про стиль поведінки себе в колективі

З даних, представлених на рис. 2, бачимо, що більшість педагогічних працівників, зокрема 79 (74,6%) з-поміж запропонованих тверджень поводять себе в різних ситуаціях по-різному. Така відповідь пов'язана з небажанням брати на себе відповідальність, а також відсутність стратегічного мислення. Звідси випливає, що педагогічні працівники не володіють знанневим та практичним інструментарієм, який допоміг би їм брати ініціативу на себе і бути лідером. У бесіді з педагогічними працівниками, які обрали таку позицію, було з'ясовано, що вони орієнтуються на офіційну владу керівника, дотримуються чітких інструкцій є виконавцями чітко поставлених перед ними завдань.

Педагоги, які убачають свою роль насамперед як наставника педагогів, котрі у свою чергу відчувають відповідальність за виконання своєї роботи – 18 осіб (17,6%) – вони беруть ініціативу на себе та вважають себе лідером. Для таких педагогічних працівників характерним є вміння повести за собою колектив, організувати партнерську взаємодію, враховувати індивідуальні якості працівників, створювати умови для самовираження персоналу та справедливо оцінювати їхню працю.

Характерним є те, що лише 6 осіб (3,6%) – приймають рішення самостійно, незалежно від групи, це ті педагоги які ідеально поєднують лідерські якості, які необхідні сьогодні сучасному керівнику-лідеру освітніх закладів.

А 3 особи (2,8%), які йдуть за іншими – вказує на проблеми зі сформованістю готовності педаго-

гічних працівників виконувати не лише функції відповідно до своєї діяльності та професійних обов'язків, а й бути лідером у своєму колективі. А тих, що знаходяться взагалі в стороні й рішення дозволяють приймати іншим – 1 (1,4%).

Використана нами «Методика незакінчених речень» допомогла з'ясувати рівень розуміння освітянами основного поняття: «лідер».

Необхідно було завершити речення: «Лідер той хто володіє ...» (рис. 3).

Дані, наведені у таблиці 1, свідчать про суттєву різницю у трактуванні поняття «лідер». Наприклад 57 осіб (54,2%) вважають, що лідер, це той, хто володіє владою авторитету, 39 осіб (36,4%) вважають, що лідер, це той хто володіє владою компетенцій, 7 осіб (7%) вважають, що лідер, це той володіє владою впливу, 1 особа (0,9%) вважає, що лідер, це той володіє владою керівного положення, 1 особа (0,9%) вважає, що лідер, це той володіє владою нагородження, 1 особа (0,1%) вважає, що лідер, це той володіє владою примусу.

З метою з'ясування параметрів взаємодії керівників з підлеглими та стилю керівництва в освітньому закладі в якому працюють педагогічні працівники, нами було проведено тестування (рис. 4).

З аналізу діаграми легко переконалися у тому, що домінує демократичний стиль керівництва в освітніх закладах. Але, якщо взяти параметри: ставлення до підбору кадрів та ставлення до дисципліни, то це – (31,8%) – авторитарний стиль керівництва. Додавши ще ліберальний стиль – (9,3%), то матимемо всі – (41,1%). Авторитарний стиль у (26,2%) – у способі доведення рішення до

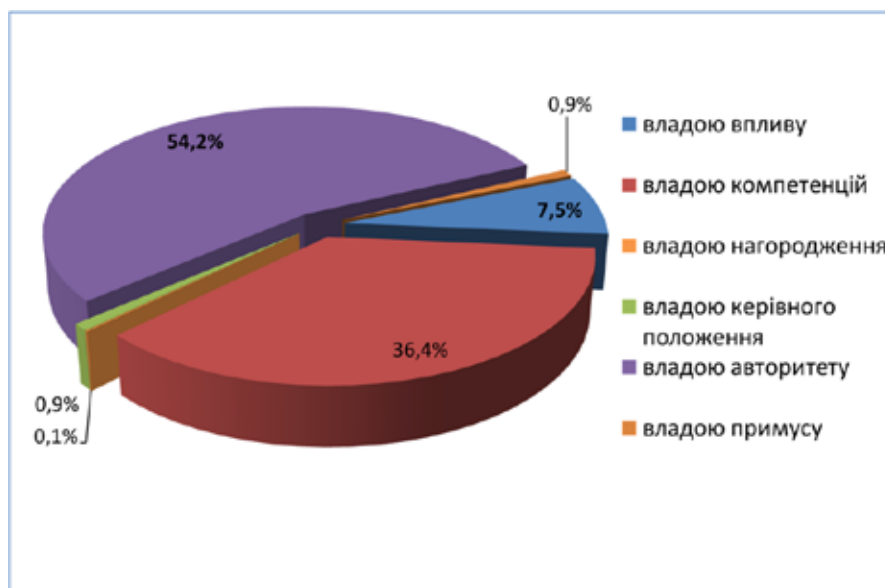

Рис. 3. Рівень розуміння педагогічними працівниками поняття «лідер»

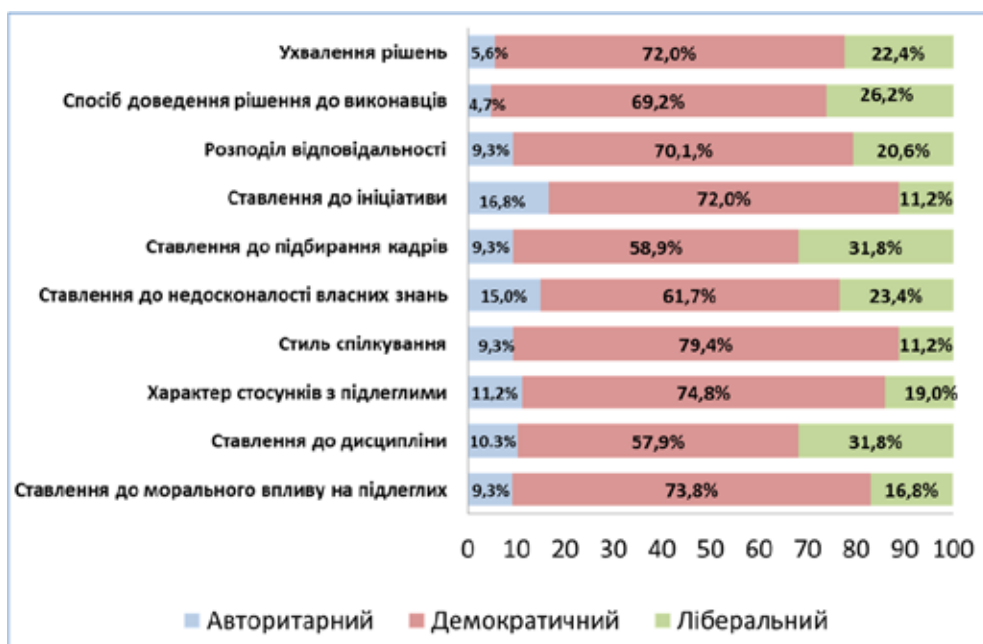

Рис. 4. Параметри взаємодії керівників з підлеглими. Стиль керівництва в освітніх закладах

виконавців, у (23,4%) – ставлення до недосконалості власних знань, у (22,4%) – при ухваленні рішень.

Під час бесіди з освітянами з'ясували їхнє аргументування, розуміння, бачення – «що означає бути лідером». На їх думку це володіти певними якісними характеристиками, зокрема такими як: критичний спосіб мислення – (56,3%), далекоглядність – (47,2%), упевненість у власних можливостях та адекватна самооцінка – (67,8%), цілеспрямованість – (50,4%), мобільність – (46,5%), зосередженість та вміння переключатися з одного виду діяльності на інший – (36,6%), наявність позитивних соціальних установок – (25,1%), витривалість – (26,9%), рішучість – (66,7%), гнучкість – (16,9%), здатність до творчості й інноваційності – (58,2%), відсутність конфліктних і агресивних характеристик у поведінці – (76,3%), емоційна стриманість – (35,6%), довіра до людей – (42,6%), міжособистісна чуттєвість – (55,9%), здатність організувати та вести за собою команду – (73,6%).

Усі ці лідерські якості разом можуть стати міцною основою для моделі партнерської взаємодії, за якою освітяни знайдуть сили для руху вперед.

Висновки. Здобуті нами експериментальні дані, дозволяють зробити висновок, що у сучасній соціокультурній ситуації будь-який педагогічний працівник, незалежно від посади й статусу, повинен мати лідерський потенціал щодо формування особистості нового типу: наполегливої, цілеспря-

мованої, відповідальної. Розвиток лідерського потенціалу залежить як від рівня сформованості особистісних лідерських якостей, так і від професійних.

Лідерський стиль педагогічної діяльності має ґрунтуватися на любові, довірі, партнерстві. Тому побудова успішного партнерського простору і буде одним із головних напрямків діяльності всіх учасників освітнього процесу. Це сприятиме впровадженню інноваційних підходів до роботи з персоналом, які дозволять максимально ефективно використовувати трудовий потенціал педагогів, заохочувати ініціативу, формувати організаційну культуру та розвивати лідерів, створювати умови для самовдосконалення та творчості (Мармаза, 2021: 10). Формування цих найголовніших рис не можливе без тісної партнерської співпраці всіх учасників освітнього процесу і громадськості.

Система розвитку лідерських якостей педагогічних працівників у закладах освіти має забезпечити формування у них лідерського світогляду та отримання досвіду партнерської взаємодії. Пріоритетними елементами формування лідерських якостей виступають психологічні особливості мотиваційно-ціннісної сфери особистості та психолого-педагогічні особливості фахової «Я-концепції» педагогічних працівників закладів освіти.

Результати проведеного дослідження не вичерпують усіх аспектів означеної проблеми. Оброблені дані констатувального етапу експерименту

свідчать про необхідність розроблення та апробації завдань, спрямованих на підвищення рівня лідерських якостей педагогічних працівників для партнерської взаємодії. Одним із інноваційних стилів управління освітньою організацією повинен стати лідерський стиль, який здатний стимулювати інноваційну поведінку педагогів, забез-

печувати використання новацій на всіх рівнях організації. Перспективи дослідження ми бачимо в імплементації кращого досвіду та в розробці тренінгових занять, вебінарів, модулів Інститутами післядипломної освіти для компетентного зростання освітян з лідерства у процесі партнерської взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Burns, R.W. Teacher Leader Preparation and Development in PDS: Themes and Recommendations, Hunzicker, J. (Ed.) *Teacher Leadership in Professional Development Schools*, Emerald Publishing Limited, Bingley. 2018. P. 277–288. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78743-403-520181021> (дата звернення 05.03.2024).
2. Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Заболотна В.О. Основи лідерства в контексті вміння спрямувати зусилля працівників організації на досягнення мети. *Психологічні основи управління персоналом* : навч. посіб. Київ : Гнозис, 2021. С. 86–112
4. Ключко А. О. Роль лідерства в освітніх організаціях в умовах організаційних змін. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 6, С. 120–125, С. 123. URL: <http://surl.li/rfccc> (дата звернення 05.03.2024).
5. Ключко А.О. Лідерство як інноваційний стиль управління менеджера освітньої організації. *Соціальна психологія; психологія соціальної роботи*. 2020. Том 31 (70) № 3, С. 84. URL: <http://surl.li/rhjhl> (дата звернення 07.03.2024).
6. Мармаза О.І. Гуманістичний контент удосконалення взаємодії керівника закладу освіти з персоналом. *Джерело педагогічних інновацій. Формуємо партнерську взаємодію. Науково-методичний журнал. Харків: Харківська академія неперервної освіти*. Випуск № 2. 2021. С. 10. URL: <http://surl.li/revwu> (дата звернення 05.03.2024).
7. Modeste, M.E., Nguyen, C., Nafziger, R.N., & Hermansen, J. Socially distributed leadership in elementary schools: teacher and staff leadership practice in Denmark and the USA. *Journal of Educational Administration*, 60, 2, 2022. P. 188–206. URL: <https://doi.org/10.1108/JEA-11-2020-0243> (дата звернення 05.03.2024).
8. Починок Є.А. Партнерська взаємодія як інноваційний компонент Нової української школи. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*, Вип. 1, 2023. с. 95–102, С. 100. URL: <http://surl.li/rkjok> (дата звернення 05.03.2024).
9. Третяк О.П., Смольникова Г.В. Діагностика сформованості компетентності педагогічного партнерства у вчителів початкової школи. *Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна*. 2023. Вип. 1(9), С. 85.
10. Управління закладом освіти. Підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / Немченко С.Г., Крижко В.В., Боднар О.С., Радул В.В., Старокожко О.М., Кондратенко Ю.І. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ: БДПУ, 2022. 506 с. С. 23. URL: <http://surl.li/lamkr> (дата звернення 05.03.2024).

REFERENCES

1. Burns, R.W. (2018). *Teacher Leader Preparation and Development in PDS: Themes and Recommendations*, Hunzicker, J. (Ed.) *Teacher Leadership in Professional Development Schools*, Emerald Publishing Limited, Bingley. 2018. P. 277–288. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78743-403-520181021> (data zvernennia 05.03.2024).
2. *Entsyklopediia osvity* (2008). [Encyclopedia of education]. Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 1040 p. [in Ukrainian].
3. Zabolotna V.O. (2021). *Osnovy liderstva v konteksti vminnia spriamuvaty zusyillia pratsivnykiv orhanizatsii na dosiahnennia mety*. [The basics of leadership in the context of the ability to direct the efforts of the organization's employees to achieve the goal]. *Psykhologichni osnovy upravlinnia personalom : navch. posib*. Kyiv : Hnozys. P. 86–1122. [in Ukrainian].
4. Klochko A. O. (2022). *Rol liderstva v osvitykh orhanizatsiakh v umovakh orhanizatsiinykh zmin*. [The role of leadership in educational organizations in the conditions of organizational changes]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykhologii, prava*. Vypusk 6, P. 120–125, P. 123. URL: <http://surl.li/rfccc> (data zvernennia 05.03.2024). [in Ukrainian].
5. Klochko A.O. (2020). *Liderstvo yak innovatsiinyi styl upravlinnia menedzhera osvithoi orhanizatsii*. [Leadership as an innovative management style of the manager of an educational organization]. *Sotsialna psykhologhiia; psykhologhiia sotsialnoi roboty*. Tom 31 (70) № 3, P. 84. URL: <http://surl.li/rhjhl> (data zvernennia 07.03.2024). [in Ukrainian].
6. Marmaza O.I. (2021). *Humanistychnyi kontent udoskonalennia vzaiedodii kerivnyka zakladu osvity z personalom*. [Humanistic content of improving the interaction of the head of the educational institution with the staff]. *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii. Formuiemo partnersku vzaiedodiu*. *Naukovo-metodychnyi zhurnal*. Kharkiv: Kharkivska akademiia neperervnoi osvity. Vypusk № 2. P. 10. URL: <http://surl.li/revwu> (data zvernennia 05.03.2024). [in Ukrainian].
7. Modeste, M.E., Nguyen, C., Nafziger, R.N., & Hermansen, J. (2022). *Socially distributed leadership in elementary schools: teacher and staff leadership practice in Denmark and the USA*. *Journal of Educational Administration*, 60, 2/ P. 188–206. URL: <https://doi.org/10.1108/JEA-11-2020-0243> (data zvernennia 05.03.2024).

8. Pochynok Ye.A. (2023). Partnerska vzaiemodiia yak innovatsiinyi komponent Novoi ukrainskoi shkoly. [Partnership interaction as an innovative component of the New Ukrainian School]. Akademichni studii. Seriia "Pedahohika", Vyp. 1, 2023. P. 95–102, P. 100. URL: <http://surl.li/rgjok> (data zvernennia 05.03.2024). [in Ukrainian].
9. Tretyak O.P., Smolnykova H.V. (2023). Diahnostyka sformovanosti kompetentnosti pedahohichnoho partnerstva u vchyteliv pochatkovoї shkoly. [Diagnostics of the formation of pedagogical partnership competence among primary school teachers]. Zbirnyk naukovykh prats Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny, Ukraina. Vyp. 1(9), P. 85. [in Ukrainian].
10. Upravlinnia zakladom osvity. (2022). [Management of an educational institution]. Pidruchnyk dlia zdobuvachiv druhoho rivnia vyshchoi osvity pedahohichnykh universytetiv / Nemchenko S.H., Kryzhko V.V., Bodnar O.S., Radul V.V., Starokozhko O.M., Kondratenko Yu.I. 2-e vyd. pererob. i dopov. Berdiansk: BDPU. 506 c. P. 23. URL: <http://surl.li/lamkp> (data zvernennia 05.03.2024). [in Ukrainian].

УДК 373.5.016:94]:001.4](477)«1991/2020»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-46>

Наталія ІГНАТЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3264-0315
кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) ignatenko1707@ukr.net

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз засадничо-понятійної термінології, яка розкриває особливості перебігу трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України.

Встановлено, що теорія та методика навчання історії в школі як автономна підсистема історичної освіти, повсякчас перебуває у пошуку ефективних алгоритмів інтеграції теоретико-методологічного інструментарію загальноосвітніх інновацій в концептуальні положення шкільної історичної освіти. Поряд із цим, як самостійна наука, вона й сама є узагальненою функціональною моделлю розвитку історичної теорії та практики, здатною прогнозувати поведінку реальних об'єктів у визначеному діапазоні умов та продукувати якісні і комплексні зміни в методології досліджень в галузі освіти.

Виявлено, що визначальними для розуміння теоретико-методологічних засад трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності є поняття «зміна», «трансформація», «модернізація», «модифікація», «реформа», «реформування». В загальному розумінні усі вони є етимологічно подібним, адже характеризують процес зміни з метою покращення існуючої ситуації. Проте у змісті нашого дослідження вони утворюють своєрідний логічний ланцюг взаємозалежностей, у якому криза політичної системи держави, що виникла в наслідок розпаду СРСР, послужила точкою бифуркації для початку трансформаційних процесів у соціальній системі, яка своєю чергою активізувала перетворення у системі її специфічних інститутів, до числа яких належить і система освіти.

З'ясовано, що використання терміна «трансформація» при характеристиці особливостей розвитку національної моделі освіти ускладнюється використанням його різних тлумачень. У зв'язку з цим запропоновано авторський підхід до тлумачень дефініцій, що відображають сутність трансформацій у теорії та методиці навчання історії в школі, відповідно до якого термін «трансформація» потрактовується як обумовлений сукупністю ендогенних та екзогенних факторів процес структурної зміни галузевої парадигми, наслідками якої є зрушення у соціальній структурі суспільства та досягнення, задекларованої у нормативно-правових актах держави, мети освіти.

Ключові слова: *освіта, історична освіта, теорія та методика навчання історії в школі, зміна, трансформація, трансформація в галузі освіти.*

Natalia IHNATENKO,
orcid.org/0000-0002-3264-0315

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) ignatenko1707@ukr.net*

CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL FIELD OF RESEARCH OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE THEORY AND METHODS OF TEACHING HISTORY IN SCHOOL DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE

The article analyzes the basic conceptual terminology, which reveals the peculiarities of the course of transformational processes in the theory and methodology of teaching history in schools during the period of independence of Ukraine.

It has been established that the theory and methodology of teaching history at school as an autonomous subsystem of historical education is constantly searching for effective algorithms for integrating the theoretical-methodological toolkit of general educational innovations into the conceptual provisions of school historical education. Along with this, as an independent science, it is itself a generalized functional model of the development of historical theory and

practice, capable of predicting the behavior of real objects in a certain range of conditions and producing qualitative and comprehensive changes in the methodology of research in the field of education.

It was revealed that the concepts of “change”, “transformation”, “modernization”, “modification”, “reform”, “reformation” are decisive for understanding the theoretical and methodological foundations of transformational processes in the theory and methodology of teaching history in schools during the period of independence of Ukraine. In a general sense, all of them are etymologically similar, because they characterize the process of change with the aim of improving the existing situation. However, in the content of our study, they form a kind of logical chain of interdependencies, in which the crisis of the political system of the state, which arose as a result of the collapse of the USSR, served as a bifurcation point for the beginning of transformational processes in the social system, which in turn activated transformations in the system of its specific institutions, including which also includes the education system.

It was found that the use of the term “transformation” when characterizing the features of the development of the national model of education is complicated by the use of its various interpretations. In this regard, the author’s approach to the interpretation of the concept “transformation in the theory and methodology of teaching history” is proposed as a process of structural change of the industry paradigm caused by a set of endogenous and exogenous factors, the consequences of which are shifts in the social structure of society and achievements declared in the normative legal acts of the state, purpose of education.

Key words: education, historical education, theory and methods of teaching history at school, change, transformation, transformation in the field of education.

Постановка проблеми. Від здобуття Україною незалежності до сьогоднішня теорія та методика навчання історії в школі пройшла складний шлях докорінних змін, ключовою ідеєю яких стала трансформація її традиційної моделі в інноваційну. Ця ідея знайшла відображення не лише у наукових працях і навчально-методичних комплексах, а й у модифікації термінологічного апарату її наукового знання, дослідження семантики якого дозволяє характеризувати перетворення в галузі з позиції системного процесу структурного та функціонального перетворення усього освітнього простору.

Методологічна функція наукового апарату ґрунтується на дедуктивній систематизації наукового знання, що полегшує його концептуалізацію на рівні базових емпіричних і теоретичних понять, від правильності використання яких залежить достовірність представленої у дослідженні концепції. Тож цілком логічно, що при дослідженні будь якої наукової проблеми передусім виникає необхідність в осмисленні та структуруванні її тезаурусу.

Аналіз досліджень. У вітчизняній історіографії трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі стали предметом багатьох наукових праць. За проблемно-історичним принципом їх умовно можна об’єднати у дві групи: перша – загальні методологічні та історіографічні синтети, в яких огляд та аналіз трансформаційних процесів в освіті подано в загальній канві науково-теоретичних досліджень розвитку освіти та української національної школи (О. Антонова, В. Безпалька, А. Вихруща, С. Гончаренка, В. Гузєєва, Л. Даниленко, В. Демидова, М. Євтуха, І. Єрмакова, В. Зацерковного, І. Зязюна, Я. Калакури, О. Козлова, В. Кременя, О. Кустовської, В. Пала-

марчук, І. Підласий, О. Савченко, О. Сухомлинської, І. Тараненко, І. Тішаєва, В. Чайки, М. Чошанов, Р. Юсуфбекова та ін.

Друга – проблемно-тематичні історіографічні студії, предметом дослідження яких стали безпосередньо трансформаційні процеси в історичній освіті та методиці навчання історії (В. Андрущенко, К. Баханов, В. Биков, А. Василюк, М. Гупан, Л. Жарова, О. Желіба, Л. Задорожня, В. Журавський, Є. Красняков, Л. Калініна, І. Колодій, В. Комаров, К. Корсак, Є. Красняков, Т. Ладиченко, В. Мисан, Л. Наливайко, Н. Ногас, В. Огнев’юк, П. Полянський, О. Пометун, К. Романенко, С. Терно, В. Тертичка, О. Турянська, О. Удод, О. Фідря, А. Фоменко, Н. Чубур, Т. Чубукова, Ю. Шаповал, Н. Шульгіна та ін.

Охоплюючи широкий діапазон проблем, ці праці окреслили термінологічне поле дослідження й створили підґрунтя для формування науково-методологічного інструментарію обґрунтування його актуальності.

Мета статті – дослідити, узагальнити та уточнити понятійно-термінологічний апарат дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України; уточнити сутнісні характеристики понять «зміни», «реформа», «реформування», «модернізація», «модифікація», «реформування» та «трансформація» у трактуваннях зарубіжних та вітчизняних учених.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою існування ефективної освітньої системи держави є конструювання національної стратегії її розвитку. Тож цілком закономірно, що успадкувавши від Радянського Союзу достатньо розвинену, але надзвичайно заідеологізовану модель освіти, українська держава поставила собі за мету

модернізувати її відповідно до потреб суспільства, яке ступило на шлях демократії та пошуку самоідентичності. Осмислення феномену освіти вимагало оновлення та обґрунтування науково-теоретичних підходів до розуміння її терміно-системи, точність у тлумаченнях якої почало розглядатися як визначальний критерій об'єктивної оцінки впроваджуваних освітніх інновацій.

Для характеристики трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі у науковій літературі найчастіше застосовуються поняття «зміни», «реформа», «модернізація» та «модифікація». За своїм змістом вони утворюють синонімічний ряд, що об'єктивно корелюючи з концептом «трансформація», наділяє його дефініції ознаками процесуальності, структурності та системності.

Найбільш загальним поняттям, що використовується в педагогічній літературі при аналізі чи характеристиці трансформаційних процесів в освіті, є «процес». У більшості джерел даний концепт трактується як будь-яке перетворення, структурними елементами якого є: зародження, становлення (взаємодія буття та небуття за виникнення певних станів), розвиток (саморух), прогрес (поступальний розвиток, вдосконалення), морфогенез (переструктурування системи) та перехідний процес (Пахомова, 2006: 632–633).

В аспекті освітніх трансформацій, «процесом» прийнято називати будь-які перетворення, які у своїй основі мають зміну форми або окремих характеристик об'єктів, на які вони спрямовані. Дослідження процесуальних зрушень в освіті як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними проходить через призму та в контексті розгалуженої системи спеціальних термінів, ключовим з-поміж яких є концепт «зміна» – перехід, перетворення чого-небудь у щось якісно інше (Великий тлумачний словник, 2002: 373; Маркович, 2014: 78).

Процес закономірної зміни, переходу від одного якісного стану до іншого, вищого називається розвитком (Великий тлумачний словник, 2002: 1043). За твердженням Н. Осипова, розвиток може проходити шляхом революції (комплексної, радикальної зміни істотно важливих сфер життєдіяльності суспільства, що відбувається різко, у формі стрибка та є переходом від одного якісного стану до іншого), реформи (часткові зміни у будь-якій сфері суспільної системи, що самі по собі не змінюють її природи, поступові зміни в якій сфері буття людей, які можуть бути стрімкими або планомірними), модернізації (системну або точкову), або ж трансформації. У будь-якому варі-

анті фінальним результатом розвитку має стати прогрес – еволюція від від нижчого до вищого, поступовий рух уперед (Осипова, 2003: 215).

Виступаючи змістоутворюючою складовою концепту «змін», розвиток корелює із концептом «трансформація», осмислення якого є ключовим завданням представленого дослідження. У вітчизняних словниках основне його значення етимологічно виводиться з префіксу *trans-* «пере-» та дієслова *formāre* «формувати», похідного від іменника *forma* «форма, вид», що у своїй єдності дозволяють розглядати «трансформацію» як перетворення або/чи видозміну (Великий тлумачний словник, 2002: 1263; Словник іншомовних слів, 2004: 903].

З тлумаченням українських, синхронізуються й визначення англомовних словників. Зокрема, у «Кембриджському академічному словнику» «*transformation*» визначається як зміна зовнішніх та внутрішніх характеристик з метою покращення чогось, а у Оксфордському – як кардинальна зміну форми, природи та зовнішнього вигляду (Джуріло, 2014: 16).

Незважаючи на усю зовнішню простоту тлумачення, термін «трансформація» складніший, ніж видається на перший погляд й не може бути зведений лише до концепту «зміна», який лінгвістично окреслюючи зміст слова, все ж не розкриває його глибинних значень, а відтак і його лінгвопрагматичного потенціалу. На цьому, зокрема, наголошує І. Маркович, яка здійснивши аналіз історіографії з проблеми трактування поняття «трансформація» виділила три підходи до його тлумачення:

- процесний – розглядає трансформацію як серію послідовних, доволі тривалих і взаємопов'язаних процесів націлених на зміну зовнішніх чи внутрішніх характеристик об'єкту впливу;
- системний – характеризує трансформацію як іманентну особливість, яка відбувається постійно і є явищем безперервної зміни форми властивостей чого-небудь;
- ситуаційний – пояснює трансформацію як момент кардинальних перетворень, у результаті яких структура, ознаки, взаємозв'язки у системі змінюються повністю й радикально (Маркович, 2014: 79).

На думку Г. Поченчук, трансформації відбуваються на певних етапах розвитку систем, так званих точках біфуркації, коли вони надчутливі до усілякого роду впливів. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших

еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Безумовно, трансформації можуть протікати й еволюційно, поступово, послідовно, але в такому разі вони є менш відчутними. При цьому еволюція у вигляді трансформації не передбачає понять доброго чи поганого, адже усі зміни проходять соціальну оцінку (Поченчук, 2014).

Поняття трансформації необхідно відрізнити від інших суміжних, але не тотожних йому категорій, як-то: «модернізація», «модифікація», «реформування». Усі вони у тій чи іншій мірі, позначають процес розвитку та змін. Але на відміну від «трансформації» не передбачають глобальних перетворень, концентруючись в основному на локальному рівні реалізації пріоритетів трансформації.

Зокрема, модернізація (від франц. «moderne» – новітній, сучасний), виконуючи творчо-перетворюючу функцію розвитку, окреслює прогресивні зміни в різних сферах життя суспільства в результаті яких система (або підсистема) поліпшує параметри свого функціонування. Проте ці зміни не кардинальні, вони не передбачають перебудову всієї системи, як це відбувається під час трансформаційних процесів. Тому модернізація зазвичай розглядається не як самодостатнє явище, а як частина більш широкого процесу трансформації (Данильян, 2007: 62).

Більшість відомих теорій модернізації об'єднує те, що всі вони передбачають появу чогось нового – нових змістів, дій, функцій, якостей тощо. Саме різноманітні новації (нововведення, інновації) – технічні, економічні, соціальні тощо – та дії із запровадження їх у повсякденну практику становлять зміст модернізації. Вони є тим, що поєднує теорії модернізації з інноватикою як специфічною галуззю міждисциплінарного знання науковий апарат якої цікавий і теорії та методиці навчання історії в школі (Модернізаційні процеси в освіті, 2013).

Зіставлення існуючих визначень інновацій групою дослідників під керівництвом С. Ільєнкової уможливило висновок, що «специфічний зміст інновацій складають зміни, а головною функцією інноваційної діяльності є функція змін» (Модернізаційні процеси в освіті, 2013). Активний розвиток теорії інновацій, започаткованої Е. Роджерсом, Й. Шумпетером та іншими дослідниками, триває. Нині сформувалася нова галузь наукового знання – інноватика, термінологічний апарат якої стрімко розвивається, з'являються нові й нові терміни та ведуться дискусії щодо їхнього змісту. З поняттям «інновація» нині пов'язується велика кількість похідних від нього понять: «інновацій-

ність», «інноваційний потенціал», «інноваційна діяльність», «інноваційна політика», «інноваційна освіта», «інноваційна активність» тощо. При цьому, сутність інноваційності неможливо розкрити без зіставлення понять «інноваційність» та «адаптивність».

Якщо адаптивність передбачає досягнення відповідності між цілями та результатами діяльності, пристосовуючись до умов незмінної в часі реальності шляхом умілого використання рутинних компонентів репродуктивних практик, то інноваційність постає як активність неадаптивна, надситуативна, що здійснюється через перетворення як предметного та соціального оточення, так і власної діяльності, власної суб'єктивності. У такий спосіб інноваційність забезпечує адаптацію до умов швидко змінюваної реальності (Модернізаційні процеси в освіті, 2013).

Термін «модифікація» теж вузькогалузевий. Етимологічно він використовується для означення процесу зміни/пристосування окремих складових системи/підсистеми, що трансформується до нових обставин буття (Словник іншомовних слів, 2000).

Реформування («реформа» (від. лат. – reformo) часто є складовою усіх цих процесів. Однак далеко не кожне реформування можна назвати модернізацією, модифікацією чи трансформацією. В умовах кардинальних реформ в освіті України поняття «реформа» набуває особливої актуальності. Зокрема у вітчизняному словнику цей термін тлумачиться як перетворення, зміна, нововведення, яке (на відміну від трансформації) не знищує основ наявної структури.

Визначенню й уточненню термінів «реформа» та «реформування» значну увагу приділили українські компаративісти А. Василюк, А. Сбруєва, К. Шихненко та інші. За А. Василюк реформа – це будь-яка зміна в системі освіти, яка: 1) відображає окреслену освітню політику; 2) має далекосяжні стратегічні наміри; 3) виникає як концепція уряду, регіональної освітньої влади з належними повноваженнями в сфері навчання й виховання або впливових громадських об'єднань, що трансформуються зі стану ідей і пропозицій в нормативно-правові засоби. На думку дослідниці, сутністю освітнього реформування є сукупність цілеспрямованих дій, державних та громадських органів (через закони, нормативно-правові акти, інструкції, рекомендації тощо) (Василюк, 2007: 13).

Оксфордський словник англійської мови (New Shorter Oxford English Dictionary), характеризуючи даний концепт через призму його родових та видових ознак визначає його як зміну, що

може відбуватися в двох напрямках: 1) повернення до попереднього стану, відновлення чогось втраченого, що потребує реставрації; 2) досягнення нового, зміненого стану речей, необхідність в якому зумовлена якісно новими умовами та контекстом діяльності тощо.

Розглядаючи (за А. Василюком) трансформацію як одну з причин освітніх реформ і одночасно її результат, зауважимо, що у науковій літературі ці поняття часто синонімізуються (Василюк, 2007; Філософія освіти, 2009). Однак, поняття «трансформація» ширше. Найчастіше воно застосовується при характеристиці змін системи (у нашому випадку системи освіти) (Гражевська, 2011; Єрохін, 2005). Для означення перетворень у конкретній сфері цієї системи вживається поняття «реформа» або «модернізація».

Як зміна в системі освіти, реформа, за твердженням А. Василюк відображає окреслену освітню політику; має далекосяжні стратегічні наміри; виникає як концепція уряду, регіональної освітньої влади з належними повноваженнями в сфері навчання й виховання або впливових громадських об'єднань, що трансформуються зі стану ідей і пропозицій в нормативно юридичні засоби. На думку дослідниці, сутністю освітнього реформування є сукупність цілеспрямованих дій, державних та громадських органів які вони реалізують через закони, нормативно-правові акти, інструкції, рекомендації тощо) (Василюк, 2007: 13]. А. Джурило уточнюючи відмінності між поняттями «трансформація» й «освітня реформа» до типових ознак останньої відносить: політичну готовність органів управління діяти, володіння матеріальними ресурсами, суспільну підтримку (Джурило, 2014).

С. Сисоевоа, характеризуючи освітологічний контекст реформ, зазначила, що реформування освіти у цьому контексті, можна розглядати як необхідну передумову модернізації, поштовхом до якої стають: 1) цивілізаційні зміни, зокрема винахід й подальший активний розвиток інформаційно-комунікативних технологій; 2) соціально-економічні трансформації на політичному, соціальному та економічному рівнях; 3) наміри країни з подальшою практичною реалізацією щодо приєднання до певного інтегрованого економічного й освітнього простору (Освітні реформи, 2014: 133, 135).

Слід зазначити що часто синонімізовані в українському науковому дискурсі поняття «реформа» і «реформування» не тотожні. Реформування може містити в собі кілька реформ. Відтак цей термін найчастіше застосовується для означення діяльності з удосконалення національної системи

освіти, що цілеспрямовано організовує державна влада на різних рівнях управління. Його сутністю є сукупність дій держави й суспільства щодо приведення системи у відповідність з актуальними політичними, соціально-економічними та іншими вимогами. Поняття ж «освітні реформи» або «реформи освіти» застосовуються у сенсі інструменту реформування, що має форму державного проекту, який спрямовано на зміну системи освіти, або окремих її складників з метою удосконалення (Трансформаційні процеси, 2018: 19).

Підсумовуючи різні погляди на розуміння освітніх реформ, зазначимо, що більшість науковців розглядають їх як зміни в системі освіти, які: по-перше, відображають освітню політику, по-друге, виникають як концепція держави на різних рівнях і трансформуються зі стану ідей у нормативно-правові акти, закони, по-третє, мають стратегічні наміри та цілеспрямовані дії.

Ще одним поняттям, яким користуються науковці різних сфер досліджень для характеристики освітніх перетворень є поняття «система». У літературі зустрічається більш сорока визначень даного терміна. Усі вони в залежності від підходу можуть бути поділені на три групи. Перша група визначає систему через поняття системного підходу – «елементи», «відносини», «зв'язки», «ціле», «цілісність». У другій групі системи розглядаються з позиції теорії регулювання через поняття «вхід», «вихід», «переробка інформації», «закон поведінки», «керування». У третій групі система визначається як деякий клас математичних моделей (Коваленко, 2004: 11).

Найбільше прикладним в контексті нашого дослідження є визначення з першої групи, відповідно до якого під «системою» слід розуміти сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій (поняття цільової функції у цьому контексті ототожнюється з поняттям «призначення»). Відповідно до нього концепт «система освіти» розглядатиметься нами як сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх закладів, які відповідно до Конституції та інших законів України здійснюють освіту і виховання її громадян (Семенова, 2006), а «система шкільної історичної освіти» – як модель навчання історії представлену курсами історії України і всесвітньої історії з давніх часів до сьогодення, які складають хронологічно послідовну лінійну освітньої галузі «Суспільствознавство»/«Громадянська освіта. Історія» (Пометун, 2006: 46).

Отже, основними поняттями, що окреслюють теоретичні засади трансформаційних процесів

у теорії та методиці навчання є: «трансформація», «модернізація», «модифікація», «реформа», «реформування». В загальному розумінні усі вони є етимологічно подібним, адже характеризують процес зміни з метою покращення існуючої ситуації. Проте у змісті нашого дослідження вони утворюють своєрідний логічний ланцюг взаємозалежностей, у якому криза політичної системи держави, що виникла в наслідок розпаду СРСР, послужила точкою біфуркації для початку трансформаційних процесів у соціальній системі, яка своєю чергою активізувала перетворення у системі її специфічних інститутів, до числа яких належить і система освіти. Система освіти, з метою забезпечення нової якості підконтрольних їй галузей знань, активно

включилася у процес реформування змісту освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих, детермінуючи при цьому новий формат теорії та методики навчання окремих навчальних дисциплін.

З огляду на послідовність фаз політичних циклів розвитку української держави в період незалежності (1991–2020 рр.), такий алгоритм трансформацій мав стадійний характер і залежав головним чином від якісної зміни інституціональних і соціокультурних механізмів функціонування політичної системи та політичної волі державних еліт які на різних етапах державотворення динамізували або гальмували його активність та ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивілізаційна структура сучасного світу : в 3 т. Т. 1 : Глобальні трансформації сучасності / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко Київ : Наукова думка, 2006. 686 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін: ВТФ «Перун». 2002. 1440 с.
3. Маркович І. Б. Розкриття сутності поняття трансформації економічного простору в системі категорій розвитку національної економіки. Економіка розвитку. 2014. № 2. С. 77–81.
4. Соціологія : підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. Л. Пустовіт. Київ: Довіра. 2000. 1018 с.
6. Джурило А. П. До питання «реформування» як однієї з ключових дефініцій у галузі освіти. Нові технології навчання. 2014. Вип. 82. С. 81–87.
7. Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки. Економічний аналіз. 2014. Том 16. № 1. С. 123–129.
8. Данильян О. Г. Концепція модернізації як теоретична модель розвитку посттоталітарних країн. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2007. Вип. 13. С. 61–71.
9. Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу : монографія / за ред. П. Д. Фролова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 312 с.
10. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 340 с.
11. Філософія освіти: Навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
12. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем: навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 287 с.
13. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 2(44). С. 4–12.
14. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисоевої. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. 460 с.
15. Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 192 с.
16. Коваленко І. І., Бідок П. І., Гожий О. П. Вступ до системного аналізу: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. 148 с.
17. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: навч. посібн. Київ: Знання, 2006. 319 с.
18. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза. 2006. 328 с.

REFERENCES

1. Tsyvlylyzatsyonnaia struktura sovremennoho myra : v 3 t. T. 1 : Hlobalnye transformatsyy sovremennosti. (2006). [Civilizational structure of the modern world : in 3 vols. T. 1 : Global transformations of modernity]. / pod red. Yu.N. Pakhomova, Yu.V. Pavlenko. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy. (2002). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. / za red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". [in Ukrainian].
3. Markovych I. B. (2014). Rozkryttia sutnosti poniattia transformatsii ekonomichnoho prostoru v systemi katehori rozvytku natsionalnoi ekonomiky. [Disclosing the Essence of the Concept of Transformation of Economic Space in the System of Categories of National Economic Development]. Ekonomika rozvytku. 2. 77–81. [in Ukrainian].

4. Sotsiologhiia : pidruchnyk. (2003). [Sociology : textbook]./ N. P. Osypova, V. D. Vodnik, H. P. Klimova ta in. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
5. Slovnyk inshomovnykh sliv. (2000). [Dictionary of foreign language words]./ za red. L. Pustovit. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].
6. Dzhurylo A. P. (2014). Do pytannia “reformuvannia” yak odniei z kliuchovykh definitsii u haluzi osvity. [On the issue of “reform” as one of the key definitions in the field of education]. Novi tekhnologii navchannia. Vyp. 82. 81–87. [in Ukrainian].
7. Pochenchuk H. M. (2014). Zakonomirnosti transformatsiinykh protsesiv natsionalnoi ekonomiky. [Patterns of transformation processes in the national economy]. Ekonomichnyi analiz. Tom 16. 1. 123–129. [in Ukrainian].
8. Danylian O. H. (2007). Kontsepsiia modernizatsii yak teoretychna model rozvytku posttotalitarnykh krain. [The concept of modernisation as a theoretical model of post-totalitarian countries’ development]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. Vyp. 13. 61–71. [in Ukrainian].
9. Modernizatsiini protsesy v osviti ta suspilstvi: psyhotekhnologii suprovodu : monohrafiia. (2013). [Modernisation processes in education and society: psychotechnologies of support : a monograph]. / za red. P. D. Frolova. Kirovohrad : Imeks-LTD. [in Ukrainian].
10. Vasyliuk A. V. (2007). Reformy shkilnoi osvity v Polshchi: istoriia y suchasnist: monohrafiia. [Reforms of school education in Poland: history and modernity: a monograph]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].
11. Filosofiia osvity: Navchalnyi posibnyk. (2009). [Philosophy of education: Study guide]./ za zah. red. V. Andrushchenka, I. Peredborskoï. (2009). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
12. Hrazhevskia N. I. (2011). Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system: navch. posib. [The evolution of modern economic systems: a textbook]. Kyiv : Znannia. [in Ukrainian].
13. Yerokhin S. A. (2005). Transformatsiinyi protses ta yoho strukturyzatsiia. [Transformation process and its structuring]. Aktualni problemy ekonomiky. 2 (44). 4–12. [in Ukrainian].
14. Osvitni reformy: misiia, diisnist, refleksii : monohrafiia. (2013). [Educational reforms: mission, reality, reflection : a monograph]. / za red. V. Kremenia, T. Levovytskoho, V. Ohneviuka, S. Sysoievoi. Kyiv: TOV “Vydavnyche pidpriemstvo “EDELVEIS”. [in Ukrainian].
15. Transformatsiini protsesy u shkilnii osviti krain Yevropeiskoho Soiuzu ta SShA: monohrafiia. (2018). [Transformational Processes in School Education in the European Union and the United States: a monograph]./ A.P. Dzhurylo, O.Z. Hlushko, O.I. Lokshyna ta in. Kyiv: TOV “KONVI PRINT”. [in Ukrainian].
16. Kovalenko I. I., Bidiuk P. I., Hozhyi O. P. (2004). Vstup do systemnoho analizu: navch. posib. [Introduction to systems analysis: a textbook]. Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly. [in Ukrainian].
17. Semenova A. V., Hurin R. S., Osypova T. Yu. (2006). Osnovy psykhologii i pedahohiky: navch. posibn. [Fundamentals of psychology and pedagogy: a textbook]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
18. Pometun O.I., Freiman H.O. (2006). Metodyka navchannia istorii v shkoli. [Methods of teaching history at school]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

УДК 378.147-027.22:811.112.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-47>**Ольга КІРШОВА,***orcid.org/0000-0003-2784-1742**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови**Чорноморського національного університету імені Петра Могили**(Миколаїв, Україна) olhakirshova1606@gmail.com*

ПІДГОТОВКА МАГІСТРАНТІВ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто сучасні дослідження, присвячені формуванню професійної компетентності майбутніх викладачів, де ця проблема вивчалася з різних ракурсів. Автором було визначено, що для досягнення цієї мети, в навчальні плани українських університетів введено дисципліну «Методика навчання іноземних мов», що складається з лекцій та семінарських занять. Саме тому у статті детально проаналізовано ряд підручників, рекомендованих для вивчення цієї дисципліни.

Оскільки окрім «Методики навчання іноземних мов» для формування професійної компетентності навчальним планом передбачено проходження магістрантами асистентської (педагогічної) практики, у роботі розглянуто і низку публікацій, присвячених питанням організації асистентської практики магістрантів мовних закладів вищої освіти в Україні. Метою практики визначено закріплення знань, отриманих у ході вивчення «Методики навчання іноземних мов», та набуття практичного досвіду.

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, недоліки у підготовці майбутніх викладачів німецької мови виявляються досить регулярно, і метою статті став відбір завдань для підготовки магістрантів до навчання студентів – філологів німецькомовного діалогічного мовлення.

Автором запропоновано низку завдань, що можуть бути застосовані як у ході семінарських занять з «Методики навчання іноземних мов», так і у ході консультації під час асистентської практики. За основу в завданнях взято класифікацію вправ, запропоновану Н. Склярєнко. Їх метою є розвиток вмінь магістрантів розробляти: умовно-комунікативні вправи для навчання студентів діалогічного мовлення з використанням тексту-зразка, на основі покрокового складання діалогу, на ситуативній основі; комунікативні вправи для навчання студентів діалогічного мовлення шляхом створення комунікативних ситуацій; контрольні вправи для перевірки рівня сформованості умінь студентів у діалогічному мовленні; серію вправ для формування у студентів вмінь діалогічного мовлення.

Доведено, що саме такі завдання змінять соціальні відносини в аудиторії та сприятимуть підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх викладачів німецької мови.

Ключові слова: *магістранти, методика, асистентська практика, професійна компетентність, діалогічне мовлення.*

Olha KIRSHOVA,*orcid.org/0000-0003-2784-1742**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Romano-Germanic Philology and Translation from German**Petro Mohyla Black Sea National University**(Mykolaiv, Ukraine) olhakirshova1606@gmail.com*

PREPARATION OF MASTER'S STUDENTS FOR PHILOLOGY STUDENTS' TUITION OF GERMAN-LANGUAGE DIALOGIC SPEECH

The article provides modern researches, dedicated to the formation of future teachers' professional competence, where this concern has been studied from various sides. The determination made by the author shows, that in order to achieve this goal, the subject "Foreign Language Teaching Methods", consisting of lectures and seminars, has been introduced into the curricula of Ukrainian universities. Therefore, in the article, a number of textbooks were analysed in detail, recommended for studying this subject.

Since, besides the "Foreign Language Teaching Methods" course, the curriculum provides for the completion of the assistantship (pedagogical) practice by master's students to form professional competence, the paper also considers a number of publications on the organisation of assistantship practice for master's students of language higher education institutions in Ukraine. The purpose of the practice is to consolidate the knowledge gained in the course of studying «Foreign Language Teaching Methods» and to gain practical experience.

However, despite the large number of researches, flaws in the coaching of future German language teachers are identified quite regularly, and the purpose of the article is to select tasks for preparing master's students to teach students – philologists of German-language dialogic speech.

The author proposes a number of tasks that can be used both in the course of seminars on «Foreign Language Teaching Methods» and in consultations during assistantship practice. The tasks are based on the classification of exercises proposed by N. Skliarenko. Their purpose is to develop masterstudents' skills in creating: conditional communicative exercises for teaching students dialogic speech using a sample text, on the basis of step-by-step dialogue composition, on a situational basis; communicative exercises for teaching students dialogic speech by creating communicative situations; control exercises to check the level of students' skills in dialogic speech; a series of exercises for developing students' dialogic speech skills.

It is proved that such tasks will change social relations in the classroom and contribute to the development of future German teachers' professional competence.

Key words: *master's students, methodology, assistant practice, professional competence, dialogic speech.*

Постановка проблеми. Модернізація застарілої системи освіти до світових стандартів, безперервний процес реформ, інституалізація освітніх практик актуалізують пошук засобів підвищення якості професійної освіти. Так в методичній літературі проблема формування професійної компетентності викладачів іноземних мов висвітлена досить широко, про що свідчать дослідження багатьох вчених (Хоменко, 2019; Баб'як, Щур, 2020).

Проте викладачам інколи не вистачає так званих «практичних інструментів», тобто конкретних знань, які завдання пропонувати магістрантам, щоб у подальшій професійній діяльності вони могли ефективно навчати вже своїх студентів діалогічного мовлення німецькою мовою.

Аналіз досліджень. У першу чергу пропонуємо розглянути, які саме дисципліни покликані формувати професійну компетентність майбутніх викладачів. Так у більшості мовних закладів вищої освіти України у навчальному плані для магістрантів передбачено вивчення «Методики навчання іноземних мов». З цією метою нашими вченими було написано багато підручників. Р. Гришкова детально описала методику навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей (Гришкова, 2015). О. Тарнопольський та М. Кабанова розглядають у своїй роботі як особистість студента, так і методику навчання як аспектів іноземної мови, так і видів мовленнєвої діяльності (Тарнопольський, Кабанова, 2020). Матеріал посібника колективу авторів під керівництвом М. Пабат поєднує та систематизує різноманітність методів і прийомів навчання іноземної мови (Пабат та ін., 2023).

Автором статті також були написані посібники, призначені для магістрантів-філологів, і присвячені основам методики викладання саме німецької мови як у мовному, так і немовному закладі вищої освіти (Кіршова, 2011; Кіршова, 2021).

Окрім цієї дисципліни, до складу якої входять як лекції, так і семінарські заняття, навчальним

планом передбачено проходження магістрантами асистентської (педагогічної) практики, з метою закріплення знань, отриманих у ході вивчення дисципліни «Методика навчання іноземних мов», та набуття практичного досвіду. З метою покращення процесу організації асистентської практики та підвищення її ефективності також було здійснено ряд досліджень. Так М. Рогова та І. Зарішняк присвятили свою статтю ролі асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів (Рогова, Зарішняк, 2020). Робота О. Бігич та Н. Майер досліджує науково-асистентську практику як складову практичної професійно-методичної підготовки майбутніх викладачів романських мов (Бігич, Майер, 2022). О. Цокур також розглядає практику як детермінанту професійного самовизначення студентів в статусі викладачів закладу вищої освіти (Цокур, 2021).

Проте як свідчать дані, отримані нами у бесідах з керівниками асистентської практики, а також звіти магістрантів, найбільшою проблемою для майбутніх викладачів залишається формування мовленнєвої компетентності студентів у говорінні. Тобто вони не були достатньо підготовлені до цього у курсі «Методика навчання іноземних мов», і не завжди отримували належну допомогу від керівника асистентської практики.

Мета статті – розглянути, які завдання має запропонувати викладач з методики, або керівник практики, щоб як найкраще підготувати магістрантів до навчання студентів-філологів німецькомовного діалогічного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, хочемо зазначити, що, на нашу думку, питання про включення таких завдань чи то до курсу «Методики навчання іноземних мов», чи то до асистентської практики, має вирішувати колектив кафедри. Це залежить від кількості годин, що передбачені для цих дисциплін, а також від самої концепції навчальної роботи кафедри. Нам вважається більш логічним опрацювати такі завдання

у ході семінарських занять з «Методики навчання іноземних мов». Таким чином ми матимемо змогу краще підготувати магістрантів до проходження асистентської практики, де майбутні викладачі вже мали б змогу здійснити апробацію власних розробок.

За основу в наших завданнях ми взяли класифікацію вправ, запропоновану Н. Скляренко (Бігич та ін., 2013).

Завдання № 1. Мета: розвивати вміння магістрантів розробляти умовно-комунікативні вправи для навчання студентів діалогічного мовлення з використанням тексту-зразка.

Анweisung: Sie sind Universitätslektor und möchten die Fertigkeiten von Studierenden im dialogischen Sprechen auf Grund eines Dialogmusters entwickeln. Da Sie keine zum Thema passende halb-offene Übung dafür gefunden haben, müssen Sie Ihre eigene erarbeiten. Die Anweisung zur Übung könnte so sein:

- einen Dialog mit verteilten Rollen vorlesen;
- einen Lückendialog ergänzen;
- eingeklammerte Wörter in die Repliken einsetzen;
- einen Dialog nach den Stichwörtern bilden;
- die Antworten zu den Fragen im Dialog ausdenken;
- einen Dialog vorspielen;
- einen Dialog erweitern;
- einen Dialog nach dem Muster bilden;
- einen längeren Dialog aus den Kurzdialogen bilden.

Завдання виконується магістрантами як домашнє і має бути перевірено на наступному занятті.

Завдання № 2. Мета: розвивати вміння магістрантів розробляти умовно-комунікативні вправи для навчання студентів діалогічного мовлення на основі покрокового створення діалогу.

Анweisung: Als Universitätslektor möchten Sie die Fertigkeiten der Studenten im dialogischen Sprechen entwickeln. Sie beabsichtigen den Replikenaustausch zu lehren. Erarbeiten Sie bitte eine halb-offene Übung dafür. Folgende Ideen helfen Ihnen dabei:

- eine der Situation entsprechende Replik bilden;
- eine reaktive Replik (Antwort-Replik) bilden;
- einen Vorschlag ablehnen;
- Gründe der Ablehnung erklären;
- versprechen, etwas später zu machen;
- einen Kurzdialog laut dem Muster bilden;
- seinen Wunsch / seine Absicht äußern;
- einen Rat geben;
- seine Meinung äußern;
- die Lücken im Dialog mit Pausenfüllern ergänzen;
- fehlende Repliken einsetzen;

- einen Dialog erweitern;
- aus den gegebenen Repliken einen Dialog bilden;
- Fragen und Antworten ordnen.

Завдання виконується магістрантами як домашнє і має бути перевірено на наступному занятті.

Завдання № 3. Мета: розвивати вміння магістрантів розробляти умовно-комунікативні вправи для навчання студентів діалогічного мовлення шляхом створення ситуації спілкування.

Анweisung: Als Universitätslektor möchten Sie die Fertigkeiten der Studenten im dialogischen Sprechen in verschiedenen Situationen entwickeln. Erarbeiten Sie bitte eine halb-offene Übung dafür, deren Anweisung so sein könnte:

- einen Dialog in gegebener Situationen mit folgenden Klischees bilden;
- einen Dialog auf der Basis eines Fotos bilden;
- einen Dialog auf der Basis der Reihe von Bildern ausdenken;
- einen Dialog in gegebener Situation mit angegebenem Anfang und Ende bilden;
- einen Dialog auf der Basis des gelesenen Textes bilden;
- einen Dialog durch die Erweiterung eines Monologs bilden.

Завдання виконується магістрантами як домашнє і має бути перевірено на наступному занятті.

Завдання № 4. Мета: розвивати вміння магістрантів розробляти комунікативні вправи для навчання студентів діалогічного мовлення шляхом створення комунікативних ситуацій.

Анweisung: Als Universitätslektor müssen Sie die Fertigkeiten Ihrer Studierenden im dialogischen Sprechen entwickeln. Dafür könnten Sie eine offene Übung erarbeiten, die irgendwelche Gesprächssituation darstellt. Folgende Ideen helfen Ihnen dabei:

- einen Dialog bilden, um an einer Diskussion teilzunehmen;
- einen Dialog bilden, um an einer Konferenz teilzunehmen;
- einen Dialog in der gegebenen Situation bilden.

Завдання виконується магістрантами як домашнє і має бути перевірено на наступному занятті.

Завдання № 5. Мета: розвивати вміння магістрантів розробляти контрольні вправи для перевірки рівня сформованості умінь студентів у діалогічному мовленні.

Анweisung: Sie sind Universitätslektor und möchten die Fertigkeiten Ihrer Studenten im dialogischen Sprechen prüfen. Erarbeiten Sie eine Kontrollübung. Folgende Schemata helfen Ihnen dabei:

Für das 1. Studienjahr

Testgegenstand	Testaufgabentypen
Interaktion (dialogisch): – persönliche Informationen geben; – Fakten mitteilen; – nach Einstellungen und Meinungen fragen, Informationen erfragen	Interviewartiges normiertes Gespräch (gelenktes Gespräch); Alltagssituationen als Stimuli für Dialoge; Rollenspiele

(Borisko, 2004: 80).

Für das 2. Studienjahr

Testgegenstand	Testaufgabentypen
Interaktion (dialogisch): – persönliche und faktenbezogene Informationen austauschen; – Einstellungen und Meinungen ausdrücken und verstehen; – Gespräche führen	Interview; Gelenktes Gespräch, simuliert durch Alltagssituationen; Rollenspiele

(Borisko, 2004: 113).

Für das 3. Studienjahr

Testgegenstand	Testaufgabentypen
Interaktion (dialogisch): – komplexe Informationen und Ratschläge austauschen; – eine lebhaft Diskussions unterstützen; – Standpunkte, Einstellungen und Meinungen ausdrücken und verstehen	Interview; Gelenktes Gespräch, simuliert durch Alltagssituationen; Rollenspiele; Diskussion

(Borisko, 2004: 145)

Для виконання цього завдання магістранти розбиваються на 3 групи, в залежності від того, із студентами якого року навчання вони працюватимуть під час педагогічної практики. Завдання виконується безпосередньо на семінарському занятті, перевіряється викладачем.

Завдання № 6. Це завдання магістранти отримують лише після того, як попередні завдання були перевірені.

Мета: навчити магістрантів розробляти серію вправ для формування у студентів вмінь діалогічного мовлення.

Anweisung: Sie sind Universitätslektor und möchten die Fertigkeiten der Studenten im dialogischen Sprechen entwickeln. Entwerfen Sie bitte dafür eine Übungssequenz. Die Übungssequenz sollte sowohl halboffene als auch offene Übungen enthalten und mit einer Kontrollübung enden.

Завдання виконується індивідуально як домашнє і потім магістрант обмінюється серіями для взаємоконтролю з тими магістрантами, які працюватимуть із студентами того ж року навчання, що й він.

Висновки. Така активна залученість магістрантів у навчальний процес безумовно змінює соціальні відносини в аудиторії та сприяє підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх викладачів німецької мови.

Подальшими розвідками у цьому напрямку може стати розробка завдань, спрямованих на підготовку магістрантів до навчання студентів інших видів мовленнєвої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баб'як Ж., Щур Н. Особливості розвитку професійної компетентності викладачів іноземних мов у США. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2020. № 2 (22). С. 12–20.
2. Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. *Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник / за заг. ред. С.Ю. Ніколаєвої*. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
3. Бігич О.Б., Майер Н.В. Науково-асистентська практика як складник практичної професійно-методичної підготовки майбутніх викладачів романських мов. *Вісник КНЛУ*. 2022. Том 37. С. 35–44.
4. Гришкова Р. О. *Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей : навчальний посібник*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені П. Могили, 2015. 220 с.
5. Кіршова О.В. *Методика навчання німецької мови у вищій школі: навчальний посібник*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені П. Могили, 2011. 92 с.
6. Кіршова О.В. *Methodik des Deutschunterrichts an Hochschulen und Universitäten: методичні рекомендації*. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені П. Могили, 2021. 132 с.
7. Пабат М.А., Будз І.Ф., Поченюк Я.В. *Методика навчання іноземних мов: навчальний посібник*. / за ред. М.А. Пабат. Рівне: МEGУ, 2023. 516 с.
8. Рогова М.О., Зарішняк І.М. Роль асистентської практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх викладачів. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. Т. 1 № 12. С. 279–282.
9. Хоменко О. В. *Формування професійної компетентності викладача іноземної мови. Інноваційна педагогіка*. Одеса. 2019. Вип. 13. Т. 1. С. 188–191.
10. Тарнопольський О.Б., Кабанова М.Р. *Методика викладання іноземних мов у вищій школі: підручник*. Вінниця: Нова книга, 2020. 384 с.

11. Цокур О. Науково-педагогічна (асистентська) практика як детермінанта професійного самовизначення студентів в статусі викладачів закладу вищої освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2021. № 48. С. 220–228.

12. Borisko N.F. Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universitäten und pädagogischen Hochschulen. Київ: Ленвіт, 2004. 256 S.

REFERENCES

1. Babyak Z.H., Shechur N. (2020) Osoblyvosti rozvytku profesiynoyi kompetentnosti vykladachiv inozemnykh mov u SSHA [Peculiarities of the development of professional competence of teachers of foreign languages in the USA.]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*. No. 2 (22). pp. 12–20. [in Ukrainian].

2. Bihych O.B., Borysko N. F., Boretska H.E. etc. (2013) *Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul'tur: teoriya i praktyka: pidruchnyk* [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: textbook] / editor-in-chief S.Yu. Nikolazeva. Kyiv: Lenvit, 590 p. [in Ukrainian].

3. Bihych O.B., Mayer, N.V. (2022) Naukovo-asystent-s'ka praktyka yak skladnyk praktychnoyi profesiyno-metodychnoyi pidhotovky maybutnikh vykladachiv romans'kykh mov [Research assistant practice as a component of practical professional and methodical training of future teachers of Romance languages]. *Bulletin of the Kyiv National Linguistic University*. Vol. 37. pp. 35–44. [in Ukrainian].

4. Hryshkova R.O. (2015) *Metodyka navchannya anhliys'koyi movy za profesiynym spryamuvanniam studentiv nefilologichnykh spetsial'nostey : navchal'nyy posibnyk* [Methodology of teaching English according to the professional direction of students of non-philology majors: study guide]. Mykolaiv: Publishing House of the Black Sea State University named after Petro Mohyla, 220 p. [in Ukrainian].

5. Khomenko O. V. (2019) Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti vykladacha inozemnoyi movy [Foreign language teachers' professional competence formation]. *Innovatsiyna pedahohika*. Odesa. No. 13. Vol. 1. pp. 188–191. [in Ukrainian].

6. Kirshova O.V. (2011) *Metodyka navchannya nimets'koyi movy u vyshchii shkoli: navchal'nyy posibnyk* [Methods of teaching the German language in higher education: a study guide]. Mykolaiv: Publishing House of the Black Sea State University named after Petro Mohyla, 92 p. [in Ukrainian].

7. Kirshova O.V. (2021). *Methodik des Deutschunterrichts an Hochschulen und Universitäten: metodychni rekomendatsiyi* [Methods of teaching the German language in institutes and universities: methodical recommendations]. Mykolaiv: Publishing House of the Black Sea National University named after Petro Mohyla, 132 p. [in German].

8. Pabat M.A., Budz I.F., Pochenyuk Ya.V. (2023). *Metodyka navchannya inozemnykh mov: navchal'nyy posibnyk* [Methods of teaching foreign languages: a study guide.] / editor-in-chief M.A.Pabat. Rivne: MEGU, 516 p. [in Ukrainian].

9. Rogova M.O., Yarishnyak I.M. (2020). Rol' asystent-s'koyi praktyky u formuvanni indyvidual'noho stylu pedahohichnoho spilkuvannya maybutnikh vykladachiv [The role of assistant practice in the formation of the individual style of pedagogical communication of future teachers.]. *Bulletin of the Student Scientific Society of the Vasyl Stus Donetsk National University*. Vol. 1. No. 12. pp. 279–282 [in Ukrainian].

10. Tarnopolskyi O.B., Kabanova M.R. (2020) *Metodyka vykladannya inozemnykh mov u vyshchii shkoli: pidruchnyk* [Methods of teaching foreign languages in higher education: a textbook]. Vinnytsia: Nova Knyha, 384 p. [in Ukrainian].

11. Tsokur O. (2021) Naukovo-pedahohichna (asystent-s'ka) praktyka yak determinanta profesiynoho samovyznachen-nya studentiv v statusi vykladachiv zakladu vyshchoyi osvity. [Scientific-pedagogical (assistant) practice as a determinant of professional self-determination of students in the status of teachers of a higher education institution]. *Scientific Bulletin of the Izmil State Humanitarian University*. No. 48. pp. 220–228. [in Ukrainian].

12. Borisko N.F. (2004). Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universitäten und pädagogischen Hochschulen [Curriculum for practical language teaching in German at pedagogical faculties of universities and pedagogical colleges]. Kyiv: Lenvit, 256 p. [in German].

Ірина КОРОБОВА,
orcid.org/0000-0001-8253-9330
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Національного університету фізичного виховання і спорту України
(Київ, Україна) ira_korobova@ukr.net

МОБІЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Вища школа сьогодні постійно шукає ефективних способів впровадження науки. Якісна освіта виступає для кожного як своєрідний засіб самореалізації й самоствердження, оскільки людина розкриває власні здібності у праці в умовах ринкової економіки. У зв'язку з глобалізацією і формуванням суспільства на основі ціннісних знань створюється концептуальне підґрунтя для системного підходу у використанні смарт технологій. Мета статті полягає у виявленні як позитивних, так і негативних сторін доцільності використання смартфонів для вивчення іноземної мови у закладах вищої освіти. Об'єктом дослідження є навчальний потенціал індивідуальних мобільних пристроїв. Предметом – використання індивідуальних мобільних пристроїв як ефективного засобу вивчення іноземної мови. У роботі використано такі методи дослідження: логічне узагальнення, порівняння та систематизацію, експериментальне дослідження та переклад. Наш практичний досвід показує, що сучасний здобувач освіти не задовольняє своїх навчальних потреб у повній мірі без смартфона. Цей сучасний пристрій майже 24 години знаходиться поряд і є вкрай необхідним у швидкому пошуку необхідної інформації та виконання практики у додатках. Одним із новітніх підходів для опанування англійської мови як іноземної є використання додатку інтерактивної платформи MyEnglishLab. Застосування додатку можливе як на заняттях у закладах освіти, так і самостійно поза ними. Додаток передбачає індивідуалізацію навчальної діяльності, оптимізацію засвоєння мовних та граматичних структур. Завдання для практики призначаються викладачем, і є також можливість встановлювати час і визначати кількість спроб, що значно оптимізує управління навчальним процесом. Використання інтерактивної платформи MyEnglishLab на заняттях допомагає зробити заняття цікавим і незабутнім. Виконуючи завдання після встановленого часу на занятті, платформа передбачає підвищення мотивації до опанування іноземної мови. Смарт технології на заняттях з іноземної мови є необхідними, але потрібно пам'ятати про доцільне і обґрунтоване їх використання з метою якісної підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: смарт технології, смартфон, іноземна мова, вища освіта, здобувач освіти.

Ірина КОРОБОВА,
orcid.org/0000-0001-8253-9330
PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
National University of Physical Education and Sport of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) ira_korobova@ukr.net

MOBILE TECHNOLOGIES AS AN INVISIBLE COMPONENT FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Higher education today is constantly looking for effective ways to implement science. Quality education acts for everyone as a kind of means of self-realization and self-affirmation, as a person reveals his abilities at work in the conditions of a market economy. In connection with globalization and the formation of a society based on valuable knowledge, a conceptual basis for a systematic approach to the use of smart technologies is created. The purpose of the article is to identify both positive and negative aspects of the feasibility of using smartphones for foreign language learning in higher education institutions. The object of research is the educational potential of individual mobile devices. The subject is using individual mobile devices as an effective means of learning a foreign language. The following research methods are used in the work: logical generalization, comparison and systematization, experimental research, and translation. Our practical experience shows that the modern student does not fully satisfy his educational needs without a smartphone. This modern device is close by for almost 24 hours and is indispensable in quickly finding the necessary information and performing practice in applications. One of the newest approaches to learning English as a foreign language is the use of MyEnglishLab interactive platform application. The application can be used both during classes in educational institutions and independently outside them. The application provides for the individualization of educational activities and optimization of learning language and grammar structures. The teacher assigns tasks for

practice, and it is also possible to set the time and determine the number of attempts, which significantly optimizes the management of the educational process. Using MyEnglishLab interactive platform in classes helps to make classes interesting and memorable. By completing tasks after the set time in class, the platform provides increasing motivation to master a foreign language. Smart technologies in foreign language classes are necessary, but it is necessary to remember their appropriate and justified use for quality training of future specialists.

Key words: smart technologies, smartphone, foreign language, higher education, student.

Постановка проблеми. Швидкі темпи розвитку людства зумовлюють використання все нових підходів до опанування знань. Вища школа сьогодні постійно шукає ефективних способів впровадження науки. Конкурентний фахівець у своїй галузі – це людина, яка може вирішити проблеми і з користю для себе, і безпосередньо для суспільства на основі професійних знань. Якісна освіта виступає для кожного як своєрідний засіб самореалізації й самоствердження, оскільки людина розкриває власні здібності у праці в умовах ринкової економіки. У зв'язку з глобалізацією і формуванням суспільства на основі ціннісних знань створюється концептуальне підґрунтя для системного підходу у використанні смарт технологій.

Аналіз досліджень. Як зарубіжні, так і вітчизняні науковці присвячують свої наукові розробки питанню ролі та значення смарт технологій у навчальному процесі. Так, серед українських вчених, варто згадати І. Свириденко, О. Кравець, які досліджували смарт технології у навчанні іноземних як одного із найефективніших способів поліпшення мовної компетентності; І. Зачепу, яка вивчала питання викладання і вивчення (другої) іноземної мови за допомогою цифрових медіа ресурсів; Л. Мороз, В. Ковалюк. І. Масло, які стверджують, що застосування мобільних додатків містить у собі великий потенціал для підвищенні ефективності процесу вивчення іноземних мов та вдосконалення іншомовної підготовки; Н. Прокопчук, яка аналізує ефективність використання смартфонів на уроках англійської мови. А серед зарубіжних – Дж. Тракслер, Х. Джарвіс, М. Файн, які вказують на унікальність мобільного навчання порівняно з традиційними і сучасними методами, такими як e-learning та змішане навчання.

Смартфон, як одна із передових технологій, дуже швидко вдосконалюється через виконання нових функцій. Однак на сьогодні недостатню вивченим залишається питання значення смартфонів на знаннях з іноземної мови у закладах вищої освіти, що і зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті полягає у виявленні як позитивних, так і негативних сторін доцільності використання смартфонів для вивчення іноземної мови у закладах вищої освіти. Об'єктом дослідження

є навчальний потенціал індивідуальних мобільних пристроїв. Предметом – використання індивідуальних мобільних пристроїв як ефективного засобу вивчення іноземної мови.

Методи дослідження. В роботі використано логічне узагальнення, порівняння та систематизацію, а також методи експериментального дослідження та перекладу.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість додатків, що реалізують ідеї навчання іноземної мови з використанням технічних засобів на платформі мобільних пристроїв. Разом з тим потенціал розширення можливостей навчання мови полягає не тільки в продовженні вже існуючих ідей на мобільній платформі, розробці мобільних додатків для навчання, а й в реалізації принципово нових моделей навчання, можливих з використанням мобільних пристроїв. У своїй основі ці моделі можуть бути пов'язані з розширенням середовища навчання іноземної мови, що описується як з позицій розширення можливостей комунікативної взаємодії з носіями мови, так і з позицій побудови нових способів розширення словникового запасу, вивчення нових слів (Громяк, 2012).

Мобільні технології в освіті базуються в основному на використанні мобільних телефонів, які в силу постійного вдосконалення можуть розглядатися не тільки як засіб зв'язку, а і як засіб навчання. Функціонал сучасних мобільних телефонів дійсно вражає широтою: плеєр, фотоапарат, мобільний браузер для виходу в Інтернет, комунікатор, органайзер, диктофон і т. д. Не можна також забувати про спеціалізовані мобільні додатки, які постійно створюються та удосконалюються (Вах, 2003: 16).

Мобільне навчання – це сучасний напрям в освіті, характерною ознакою якого є створення нового освітнього середовища. Завдяки поширеності мобільних технологій та постійному зростанню функціональності мобільних пристроїв, експерти ЮНЕСКО в галузі освіти пропонують використовувати їх потенціал для підвищення якості та доступності освіти, а також побудови індивідуальної траєкторії навчання (Мороз та ін., 2023: 225).

А. Кукулска-Хулме (Kukulaska-Hulme, 2014:74) зауважує, що основа мобільного навчання пови-

нна складатися з 4 частин: мудрість викладача (його особиста роль і досвід); особливості девайсів; мобільність учнів (включає місця і час, коли вони можуть навчатися, культурні аспекти, внутрішню мотивацію); розвиток мови (завдяки різкому стрибку в технологіях стало можливим використання соціальних мереж для вивчення мови в її актуальному стані).

Л. Найсміт зазначає, що мобільне навчання це підхід на основі діяльності учнів; процес навчання побудований на біхевіористичній моделі: стимули провають рефлекси, які в свою чергу, приводять до підкріплення; у даному підході стимулами є завдання, які запропоновані учневі, а рефлекси – рішення учня. Зворотній зв'язок системи підкріплює результат (Марченко, 2020).

Цифрові носії дуже універсальні і не фіксуються на певному типі технічного пристрою. Використання на одному занятті різних цифрових носіїв, переключення уваги з одного на інший робить заняття більш цікавішим та змістовно (інформаційно) наповненим. Так, наявність інтернет-доступу в навчальній аудиторії дозволяє за допомогою персональних смартфонів, планшетів виконувати конкретні завдання чи то шукати потрібну (додаткову) інформацію та презентувати результати своєї роботи (як індивідуальної так і групової) на інтерактивній дошці. Цифрові носії використовуються для того, щоб спонукати студентів до активної комунікації та кооперативного вивчення (другої) іноземної мови як в аудиторії, так і поза нею. Тут слід враховувати, якими вміннями та навичками (технічними, мовленнєвими) мають володіти чи вже володіють студенти, щоб використання цифрових носіїв якісно покращило процес навчання, а отримані компетенції вони вмільо застосували на практиці, тобто в реальному процесі іншомовного спілкування (Зачепа, 2018).

Вивчення іноземної мови за допомогою мобільних пристроїв – цікавий, легкодоступний і порівняно новий спосіб навчання іноземної мови, який набирає популярність серед багатьох користувачів смартфонів і планшетних комп'ютерів, однак поки не широко розповсюджений серед школярів. Навчання англійської мови передбачає, що процес буде безперервним, а значить, навчання за допомогою мобільних технологій, з використанням гаджетів, які завжди під рукою, є чудовою нагодою підвищення якості та інтенсивності навчання (Марченко, 2020).

Доведено, що у порівнянні із традиційними методами навчання смарт-технології мають значні переваги. Вони дозволяють тренувати різні види мовної діяльності та змінювати їх у різних

поєднаннях, допомагають зрозуміти мовні явища, формують мовні навички, створюють середовище спілкування та автоматизують мовні дії (Свириденко, Кравець, 2023: 56).

Крім того, смартфони мають низку інших переваг: портативність та легкість користування; залучення до процесу вивчення іноземної мови та підвищення мотивації; забезпечення багатого і ширшого навчального середовища; уможливлення ефективності процесу засвоєння мовленнєвих навичок, особливо письма; допомога залишатися організованими. Застосовувати смартфон можна в будь-якому розділі навчальної програми. Але найдоречніше, на нашу думку, пов'язати використання смартфона з самостійною роботою, що спрямована на формування самостійності та творчих задатків (Прокопчук, 2018: 211).

О. Чельцова вказує на наступні переваги використання смартфона під час вивчення англійської:

– Екологічно. Замість того, щоб роздрукувати тонни листів із завданнями або картки, можна встановити пару додатків на смартфон.

– Швидко. Не потрібно постійно перегортати зошити в пошуку потрібного слова або правила, просто відкрийте додаток в смартфоні.

– Зручно. Де б ви не були, куди б не йшли – смартфон ви завжди носите з собою, а це значить, що англійською можна займатися в будь-який час.

– Цікаво і захопливо. Одне з великих переваг мобільних додатків – вони затягують вас у дивовижний, пізнавальний світ англійської мови, і ви просто не можете звідти вирватися, вам хочеться ще і ще.

– Безкоштовно. Зараз з'явилося дуже багато безкоштовних додатків, які тільки бери і використовуй.

– Віддалено. Можливість використовувати додаток не тільки на занятті, а також вдома, загалом – всюди, де ви візьмете з собою телефон. Плюс для деяких додатків не потрібне підключення до інтернету (Чельцова, 2022).

Крім переваг, ця технологія має ряд недоліків, серед яких:

– падіння зору через постійне використання мобільних пристроїв. Якщо на занятті контролювати цей процес можливо, то за межами закладу освіти він стає неконтрольованим;

– на занятті здобувачі освіти можуть використовувати власні гаджети в цілях розваги, а не навчання;

– на думку викладачів, вони і самі непогано можуть забезпечити своїх підопічних достатніми знаннями, а «електронні помічники» будуть тільки відволікають. Існує й інша думка, що мобільні пристрої можуть замінити викладачів;

– одночасна зарядка декількох пристроїв в умовах класної кімнати або аудиторії;

– інформаційна небезпечність, під якою мається на увазі, що студенти можуть знайти невідповідний контент на просторах всесвітньої мережі Інтернет;

– особисті дані можуть бути вкрадені, якщо мережа, недостатньо захищена;

– небезпека вірусів, які можуть привести пристрій у непридатність;

– не всі програми, які зараз представлені в «магазинах додатків» безкоштовні (Kukulskanulme, 2014).

Наш практичний досвід показує, що сучасний здобувач освіти не задовольняє своїх навчальних потреб у повній мірі без смартфона. Цей сучасний пристрій майже 24 години знаходиться поряд і є вкрай необхідним у швидкому пошуку необхідної інформації та виконання практики у додатках.

Сьогодні дуже поширеними є спеціальні додатки для вивчення іноземної мови, серед яких популярними залишаються Busuu, Duolingo, Memrise, Babbel, DROPS, LingQ, Beelinguapp, BBC Learning English. У додатках легко орієнтуватися та зручно запам'ятовувати слова за допомогою постійних повторень. Вони розраховані на студентів всіх рівнів – від початківців до просунутих. Вважаємо, що основним недоліком таких додатків є те, що деякі блоки працюють на основі підписки.

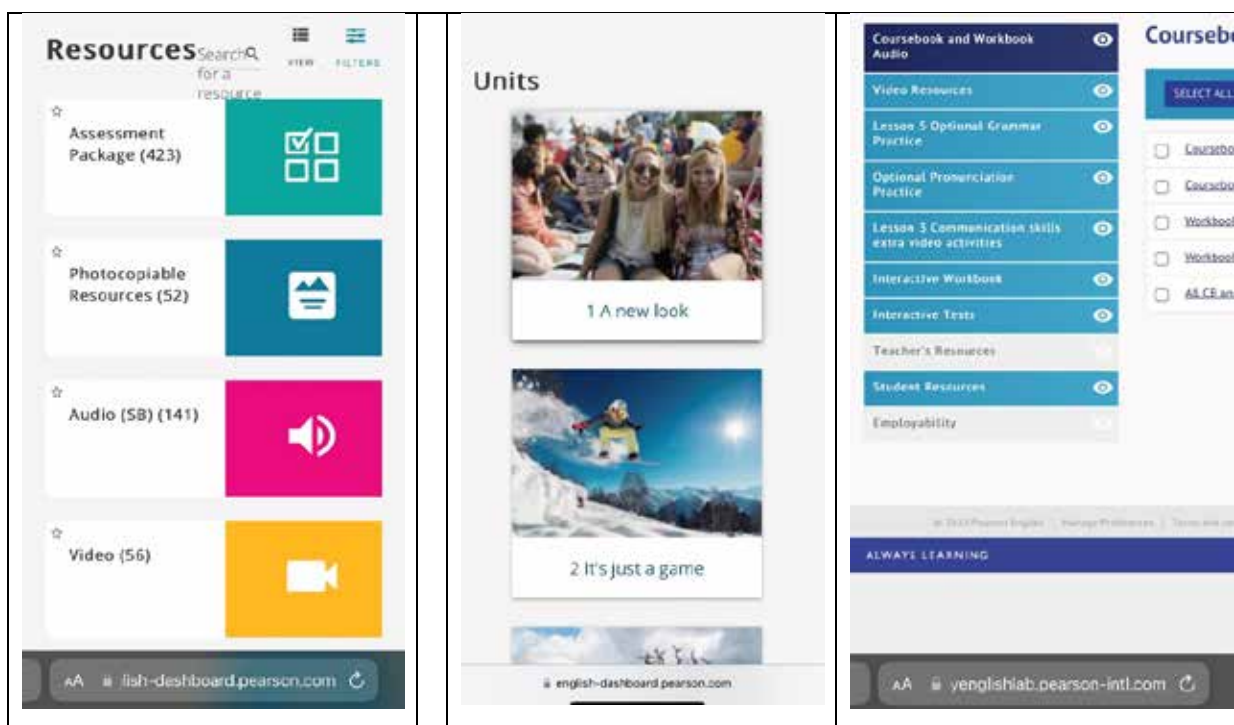
Останні події у світі та нашій державі, змушують викладачів закладів вищої освіти шукати нових та ефективних засобів навчання іноземній мові. Одним із новітніх підходів для опанування англійської мови як іноземної є використання додатку інтерактивної платформи MyEnglishLab (приклад 1).

Застосування додатку можливе як на заняттях у закладах освіти, так і самостійно поза ними. Додаток передбачає індивідуалізацію навчальної діяльності, оптимізацію засвоєння мовних та граматичних структур. Завдання для практики призначаються викладачем, і є також можливість встановлювати час і визначати кількість спроб, що значно оптимізує управління навчальним процесом.

Використання інтерактивної платформи MyEnglishLab на заняттях допомагає зробити заняття цікавим і незабутнім. Виконуючи завдання після встановленого часу на занятті, платформа передбачає підвищення мотивації до опанування іноземної мови.

Вважаємо, що додаток MyEnglishLab є дуже ефективним для вивчення мови, тому що надає можливість доступу до платформи цілодобово. Здобувач освіти може сам контролювати час практики та кількість завдань.

Смарт технології на заняттях з іноземної мови є необхідними, але потрібно пам'ятати про доцільне і обґрунтоване їх використання з метою якісної підготовки майбутніх фахівців.

Приклад 1. Інтерактивна платформа MyEnglishLab у смартфоні

Висновки. Важко уявити сьогодні здобуття ґрунтовної освіти без застосування смарт технологій. Смарт технології підвищують мотивацію, сприяють ефективному опануванню знань і формування практичних навичок, передбачають індивідуалізацію та самостійність. Вивчення іноземних мов також крокує поряд із розвитком передових технологій. Смартфон – це необхідна річ кожного здобувача освіти, адже він за секунди може вирішити навчальне завдання. Величезна кількість додатків у смартфоні для вивчення іноземних мов розрахована як на початківця, так і на студента із

ґрунтовним багажем знань. Яскравим прикладом додатку у телефоні для ефективного вивчення англійської мови може бути інтерактивна платформа MyEnglishLab. Студенти мають доступ до практик у будь-який зручний час. Ця платформа є невід'ємним елементом формування та розвитку комунікативних навичок і на заняттях з іноземної мови. Однак варто враховувати усі позитивні та негативні сторони використання смарт технологій у процесі навчання іноземній мові студентів закладів вищої освіти з метою досягнення позитивних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гром'як М., Василенко Я., Галан В., Чорний В. Проблеми впровадження та використання електронного навчання у вищих навчальних закладах. 2012. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012_97/Butyr.pdf.
2. Зачепа І. М. Використання цифрових медіа ресурсів на заняттях з іноземної мови. 2018. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/38352/1/%D0%92%D0%D0%B8.pdf>.
3. Марченко В. М. Індивідуальні мобільні пристрої як засіб інтенсифікації навчального процесу. 2020. URL: <file:///C:/Users/48728/Desktop/339162743.pdf>.
4. Мороз Л., Ковалюк В., Масло І. Використання мобільних додатків у процесі вивчення англійської мови. *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип. 17. С. 224–230. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/514/443>.
5. Прокопчук Н. Використання смартфонів на уроках англійської мови у ЗНЗ. Актуальні питання гуманітарних наук, 2018. Вип 19, том 1. С. 210–214.
6. Свириденко І. М., Кравець О. Є. Використання SMART-технологій на уроках іноземної мови при формуванні мовної компетентності учнів основної школи. *Імідж сучасного педагога*. 2023. (1(208)). С. 51–57. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1\(208\)-51-57](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1(208)-51-57).
7. Чельцова О. В. Можливості практичного застосування смартфонів на уроках іноземної мови. 2022. URL: <https://naurok.com.ua/mozhlyvosti-praktichnogo-zastosuvannya-smartfoniv-na-urokah-inozemno-movi-272374.html>.
8. Bax S. CALL – past, present, and future. *TESOL Quarterly*. 2003. № 1, Vol. 31. Pp. 13–28.
9. Kukulska-Hulme A. Smart Devices or People? A Mobile Learning Quandary. *International Journal of Learning and Media*. 2014. Vol. 4. № 3-4. Pp. 73–77.
10. O'Keeffe M., Dubicka I., Rosenberg M. Business Partner C1 Coursebook with MyEnglishLab. Pearson Educated Limited, 2020. 172 p

REFERENCES

1. Hromiak M., Vasylenko Ya., Halan V., Chorni V. (2012) Problemy vprovadzhennia ta vykorystannia elektronnoho navchannia u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Problems of implementation and use of e-learning in higher educational institutions]. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012_97/Butyr.pdf. [in Ukrainian].
2. Zachepa I. M. (2018) Vykorystannia tsyfrovyykh media resursiv na zaniattiakh z inozemnoi movy [Using digital media resources in foreign language classes]. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/38352/1/%D0%92%D0%B8.pdf>. [in Ukrainian].
3. Marchenko V. M. (2020) Indyvidualni mobilni prystroi yak zasib intensyfikatsii navchalnoho protsesu [Individual mobile devices as a means of intensification of the educational process]. URL: <file:///C:/Users/48728/Desktop/339162743.pdf>. [in Ukrainian].
4. Moroz L., Kovaliuk V., Maslo I. (2023) Vykorystannia mobilnykh dodatkivu protsesi vyvchennia anhliskoi movy [Using mobile applications in the process of learning English]. *Innovatyka u vykhovanni*, 17. 224–230. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/514/443>. [in Ukrainian].
5. Prokopchuk N. (2018) Vykorystannia smartfoniv na urokakh anhliskoi movy u ZNZ [The use of smartphones in English language classes at the ZNZ]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 19 (1). 210–214. [in Ukrainian].
6. Svyrydenko I. M., Kravets O. Ye. (2023) Vykorystannia SMART-tekhnologii na urokakh inozemnoi movy pry formuvanni movnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly [The use of SMART technologies in foreign language lessons in the formation of language competence of primary school students]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. 1(208). 51–57. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1\(208\)-51-57](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1(208)-51-57). [in Ukrainian].
7. Cheltsova O. V. (2022) Mozhlyvosti praktychnoho zastosuvannya smartfoniv na urokakh inozemnoi movy [Possibilities of practical use of smartphones in foreign language lessons]. URL: <https://naurok.com.ua/mozhlyvosti-praktichnogo-zastosuvannya-smartfoniv-na-urokah-inozemno-movi-272374.html>. [in Ukrainian].
8. Bax S. (2003) CALL – past, present and future. *TESOL Quarterly*, 1, Vol. 31.13–28.
9. Kukulska-Hulme A. (2014) Smart Devices or People? A Mobile Learning Quandary. *International Journal of Learning and Media*, 4. № 3–4. 73–77.
10. O'Keeffe M., Dubicka I., Rosenberg M. (2020) Business Partner C1 Coursebook with MyEnglishLab. Pearson Educated Limited. 172 p.

УДК 373.5.016:82(100).09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-49>**Лєся КРАВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3148-2474*

доктор філологічних наук,

професор кафедри зарубіжної літератури та полоністики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *lesya_kravchenko58@ukr.net***Олександра ГЕЛЕТЕЙ,***orcid.org/0009-0007-8778-3819*

студент I курсу магістратури гуманітарного факультету

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *Heletei.O@mail.msu.edu.ua*

РОЛЬ ДИГІТАЛЬНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано доцільність застосування дигітального підходу на уроках зарубіжної літератури відповідно до нової концепції надання освіти в школі. Відповідно до предметних та загальних компетентностей нами з'ясовано необхідність розвитку комунікативних навичок, критичного, творчого мислення в учнів через використання ними онлайн-платформ для креації проєктів, буктрейлерів, відеороликів, аудіоподкастів, сторітелінгів.

У статті окреслено особливості вкраплення онлайн-технологій на заняттях із зарубіжної літератури згідно з вимогами до сучасного випускника: вміння якісно диференціювати, оцінювати, фільтрувати інформацію та мати широкий світогляд. Саме ці всі аспекти найглибше реалізуються під час вивчення зарубіжної літератури як науки людинознавства та репрезентанта історичних, культурологічних номінатив епох. Згідно з цими особливостями навчання дисципліни надаємо важливість додаткового застосування на уроках е-бібліотек (для читання творів мовою оригіналу, яка вивчається з можливостями здійснення інтерактивного перекладу), зображення архівних матеріалів, портретів письменників, мистецтва епохи (за допомогою відвідування онлайн-виставок картин, скульптур), фрагменти кінострічок, вистав, що були зняті за мотивами вивчених художніх творів. Також поєднання науково-пошукової діяльності з цифровізацією процесу дозволить учням максимально втілити задумане у творчі роботи та скерує до якісного вміння пошуку, застосування наукових джерел для власних досліджень, проєктів.

Важливими ми виокремили й використання дигітального підходу (інтерактивних дошок, інтелектуальних карт, карток із творчими завданнями) на етапах повторення, узагальнення, систематизації інформації, адже так довгостроково запам'ятається вивчений матеріал, а асоціативні елементи наочності синтезують попередні знання із новими (під час прочитання творів, які не вивчались у школі, ознайомлення з новими пам'ятками архітектури різних епох і спілкування з людьми різних національностей).

Ключові слова: цифровізація освітнього процесу, дигітальний підхід, методика викладання зарубіжної літератури, старша школа.

Lesia KRAVCHENKO,*orcid.org/0000-0002-3148-2474*

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Foreign Literature and Polonistics

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *lesya_kravchenko58@ukr.net***Oleksandra GELETEY,***orcid.org/0009-0007-8778-3819*

Student of the 1st year of the Master's degree in the Faculty of Humanities

Mukachevo State University

(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) *Heletei.O@mail.msu.edu.ua*

THE ROLE OF THE DIGITAL APPROACH IN THE LESSONS OF FOREIGN LITERATURE IN HIGH SCHOOL

The article outlines the expediency of using a digital approach in foreign literature lessons in accordance with the new concept of providing education at school. In accordance with the subject and general competencies, we found out the need to develop communication skills, critical, creative thinking in students through the use of online platforms for the creation of projects, book trailers, videos, audio podcasts, storytelling.

We also provide the need to use online technologies in classes on foreign literature in accordance with the requirements for a modern graduate: the ability to qualitatively differentiate, evaluate, filter information and have a broad outlook. It is all these aspects that are most deeply realized during the study of foreign literature as a science of humanities and a representative of historical and cultural nominatives of eras. According to these features of teaching the discipline, we emphasize the importance of additional use of e-libraries in lessons (for reading works in the original language, which is studied with the possibility of interactive translation), images of archival materials, portraits of writers, art of the era (by visiting online exhibitions of paintings, sculptures), fragments of films, performances that were filmed based on studied works of art. Also, the combination of scientific and research activity with the digitalization of the process will allow students to maximally implement their ideas in creative works and will lead to high-quality search skills, the use of scientific sources for their own research and projects.

We singled out as important the use of a digital approach (interactive whiteboards, intellectual cards, cards with creative tasks) at the stages of repetition, generalization, systematization of information, because this way the studied material will be remembered for a long time, and associative elements of visualization synthesize previous knowledge with new ones (during reading works that were not studied at school, familiarization with new architectural monuments and communication with people of different nationalities). Thus, after studying foreign literature in high school, the student will become a multifaceted person with critical thinking and a broad worldview.

Key words: digitization of the educational process, digital approach, method of teaching foreign literature, high school.

Постановка проблеми. Модернізована освітня система передбачає цифровізацію процесу, яка є органічним елементом життя сучасності, спричиненим інформаційним розвитком людства. Також через COVID-19, воєнний стан освіта змушена була підлаштовуватись під нові реалії неможливості спілкування людьми наживо та перейшла у режим дистанційного навчання. Така реформа змусила швидко перелаштовуватись вчителів у формат онлайн-занять та вивчати можливості застосування інтернет-ресурсів для організації уроків та виконання завдань з інтерактивними технологіями.

Зокрема, для старшої школи неабияк важливим є вміння працювати з онлайн-ресурсами та інформацією в мережі Інтернет, що можна реалізувати навіть на офлайн заняттях з вкрапленням цифрових технологій. Особливе місце в навчальному процесі також займає дисципліна «Зарубіжна література», що є людинознавчою наукою та дозволяє надати важливі лінгвістичні, культурологічні, психологічні знання випускникам. Дигітальний підхід допомагає зробити заняття з такої дисципліни ефективнішим, наочнішим та цікавішим.

Аналіз досліджень. В українській методичній науці аспект дигіталізації виражається номінами «цифровізація процесу навчання», «цифрові технології», «мультимедійні технології». Загалом такі аспекти досліджували В. Биков, О. Бочко, А. Коломієць, А. Гуржій та ін., також Т. Васильєва

розглядає ефективність використання дигіталізації в парадигмі загальної середньої освіти через соціопитування (Т. Васильєва, 2022), Л. Ілляшенко скеровував увагу на вкраплення мультимедіа в освітній процес як аспекту наочності (Л. Ілляшенко, 2008), а Н. Винницька, О. Жигайло скеровували увагу на застосування електронних мультимедійних ресурсів учнями безпосередньо на заняттях (Н. Винницька, О. Жигайло, 2023).

Локально під час вивчення зарубіжної літератури формант застосування онлайн-технологій під час впровадження дистанційного навчання досліджувала С. Гарна (С. Гарна, 2017), в парадигмі інновацій окреслювала особливості вкраплення мультимедіа на уроках Н. Грицак (Н. Грицак, 2018). Тож у спектрі дисципліни «Зарубіжна література» цифровізація процесу ще цілком не досліджена, номену «дигітальний підхід» не простежується, а її важливість у старших класах не окреслена загалом.

Мета нашої статті полягає в окресленні ролі використання дигітального підходу як інноваційної технології на уроках зарубіжної літератури 10-11 класів.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про освіту» передбачає якість освіти, як «відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг» (Закон України «Про освіту» п. 29 част. 1 ст.). Варто виокремити, що такими новими стан-

дартами впроваджено інтерактивність навчання, парадигму компетентнісної складової розвитку особистості учня, нетрадиційні ігрові форми різних рівнів складності, а також вкраплення цифрових технологій.

Застосування останнього елемента почало пріоритетно розвиватись з часів впровадження дистанційного навчання та окреслюється як дигітальний підхід. З такого освітнього процесу залишається досі актуальною на уроках зарубіжної літератури форма відеоуроків, що може відображатись через відеолекції, коментарі вчителя до основних занять або консультації щодо здійснення самостійної творчої роботи/проєкту учнями. При цьому доцільним буде використання таких платформ, як YouTube, Classroom, Google Meet, Loom, Camtasia, адже вони мають функцію запису відео та прикріплення до нього інших файлів з додатковою інформацією. Вкраплення такої форми навчання є зручним для учнів, адже зауваги вчителя та інші матеріали є завжди доступними, з постійною можливістю поставити свої запитання на платформі.

На уроках зарубіжної літератури у старших класах передбачається багато творчої роботи та, зокрема компаративна змістова лінія, формує напрям опрацювання художніх творів в оригіналі з окресленням історичного, літературознавчого, культурологічного контексту його створення. Реалізація такої діяльності передбачає читання творів в оригіналі тими іноземними мовами, що вивчаються, толерантне ставлення до представників іншої нації, якісну інтерпретаційну роботу, зважаючи на особливість культурологічних доміант твору. Для прочитання текстів в оригіналі вчитель може застосовувати такі платформи, як Smashwords, ManyBooks, 2Books (паралельно також на них є варіації інтерактивного перекладу). Важливою є окрема робота з онлайн-бібліотеками, адже так учні вчать швидко знаходити для себе необхідну якісну інформацію в потоці джерел матеріалу різного походження. Зокрема такими е-бібліотеками є Project Gutenberg, Goggle Books, OpenLibrary, Internet Archive, Bartleby, а онлайн-збірник аудіокниг на платформі LibriVox варто застосовувати для прослуховування елементів художніх творів в оригіналі. Варто зауважити, що на онлайн-бібліотеках є варіанти альтернативних перекладів творів. Такий синтезований діяльнісний підхід разом з дигіталізацією підвищує активність учнів на уроці, навчає аспекти здійснення перекладу художніх творів, що є важливим для майбутніх фахівців-філологів (якщо обраний гуманітарний профіль учнями) та розви-

ває логічне, абстрактне швидке мислення в цілому (що є необхідною життєвою навичкою надалі для старшокласників усіх профілів). Окремою ланкою є робота над перекладами поезій та навчання їх здійснювати самостійно. У 10-му класі ця робота буде пріоритетно базуватись на розвитку асоціативного, творчого мислення, адже вивчаються поезії Ш. Бодлера, А. Рембо, П. Верлена з глибоким символічним наповненням, словесною грою. В 11-му класі потрібно учням більше працювати з авангардними формантами поезії Г. Аполлінера, філософськими номінативами та міфологічними виразниками поезії Р. Рільке, символами та образами у творчому доробку Г. Лорки, метафоричними наповненнями віршів П. Целана.

Також свою творчу ініціативу учні можуть проявити під час здійснення проєктної діяльності зі створенням мультимедійної презентації за допомогою платформ Canva, PowerPoint, Prezi, Adobe-Spark; показу власної інтерпретації художнього твору у відеороликах на ресурсах Animoto, Movie Maker, Adobe Premiere Pro.

А втім, учні мають у старшій школі опрацювати твір з аспектами його інтерпретації та ще й водночас надаючи мотивацію іншим реципієнтам до прочитання книги. Така діяльність увиразнюється здобувачами освіти у вмінні створювати буктрейлери, сторітелінги, подкасти до певного художнього твору з наданням ширшої картини історично-культурного тла епохи. Ефективною є така практика після прочитання епічних творів, зокрема у 10-му класі цікавим для учнів була б робота із романами «Портрет Доріана Грея» О. Вайлда, «Пані Боварі» Г. Флобера, а в 11 класі – із «1984», «Скотоферма» Дж. Орвелла, «Чума» А. Камю. А онлайн-ресурси, що допоможуть у креації буктрейлерів, сторітелінгу, є StoryBoard That, EDpuzzle, де учні можуть розмішувати й анімований матеріал, фото письменника, архівних матеріалів тощо; для аудіопідкатів – Hindenburg Journalist, Anchor, Podbean. Окрема робота з постмодерними творами в старшій школі передбачає навчання колажності матеріалу, простеження елітарності, гіпертекстуальності, гри автора з читачем. Тож вкраплення цифрових інструментів для аналізу тексту, програм для комп'ютерної лінгвістики або текстових аналітичних програм (Voyant Tools, Lexos, AntConc), може допомогти учням виявити патерни, тенденції та сюжетні лінії в постмодерному тексті. Після цієї творчої роботи учні глибше усвідомлять ідейно-естетичні погляди митців та зможуть з легкістю диференціювати доробки різних епох та літературних напрямків.

Важливою на уроках зарубіжної літератури є і наочність, адже це реалізуватиме ще й культурологічну лінію. Так, вчитель може продемонструвати картини відомих художників, архітектуру певної доби, що надаватиме розуміння життєвої ситуації, що корелювала із часом написання твору. Сьогодні є можливості відвідування віртуальних виставок на сайтах (The Louvre Virtual Tour, Google Arts & Culture (Музею Лувр), National Gallery of Art Virtual Tours (Національної галереї мистецтва)). Тож, наприклад, під час осягнення реалізму учні можуть переглянути роботи Ж.-Ф. Мілле, Г. Курбе, Е. Дега, Ж. Сєрра; модернізму – С. Далі, В. Гога, К. Моне, П. Пікассо, Дж. де Кіріко, постмодернізму – Ж.-М. Баскія, Дж. Бойса, М. Тансі та ін. Це сприяє обговоренню ключових понять епох та наочного бачення деталізації, символізму, фрагментарності, рефлексивності, вкраплення віртуальної реальності тощо.

Одним з аспектів інтерактивної діяльності у старших класах при вивченні зарубіжної літератури є якісна спільна систематизація знань та узагальнення. Задля цього учні можуть використовувати ресурси, що допомагають оформити ментальну карту (Mindomo, Coogole, MindMeister), таблиці порівняльного аналізу (на платформах Padlet, Infogram, Venngage), резюме на твір (за допомогою інструментів Notion, Zoho Writer).

Для повторення матеріалу вчитель може застосовувати додатково до евристичної бесіди ресурси для створення хмар слів домінантних понять заняття (WordCloud Generator, WordClouds, WordArt), завдання на інтерактивних картах (Miro, Stormboard, Conceptboard), інших ресурсах із можливістю миттєвого надання відповіді (Quizizz, Mentimeter, Kahoot!).

Також цифрові технології (Schoology, ClassDojo) дозволяють відстежувати прогрес навчання учнів та їхні результати, що допомагає вчителю скерувати особистісно орієнтоване навчання, надавши орієнтир індивідуального розвитку учням.

Важливою є робота також з фрагментами фільмів/вистав, які були створені за мотивами вивчених художніх творів. Важливим є показ фільмів в українськомовному перекладі, але за можливості знання старшокласниками мови, на якій розмовляють актори, варто відтворювати елементи саме в оригіналі для відчуттів усіх спектрів емоцій, проживання епізодів протагоністами. Учні можуть простежити хід думок режисера, оцінити якість акторської діяльності (що корелює зі знаннями з риторики, ораторства з курсу української мови в старших класах) та додаткових елементів екрані-

зації: підбір костюмів, світлових ефектів, музики, декорацій тощо. Наприклад, в 10 класі учні можуть переглянути фільми «Блакитний птах», «Доріан Грей», «Пані Боварі», а в 11 – «Чума», «Старий і море», які зняті за мотивами однойменних творів відповідно М. Метерлінка, О. Вайлда, Г. Флобера, А. Камю, Е. Гемінгвея. Пізніше старшокласники можуть інсценізувати частину драматичного чи епічного твору та зняти відеоролик з усіма попередньо вивченими аспектами.

Важливою є у старших класах якісна інтерпретація творів, що скеровує учнів і до правильного розуміння елементів комунікації, відносин між людьми. Це часто реалізує форму інтегрованих уроків: українська/іноземна мова-зарубіжна література, українська література-зарубіжна література, історія, географія/соціологія/філософія/мистецтво-зарубіжна література. Синтезована форма роботи з текстом, відеоматеріалами, графічними елементами дозволяє урізноманітнити процес навчання, підвищити мотивацію та пізнавальний інтерес учнів до вивчення зарубіжної літератури та розкриє творчий потенціал у створенні власних творів, відео/аудиопродукції, втіленні нових ідей через мережу Інтернет тощо.

Висновки. Зауважимо, що вивчення зарубіжної літератури у старших класах скеровується потребами розвитку різногранно розвиненої особистості, з власною позицією, гнучкою та такою, яка може вільно застосовувати інформаційні, цифрові технології для створення свого проєкту, реалізації ідей. На уроках зарубіжної літератури учні мають можливість осягнути особливості мислення, дій людей різних менталітетів, та через онлайн-засоби здобувачі освіти можуть, окрім прочитання твору та його інтерпретації, побачити (у грі акторів, які є уродженцями тієї ж місцевості, що й автор), почути (під час прочитання твору представником певної нації) ці елементи когнітивно-емотивних ознак частини суспільства. Водночас дигітальні засоби дозволяють навчитись учням працювати з кіноіндустрією, медіапродукцією, що розвиває їхній світогляд.

Тож дигітальний підхід посідає важливу роль в навчальному процесі, адже за допомогою нього вчитель вчить працювати з онлайн-ресурсами, що будуть необхідні випускникам в майбутньому, активізує увагу з різних рецепторних подразників (аудіо, відео, графічному форматах). Однак важливим є те, що дигіталізація не повинен займати повністю час роботи на уроках із зарубіжної літератури, а має лише бути допоміжним інструментом для надання наочності, розви-

тку творчого потенціалу учнів, довготривалого запам'ятовування матеріалу.

Таким чином, цифровізація процесу може підкреслити домінуючі елементи особистісного розвитку, що надає зарубіжна література, – психологічні, комунікативні, лідерські, креативні, аналітичні.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в детальнішому методичному окресленні застосування дигітального підходу разом із інтерактивними технологіями під час вивчення ліричних творів на заняттях із зарубіжної літератури у старших класах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєва Т. Цифрові технології в освіті: сучасний досвід, проблеми та перспективи : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2022. 150 с.
2. Винницька Н., Жигайло О. Особливості застосування мультимедіа-технологій в сучасній системі освіти. *Молодь і ринок*. 2023. № 2/210. С. 109–112.
3. Гарна С. Організація уроку зарубіжної літератури в системі дистанційного навчання школярів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. № 6. т. 62. С. 47–57.
4. Грицак Н. Інноваційні підходи до вивчення зарубіжної літератури у вищій школі. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. С. 188–199.
5. Закон України «Про освіту» (прийнятий Верховною Радою України від 05.09.2017 року), стаття 1.
6. Ілляшенко Л. Використання мультимедійних продуктів в освітньому процесі. *Освіта. Технікуми, коледжі*. 2008. № 2 (21). С. 13–21.

REFERENCES

1. Vasylieva T. (2022) *Tsyfrovi tekhnolohii v osviti: suchasnyi dosvid, problemy ta perspektyvy : monohrafiia*. [Digital technologies in education: modern experience, problems and prospects: monograph] Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet. 150 p. [in Ukrainian].
2. Vynnytska N., Zhyhailo O. (2023) *Osoblyvosti zastosuvannya multymedia-tekhnolohii v suchasni systemi osvity*. [Peculiarities of using multimedia technologies in the modern education system] *Molod i rynek*. № 2/210, pp. 109–112. [in Ukrainian].
3. Harna S. (2017) *Orhanizatsiia uroku zarubizhnoi literatury v systemi dystantsiinoho navchannia shkoliariv*. [Organization of a foreign literature lesson in the system of distance learning for pupils] *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. № 6. t. 62, pp. 47–57. [in Ukrainian].
4. Hrytsak N. (2018) *Innovatsiini pidkhody do vyvchennia zarubizhnoi literatury u vyshchii shkoli*. [Innovative approaches to the study of foreign literature in higher education] *Osvitohichnyi dyskurs*. № 1–2, pp. 188–199. [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrainy "Pro osvitu"* (2017) [Law of Ukraine "On Education"] (pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 05.09.2017 roku), stattia 1 [in Ukrainian].
6. Illiashenko L. (2008) *Vykorystannia multymediinykh produktiv v osvitnomu protsesi*. [The use of multimedia products in the educational process] *Osvita. Tekhnikumy, koledzhi*. № 2 (21), pp. 13–21. [in Ukrainian].

UDC 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-50>

Anastasiia KUZMENKO,
orcid.org/0000-0003-1189-1438
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology, Translation,
and Professional Language Training
University of Customs and Finance
(Dnipro, Ukraine) anastasiiakuzmenko90@gmail.com

CONCEPT OF PREPARATION OF FUTURE DOCTORS OF PHILOSOPHY FOR IMPLEMENTING ACADEMIC INTEGRITY CULTURE

The article presents that the research concept integrates three interrelated concepts (scientific-theoretical, methodological, and methodical) that contribute to the realization of the central idea: the formation of the academic integrity culture in future doctors of philosophy during their professional training constitutes a system grounded in the principles of the value-meaning educational paradigm. It involves the amalgamation of educational, scientific, and scientific-pedagogical activities through the utilization of a complex of innovative pedagogical technologies. The core idea and key provisions of the concept are encapsulated in the overarching research hypothesis, positing that the effectiveness of cultivating the culture of academic integrity in doctors of philosophy is attained through theoretical and methodological substantiation, as well as the development and implementation of a corresponding system that interconnects its components: goal-oriented, content-related, environmental, and technological. The research concept revolves around comprehending the process of instilling a culture of academic integrity in aspiring philosophers, considering it a pivotal element of their professional development. This is spurred by the advancement of a knowledge-based society and the demand for highly skilled professionals who can generate and propagate innovations in academic pursuits. The research concept amalgamates three interrelated concepts (scientific-theoretical, methodological, and methodical), contributing to the realization of the core idea: shaping the culture of academic integrity in future philosophy professionals within their professional training forms a system rooted in the principles of the value-driven educational paradigm. It encompasses the integration of educational, scientific, and pedagogical activities through the utilization of an array of innovative pedagogical technologies. The central idea and key tenets of the concept are encapsulated in the overarching research hypothesis, positing that the efficacy of cultivating academic integrity in philosophy professionals stems from theoretical and methodological underpinnings, coupled with the development and implementation of a corresponding system that intertwines its components: goal-oriented, content-specific, environmental, and technological.

Key words: Doctor of Philosophy, Academic Integrity, Professional Training, Methodology, Concept.

Анастасія КУЗЬМЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1189-1438
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології, перекладу та професійної мовної підготовки
Університету митної справи та фінансів
(Дніпро, Україна) anastasiiakuzmenko90@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Мета дослідження полягає в характеристиці концепції процесу формування культури академічної доброчесності у майбутніх докторів філософії. Це визначається розвитком суспільства знань та потребою в конкурентоспроможних, висококваліфікованих фахівцях, здатних створювати та поширювати інновації в академічній діяльності. Для досягнення мети дослідження було використано комбінацію сучасних наукових методів, включаючи теоретичні методи, такі як аналіз, синтез, систематизація та узагальнення філософської, історичної, соціологічної та психо-педагогічної літератури. Ці методи використовувалися для визначення концептуального та категорійного каркасу дослідження, а також обґрунтування теоретико-методологічних принципів формування культури академічної доброчесності серед учасників III освітньо-наукового рівня. Концепція дослідження визначається розвитком суспільства знань та потребою у висококваліфікованих фахівцях, здатних створювати та поширювати інновації в академічній діяльності. Концепція дослідження синтезує три взаємопов'язані концепти, які сприяють реалізації провідної ідеї: формування культури академічної доброчесності майбутніх докторів філософії під час професійної підготовки становить систему, що ґрунтується на принципах ціннісно-сміслової освітньої парадигми. Вона передбачає поєднання освітньої,

наукової та науково-педагогічної діяльності за допомогою комплексу інноваційних педагогічних технологій. Панівна ідея та основні положення концепції відображені в загальній гіпотезі дослідження, яка передбачає, що ефективність формування культури академічної доброчесності у докторів філософії досягається через теоретико-методичне обґрунтування, розробку та впровадження відповідної системи.

Ключові слова: доктор філософії, академічна доброчесність, професійна підготовка, методологія, концепція.

Current relevance. The need to improve the educational process and prepare young professionals in today's academic environment is the main task of Ukrainian educational policy. Preserving and strengthening moral and ethical values in the academic sphere as well as shaping high standards of professional ethics are important tasks to ensure quality education and training of future experts. Examining this concept helps identify effective strategies and methods aimed at instilling in educational seekers a deep understanding and practical application of the principles of academic integrity in their professional activities.

Analysis of the researches. The current situation in the field of higher education in Ukraine has sparked significant interest among scholars, becoming the subject of numerous discussions and receiving diverse perspectives and evaluations from experts and society. M. Zgurovsky (Згуровський, 2006), Yu. Malohulko and M. Zatkhey (Малогулко Ю.В., Затхей, 2018), and others have focused on the development of the domestic higher education system and its integration into the European educational space. V. Menyailo (Меняйло, 2020), V. Kovtunets (Ковтунець, 2015), and others have addressed the preparation of future specialists for academic writing. In recent years, scholarly works by N. Batechko (Батечко, Михайліченко, 2019), Yu. Garust and V. Pavlenko (Гаруст, Павленко, 2017), Ya. Tytsko (Тицька, 2018), T. Finikova (Фінікова, Артюхова, 2016), and others have emerged, dedicated to examining specific issues of academic integrity.

The purpose of the research is to characterize the concept of the process of shaping the academic integrity culture in future PhDs, which is considered as a crucial component of their professional training. This is driven by the development of knowledge society and the need for competitive, highly qualified professionals capable of creating and disseminating innovations in academic activities.

To achieve the research objective, a combination of modern scientific methods has been employed, including theoretical methods such as analysis, synthesis, systematization, and generalization of philosophical, historical, sociological, and psycho-pedagogical literature. These methods have been used to define the conceptual and categorical framework of the research, as well as to substantiate the theoretical

and methodological principles of the issue of forming the culture of academic integrity among participants in the educational process.

Main body. The concept of preparing third-level education seekers for the culture of academic integrity details the author's approach to unfolding the content and implementation methods of such training. This approach is grounded in a theoretical and methodological framework and is contextualized within the leading concept of preparing aspirants – future doctors of philosophy. “Conceptio,” meaning to grasp or perceive, represents a system of views on phenomena, processes, and a way of understanding them. It is the dominant idea of the theory, providing a substantiated and scientifically proven core of the interpretation of certain phenomena and processes that determine an individual's life, strategy of human actions in implementing plans, programs, reforms, etc. (Козак, 2013: 235). The theoretical and methodological foundation of the concept incorporates two corresponding concepts (theoretical and methodological) that are interconnected.

It has been proposed a three-stage methodological structure, comprising fundamental, interdisciplinary, and specialized scientific levels. The methodological concept is based on philosophical ideas (existentialism, personalism, philosophical anthropology) and approaches of general scientific and specific scientific methodologies regarding the formation of academic integrity culture in future doctors of philosophy. The existential approach supports individual uniqueness and creative realization. The axiological approach is oriented towards universal values and integrity. The systemic approach views the culture formation process as a system. The personal-subjective approach emphasizes the importance of interaction among subjects. The activity-reflective approach takes into account the phenomenon of “academic integrity culture”. The acmeological approach is directed towards self-improvement. The hermeneutic approach focuses on shaping culture through the interpretation of activity results.

The development of the concept for shaping the culture of academic integrity among future doctors of philosophy is driven by several key factors. Firstly, there is a growing demand for the education of highly competitive professionals who are not only skilled but also ethically grounded, emphasizing the impor-

tance of quality work in an intellectual society. Furthermore, the policies of the European Union regarding higher education play a significant role, with a focus on strengthening the effectiveness of third-level education across the European higher education landscape – an influence that has also impacted Ukraine.

The first prerequisite is grounded in the relevance of enhancing the competitiveness of Ukrainian education and science professionals on the international stage. This involves transitioning to a stage of educational and scientific activity that considers moral-ethical norms, principles, and values of academic practitioners within the framework of academic integrity culture. This transition aims to produce cutting-edge, innovative developments and implement them in the educational process during their own academic and pedagogical activities. According to the OECD, future doctors of philosophy play a crucial role in generating new ideas, disseminating knowledge, and realizing innovations, highlighting the need for highly qualified professional training of doctoral candidates. This involves the birth and popularization of advancements in education and science throughout their preparation, motivation, incentivization, and support for work in the academic environment while adhering to academic integrity culture. This heightened interest and focus contribute to the preparation of future doctors of philosophy as a means of cultivating academic integrity culture in third-level education participants.

The second prerequisite pertains to the European Union's perspectives on education, particularly higher education, based on the Lisbon Strategy (Lisbon European Council, 2000). This strategy emphasizes ensuring the quality of education and the preparation of doctors of philosophy as "key actors" in knowledge production and conducting cutting-edge research to strengthen the economic situation. In this context, the EHEA has adopted several crucial documents, including Standards and Guidelines for Quality Assurance in Higher Education (ESG) (Standards and Guidelines, 2015), the European Qualifications Framework (Descriptors defining levels), decisions, and recommendations for Bologna Process countries on the development of the third level of higher education. These include the Salzburg Principles-I (Bologna Seminar, 2005), Salzburg Principles-II (Salzburg II Recommendations, 2010), Principles for Innovative Doctoral Training (Exploration of the implementation, 2011), Salzburg Forward (Doctoral Education, 2016), and others, serving as the foundation for the legislative frameworks of European countries to enhance doctoral training worldwide.

During the development of the concept and model of professional training for future doctors of philosophy, it is essential to consider the specifics of third-level education, particularly its differential features compared to the first and second levels. The distinct characteristics of this level encompass the professional orientation towards scientific and pedagogical activities, engagement in active intellectual work, advanced analytical abilities, and the skill to deduce logical cause-and-effect relationships. Additionally, crucial elements include motivation for research work, innovative orientation, objectivity, unbiased thinking, immersion in real professional environments, exchange of experience with academic professionals and other third-level learners, as well as the modeling of a scientific and pedagogical worker, considering moral-ethical values and principles in academic activities. Furthermore, fostering the involvement of future doctors of philosophy in diverse scientific and pedagogical activities within higher education institutions, including teaching, methodological work, research, investigative tasks, and organizational responsibilities, is essential.

The analysis of foreign and domestic scientific sources, as well as normative legal documents regarding the development of the third level of higher education allowed us to formulate the fundamental principles on which our concept is based, namely:

1) The formation of academic integrity culture among future doctors of philosophy is not only one of the fundamental components of their professional and moral-ethical training but also constitutes an independent complex dynamic system.

2) The cultivation of academic integrity culture among future doctors of philosophy is carried out through structured programs, encompassing theoretical education, practical training, original research, and involving young researchers in educational and scientific activities at higher education institutions, with institutional support from the educational institution.

3) The outcomes of developing academic integrity culture in future doctors of philosophy are determined through a competency-based approach, incorporating both professional competence in their specialization and chosen field of scientific research, as well as essential general competencies acquired through practical experience.

4) The foundation for the practical training of doctors of philosophy involves the formation of academic culture and gaining international/national/regional experience, particularly in conducting educational and scientific activities aimed at addressing the current needs and demands of education and science in the respective field/space/time continuum.

5) The formation of academic integrity culture among future doctors of philosophy occurs in a high-quality educational and scientific environment characterized by numerous leading researchers and trends, advanced infrastructure, modern information and communication support, conducive organizational and socio-psychological conditions, maximizing the disclosure of academic-creative potential, enhancing motivation, and receiving societal recognition for their results.

6) The academic professional training of doctors of philosophy is grounded in European experience in their future professional activities, primarily demonstrated in the ability to present research results in leading scientific publications included in bibliographic databases, implement original developments, engage in scientific and pedagogical activities adhering to moral-ethical norms, principles, and values, and realize their own innovative achievements.

7) The development of academic integrity culture among future doctors of philosophy involves measures for their academic development and improvement, focusing on creating and promoting their own scientific views, expanding the educational-scientific network of professional contacts, developing an individual portrait of a virtuous academic figure, and more.

The guiding idea of the concept is the development of a scientific and methodological system for cultivating academic integrity culture in future doctors of philosophy during their professional training. This system is presented through two components:

– Educational, reflecting the theoretical and practical aspects of forming the academic integrity culture of future philosophy doctors during their professional training.

– Professional, involving the organization of their quasi-educational and scientific activities as a means of acquiring personal experience in implementing academic integrity culture in various contexts.

The practical implementation of the leading concept involves the following:

1) Development of the content for cultivating the academic integrity culture of future doctors of philosophy in accordance with contemporary societal demands, requirements of the European educational and scientific space, and domestic regulatory framework for higher education, reflected in educational programs, curricula, work plans for disciplines, and individual work plans for postgraduates.

2) Ensuring the integrity of the process of cultivating the academic integrity culture of future doctors of philosophy, which includes acquiring necessary knowledge, practical skills, and abilities during their professional training, as well as their subsequent updating during academic activities.

3) Utilizing modern forms, methods, and means of education to provide a systematic approach to the process of cultivating the academic integrity culture of future doctors of philosophy, encompassing motivational-target, subject-subject, content, environmental, technological, and evaluative-result components.

4) Creating a favorable psychological-emotional environment in higher education institutions aimed at enhancing motivation, active professional activity, and expression of the creative potential of future doctors of philosophy, in compliance with recommendations for academic integrity behavior.

5) Mutual integration of educational and professional activities of third-level education seekers to enhance their personal academic experience in conducting scientific and pedagogical activities, implementing and popularizing new knowledge through presenting research results at conferences, seminars, round tables, publishing in national and international journals (with international indexing such as Index Copernicus, Erih+, SENSE, Web of Science, Scopus, etc.), participating in grant activities, contests, and innovative projects.

6) Implementation of a set of measures focused on self-reflection, self-improvement, professional development of future philosophy doctors, as well as activating the manifestation of their academic integrity culture.

Conclusion. To sum up, the research concept is based on understanding the process of forming the culture of academic integrity in future doctors of philosophy as a crucial component of their professional training. This is driven by the development of the knowledge society and the need for highly qualified professionals capable of creating and disseminating innovations in academic activities. The research concept synthesizes three interconnected concepts (scientific-theoretical, methodological, and methodical), which contribute to the implementation of the leading idea: the formation of the culture of academic integrity in future doctors of philosophy during professional training constitutes a system grounded in the principles of the value-meaning educational paradigm. It involves combining educational, scientific, and scientific-pedagogical activities through the use of a complex of innovative pedagogical technologies. The dominant idea and main provisions of the concept are reflected in the general research hypothesis, which assumes that the effectiveness of forming the culture of academic integrity in doctors of philosophy is achieved through theoretical and methodological justification, the development, and implementation of a corresponding system, interrelating its components: goal-oriented, content-related, environmental, and technological.

It will be perspective to characterize in details theoretical justification and modeling of the system for cultivating the culture of academic integrity in future doctors of philosophy during their professional training.

BIBLIOGRAPHY

1. Батечко Н., Михайліченко М. Феномен академічної доброчесності в контексті синергії наукових підходів. *Освітologia*. № 8. 2019. С. 26–33.
2. Ковтунець В. Система забезпечення якості вищої освіти у США. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. 84 с.
3. Гаруст Ю., Павленко Б. Академічна доброчесність – шлях до захисту інтелектуальної власності українських науковців. *Правові горизонти*. 2017. С. 88–95.
4. Згуровський М. Дипломована псевдоосвіта, або Суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України. *Дзеркало тижня*. 2006. URL: http://gazeta.dp.ua/EDUCATION/diplomovana_psevdoosvita_abo_superechnosti_perehidnogo_periodu_u_sferi_vischoyi_osviti_ukrayini.html
5. Козак Л. В. Підготовка майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології до інноваційної професійної діяльності: концептуальні підходи. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 14. С. 234–239.
6. Малогулко Ю.В., Затхей М.В. Проблеми академічної доброчесності в Вищих Навчальних закладах. Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ. 2018. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hcvt/all-hcvt-2018/paper/view/3857>
7. Меньяйло В.І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх докторів філософії до дослідницько-інноваційної діяльності. Дис...д.пед.н. 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти. Запоріжжя, 2020. 756 с.
8. Тицька Я. «Академічна доброчесність» та «академічна відповідальність» у забезпеченні якості освіти. Підприємство, господарство і право. Теорія держави і права. 11. 2018. С. 192–195.
9. Фінікова Т., Артюхова А. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики». К. Таксон, 2016. 234 с.
10. Bologna Seminar Doctoral Programmes for the European Knowledge Society. Salzburg, 3–5 February 2005. European University Association. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20recommendations%202005.pdf>.
11. Descriptors defining levels in the European Qualifications Framework (EQF). European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/ploteus/en/content/descriptors>.
12. Doctoral Education – Taking Salzburg Forward. Implementation and New Challenges. Brussels : EUA, 2016. 8 p. URL: https://www.eua.cde.org/downloads/publications/2016_euacde_doctoral-salzburg-implementation-new-challenges.pdf
13. Exploration of the implementation of the Principles for Innovative Doctoral Training in Europe: Final Report European Commission, DGRTRReference: ARES (2011) 932978. URL: <https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/5141476>
14. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions. European Parliament. URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
15. Salzburg II Recommendations. European Universities' Achievements since 2005 in Implementing the Salzburg Principles. Brussels: EUA, 2010. 8 p. EUA. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20ii%20recommendations%202010.Pdf>
16. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels : CS Ltd., 2015. 32 p.

REFERENCES

1. Batechko, N., & Mykhailichenko, M. (2019). Fenomen akademichnoyi dobrochesnosti v konteksti synergiyi naukovikh pidkhodiv. [The phenomenon of academic integrity in the context of synergy of scientific approaches]. *Osvitohiya*, (8), 26–33. [in Ukrainian]
2. Kovtunets, V. (2015). Systema zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity v SSHA. [Quality assurance system of higher education in the USA]. *Development of the quality assurance system of higher education in Ukraine: an informational-analytical overview*. Kyiv: DP “NVC” Priorities. 84. [in Ukrainian]
3. Harust, Y., & Pavlenko, B. (2017). Akademichna dobrochesnist – shlyakh do zakhystu intelektualnoyi vlasnosti ukrayinskih naukovtsiv. [Academic integrity as a path to protecting the intellectual property of Ukrainian scientists]. *Legal Horizons*, 88–95. [in Ukrainian]
4. Zgurovsky, M. (2006). Diplomovana psevdosvita, abo Superechnosti perekhidnogo periodu u sferi vyshchoyi osvity Ukrayiny. [Diploma pseudo-education, or Contradictions of the transitional period in the sphere of higher education in Ukraine]. *Mirror of the Week*. URL: http://gazeta.dp.ua/EDUCATION/diplomovana_psevdoosvita_abo_superechnosti_perehidnogo_periodu_u_sferi_vischoyi_osviti_ukrayini.html [in Ukrainian]
5. Kozak, L. V. (2013). Pidgotovka maibutnix vikladachiv doshkilnoyi pedahohiki i psykhohiyi do innovatsiyanoi profesiyanoi diyalnosti: kontseptualni pidkhody. [Training future teachers of preschool pedagogy and psychology for innovative professional activities: conceptual approaches]. *Pedagogical Discourse*, 14, 234–239. [in Ukrainian]
6. Malohulko, Y.V., & Zatkhey, M.V. (2018). Problemy akademichnoyi dobrochesnosti v Vysokikh Navchalnikh zakladakh. [Problems of academic integrity in higher education institutions]. *Materials of the XLVII scientific and technical conference of subdivisions of VNTU*. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hcvt/all-hcvt-2018/paper/view/3857> [in Ukrainian]
7. Menyailo, V.I. (2020). Teoretychni i metodychni zasady pidgotovky maibutnix doktoriv filosofiyi do doslidnytsko-innovatsiyanoi diyalnosti. [Theoretical and methodological foundations of the preparation of future philosophy doctors for

research and innovative activities]. *Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, theory and methodology of professional education*. Zaporizhzhia. 756. [in Ukrainian]

8. Tytska, Y. (2018). “Akademichna dobrochesnist” ta “akademichna vidpovidalnist” u zabezpecheni yakosti osvity. [“Academic integrity” and “academic responsibility” in ensuring the quality of education]. *Entrepreneurship, economy and law. Theory of state and law*, 11, 192–195. [in Ukrainian]

9. Finikova, T., & Artyukhova, A. (2016). [Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu]. Academic honesty as the basis for sustainable development of the university. *International Charity Fund “International Foundation for Research in Education Policy”*. K. Taxon. 234. [in Ukrainian]

10. Bologna Seminar Doctoral Programmes for the European Knowledge Society. Salzburg, 3–5 February 2005. European University Association. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20recommendations%202005.pdf>.

11. Descriptors defining levels in the European Qualifications Framework (EQF). European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/ploteus/en/content/descriptors>. [

12. Doctoral Education – Taking Salzburg Forward. Implementation and New Challenges. Brussels : EUA, 2016. 8 p. URL: https://www.eua.cde.org/downloads/publications/2016_euacde_doctoral-salzburg-implementation-new_challenges.pdf

13. Exploration of the implementation of the Principles for Innovative Doctoral Training in Europe: Final Report European Commission, DGRTD Reference: ARES (2011) 932978. URL: <https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/5141476>

14. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions. European Parliament. URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm

15. Salzburg II Recommendations. European Universities’ Achievements since 2005 in Implementing the Salzburg Principles. Brussels: EUA, 2010. 8 p. EUA. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20ii%20recommendations%202010.pdf>

16. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels : CS Ltd., 2015. 32 p.

УДК 378:355.233-3.071.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-51>

Андрій ЛИТВИН,
orcid.org/0000-0002-7755-9780
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) avlytvyn@gmail.com

Ігор КОВАЛЬ,
orcid.org/0000-0002-9204-9228
кандидат педагогічних наук,
заступник начальника відділу виховної, соціально-гуманітарної роботи
та психологічного забезпечення
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) koval-iks-igor@meta.ua

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЗА СТАНДАРТАМИ КРАЇН НАТО

Узагальнено результати наукових пошуків, публікацій і нормативних документів, в яких розкрито стан, проблеми і перспективи реформування професійної військової освіти з урахуванням стандартів НАТО. З'ясовано, що досягнення оперативної й технічної сумісності у воєнній галузі зі структурами Північноатлантичного договору передбачає виконання низки завдань зі зміцнення кадрового потенціалу Збройних сил. Найбільш вагомі: оновлення освітньо-професійних програм; реалізація багатоступеневого навчання військових фахівців на тактичному, оперативному та стратегічному рівні військової освіти; формування сукупності інтегрованих компетентностей, які забезпечують виконання обов'язків і продуктивну діяльність на різних посадах.

Виявлені труднощі пов'язані з потребою враховувати принципи НАТО щодо посилення практичної підготовки та, водночас, вимоги вітчизняних стандартів вищої освіти стосовно обсягу теоретичного компоненту освітніх програм. При цьому в українських фахівців є можливість взяти участь в удосконаленні стандартів НАТО задля впровадження у практику військової освіти новітніх засобів збройної боротьби, управління силами оборони, керування військами. Для подальшої оптимізації доцільно: упровадження стандартів НАТО в усі складові військової освіти; розроблення нового навчально-методичного забезпечення; модернізація інформаційно-освітнього середовища закладів освіти; підвищення ефективності військової підготовки; психологічна підтримка здобувачів військової освіти.

На погляд авторів, в Україні запроваджується підготовка офіцерів, наближена до стандартів НАТО. Її успішна імплементація сприяє використанню концепцій і підходів, прийнятих у провідних арміях світу, забезпечує неперервність, цілісність і гнучкість підготовки офіцерів, відповідає сучасним принципам і методам ведення збройної боротьби, новим вимогам до якості військової освіти.

Ключові слова: професійна військова освіта, підготовка офіцерів, військовий вищий навчальний заклад, стандарти НАТО, реформування військової освіти.

Andrii LYTVYN,
orcid.org/0000-0002-7755-9780
Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Professor at the Department of Practical Psychology and Pedagogy
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) avlytvyn@gmail.com

Igor KOVAL,
orcid.org/0000-0002-9204-9228
Candidate of Pedagogical Sciences,
Deputy Head of the Department of Educational, Social
and Humanitarian Work and Psychological Support
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) koval-iks-igor@meta.ua

PROFESSIONAL EDUCATION AND TRAINING OF UKRAINE'S ARMORED FORCES OFFICERS ACCORDING TO NATO STANDARDS

The results of scientific searches, publications and regulatory documents, which reveal the state, problems and prospects of reforming professional military education taking into account NATO standards, are summarized. It was found out that the achievement of operational and technical compatibility in the military field with the structures of the North Atlantic Treaty involves the implementation of a number of tasks to strengthen the personnel potential of the Armed Forces. The most important ones are the following: renewal of educational and professional programs; implementation of multi-level training of military specialists at the tactical, operational and strategic level of military education; formation of a set of integrated competencies that ensure the performance of duties and productive activity in various positions.

The identified difficulties are related to the need to take into account the NATO principles regarding the strengthening of practical training and, simultaneously, the requirements of domestic standards of higher education regarding the scope of the theoretical component of educational programs. At the same time, Ukrainian specialists have the opportunity to take part in the improvement of NATO standards in order to introduce the latest means of armed struggle, defense forces management, and troops management into the military education practice. For further optimization, it is advisable to: implement NATO standards in all components of military education; develop new educational and methodological support; modernize the information and educational environment of educational institutions; increase the effectiveness of military training and psychological support of military education students.

According to the authors, Ukraine is introducing officer training close to NATO standards. Its successful implementation promotes the use of concepts and approaches adopted in the leading armies of the world, ensures continuity, integrity and flexibility of officer training, meets modern principles and methods of conducting armed struggle, and new requirements for the quality of military education.

Key words: professional military education, officers' education and training, military institution of higher education, NATO standards, military education reforms.

Постановка проблеми. Українське суспільство обрало курс на реформування сектору безпеки та оборони держави для налагодження співпраці та взаємодії з провідними країнами-учасниками міжнародної Організації Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization, NATO), місія якої – підтримання миру та безпеки. Хартія про особливе партнерство між Україною та цією організацією набула чинності 9.07.1997 р., що передбачало участь нашої держави в міжнародних операціях і навчаннях під егідою Альянсу. З урахуванням прагнення повноправного членства в ЄС та вступу до НАТО в Україні упродовж останніх років оновлюється система підготовки військовослужбовців. Її мета – комплексне підвищення боєготовності та відповідність критеріям щодо переходу на стандарти НАТО для ефективної взаємодії із силами країн Альянсу.

У 2021 р. схвалено Стратегію воєнної безпеки України, яка визначає воєнну політику нашої держави і наближає до інтеграції у світовий безпековий простір. Документ наголошує на потребі зміцнення кадрового потенціалу ЗСУ шляхом розвитку системи військової освіти з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів НАТО (Стратегія, 2021).

Нині, під час розв'язаної рф повномасштабної війни проти нашої країни, вагомим ресурсом для сектору безпеки та оборони є міжнародна технічна допомога та підтримка держав-партнерів. При цьому надання матеріально-технічної та іншої військової допомоги залежить від готов-

ності країни до роботи за спільними підходами і стандартами в усіх аспектах військової діяльності та досягнення необхідної взаємосумісності (Возняк та ін., 2023: 78).

Аналіз досліджень. Провідні напрями реформування та модернізації військової освіти у контексті вимог стандартів НАТО розглядали вітчизняні дослідники В. Артамощенко, Г. Артюшин, С. Білявець, О. Боровик, Д. Вітер, А. Вітченко, С. Возняк, Н. Гамалій, А. Гетьманчук, Ю. Дем'янюк, О. Діденко, К. Зарембо, А. Іващенко, В. Клачко, О. Мітягін, С. Мукоший, В. Осьодло, В. Пеньковський, С. Полторак, В. Рахманов, В. Рижиков, О. Сальніков, А. Сиротенко, В. Слюсар, О. Ставицький, М. Фахурдінова та ін. Висновки науковців свідчать, що вдосконалення підготовки Збройних сил передбачає урахування та імплементацію досвіду держав Альянсу. Порівняння військової освіти країн-членів НАТО та України показує низку суттєвих відмінностей щодо організації навчання, термінів здобуття освіти та перебігу професійної підготовки (Клачко та ін., 2023: 91). Це потребує переходу на стандарти НАТО також і в навчально-виховній діяльності. Особлива увага зосереджується на освіті та підвищенні кваліфікації офіцерських кадрів.

Мета статті – узагальнення напрямів і проблем реформування української вищої військової освіти та вироблення пропозицій щодо її вдосконалення з урахуванням потенціалу вітчизняної військової школи, реалізації стандартів НАТО, а також досвіду проведення масштабних воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Сучасна професійна військова освіта (*Professional Military Education*) є ключовою для формування військових кадрів, здатних до ефективного збройного протистояння. Особливістю військової освіти є те, що вона регулюється і законодавчо-нормативними документами з питань освіти, і нормативно-правовими актами оборонного відомства. Це притаманно більшості країн НАТО і нашій країні (Клачко та ін., 2023: 96–97).

За результатами професійної підготовки у військових вищих навчальних закладах (ВВНЗ) майбутні офіцери здобувають низку таких компетентностей: уміння розуміти безпекове середовище; правильно оцінювати обстановку та бути готовим до виконання завдань у непередбачуваних умовах; працювати у військовому колективі в атмосфері довіри, відповідних повноважень і в межах законодавчого поля; ухвалювати рішення на підставі норм і цінностей військової служби; критично та стратегічно мислити в питаннях застосування воєнних принципів і концепцій (Рахманов, Тимчук, 2022: 213).

Інтегрованими елементами професійної військової підготовки офіцерів ЗСУ, як слушно зазначають дослідники, є: теоретична; психологічна; фізична; тренажерна та полігонна; практична підготовка (стажування на офіцерських посадах у бойових військових частинах). Складність організації підготовки офіцерів зумовлена: багатоцільовим характером, значною кількістю напрямів, спеціальностей і спеціалізацій; різноманіттям засобів підготовки; різними за характером інформаційними потоками; різною «формуальною здатністю» окремих засобів; потребою опанування новітніх знань, на яких базуються новітні військові технології; багатомірністю, складністю організації та структури різних субсистем і елементів; необхідністю управляти різними педагогічними процесами; неперервністю, цілісністю, необхідністю реалізації багатоступеневості; складністю взаємодії системи професійної підготовки в цілому та її елементів (Рижиков, Діденко, 2021: 26).

Про перехід на стандарти НАТО у сфері оборони Україна оголосила ще у 2015 р. Стандарт НАТО (NATO STD) – документ, що встановлює, регламентує загальні правила, визначає спільний порядок дій, закріплює єдину термінологію; його призначено для застосування органами військового управління країн-учасниць, конкретними організаціями та підрозділами. У документах Північноатлантичного договору стандартизацію визначено як «розробку та реалізація концепцій,

доктрин, процедур і проєктів із метою досягнення та підтримки функціональної сумісності, взаємозамінності й уніфікації, необхідних для забезпечення належного рівня взаємосумісності й оптимізації використання ресурсів у сферах оперативної діяльності, матеріально-технічного забезпечення й адміністрування» (NATO std AMSP-01, 2018: 1–7). Стандарти НАТО об'єднані у складну взаємопов'язану ієрархію керівних і нормативних документів, серед яких виділяють такі (Довідник НАТО): власне стандарти НАТО (NATO STDs) і стандарти держав-членів; угоди (STANAGs) та рекомендації зі стандартизації (STANRECs); документи, які пов'язані із стандартами (Standardization Related Documents, SRDs) – доктрини, директиви, оперативні та тактичні оцінки, результати вивчення бойового досвіду, настанови з впровадження, каталоги, довідники, тренувальні матеріали тощо; стратегічні плани із стандартизації (NSO/NSA Strategic Plan).

Військові стандарти НАТО поділяють на оперативні, адміністративні та матеріально-технічні (Возняк та ін., 2016: 76). Власне стандартів НАТО існує близько 2000, а угод (STANAGs) нині близько 1300. Що три роки їх переглядають – одні додають до бази даних (NSDD), інші втрачають чинність.

На думку українських науковців і практиків, серед першочергових для нас завдань – запровадження спільного з НАТО військового глосарію, прийняття стандарту картографічних символів, єдина з НАТО кодифікація озброєнь. Імплементация стандартів НАТО в підготовку військовослужбовців потребує знання предметної області, володіння англійською мовою, а також розуміння політики щодо стандартизації у збройних силах коаліції та базових принципів цього процесу. Оцінки, які керівництво Альянсу дає виконанню прийнятих Україною Цілей партнерства, свідчать про безсумнівний прогрес стосовно послідовного впровадження натівських стандартів.

Концептуальні засади і підходи щодо підготовки військового персоналу, прийняті в державах НАТО, ґрунтуються на принципі «освіта впродовж військової кар'єри» та відображені у вимогах стандарту Bi-SCD 075-007 «Освіта та індивідуальна підготовка», E&ITD (BI-Strategic, 2015), який є спільною директивною стратегічних командувань НАТО. Здобуття військової освіти відповідно до цих підходів здійснюється за освітньо-професійними програмами (ОПП) і такими рівнями: *тактичний рівень військової освіти (L-1B – фаховий курс; L-1C – командний курс; L-2 – командно-штабний курс); оператив-*

ний рівень військової освіти (L-3 – курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня); *стратегічний рівень військової освіти (L-4 – курс вищого керівного складу; L-5 – курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики)* (Інструкція, 2021: 12).

Освітньо-професійні програми підготовки офіцерів у європейських країнах беруть до уваги компетентності, визначені професійними стандартами, і відповідають положенням стандарту BI-SCD 075-007 (BI-Strategic, 2015), а також процедурам планування й ухвалення рішень Альянсу: управління військами (Troop Leading Procedures), прийняття військових рішень (Military Decision Making Process), планування операції (Operation Planning Process), планування спільної операції (Joint Operation Planning Process).

Починаючи з 2014 р. вітчизняна військова освіта поетапно переходить на засади функціонування за євроатлантичними стандартами, вибудовуючи власну модель і новий алгоритм її здобуття. Як зазначає командування ЗСУ, до початку російсько-української війни в контексті адаптації до стандартів НАТО та розвитку взаємосумісності (interoperability) з підрозділами країн Альянсу проводилась низка заходів. Передусім йде мова про участь у багатонаціональних навчаннях, підготовку українських військових за допомогою іноземних тренувальних місій та участь у заходах за програмою «Партнерство заради миру». Це дозволило якісно та планомірно здійснити підготовку підрозділів Збройних сил за сучасними вимогами (Рижиков, Діденко, 2021: 25). Безперечно, одержаний досвід допоміг українській армії дати потужну відсіч агресору.

За результатами аналізу освіти військових фахівців у провідних країнах-членах НАТО визначені напрями реформування української професійної військової освіти (Стратегії, 2024):

- перехід на трирівневу (тактичний, оперативний і стратегічний рівні) підготовку офіцерського корпусу;
- запровадження діяльності «школи оборонного менеджменту» та «школи лідерства» як чинників професіоналізації майбутніх військових фахівців;
- перегляд кваліфікаційних вимог і штатно-посадових категорій офіцерського складу стосовно освітніх ступенів і рівнів військової освіти;
- удосконалення механізмів мотивації офіцерів щодо здобуття освітніх (освітньо-наукових, наукових) ступенів на всіх рівнях військової освіти;
- перегляд та оновлення змісту освіти і фахової підготовки, послідовне впровадження в освітній процес процедур і стандартів НАТО.

Реалізують ці зміни науково-педагогічні працівники ВВНЗ, фахівці Міністерства оборони України, Генерального Штабу ЗСУ, інших органів військового управління в межах своїх повноважень (Стратегії, 2024). Національні документи з питань підготовки майбутніх офіцерів, які розроблені за участю експертів НАТО й отримали підтримку керівництва Альянсу, можна вважати таким, що відповідають політиці НАТО у сфері стандартизації.

Нині підготовка військовослужбовців здійснюється з використанням досвіду ведення бойових дій під час відбиття російської агресії та інноваційних методик підготовки армій провідних країн Альянсу. Ми фактично перейшли на натівське озброєння. Відтак усі заходи, розробки, регламент, обслуговування, експлуатація, ремонт та ін. повністю відповідають стандартам НАТО. Відбулась оптимізація мережі ВВНЗ і військових навчальних підрозділів ЗВО, підвищення якості навчання й удосконалення механізму ротації науково-педагогічних працівників. На цей процес впливає зростання вимог щодо виконання професійних функцій в умовах війни; потреба розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів, які виконуватимуть бойові завдання в ризиконебезпечних обставинах; запровадження підготовки офіцерського корпусу за принципом «освіта впродовж службової кар'єри»; потреба вільно володіти професійною англійською мовою (Клячко та ін., 2023: 100).

На сьогодні в усіх ВВНЗ Міністерства оборони України підготовка здобувачів відбувається за освітніми програмами для отримання ступенів бакалавра та магістра одночасно з вивченням відповідного курсу професійної військової освіти. Також передбачено можливість проходження L-курсів на основі вже здобутих освітніх ступенів. Перед присвоєнням чергового звання та призначенням на посаду кожен офіцер опануватиме відповідні курси професійної військової освіти. Подібна модель здобуття військової освіти тактичного рівня впроваджується у споріднених закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сектору безпеки та оборони. На оперативному та стратегічному рівні освіти представники Збройних сил України та інших складових сил оборони навчаються в об'єднаних групах, зокрема іноземною мовою (Рахманов, 2023: 247).

Однак зазначимо, що в наших реаліях намагання взяти до уваги в освітньо-професійних програмах підготовки майбутніх офіцерів положення стандарту «Освіта та індивідуальна підго-

товка» (VI-Strategic, 2015) виникають труднощі, пов'язані з необхідністю одночасно враховувати вимоги вітчизняних стандартів вищої освіти щодо обсягу освітніх компонентів кожного рівня підготовки фахівців. Крім того, для відповідності критеріям НАТО українська система підготовки офіцерів потребує здійснення таких заходів (Стратегія, 2024):

1. *Урахування вимог стандартів НАТО в усіх складових військової освіти* – теоретичному навчанні, вихованні, морально-психологічній і фізичній підготовці, заняттях на тренажерах і на полігоні, стажуванні, оцінюванні та ін.

2. *Розроблення нового навчально-методичного забезпечення*, яке відповідатиме підходам партнерів, готуватиме здобувачів до практики ведення збройного конфлікту в сучасних умовах, із використанням найновішої зарубіжної та вітчизняної техніки й озброєння.

3. *Модернізації інформаційно-освітнього середовища військових навчальних закладів*, що передбачає організацію навчально-виховного процесу з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій, військових симуляторів і тренажерів; удосконалення інформаційно-комунікаційних систем і баз даних із можливостями аналітичної обробки інформації та штучного інтелекту, проектування, моделювання й аналізу військово-спеціальних завдань і процесів на тактичному, оперативному-тактичному та стратегічному рівнях; підготовку майбутніх офіцерів до використання перспективних інформаційних засобів.

4. *Підвищення ефективності проведення військової підготовки*, що досягається через зростання кваліфікації науково-педагогічних працівників, упровадження новітніх методів і технологій навчання та забезпечення вільного доступу до необхідних навчальних матеріалів, а також упровадження дієвої системи управління якістю освіти.

5. *Цілеспрямованої психологічної підтримки здобувачів військової освіти* щодо вирішення соціально-психологічних проблем і збагачення власних ресурсів, які визначають дієздатність у стресогенних, екстремальних обставинах; формування психологічної готовності до діяльності, в тому числі бойової.

Висновки. Реформування сектору безпеки та оборони України має на меті досягнення технічної та оперативної сумісності з провідними членами Організації Північноатлантичного договору.

Реалізація державної політики у військовій галузі, сфері оборони і військового будівництва щодо дотримання стратегічного курсу нашої держави передбачає виконання низки завдань зі зміцнення кадрового потенціалу ЗСУ, а також гармонійного розвитку людських ресурсів як провідної складової військового резерву. Серед найбільш вагомих виділимо такі: оновлення освітньо-професійних програм вищої військової освіти на основі принципів і стандартів НАТО; реалізація багатоступеневого навчання військових фахівців на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях військової освіти; формування сукупності інтегрованих компетентностей, які забезпечують виконання функціональних обов'язків і продуктивну діяльність на різних посадах.

Труднощі на цьому шляху пов'язані з потребою враховувати положення стандартів НАТО щодо посилення практичної підготовки та кваліфікації та, водночас, вимоги вітчизняних стандартів вищої освіти стосовно обсягу теоретичного компоненту освітньо-професійних програм. Якісна підготовка офіцерів потребує здійснення таких заходів: урахування вимог стандартів НАТО в усіх складових військової освіти; розроблення нового навчально-методичного забезпечення; модернізації інформаційно-освітнього середовища ВВНЗ; підвищення ефективності проведення військової підготовки; цілеспрямованої психологічної підтримки здобувачів. Зазначимо, що в українських фахівців є можливість взяти участь в удосконаленні стандартів НАТО, пропонуючи свої ідеї та новітні рішення з урахуванням досвіду ведення різних фаз війни задля дієвого впровадження у практику військової освіти новітніх високотехнологічних засобів ведення збройної боротьби, ефективного управління силами оборони, керування військами.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в науково-методичних пошуках, пов'язаних із вирішенням проблемних питань упровадження стандартів НАТО в професійну підготовку військовослужбовців; трансформацією та розвитком професійної культури військових фахівців з урахуванням підходів і принципів країн Альянсу; обґрунтуванням механізмів оптимізації освітнього процесу на основі стандартів НАТО в освітніх програмах підготовки фахівців для інших складових сектору безпеки та оборони, зокрема Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Возняк С., Іващенко А., Пеньковський В. Політика стандартизації північноатлантичного Альянсу. *Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. № 2(57). С. 74–79.
2. Довідник НАТО. Brussels : Office of Information and Press NATO, 2001. URL: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/pdf/handbook.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).
3. Інструкція з організації та проведення курсів професійної військової освіти (тимчасова). ВКП 7-00(01).01 : затвер. нач. Генерального штабу ЗСУ. 27 липня 2021 р. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/instruktsiia-kursiv-prof-osvity-211011.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Клачко В., Білявець С., Діденко О., Дем'янок Ю. Стан, проблеми та перспективи трансформації військової освіти в контексті реалізації стандартів НАТО. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. № 1(28). Ч. 1. С. 90–104.
5. Рахманов В. Забезпечення якості вищої військової освіти та проблеми розвитку професійної військової освіти в Україні. *Військова освіта* : зб. наук. пр. Нац. університету оборони України. 2023. Вип. №1 (47). С. 242–253.
6. Рахманов В., Тимчук Л. Основні етапи системного підходу до навчання у вищому військовому навчальному закладі. *Військова освіта* : зб. наук. пр. Нац. університету оборони України. 2022. Вип. №1 (45). С. 207–218.
7. Рижигов В., Діденко О. Застосування системного підходу в процесі формування готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності: теорія і практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: військово-спеціальні науки*. 2021. Т. 1. Вип. 45. С. 24–28.
8. Стратегія впровадження змін у систему військової освіти для ефективного адаптування до вимог НАТО. *Ukraine to NATO* : журнал. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/strategii-vprovadzhenia-zmin-u-systemu-viyskovo-osvity-dlia-efektyvnoho-adaptuvannia-do-vymoh-nato/> (дата звернення: 20.03.2024).
9. Стратегія воєнної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 12.10.2023).
10. BI-Strategic Command Education and Individual Training Directive (E&ITD) 075-007. 10 September 2015. URL: <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/jft/ptecs/etd-075-007.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).
11. NATO standard AMSP-01. NATO Modelling and Simulation Standards Profile. Edition D Version 1. February 2018. Published by the NATO Standardization Office (NSO). URL: <https://www.sto.nato.int/public/AMSP-01-ED-D-V1-E.pdf> (дата звернення: 20.03.2024).

REFERENCES

1. Vozniak, S., Ivashchenko, A., & Penkovskiy, V. (2016). Polityka standartyzatsii Pivnichnoatlantychnoho Aliansu [The North Atlantic Alliance Policy of Standardization]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhivskoho – Collection of Scientific Works of the Center for Military and Strategic Research of the National Defense University of Ukraine*, 2(57), 74–79. [in Ukrainian].
2. Dovidnyk NATO [NATO Handbook] (2001). Brussels : Office of Information and Press NATO. Retrieved from <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/pdf/handbook.pdf> [in Ukrainian].
3. Instruktsiia z orhanizatsii ta provedennia kursiv profesiinoi viiskovoi osvity (tymchasova). VKP 7-00(01).01 [Instructions for organizing and conducting professional military education courses (temporary). VKP 7-00(01).01]. (2021). Resolution of the General Staff of Armed Forces of Ukraine, July 27, 2021. Retrieved from <https://nuou.org.ua/assets/documents/instruktsiia-kursiv-prof-osvity-211011.pdf> [in Ukrainian].
4. Klachko, V., Biliavets, S., Didenko, O., & Demianiuk, Yu. (2022). Stan, problemy ta perspektyvy transformatsii viiskovoi osvity v konteksti realizatsii standartiv NATO [Current State, Problems, and Prospects for Transforming Military Education in the Context of Implementing NATO Standards]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, 28(1), 90–104. [in Ukrainian].
5. Rakhmanov, V. (2023). Zabezpechennia yakosti vyshchoi viiskovoi osvity ta problemy rozvytku profesiinoi viiskovoi osvity v Ukraini [Quality assurance of higher military education and problems of professional military education development in Ukraine]. *Viiskova osvita : zb. nauk. pr. Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy – Military education: coll. of science avenue of the National University of Defense of Ukraine*, 1(47), 242–253. [in Ukrainian].
6. Rakhmanov, V., & Tymchuk, L. (2023). Osnovni etapy systemnoho pidkhodu do navchannia u vyshchomu viiskovomu navchalnomu zakladi [Main stages of a systematic approach to studying in a higher military educational institution]. *Viiskova osvita : zb. nauk. pr. Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy – Military education: coll. of science avenue of the National University of Defense of Ukraine*, 1(45), 207–218. [in Ukrainian].
7. Ryzhykov, V., & Didenko, O. (2021). Zastosuvannia systemnoho pidkhodu v protsesi formuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv ZSU do profesiinoi diialnosti: teoriia i praktyka [Application of systematic approach in the process of forming the readiness of AFU future officers for professional activity: theory and practice]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: viiskovo-spetsialni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-special sciences*, 1(45), 24–28. [in Ukrainian].
8. Stratehii vprovadzhenia zmin u systemu viiskovoi osvity dlia efektyvnoho adaptuvannia do vymoh NATO [Strategies for implementing changes in the military education system for effective adaptation to NATO requirements]. (2024).

Ukraine to NATO. Retrieved from <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/strategii-vprovadzhenia-zmin-u-systemu-viyskovoї-osvity-dlia-efektyvnoho-adaptuvannia-do-vymoh-nato/>

9. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy [Military security strategy of Ukraine] (2021). Decree of the President of Ukraine, March 25, 2021. No. 121/2021. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

10. BI-Strategic Command Education and Individual Training Directive (E&ITD) 075-007. (2015). Retrieved from <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/jft/ptecs/etd-075-007.pdf>.

11. NATO standard AMSP-01 (2018). NATO Modelling and Simulation Standards Profile. Edition D Version 1. Published by the NATO Standardization Office. Retrieved from <https://www.sto.nato.int/public/AMSP-01-ED-D-V1-E.pdf>.

УДК 378.147.227

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-52>**Оксана МАКСИМЕЦЬ,**

orcid.org/0000-0002-4833-5593

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) on_maksimec@ukr

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРИ ВИВЧЕННІ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

У статті йдеться про те, що сучасний етап розвитку суспільства корегує не лише наш спосіб життя та світосприйняття, а й особливості мислення та спілкування. Відповідно до цих викликів маємо нову парадигму освіти, яка передбачає розвиток не лише професійних навичок, а й формування у нашої молоді таких якостей як креативність та ініціативність, стресостійкість і гнучкість, здатність до критичного мислення, уміння розуміти емоції, наміри і мотивацію інших людей та свої власні, самостійність під час отримання нових знань, спроможність до ефективного міжособистісної та професійної комунікації. Такі уміння в освітній літературі окреслюють таким терміном як "soft skills". Серед м'яких навичок можна виокремити такі як здатність до плідної комунікації, колаборації, креативного та критичного мислення. Аналізовані навички ефективно можна опанувати під час здійснення певної практичної діяльності здобувачів вищої освіти. При формуванні саме таких умінь досить ефективними є використання методів інтерактивного навчання, що активно впроваджуються в освітній процес за допомогою інноваційних технологій. Окреслення основних інтерактивних методів розвитку soft skills під час вивчення мовознавчих дисциплін і є предметом дослідження нашої статті.

У статті ми наводимо перелік практичних завдань для розвитку комунікативної компетентності, що є ключовою, базисною щодо інших soft skills і яку можна розвинути за допомогою таких форм діяльності як рольова гра, кейс-метод та ін. Здатність студентів до колаборації, тобто опрацювання певних завдань колективно можна сформувані, застосувавши метод кооперативного навчання. Важливими навичками сьогодення також є здатність до критичного та креативного мислення, які можна розвинути теж за допомогою імітаційно-ігрових методів, проблемно-пошукових завдань, підготовки презентації тощо.

Ключові слова: soft skills, критичне мислення, креативність, колаборація, комунікація, інтерактивні методи та технології навчання.

Oksana MAKSYMETS,

orcid.org/0000-0002-4833-5593

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

Podillia State University

(Kamianets-Podilskyi, Ukraine) on_maksimec@ukr

INTERACTIVE METHODS OF FORMING SOFT SKILLS FUTURE SPECIALISTS WHEN STUDYING LINGUISTICS

The article states that the current stage of society's development corrects not only our way of life and worldview, but also the peculiarities of thinking and communication. In accordance with these challenges, we have a new paradigm of education, which involves the development of not only professional skills, but also the formation of such qualities in our youth as creativity and initiative, stress resistance and flexibility, the ability to think critically, the ability to understand the emotions, intentions and motivation of other people and their own, independence when acquiring new knowledge, ability for effective interpersonal and professional communication. Such skills are described in the educational literature by the term "soft skills". Soft skills include the ability to communicate effectively, collaborate, and think creatively and critically. The analyzed skills can be effectively mastered during the implementation of certain practical activities of higher education students. The use of interactive learning methods, which are actively introduced into the educational process with the help of innovative technologies, is quite effective in the formation of such skills. The outline of the main interactive methods of developing soft skills during the study of linguistic disciplines is the subject of our article.

In the article, we provide a list of practical tasks for the development of communicative competence, which is key, basic in relation to other soft skills and which can be developed with the help of such forms of activity as role-playing, case method, etc. The ability of students to collaborate, that is, to work out certain tasks collectively, can be formed by applying the method of cooperative learning. The ability to think critically and creatively, which can also be developed

with the help of simulation-game methods, problem-search tasks, presentation preparation, etc., are also important skills today.

Key words: *soft skills, critical thinking, creativity, collaboration, communication, interactive methods and learning technologies.*

Постановка проблеми. Сучасному етапу розвитку суспільства корегує не лише наш спосіб життя та світосприйняття, а й особливості мислення та спілкування. Відповідно до цих викликів маємо і нову парадигму освіти, яка передбачає розвиток не лише професійних, точних навичок, що пов'язані з діяльністю в галузі певних технологій та передбачають розуміння й знання конкретних професійних завдань, а й формування у нашої молоді таких якостей як креативність та ініціативність, стресостійкість і гнучкість, здатність до критичного мислення, уміння розуміти емоції, наміри і мотивацію інших людей та свої власні, самостійність під час отримання нових знань, спроможність до ефективної міжособистісної та професійної комунікації. Такі уміння в освітній літературі окреслюють таким терміном як “soft skills”, що враховує відповідні здібності, які умовно називають «4 C’s або 4 K» (critical thinking – критичне мислення; creativity – креативність; collaboration – колаборація; communication – комунікація) (Гуца, 2020: 29). При формуванні саме таких навичок досить ефективними є використання методів інтерактивного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Soft skills (з англ. м’який, гнучкий) – це надпрофесійні навички, загальні (універсальні) компетентності, що дозволяють особистості ефективно взаємодіяти у різноманітних професійних та життєвих ситуаціях. Формування soft skills у майбутніх фахівців будь-яких спеціальностей є досить актуальною проблемою, оскільки саме такі уміння підсилюють професійні навички і відповідно є необхідною умовою для успішної професійної реалізації.

Необхідність формування гнучких навичок у здобувачів вищої освіти широко обговорюється у публікаціях зарубіжних та вітчизняних дослідників. Зокрема, у роботах P. Raciti, D. Shek було визначено, що навчання та розвиток м’яких навичок студента університету має бути пріоритетним завданням вищих закладів освіти, оскільки вони тісно пов’язані з особистим благополуччям, соціальною адаптацією та адаптацією до контексту роботи (Raciti, 2015; Shek et al, 2017).

Низка праць вітчизняних науковців присвячена дослідженню особливостей формування окремих універсальних навичок здобувачів вищої освіти (емоційний інтелект – В. Фурман

(Фурман, 2018); комунікативна компетентність – А. Комишан, Н. Стеценко та ін. (Комишан, 2022; Стеценко, 2016); самоосвітня компетентність – (Невмержицька та ін., 2018)).

Потрібно зазначити, що завдяки дослідженням стає очевидно, що розвиток універсальних здібностей у здобувачів вищої освіти – це відповідь на виклики часу, що пред’являються до фахівця у сучасному світі. Заклад вищої освіти поступово стає місцем, де можна не тільки набути фахових знань, але й відшліфувати універсальні навички. Але слід також зауважити, що шлях до комплексного впровадження розвитку soft skills в освітній простір є не досить простим і поки що відбувається на рівні окремих навчальних дисциплін. Це є не зовсім правильно та ефективно. Оскільки специфікою універсальних навичок є те, що цикл їхнього розвитку не можна обмежити контекстом лише кількома навчальними дисциплінами або тренінгом. Вони мають відшліфуватися протягом усього навчального процесу.

Метою статті є аналіз ключових «гнучких навичок» сьогодення, обґрунтування актуальності їх у підготовці сучасних фахівців, окреслення основних інтерактивних методів розвитку soft skills під час вивчення мовознавчих дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним, базисним компонентом soft skill є знатність до ефективних комунікацій. Насправді така навичка є досить важливою при підготовці майбутніх спеціалістів будь-якого профілю, має бути розвиненою під час опрацювання кожної теми, оскільки «сама комунікативна культура майбутніх фахівців дозволить не лише полегшити процес їхньої професійної адаптації, а й сприятиме ефективній реалізації знань, вмінь і навичок спілкуватися й досягати взаєморозуміння при виконанні професійних і соціальних функцій» (Максимець, 2020: 500]. Ми розглядаємо комунікацію як процес передачі, обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою як вербальних так і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації (Максимець, 2022: 182). Важливим елементом опанування навичок комунікацій є набуття досвіду спілкування через інтерактивні методи навчання, спрямовані на взаємодію студентів між собою.

Одним із таких методів, який допомагає розвивати комунікативні уміння та налаштовує студентів до творчості та креативності може бути «рольова гра» (завдання: підготуйтеся до співбесіди з роботодавцем та змодельуйте таку бесіду). Досить вдало можна застосувати цей метод при вивченні теми «Культура української мови. Мовний, мовленнєвий, спілкувальний етикет». Наприклад вам потрібно змодельувати ситуацію вітання та провести комунікативну гру при якій окреслити парадигму мовних формул при вітанні з друзями, викладачами, ректором університету, священником. Або змодельувати рольову ситуацію та провести комунікативну гру «Зустріч із стейкхолдерами». З цією метою підготувати різні питання до роботодавців з метою з'ясування, якими професійними навичками, загальними компетентностями мають володіти їх співробітники, які перспективи щодо кар'єрного зростання в організаціях, які вони представляють, тощо.

Варто зазначити, що «Рольова гра допомагає спілкуванню, сприяє передачі накопиченого досвіду, одержанню нових знань, правильній оцінці вчинків, розвитку комунікативних навичок людини, її сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, емоцій, таких рис як колективізм, активність, дисциплінованість, уважність, спостережливість» (Гарлицька, 2013).

При формуванні культури мовлення студентів, що є основою комунікативної діяльності, досить ефективним видом роботи під час проведення практичних занять є застосування метафоричних карт. Такий вид діяльності розвиває творче мислення та формує уміння продукувати різні за жанром тексти. Наприклад, за певним зображенням ми можемо запропонувати студентам, скласти кілька складних прикметників, придумати з ними речення, далі – текст.

Щоб виробити навички ефективних комунікацій на заняттях з української мови за професійним спрямуванням можна запропонувати студентам завдання із залученням кейс-методу. Дослідники кейс-методу не одностайні в визначенні цього терміну: одні трактують його як метод, другі – як технологію, треті – як прийом. Н. Волкова (Волкова, 2001) та Т. Кошманова (Кошманова, 2000) наполягають на назві кейс-метод, який сприяє розвитку критичної рефлексії, що вчить розв'язувати проблеми та критично до них ставитись. У процесі підготовки та реалізації кейсів відбувається активізація різноманітних можливостей особистості та групи в цілому, підвищується почуття відповідальності кожного студента та формуються необхідні професійні навички та особистісні якості

майбутніх фахівців (Максимець, 2003: 484). Студентам, при опрацюванні теми «Форми обговорення професійних проблем», можна запропонувати таке завдання: «Певна персона, що представляє інвесторів з США, які готові вкласти чималу суму на відновлення України, приїхала до вас на зустріч. Вам потрібно підготуватися до переговорів від результатів яких залежить чи отримаєте ви ці кошти та скільки саме. Ви маєте переконати його у необхідності реалізації проекту вашої команди та презентувати свої ідеї так, щоб йому сподобалися ваші пропозиції». Студенти, які розділені на кілька груп мають підготувати свої пропозиції і переконати інвесторів, представником від яких може бути викладач, що їх пропозиція найкраща. На думку Т. Гарлицької, «система використання мовних ситуацій на заняттях підсилює внутрішню мотивованість студентів, створюючи умови для вираження у мовленні власних думок, поглядів, передбачень, для виявлення фантазії та креативного мислення» (Гарлицька, 2013).

Щоб сформувати уміння працювати в команді, досить вдало можна застосовувати метод кооперативного навчання. Адже з умінням проводити ефективні комунікації тісно пов'язана навичка колаборації. У контексті таких умінь актуалізованою постає командна робота за різними схемами: робота в групах, мікрогрупах, парах. Наприклад на заняттях з «Академічного письма» при вивченні теми «Цілісність академічного тексту» ми можемо запропонувати студентам, які поділені на невеличкі групи, скласти текст за початковою тезою або розташувати речення в поданих абзацах відповідно до структури абзацу та визначити і аргументувати, яке з них заголовне речення, які підтримуючі.

Ключовою та необхідною м'якою навичкою сучасності є здатність до критичного мислення, тобто уміння розмірковувати та ефективно аналізувати інформацію. Адже сьогодні ми знаходимось у досить потужному інформаційному просторі. Важливим є те наскільки швидко та якісно ми можемо опрацювати, проаналізувати певну інформацію, уникнути та убезпечити себе від «фейків» та хибних відомостей. Здатність до такого аналізу можна здобути лише через практичне опанування. Серед основних методів розвитку зазначеної навички можемо назвати такі: постановка пізнавальних завдань, створення під час навчання проблемних ситуацій з протилежними поглядами для заохочення наших здобувачів до висловлення власних поглядів з обов'язковою аргументацією та доведенням, прохання проаналізувати ситуацію з позиції аргументів «за» –

«проти» тощо. Наприклад, при вивченні навчальної дисципліни «Академічне письмо» можна запропонувати студентам висловити свої думки з приводу академічної доброчесності та якими фундаментальними цінностями керуються ті здобувачі освіти, які відмовляються від недоброчесності. Як вони бачать вирішення цієї проблеми в закладах вищої освіти.

Для розвитку як комунікативних навичок так і творчого професійного мислення, що виражається у здатності критично мислити та аналізувати прогнозовані ситуації на виробництві, приймати усвідомлені рішення, а також ставити, розв'язувати і аргументувати завдання фахового спрямування доречно буде застосувати такий імітаційно-ігровий методом як ділова гра. Досить ефективним буде окреслений метод при вивченні такої теми як «Форми колективного обговорення професійних проблем» (завдання: змодельуйте мовленнєві ситуації під час ділової бесіди, використовуючи при цьому техніку Сократа; змодельуйте проведення ділової наради з метою вирішення виробничих проблем, ставлячи при цьому різні типи запитань; змодельуйте та проаналізуйте етап переговорів, при цьому спонукаючи співрозмовника до певних дій, використовуючи техніку перефраз). Саме під час опрацювання цієї теми студенти мають оволодіти прийомами діалогічного мовлення, мистецтвом аргументації та переконання під час проведення наради, дискусії, переговорів.

Не менш важливою м'якою навичкою, яка є також затребуваною у 21 столітті, є креативність як уміння творчо підходити до процесу створення та вдосконалення інформації, знаходити нові нестандартні рішення, змінювати своє мислення та поведінку залежно від ситуації, бути оригінальним у своїх судженнях.

Така навичка може бути розвинена за умови врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, під час створення умов вільного вибору видів навчальної діяльності та темпу засвоєння матеріалу, а також під час застосування різних підходів до оволодіння навчальним матеріалом (Гуца, 2020: с. 29).

Наприклад, на практичних заняттях з української мови за професійним спрямуванням під час

опрацювання теми, яка стосується вивчення документів щодо кадрово-контрактних питань креативне мислення розвиває завдання щодо створення власного резюме відповідно до сучасних вимог. Така вправа допомагає розвинути самосприйняття студента, усвідомлення його цінності на ринку праці та власних досягнень у вибраній професійній діяльності, активізує креативне мислення у створенні такого виду документації та оцінці власних здобутків. Крім цього можна запропонувати певні завдання, які окрім креативного мислення, можуть розвивати і навичку комунікації, а саме: виступити із презентацією професії, яку студент опанує в навчальному закладі. При цьому зробити історичний екскурс та дати відповідь на такі запитання: що спонукало Вас обрати таку професію? Наскільки ваша спеціальність важлива, актуальна сьогодні, у перспективі? Які ділові, моральні якості допоможуть вам у професійній діяльності? Ким Ви бачите себе у майбутньому?

Або запропонувати підготувати невеличку презентацію про себе (*elevator pitch*), що є обов'язковою при співбесіді з роботодавцем, яка б найяскравіше продемонструвала ваші професійні та особисті якості.

Такі завдання спонукають студентів до пошуку потрібної і нової інформації, активізують креативне та аналітико-критичне мислення.

Висновки. Таким чином, підготовка сучасних фахівців від вищої школи сьогодні вимагає оновлення змісту та методів навчання, що мають бути ефективними та прогресивними. Окрім професійних умінь наша молодь має опанувати й *soft skills*, що є досить важливим фактором успіху майбутніх фахівців. Серед гнучких навичок виокремлюємо такі як комунікація, колаборація, креативне та критичне мислення. Педагогічні умови та перспективи розвитку універсальних компетентностей пов'язані насамперед із зміщення акцентів в бік інноваційних методів та форм навчання, що містять потенційні можливості для розвитку гнучких навичок здобувачів вищої освіти. Саме інтерактивні методи і технології навчання є досить результативними та сприяють формуванню у майбутніх фахівців *soft skills*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студентів. Київ : Академія, 2001. 576 с.
2. Гарлицька Т. Комунікативний підхід як спосіб формування творчих здібностей майбутніх учителів англійської мови. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2013/komunikativnyj-pidhidyak-sposib-formuvannya-tvorchyh-zdibnostejmajbutnihuchyteliv-anhlijskoji-movu/> (дата звернення: 25.02.2013).
3. Гуца Г. Місце і роль іноземної мови в формуванні *soft skills*. *Soft Skills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті* : матеріали міжвузівського науково-методичного семінару, 21 лютого 2020 р. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 28–31.

4. Комишан А. І. Необхідність і доцільність формування та розвитку культури спілкування у майбутніх фахівців з вищою освітою. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2022. Випуск 50. С. 66–80.
5. Кошманова Т. «Кейс» метод в педагогічній освіті США. *Шлях освіти*. 2000. № 1. С. 22–24.
6. Максимець О.М. Формування навичок ефективних комунікацій в процесі мовної підготовки майбутніх фахівців. *Удосконалення освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти*. Мелітополь : ТДАТУ, 2020. Випуск 24. 590 с.
7. Максимець О.М. Формування мовнокомунікативних навичок у процесі підготовки майбутніх фахівців. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022 р. № 84. С.1 81–186.
8. Максимець О.М. Кейс-метод як засіб формування мовнокомунікативних навичок. *Innovations and prospects in modern science : materials the 6 th International scientific and practical conference, Stockholm, Sweden, June 5–7, 2023*. P. 484.
9. Невмержицька О.В., Пагута М.В. Самоосвітня діяльність майбутніх фахівців в умовах інформаційного суспільства. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Випуск 52. С. 360–363.
10. Стеценко Н.М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах*. 2016. Вип. 29. С. 185–191.
11. Фурман В.В. Розвиток емоційного інтелекту в професійному становленні студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологічні науки. Випуск 4. 2018. С. 155–160.
12. Raciti P. La medición de las competencias transversales en Colombia : una propuesta metodológica. 2015. URL: <http://sia.eurososial-ii.eu/6iles/docs/1444897404-DT34.pdf>
13. Shek D. T., Leung J. T., Merrick J. Paradigm shift in youth development : Development of “soft skills” in adolescents. *International Journal on Disability and Human Development*, 16(4), 2017. 337-338. doi:10.1515/ijdh-2017-7001

REFERENCES

1. Volkova N. P. (2001) Pedagogika: posib. dlia studentiv [Pedagogy: manual. for students] Kyiv : Akademiia, 576 s. [in Ukrainian].
2. Harlytska T. (2013) Komunikatyvnyi pidkhid yak sposib formuvannia tvorchykh zdibnostei maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy [Communicative approach as a way of forming creative abilities of future teachers of the English language] URL: <http://naub.oa.edu.ua/2013/komunikatyvnyj-pidhidyak-sposib-formuvannya-tvorchyh-zdibnostejmaibutnihuchyteliv-anhlijskoji-movy/> (data zvernennia: 25.02.2013) [in Ukrainian].
3. Hushcha H. (2020) Mistse i rol inozemnoi movy v formuvanni soft skills. [The place and role of a foreign language in the formation of soft skills]. *Soft Skills – nevidiemni aspekty formuvannia konkurentospromozhnosti studentiv u XXI stolitti : materialy mizhvuzivskyi naukovo-metodychnoho seminaru, 21 liutoho 2020 r.* Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2020. С. 28–31. [in Ukrainian].
4. Komyshan A. I. (2022) Neobkhidnist i dotsilnist formuvannia ta rozvytku kultury spilkuvannia u maibutnikh fakhivtsiv z vyshchoiu osvitoiu. [The necessity and expediency of forming and developing a culture of communication among future specialists with higher education]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*. Vypusk 50. S. 66-80. [in Ukrainian].
5. Koshmanova T. (2000) “Keis” metod v pedahohichnii osviti SSHA [“Case” method in pedagogical education in the USA] *Shliakh osvity*. № 1. S. 22–24. [in Ukrainian].
6. Maksymets O.M. (2020). Formuvannia navychok efektyvnykh komunikatsii v protsesi movnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv. [Formation of effective communication skills in the process of language training of future specialists]. *Udoskonalennia osvitno-vykhovnoho protsesu v zakladi vyshchoi osvity*. Melitopol: TDAU, Vypusk 24. 590 s. [in Ukrainian].
7. Maksymets O.M. (2022). Formuvannia movnokomunikatyvnykh navychok u protsesi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv. [Formation of language and communication skills in the process of training future specialists]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. № 84. S. 181–186. [in Ukrainian].
8. Maksymets O.M. (2023). Keis-metod yak zasib formuvannia movnokomunikatyvnykh navychok [The case method as a means of forming linguistic and communicative skills] *Innovations and prospects in modern science : materials the 6 th International scientific and practical conference, Stockholm, Sweden, June 5–7, P. 484.*
9. Nevmerzhytska O.V., Pahuta M.V. (2018). Samoosvitnia diialnist maibutnikh fakhivtsiv v umovakh informatsiinoho suspilstva. [Self-education activities of future specialists in the conditions of the information society]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Vypusk 52. S. 360–363. [in Ukrainian].
10. Stetsenko N.M. (2016). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiynoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia. [Communicative competence as a component of the professional training of a modern specialist]. *Pedahohichniy almanakh*. Vyp. 29. S. 185–191. [in Ukrainian].
11. Furman V.V. (2018). Rozvytok emotsiinoho intelektu v profesiinomu stanovleni studentiv. [The development of emotional intelligence in the professional development of students]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Seriiia Psykholohichni nauky. Vypusk 4. S. 155–160. [in Ukrainian].
12. Raciti P. (2015). La medición de las competencias transversales en Colombia : una propuesta metodológica. URL: <http://sia.eurososial-ii.eu/6iles/docs/1444897404-DT34.pdf>
13. Shek D. T., Leung J. T., Merrick J. (2017). Paradigm shift in youth development : *Development of “soft skills” in adolescents. International Journal on Disability and Human Development*, 16(4), 337–338. doi:10.1515/ijdh-2017-7001

UDC 37.02:371

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-53>

Zarina Hikmet NAGHIZADA,

orcid.org/0000-0003-4543-5166

*Ph.D. student in The Theory and Methodology of Education and Upbringing
(in the fields and levels of education)*

Baku State University

(Baku, Azerbaijan) nagizadezarina@gmail.com

THE ROLE OF PROBLEM-BASED LEARNING IN TEACHING CHEMISTRY IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE SKILLS

The purpose of this article is to investigate the effect of problem-based learning, one of the innovative learning strategies, on students' creative activity in chemistry classes. Problem-based learning represents experiential learning that is organized around the investigation and solution of real-life problems, but also requires the active participation of individuals in terms of both intellect and skill. Since the modern education system determines the individual interests, wishes and expectations of learners and gives special importance to the development of real-world skills, it is preferable to build the training process in this direction. In this regard, problem-based learning is considered to be an effective teaching strategy that helps us best connect with the world we live in. Students are first introduced to the problem statement, and receive assistance regarding the learning situation and goals. Later, they conduct various researches to solve the problem, share their knowledge and discuss solutions. This situation continues until we find solutions to the problem. Learning processes are constantly reviewed based on the explanations students receive from each other and from the teacher. They already accept the problems they solve as a model, and when faced with similar situations, they act according to this model. Within these processes, students' abilities such as problem solving, research, independent learning, creativity, and cooperation develop. A brief explanation of problem-based learning is also given first in the research paper. Then there is information about the application model of this strategy, the stages of learning, its benefits to the student, the possibilities of using it in chemistry classes, the role of the teacher during the process, examples and the problems encountered during the selection of this strategy. In the last part of the article, the results and suggestions related to the research are given.

Key words: *chemistry, problem-based learning, chemical experiment, creativity, activity.*

Заріна Хікмет НАГІЗАДЕ,

orcid.org/0000-0003-4543-5166

аспірантка спеціальності «Теорія і методика освіти та виховання»

(за напрямками та рівнями освіти)

Бакинський державний університет

(Баку, Азербайджан) nagizadezarina@gmail.com

РОЛЬ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ У НАВЧАННІ ХІМІЇ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ

Мета статті – дослідити вплив проблемного навчання, однієї з інноваційних стратегій навчання, на творчу активність учнів на уроках хімії. Навчання, орієнтоване на проблему, являє собою навчання на досвіді, яке організоване навколо дослідження та вирішення проблем реального життя, але також вимагає активної участі окремих людей з точки зору як інтелекту, так і навичок. Оскільки сучасна система освіти визначає індивідуальні інтереси, побажання та очікування тих, хто навчається, і надає особливого значення розвитку навичок реального життя, краще будувати навчальний процес у цьому напрямку. У зв'язку з цим проблемне навчання вважається ефективною стратегією навчання, яка допомагає нам найкраще зв'язатися зі світом, у якому ми живемо. Учні спочатку ознайомлюються з формулюванням проблеми та отримують допомогу щодо навчальної ситуації та цілей. Пізніше вони проводять різні дослідження, щоб вирішити проблему, діляться своїми знаннями та обговорюють рішення. Така ситуація триває до тих пір, поки ми не знайдемо вирішення проблеми. Процеси навчання постійно перевіряються на основі пояснень, які студенти отримують один від одного та від викладача. Вони вже сприймають проблеми, які вирішують, як модель, і, стикаючись з подібними ситуаціями, діють відповідно до цієї моделі. У рамках цих процесів розвиваються такі здібності студентів, як вирішення проблем, дослідження, самостійне навчання, творчість і співпраця. Коротке пояснення проблемного навчання також дається спочатку в дослідницькій статті. Потім є інформація про модель застосування цієї стратегії, етапи навчання, її переваги для учня, можливості її використання на уроках хімії, роль учителя під час процесу, приклади та проблеми, з якими виникли під час вибору ця стратегія. В останній частині статті наведені результати та пропозиції щодо дослідження.

Ключові слова: *хімія, проблемне навчання, хімічний експеримент, творчість, діяльність.*

Introduction to the problem. Problem-based learning requires students to explore together, find different solutions, and delve into real-world problems. In order to successfully implement this process, students must be able to make connections between several subjects and integrate them correctly. Real-world problem solving develops students' creative thinking, critical thinking, research and 4C (creativity, communication, collaboration, critical thinking) skills (Vahabzade, 2022: 3).

The extent of the problem. Many studies have been conducted in the direction of investigating the impact of the problem-based learning method on students and the development of critical and creative thinking in the context of education. One such study analyzed the joint activity of students in the problem analysis and reporting stages of problem-based learning. Research has also examined how such interactions affect student learning achievement (Visschers-Pleijers, 2004, p. 472). Empirical research conducted in 2015 adds substantial evidence to the effectiveness of the problem-based learning method. The authors assigned groups of students with three methods (problem-based learning, lecture-based or free learning) in teaching the subject and found that students in the problem-based learning group had a higher probability of conceptual change (Loyens, 2015: 36). Problem-based learning applied to the "Inorganic Chemistry Laboratory" class while examining the effects of the strategy, the results of the study were as follows: First, students' self-learning and creative abilities improved significantly. Second, it was found that this strategy allows students to learn freely as well as responsibly, but the problem definition phase is relatively complex. Finally, according to the opinion of students in a survey among students, this method is useful for learning problem-solving skills (Young-Eun Kim, 2016: 778).

The purpose and tasks of the research. The purpose of the research is to investigate the role of the problem-based learning strategy in the development of students' creative abilities, the benefits and drawbacks of the problem-based learning strategy during the teaching of chemistry in secondary schools.

Methods. The main methods are literature analysis and comparative analysis methods used in the article.

The main principles of problem-based learning can be shown as follows:

- Teaching begins with setting a problem;
- The problem situation is organized on the basis of the teaching unit;
- A connection is established between the problem and the student's world;

- Students are empowered to fully formulate the problem and manage the solution process;
- Small groups of students are created for effective learning;
- Guided by asking guiding questions about students' activities (Dahlgren, 1998, p.438).

The structure of the problem-based learning method can be shown in the following scheme:

- What is the problem?
- Showing the problem
- What do we know about it?
- What do we need to know to solve the problem?
- Guidance
- Collection of resources and information
- Finding and testing solutions
- Presentation of results
- Evaluation
- Evaluation

During the selection of a problematic teaching strategy, if the problem is prepared qualitatively, the motivation phase of the lesson is solved by itself. As with other methods, there is no need to build motivation.

One of the most interesting aspects of problem-based learning is how it relates to our everyday lives. This method teaches the student both how to solve the problem and how the learning process takes place (Joan S., 1998: 5). At the same time, it forms students' ability to make independent decisions. As a result of the processes that the student goes through in the decision-making stage, his critical thinking is also improved. In the process of solving the problem within the group, students cooperate with each other, they get a chance to give suggestions, encourage and support their friends who are trying to express their ideas.

What are the limitations of problem-based learning strategy?

1. Identifying the problem – the factors affecting the identification of the problem may later prevent the process from happening correctly during the course of the lesson;
2. Time limitation – using this strategy can last longer than one academic lesson, which causes students to be bored, tired, and not complete the subject (Winning, 2003: 126).
3. Scope – it is difficult to use this method in teaching all subjects. Likewise, it is ineffective to apply social problems in class with students who do not understand the scope of the subject;
4. Class management – when using this strategy, the teacher may not get effective results in class management, because students' cooperation and discussions will create involuntary noise;

5. Evaluation – the presence of different solutions to the problem can create a complicated situation when determining the most correct solution. Non-objective assessment can have a negative effect on student motivation (Winning, 2003: 128).

Among the various problem-based learning teaching-learning models, the IMSA (Illinois Mathematics and Science Academy) model is widely used. The IMSA model mainly consists of three stages:

1. Understanding the problem;
2. Investigate the problem;
3. Solving the problem.

First, in the stage of “understanding the problem”, students get acquainted with the problem. In the table about that problem, ‘what do I know?’ and ‘what should I know?’ is noted and the investigation of the problem to be solved in this situation is started. In “Problem Research”, the information needed to solve the problem is collected through various materials and shared with other members of the group. Discussions and reflection on each student’s hypothesis reveal all possible solutions. At the “Problem Solving” stage, the best of these solutions is selected, taking into account various circumstances. Then, on the basis of the chosen solution, the pre-defined problem is solved, the steps are reviewed and the problem is solved in an improved way (Young-Eun Kim, 2016: 773).

Let’s take a look at the setting of the problem during the teaching of “Allotropy” in class VII.

It is known that students begin to get acquainted with chemistry in the VII grade. In the topic of the chemistry course, they should first of all understand what the concept of “allotropy” means. However, it is not considered appropriate to directly announce this concept to students. Because the application of the selected strategy should arouse interest and enthusiasm in students to search for new information, learn unknown knowledge, and perform chemical experiments. Therefore, the sequence of activities for defining a new concept can be described as follows:

I. Setting the problem: Is it possible to transform one simple substance into another simple substance?

Students come up with different answers to this question. The teacher asks another auxiliary question: Can the properties of oxygen change due to the influence of external factors?

I. Study of the problem:

Students are provided with textbooks and internet resources to investigate the physical and chemical properties of the given substance – oxygen. Later, the students prepare for the chemical experiment. The experiment is the conduction of an electric current from oxygen.

The equation of the chemical reaction:

At this time, students say the name, molecular composition, and properties of the obtained substance. When the students cannot find it, the teacher explains it himself.

II. Problem Solving:

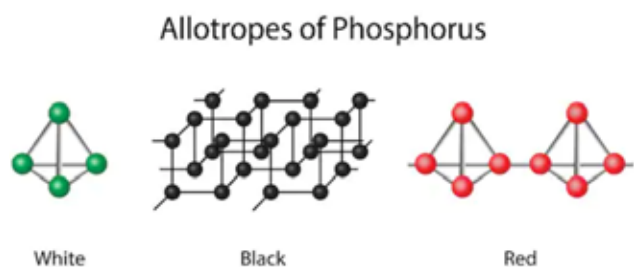
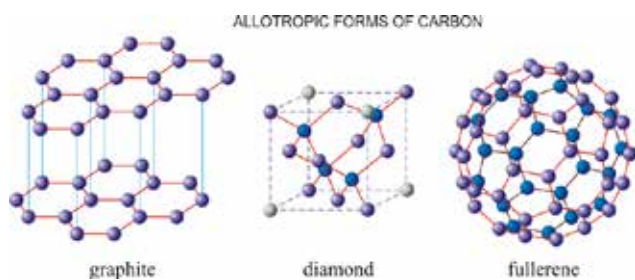
The difference between the properties of these substance molecules is explained based on the comparison of the composition and mass of oxygen and ozone molecules.

Thus, based on the questions put in front of the class, the children revive their knowledge about oxygen and ozone in their memory, conduct searches, and finally, with the help of the teacher, draw conclusions and define the concept of allotropy. As you can see, solving the problem ends with giving a new understanding. When solving this problem, students rely on the results of a chemical experiment, comparing the composition and mass of oxygen and ozone molecules from theoretical materials (Abbasov, 2018: 201).

In the example of oxygen, after students have a clear idea of this concept, the teacher focuses on other elements with allotropic transformations. These elements are listed in the table below:

Chemical element	The allotropic transformations it produces
O	O ₂ , O ₃
P	White, black, red
C	Diamond, graphite, carbine, fullerene
S	Crystalline, plastic, etc.
Si	Crystalline, amorphous

After studying the table, students understand that the concept of allotropy applies not only to oxygen, but also to other chemical elements. He notes that sulfur forms several allotropic transitions. The structure, properties, differences between each of these substances, etc. is explained. Thus, students’ knowledge of allotropy is strengthened and deepened.

As a result of creating a problem-situation in the teaching of the topic “Allotropy”, in addition to the development of creative thinking, research and creative abilities in students, they also develop an interest in learning the lesson, a desire to conduct experiments and draw conclusions (Hüseynov, 2019: 59).

In order to effectively apply the problem-based learning strategy in chemistry classes, the following conditions must be met:

- Students should be provided with a laboratory room and sufficient materials for chemical experiments and activities;
- The use of internet resources and the library should be free to assist research;
- Necessary safety measures should be taken regarding the experiments to be conducted by the students;
- When dividing into groups, not a “weak-strong” group, but an equal grouping should be done (Miflin, 2004: 445).
- At the stage of solving the problem, students should be motivated, directed questions should be asked and group work should be encouraged;
- The results obtained through the problem-based training should be prepared in the form of a report, and these results should be evaluated by the teacher after they are presented to the class.
- During the teaching of the subject through problem-based learning, a number of important qualities and abilities are developed and formed in students:
 - Develop high-level cognitive and thinking skills such as analysis, synthesis and evaluation, which are necessary during problem solving;

- Ensures that students are motivated and interested in learning.

- Students’ ability to use what they have learned in their social life improves;

- Problem-based learning asks students: “Why are we learning this information?”, “How will this benefit us later?”, “Can we use it in real life?” answers questions like;

- Students are ensured to use and develop their knowledge, experience and skills independently;

- Supports students’ higher-order thinking. In problem-based learning, students try to learn more about a topic or event. Complex problem scenarios encourage students to think critically and creatively. Students provide plausible evidence for a variety of problem situations;

- Increases communication and interaction between students;

- Teach democratic rules such as listening to others’ opinions and being open to different opinions;

- Students are taught the ability to use laboratory equipment;

- Increases students’ self-confidence and creates a sense of responsibility (Stepien, 1993: 352).

The result

1. The main goal of problem-based learning is for students to apply what they have learned in social life, work life, etc. while solving the problems encountered in the educational process. is to provide the ability to use when solving the difficulties that arise.

2. Based on constructivist learning theory makes learning effective. Because the structuralist approach is based on how the individual learns, not what they learn. Strategy is problem-focused from planning to execution. At the same time, there is an assessment at every stage of this process.

3. Students first encounter a problem that is set not randomly, but in a planned way. The problem is investigated in different stages and a conclusion is drawn. The main point here is that there is no single solution to the problem, the activity is based on active learning and is open to collaboration.

4. Frequent change of the problem situation allows the students to review the novelties again and again, thus their knowledge is updated.

5. In all these stages, the teacher is a cognitive guide who directs the students’ learning.

6. The teacher’s task of imparting and teaching information has been replaced by “directing the student to obtain information”.

7. It is an approach that can be effective in creating active learning environments, which has become especially popular in our country in recent years. Since the development of students’ creative thinking

skills is identified as an important goal in reformed education, it can be said that using this approach will facilitate the achievement of the goal.

Offers

1. Despite its many benefits, problem-based learning has some limitations as mentioned above. Knowing these shortcomings before organizing chemistry lessons will strengthen the effectiveness of the teaching process.

2. Necessary tools and textbooks should be prepared for problem-based training.

3. It is considered that it would be more appropriate to apply the problematic learning strategy in classes with a small number of students, since it takes a lot of time to monitor the students' activities and give feedback in the trainings carried out with this strategy. Because it is necessary to allocate time to each group and all members of the group, to follow the stages of solving the problem. This situation is considered as limiting the ability of the teacher to provide the required support in classes with many children.

4. "Technical service teams" consisting of teachers can be created. These teams can inform students about libraries, computers, laboratories and their efficient use on certain days and hours.

5. Reports prepared by students on the progress and results of the conducted chemical experiments can be published on the school's website. Presenting the "work" prepared by the students with their own efforts in this way will increase their motivation and

also serve as an example for other students in their future work.

6. In order to ensure success in problem-based learning, the teacher must know the student, be fair, be open to scientific developments, be able to draw the student's attention to the topic, listen to the student's comments on each topic, draw conclusions and guide them.

7. One of the reasons why traditional teaching methods are always preferred is that they are easy to apply or the instructor is not aware of new methods. For this reason, teacher candidates studying in universities for the teaching profession should be given training on problem learning during their undergraduate studies, and the university library should be enriched.

8. The subject and age groups of students to which the problem-based learning method will be applied are very important. In particular, the level of knowledge, experience, available resources and opportunities of students in lower grades should be taken into account.

9. It is known that the majority of chemistry teachers working in secondary schools today prefer traditional methods when teaching this subject. Although this situation happens for certain reasons (weak material and technical base, lack of laboratory rooms, lack of materials, etc.), as a result, favorable conditions for the development of students' creativity and research abilities are not created. Correcting this situation is the responsibility of the school management and education departments appointed by the Ministry of Education.

BIBLIOGRAPHY

1. G. Vahabzadə. Problem əsaslı öyrənmə, Aran ictimai-siyasi qəzeti, 11 oktyabr 2022, səh. 13–15.
2. Young-Eun Kim, Effect of "Inorganic Chemistry Experiment" class applying problem-based learning (PBL), Journal of the Korean Chemical Society Vol. 54, No: 6 pages.771–780. DOI <https://doi.org/10.5012/jkcs.2010.54.6.771>
3. M.N.Hüseynov, G.N.İsmayılova, D.N. Əhmədova., Kimyanın tədrisində problemlilik şagirdlərin idrak fəaliyyətini aktivləşdirən vasitə kimi, Kimya məktəbdə jurnalı 4(68) 2019, pages. 58–59.
4. M. Abbasov, V. Abbasov, V. Əliyev, G. Quliyeva, N. Abışov. Kimya 7, dərslik 2018, page. 30.
5. Winning T. and et. all. Developing pbl packages internationally: an evaluation of outcomes. Innovations In Education And Teaching International. 2003, Vol. 41. No:2, pages 125–134. DOI <https://doi.org/10.1080/1470329042000208666>
6. Seng tan O. Student experiences in problem-based learning: three blind mice episode or educational innovation? Innovations In Education And Teaching Interaction. 2003, Vol. 41., No 2., pages 169–184. DOI <https://doi.org/10.1080/1470329042000208693>
7. Mifflin B. Small groups and pbl: are we singing from the same hymn sheet?. Medical Teacher. 2004, Vol. 26. No 5, pages 444–450. DOI: <https://doi.org/10.1080/01421590410001696425>
8. Joan S. ve A. Huges Problem-Based Learning as classroom solution. Educational leadership. U.S.A: Association for Supervision & Curriculum Dev., 1994, pages. 1–6.
9. Stepien, W.J., Gallagher, S.A. ve D. Workman Problem-based learning for traditional and interdisciplinary classrooms, Journal for the Education of the Gifted, 1993, 16, pages. 338–357. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/016235329301600402>
10. Dahlgren M.A., Castensson, R. ve L.O. Dahlgren. PBL from the teachers' perspective, Conceptions of the tutor's role within problem based learning, Higher Education, 1998, 36, pages. 437–444.
11. A.J. Visschers-Pleijers, D. Dolmans, I.H. Wolfhagen, C.P. Van der Vleuten Exploration of a method to analyze group interactions in problem-based learning, Med Teach, 26 (5) (2004), pages. 471–478. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/01421590410001679064>
12. S.M.M. Loyens, S.H. Jones, J. Mikkers, T. van Gog. Problem-based learning as a facilitator of conceptual change, Learn Instr, 38 (2015), pages. 34–42. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2015.03.002>

REFERENCES

1. Vahabzadə G. Problem əsaslı öyrənmə [Problem-based learning]. Aran ictimai-siyasi qəzeti, 11 oktyabr 2022, səh. 13–15 [in Azerbaijani].
2. Young-Eun Kim, Effect of “Inorganic Chemistry Experiment” class applying problem-based learning (PBL), Journal of the Korean Chemical Society Vol. 54, No 6, pages.771–780. DOI <https://doi.org/10.5012/jkcs.2010.54.6.771>
3. Hüseynov M.N., İsmayılova G.N., Əhmədova D.N.. Kimyanın tədrisində problemlilik şagirdlərin idrak fəaliyyətini aktivləşdirən vasitə kimi [Difficulty in teaching chemistry as a means of activating students' cognitive activity]. Kimya məktəbdə jurnalı 4(68) 2019, pages 58–59 [in Azerbaijani].
4. Abbasov M., Abbasov V., Əliyev V., Quliyeva G., Abışov N. Kimya 7 [Chemistry 7]. dərslik 2018, page 30 [in Azerbaijani].
5. Winning T. and et. all. (2003). Developing pbl packages internationally: an evaluation of outcomes. Innovations In Education And Teaching International. Vol. 41. No 2, pages 125–134. DOI <https://doi.org/10.1080/1470329042000208666>
6. Seng tan O. (2003) Student experiences in problem-based learning: three blind mice episode or educational innovation? Innovations In Education And Teaching Interaction. Vol. 41., No 2., pages 169-184. DOI <https://doi.org/10.1080/1470329042000208693>
7. Miflin B. (2004). Small groups and pbl: are we singing from the same hymn sheet?. Medical Teacher. Vol. 26. No 5, pages 444–450. DOI: <https://doi.org/10.1080/01421590410001696425>
8. Joan S. ve A. Huges (1994). Problem-Based Learning as classroom solution. Educational leadership. U.S.A: Association for Supervision & Curriculum Dev., pages. 1–6.
9. Stepien, W.J., Gallagher, S.A. ve D. Workman (1993). Problem-based learning for traditional and interdisciplinary classrooms, Journal for the Education of the Gifted, 16, pages. 338–357. DOI <http://dx.doi.org/10.1177/016235329301600402>
10. Dahlgren M.A., Castensson, R. ve L.O. Dahlgren. (1998). PBL from the teachers' perspective, Conceptions of the tutor's role within problem based learning, Higher Education, 36, pages. 437–444.
11. A.J. Visschers-Pleijers, D. Dolmans, I.H. Wolfhagen, C.P. Van der Vleuten Exploration of a method to analyze group interactions in problem-based learning, Med Teach, 26 (5) (2004), pages. 471–478. DOI <http://dx.doi.org/10.1080/01421590410001679064>
12. S.M.M. Loyens, S.H. Jones, J. Mikkers, T. van Gog. Problem-based learning as a facilitator of conceptual change, Learn Instr, 38 (2015), pages. 34–42. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2015.03.002>

Anna NYPADYMKHA,

orcid.org/0000-0003-1894-3456

*Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
(Kyiv, Ukraine) a.nypadymka@gmail.com*

Olga LAKIYCHUK,

orcid.org/0000-0002-6938-7974

*Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
(Kyiv, Ukraine) olga_lucky11@ukr.net*

Oksana KORBUT,

orcid.org/0000-0001-6671-3925

*Senior Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
(Kyiv, Ukraine) korbut@bigmir.net*

THE ROLE OF AI IN COMPLETING WRITING TASKS BY UNIVERSITY STUDENTS

In the era of advancing technology, Artificial Intelligence (AI) has emerged as a powerful tool, revolutionizing various facets of education, thus the role of AI in education is highly debated and discussed by many scholars. While AI aids in solving problems, serves as a time-saving tool, and helps to generate ideas, its role in completing writing tasks among students of higher educational institutions remains a topic of debate. This study explores the expediency of assigning writing tasks to students in online education settings and as homework or test components, while also examining the reasons and results of copying AI-generated texts. The paper presents a critical literature review of similar studies and evaluates the perspectives of students and educators on the integration of AI into writing tasks. A questionnaire survey was conducted among students of technical specialities at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, focusing on their usage of AI for writing tasks and their perceptions of its impact on language learning. Results indicate a significant reliance on AI tools for completing writing tasks, with ChatGPT 4.0 emerging as the preferred platform among students. While most students read and edit AI-generated compositions before submission, concerns regarding plagiarism, academic integrity and the loss of independent research skills were voiced. Furthermore, students cited lack of time and desire to complete writing tasks as primary reasons for using AI, highlighting the need for engaging and interactive writing activities in educational settings. The present paper suggests some practical activities, which can complement writing tasks to make them more interesting and engaging, in order to avoid boredom and total plagiarism, increase students' motivation to upgrade their writing skills, moreover, the study underscores the importance of fostering critical thinking and highlights the need to do self-reflection among students to discern appropriate usage of AI in education. Overall, the findings suggest a nuanced approach towards integrating AI into writing tasks, emphasizing the importance of maintaining academic integrity and promoting meaningful learning experiences.

Key words: *AI in education, practical writing tasks, academic integrity, language learning efficiency.*

Анна НИПАДИМКА,
orcid.org/0000-0003-1894-3456
викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) a.nuradymka@gmail.com

Ольга ЛАКІЙЧУК,
orcid.org/0000-0002-6938-7974
викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) olga_lucky11@ukr.net

Оксана КОРБУТ,
orcid.org/0000-0001-6671-3925
старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) korbut@bigmir.net

РОЛЬ ШІ У ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ НА ПИСЬМО СТУДЕНТАМИ ВНЗ

В епоху розвитку технологій Штучний Інтелект (ШІ) виступає як потужний інструмент, що значною мірою впливає на різні аспекти освіти, тому його роль наразі є питанням для обговорень та дискусій серед освітян та дослідників. Хоча ШІ допомагає у вирішенні проблем, служить як засіб економії часу, допомагає генерувати ідеї, його роль у виконанні саме писемних завдань серед студентів закладів вищої освіти залишається предметом дебатів. У цьому дослідженні обговорюється доцільність виконання завдань на письмо студентами ЗВО в умовах онлайн-освіти, в якості домашніх завдань або як компонентів тестування, а також причини та наслідки копіювання текстів, згенерованих ШІ. В статті представлений критичний аналіз літератури, та результати опитування, які висвітлюють погляди студентів на інтеграцію ШІ в писемні завдання. Було проведено анкетування серед студентів технічних спеціальностей в Київському політехнічному інституті імені Ігоря Сікорського, яке фокусувалося на їх використанні ШІ для виконання писемних завдань та їх сприйнятті впливу ШІ на вивчення іноземної мови. Результати показують значну залежність студентів від інструментів ШІ для виконання писемних завдань, причому ChatGPT 4.0 виявляється найбільш популярною платформою серед студентів. Хоча більшість студентів читають та редагують створені ШІ тексти перед тим, як здати роботу, все ж існує певне занепокоєння щодо питань пов'язаних з плагіатом, академічною доброчесністю та можливістю втрати незалежних дослідницьких навичок. Крім того, студенти називають відсутність часу та бажання завершити писемні завдання як основні причини використання ШІ, підкреслюючи потребу в цікавих та інтерактивних писемних завданнях в освітніх закладах. У цій статті запропоновано практичні завдання, які можуть доповнити писемні, та зробити їх цікавішими, привабливішими, уникнути повний плагіат, а також підвищити мотивацію студентів покращити свої навички з письма. Крім того, у дослідженні підкреслюється важливість розвитку критичного мислення та необхідність саморефлексії серед студентів для розрізнення належного використання ШІ в освіті. У цілому результати вказують на необхідність дотримання виваженого підходу до інтеграції ШІ в писемні завдання, підкреслюючи важливість збереження академічної доброчесності та доцільності виконання того чи іншого завдання.

Ключові слова: ШІ в освіті, практичні письмові завдання, академічна доброчесність, ефективність вивчення іноземної мови.

Problem statement. With the development of information technologies, neural networks in particular, Artificial intelligence (AI) emerged as a powerful problem-solving and time-saving method, which is now widely used to complete various educational tasks. Students of technical specialities stated that AI tools cannot be reliable ways of completing tasks on such subjects as Physics, Higher Mathematics, Engineering, etc., but still, they can serve to write articles, essays, compositions and other

types of writing tasks. Taking into consideration this fact, there arises a question of expediency of suggesting students perform writing tasks as homework or tests when studying online. Also, the ways of getting any use from copying AI-generated texts should be analysed.

Analysis of research and publications. The role of AI in education in general is discussed by many scholars nowadays since it is a highly contradictable question. Some express arguments in favour of

utilizing AI tools to study, for instance, K.G. Srinivasa, et al. regard new technologies as opportunities to expand educational settings for learning both inside and outside of the traditional classroom but state that it also requires financial investment in all educational levels (Srinivasa et al., 2022: 311). In their work they focus on the benefits AI can bring to educators, which are undoubted, since using different platforms and tools significantly simplifies ways of developing tasks for students, checking students' assignments, providing feedback, etc. Based on their study conducted involving English language learners, Kunyang Qu and Xuande Wu revealed positive aspects of using AI, Chat GPT in particular. The scholars highlighted the increase in students' enthusiasm and engagement and, the positive impact on developing written and oral skills (Qu, Wu, 2024). Alex Guilherme also supports "technological inclusion" as a factor that can benefit education but requires changing the educational context (Guilherme, 2019). Joel C. Meniado supports the idea of using AI to enhance the quality simplify teaching and assessment, and increase students' productivity but at the same time expresses concerns connected with academic integrity, information accuracy and security (Meniado, 2023).

Paweł Cabała et al. consider also focused their study on the utilization of ChatGPT, and conducted a questionnaire survey aimed at finding out the opinion of students about the possibility of using the ChatGPT platform in solving specific decision-making problems. The result of their study demonstrated that the majority of surveyed students have a positive attitude toward using the ChatGPT system in classes (Cabała et al, 2023). However, there were different opinions on the answers to the open question. On the one hand, the benefits of using it as a learning support tool were noted, for example, facilitating information retrieval, paraphrasing text or creating work plans. On the other hand, there were concerns about the possibility of plagiarism, as well as the risk of students losing the ability to search for information reliably and efficiently. Kunyang Qu and Xuande Wu, also regard AI platforms as valuable tools for computer-assisted language learning (CALL), but they also express concern that there remains limited understanding regarding the adoption of AI chatbots, specifically within the context of the English language (Qu, Wu, 2024).

The objective of the present paper is to identify the expediency of giving students of higher educational institutions writing tasks within the frames of online education and as home assignments, parts of tests, etc., and based on the questionnaire results suggest complementing the writing tasks with activities aimed

at developing writing and overall students' language proficiency skills.

The present research was completed using the methods of observation, critical analysis of literature and conducting a questionnaire among students of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, who study Math, Physics and Engineering.

Results and discussion. As was already mentioned, AI nowadays is an integral part of completing writing tasks, providing us with a variety of ideas on its use, starting from simple tasks such as proofreading, text polishing, highlighting keywords, and finishing with getting the work done without any human participation.

To identify the number of students who prefer using AI to complete writing tasks without any participation, we surveyed the students of two faculties: Physics and Math and Mechanical Engineering at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. In total, 66 students took part in the questionnaire, aged 18–27. Most of them are 20 years old – 36 people (54.5%), 3 students aged 18 (4.5%), 12 students – 19 yr. (12.2%), 12 – 21 yr. (12.2%) and 3 students aged 27 (4.5%), 39 (59.1%) of them are male and 27 (40.9%) are female. The focus group was suggested to give answers to the following questions:

1. Do you use AI tools to complete English writing tasks? (Suggested answer options: yes, no, sometimes).
2. In case you use AI tools to complete writing tasks, which ones? (They had to fill in their short answer).
3. Do you read the composition/essay/paragraph the AI-generated for you? (Suggested answer options: yes, no, not always).
4. Do you edit the composition/essay/paragraph the AI-generated for you? (Suggested answer options: yes, no, not always).
5. Do you translate the new words (if there are any) from an AI-generated writing piece? (Suggested answer options: yes, no, sometimes).
6. What do you think is the main reason for students to use AI tools for completing writing tasks? (Suggested answer options: lack of knowledge, desire to boost academic performance, lack of time, lack of desire to write something, the desire to complete the task with higher quality and other, where students were free to write their replies).
7. Do you think it is a good trend that more and more students use AI to complete writing tasks? (Suggested answer options yes, no, not sure, other).
8. Do you think AI positively influences the language learning process? (Suggested answer options yes, no, not sure, other).

The results of the mentioned questionnaire are the following:

1) 59.1% of students stated that they sometimes use AI to complete writing tasks, 27.3% deny using AI, and 13.6% confessed using AI to complete writing tasks. This result doesn't fully correlate with teachers' observations, which indicate a bigger percentage of students who just copy and paste ready-generated texts.

2) Among the tools mentioned ChatGPT 4.0 (59 responses), Bard (2 responses), Gemini (2 responses), and Grammarly (1 response). That is, we can conclude that so far ChatGPT remains to be one of the most popular among students, the possible reasons for it to be highly used are its affordability, accessibility, and simplicity of usage.

3) 77.3% of the students admitted that they read the generated piece of writing before submitting it, 18.2% stated that they do not always read it, and 4.5% confessed that they never read ready-generated texts. As we can see, the majority at least read their completed assignments before submitting them, and this indicates that even if they do not complete writing as they are supposed to, they still can upgrade their reading skills.

4. 72.7% of the respondents claimed that they edited the composition/essay/paragraph the AI-generated, 22.7% stated that they do not always do that and only 4.5% responded that they never edit. This also can indicate a good trend, since editing requires reading comprehension skills and critical thinking skills as minimum.

5. 68.2% responded that they translate the new words (if there are any) from AI-generated writing pieces, 18.2% said they did not and 13.3% chose the option sometimes. Since the majority translates, this indicates they are interested in the new vocabulary items and might mean their motivation to comprehend their writing pieces.

6. Regarding the reasons for using AI tools for completing writing tasks, the majority choose 2 options: lack of desire to write something (28.6% of respondents) and lack of time, the same amount (28.6%). The second largest reason was the desire to complete the task with a higher quality. The other options were chosen by one student each, that is: lack of knowledge (4.8%), desire to boost academic performance (4.8%), and other options were as follows: a set of different factors, using AI as a translator, proofreading, checking if the composed sentence is clear and makes sense, to avoid boredom when completing writing task, to complete the task if it seems higher than particular student's level of language proficiency. Based on these results, we can

conclude that writing tasks are not students' favourite activity and to make them more engaging and enjoyable there should be suggested interesting activities. For instance, students can be provided with intriguing story starters, or writing prompts to provoke their imagination and train creativity. The other option is to suggest students problem-solving tasks, for example, a game "Consequences", where each student writes a sentence or paragraph of a story, and the rest of the group should suggest a story ending. This can be complemented with competition for the best story. Also, it would be valuable to connect writing tasks to real-world issues, events, or experiences relevant to students' lives, which might encourage them to explore topics they are passionate about, such as social justice, environmental sustainability, or personal reflections. Moreover, students should understand, that teachers can instantly identify if the text was generated by AI since AI-generated works have certain structures, sophisticated sentence-building techniques and very extensive vocabulary. Thus the good idea is to organise peer review sessions where students can share their work, receive feedback, and collaborate with peers, having the chance to observe themselves from the teachers' view. This activity can also encourage constructive criticism, peer editing, and supportive feedback.

7. 59.1% of the students are not sure if it is a good trend that more and more students are using AI to complete writing tasks, 13.6% are pro, and the same amount are against it. There were also several replies in the category of "other", one student stated that it strongly depends on the student's intentions if AI is used to check yourself and help to understand mistakes, but if the work is completed purely by AI. If a student does not even bother checking, then it is a negative trend. Another student admitted that educators should teach the students to use AI appropriately, setting clear goals for some particular tasks to avoid breaking academic integrity and plagiarism. One more student commented that if students analyse the AI text, try to improve it, learn new words and speech patterns, and use the AI in conjunction with a translator and dictionary, this is a good thing because the student will learn new words and visually see an example of their use. Otherwise, it is a bad trend. To summarise this section, it should be stated that we can agree that students need to self-reflect and understand their goals if they just need to complete the task because it is required or they want to upgrade their writing skills. And depending on this analysis they should choose their strategies of using AI in education in general.

8. Regarding AI's positive versus negative influence on the language learning process, 40.9% expressed a positive attitude, 40.9% were not sure and only 13.6% were strongly against it. Also, one student answered that it depends on a person.

Conclusion. The integration of Artificial Intelligence (AI) into writing tasks among students of higher educational institutions presents both opportunities and challenges. While AI tools offer efficiency and convenience, they also raise concerns regarding academic integrity, plagiarism, and the erosion of critical thinking skills. The findings of this study highlight the prevalent use

of AI among students for completing writing tasks, driven primarily by factors such as lack of time and motivation. However, educators must recognize the need for balanced and ethical utilization of AI in education. Engaging and interactive writing activities can play a vital role in addressing students' reliance on AI tools and fostering a deeper understanding of language proficiency. By providing students with opportunities for creative expression, critical analysis, and peer collaboration, educators can promote meaningful learning experiences and empower students to develop essential writing skills.

BIBLIOGRAPHY

1. Cabała, P., Kwiatkowska, K., Woźniak, K. i Zakrzewska, M. Opinie studentów wobec możliwości i ograniczeń wykorzystania systemu ChatGPT. *E-mentor*. 2023. Vol. 5(102). P. 48–56. <https://doi.org/10.15219/em102.1638>
2. Guilherme, A. AI and education: the importance of teacher and student relations. *AI & Soc.* 2019. Vol. 34. P. 47–54. <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0693-8>
3. Meniado J. The Impact of ChatGPT on English Language Teaching, Learning, and Assessment: A Rapid Review of Literature. *Arab World English Journal*. 2023. Vol. 14. P. 3–18. URL: <https://doi.org/DOI:10.24093/awej/vol14no4.1>.
4. Qu, K., Wu, X. ChatGPT as a CALL tool in language education: A study of hedonic motivation adoption models in English learning environments. *Educ Inf Technol*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12598-y> (date of access: 20.03.2024).
5. Srinivasa K., Kurni M., Saritha K. Harnessing the Power of AI to Education. *Springer Texts in Education*. 2022. P. 311–312. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-6734-4_13 (date of access: 30.10.2022).

REFERENCES

1. Cabała, P., Kwiatkowska, K., Woźniak, K., & Zakrzewska, M. (2023). Opinie studentów wobec możliwości i ograniczeń wykorzystania systemu ChatGPT. [Students' opinions on the possibilities and limitations of using the ChatGPT system]. *E-Mentor*, 102(5), 48–56. <https://doi.org/10.15219/em102.1638> [in Polish].
2. Guilherme, A. A. (2017). AI and education: the importance of teacher and student relations. *AI & SOCIETY*, 34(1), 47–54. <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0693-8>
3. Meniado, J. C. (2023). The impact of CHATGPT on English Language Teaching, Learning, and Assessment: A Rapid Review of literature. *Arab World English Journal*, 14(4), 3–18. <https://doi.org/10.24093/awej/vol14no4.1>
4. Qu, K., & Wu, X. (2024). ChatGPT as a CALL tool in language education: A study of hedonic motivation adoption models in English learning environments. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12598-y>
5. Srinivasa, K. G., Kurni, M., & Saritha, K. (2022). Harnessing the power of AI to education. In *Springer texts in education* (pp. 311–342). https://doi.org/10.1007/978-981-19-6734-4_13

УДК37.018.43:81'243.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-55>**Ірина ОЗАРЧУК,***orcid.org/0000-0002-8722-9160*

асистент кафедри іноземних мов

Національного університету водного господарства та природокористування

(Рівне, Україна) *ozarchukirina@gmail.com***Євгенія КОСТИК,***orcid.org/0000-0002-7611-0770*

кандидат педагогічних наук, доцент,

заступник завідувача кафедри іноземної філології, перекладу

та методики навчання з наукової роботи

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) *kostyk30@meta.ua*

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗВО

Стаття присвячена аналізу та обґрунтуванню важливості формування іноземномовного освітнього середовища в закладах вищої освіти. Мета дослідження полягає в установленні цілей формування іноземномовного освітнього середовища, таких як підвищення рівня мовної компетенції студентів, покращення міжкультурного спілкування тощо. Автори трактують іноземномовне освітнє середовище як атмосферу або контекст, де освітній процес відбувається іноземною мовою та із залученням іноземних студентів та викладачів. Актуальність теми статті підтверджується зростанням кількості студентів, які шукають можливості для навчання за кордоном, а також збільшенням кількості іноземних студентів, які обирають університети України. На думку авторів статті, розуміння та розвиток іноземномовного освітнього середовища стає важливою складовою стратегії університетів для забезпечення якісної освіти та готовності студентів до сучасних викликів глобалізованого світу. Зокрема, у статті розглядаються важливі аспекти такого середовища, включаючи розвиток мовних навичок студентів, міжкультурне розуміння, підготовку до роботи у глобальному середовищі, стимулювання міжнародних зв'язків та підвищення привабливості університету для іноземних здобувачів вищої освіти та викладачів. Детально аналізуються можливі переваги та виклики, що супроводжують процес формування іноземномовного освітнього середовища, а також надаються рекомендації для успішної реалізації цієї стратегії у закладах вищої освіти. Висновки статті спрямовані на підтримку та поширення практики формування іноземномовного середовища в університетському освітньому процесі з метою покращення якості освіти та підготовки студентів до викликів глобалізації.

Ключові слова: міжнародна мобільність, міжнародна студентська спільнота, глобальне навчання, міжнародний обмін, інтеркультурне спілкування.

Iryna OZARCHUK,*orcid.org/0000-0002-8722-9160*

Assistant at the Department of Foreign Languages

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

(Rivne, Ukraine) *ozarchukirina@gmail.com***Yevheniia KOSTYK,***orcid.org/0000-0002-7611-0770*

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Deputy Head of the Department of Foreign Philology, Translation

and Methods of Teaching for Scientific Work

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) *kostyk30@meta.ua*

FORMATION OF A FOREIGN LANGUAGE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article is devoted to the analysis and justification of the importance of forming a foreign language educational environment in higher education institutions. The purpose of the study is to establish the goals of forming a foreign language educational environment, such as raising the level of students' language competence, improving intercultural communication, etc. The authors interpret the foreign language educational environment as an atmosphere or context where the educational process takes place in a foreign language and with the involvement of foreign students and teachers. The relevance of the article's topic is confirmed by the growing number of students seeking opportunities to study abroad, as well as the increasing number of foreign students choosing Ukrainian universities. According to the authors, understanding and developing a foreign language educational environment is becoming an important component of the university strategy to ensure quality education and student readiness for the modern challenges of the globalized world. In particular, the article discusses the key aspects of such an environment, including the development of students' language skills, intercultural understanding, preparation for work in a global environment, stimulation of international relations and increasing the attractiveness of the university for foreign students and teachers. The possible benefits and challenges of creating a foreign language educational environment are analyzed in detail, and recommendations for the successful implementation of this strategy in higher education institutions are provided. The conclusions of the article are aimed at supporting and disseminating the practice of forming a foreign language environment in the university educational process in order to improve the quality of education and prepare students for the challenges of globalization.

Key words: international mobility, international student community, global learning, international exchange, intercultural communication.

Постановка проблеми. Протягом останніх років увага науковців з усього світу зосереджена на темі освітнього середовища та освітнього простору. Варіативність підходів до цієї проблематики свідчить про її складність і багатогранність. Один з провідних та найбільш комплексних проєктів у цій галузі – ініціатива ОЕСР «Інноваційні навчальні середовища» (Innovative Learning, 2006), яка пропонувала різноманітні підходи до формування та оцінювання освітнього простору. Зазначена розвідка все ще перебуває на етапі початкових досліджень, і, на жаль, значна увага приділяється в основному аспектам будівель, залишаючи осторонь взаємодію простору та педагогічної практики. Наукова спільнота вже створила значну кількість спеціалізованих досліджень, присвячених оцінюванню освітнього простору. Аналіз таких систем, який представлений у роботі Клевленд та Фішер (Cleveland & Fisher, 2014), підкреслює різноманітність підходів до визначення принципів та критеріїв оцінювання, а також розробки відповідних інструментів. Важливим є подальше дослідження процесів, що відбуваються в аудиторії, з активною участю як вчителів, так і учнів, як підкреслює Ульріке Штадлер-Альтман (Stadler-Altmann, 2015: 253).

Очевидно, що формування іншомовного освітнього середовища в умовах закладів вищої освіти є актуальною та важливою проблемою у сучасному світі. На тлі процесів глобалізації та інтернаціоналізації, а також зростаючої потреби взаєморозуміння між різними культурами та мовами, створення сприятливого іншомовного середовища стає необхідністю для успішної освіти та

кар'єрного зростання майбутніх фахівців. Інакше кажучи, у сучасному глобалізованому світі іншомовне освітнє середовище в університетах стає все більш важливим для підготовки студентів до успішної кар'єри та життя в міжнародному співтоваристві. Однак виникають численні проблеми, які ускладнюють процес формування такого середовища в умовах закладів вищої освіти.

По-перше, існує проблема недостатнього рівня мовної компетенції студентів, яка перешкоджає їхній повноцінній взаємодії з іноземними студентами та викладачами. Недоліки у мовній підготовці можуть обмежувати можливості академічного і культурного обміну, а також впливати на якість навчання та досягнення студентів.

По-друге, постає питання недостатньої кількості міжнародних програм і ініціатив, спрямованих на створення міжкультурного середовища та забезпечення взаємодії між студентами та викладачами з різних країн. Відсутність таких програм може ускладнювати процес адаптації іноземних студентів та їхнє інтегрування в студентське середовище.

По-третє, слід наголосити на відсутності ефективних стратегій та методів розвитку іншомовного освітнього середовища в ЗВО. Відсутність відповідної методології може ускладнювати процес реалізації міжнародних програм та знижувати їхню ефективність.

Отже, вирішення цих проблем вимагає системного підходу до формування іншомовного освітнього середовища в умовах ЗВО, розробки ефективних стратегій та методів, а також залучення ресурсів для підвищення рівня мовної компетенції.

ції та розвитку міжкультурного спілкування студентів та викладачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує важливі напрямки студіювань, а також новаторські підходи та потенційні перспективи розвитку іншомовного освітнього середовища в умовах закладів вищої освіти. Дослідження О. Чиханцової (2015) містить важливі відомості щодо впливу іншомовного спілкування на студентів немовних закладів вищої освіти. Актуальність цієї розвідки полягає у врахуванні важливості іншомовного середовища для студентів, які вивчають іноземні мови. Р. Олексенко та Ю. Васюк (2017) студіюють зміни в освітньому середовищі та їхній вплив на особистісний розвиток студентів та їхнє сприйняття іншомовного навчання. Робота Д. Бінецької (2016) присвячена методам формування дослідницьких вмій студентів в умовах іншомовного середовища в університетському навчанні. Н. Школяр (2021) досліджує вплив освітнього середовища на готовність студентів до іншомовного спілкування. Монографія «Компетентісно зорієнтована освіта: якісні виміри» (2015) містить огляд сучасних підходів до компетентісно орієнтованої освіти, що важливо для розуміння методів формування іншомовного середовища в ЗВО. О. Котенко (2015) аналізує тенденції у сфері іншомовної освіти педагога, що є також корисним для розуміння контексту формування іншомовного середовища в університетському навчанні. Дослідження О. Скоробагатої «Теоретичні засади формування вторинної мовної особистості вчителя іноземних мов у процесі фахової підготовки» (2016) має значний вплив на розуміння процесу підготовки вчителів іноземних мов та формування їхньої мовної компетентності. Робота містить теоретичний аналіз, що відображає основні принципи і методи формування вторинної мовної особистості вчителя іноземних мов.

Попри значний науковий доробок стосовно покращення освітнього середовища, це питання потребує подальших розвідок у контексті інтеграції України у глобальний освітній простір.

Мета дослідження полягає в установленні цілей формування іншомовного освітнього середовища, таких як підвищення рівня мовної компетентності студентів та покращення міжкультурного спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іншомовне освітнє середовище – це атмосфера або контекст, де освітній процес відбувається на іншій мові, ніж рідна мова здобувачів освіти або викладачів. Це може охоплювати будь-який рівень

освіти, від дошкільної освіти до вищої освіти. Основна мета іншомовного освітнього середовища – створити умови, в яких здобувачі освіти можуть ефективно навчатися, розвиватися та спілкуватися іноземною мовою. Іншомовне освітнє середовище допомагає створити умови для досконалішого вивчення мови, підвищує міжкультурне розуміння та розвиває міжнародні зв'язки університету.

Необхідно зазначити, що формування іншомовного освітнього середовища у вищій освіті невід'ємно пов'язане з наявністю відповідних ресурсів, що забезпечують доступ до іншомовних матеріалів, інтерактивних платформ та комунікаційних засобів. Серед таких ресурсів можна виокремити міжнародні бібліотеки, які надають можливість студентам та викладачам користуватися літературою, журналами та дослідницькими роботами з різних країн світу. Крім того, важливим елементом є доступ до віртуальних курсів, які дозволяють студентам вивчати іноземні мови та спеціалізовані предмети у форматі онлайн-навчання.

У сучасному світі, де технології активно перетинаються з освітою, доступ до віртуальних курсів постає важливим елементом освітнього процесу. Особливо важливим є його використання для вивчення іноземних мов та спеціалізованих предметів у форматі онлайн-навчання. Онлайн-курси з іноземних мов дозволяють студентам не лише отримувати нові знання, а й вдосконалювати свої комунікативні навички, навчитися спілкуватися в інтернаціональному середовищі, а також збагачувати свій культурний багаж через вивчення мовних особливостей та традицій інших країн. Такі курси зі спеціалізованих предметів також мають величезне значення для студентів, оскільки вони дозволяють отримувати актуальні знання в потрібній сфері без обмежень часу та простору, що особливо актуально в умовах швидкої зміни технологій та вимог ринку праці. Завдяки доступу до віртуальних курсів, студенти можуть навчатися від провідних експертів у своїй галузі, отримуючи оновлені знання та навички, які необхідні для успішної кар'єри. Однак для максимізації їх потенціалу необхідно вирішувати виклики, пов'язані з організацією навчання та забезпеченням доступності для всіх категорій студентів.

Мовні лабораторії є ще одним ефективним засобом створення іншомовного середовища, де студенти можуть практикувати мовні навички та спілкуватися з носіями мови за допомогою сучасних технологій. Лабораторії забезпечують студентам можливість практикувати мовні нави-

чки та встановлювати комунікацію з носіями мови, використовуючи передові технології. Мовні лабораторії стають місцем, де студенти можуть взаємодіяти з мовним матеріалом у зручний для них спосіб. Сучасні технології, використовувані у цих лабораторіях, дозволяють студентам не лише слухати та читати, а й взаємодіяти з мовним контентом, що збагачує їх мовний досвід та розвиває навички мовлення.

Однією із важливих переваг мовних лабораторій є їх здатність створювати імерсивне мовне середовище. Завдяки використанню аудіо, відео та інтерактивних матеріалів, студенти занурюються в мовну атмосферу, що дозволяє їм відчувати себе, ніби вони перебувають у країні, де вивчається мова. Це сприяє активізації навичок розуміння мови та адаптації до різноманітних мовних ситуацій. Крім того, мовні лабораторії забезпечують можливість студентам спілкуватися з носіями мови через відеоконференції, інтерактивні вправи або спеціальні платформи для обміну мовленнєвими навичками. Такий досвід спілкування є непересічною можливістю для студентів удосконалити свої мовні вміння та отримати практичний досвід використання мови у реальних ситуаціях.

Отже, мовні лабораторії відіграють суттєву роль у формуванні іншомовного середовища для студентів. Завдяки їм, студенти отримують можливість не лише вивчати мови, але і практикувати їх у віртуальному середовищі, що сприяє їхньому мовному розвитку та підготовці до міжнародного спілкування. Усі ці ресурси сприяють активному вивченню мови та поглибленню знань у міжнародному контексті, що сприяє інтеграції у глобальне освітнє середовище.

Другий аспект включає створення сприятливого іншомовного освітнього середовища безпосередньо в межах закладу вищої освіти. Це вимагає впровадження різноманітних заходів, спрямованих на підтримку іншомовного навчання та міжнародного спілкування серед студентської та академічної спільноти. Одним з таких заходів є організація мовних клубів, де студенти мають можливість практикувати мову, спілкуючись один з одним або з носіями мови. Це створює навчальне середовище, де студенти можуть вільно вдосконалити свої мовні навички та поглиблювати розуміння інших культур. Крім того, організація міжнародних конференцій та семінарів у міжнародному форматі є важливим кроком у створенні іншомовного освітнього середовища.

Такі заходи надають можливості студентам та викладачам обмінюватися ідеями та досвідом з представниками інших країн, розширюючи свої

знання та розуміння на міжнародному рівні. Підтримка обміну студентами та викладачами з іноземних країн є важливим аспектом створення іншомовного середовища. Програми обміну, міжнародні стажування та співпраця з іноземними закладами освіти сприяють поглибленню міжнародного спілкування та взаєморозуміння.

При цьому важливо систематично впроваджувати іншомовне навчання та комунікацію в освітній процес, використовуючи інтерактивні методи, що сприяють активній взаємодії та обміну думками іншою мовою, що потребує застосування новітніх технологій та інноваційних методик, спрямованих на залучення студентів до активного вивчення мови та культури. Наприклад, можливість використання відеоуроків, мультимедійних презентацій, вебінарів та онлайн-курсів дозволяє студентам отримувати доступ до різноманітних матеріалів для вивчення іноземної мови та культури, забезпечуючи їм можливість вдосконалити свої мовні навички у зручний для них час та темп. Також важливо використовувати інтерактивні вправи, рольові ігри, дискусії та проекти, які стимулюють студентів до активного спілкування та взаємодії іноземною мовою.

Впровадження інтерактивних методів навчання допомагає зробити процес вивчення мови більш захопливим та ефективним, а також сприяє розвитку комунікативних навичок та міжкультурного розуміння. Зазначені підходи допомагають створити захоплювальну та інноваційну навчальну атмосферу, яка сприяє успішному вивченню іноземної мови та розширенню світогляду студентів. Загалом, формування іншомовного освітнього середовища в ЗВО є складним та багатогранним процесом, який вимагає комплексного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін, але він важливий для розвитку міжнародної співпраці, підвищення культурного рівня студентів та підготовки їх до успішного функціонування в глобальному суспільстві, тому необхідно чітко сформулювати цілі іншомовного освітнього середовища. На нашу думку, ці цілі можуть бути різноманітними і залежати від конкретних стратегій установи:

1. *Підвищення рівня мовної компетенції студентів.* Підвищення рівня мовної компетенції студентів є однією з найважливіших цілей іншомовного освітнього середовища. Розвиток мовних навичок студентів у таких аспектах, як читання, письмо, слухання та усне мовлення, є критичним для досягнення цієї мети. Читання в іншомовному освітньому середовищі сприяє розвитку розуміння письмових матеріалів, розширює словниковий запас та розвиває навички аналізу текстів.

Відмінність між письмом та усним мовленням полягає в специфічних вимогах до організації мовлення та використанні граматичних структур.

Важливо розвивати як письмові навички, що включають написання різноманітних текстів, так і усне мовлення, що передбачає вміння ефективно та логічно висловлювати свої думки та ідеї в усній формі. Уміння слухати є однією з важливих складових комунікативної компетенції. В іншомовному освітньому середовищі слухання допомагає студентам розвивати здатність сприймати інформацію, адаптувати своє мислення до різноманітних мовних контекстів та встановлювати ефективний контакт з мовцями іншої мови.

Таким чином, підвищення рівня мовної компетенції студентів передбачає систематичний розвиток навичок читання, письма, слухання та усного мовлення в контексті іншомовного освітнього середовища.

2. Створення міжкультурного розуміння. Формування іншомовного освітнього середовища в університетському контексті постає важливим аспектом сучасної освітньої парадигми. Цей процес має потенціал сприяти не лише засвоєнню іноземної мови, але й формуванню розуміння та поваги до різноманітних культурних контекстів. Реалізація іншомовного освітнього середовища сприяє створенню атмосфери, де студенти та викладачі мають можливість взаємодіяти з представниками різних культур, обмінюватися думками та досвідом, що сприяє не лише поглибленню мовної компетенції, але й розвитку міжкультурної гармонії та співпраці. Перетин інтернаціональних мовних та культурних меж університетського середовища створює плідний ґрунт для вироблення толерантності, культурного розмаїття та глобальної свідомості. Такий підхід не лише сприяє активізації міжнародних зв'язків в освітній сфері, але й формує освічену та відкритую до нових ідей громадянську особистість, яка готова до конструктивного співробітництва в глобальному світі.

3. Розвиток міжнародних зв'язків. Формування іншомовного освітнього середовища в університетському контексті може сприяти розширенню розуміння та поваги до різноманітних культур, що сприяє міжкультурній гармонії та співпраці та є важливими аспектами в сучасному глобалізованому світі. Підтримка іншомовного середовища допомагає у створенні платформи для активної взаємодії між представниками різних культур та націй у навчальному середовищі. Такий підхід сприяє розвитку толерантності, взаєморозуміння та відкритості до нових ідей і поглядів. З огляду

на це, університет стає центром, який сприяє не лише академічному зростанню, а й формуванню глобальних громадян, здатних ефективно працювати у світовому співтоваристві.

4. Підготовка студентів до глобального ринку праці. Розвиток іншомовного освітнього середовища в університетах може мати значущий вплив на підготовку студентів до роботи у глобальному середовищі. У сучасному світі, де міжнародна співпраця та міжкультурне взаєморозуміння стають важливими складовими успішної кар'єри, вміння спілкуватися та працювати в міжнародних командах має вагомим значенням.

Іншомовне освітнє середовище надає студентам можливість не лише вдосконалити свої мовні навички, але й здобути досвід міжкультурного спілкування та співпраці. Вони навчаються пристосовуватися до різноманітних культурних контекстів, розвивають гнучкість та емпатію, що є важливими якостями у міжнародному професійному середовищі.

Таким чином, розвиток іншомовного освітнього середовища у вищій освіті не лише сприяє академічному розвитку студентів, а й готує їх до успішної кар'єри в глобальному світі, де співпраця та взаєморозуміння перетворюються на важливі чинники успіху.

5. Підвищення привабливості університету для іноземних студентів і викладачів. Створення іншомовного освітнього середовища у вищій освіті може мати значний вплив на привабливість університету для іноземних студентів і викладачів, що може відобразитися в збільшенні різноманітності інтелектуального середовища та сприяти підвищенню престижу та міжнародного рейтингу закладу вищої освіти. Залучення іноземних студентів та викладачів з різних країн сприяє культурній різноманітності та інтелектуальному обміну ідеями, що збагачує навчальне середовище.

Отже, ціль створення іншомовного освітнього середовища може варіюватися залежно від специфіки та потреб конкретного університету. Деякі заклади вищої освіти можуть прагнути залучити більше іноземних студентів для збільшення міжнародного впливу та розширення культурного обміну, тоді як інші можуть фокусуватися на привабливості для іноземних викладачів для покращення якості навчання та дослідницької роботи. Реалізація цих цілей сприятиме формуванню більш глобального, різноманітного та культурно насиченого освітнього середовища в університеті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створення іншомовного освітнього середовища в університетах відіграє вирішальну роль

у підготовці студентів до успішної адаптації та роботи в глобалізованому світі. Наші дослідження підтверджують, що формування такого середовища сприяє підвищенню рівня мовної компетенції, розвитку міжкультурного розуміння, стимулює міжнародні зв'язки та зростання привабливості університету для іноземних студентів та викладачів.

Для подальшого розвитку цієї галузі наукових досліджень рекомендується зосередитися на таких аспектах: вивчення впливу іншомовного освітнього середовища на академічні досягнення студентів; ефективність стратегій інтеграції іншо-

мовного освітнього середовища в освітній процес; методи і підходи до впровадження іншомовного середовища у навчальну програму з метою визначення найбільш ефективних практик; вплив іншомовного освітнього середовища на культурну та соціальну адаптацію студентів; роль викладачів у формуванні іншомовного освітнього середовища. Додаткові дослідження у цих напрямках дозволять отримати глибше розуміння ефективних стратегій формування іншомовного освітнього середовища та його впливу на університетську спільноту та академічні досягнення студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бінецька Д. Освітнє середовище університету як засіб формування дослідницьких умінь майбутніх учителів іноземних мов. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 1(52). С. 16–20.
2. Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри: моногр.; редкол. Огнев'юк В. О. й ін. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 368 с.
3. Котенко О. В. Сучасні тенденції розвитку системи іншомовної освіти педагога в Україні. Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5 листоп. 2015 р. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 3–11.
4. Олексенко Р. І., Васиук Ю. А. Особистість в освітньому середовищі, яке динамічно трансформується. Філософські обрії. 2017. Вип. 37. С. 124–135.
5. Скоробагата О. М. Теоретичні засади формування вторинної мовної особистості вчителя іноземних мов у процесі фахової підготовки. Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки». 2016. Вип. 18. С. 321–328.
6. Чиханцова О. А. Значення іншомовного професійного спілкування для студентів немовних ВНЗ. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. 2015. № 12(14). С. 127–141.
7. Школяр Н. В. Освітнє середовище ЗВО як фактор формування готовності студентів до професійно орієнтованого іншомовного спілкування. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 76, т. 3. С. 65–70.
8. Cleveland B., Fisher K. The Evaluation of Physical Learning Environments: A Critical Review of the Literature. Learning Environments Research. 2014. № 17. Pp. 1–28.
9. Innovative Learning Environments. URL: <http://www.oecd.org/education/cei/innovativelearningenvironments.html>
10. Stadler-Altman, Ulrike. Learning Environment: The Influence of School and Classroom Space on Education. The Routledge International Handbook of Social Psychology of the Classroom., ed. by C. Rubie-Davies, J. M. Stephens, and P. Watson. Routledge. 2015. Pp. 252–262.

REFERENCES

1. Binetska D. (2016). Osvitnie seredovyshche universytetu yak zasib formuvannia doslidnytskykh umin maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov [Educational environment of the university as a means of forming research skills of future foreign language teachers]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University. Pedagogical Sciences, 1(52), 16–20 [in Ukrainian].
2. Kompetentnisno zoriientovana osvita: yakisni vymiry [Competency-based education: qualitative dimensions]. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
3. Kotenko O. V. (2015). Suchasni tendentsii rozvytku systemy inshomovnoi osvity pedahoha v Ukraini [Modern trends in the development of the system of foreign language teacher education in Ukraine]. Inshomovna osvita pedahoha: vyklyky, problemy, perspektyvy: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 5 lystop. 2015 r. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 3–11 [in Ukrainian].
4. Oleksenko R. I., Vasiuk Yu. A. (2017). Osobystist v osvitnomu seredovyshchi, yake dynamichno transformuietsia [Personality in a dynamically transforming educational environment]. Filosofski obrii – Philosophical horizons, 37, 124–35 [in Ukrainian].
5. Skorobahata O. M. (2016). Teoretychni zasady formuvannia vtorynnoi movnoi osobystosti vchytelia inozemnykh mov u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theoretical foundations of the formation of the secondary language personality of a foreign language teacher in the process of professional training]. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Seriiia “Pedagogichni nauky” – The origins of pedagogical skill. Series “Pedagogical Sciences”, 18, 321–328 [in Ukrainian].
6. Chykhantsova O. A. (2015). Znachennia inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia dlia studentiv nemovnykh VNZ [The importance of foreign language professional communication for students of non-language universities]. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zb. nauk. prats – Actual problems of education and upbringing of people with special needs: a collection of scientific works, 12(14), 127–141 [in Ukrainian].

-
7. Shkoliar N. V. (2021). Osvitnie seredovyshche ZVO yak faktor formuvannia hotovnosti studentiv do profesiino orientovanoho inshomovnoho spilkuvannia [Educational environment of a higher education institution as a factor in the formation of students' readiness for professionally oriented foreign language communication]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools*, 76, 3, 65–70 [in Ukrainian].
 8. Cleveland B., Fisher K. (2014). The Evaluation of Physical Learning Environments: A Critical Review of the Literature. *Learning Environments Research*, 17, 1–28.
 9. Innovative Learning Environments. URL: <http://www.oecd.org/education/cei/innovativelearningenvironments.html>
 10. Stadler-Altmann, Ulrike (2015). Learning Environment: The Influence of School and Classroom Space on Education. *The Routledge International Handbook of Social Psychology of the Classroom.*, ed. by C. Rubie-Davies, J. M. Stephens, and P. Watson. Routledge, 252–262.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Олександр НАШИВОЧНИКОВ

ЗАСТОСУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ
УКРАЇНИ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ4

Тетяна НІКОЛАЮК

ОЛЕКСАНДР НЕВСЬКИЙ – ВАСАЛ І ВІРНИЙ СОЮЗНИК МОНГОЛЬСЬКИХ ХАНІВ.....11

Богдана ПАВЕЛЬЧУК, Віктор ШОСТАК

КУЛЬТУРНІ КОДИ ВИШИВКИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ.....18

Руслана ПОПП

КРИМІНАЛЬНА СПРАВА ІЛЛІ ВАСИЛЬОВИЧА ЛАСТОВЕЦЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ
В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ У 40-ВІ РР. ХХ СТ.25

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Андрій ДЕМ'ЯНЧУК

ІСТОРІЯ ЧУДОТВОРНОЇ ІКОНИ МАТЕРІ БОЖОЇ МИЛОСЕРДЯ
("MATER MISERICORDIAE") ТА ЇЇ КОПІЙ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ.....32

Ірина ДМИТРІВ

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІКОНИ НА СКЛІ У ТВОРЧОСТІ
УЛЯНИ КРЕХОВЕЦЬ.....41

Rufina DOBROVOLSKA

DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF MUSIC THERAPY: A HISTORICAL VIEW.....47

Наталія ЄНЧЕВА

МОДНА ІНДУСТРІЯ ЯК БРЕНДИНГ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ52

Ірина ЄРЕМЕНКО, Дар'я ТЮТЬКО

НАНОТЕХНОЛОГІЇ ТА НАНОТЕКСТИЛЬ У СУЧАСНОМУ ДИЗАЙНІ ТКАНИН.....58

Валерія ЖОСУЛ

САКРАЛЬНА СИМВОЛІКА В АБСТРАКТНОМУ ЖИВОПИСІ ОЛЕКСАНДРА КОДЕНКА65

Ольга ЗАВ'ЯЛОВА, Андрій ДУШНИЙ

ТРАДИЦІЙНА НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МУЗИКА
ТА ФОРТЕПІАННЕ МИСТЕЦТВО КИТАЮ: ДЕТЕРМІНАНТИ ВЗАЄМОДІЇ.....70

Віталій ЗИМА

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ЙОРГА ВІДМАНА ЯК ПУТІВНИК
СУЧАСНИМИ ПРИЙОМАМИ ГРИ НА КЛАРНЕТІ.....77

Юлія ЗОЗУЛЯ

ІНТЕРАКТИВНА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ ПРОГРАМНОГО ЗАСТОСУНКУ
ЯК НАЙВАЖЛИВІША ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ РОЗРОБКИ.....84

Тетяна ЗУЗЯК

МІЖ МОДОЮ ТА МИСТЕЦТВОМ: ЄВРОПЕЙСЬКА ПОРТРЕТНА МІНІАТЮРА
XVI–XIX СТОЛІТЬ.....91

Віктор КАРПОВ

ПОРТРЕТНА МІНІАТЮРА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ:
ВІД ПРИВАТНИХ ПРЕДМЕТІВ ДО МУЗЕЙНИХ ЕКСПОНАТІВ.....97

Георгій КОЖУХАР

ПАУЗА ЯК МУЗИЧНО-ВИРАЗОВИЙ ЗАСІБ У СВІТЛІ
ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ.....103

Дмитро КОНИК

АКТОРСЬКИЙ ТРЕНІНГ ЯК СКЛАДОВА РОБОТИ НАД РОЛЛЮ.....110

Анастасія КУЦЕНКО ДИЗАЙН ІНТЕРФЕЙСІВ ЗМІШАНОЇ РЕАЛЬНОСТІ (MRUI).....	119
Микола ЛЕВЧЕНКО, Наталя ТЕРЕШЕНКО, Анатолій ФОРОСТЯН ВПЛИВ МИСТЕЦТВА НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	126
Оксана ЛЕГКУН КОМПОЗИТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ.....	133
Олександр ЛЄЖНЄВ ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МИСТЕЦЬКОГО НОНКОНФОРМІЗМУ	139
Микола ЛУКАШУК ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ ВЕБДОСТУПНОСТІ ПРИ РОЗРОБЦІ ПРОГРАМНОГО ЗАСТОСУНКУ.....	145
Ірина МІЩЕНКО ПОРТРЕТ У ТВОРЧОСТІ ЄВЗЕБІЯ ЛІПЕЦЬКОГО (1889–1970): ДОСВІД АТРИБУЦІЇ.....	152
Юйцзяо МА МІСЦЕ КИТАЙСЬКИХ АКАДЕМІЧНИХ СПІВАКІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ.....	157
Наталія МАЛИНОВСЬКА, Кирило ШКУРЄЄВ КОНЦЕПТ ПАРТНЕРСТВА В КОНКУРСНОМУ БАЛЬНОМУ ТАНЦІ В УКРАЇНІ 1990–2020-Х РОКІВ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	161
МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Віра КОТОВИЧ, Марія ФЕДУРКО НАЗВИ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ: СЕМАНТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	168
Ольга КРАВЕЦЬ, Марія ВАСИЛИШИН КРАСА ПЕРЕКЛАДНОГО ЧТИВА: ОПОВІДАННЯ ІВО АНДРИЧА ТА АВТОРСЬКІ КАЗКИ ГРОЗДАНИ ОЛУЇЧ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ.....	175
Алла ЛІСОВСЬКА, Олександр ТВЕРДОХЛІБ, Лідія ОЛІЙНИК ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТУ НА ОВОЛОДІННЯ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ.....	181
Наталія ЛЮБЧУК ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ В ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	188
Viktorii LIULKA, Olena SAVENKOVA, Alla DEDUKHNO THE PECULIARITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE.....	195
Svitlana MAKUKHINA POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	202
Svitlana MASLOVA VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF ATTRACTING ATTENTION IN ADVERTISING DISCOURSE: PECULIARITIES OF TRANSLATION.....	207
Оксана МЕЛЬНИЧУК СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ТВОРІ ОКСАНИ КУЗІВ «БЕЗСМЕРТІЄ».....	212
Тетяна МІШЕНІНА САКРАЛЬНИЙ КОД У КОНЦЕПТОСФЕРІ ЛІТЕРАТУРНОГО ДОРОБКУ ПИСЬМЕННИКА-ФІЛОСОФА БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА.....	217
Марія МОШНОРІЗ ЖІНОЧІ АРХЕТИПНІ ОБРАЗИ В ПОЕЗІЇ С. ЧЕРКАСЕНКА.....	224

Сніжана НОВАК РОМАН ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЦА»: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОМІНАНТНИХ МОТИВІВ.....	229
Оксана ПАГАВА МОТИВАЦІЯ ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА СКЛАДОВА В ОВОЛОДІННІ ДРУГОЮ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ, ФРАНЦУЗЬКОЮ, ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ПЕРЕКЛАДАЧАМИ Й ФІЛОЛОГАМИ.....	237
Олена ПЕТУХОВА, Алла ГОВОРУН ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ.....	248

ПЕДАГОГІКА

Надія ГРЕБІНЬ-КРУШЕЛЬНИЦЬКА, Віта КАТРЕНКО ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОМУНІКАТИВНО-ІГРОВОМУ МЕТОДІ НАВЧАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ.....	255
Наталія ГУК, Галина ПУРІЙ РОЗВИТОК ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ	262
Олександр ДЕРЕВЯНЧУК МОДЕЛЮВАННЯ ЗД-ОБ'ЄКТІВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ STEM-ПРОЄКТІВ ЗАСОБАМИ ТРИВИМІРНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ.....	270
Ірина ДИМОВА РОЗВИТОК УМІНЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ТЕКСТАМИ ІНШОМОВНИХ ЗМІ.....	280
Віра ДРАГУНОВА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЄКТУВАННЯ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	285
Оксана ІВАНИЦЬКА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦЕНТРУ ТЬЮТОРСТВА І МЕНТОРСТВА (T&M ЦЕНТР) У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	293
Марія ІВАНЧУК, Ольга ТРЕТЯК ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АНАЛІЗ ЛІДЕРСТВА У ПРОЦЕСІ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОСВІТЯН.....	297
Наталія ІГНАТЕНКО ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	305
Ольга КІРШОВА ПІДГОТОВКА МАГІСТРАНТІВ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ.....	312
Ірина КОРОБОВА МОБІЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	317
Леся КРАВЧЕНКО, Олександра ГЕЛЕТЕЙ РОЛЬ ДИГІТАЛЬНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	322
Anastasiia KUZMENKO CONCEPT OF PREPARATION OF FUTURE DOCTORS OF PHILOSOPHY FOR IMPLEMENTING ACADEMIC INTEGRITY CULTURE.....	327
Андрій ЛИТВИН, Ігор КОВАЛЬ ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЗА СТАНДАРТАМИ КРАЇН НАТО.....	333

Оксана МАКСИМЕЦЬ ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРИ ВИВЧЕННІ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН.....	340
Zarina Hikmet NAGHIZADA THE ROLE OF PROBLEM-BASED LEARNING IN TEACHING CHEMISTRY IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE SKILLS.....	345
Anna NYRADYMKА, Olga LAKIYCHUK, Oksana KORBUT THE ROLE OF AI IN COMPLETING WRITING TASKS BY UNIVERSITY STUDENTS.....	351
Ірина ОЗАРЧУК, Євгенія КОСТИК ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗВО.....	356

CONTENTS

HISTORY

Oleksandr NASHYVOCHNIKOV THE USE OF SPECIAL FORCES UNITS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE.....	4
Tetiana NIKOLAIUK ALEXANDER NEVSKY – VASSAL AND FAITHFUL ALLY OF THE MONGOLIAN KHANS.....	11
Bohdana PAVELCHUK, Viktor SHOSTAK CULTURAL CODES OF WESTERN POLISSYA EMBROIDERY.....	18
Ruslana POPP THE CRIMINAL CASE OF ILYA VASYLIOVYCH LASTOVETSKY AS A SOURCE OF STUDY OF THE INSURGENT MOVEMENT IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN THE 40S OF THE XX CENTURY.....	25

ART STUDIES

Andrii DEMIANCHUK THE HISTORY OF THE MIRACULOUS ICON OF OUR LADY OF MERCY ("MATER MISERICORDIAE") AND ITS COPIES IN UKRAINE.....	32
Iryna DMYTRIV MODERN INTERPRETATION OF THE ICON ON GLASS IN THE WORK OF ULYANA KREKHOVETS.....	41
Rufina DOBROVOLSKA DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF MUSIC THERAPY: A HISTORICAL VIEW.....	47
Natalia YENCHEVA FASHION INDUSTRY AS BRANDING IN INDEPENDENT UKRAINE.....	52
Iryna EREMENKO, Daria TYUTKO NANOTECHNOLOGY AND NANOTEXTILES IN MODERN FABRIC DESIGN.....	58
Valeriia ZHOSUL SACRED SYMBOLISM IN ALEXANDER KODENKO'S ABSTRACT PAINTING.....	65
Olha ZAVIALOVA, Andriy DUSHNIY TRADITIONAL FOLK-INSTRUMENTAL MUSIC AND PIANO ART OF CHINA: DETERMINANTS OF INTERACTION.....	70
Vitalii ZYMA THE MUSIC OF JÖRG WIDMANN AS A GUIDE TO MODERN CLARINET TECHNIQUES.....	77
Yuliia ZOZULIA SOFTWARE DATA INTERACTIVE VISUALIZATION AS THE MOST IMPORTANT PART OF DEVELOPMENT PROCESS.....	84
Tetiana ZUZIAK BETWEEN FASHION AND ART: EUROPEAN PORTRAIT MINIATURES OF THE XVI–XIX CENTURIES.....	91
Viktor KARPOV PORTRAIT MINIATURE IN A HISTORICAL CONTEXT: FROM PRIVATE OBJECTS TO MUSEUM EXHIBITS.....	97
George KOZHUKHAR PAUSE AS A MEAN OF EXPRESSION IN LIGHT OF PHILOSOPHIC AND PSYCHOLOGIC APPROACH.....	103
Dmytro KONYK ACTOR TRAINING AS A COMPONENT OF WORK ON THE ROLE.....	110

Anastasiia KUTSENKO MIXED REALITY INTERFACE DESIGN (MRUI).....	119
Mykola LEVCHENKO, Natalia TERESHENKO, Anatoly FOROSTYAN THE IMPACT OF ART ON PERSONALITY DEVELOPMENT AND THE CULTURAL IDENTITY FORMATION.....	126
Oksana LEHKUN ARSEN RICHYNSKY'S COMPOSITIONAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE NATIONAL CHURCH.....	133
Oleksandr LEZHNEV PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ORIGINS OF ARTISTIC NONCONFORMISM.....	139
Mykola LUKASHUK PROBLEMS OF COMPLIANCE WITH WEB ACCESSIBILITY STANDARDS IN SOFTWARE APPLICATION DEVELOPMENT.....	145
Iryna MISHCHENKO PORTRAIT IN THE WORK OF EUSEBIJ LIPETSKIJ (1889–1970): THE EXPERIENCE OF ATTRIBUTION.....	152
Yujiao MA THE PLACE OF CHINESE ACADEMIC SINGERS IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF UKRAINE.....	157
Nataliia MALYNOVSKA, Kyrylo SHKURYEYEV THE CONCEPT OF PARTNERSHIP IN COMPETITIVE BALLROOM DANCE IN UKRAINE IN THE 1990S – 2020S: CULTURAL ASPECT.....	161
LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES	
Vira KOTOVYCH, Mariia FEDURKO NAMES OF FEMALE PERSONS IN UKRAINIAN BIBLE TRANSLATIONS: SEMANTIC AND CULTURAL ASPECTS.....	168
Olha KRAVETS, Mariia VASYLYSHYN THE BEAUTY OF TRANSLATED LITERATURE: SHORT STORIES BY IVO ANDRIĆ AND AUTHOR'S FAIRY TALES BY GROZDANA OLUJIĆ IN UKRAINIAN INTERPRETATIONS.....	175
Alla LIISOVSKA, Oleksandr TVERDOKHLIB, Lidiiia OLIINYK THE INFLUENCE OF THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT ON GERMAN LANGUAGE ACQUISITION.....	181
Natalia LYUBCHUK STAGES OF DEVELOPMENT OF THE GERMAN-UKRAINIAN AND UKRAINIAN-GERMAN LEXICOGRAPHY IN THE 19 TH – FIRST HALF OF THE 20 TH CENTURY.....	188
Viktoriiia LIULKA, Olena SAVENKOVA, Alla DEDUKHNO THE PECULIARITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE.....	195
Svitlana MAKUKHINA POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	202
Svitlana MASLOVA VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF ATTRACTING ATTENTION IN ADVERTISING DISCOURSE: PECULIARITIES OF TRANSLATION.....	207
Oksana MELNYCHUK SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF ETIQUETTE STATEMENTS IN THE WORK OF OKSANA KUZIV "IMMORTALITY".....	212

<hr/>	
Tetiana MISHENINA	
THE SACRED CODE IN THE CONCEPTOSPHERE OF THE LITERARY WORK OF THE WRITER-PHILOSOPHER BORYS ANTONENKO-DAVYDOVYCH.....	217
Mariia MOSHNORIZ	
FEMALE ARCHETYPAL IMAGES IN THE POETRY BY S. CHERKASENKO.....	224
Snizhana NOVAK	
VASILY SHKLYAR'S NOVEL "TROSHCHA": INTERPRETATION OF DOMINANT MOTIVES.....	229
Oksana PAGAVA	
MOTIVATION AS A PSYCHOLINGUISTIC COMPONENT IN THE PROCESS OF LEARNING A SECOND FOREIGN LANGUAGE, FRENCH, APPLICANTS FOR HIGHER EDUCATION, TRANSLATORS AND PHILOLOGISTS.....	237
Olena PETUKHOVA, Alla HOVORUN	
LINGUAL MEANS OF VERBALIZATION OF EMOTIONS IN AN ENGLISH PUBLISHING TEXT.....	248
PEDAGOGY	
Nadiia HREBIN-KRUSHELNYTSKA, Vita KATRENKO	
EFFICIENCY OF USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE COMMUNICATIVE-GAME METHOD OF LEARNING THE TURKISH LANGUAGE.....	255
Nataliia HUK, Galyna PURIY	
DEVELOPMENT OF HEALTH-SAVING COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS.....	262
Oleksandr DEREVYANCHUK	
MODELING OF 3D OBJECTS FOR THE IMPLEMENTATION OF STEM PROJECTS USING THREE-DIMENSIONAL COMPUTER MODELING.....	270
Iryna DYMOVA	
DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS IN THE PROCESS OF WORKING ON TEXTS OF FOREIGN LANGUAGE MEDIA.....	280
Vira DRAHUNOVA	
METHODOLOGICAL BASICS OF DESIGNING CONSULTING ACTIVITIES IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY.....	285
Oksana IVANYTSKA	
FUNCTIONAL FEATURES OF THE TUTORING AND MENTORING CENTER (T&M CENTER) AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE.....	293
Maria IVANCHUK, Olha TRETIAK	
RESEARCH ANALYSIS OF LEADERSHIP IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL PARTNERSHIP.....	297
Natalia IHNATENKO	
CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL FIELD OF RESEARCH OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE THEORY AND METHODS OF TEACHING HISTORY IN SCHOOL DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE.....	305
Olha KIRSHOVA	
PREPARATION OF MASTER'S STUDENTS FOR PHILOLOGY STUDENTS' TUITION OF GERMAN-LANGUAGE DIALOGIC SPEECH.....	312
Iryna KOROBOVA	
MOBILE TECHNOLOGIES AS AN INVISIBLE COMPONENT FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING.....	317
Lesia KRAVCHENKO, Oleksandra GELETEY	
THE ROLE OF THE DIGITAL APPROACH IN THE LESSONS OF FOREIGN LITERATURE IN HIGH SCHOOL.....	322
<hr/>	

Anastasiia KUZMENKO CONCEPT OF PREPARATION OF FUTURE DOCTORS OF PHILOSOPHY FOR IMPLEMENTING ACADEMIC INTEGRITY CULTURE.....	327
Andrii LYTVYN , Igor KOVAL PROFESSIONAL EDUCATION AND TRAINING OF UKRAINE’S ARMORED FORCES OFFICERS ACCORDING TO NATO STANDARDS.....	333
Oksana MAKSYMETS INTERACTIVE METHODS OF FORMING SOFT SKILLS FUTURE SPECIALISTS WHEN STUDYING LINGUISTICS.....	340
Zarina Hikmet NAGHIZADA THE ROLE OF PROBLEM-BASED LEARNING IN TEACHING CHEMISTRY IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS’ CREATIVE SKILLS.....	345
Anna NYPADYMKA, Olga LAKIYCHUK, Oksana KORBUT THE ROLE OF AI IN COMPLETING WRITING TASKS BY UNIVERSITY STUDENTS.....	351
Iryna OZARCHUK, Yevheniia KOSTYK FORMATION OF A FOREIGN LANGUAGE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	356

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 73. ТОМ 2
ISSUE 73. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душиний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 03.04.2024 р. Підписано до друку 22.04.2024 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 43,25. Зам. № 0424/287. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.